EBÛ TALİB EL-MEKKÎ

Kalplerin Azığı

[KÛTU'L-KULÛB]

-2-

SEMERKAND



SEMERKAND
İstanbul 2004

EBÛ TÂLİB EL-MEKKÎ

SEVGİLİYE GİDEN YOLDA

KALPLERİN AZIĞI

[K Û T U ' L - K U L Û B]

İKİNCİ CİLD

MÜTERCİMLER

Prof. Dr. Yakup ÇİÇEK

Dr. Dilaver SELVİ

SEMERKAND

SEMERKAND : 41

Tasavvuf Kitaplığı: 9

ISBN: 975-8466-86-0 (Tk. no.)

975-8466-88-7

Eserin İsmi	:	Kûtu'l-Kulûb Fi Muameleti'l-Mahbub ve Vasfu Tarikı'l-Mürid İlâ Makâmi't-Tevhid
Müellifi	:	Ebu Talib el-Mekkî
Tercüme	:	Prof. Dr. Yakup ÇİÇEK Dr. Dilaver SELVİ
Tashih	:	Hüseyin Okur
Kapak	:	Mehmet Akben
İç Düzen	:	M. Vehbi Ümit
Baskı	:	Sistem Matbaacılık Eylül 2004, İstanbul 3. Baskı

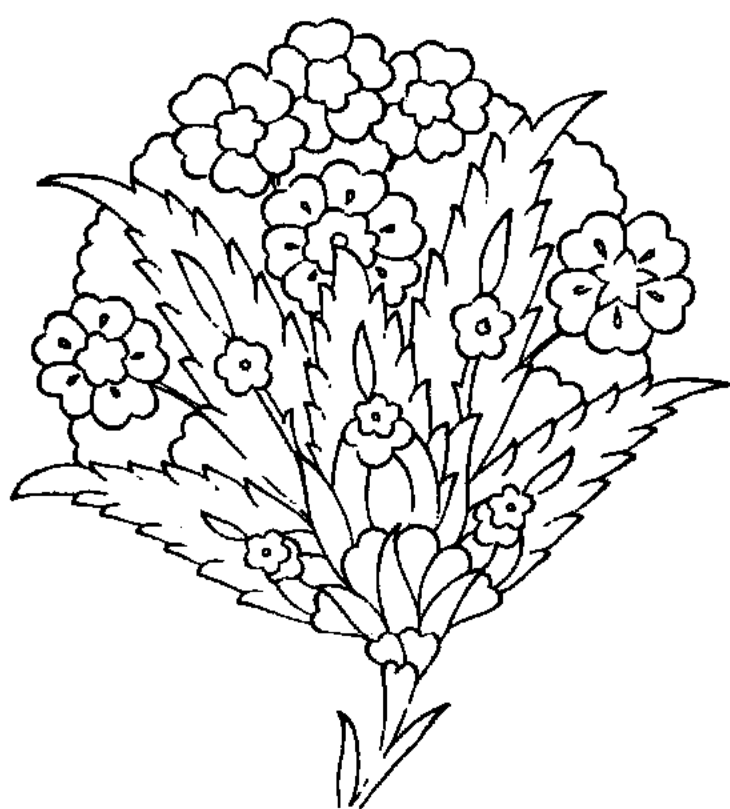
Bu cildin 9-307 ve 417-522 sayfaları arası Dr. Dilaver Selvi, 311-414 sayfaları arası Prof. Dr. Yakup Çiçek tarafından tercüme edilmiştir

GENEL DAĞITIM

Pozitif
Yayın Dağıtım Pazarlama

Eyüp Sultan Mah. Osmangazi Cd. Esma Sk. No: 4
Samandıra – İSTANBUL
Tel: 0 216 311 13 35 Faks: 0 216 311 83 03

İÇİNDEKİLER



OTUZ BİRİNCİ BÖLÜM

İLMİN FAZİLETİ, KISIMLARI ve ALİMLERİN DERECELERİ

Bu bölümde genel olarak şu konular ele alınacaktır:

1- İlmin fazileti ve kısımları.

2- Gerçek alimlerin vasıfları.

3- Marifet ilminin diğer ilimlere üstünlüğü.

4- Selef-i salihinin ilimde takip ettikleri usul ve yollar.

5- Sükut ve tefekküre dayalı ilimlerin fazileti. Vera/takva ehlinin ilimdeki metod ve yolu.

6- Zâhir ve bâtın ilmi. Dünya alimleriyle ahiret alimleri arasındaki fark.

8- Marifet ehli ariflerin sadece zâhir ilmine sahip alimlere üstünlüğü.

9- İlimleriyle dünyevî menfaatlerin peşine düşen kötü alimlerin tanıtımı.

10- İlim nedir? İlmi öğrenme nasıl olur?

11- Sonradan çıkan kıssacılığın kötülüğü.

12- Sonradan ortaya çıkan bir takım söz ve fiillerin durumu.

13- İman ve yakînin diğer ilimlere üstünlüğü.

14- Din işlerinde kendi görüşüyle fikir beyan etmekten/fetva vermekten sakındırma.

İLMİN FAZİLETİ VE KISIMLARI

Önce Rasûlullah (s.a.v) Efendimizin: ***"İlim taleb etmek her müslümana farzdır."*** [1] hadisiyle, başka bir rivayette gelen:

"İlim Çin gibi uzak ülkelerde de olsa onu elde etmek için peşine düşünüz. İlim taleb etmek, hiç şüphesiz, her müslümana farzdır" [2] sözünün manasını zikredelim.

Alimlerimizden Ebu Muhammed Sehl demiştir ki:

"Hz. Peygamber (s.a.v) herkese farz olan ilimle, ilm-i hâli, yani kulun içinde bulunduğu makamın hâlini bilmeyi kasdetmiştir. Çünkü herkese, Rabbi ile kendisi arasında, din ve dünyasıyla ilgili şeyleri özellikle bilmesi ve onlardaki Allahu Teala'nın ahkamını koruması gerekmektedir. (Bu sebeple içinde bulunduğu hâlin ilmini ve edebini öğrenmesi farzdır)

Ariflerden birisi de şöyle demiştir: "Hadisin manası, herkese, marifet ilmini öğrenmesi ve gece gündüz içinde bulunduğu saatın gereğini yerine getirmesi farzdır," demektir.

Şam alimlerinden birisi de: "Hadisle kasdedilen şudur: Herkese, ihlas ilmini öğrenmesi, nefsin afetlerini ve vesveselerini, şeytanın hile, tuzak ve aldatmalarını tanıması, amelleri islah ve ifsad eden şeyleri yakinen bilmesi farzdır. Çünkü, amellerde ihlas sahibi olmak farzdır. Hem Allahu Teâlâ İblisin düşmanlığını bildirmiş ve ona düşman olmayı emretmiştir."

Abdurrahman b. Yahya el-Ürmevî ve ona tabi olanlar bu görüşü benimsemişlerdir.

Basra alimlerinden birisi demiştir ki: "Kalblerin ilmini bilmek, ona gelen düşünce çeşitlerini ve tafsilatını tanımak farzdır. Çünkü düşünceler kula, Allahu Teala'dan gelip onu bir ilim ve hayra davet eden elçiler veya nefisle şeytandan kaynaklanan vesveselerdir. Bu durumda kul, Rabbinden gelenleri uygulamaya koyarak Allahu Teala'ya icabet eder. O düşüncelerin bir kısmı, kul için bir imtihan ve şer olanları defetme konusunda nefsin mücahedesini tespit için bir imtihan olmaktadır. Bir de şu var ki düşünce, her amelin başlangıcı olan niyetin ilk oluşum safhasıdır. Fiiller niyetlerden

---

1 İbn Mace, Mukaddime, 17; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 1664-1666; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, I, 119-120.

2 Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 1663; İbnu Adiy, K. Duafa, I, 178; İbnu Asakir, Tarih, cilt: 22; shf: 322. (Beyrut, 1998)

ortaya çıkar ve niyetin kuvvet ve sıhhat derecesine göre fiillerin sonucu katlanarak kulun amel defterine kaydedilir. Bu durumda kul, melekten gelen ilhamla şeytandan gelen vesveseleri, ruhtan gelenle nefisten kaynaklanan düşünceleri, yakîn ilmi ile aklın te'sirlerini birbirinden ayırıp tanımak durumunda ve zorundadır. Çünkü, ancak bu şekilde onlara gerekli olan hükümleri bilebilir."

Bu ilimler, yukarıdaki zat ve onun gibi düşünen kimselere göre her müslümana farzdır. Malik b. Dinar, Ferkad es-Sincî, Abdurrahman b. Zeyd ve onlara tabi olan zahidlerin görüşü de budur.

Zahidlerin imamı Hasan-ı Basrî de bu konuda konuşmuş ve şöyle demiştir: "Kalbe ait ilimleri öğreniniz."

Şam'lı abidlerin bu konuda söyledikleri ise şudur: "Helalin ilmini bilmek farzdır. Çünkü Allahu Teala onu emretmiştir. Müslümanlar da, haram yiyen kimsenin fasık olduğunda icma etmişlerdir."

Bu konuyu açıklayan bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Helali (ve haramı) öğrenmek, namaz ve zekattan sonra (herkese) farzdır."[3]

İbrahim b. Ethem, Yusuf b. Esbat, Vuheyb b. Verd ve Hubeyb b. Harb bu görüşü benimsemiştir.

Marifet ehlinden birisi demiştir ki: "Ehline, bâtın ilmini öğrenmek farzdır."

Alimler bunun, avam müslümanların dışında özellikle bu iş için seçilmiş kalb ehli kimselere ait olduğunu söylemişlerdir. Çünkü hadis-i şerifte:

"Yakini öğreniniz"[4] buyurulmuştur.

Hadisin manası; yakîn ilmini öğreniniz demektir. Yakîn ilmi de ancak yakîn ehlinin yanında bulunur. Hem yakîn ilmi, yakîn ehlinin amellerindendir ve ariflerin kalblerinde tahsis edilmiş bir ilimdir. Faydalı olan ilim işte budur. Kulun, Allahu Teala'nın katındaki hâli ve makamı bu ilimle oluşur ve ölçülür. Nitekim diğer bir hadislerinde Rasûlullah (s.a.v) bu ilmi şöyle tarif ve tavsif etmişlerdir:

---

3 Taberanî, el-Mu'cemu'l-Kebir, X, 90. Beyhaki, Sünen-i Kübra, VI, 128; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, X, 291.

4 Ebu Nuaym, Hilye, VI, 95; Zebidi, İthafu's-Sade, I, 409.

"Bir de kalpte bulunan bâtın ilmi vardır ki, işte asıl faydalı olan ilim budur."[5]

Bu, yukarıda kısaca söylediğinin bir açıklaması durumundadır.

Cündüb (r.a) demiştir ki:

"Rasûlullah (s.a.v), bize önce iman sonra Kur'anı öğretiyordu ve imanımız artıyordu. Bir zaman gelecek ki, bir grup, imandan önce Kur'anı öğrenecekler."[6]

Cündüb (r.a): "İmanı öğretti" derken, imanın ilmini kasdetmiştir ki, Basralı âbidlerin görüşü de budur.

Selef alimlerinden birisi de farz olan ilim hakkında: "O, tevhid ilmi, emir ve nehiyler, helal ve haramı birbirinden ayırma gibi, hiç kimsenin cahil kalmasına müsade edilmeyen şeyleri bilmektir," demiştir. Çünkü, diğer ilimler için bunlardan başka bir gaye yoktur.

Bütün hepsine bizatihi malumat olmalarından dolayı ilim adı verilebilir. Sonra bütün müslümanlar, yukarıda zikrettiklerimizin dışındaki şeyleri öğrenmenin farz olmadığı, ancak onları bilmenin fazilet ve mendub olduğunda icmâ etmişlerdir.

Kûfe fakihlerinden birisi de, ilmin farz olduğunu bildiren hadis hakkında şöyle demiştir:

"Alış-veriş nikah, boşama gibi muamele ilmini bilmek farzdır. Kul bu işleri yapacağı zaman ilmini öğrenmesi farz olur." Bu manada Hz. Ömer de (r.a) şöyle demiştir:

"Bu çarşı ve pazarımızda ancak dini hükümleri (alış-veriş muamelelerini) iyi bilen kimse ticaret yapsın. Aksi takdirde, isteyerek yahut istemeyerek faiz yer."

Nitekim: "Önce fıkıh öğren, sonra ticaret yap" denmiştir.

Süfyan es-Sevrî, Ebu Hanife ve onlara tabi olanlar bu görüşe meyletmişlerdir.

---

5 Darimi, Mukaddime, 33; İbnu Abdilber, Beyani'l-İlm, I, 190-191; İbnu Ebi Şeybe, Musannef, VIII, 133; Münzirî, et-Terğıb, I, 103; Zebidî, İthafu's-Sade, I, 349.

6 İbnu Mace, Mukaddime, 9; Elbani, Sahihu İbni Mace, I, 38.

Önceki Horasanlı alimlerden birisi de bu konuda şöyle demiştir:

"Farz olan ilim şudur: Bir adam evindeyken dini bir iş yapmak istiyor, yahut kalbinde, içinde Allahu Teala'ya ait bir hüküm ve ona kulluk olan bir meseleyi düşünüyor. O konuda kul da bir itikad ve amel düşüyor. İşte bu durumda o kimseye böyle bir konuda sükût etmesi helal değildir. Ayrıca o konuda kendi görüşüyle amel etmesi ve hevasına göre hüküm vermesi caiz değildir. Derhâl ayakkabılarını giyerek dışarı çıkması, beldesinin en alim kimsesini bulup ona karşılaştığı bu meseleyi sorması gerekmektedir. İşte bu iş farzdır."

Bu söz, Abdullah b. Mubarek'ten ve bazı hadis ehlinden de nakledilmiştir.

Diğer bazıları da: "Tevhid ilmini öğrenmek herkese farzdır, hadis bunu kasdediyor," demişlerdir.

Görüldüğü gibi her görüş sahibi neyin ne şekilde talep edileceği konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları görüşünü istidlal yoluyla, bazıları araştırma ve tefekkür yoluyla, bazıları da hadis ve haberlere dayanarak ortaya koymuştur.

Bunlardan bir grup da demiştir ki: "Farz olan ilim, kulun, işittiği veya başına geldiği zaman şüpheli şeylerin ve müşkil meselelerin ilmini bilmesidir. Ancak normalde teslim hâli üzere bulunduğundan bu tür şeylerden haberi olmayan kimseye şüphelerle ilgili şeyleri öğrenmemesinde bir sakınca yoktur. Hem bütün müslümanların düşüncesinde ve kalbinde şüphe türü şeylerin (aslen) bulunmadığı düşünülerek, onları araştırıp öğrenmeyi terketmesine müsade edilir. Bu tür bir şeyi işittiğinde ve kalbinde etkisini gördüğünde kendisi, onun bütün yönleriyle hükmünü bilmiyor ve hak olanlar batıl olanı birbirinden ayırmıyorsa böyle bir durumda, batıl bir şeyi düşünmemesi yahut herhangi bir hakkı iptal etmemesi için susması ve durması helal değildir. Hemen bu işleri bilenlere gidip hükmünü öğrenmesi ve şüpheye sebep olan şeylerin gerçek yönünü ortaya çıkarması kendisine farzdır. Taki işinde yakîn üzere hareket edip, hak olanı kabulle batıl olanı reddetsin ve batıla saplanmasın. Aksi durumda kul, şüpheyle hareket edip hevasına tabi olmuş, yahut dini konusunda şüpheye düşüp müminlerin yolundan çıkmış veya bir bidata inanıp bilmeden sünnet yolundan ve cemaatın gidişatından ayrılmış olur.

Bunun için, Hz. Ebu Bekir şöyle dua ederdi:

"Allahım! Hakkı bize hak olarak göster ki ona tâbi olalım. Batılı da batıl olarak göster de ondan sakınalım. Onları bize karışık etme, yoksa hevamıza tâbi oluruz.

Ebu Sevr İbrahim b. Hâlid el-Kelbî, Davud b. Ali, Hüseyin el-Kerâbîsî, Haris b. Esed el-Muhasibî ve onlara tabi olan kelam alimlerinin görüşü budur.

İlmin herkese farz oluşuyla ilgili hadisin manası hakkında alimlerimizin görüşleri bunlardır. Biz herkesin görüşlerini naklettik ve her sözü (kendi tevcihinde) delil olarak ortaya koyduk. Lafızlar bize, manaları ise sahiplerine aittir. Bütün bu görüşler güzel ve muhtemeldir. Bu alimlerimiz, her ne kadar hadisin açıklamasında değişik lafızlarla farklı şeyler ortaya koymuşlarsa da, gerçekte onlar manaca birbirine yakın şeyler söylemişlerdir. Ancak ehl-i zâhir, hadisi bildikleri şeylere hamletmiş, ehl-i bâtın da, onu kendi ilim ve anlayışlarına göre yorumlamışlardır.

Ömrüme yemin olsun ki zâhir ve bâtın ilmi, İslam ve iman dairesinde biri diğerinden ayrı kalamayacak, kalble beden gibi birbirine bağlı, birbirinden ayrılmayan iki ilimdir.

Bu değişik görüş sahipleri de, Rasûlullah (s.a.v) Efendimizin yukarıdaki hadisiyle, hüküm ve fetva ilmini, değişik görüş ve mezheblerin ilmini ve hadis kitaplarını bilmeyi kast etmediği konusunda muttefiktirler. Hem bunlar farz olduğu kesinleşmeyen şeylerdir. Gerçi Allahu Teala bu ilimleri ayakta tutan kimseleri hiç eksik etmeyecektir. Fakat bunlar bütün ümmete farz kılınarak şeyler değildir.

Allah en iyisini bilir. Rasûlullah'ın (s.a.v) ***"İlim öğrenmek herkese farzdır."*** sözünün gerçek manası, bana göre şudur:

"İslam dininin üzerine bina edildiği beş temel şeyi (şehadet, namaz, oruç, zekat, hacc) bilmek herkese farzdır. Çünkü, müslümanlara bunların dışında (bu derece önemle) farz kılınan başka farzlar yoktur. Sonra bir amel ancak, onunla ilgili ilmi bilmekle sahih olur. Demek ki, amelin evveli, onu bilmektir. Bu durumda, farz olan her amelin ilmini bilmek de farzdır. Her müslümana bu beş şeyin farz olması gibi başka amel farz olmayınca, bu beş şeyin ilmini öğrenmek de herkese farz olmuştur. Çünkü, bu farzın

gerektirdiği bir farzdır. Tevhid ilmi de bu farza girmektedir. Çünkü onların başında: "Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet" gelmektedir. Kul bu şehadetiyle, Zat-ı Bârî'ye ait sıfatları ispat, ondan başkalarının sıfatlarını nefyetmiş, yani ortadan kaldırmış olacaktır. Bütün bunlar, "Allah'tan başka ilah yoktur" şehadetinin ilmi içine girmektedir. İhlas ilmi de, İslam'ın sahih anlaşılması ve sağlam olması için gerekli ilimlerlerdendir. Çünkü bir kimse ancak amelinde ihlas sahibi olmakla müslüman olabilir. Nitekim Rasûlullah (s.a.v) bunu şu sözlerinde ifade buyurmuştur:

"Üç şey var ki, müslümanın kalbi onlarda bir hiyanetlik (aldatma) içinde olamaz: Birincisi, amelinde Allah için ihlaslı olmaktır..."[7]

Rasûlullah (s.a.v) sözüne ilk olarak ihlastan başladı ve onu İslam için şart koştu.

İlmin farziyetini ifade eden hadis için söylenecek asıl husus şudur:

"Hz. Peygamber (s.a.v) bu sözüyle, bilinmesi, öğrenilmesi caiz olan her şeyin ilmini kast etmemiştir. Bu konuda icma vardır. Yine bu hadiste, tıb ilmi, astronomi, nahiv, şiir, tarih gibi ilimler de kast edilmemiştir. Gerçi bunlara da ilim denir. Çünkü onlar öğrenmekle elde edilen bir takım malumatlardır. Erbabı da alim kimselerdir. Ancak şeriat, "farzdır" emriyle, ilme katılabilecek her şeyi kastetmemiştir. Yine ümmet, farz ilimle, fetva, kaza, mezhepler arasındaki ihtilaflar ve değişik görüşlerin kast edilmediği konusunda da müttefiktirler. Evet, bunların hepsi ehli yanında birer ilimdirler ve bir kısmı farz-ı kifayedir. Hepsi herkese farz değildir. Hadis-i şerif ise, umumu içine alacak bir lafızla ve ilim ismini vererek hüküm bildirmiş ve: ***"İlim taleb etmek her müslümana farzdır,"*** buyurmuştur. Hem bu hüküm "ilmi arayınız" emrinden sonra ifade buyurulmuştur. Bu durumda emir, tek tek her şahsa ait olmaktadır.

Bu emri, ilim ve bilgi olarak düşünülen her şeye hamletmek uygun değildir. Buna göre, Hz. Peygamber'in (s.a.v): ***"İlim öğrenmek her müslümana farzdır."*** sözü, İslam'ın temeli olan şeylerin ilmini öğrenmek farzdır" manasına alındığında sahih ve uygun olmaktadır. Bu görüşümüze, Hz. Rasûlullah'ın (s.a.v) kendisine "Allah'ın üzerime farz kıldığı şeyleri bana bildir" şeklinde soru soran bir a'rabiye verdiği cevap delil olmaktadır. Başka

---

7 Ahmed, Müsned, V, 183; Darimî, Mukaddime, 23; Tabarani, el-Kebir, V, 143 (No: 4890); Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, I, 137, 138- 139.

bir rivayette a'rabi: "Allah'ın seni kendisiyle bize gönderdiği şeyi haber ver" diye sormuş, Efendimiz de adama, bunların, *şehadet, beş vakit namaz, zekat, Ramazan orucu ve Allah'ın evini (Kabe'yi) haccetmek* olduğunu haber vermiştir.

Adam: "Bunlardan başka yapmam gereken bir şey var mıdır?" diye sorunca, Rasûlullah (s.a.v):

"Hayır (farz olarak) yoktur. Ancak nafile olarak yapabileceğin ibadetler vardır," buyurmuştur. Bunun üzerine adam:

"Vallahi, onlara ne bir şey eklerim ne de bir şey noksanlaştırırım," dedi. O zaman Allah Rasulü (s.a.v):

"Eğer doğru söyledi ise kurtuldu ve Cennete girdi buyurdu."[8]

Demek ki, bu beş şeyin ilmini bilmek farzdır. Çünkü, onlara ait malumat farzdır ve amel ancak ilimle olmaktadır.

Allahu Teala, ilimle ilgili olarak şöyle buyurmaktadır:

"Ancak, bilerek şahitlik edenler bunun dışındadır. (onlara şefaat izni verilir.)"[9]

Yine bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Ta ki ne söylediğinizi bilinceye kadar."[10]

Başka bir ayet:

"Yanınızda, bize çıkarıp göstereceğiniz bir bilgi var mı? Siz sadece zanna uyuyorsunuz."[11]

Başka bir ayet:

"Hayır zalimler, bilgisizce keyiflerine uydular. Allah'ın sapıklık içinde bıraktığını kim yola getirebilir."[12]

---

8 Buharî, İman, 34; Müslim, İman, 7,9; Ebu Davud, Salat, 1, Tirmizî, Sıyam, 1, Nesaî, İman, 23.

9 Zuhruf 43/86.

10 Nisa 4/43.

11 En'am 6/148.

12 Rûm 30/29.

Başka bir ayet:

"Bilmeyen kimselerin keyiflerine uyma. Çünkü onlar Allah'tan** (gelecek) **hiçbir şeyi senden gideremezler."[13]

Başka bir ayet:

"Bilin ki o** (Kur'an) **Allah'ın ilmi** (ve bilgisi dahilinde) **indirilmiştir. O'ndan başka ilah yoktur."[14]

Başka bir ayet:

"Eğer bilmiyorsanız, zikir** (ilim ve kitap) **ehline sorunuz."[15]

Bütün bu ayetlerde Allah ilim öğrenmeyi farz kılmıştır.

İslam'ın beş temeliyle ilgili hadiste Rasûlullah (s.a.v) bu amellerin farz olduğunu belirtmiş, bölümün başında verdiğimiz hadiste de, önce özetle "ilim öğrenmek farzdır" buyurup, peşinden "bütün müslümanlara" ilavesiyle emri pekiştirmiştir. Bunun açıklaması şudur: "Şüphesiz, İslam'ın temeli olan beş şeyin ilmini öğrenmek, onları yapmak farz olduğu için, herkese farzdır."

Rasûlullah'tan (s.a.v) mürsel bir yolla rivayet edilen bir haberde şöyle anlatılmıştır:

Rasûlullah (s.a.v), bir adama uğradı. Etrafında bir takım insanlar toplanmıştı. Oradakilere;

"Bu kimdir? ne yapıyor?" diye sordu:

"Çok bilgili (allame) bir adamdır?" dediler. Rasûlullah (s.a.v):

"Neyin allamesidir?" diye sorunca:

"Şiir, neseb ilmi ve Arapların tarihini çok iyi bilir" dediler.

Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.v):

"Bunlar, öyle ilimlerdir ki; onları bilmemek zarar vermez" buyurdu.

Diğer bir rivayette: ***"O öyle bir ilimdir ki, onu bilmenin bir faydası, cahili olmanın da her hangi bir zararı yoktur."*** ifadesini kullanmıştır.[16]

Bir haberde şöyle buyurulmuştur:

13 Casiye 45/18-19.

14 Hûd 11/14.

15 Enbiya 21/7.

16 İbnu Abdilber, Beyani'l-İlm, II, 23; Zebidî, İthafu's-Sade, I, 225.

"Öyle ilimler var ki, bir cehâlet, öyle sözler var ki, bir felakettir."[17]

Diğer bir haberde de:

"Azıcık ilâhî tevfik, (kula fayda vermeyen) çok ilimden daha hayırlıdır."[18]

Garib bir senetle rivayet edilen bir haberde de:

"Herşey ilme, ilim de (ilahi) tevfike muhtaçtır," buyrulmuştur.

Meşhur bir hadiste ise, Rasûlullah (s.a.v) şöyle dua etmiştir:

"Allah'ım, fayda vermeyen ilimden sana sığınırım."[19]

Rasûlullah (s.a.v) bu tür bir malumata da "ilim" ismini vermiştir. Çünkü, o da bir bilgidir ve ona sahip olanlar ehli yanında alim diye anılırlar. Allah Rasûlü (s.a.v) daha sonra onda menfeat bulunmadığını belirtmiş ve ondan Allahu'a sığınmıştır.

Bir haberde şöyle nakledilmiştir: Rasûlullah (s.a.v):

-Şeytan, bazan ilimle sizin önünüze geçer," buyurdu. Biz:

-Ya Rasûlullah, ilimle nasıl önümüze geçer ve bizi aldatır? diye sorduk, buyurdu ki:

-Şeytan (sizden birinize): "İlim öğren, tam öğreninceye kadar amel etme" der. O kimse de durmadan ilimle meşgul olup, ameli sonraya bırakır ve nihayet hiç amel etmeden kendisine ölüm gelir."[20]

Bu haberde iki şeye delil vardır. Birincisi, burada sahibine ahirette fayda vermeyen talebinde Allah'a bir yakınlık bulunmayan fuzûlî ilim kasdedilmiştir.

İkincisi, faziletli ve teşvik edilen ilim, sahibini amele sevkeden ilimdir. Çünkü Rasûlullah (s.a.v) ilimsiz ameli emretmez. Hem amel etmek için fazla ilim talep etmek mekruh değildir. Nitekim, Allah Rasulü (s.a.v), diğer bir hadislerinde şöyle buyurmuştur:

"Fazla ilim bana fazla amelden daha sevimlidir. Dininizin en hayırlı ameli veradır."[21]

---

17 Ebu Davud, Edeb, No: 5012.

18 Zebidî, İthafu's-Sade, I, 225.

19 Müslim, Zikr, 73; Ebû Davud, Vitr, 32; Tirmizî, Deavat, 68.

20 Hatib el-Bağdadi, el-Cami li Ahlaki'-Ravi, I, 132; Zebidi, İthafu's-Sade, I, 376.

21 Taberanî, el-Mu'cemu'l-Kebîr, XI, 38; Hakim, Müstedrek, I, 92.

MARİFET EHLİNİN ZÂHİR İLİM SAHİBİNDEN FARKI

Rasûlullah (s.a.v) ahirete irtihâl ettiklerinde, arkasında binlerce ashabını bıraktı. Hepsi marifetullahı bilen, Allah'ın murad ve hükmünü en iyi anlayan ve Allahu Teala'nın kendilerinden razı olduğu kimselerdi. Bununla birlikte aralarında fetva ehli diye tanınan, hüküm ve kaza ile meşgul olan ancak on küsür insan vardı.

İbnu Ömer'e bir fetva sorulduğunda:

"Bunu git, insanların işini üstlenen halifeye sor, mesuliyeti onun omuzuna yükle!" derdi.

Bu söz Enes b. Malik'ten, diğer Sahabe'den ve Tabiun'dan bir cemaattan da nakledilmiştir.

İbnu Mesud derdi ki: "Kendisine her sorulan konuda insanlara fetva veren kimse, muhakkak delidir."

İbnu Ömer'e, on mesele sorulsa o, bunların birisine cevap verir, dokuzunu sükut geçerdi. İbnu Abbas ise, bunun tersine hareket eder, kendisine sorulan on meselenin, dokuzuna cevap verir, birisini cevapsız bırakırdı.

Fakihler içinde, kendisine bir mesele sorulduğunda "bilmiyorum" diyenler, "biliyorum, farkındayım" diyenlerden daha fazla idiler.

Süfyan es-Sevrî, Malik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Fudayl b. İyaz, Bişr b. Haris bu gruptan idiler. Onlar, meclislerinde, kendilerine sorulan meselelerin bazısına cevap veriyor, bazısını sükutla karşılıyor, her sorulan şeye cevap vermiyorlardı.

Abdurrahman b. Ebî Leyla demiştir ki: "Şu mescitte, Rasûlullah'ın (s.a.v) ashabından yüzyirmi sahabiyi görüp meclisinde bulundum. Onlardan herbirisi, kendisine bir hadis veya fetva sorulduğunda, yanındaki kardeşinin onu yeteri kadar bildiğini düşünüyor ve soru soranın ona gitmesini istiyordu. Diğer bir rivayette şunu nakletmiştir:

"Onlardan birisine bir mesele arzedildiğinde o diğerine o da öbürüne yollar, sonunda mesele cevap için ilk sorulan kimseye gelirdi. O, bu durumu, İbnu Mesud, İbn Ömer ve Tabiûnden bazı zevattan rivayet etmiştir.

Müsned olarak rivayet edilen bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"İnsanlara ancak şu üç kimse fetva verir:

1- Emir (idareci),

2- Memur (görevli kimse),

3- Sözüyle insanlara külfet ve sıkıntı veren."[22]

Hadisin açıklaması şudur: Şüphesiz emir, fetva ve ahkamlar hakkında konuşur. Kendilerine mesele sorulduğunda onlar da fetva verirler. Hâkim, emirin fetva için görevlendirdiği kimsedir. Ona bunu yapmasını emreder, tebasıyla meşguliyetinden dolayı, kendi yerine nasbeder ve ondan yardım ister.

İnsanlara sıkıntı veren ise onlara, geçmiş kıssaları ve önceki haberleri anlatan kıssacıdır. Çünkü onlara o anda ihtiyaç yoktur, bir ilim olarak teşvik de edilmemiştir. Bazen anlatan, onlara ekleme çıkarmada bulunur ve bir takım ihtilaflı meseleleri nakleder. Bunun için, kıssaların nakli mekruh görülmüştür. Bu sebeple kıssacı, benzeri bir takım zorlamalarıyla insanları sıkıntıya sokmaktadır.

Bu konudaki başka bir hadiste, yukarıdaki manayı açıklar mahiyette, şöyle buyrulmuştur:

"İnsanlara ancak şu üç kimse konuşur:

1- Emir (idareci),

2- Konuşmak için görevlendirilmiş memur,

3- Gösteriş içinde olan."[23]

Buradaki emir hükümlerde fetva veren kimsedir. Buna az önce değinmiştik. Memurla anlatılmak istenen, Allahu Teala'yı iyi tanıyan, dünyadan gönlünü çekmiş, imanı, yakîn ve Kur'an hakkında söz eden, dinin güzel amel ve edeplerine teşvik eden alim kimsedir. Bu, ilâhî emir ve nehiyleri tebliğ hususunda Allahu Teala tarafından izinlidir. Çünkü ayeti kerimede Cenab-ı Hakk şöyle buyurmuştur:

"Allah, kendilerine kitap (ilim) verilenlerden: "Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, gizlemeyeceksiniz" diye söz almıştı."[24]

---

22 Darimî, Mukaddime, 21.

23 İbn Mace, Edeb, 40; Darimî, Rikak, 63; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 178.

24 Al-i İmran 3/187.

Ebu Hureyre ve başkaları şöyle demiştir:

"Şayet, Allahu Teala'nın kitabında şu iki ayeti kerime olmasaydı, size katiyyen bir hadis nakletmezdim." Sonra yukarıdaki ayetle ondan önceki ayeti okumuştur. [25]

Ebu Hureyre, Rasûlullah'ın (s.a.v), şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Allahu Teala, kendisine ilim verdiği her alimden, peygamberlerden onu açıklayıp gizlememek üzere söz aldığı gibi söz aldı." [26]

İnsanlara konuşmasında gösteriş içinde olana gelince o, dünyevî ilimlerden bahseden, hevasından konuşan, bu sayede insanların kalblerinin kendisine meyletmesini isteyen ve sözüyle daha fazla dünya ve yükseklik elde etmeye çalışan birisidir.

Alimlerden birisi demiştir ki: "Sahabe-i Kiram ve onları güzelce takib eden Tabiûn, şu dört şeyden çekinirlerdi:

1- Emanet,

2- Başkasının vasiyyeti,

3- Vedia (geçici korunmaya alınan mal),

4- Fetva."

Seleften bir alim de şöyle demiştir: "Onların fetva vermeye en hevesli olanları; ilmi en az olanları idi. Ondan en çok sakınanları ve geri duranları da, vera ve takvada en ileri bulunanları idi."

Yine seleften birisi şöyle der: "Sahabe ve onların izini güzelce takib eden Tabiûn, daha çok şu beş şeyle meşgul olurlardı:

1- Kur'an kıraatı,

2- Mescidleri imar,

3- Allahu Teala'yı zikir,

4- İyiliği emir,

5- Kötülükten nehiy.

Rasûlullah (s.a.v) bir hadislerinde şöyle buyurmuştur:

"Şu üç şey hariç insanoğlunun bütün sözleri zararınadır:

1- İyiliği emir,

---

[25] Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensur, II, 403.

[26] Zebidî, İthafu's-Sade, I, 105; Ali Muttakî el-Hindî, Kenzu'l-Ummâl, No: 2900; İbn Asakir, Tehzib, I, 10.

2- Kötülüğü nehiy,

3- Allahu Teala'yı zikir."[27]

Sözü en doğru olan Allahu Teala, ayet-i kerimesinde şöyle buyurmuştur:

"Onların aralarındaki gizli konuşmalarının çoğunda hayır yoktur. Yalnız, sadaka, yahut iyilik ya da insanların arasını düzeltmeyi emredenin konuşması müstesna."[28]

Hadis ehlinden bir zat, Kûfe'nin ehl-i rey fakihlerinden birisini ölümünden sonra rüyasında gördü.

Rüya sahibi diyor ki: Fakihe: "Fetva ve görüşlerinden dolayı sana nasıl muamele edildi, başına ne geldi?" diye sordum, yüzünü ekşitti, benden yüz çevirerek: "Pek faydasını görmedik, sonuç olarak da elimize övünülecek bir şey geçmedi," diye cevap verdi.

Ali b. Nasr b. Ali el-Cahdamî, babasının şöyle dediğini anlattı:

"Ölümünden sonra Hâlîl b. Ahmed'i rüyamda gördüm, kendisine: "Soru sormak için Hâlîl'den daha akıllı bir kimse göremiyorum" dedim. O da bana: "Sen beni öyle mi görüyorsun?" Ben kendime: *"Sübhanallahi velhamdu lillahi ve lâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber"* zikrinden daha faydalı bir amel görmedim" dedi.

Meşâyıhtan birisi anlatıyor: "Alimlerden birisini rüyamda gördüm. Kendisine: "Şu üzerinde münakaşa yaptığımız ve çekişip durduğumuz ilimleri ne yaptın, sana bir faydası oldu mu?" diye sordum. Elini açtı, içine üfleyerek: "Hepsi toz olup gitti, elimde birşey kalmadı, ancak gece yarısında kıldığım iki rekat namazın faydasını gördüm," dedi.

Ebu Davud es-Sicistânî şöyle anlatıyor:

"Arkadaşlarımızdan birisi hadis öğrenmeye çok hevesliydi ve hadisi güzel de anlıyordu. Bu zat öldü. Kendisini rüyada gördüm ve: "Sana nasıl muamele edildi?" diye sordum. Sustu, cevap vermedi, bir daha sordum, yine sustu. O zaman ben: "Allah seni affetsin" dedim. O: "Böyle söyleme!" dedi. Ben: "Niçin?" diye sorunca; "Günahlar çok, hesap ince, fakat ben (insanlara elimdeki ilimle) hayır vadetmiştim, ben de hayır umuyorum" dedi.

27 Tirmizî, Zühd, 63.

28 Nisâ 4/114.

Ben: "Burada, hangi ameli daha faydalı buldun?" diye sordum: "Kur'an okumak ve gece yarısında kılınan namaz" diye cevap verdi. Ben: "Kur'an okuman mı yoksa okutman mı, hangisi faziletli?" diye sordum. "Kendi okuduğum Kur'an" diye cevap verdi. Ben tekrar: "Hadislerin ravileri hakkında: "Filancı sikadır, falancı zayıftır" gibi sözlerimizi nasıl buldun?" diye sordum. O da:

"Bunda bir hayır görmedim. Eğer bu işte iyi niyetli olsan bile, yaptığın iş sana ne fayda verir, ne de zarar. Elinde ancak boş bir çaba kalır," dedi.

Yine, meşayıhtan birisi, Ahmed b. Ömer el-Hâkânî'nin, şöyle dediğini anlattı:

"Rüyamda, bir yolda gittiğimi gördüm. Karşıma aniden bir adam çıktı. Bana doğru geliyor, hem de: ***"Yeryüzündeki insanların çoğunluğuna uyacak olursan, onlar seni Allah'ın yolundan saptırlar"***[29] mealindeki ayeti okuyordu. Kendisine; "Beni mi kasdediyorsun?" dedim; "Evet, sana ve senden sonra geleceklere söylüyorum," dedi. O esnada geri döndüm, bir de baktım ki; Serî es-Sakatî karşımda. Adamı bıraktım ona yöneldim ve içimden: "Bu, dünyada bizi edeplendiren mürşidimiz ve üstadımızdır," dedim. Yanına gelerek: "Ya Ebe'l-Hasan! Sen Allah'a kavuştun; bize söyler misin, Allahu Teala hangi ameli kabul eder?" diye sordum. Elimden tutarak: "Gel!" dedi. Beraberce, Kâbe'ye benzer bir binaya gittik, yanında durduk. O esnada karşımızda binadan bir adam göründü. Nurundan bulunduğumuz yer aydınlandı. Serî es-Sakatî ona işaret etti ve beni ona doğru kaldırdı. İkimiz de kısa idik, beni ona yetiştiremedi. O zaman binanın üstündeki şahıs elini uzatarak beni tutup yanına çıkarttı. O mekanda etrafa yayılan nurlardan gözümü açıp bakmaya güç yetiremedim. O şahıs bana: "Şeyhe söylediğin sözünü duydum: Kur'an'da övülen her ahlakı yap, kötülenen her şeyden de kaç, bu sana yeter" dedi.

Serî es-Sakatî'nin şöyle dediği nakledilmişitr:

"Bir genç zâhiri ilimleri öğrenmek istiyor ve bu konuda devamlı çalışıyordu. Sonra ilim öğrenmeyi terketti, bir kenara çekilip ibadetle meşgul olmaya başladı. Bu genci sordum. Bir de baktım ki, insanlardan ayrılıp evine kapanmış ibadet ediyor. Yanına vardım ve kendisine:

---

[29] En'âm 6/116.

-Sen zâhiri ilimleri öğrenmeye çok hırslı ve hevesli idin, şimdi ne oldu ki onu bırakıp bu hâle büründün? diye sordum. Genç şunları söyledi:

-Rüyamda bir zat gördüm, bana şöyle diyordu:

-Ameli terkederek, ilmi daha ne zamana kadar zayi edeceksin, Allah seni zayi etsin!" dedi. Ben: "İlmi korumaya çalışıyorum!" dedim. O zat da: "İlmin korunması onunla amel etmektir," dedi. Bunun üzerine, ben de ilim talebini bırakıp, öğrendiklerimle amele yöneldim."

İbnu Mesud derdi ki: "İlim, çokça rivayetlerde bulunmak değildir. İlim ancak Allah'a karşı haşyet/korku içinde olmaktır."[30]

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "İstediğiniz kadar ilim öğreniniz. Vallahi, öğrendiklerinizle amel etmedikçe Allahu Teala size sevap vermez. Aklı düşük kimselerin bütün gayreti rivayetle meşgul olmaktır. Gerçek alimlerin gayreti ise, ilmin gereğine göre amel etmektir."

Yine Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Allah sadece söz ve nakille uğraşana değer vermez. O ancak anlayış ve dirayet sahibine kıymet verir."

Ebu Husayn demiştir ki: "Zamanımızdaki insanlardan birisi, önüne gelen bir meselede hemen fetva verir. Hâlbuki, eğer o mesele Ömer b. Hattab'a gelseydi, onu hâlletmek için bütün Bedir ehlini toplar, hükmünü onlara sorardı."

Bir başkası da: "Zamanımızda insanlardan bazısına bir mesele sorulunca, hemen fetva verir. Hâlbuki aynı mesele Bedir ehline sorulacak olsaydı, hemen hüküm vermek onlara ağır gelirdi," demiştir.

Abdurrahman b. Yahya ve başka alimler şöyle demişlerdir: "İlk zamanlar fetva ve ahkam ilmini idareciler ve valiler ayakta tutar, halk bu konuda onlara müracaat ederdi. Sonra iş zayıfladı ve valiler dünya işlerine meyletti ve harplerle uğraşmaktan dolayı bu işi görmekten aciz kaldılar. Bunun üzerine bu konuda, zâhir alimlerinden ve müftülerden camilerde yardım istediler. Emir, haksızlıkları hâlletmek için oturduğu zaman, sağında ve solunda iki müftü bulunur, kaza ve hükümlerde onlara müracaat ederdi. Meselelerin hâlli için bu şekil bir meclis toplanmasını şart koşardı. Bazı insanlar da, idarecilerin hüküm ve kaza konusunda kendilerinden yardım istemeleri için fetva ilmini öğreniyorlardı. Nihayet, dünya malına

[30] İbnu Abdilber, Beyani'l-İlm, II, 25.

ulaşmak ve riyaseti ele geçirmek için müftüler çoğaldı. Daha sora iş değişti. Sonunda idareciler alimelerden yardım istemeyi terkettiler."

Hz. Ömer'in, Ukbe b. Amir'e yazdığı şu söz de bu durumu göstermektedir: "Duyduğuma göre, sen idareci ve görevli değilken insanlara fetva veriyormuşsun."

Ebu Âmir el-Herevî şöyle demiştir: "Muaviye ile beraber hacca gitmiştim. Mekke'ye geldiğimizde; Benî Mahzum kabilesine mensup insanlara fetva ve hüküm veren bir adamdan bahsedildi. Bunun üzerine Muaviye adama haber gönderdi. Adam gelince ona: "Bu işi yapmak sana emredildi mi?" diye sordu. Adam: "Hayır!" dedi. Muaviye: "Peki o zaman seni bu işe sevkeden nedir?" diye sordu. Adam:

"Fetva vererek sahip olduğumuz ilmi yaymış oluyoruz" deyince Muaviye: "Seninle daha önce karşılaşmış olsaydım seni bundan alıkordum" dedi ve adamı fetva vermekten nehyetti."

Ashab-ı Kiram ve selef, zâhir ilim ve fetva konusunda söylediklerini, kalp, iman ve yakîn ilmi konusunda söylemiyorlardı. Hatta Hz. Ömer ordu komutanlarına şunu yazmıştı: "İtaat ehli insanlardan duyduklarınızı ezberleyip muhafaza ediniz. Gerçekten onlardan doğru ve güzel işler zuhur eder."

Hz. Ömer dervişlerle beraber oturur, onların söz ve sohbetlerini dinlerdi. Bir haberde şöyle nakledilmiştir:

"Bir kimseye sükut ve zühd verildiğini görürseniz, ona yaklaşınız. Şüphesiz o hikmet ehlidir." [31]

Hadis ehlinden birisi anlatıyor: "Süfyan es-Sevrî'yi üzüntülü bir hâlde gördüm, sebebini sordum. Canı sıkılmış bir şekilde: "Biz ancak dünya ehli insanları piyasaya çıkarır olduk," dedi. "Bu nasıl oldu?" diye sorulduğunda:

"İnsanlardan bazıları, meclisimizden ayrılmaz, bizden birşeyler alıncaya ve sayemizde halk arasında tanınıncaya kadar derslerimize devam eder. Sonunda bir yere idareci, zekat ve vergi memuru veya hükümdarın özel temsilcisi olurlar," dedi.

[31] İbn Mace, Zühd, 1; Ebu Nuaym, Hilye, X, 405; Beyhakî, Şuabü'l-İman, No: 4985) Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, X, 286.

Hasan-ı Basrî şöyle derdi: "Bu ilmi, ahirette hayırdan hiçbir nasibi olmayan bir topluluk öğrenir. Allah (c.c), zayi olmaması için ümmetin ihtiyacı olan ilmi onlarla korur."

Me'mun demiştir ki: "Üç şey olmasa, dünya harap olurdu: Şehvet olmasa nesil kesilirdi. Mal biriktirme muhabbeti olmasa geçim işi bozulurdu. Baş olma sevdası olmasa, ilim yok olup giderdi."

Bütün bu anlattıklarımız, dünya alimlerinin ve işi laftan öte geçmeyen ilim sahiplerinin sıfatıdır.

AHİRET ALİMLERİNİN VE MARİFET EHLİNİN HALLERİ

Ahiret alimleriyle, marifet ve yakîn ehline gelince onlar, dünya ehli idarecilerden, onların etba ve yakınlarından kaçıyorlar, ilmiyle dünya elde etmek isteyen alimleri kusurlu bulup kınıyorlar ve meclislerini terk ediyorlardı.

İbnu Ebî Leyla demiştir ki: "Şu mescitte yüzyirmi sahabeye yetişip meclislerinde bulundum. Kendisine bir hadis sorulan veya fetva istenen herbiri yanındaki arkadaşına gidilmesini istiyor ve onun bu konuda daha yeterli olduğuna inanıyordu."

Yine İbnu Ebî Leylâ şöyle demektedir: "Onlardan üçyüz tanesine yetiştim. Herbirisi, kendisine bir fetva ve hadis sorulduğunda, bir diğerine havale, ediyor, o da bir diğer arkadaşına yolluyor, fetvayı birbirlerine havale edip duruyorlardı. Fakat, onlardan herhangi birine Kur'an, yakîn ve imanla ilgili bir mesele sorulduğunda arkadaşına havale etmiyor soruyu da cevapsız bırakmıyordu."

Allahu Teala buyurmuştur ki:

"Bilmiyorsanız, zikir** (ilim, Kur'an) **ehline sorunuz."[32]

Ehl-i zikir; Allahu Teala'yı zikredenler, tevhid ilmini bilenler ve ilmi Allahu Teala'dan alıp anlayan kimselerdir. Onlar bu ilmi kitaplardan öğrenme ve birbirinden işitme yoluyla değil, ancak salih amel ve güzel muamele sayesinde elde etmişlerdir. Onlardan birisi, herşeyden kesilip tamamen Allahu Teala'ya yönelerek O'nunla meşgul olunca; Cenab-ı Mevla, onları

---

32 Enbiya 31/7.

kalbî amellerle hizmetinde bulundurur. Onlar hâlvet hâlinde O'nun manevi huzurunda olurlar. O'ndan başkasını zikretmezler ve başkasıyla meşgul olmazlar. Halkın arasına çıktıklarında, halk kendilerine bir mesele sorduklarında Allahu Teala, onlara doğruyu ilham edip hakkı söylemede muvaffak kılar. Kalbî safiyet, aklî fetanet ve yüksek himmetleriyle işledikleri kalp amellerinin bir neticesi olarak kendilerine hikmet verir. Onlar, O'nun hizmetini seçip, güzel muameleleriyle tamamen O'na yöneldiklerinde, O da, onlara hakikat ilmini ilham ederek ve sır hazinelerini önlerine sererek, güzel tevfiki ile onları başkalarına tercih eder. Bu durumda, kendilerine sorulan şeylere, Allahu Teala'nın özel yardımı ve güzel desteği ile cevap verirler. Kudret ilmiyle konuşurlar. Hikmeti ortaya çıkarırlar. İmanî ilimlerden söz ederler ve Kur'an'ın bâtınî manalarını keşfederler. İşte bu ilim, kul ile Allahu Teala arasında tezahür eden faydalı ilimdir. Kul onu Rabbinden alır, O'ndan sorar ve ona göre sonuca varır. Bu, bütün amellerin ölçüsüdür. Kul, yüce Rabbini tanıdığı ölçüde, O'nun razı olduğu amelleri tercih eder ve iyiliklerini fazlalaştırır. Bu sayede Allahu Teala'nın huzurunda mukarrabûndan olur. Çünkü o, yakîn ehli sıfatıyla O'nun huzurunda bulunmaktadır.

İşte bunlar Hz. Ali'nin, uzunca bir sözünde vasfettiği ve faziletlerini ortaya koyduğu kimselerdir. O, bu taifeyi anlatırken şunları söylemiştir:

"Kalpler, kab durumundadır. Onların en hayırlısı, en anlayışlı olanlarıdır. İnsanlar üçe ayrılır:

1- Allah'ı bilen alimler (alim-i Rabbânî),

2- Kurtuluş yolunda ilim öğrenenler,

3- Basit, adi kimseler. Bunlar, her çağıranın peşine takılır, her esen rüzgara (fikri cereyanlara) kapılırlar. İlmin nuru ile aydınlanmazlar ve sağlam bir dala da yapışmazlar. İlim maldan hayırlıdır. Çünkü ilim seni korur, malı ise sen korursun. İlim okumakla artar, mal harcamakla tükenir. Hayatta güzelce dini yaşamak ilim sayesinde olduğu gibi, öldükten sonra da iyi bir kimse olarak anılmak yine ilim sayesinde mümkündür. İlim hakim, mal ise mahkumdur. (Yani, ilim insana, insanda mala sahip ve hakimdir) Malın menfaatı, kişinin ölümü ile yok olur. Hazine sahipleri hayatta iken ölü durumundadırlar. Alimler ise; zaman devam ettiği müddetçe, (ilim ve

hizmetleriyle halkın arasında) diri olarak yaşamaktadırlar." Hz. Ali sonra, derince bir nefes alarak şunları söyledi:

"Ah! Ehlini bulsaydım; şu kalbimde toplanmış nice ilimler var. Ne yazık ki istekliler, ya itimatsız kimselerdir, dini dünya menfaatına alet eder, kendisine verilen ilâhî nimetleri ile Allah'ın velilerine, öğrendiği delilller ile de, O'nun kullarına karşı üstünlük taslamak ister. Veya hakikat ehline uyar, fakat (henüz hakîkata aşina olmadığı için) ilk nazarda kalbinde şüphe belirir. Onlarda tam bir basiret yoktur, şehvetlerini elde etmek için çırpınırlar, mal-mülk biriktirmekle aldanırlar, hevalarına boyun eğerler. Onlar bu durumlarıyla daha çok arazide otlayan hayvanlara benzemektedirler. Ancak, işte böyle ilim taşıyıcılarının ölmesiyle ilim de sönüp gidecektir. Bununla birlikte, yeryüzü ilâhî hükümleri ayakta tutanlardan boş kalmaz. Bu kimseler ya halkın arasında bilinip tanınır veya Allahu Teala'nın mânevî delil ve hüccetlerini korumak için gizli kalırlar. Bunların nerede bulunduğunu Allah bilir. Çünkü onların sayıları az, kıymetleri ise çok yüksektir. Zatları gizli, fakat hâl ve hatıraları gönüllerdedir. Allahu Teala hüküm ve hüccetlerini onlarla korur. Ta ki onları, kendilerinden sonra gelenlere emanet eder ve kendileri gibi olanların kalbelerine nakşeder. Bu şekilde ilim tam manasıyla içlerine sirayet eder. Sonuçta ruhî yakîne ulaşırlar; mülayim kimselerin sert gördükleri dahi onlar için yumuşak olur. Gafillerin ürktüğü şeylerle onlar ünsiyet/muhabbet ederler. Bedenleriyle dünyada bulunurken, ruhlarıyla alî makamlarda seyrederler. İşte bunlar, Allahu Teala'nın, kulları içinden seçtiği dostları, yeryüzünde dinine davet ve irşad için görevlendirdiği kullarıdır."

Hz. Ali'nin anlattığı bütün sıfatlar, ahiret alimlerinin sıfatlarıdır. Bunlar ancak bâtın ve yakîn ilmiyle ele geçecek vasıflardır. Yoksa onlar dile dayalı nakil ve rivayet ilimlerinin sonucu değildir.

Recâ b. Hayve'nin Abdurrahman b. Ğanem'den rivayet ettiği bir haberde Muaz b. Cebel de bu sıfat ve sahiplerini şöyle anlatmıştır:

"İlim öğreniniz. Şüphesiz, Allah için ilim öğrenmek kula ilâhî bir haşyet kazandırır. İlim taleb etmek, bir basiret, onu müzakere etmek tesbih, ondan bahsetmek bir cihâd, onu bilmeyenlere öğretmek bir sadaka, ehli olana bolca vermek Allah'a bir yakınlıktır. İlim, yalnızlıkta yakın bir dost,

hâlvet hâlinde arkadaş, sıkıntı ve darlık hallerinde hayrı gösteren bir delil, dostlar yanında bir süs, yabancılara en güzel bir yakınlık vesilesidir.

İlim Cennet yolunu aydınlatır. İlim sayesinde Allahu Teala bir takım insanları yüceltir, onları hayırlarda önder, hidayet yolunda imam, iyiliklerde delil yapar. İnsanlar arasında onların eserleri anlatılır, amelleri örnek alınır, fiillerine uyulur, görüşlerine başvurulur. Melekler onların dostluğuna heves ederler, kanatlarını üzerlerine gererler. Kainatta yaş-kuru, her ne varsa, denizdeki balıklar, karadaki canlılar, gökteki yıldızlara varıncaya kadar her şey alimler için Allahu Teala'dan mağfiret dilerler. Çünkü ilim, kalp gözünü açar, körelmiş göz ve gönüllere ışık saçar, zayıf bedenlere kuvvet olur. Kul ilim sayesinde, ebrârın/salihlerin derecesine ve en alî makamlara ulaşır. İlmi tefekkür gündüz orucuna, onu öğretmek gece ibadetine denktir. Allahu Teala'ya itaat, ibadet, tevhid, haramlardan korunma, sıla-i rahim ilimle olur. İlim öncüdür, amel ise ona tabidir. O, iyilere ilham edilen bir nimettir. Şakîler/hak yoldan sapanlar ondan mahrumdur."

İşte bütün bu anlatılanlar ahiret alimlerin vasıfları ve bâtın ilminin kazandırdıklarıdır.

Bilindiği gibi, Ömer b. Abdülaziz dört raşid halifeden sonra idarecilerin en faziletlisidir. Zekeriyya b. Yahya et-Taî'nin, amcası Zecr b. Huseyn'den naklen haber verdiğine göre, Ömer b. Abdülaziz, Hasan-ı Basrî'ye yazdığı bir mektupta: "Bana, Allah'ın emirlerinde kendisinden istifade edip yardım göreceğim kimseleri göster," diye ricada bulunmuş, Hasan-ı Basrî de cevaben şunları yazmıştır:

"Gerçek din ehline gelince, onlar seninle olmak istemezler. Dünya ehlini de sen istemezsin. Fakat sen şeref sahibi asil kimseleri yanında bulundur. Çünkü onlar, şereflerini ona hiyanetlikle kirletmekten korurlar."

Hasan-ı Basrî, bazı Basra alimleri hakkında konuşur ve onları kötülerdi.

Medineli Ebu Hazim ve Rabîa da Benî Mervan alimlerini kınarlardı. Süfyan es-Sevrî, İbnu'l-Mubarek, Eyyûb ve İbn Avn da, bazı dünya ehli Kufe alimleri hakkında olumsuz şeyler söylerlerdi.

Fudayl b. Iyaz, İbrahim b. Ethem, Yusuf b. Esbât Şam ve Mekke'li bazı dünya ehli alimler hakkında tenkitle konuşurlardı. Biz, haklarında söz

söylenen bu zevatın ismini zikretmeyi uygun görmedik. Çünkü böyle konularda sükut selamete daha yakındır.

Bişr derdi ki: "Haddesena: Bize falanca rivayet etti" sözü dünya kapılarından bir kapıdır. Bir adamı: "Falancı bize şunu rivayet etti" derken işitirsen, bil ki o: "Bana yer açınız, dünyalık olarak genişlik sağlayınız" demek isitiyordur."

Süfyan es-Sevrî, zâhir ilim ehli için: "Bu ilmi öğrenmek, ahiret azığından değildir," derdi.

İbn Vehb demiştir ki: "İmam Mâlik'in yanında ilim öğrenmekten bahsedildiğinde şöyle dedi: Niyet sahih olduktan sonra, ilim öğrenmek ve onu yaymak çok güzeldir. Fakat, sabahladığın ve akşamladığın zaman sana lazım olana bak. Ona karşı hiçbir şeyi tercih etme."

Ebu Süleyman ed-Dârânî demiştir ki: "Kişi, şan ve şöhret için yahut evlendiğinde veya geçim talebi için sefere çıktığında dünyaya meyletmiş olur."

Fakat iman ve tevhid, marifet ve yakîn ilmine gelince, bu İslam'ı güzel, yakînî tamam olan ve her müminde bulunan bir ilimdir. O, Allah'tan gelir, kul ile Rabbi arasında oluşur, sahibine cennette güzel dereceler kazandırır. Bu ilimle sahibi Allah katında mukarrebundan yani ilahi huzurda kabül gören salihlerden olur.

Allahu Teala'yı bilmek ve O'na iman etmek birbiriyle içiçedir, birbirinden ayrılmazlar. Allahu Teala'yı bilmek, O'na imanın ölçüsüdür. Onunla fazlalık ve noksanlık birbirinden ayırdedilir. Çünkü ilim, imanın zâhiridir, onu açar, onu ortaya koyar. İman ise, ilmin bâtınıdır; onu parlatır, nurunu yakar. Demek ki, iman, ilmin desteği ve gözüdür. İlim ise imanın kuvvet ve lisanıdır.

İmanın kuvveti, zayıflığı, artması ve noksanlaşması, Allahu Teala'yı bilmenin fazlalığına, noksanlığına, kuvvetine ve zayaflığına göre değişir.

Lokman (a.s), oğluna yaptığı bir vasiyetinde şöyle demiştir:

"Oğlum! Bir ekin (ziraat) ancak toprak ve su ile yetişebildiği gibi, iman da ancak ilim ve amelle sahih ve güzel olur."

Müşahedinin, marifet, yakîn ve imandan ortaya çıkmsanını misali, un, kavut ve başlangıçta undan ortaya çıkan özün misali gibidir. Buğday, bü-

tün bunları içinde toplar. Aynı şekilde iman da bütün saydıklarımızın aslıdır. Müşahede ise, imanın en yüksek kısmıdır. Nitekim buğday da diğer maddelerin aslıdır. Özü ise onun en güzel, en faydalı kısmıdır. Bütün manevî makamlar, imanın nurları içinde mevcuttur, onları yakîn ilmi destekleyip kuvvetlendirir.

Sonra marifet iki yolla oluşur: Birisi, dinleme yoluyla elde edilen marifettir. Diğeri ise, görme yoluyla oluşan marifettir. İşitmeyle elde edilen marifet İslam dairesine girişle olmakta ve şöyle gerçekleşmektedir: "Kullar, Allahu Teala ile ilgili bilgileri Peygamber lisanından işitirler ve O'nu tanırlar. Bu, iman ve tasdiktir.

Müşahedede görme yoluyla oluşan marifet ise, ayne'l-yakîn hâlidir. Aynı şekilde müşahede de iki şekilde oluşur:

1- İstidlal yoluyla müşahede.

2- Bizzat delilin müşahedesi.

İstidlalî müşahede marifetten öncedir. Burada kasdedilen, habere dayalı marifettir ki, bu işitmeyle oluşmakta ve sözle ifade edilmektedir. Bu marifete ulaşanlar Allahu Teala'yı ilme'l-yakîn bilmektedirler. Şu ayet-i kerimede anlatılan bilgi de bu türe misaldir.

"Hüdhüd dedi ki: Seba'dan sana gerçek bir haber getirdim. Gerçekten ben (orada) *hükümdarlık eden bir kadın buldum."*[33]

Burada anlatılan ilim, bizzat bulmaktan (görmekten) öncedir ve duymaya dayanan bir ilim çeşididir. Bazen bu ilmin sebebi, ta'lim (öğretme) olur. Rasûlullah'ın (s.a.v):

"Yakini öğreniniz"[34] sözü bunu göstermektedir. Hadiste; "yakin ehli ile oturunuz ve onlardan yakîn ilmini işitip öğreniniz, çünkü onlar bunun ehli ve alimidir" denmek isteniyor.

Bizzat delilin müşahedesine gelince, bu ayne'l-yakînden oluşan marifetten sonradır. Bu, yakîn hâlidir. Bulmak (bizatihi görmekle) ifade edilir. Bulan, bulduğunu yakîn hâlinde bulmaktadır. Bundan sonra ayne'l-yakînden oluşan gerçek ilim elde edilir. Bu ilim, Allahu Teala'nın nuru ile tecel-

---

33 Neml 27/22-23.

34 Ebu Nuaym, Hilye, VI, 95; Zebidî, İthafu's-Sade, I, 409.

li, kudretiyle takviye ederek kuluna nasib ettiği bir ilm-i ilâhîdir. Hz. peygamber'in (s.a.v) hadisinde geçen:

"O'nun soğukluğunu (ciğerimde) hissettim ve yakînen bildim"[35] Sözü, böyle bir yakîni bulmaya ve kesin bilgiye işaret etmektedir.

Bu bilginin elde edilişi, ayne'l-yakîn bulduktan ve gördükten sonra olmaktadır. Bütün bunlar kalbin amellerindendir. Bu ilme sahip olanlar da ahiret alimi, melekût ehli ve kalp erbabı kimselerdir. Onlar ashab-ı yemin diye tarif ettiğimiz müminlerin, mukarrabûn makamına ulaşmış (ilâhî huzurda kabul görmüş) kesimidir.

Zâhiri ilimler mülk (ve madde) ile ilgili ilimlerdir, lisana dayalıdır. Zâhir ilmine sahip alimler dünya ehli olarak vasıflandırılmışlardır. İçlerinde ashab-ı yeminden salihler de vardır.

Bir adam Muaz b. Cebel'e (r.a) gelerek:

-Şu iki adam hakkında ne dersin: Onlardan birisi ibadetinde gayretli, hayırlı ameli çok, günahı az, ancak yakîni zayıf birisidir. Yaptığı işlerinde kendisine şek ve şüpheler arız olmaktadır, deyince Muaz b. Cebel:

-Onun şek ve şüphesi yaptığı hayır amellerini boşa çıkarır, dedi Adam devamla:

-Peki, ameli az, ancak yakîni kuvvetli, bununla birlikte günahı çok olan şu diğer adam hakkında ne dersin? diye sorunca Muaz sükut etti. O zaman adam:

-Vallahi, eğer birinci adamın şek ve şüphesi iyi amellerini boşa çıkarırsa, bunun yakîni de onun bütün günahlarını yok eder, dedi.

Hadiseyi anlatan zat diyor ki: "Hz. Muaz adamın elinden tuttu, ayağa kalktı ve: "Bu adamdan daha anlayışlı birisini görmedim, dedi."

Buna benzer bir hadis bize müsned olarak rivayet edilmiştir. Hadis şöyledir. Allah Rasûlü'ne (s.a.v):

[35] Ebu Davud, Tıbb, 12 Tirmizî, Tefsir, 2-4; Darimî, Rüya 12; Ahmed b. Hanbel Müsned, V 243.

"Ya Rasulallah! Bir adam var; yakîni güzel, fakat günahı çoktur. Diğer birisi de ibadetinde gayretli fakat yakîni azdır. Bunlar hakkında ne buyurursunuz? diye sorulunca, şöyle buyurdu:

"Bütün insanoğullarının muhakkak günahları bulunur. Fakat hareket kaynağı akıl ve seciyyesi yakîn olan kimseye günahları zarar vermez. Çünkü o bir günah işlediğinde tövbe ve istiğfar edip pişman olur, günahlarını düşünür. Bundan sonrası kendisiyle cennete gireceği Allah'ın ihsanına kalmıştır."[36]

Ebu Umame'nin rivayet ettiği bir hadiste Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Size verilenlerin en azı yakîn ve sabır azimetidir. Kime bunlardan (yeterli) nasibi verilmişse onun, gece ibadetini ve gündüz (nafile) orucunu kaçırmasında önemli bir kaybı yoktur."[37]

Lokman (a.s) oğluna yaptığı bir vasiyyetinde şunları söylemiştir:

"Yavrum, güzel bir amel yapmak ancak yakîn ile mümkündür. Kişi ancak yakîni ölçüsünde hayır amel yapabilir. Kişi yakîni noksanlaşmadıkça amelinde noksanlık ve kusur yapmaz. Bazen insanın yakîn ile yaptığı az amel, yakîni zayıfken yaptığı kuvvetli ve çok amelden daha faziletlidir. Kimin yakîni zayıflarsa önemsiz gördüğü günahlar kendisine hakim olur."

Yahya b. Muaz (rah) derdi ki: "Tevhidde bir nur, şirkte bir ateş vadır. Şüphesiz tevhid nuru, şirkin müşriklerin iyiliklerini yakmasından daha fazla tevhid ehlinin günahlarını yakmaktadır."

Yakîn üç mertebededir.

1-Muayene, müşahede mertebesi: Bu mertebede bilinen, görülene ters düşmez; Allah'ı bilen kimse O'ndan en iyi haber verendir. Bu yakîn mertebesi, sıddıklar ve şehidlere hastır.

2-Tasdik ve teslim mertebesi: Bu, haberlerde kendisini gösterir. Bu mertebede Allah'ı bilen kimse, O'ndan haber veren bir müslümandır. Bu,

---

36 Hakim Tirmizi, Nevadiru'l-Usul, II, 63.

37 Zebidi, İthafu's-Sade, I, 674. Iraki, bu lafız ve senetle hadisi tespit edemediğini bildirmiştir. Ancak İbnu Abdilber, hadisin ilk kısmıyla aynı manada olan şu rivayeti nakletmiştir: "Allahu Teala yakînden daha az bir şey indirmemiştir." (Beyani'l-İlm, I, 125.)

müminlere ait bir yakîn mertebesidir. Onlar ebrar sınıfıdır. İçlerinden bir kısmı salih, bazısı da daha aşağı bir hâldedir. Ayet-i kerimede:

"Bu onların ancak iman ve teslimiyetlerini artırdı."[38] buyrularak imanın artması ve eksilmesi yönüne işaret edilmiştir

Bu mertebede bulunanların iman ve yakîni bazen onu takviye edecek sebeplerin bulunmayışı ve ihtiyaç duyulan şeylerin noksan olmasıyla zayıflar. Sebeblerin bulunması ve normal seyrin devamıyla da kuvvetlenir.

Onlar, vasıtalara bakıp onlarla fazlaca ilgilenmeleri sebebiyle perdelenirler aynı zamanda onlar sayesinde gerçeği keşfederler. Halkla içiçeyken ünsiyet ve gayret içinde; onlardan ayrı iken yalnızlık ve noksanlık hâlindedirler. Aralarında çeşitli ihtilaflar ve değişik görüşler bulunabilir. Bu, onların eşyaya ve olaylara değişik bakışlarından ileri gelmektedir.

3-Yakînin üçüncü ve en alt derecesi zan mertebesidir. Bu, ilim, doğru haber ve alimlerin sözleriyle kuvvet kazanır. Bu gruptakiler, Allahu Teala'nın özel yardımı ve nasibi ile imanlarını kuvvetlendirirler. Delillerin yok olması ve söz sahiplerini susmasıyla zayıflar. Bu, istidlale, aklî ilim ve izahlara dayanan bir anlayıştır. Müslüman kitlede, rey, aklî ilim ve kıyasa dayanan kelamcıların yakîni bu kısma girmektedir.

Allahu Teala'ya yakînen inanan herkes bir çeşit tevhid ve marifet ilmine sahiptir. Ancak herkesin ilmi ve marifeti yakîni ölçüsündedir. Yakîni de imanının safiyet ve kuvveti nisbetindedir. Herkesin imanı Allah'la muamele ve edebe riayeti ölçüsünde kuvvet bulur.

Demek ki marifet ilimlerinin en üstünü ayne'l-yakîne dayanan müşahede ilmidir. Bu ilim mukarrabûn makamındaki ehullaha hastır. Onlar bu ilmi, kurbiyyet makamlarında, ilâhî huzurdaki söz ve ünsiyetlerinde elde etmişlerdir. Marifet ilimlerinin en düşüğü ise, inkar ve şüphelerin ortadan kalkmasından sonra oluşan İslam'ı kabul ve teslim ilmidir. Bu umumen müminlerin sahip olduğu iman ve onun artmasıyla ilgili bir ilimdir ki; ashab-ı yemînin sahip olduğu da bu ilimdir. Marifet ilimlerinin en yükseği olan müşahede ilmiyle, en alt derecesini oluşturan kabul ve teslim ilmi arasında, mukarrabûna (Allah katında özel yakınlık kazanmış velilere) ve ashab-ı yemine (iman ehli müminlere) ait pek çok dereceler vardır.

[38] Ahzab 33/22.

SÜKUT VE TEFEKKÜRE DAYALI İLİMLERİN FAZİLETİ

TAKVA EHLİNİN İLİMDE İZLEDİKLERİ YOL

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur.

"İlim üç şeye dayanır: Aramızda hakkı konuşan Kitap (Kur'an), uygulamada olan sünnet ve bilmiyorum demek."[39]

Şa'bî şöyle demiştir: "Bilmiyorum, demek ilmin yarısıdır."

O, bununla verâyı yani bilmeden hataya düşerim korkusuyle pek çok helali ve mübahı terketmeyi kasdetmiştir.

Süfyan es-Sevrî de şöyle demiştir: "İlim ancak; kesin itimadla ruhsat dairesinde kalmaktır. Zorlamaya gelince, onu herkes güzel yapar." Sevrî, işlerde verâya/takvaya göre dikkatle hareket edilmesini ifade etmek istemiştir. Bu, hepsi alim olmasalar da, müminlerin ahlakı ve gidişatıdır. Çünkü verâ, bir işte hemen ileri atılmaktan, şüpheli şeylere sarılmaktan korkmak ve müşkil meselelerde acel etmeden sukûnet içinde hareket etmektir.

Yakîn ise; bir işe basiret ve temkinle el atıp ona doğru, sağlam ve kesin bir bilgiyle yanaşmaktır. Bu hâl, ilimlerinde kendilerine güvenilecek alimlerin sıfatıdır. Bunu onlardan başkaları güzel yapamazlar. (Nitekim Hz. Ali, oğlu Muhammed b. Hanefî'yi Cemel günü önüne geçirerek: "Ona; öne geç, öne geç diyor, o da geri geri çetimilodb Hz. Ali ise mızrağının kabzasıyla onu durdurmaya çalışıyordu. O zaman Muhammed b. Hanefî babasına dönerek):

-Vallahi, bu savaş körükörüne içine girilen karanlık bir fitnedir, deyince, Hz. Ali onu mızrağı ile durdurarak:

-Hay anası yok olasıca! Başında ve idaresinde babanın bulunduğu bir şey fitne olur mu? demiştir.

---

[39] Heysemî, Mecmau'z- Zevaid, I, 172. Hadisin son kısmı hariç bkz: Ebu Davud, Feraiz, 1, İbnu Mace, Mukaddime, 8.

Bir kimse kendisine sorulan bir meselede "bilmiyorum" dediğinde; ilmiyle amel, mevcut hâle göre hareket etmiş olur. Bu durumda o, meseleyi bilen ve duruma göre hareket ederek meselenin cevabını veren kimse gibi sevap alır. Bunun için "bilmiyorum" demek, ilmin yarısı olmaktadır. Hem de, hataya düşerim diye Allah için sükut edenin davranışı bir karşılık beklemeden Allah için ilmiyle cevap verenin durumu gibi güzel olmaktadır.

Ali b. Hüseyn ve Muhammed b. Aclan demişlerdir ki: "Bir alim "bilmiyorum" sözünde hata ettiğinde bile, sözü isabetlidir," bu söz, onlardan başka İmam Malik ve Şafiî'den de rivayet edilmiştir.

Bil ki, insanların ilim ve cehâletteki farklı durumları, delilik ve akıllılıktaki durum ve dereceleri gibidir. Deliler sınıf sınıf olduğu gibi, akıllılar da farklı derecelere sahiptirler. Aynı şekilde cahiller ve alimler de tabaka tabakadır. Bazı seçkin cahiller zâhiren alimlere benzemekte, halk da karıştırıp onları hakiki alimlerden zannetmektedir. Hâlbuki arif-i billah olan alimler yanında onların ne olduğu bilinmekteder. Aynı şekilde arifler de görünüşte umum alimlere benzemekte ve onlarla karıştırılmaktadır. Hâlbuki onlar yakîn ehli kimselerdir.

Alimlerden birisi demiştir ki: "İlim iki çeşittir.

1- İdarecilerin ilmi,

2- Muttakilerin ilmi.

İdarecilerin ilmi, kaza ve hükümlerle ilgili ilimlerdir. Muttakilerin ilmi ise, yakîn ve marifet ilmidir. Allahu Teala, ayet-i kerimede müminlerin sahip olduğu ilimle, imana ait ilmin vasfını anlatırkan şöyle buyurmuştur:

"Allah sizden iman edenleri ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltir."[40] Allah, ayet-i kerimede müminleri alim sınıfından saymıştır. Bu da, imanla ilmin birbirinden ayrılmayacağını gösterir. Ayetteki "vav" cem (bitiştirme, toplama) için değil, medh yani övgü içindir. Araplar bir şahsın bir çok vasıflarını bir arada zikrederken ifadede mübalağa için sıfatlar arasına "vav" getirirler. Mesela; falancı akıllıdır ve alimdir ve de ediptir, demek gibi. Şu ayet-i kerimede de ifade şekli böyledir:

---

[40] Mucadele 58/11.

"Fakat, onlardan ilimde derinleşenler ve mü'minler, sana indirilene ve senden öncekilere indirilenlere iman edenler, namazı dosdoğru kılıp zekatı verenler."

Bütün bunlar sıfat olarak zikredilmiştir. Demek ki müminler ilimde yüksek bir payeye sahip kimselerdir. Aynı zamanda onlar namazı güzelçe kılan ve zekatlarını veren kimselerdir. Bu sayılanların hepsi ilimde râsih/derinleşmiş kimseler için de birer sıfat durumundadır. Bunu için sıfat olan kelimeler nasb ve ref hallerinde gelmiştir. Arapların kullanış tarzı da bu şekildedir. Şu ayet de yukarıda yaptığımız değerlendirmeye uymaktadır.

"İlimde rasih *(yüksek payeye sahip)* ***olanlar "biz ona inandık" derler."***[41] Allahu Teala müminleri ilim sıfatlarıyla vasfettiği gibi, alimleri de iman sıfatıyla zikretmiştir. Şu ayet-i kerimede de durum aynıdır:

"Kendilerine ilim ve iman verilenler dediler ki..."[42]

Enes b. Malik'in rivayet ettiği şu hadis de konumuzla ilgilidir. Rasûlullah (s.a.v) buyurmuştur ki:

"Ümmetim beş tabakadır. Her tabakanın arası kırk senedir. Benim ve ashabımın bulunduğu tabaka ilim ve iman ehlidir. Seksen seneye kadar, olanların peşinden gelenler iyilik ve takva üzeredirler. Onlardan sonra yüzyirmi seneye kadar olanlar, birbirlerine karşı yardımlaşma ve şefkat sahibi kimselerdir."[43]

Rasûlullah (s.a.v) ilimle imanı birarada zikretti ve onları diğerlerine takdim etti. Ayet-i kerimede de imanla ilmin kaynağı olan Kur'an bir arada zikredilmiş ve şöyle buyrulmuştur:

"Allah onların kalplerine imanı yazdı ve onları tarafından bir ruh *(Kur'an)* ***ile destekledi,"***[44] diğer bir ayette de şöyle buyrulmuştur:

"(Rasulüm) ***Sen daha evvel kitap nedir, iman nedir, bilmezdin. Fakat biz o Kur'an'ı bir nur kıldık*** *(ve sana indirdik)."*[45]

---

[41] Al-i İmrân 3/7.

[42] Rûm 30/52.

[43] İbnu Mace, Fiten, 28; Deylemi, Firdevsü'l-Ahbar, No: 1670.

[44] Mücadele 58/22.

[45] Şurâ 42/52.

Demek ki, iman ehli Kur'an ehlidir. Kur'an ehli olanlar da Allahu Teala'nın seçilmiş özel dostlarıdır.

Alimlerden Süfyan b. Hüseyin, halife Mehdî'nin yanına girince halife kendisine:

"Sen alim misin?" diye sordu. Süfyan cevap vermedi. Halife tekrar sordu. Ona yine cevap vermeyecek misin? denildiğinde:

"Öyle bir meseleden soruyor ki, onun cevabı yoktur. Eğer, ben alim değilim desem; Allahu Teala'nın kitabını okudum. Bu durumda yalancı olacağım. Alimim desem, aslında cahilim, bu durumda ne diyebilirsin ki?" demiştir.

Ebu Cafer er-Razî'nin Rebî'den naklettiğine göre, Enes b. Malik, Allahu Teala'nın:

"Allah'tan** (gerçek manada)* ***ancak alimler korkar."[46] ayetinin tefsirinde; "Kim Allahu Teala'dan tam manasıyla korkmazsa o, alim değildir," demiştir.

Baksana, Davud (a.s) bu konuda ne demiştir:

"Ya Rabbî! Sen gerçek ilmi senden haşyettte, hikmeti de sana imanda yaptın. Senden korkmayan gerçeği bilemez, sana iman etmeyen de hikmete eremez."

Abdullah b. Revaha (r.a) ilme, iman ismini vermiştir. O, arkadaşlarına: *"Geliniz oturup bir saat (iman hakikatleri üzerinde konuşup yakinen) iman edelim."*[47] derdi ve sonra oturup, imanla ilgili bahisleri müzakere ederlerdi.

Allahu Teala müminlere ilmi öğrenmede ve hakikatini elde etmede birer vasıta olan göz, kulak ve kalb verip kendilerinden bunların şükrünü istemiş ve şöyle buyurmuştur:

"Allah sizi, hiçbirşey bilmediğiniz bir hâlde annelerinizin karnından çıkardı, size işitme duyusu, gözler ve gönül verdi ki şükredesiniz."[48]

Allahu Teala, kulun önce hiçbir şey bilmediğini ifade ettikten sonra, kendisine ilim vasıtası olacak şeyleri verdiğini belirtmiştir.

[46] Fatır 35/28.

[47] Ahmed, Müsned, III, 265; Münziri, et-Terğıb, II, 403; Heysemi, ez-Zevaid, X, 76.

[48] Nahl 16/78.

Başka bir ayet-i kerimede ise mümin olmayan ve kendilerine verilen azalarla bir ilim sahibi olmayan kimseler şöyle tanıtılmıştır:

"Onlara gözler, kulaklar ve gönüller yarattık. Fakat ne kulakları, ne gözleri ve de gönülleri kendilerine bir şey sağlamadı. Zira *(düşünüp ibret almıyorlar, tersine)* ***bile bile Allah'ın ayetlerini inkar ediyorlardı."***[49]

Demek ki, kim Allah Teâlâ'nın ayetlerine iman ederse, gözü kulağı ve kalbi kendisine fayda verir ve onun için ilim vesilesi olurlar. Şu ayet-i kerime de bu manadadır.

"Bilmediğin bir şeyin peşine düşme. Çünkü göz, kulak ve gönül bunların hepsi *(yaptıklarından)* ***sorumludur."***[50]

Eğer ilim, göz, kulak ve kalple elde edilmeseydi kul, bu azaların bilmediği şeylerden nehyedilmezdi. Bu nehiyde bu azaların bilmediği şeylere dalınmaması emredilip, peşinden de onlar vasıtasıyla marifet ilmine ulaşılması isteniyor. Buna göre Allah'ın fazlı ve ihsanıyla, göz, kulak ve kalp sahibi olan her mümin (bu nimetlerin sahibini tanıdığı için) alimdir.

Allahu Teala, ümmet-i Muhammedî şu üç şeyle diğer ümmetlere üstün yazmış ve bu üç şeyi onlara has kılmıştır. Bunlar şunlardır:

1-İsnad ilmine sahip olmaları: Bu ümmet Rasûlullah'a (s.a.v) ait haberleri, birbirlerine Efendimize kadar uzanan bir senedle aktarmışlardır. Diğer ümmetler ise; (dinlerine ait haberi) sahifelere geçiriyorlardı. Bir sahife eskidiğinde yenileniyordu. Aralarında ilim bu şekilde nakledilyordu.

2- Allahu Teala'nın ğayb aleminden indirilen kitabını ezberlemek. Diğer ümmetler, kitaplarını yüzünden bakarak okuyorlardı. Bizim kitabımızdan başka, Allahu Teala'nın indirmiş olduğu hiç bir kitap ezberlenmemiştir. Ancak, Allahu Teala, Hz Üzeyr'e (a.s) Tevrat'ı ilham ederek öğretmiştir. Bu da, Buhtunnasr, Beyt-i Makdis'i yakıp yıktığında Tevrat'ın tamamını yaktıktan sonra olmuştu. Bunun için Yahudilerden bir grup Allahu Teala'nın Tevrat'ın tamamını sadece ve özellikle ona ilham ettiği için; "Üzeyr Allah'ın oğludur," dediler. Haşa Allah (c.c) bu tür imkansız bir şeyden münezzeh ve yücedir.

---

[49] Ahkaf 46/26.

[50] İsrâ 17/36.

3- Bu ümmetin her ferdine yaşı başı küçük de olsa imanla ilgili meseleler sorulabilir; onun sözü dinlenir, görüşü ve ilmi alınır, istifade edilir. Önceki ümmetler ise, ilmi sadece rahip, papaz ve din adamlarından alıyorlardı.

Allahu Teala, Musa Aleyhisselam'ın ümmetine karşı bu ümmete dördüncü bir üstünlük daha vermiştir ki, o da, kalpleri isyanlara yöneldiği hâlde imanlarının sabit kalıp şek ve şüphenin arız olmamasıdır. Musa Aleyhisselam'ın ümmeti azaları günahlara bulandığı gibi kalpleri de şirk ve şüphe içinde dönüp duruyordu. Bunun için denizin yarılıp yol olması, onların bu yoldan geçerek boğulmaktan kurtulmaları, Firavun'un helak olması gibi pek çok mucizeler gördükten sonra Musa Aleyhisselam'a:

"Onların birer ilâhı olduğu gibi, bize de bir ilâh yap."[51] demişlerdi.

Rivayet edildiğine göre, bazı önceki kitaplarda şöyle zikredilmiştir:

"Ey İsrâiloğulları! İlim semadadır, onu kim indirecek, yahut yerin derinliklerindedir, onu kim çıkaracak veya denizlerin üstündedir onu kim gidip getirecek, demeyin. İlim kalplerinize yerleştirilmiştir. Huzurumda ruhanîlerin (meleklerin) edebiyle edeplenin ve bana karşı sıddıkların ahlakı ile kulluk yapın ki ilmi kalbinizden ortaya çıkarayım. Öyle ki her yanınızı, bütün bedeninizi ilim kaplasın."

İncil'de de şunlar yazılıdır: "Amel etmedikçe bilmediklerinizi öğrenmeye çalışmayın."

Hadis-i şerifte de:

"Kim bildikleri ile amel ederse; Allah ona bilmediklerini öğretir."[52] buyrulmuştur.

Hatta "Kim bildiklerinin onda biri ile amel ederse, Allah ona bilmediklerini öğretir," denmiştir.

Huzeyfetu'l-Yemanî şöyle demiştir: "Siz bugün öyle bir zamandasınız ki; sizden birisi, bildiklerinin onda birini terkederse helak olur. Fakat sizden sonra öyle bir zaman gelecek ki; o zaman bir kimse bildiklerinin onda biri

---

51 A'raf 7/38.

52 Hakim Tirmizi, Beyanu'l-Fark Beyne's-Sadri ve'l-Kalb, 50; Ebu Nuaym, Hilye, X,15; Aclunî, Keşfu'l- Hafa, No: 2542.

ile amel etse kurtulur." Bu sonuç, amel edenlerin azlığından ve batıla dalanların çokluğundan ileri gelmektedir.

Yüce kitabımızda da bu durum şu kısa ve öz ifadelerle anlatılmıştır:

"Allah'tan korkun, o size ilim öğretir."[53]

"Allah'tan korkun ve bilin."[54]

***"Allah'tan korkun ve işitin** (anlayın)."*[55]

Bil ki, kim ilme göre amel eder ve konuşursa Allah katındaki hakikate isabet eder. Bundan dolayı kendisine iki sevap verilir: Birisi, doğruya ulaşmada muvaffak olma, diğeri de amel sevabıdır. Bu, ariflerin makamıdır.

Kim cehâletle söz söyler ve amel eder de hakikate ters düşerse, ona da iki günah vardır. Bu da cahillerin makamıdır.

Kim ilme göre amel eder ve söz söyler de yanılırsa, ona ilminden dolayı bir sevap verilir. Bu da zâhir alimlerinin makamıdır.

Her kim de cehâletle söz söyler yahut amel eder ve doğruya isabet ederse, ilim öğrenmeyi terkettiği için bir günah kazanır. Bu, cahil abidlerin makamıdır.

Alimin durumu hâkimin durumu gibidir. Rasûlullah (s.a.v) hüküm verenleri üç gruba ayırmıştır. Hadis-i şerifte şöyle buyurmuştur.

"Hüküm ehli üç gruptur:

1- Bilerek, hak ile hüküm verir. Bu, cennettedir

2- Bile bile haksız hüküm verir.

3- Bilmeden haksızlık (ve zülümle) hüküm verir. Bu son ikisi ateştedir."[56]

Allahu Teala'nın

***"Ey Ademoğulları! Size, çirkin yerlerinizi örtecek bir elbise ve süslenecek giysi indirdik. Takva elbisesi en hayırlısı** (ve en güzelidir)"*[57] ayetinin açıklanmasında bazı alimler şu çok güzel izahı yapmışlardır:

---

53 Bakara 2/282.

54 Bakara, 2/194,196.

55 Mâide 5/108.

56 Ebu Davud, Akdiyye, 2; İbn Mâce, Ahkâm, 3.

57 A'raf 7/26.

Ayette çirkinlikleri örterek elbiseyle anlatılmak istenen ilimdir. Süslenilecek şey ise "yakîn" dir.

Takva libası ise, hayadır.

Vehb b. Münebbih el-Yemanî bu manada şunları söylemiştir:

"İman çıplaktır; onun libası takvadır, süsü hayadır, meyvesi ise ilimdir."

Bu sözü, Hamza el Horasanî, Sevrî'den naklen, o da Abdullah b. Mesud kanalıyla, Rasûlullah'a kadar ulaşarak, Efendimiz'den (s.a.v) rivayet etmiştir. Hadis başka yollarla da müsned olarak rivayet edilmiştir.[58]

Mus'ir, Sa'd b. İbrahim'den şunu nakleder. Bir adam kendisine: "Medine ehlinin en fakihi kimdir?" diye sorunca, o da: "Allahu Teala'dan en çok korkandır," diye cevap vermiştir.

Alimlerden birisi demiştir ki: "Bana, insanların en alimi kimdir?" diye sorulsa, onlara: "İnsanlara en çok nasihat edeni tanıyor musunuz?" diye sorardım: "Evet" derlerse: "İşte o, en hayırlılarıdır" derdim.

Bir başkası da: Eğer bana: "İnsanların en ahmakı kimdir?" diye sorulsa; hemen işinin ehli olmayan bir hâkimin elini tutarak: "İşte budur" derim," demiştir.

Allahu Teala, ayet-i kerimelerde:

"Allah'tan korkun, ve hakkı dinleyin."[59]

"Allah'tan korkun, doğru söz söyleyin"[60] buyurarak, doğru sözün, isabetli ilmin ve sağlam işitmenin anahtarını takva yapmıştır. Takva, Allahu Teala'nın, bizden öncekilere ve bize tavsiye ettiği bir hâldir. Ayeti kerimede şöyle buyrulmuştur:

"Sizden önce kendilerine kitap verilenlere ve size: "Allah'tan korkun" diye emrettik."[61]

Bu ayeti kerime, Kur'an'ın bütün hükümlerinin temeli ve ana mihveri durumundadır.

---

[58] Bkz: Deylemi, Firdevsü'l-Ahbar, No: 380; İbnu Asakir, Tarih, Cilt:43, shf: 241 (Beyrut, 1996); Acluni, Keşfu'l-Hafa, No: 27; Zebidi, İthafu's-Sade, I, 109.

[59] Mâide 5/108.

[60] Ahzab 33/70.

[61] Nisâ 4/131.

Rivayet edildiğine göre, İsa (a.s) şöyle buyurmuştur: "Gidişatı ahirete iken, (niyet, gayret ve kalbiyle) dünyaya yönelmiş kimse nasıl ilim ehli olur. Amel etmeyi düşünmeden sırf insanlara nakil ve haber için sözün peşine düşen kimse nasıl ehl-i ilim sayılır."

Dahhak b. Müzahim demiştir ki: "Benim yetiştiğim insanlar birbirlerine ancak vera' ve takvayı öğretiyorlardı. Bugünkü insanlar ise ancak konuşmayı öğreniyorlar."

Rasûlullah (s.a.v) bir hadisi şerifte:

"Bir topluluk,** (ameli bırakıp) **cedele** (birbirleriyle mücadele ve münakaşaya) **girişmedikçe, bulunduktan hidayet hâlinden sapıtmazlar"[62] buyurmuş ve daha sonra:

"Bunu sana ancak tartışmak için söylediler. Doğrusu onlar kavgacı bir toplumdur."[63] ayetini okumuştur.

Yine, Allahu Teala'nın:

"Kalplerinde eğrilik olanlara gelince..."[64] ayetinin tefsirinde, Rasûlullah (s.a.v):

"Onlar, Allahu Teala'nın kasdettiği cidal ehli** (işi gücü çekişmekten ibaret olan) **kimselerdir, onlardan sakınınız,"[65] buyurmuştur.

Seleften birisi demiştir ki: "Ahir zamanda kendilerine amel kapısı kapanıp cedel (çekişme) kapısı açılmış alimler bulunur."

Bir haberde de: "Siz, size amel ilham edilen bir zamanda yaşıyorsunuz. Öyle bir topluluk gelecek ki onlara cedel hoş gelir, ameli bırakırlar" denmiştir.

İbnu Mesud (r.a) demiştir ki: "Siz bugün öyle bir zamandasınız ki; en hayırlınız; (yakîn ile hakkı yaşamada ve tebliğde) en süratli olanınızdır. Sizden sonra öyle bir zaman gelecek ki; o devirde en hayırlı olanınız, (insanlara müşkil ve şüpheli şeyleri) açıklayananızdır."

---

[62] Ahmed, Müsned, V, 256; Tirmiz, Tefsiru Sure, No. 3264; İbnu Mace, Mukaddime, 48; İbn Kesîr, Tefsîr, IV, 132.

[63] Zuhruf 43/58.

[64] Al-i İmran 3/7.

[65] İbnu Ebi Hatim, Tefsir, II, 64; Tayalisî, Müsned, No. 1433; İbn Kesîr, Tefsîr, I, 346.

İbnu Mesud (r.a) bu sözüyle, ilk devirde hakkın ve yakînin açıklanması için gayret gösterenlerle, daha sonraki devirlerde, şüphelerin çoğalması, karışık işlerin artması, gece ve gündüz yeni yeni şeylerin icad edilmesi ve bu durumda geçmiş selefin yollarını ve hallerini bilenlere iş içinden çıkılmaz bir hâl alması sebebiyle, bütün bidatlardan kaçınan kimseleri kasdetmiştir.

Alimlerimizden birisi demiştir ki: "Allahu Teala, bir kuluna hayır murad ettiği zaman; ona amel kapısını açar, cedel (münakaşa-münazara) kapısını kapatır. O, bir kula şer murad ederse, kendisine amel kapısını kapatır, cedel kapısını açar."

Meşhur bir hadiste, Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Allahu Teala'nın kullar içinde en çok buğzettiği kimse, mücadelede çok ileri giden hasımdır."[66]

Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Haya ve suskunluk imanın şu'belerinden iki şu'bedir. Çirkin söz ve çok konuşmak da münafıklığın şu'belerinden iki şu'bedir."[67]

Başka bir rivayette de bunu açıklar mahiyette şu ifadeler vardır:

"Suskunluk dilin tutulmasıdır, kalbin tıkanması değildir."

Hakem b. Uyeyne'nin, Abdurrahman b. Ebî Leyla yoluyla naklettiği bir haberde, Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Kendisine (bol bol) konuşma (hastalığı) verilen bir topluluk, amelden geri bırakılmıştır."[68]

Başka bir hadiste de şöyle buyurulmuştur:

"Şüphesiz, Allahu Teala, hayvanın ağzında yaş otu gevelemesi gibi, ağzında kelimeleri geveleye geveleye konuşan beliğ kimselere gazap eder."[69]

Ahmed b. Hanbel: "Asıl ilim; herhangi bir ta'lim olmaksızın (ilham yoluyla) yukarıdan (Cenab-ı Hakk'tan kalbe) gelen ilimdir," derdi.

---

[66] Buharî, Ahkam, 34.
[67] Tirmizî, Birr, 80; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 269; Darimî, Mukaddime, 43.
[68] Aclunî, Keşfu'l-Hafa, No: 2167)
[69] Ebu Davud, Edeb, 86; Tirmizî, Edeb, 72; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 165.

Başka bir seferinde de: "(Sırf) kelamla uğraşan alimler (genelde, ameli bırakıp tevhid ve ilâhiyat konularında söz edip şüphe ve şaibe ile uğraştıklarından) zındıktırlar," demiştir.

Ondan önce Ebu Yusuf da: "Kim ilmi sırf konuşmak için öğrenir ve onunla yetinirse zındıklığa düşer," demiştir.

BÂTIN İLMİNİN ZÂHİR İLMİNE ÜSTÜNLÜĞÜ

Alimlerin faziletli gördüğü, şeref ve kıymetini yücelttikleri, sahibini alim olarak vasfedip övdükleri, fazileti hakkında pek çok eser ve haber gelen ve kendisine teşvik edilen ilim, sahibini Allah Teâlâ'ya götüren, iman, yakîn ve marifeti oluşturan, muamelede müşahadeyi gerçekleştiren marifet ilmidir; fetva ve hükümlerle ilgili ilimler değildir.

Alimler, "Kim ilmiyle amel ederse" ve "amel ancak ilimle sahih olur" şeklindeki sözleriyle ilimden bahsederken, ilmin haşyet ve huşû sıfatıyla bulunmasını kasdelerler ki, bu da ancak kalb ilmidir. Sadece dille ifade edilen, yakîn makamlarından bahsetmeyen, muttakilerin sıfatlarını oluşturan kalble ilgili imana dair amelleri konu etmeyen ve azalarla alakalı olup imanın artmasını sağlayacak salih amellere değinmeyen zâhir ilmi, bu ilme dahil değildir.

Fakr, zühd, tevekkül, havf, aşk ve muhabbet sahibi kimselerin sahip olduğu ilim de, marifet ilmidir. Ehlullah, bir insanın kaza ve ahkamla ilgili ilimleri bilip onlara göre hareket etmesini, gerçek ilimle amel etmek olarak görmüyorlardı. Mesela, bir kimse, İslam hukukunu öğrense ve hükümlerinin alimi olduğunda, insanlar arasında hüküm verse, yahut mal edinip zekat ve alış-verişlerin ilmini bilerek alım-satım yapsa veya ilmini öğrenerek evlenme ve boşama gibi ameliyelerde bulunsa; bütün bunlarla, ilmiyle amel etme sıfatını ve faziletini ele geçirdiğini hiç kimse söylememiştir. Bilakis sırf bu ilimlerle uğraşmayı kötüleyen pek çok haber nakledilmiştir. Bu tür ilim sahipleri (genelde) dünyaya rağbet ve mal toplama hırsı ile sıfatlanmışlar, idarecilerle içiçe olup onların lehine çalışmışlar, böylece huşû ve zühd sahibi alim olma sıfatını kaybetmişlerdir.

Selef alimlerinin: "İlim amelin üstündedir", "zerre kadar ilim şu kadar amelden daha faziletlidir", "alimin iki rekat namaza (cahil) abidin bin rekat namazından daha üstündür" gibi sözleriyle övdükleri ilim de, marifet ilmidir, ahkam ilmi değildir. Ebu Said el-Hudrî'nin rivayet ettiği bir hadiste, Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Alimin abide üstünlüğü benim ümmetime üstünlüğüm gibidir."[70]

Meşhur bir hadiste ise:

"Dolunayın, diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir,"[71] buyrulmuştur.

İbnu Abbas ve Sa'd yoluyla gelen bir hadiste de:

"Tek bir alim, şeytana karşı, bin abitten daha şiddetlidir"[72] buyrulmuştur.

Yine: "Bir alimin ölümü, şeytan için bin abidin ölümünden daha sevimlidir," denilmiştir.

Büyükler, amelden daha faziletli olan ilimle, ancak marifetullah ilmini kasdetmektedirler. Çünkü, Allahu Teala'yı bilmek (marifetullah) imana ait bir vasıftır ve yakininin bir parçasıdır. Yakînî iman öyle bir şeydir ki, gökten ondan daha şerefli bir şey inmemiştir. Artık ona hiç bir şey denk olmaz. Amel ancak onunla sahih ve kabul olur. Hem bu yakînî iman, bütün amellerin ölçüsüdür. Onun derece ve miktarına göre ameller güzel olarak kabul edilir; bazısı diğerinden farklı değerlendirilir. Mizanda ağırlıkları aynı olmaz. Yakîni kuvvetli olan kimsenin ameli, yakîni zayıf olanların amelinden daha ağır gelir. Amel sahipleri onunla illiyyîn makamlarına ulaşır, orada da yakînlerinin derecesine göre farklı derecelere sahip olurlar.

Allahu Teala, bir ayet-i kerimede şöyle buyurmuştur:

"Gerçekten onlara, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olarak, ilim üzere açıkladığımız bir kitap getirdik."[73]

Başka bir ayet-i kerimede şöyle .buyrulur:

---

[70] Ebu Davud, İlim, 1; Tirmizî, İlim, 19; İbn Mâce, Mukaddime, 17; Dârimî, Mukaddime, 32; Ahmed b. Hanbel, Musned, V, 196.

[71] Ebu Davud, İlim, I; İbn Mace, Mukaddime, 11, Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 196.

[72] Tirmizî, İlim, 19; İbn Mace, Mukaddime, 17.

[73] A'raf 7/52.

"Ve onlara (olup bitenleri) tam bir bilgi ile mutlaka anlatacağız. Biz, onlardan uzak değiliz."[74]

Diğer bir ayeti kerimede de:

"O gün tartı haktır. Kimin (sevap) tartılan ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerdir,"[75] buyrulmuştur.

Şüphesiz Allahu Teala'ya ait olan şey (ilim ve marifet) daha makbul ve daha faziletlidir. O kulu Rabbine daha çok yaklaştırır. Amil ise, amel edene (kula) ait bir vasıftır ve kulluğun bir neticesidir.

Selef, halkın halleriyle ilgili olan fetva, ahkam ve kaza ilmini, mukarrabûn makamında yakîni müşahede ve muayeneden kaynaklanan tevekkül, rıza ve muhabbet gibi Allahu Teala'ya karşı muameleleri ihtiva eden kalbi amellerden daha faziletli görmüyordü. Onlar, en faziletli ilimle fetva ilmini kasdetmiyorlardı. Fetva ilminin marifet ve takva ilminden daha faziletli olduğunu hiçbir alim söylememiştir.

Muaz b. Cebel yoluyla bize kadar ulaşan bir hadis-i şerifte, Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"İnsanların peygamberlik derecesine en yakın olanları ilim ve cihad ehli olanlardır."[76]

İlim ehlinin bu dereceye ulaşmasının sebebi, insanları peygamberlerin getirmiş olduğu dine sevketmeleridir. Cihad ehli ise, Peygamberlerin getirdiği dini yaymak ve yaşatmak için kılıçlarıyla cihad etmişlerdir. Baksana, Allah Rasulü (s.a.v) cihad gibi ilmi de Allahu Teala'ya sevkeden bir amil olarak göstermiştir.

Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Kıyamet günü ilk şefaat edecek kimseler önce peygamberler, sonra alimler, sonra şehidlerdir."[77]

---

[74] A'raf 7/7.

[75] A'raf 7/8.

[76] Sehavi, Mekasidü'l-Hasene'de hadis için şu açıklamayı eklemiştir: Hadisi Ebu Nuaym "Fadlu'l-Âlimi'l-Afif" isimli eserinde zayıf bir senetle İbnu Abbas yoluyla rivayet etmiştir. Ayrıca bkz: el-Hindî, Kenzu'l-Ummal, No: 10647.

[77] İbnu Mace, Zühd, 47; İbnu Abdilber, Beyani'l-İlm, I, 30.

Başka bir haberde ise:

"Peygamberlerin alimlere karşı bir derece (nübüvvet) üstünlüğü vardır. Alimlerin ise şehidlere karşı iki derece üstünlüğü vardır,"[78] buyrulmuştur.

Allahu Teala'nın:

"Allah sizden mümin olanların derecesini yükseltir. İlim sahiplerine ise kat kat dereceler verir,"[79] ayetinin tefsirinde, İbnu Abbas demiştir ki: "Alimlerin iman ehline karşı yediyüz derece üstünlüğü vardır. Her derece arasında beşyüz senelik mesafe vardır."

Hz. Ömer vefat edince İbnu Mesud: "İlmin onda dokuzunun gittiğini düşünüyorum" demiştir. Kendisine: "Sen böyle diyorsun, hâlbuki aramızda pek çok sahabe vardır!" denildiğinde: "Ben sizin kasdettiğiniz zâhir ilmi kasdetmiyorum. Ben marifetullah'ı kasdediyorum," diye karşılık vermiştir.

Görüldüğü gibi, İbnu Mesud (r.a), birtakım malumatı hakiki ilim kabul etmemiş, Allahu Teala'yı bilmeyi ilmin onda dokuzu nispetinde faziletli saymıştır. Hem zâhir ilmi, amellerin daha ziyade değerlenmesini temin etmez. Çünkü o, dilde cereyan eden bir sıfattır ve zâhir ameller içine girmektedir. Hem zâhir ilim her müslümanın elde edebilceği bir ilim çeşididir. Bu ilmin en yüksek seviyesi ihlastır. Eğer zâhir ilimde ihlas bulunmayacak olsa o da diğer nefsanî şeyler gibi dünyevî bir şey olur. Hâlbuki ihlas, bâtın ilminde marifetullah için kalpte bulunması gereken ilk şeydir. Buna sahip olanların, ariflerin makamlarına ve sıddıkların derecelerine ulaşıncaya kadar katedecekleri makamların bir sonu yoktur.

AHİRET ALİMLERİYLE DÜNYA ALİMLERİNİN FARKI

Alimler, Allahu Teala'yı bilmekle yani marifetullah ile Allah'ın emirlerini bilmenin farklı şeyler olduğunu belirtmişler ve aynı şekilde, ahiret alimleriyle dünya alimlerini birbirinden ayırmışlardır.

Süfyan es-Sevrî demiştir ki: "Alimler üç kısımdır:

1-Allah'ı ve O'nun emrini bilen alim. Bu, kamil bir alimdir.

---

[78] İbnu Abdilber, Beyani'-İlm, I, 31.

[79] Mucadele 58/11.

2-Allahu Teala'yı bilen/marifetullah sahibi alim. Bu, muttaki ve Allah'tan korkan birisidir.

3-Allahu Teala'yı bilmeyen/marifetullah'a sahip olmayan sadece Allah'ın emirlerini bilen alim. Bu, günaha dalan bir kimsedir."

Yine denilmiştir ki: "Allah için ilim sahibi olan kimse, ilmiyle amel eden kimsedir. Allah'ın geçmiş ümmetlerin başına getirdiklerini bilen kimse, korku ve ümid sahibidir."

Süfyan es-Sevrî'ye: "İlim nedir?" diye sorulunca: "Verâdır" demiş, "Verâ nedir?" diye sorulunca da: "Kişiye verâyı öğretecek ilmi öğrenmektir. Bu da bu yolun büyüklerine göre, uzunca sükut ve az konuşmaktır," diye cevap vermiştir. Bize göre bu sıfatlara sahip olup konuşan bir alim, sükut edenden daha faziletlidir.

Rivayet edildiğine göre Lokman (a.s) bir vasiyetinde şöyle demiştir: "İlmin üç alameti vardır:

1- Allahu Teala'yı tanımak,
2- Allah'ın sevdiği şeyleri bilmek,
3- Allah'ın sevmediği şeyleri bilmek."

Görüldüğü gibi Lokman (a.s) ilmin hakikatini ve götüreceği sonuçları bu üç şeyde toplamıştır.

Ahiret alimleriyle dünya alimlerinin arasındaki farkı gösteren hallerden birisi de şudur: Onları tanımayan bir kimse, bir çok alime uzaktan baktığında, ancak Allahu Teala'yı bilen/marifetullah sahibi kimselerin alim olduğunu anlar ve ilmin eserini ancak onların üzerinde görür. Onlar, yüzlerindeki huşû, tavazu, sekinet ve alçak gönüllülük ile tanınırlar. Bunlar, Allahu Teala'nın, kendi evliyasını ve marifetullah sahibi dostlarını süslediği manevî boyasıdır. Allah'tan daha güzel boya vuran kim vardır. Onların bu konudaki hâli bir sanatkarın hâline benzer. Çünkü herhangi bir sanatkar, tanımayan kimseye sanatını gösterse, o kimse diğer sanatlar arasında bunun kime ait olduğunu bilemez ve sanatlar arasındaki farkı göremez. Bunu ancak ehli olan bilir. Çünkü her sanat, sahibini tanıtır ve onun ustalığını ortaya kor.

Nitekim "Allahu Teala, bir kula, huşu ve sekinetten daha güzel bir elbise giydirmemiştir" denilmiştir.

Huşû, peygamberlerin elbisesi, sıddık ve alimlerin alametidir. Allahu Teala'nın sevdiği ve sevmediği şeyleri insanlar içinde en iyi bilenler, Allahu Teala'yı en iyi bilen kalp ehli alimlerdir. Onlar, arifibillah olan zatlardır.

Sehl demiştir ki: "Alimler üç kısımdır:

1- Allahu Teala'yı bilen/marifetullah sahibi alimler.

2- Allahu Teala için alim olanlar

3- Allahu Teala'nın hükmünü bilen alimler."

Sehl, Allahu Teala'yı bilen alimle yakîn ehli arifi, Allah için alim olanla ihlas, hâl ve muamele ilmini bileni, Allah'ın hükmünü bilen alimle de, helal ve haramı tafsilatıyla bilen kimseleri kasdetmiştir. Bunu yukarıda açıklamıştık.

Yine Sehl bir defasında, yukarıdaki sözünden daha detaylı olarak şöyle demiştir: "Alimler bir kaç gruptur:

1-Allah'ı bilen, fakat Allah'ın bütün emirleriyle nimet ve azaplarını bilmeyen kimseler. Bunlar umum müminlerdir.

2-Allah'ın emrini bilip eyyamullah (nimet ve azaplarını) bilmeyenler. Bunlar, helal ve haramı bilen müftülerdir.

3-Allahu Teala'yı ve eyyamullahı bilenler. Bunlar sıddıklardır."

Sehl "eyyamullah" sözüyle, Allahu Teala'nın bâtıni nimetlerini ve görünmeyen azaplarını kasdetmiştir.

Sonra demiştir ki: "Bütün insanlar manen ve kalben ölüdür, alimler müstesna. Alimler uykudadır. İlâhî korkuya sahip olan hariç. Korku sahiplerinin de hakka giden yolu kesilmiştir, ancak muhabbet ehli olanlara yol açıktır. Allah'ı sevenler daima diridirler ve şehid olarak Mevla'ya kavuşurlar. Onlar her hâlde Allahu Teala'yı tercih der, O'nun için olanı yaparlar ve severler."

Yine Sehl derdi ki: "İlim talebeleri üç çeşittir: Birisi, ilmi amel etmek için öğrenir. Diğeri, ihtilafa düşülen konuları öğrenip onlardan sakınarak ihtiyatlı olanı yapmak için ilim öğrenir. Bir diğeri de yanlış tevil yollarını öğrenerek haramı alıp onu helal yapmak için ilim öğrenir. İşte bu sonuncu kimsenin elinde hak yok olur/din bozulur."

Bize kadar ulaşan bir habere göre, Ebu Yusuf, zekat için sene başı olduğu zaman malını hanımına hibe eder, sonra da zekatını verme vakti geçince onu kendisine hibe etmesini isterdi. Böylece her ikisine de zekat düşmüyordu. Bu durum Ebu Hanife'ye anlatılınca, İmam:

"Bu onun derin fıkıh bilgisinden kaynaklanmaktadır,"[80] demiştir. Şunu da belirtelim ki, ilim ancak verâyı öğrenmek ve dinde daha ihtiyatlı (kabule şayan) olanı bilmek için öğrenilir. Faydalı olan ilim budur. Bu tür şeyler ve batıl teviller için öğrenilince, cahil olmak bu tür ilimden daha hayırlı olur. Hevaya hizmet eden ilim, Allah Rasûl'ünün (s.a.v) kendisinden Allah'a sığındığı zararlı ilimdir.

Hz. Ömer ve başkalarından şu söz rivayet edilmiştir: "Nice alimler vardır ki günahlara bulanmış, nice abidler vardır ki cahil kalmıştır. Günahkar alimlerden ve cahil ibadet ehlinden sakınınız."

Yine Hz. Ömer demiştir ki: "Konuşmasıyla alim gözüken münafık kimselerden sakınınız. Onlar sizin güzel ve doğru bulduğunuz şeyleri söylerler, bununla birlikte sevmediğiniz amelleri işlerler."

Rivayet edildiğine göre yine Hz. Ömer şöyle demiştir:

"İlim öğreniniz. İlimle birlikte sekinet ve hilm elde ediniz. İlim öğrendiğiniz kimselere karşı tevazu sahibi olunuz ki, sizden ilim öğrenenler de size karşı tevazu sahibi olsunlar. Sert ve haşin davranan alimlerden olmayınız, yoksa ilminiz cehlinizi ortaya kor."

Hz. Ali, İbnu Abbas ve Ka'bu'l-Ahbar'dan şu sözü nakletmiştir:

"Ahir zamanda bir takım alimler ortaya çıkar, insanların dünyaya karşı rağbetlerini azaltmalarını isterler fakat kendileri zühde yanaşmazlar. Onları korkuturlar kendileri (günah ve ilâhî azaptan) gereğince korkmazlar. Başkalarını vali ve idarecilerle içiçe olmaktan nehyederler, kendileri, bundan sakınmazlar. Dünyayı ahirete tercih ederler. Dilleriyle dünya malı kazanıp tıka basa yerler. Zenginlere yaklaşıp, fakirlerden uzaklaşırlar. Kadınların erkeklere karşı birbirlerini kıskandıkları gibi, onlar da ilim üzerin-

---

[80] İmam Ebu Yusuf'un bu hareketi, her fiiline ve her zamana şamil kılınmamalı. Kendi durum ve şartlarına bağlanmalı. Onun ilmi ve fetvalarıyla nice fakih ve talebelerin yetiştiği bilinmelidir." (Müt.).

de biri diğeriyle anlaşamazlar. Yanındaki birisi başkasının meclisinde oturduğu zaman ona kızar. Onların ilimden nasipleri işte bunlardır."

Hz. Ali bir sözünde şöyle demiştir: "O zamandaki alimler, halkın en şerlileridir. Fitne onlardan başlayıp tekrar onlara döner."

İbnu Abbas ise bu tip kimseler için: "Onlar zalim ve gaddar olup Yüce Allah'ın düşmanıdırlar," demiştir.

Hz. Ali şöyle demiştir: "İslam konusunda şu iki adam belimi kırdı. Birisi facir alim, diğeri bidatlara bulanmış ibadet ehli. Facir alim, kendisini günah içinde görenleri ilimden soğutmakta, bidatlara dalan ibadet ehli de kendini bu hâlde görenleri bidata teşvik etmektedir."

Salih b. Hasan-ı el-Basrî demiştir ki: "Bir çok meşayıha yetiştim, hepsi de sünnet bilgisi olan facir/günahkar alimden Allahu Teala'ya sığınıyorlardı."

Fudayl. b. Iyaz şöyle demiştir: "Alimler iki kısımdır. Biri dünya alimi, diğeri ahiret alimidir. Dünya alimin ilmi ortadadır. Ahiret aliminin ilmi ise gizlidir. Sen ahiret alimini ara bul, dünya ilminden sakın ki seni Allah'ın şükründen alıkoymasın." Fudayl sonra şu ayeti okumuştur:

"Ruhban ve Ahbardan çokları batıl/haram yollarla insanların mallarını yemekte ve onları Allah'ın yolundan alıkoymaktadırlar,"[81] "ayette geçen ahbar, alimler; ruhban ise zahidlerdir," demiştir.

Sehl b. Abdullah demiştir ki: "İlim öğrenenler üç gruptur. Birisi, şüphelere dalmaktan korkarak vera/takva ilmini öğrenir.O, harama düşme korkusuyla bir takım helalleri de terkeder. Bu, muttaki bir zahiddir. Diğeri, bir meseledeki ihtilafları ve değişik görüşleri öğrenerek zararına olan şeyleri terkeder ve Allahu Teala'nın kendisine helal kıldığı şeyleri alarak ruhsat ile amel eder. Üçüncü grupsa, bir meselenin hükmünü sorar, kendisine: "Bu caiz değildir denilince, nasıl yapayım ki, bu benim için caiz olsun diyerek başka alimlere gider, meseleyi onlara sorar. Onlar da, o konudaki ihtilafları ve şüpheleri haber verirler. Bu durumda kendilerini ve halkı helak ederler. Onlar kötü alimlerdir."

Bil ki, dünyayı seven her ilim sahibi, batıl/haram yollardan dünya malı yer. İnsanların malını haksız yere yiyen herkes, onları Allah yolundan alı-

---

[81] Tövbe 9/34.

koymaktadır. Bu mutlaka böyledir. Bu saptırma, sözlerinden açıkca anlaşılmasa bile, insanları ahiret yollarından ve amellerinden engellemesi ve kendisinden başkasının meclisinden meneden sözlerinin ifade şeklinden, o kimsenin bozukluğunu anlamak mümkündür. Çünkü dünya muhabbeti ve aşırı heva, o istese de istemese de onun için bu hükmü verdirmektedir.

Alimlerden birisi demiştir ki: "Şüphesiz Allahu Teala, mütevazi alimi sever, sert ve haşin alimlere de buğzeder. Kim Allah için tevazu gösterirse, Allahu Teala buna karışlık kendisine hikmet verir."

Rivayet edildiğine göre, İbnu Abbas şöyle demiştir: "Allahu Teala, (helal-haram karışık gıdalarla beslenip) şişmanlamış alime gazap eder."

Rasûlullah (s.a.v), Yahudi alimlerinden Malik b. Sayf'a: "Allah adıyla yemin ederek sana soruyoruz; Allahu Teala'nın, Musa Aleyhisselam'a indirdiği haberler içinde (Tevrat'ta): "Allah şişman, besili alime gazap eder" diye bir ifadeye rastladın mı?" diye sordu. İbnu's-Sayf semiz ve besili birisiydi. Bu soru karşısında kızdı ve: "Allah hiçbir kuluna böyle birşey indirmedi" dedi. Bunun üzerine onun mağlubiyet ve mahcubiyetini ifade için:

"De ki: "Öyle ise, Musa'nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği Kitab'ı kim indirdi?"[82] ayeti nazil oldu. O zaman yanındaki arkadaşları: "Yazık sana! Sen ne diyorsun. Hz. Musa'ya inen Kitabı bile bile inkar ediyorsun!" dediler. Bunun üzerine o:

"Ayetler beni kınayan ve yeren hükümler bildiriyordu, ben de böyle söyledim!" dedi.[83]

Denilmiştir ki: "Allahu Teala ilim verdiği her kuluna, ilimle birlikte, hilim, tevazu, güzel ahlak ve rıfk da verir. Bu, faydalı ilmin alemetidir."

Bir haberde bu manada şöyle buyrulmuştur:

"Allahu Teala kime zühd, tavazu, güzel ahlak ve yumuşak muamele vermişse o, muttakilerin imamıdır."[84]

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Hilim/yumuşaklık ilmin veziri, rıfk babası, tevazu elbisesidir."

---

82 En'am 6/91.

83 Şevkanî, Fethu'l-Kadîr, II, 141.

84 Bu manada bir hadis için bkz: İbnu Mace, Zühd, 1; Ebu Nuaym, Hilye, X, 405; Ebu Ya'la, Müsned, No: 6803.

Rivayet edildiğine göre Allahu Teala, Hz. Davud'a (a.s) şöyle vahyetmiştir. "Ya Davud! Sakın dünyanın sarhoş ettiği alime benden sorma ve ona yanaşma. Yoksa seni benim muhabbet yolumdan alıkor. Böyleleri bana gelmek isteyen kullarımın yolunu kesen haramilerdir. Ya Davud! Bir alim, kendi şehvetini benim muhabbetime tercih ettiğinde ona vereceğim en küçük ceza, onu münacatımın lezzetinden mahrum bırakmamdır.

Ey Davud! Beni arayan birini gördüğünde ona yar ve yardımcı ol. Kim korkarak bana gelirse, onu derin alim yaparım. Kimi de derin alim edersem onu ebediyyen azap etmem."[85]

Rivayet edildiğine göre Hz. İsa (a.s) şöyle demiştir: "Kötü alimler, akan nehir yatağının önüne düşüp onu tıkayan kayaya benzerler. Kaya suyu içine çekmez ki kendisi istifade etsin, suyun önünden de çekilmez ki su boşalıp bağa bostana aksın. Dünya alimleri de böyledir. İnsanların ahiret yolu üzerine oturmuşlardır. Kendileri o yola girmedikleri gibi, insanları da bırakmazlar ki Allah'a gitsinler."

Yine Hz. İsa demiştir ki: "Kötü alimler yemek borusu gibidirler. Onun dışı güzel içi kokuşmuştur. Ve yine bu alimler süslü ve yüksekçe inşa edilmiş kabirlere benzerler. Onların dışları mamur/güzel, içleri ise ölü kemikleriyle doludur."

Bişr b. Hâris şöyle demiştir: "Riyaseti/baş ve idareci olmayı talep eden alim, Allah'ın gazabıyla karşılaşır. Hiç şüphesiz o, Allah'ın yerde ve gökte buğzettiği bir kimsedir."

Evzâî, Bilal b. Sa'd'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Sizden biriniz bir emniyet görevlisine ve benzeri görevdeki birisine baktığında, onun hâlinden Allah Teâlâ'ya sığınır ve sırf dünya için bu işleri yapana kızar. Bununla birlikte bir dünya alimine baktığı ve onun halk için yaşadığını, aşırı tamah sahibi ve baş olma heveslisi olduğu gördüğünde ona hiç kızmaz. Hâlbuki bu alim kızılmaya o görevliden daha layıktır."

Ebu Muhammed derdi ki: "Alimlerle istişare etmeden sakın din ve dünya işlerinden birine kesin karar vermeyin. Onlarla istişare yaparsanız işinizin akibeti Allah katında makbul olur, sonuçtan hoşnut olursunuz." Kendisine: "Gerçek alim kimdir? Ya Eba Muhammed!" diye sorulduğunda:

---

85 Bkz. İbnu Abdilberr, Beyani'l-İlm, I, 193; Nevevi, Bustanu'l-Ârifin, 105.

"Ahireti dünyaya, Allahu Teala'yı da nefislerine tercih eden kimselerdir," demiştir.

Hz. Ömer, bir vasiyyetinde şöyle demiştir: "İşlerinde, Allahu Teala'dan korkanlar ile istişare et."

İsrailoğullarıyla ilgili haberlerde şöyle anlatılır: "Hikmet ehlinden birisi, hikmet konusunda 360 tane kitap yazdı ve adını "Hikmetler" koydu. Allahu Teala, o zamanki peygamberine şöyle vahyetti:

"Falancıya söyle: O, yeryüzünü nifakla doldurdu, bunlarla hiç benim rızamı düşünmedi. Ben onun nifağından hiç bir şey kabul etmiyorum."

Peygamber, o zata bunu söyleyince, kitabı elinden attı, duruma çok üzüldü, bu işi bıraktı, halka karıştı, sokaklarda onlarla birlikte yürüdü. İsrailoğullarına yanaştı, içindeki kibri atıp tevazu sahibi oldu. O zaman Allahu Teala, peygamberine şöyle vahyetti: "Ona, işte şimdi rızama uyduğunu söyle."

Alimlerden birisi şöyle demiştir: "İlim ehli olanlar iki kısımdır. Birisi umumi, diğeri hususi alim. Umuma ait alim helal ve haram konusunda fetva veren kimsedir. Bunlar sultanlarla içli dışlı olanlardır. Hususi/özel alim ise; tevhid ve marifet ilmine sahip kimsedir. Bunlar tekkelerde yetişir ve yerleşirler. Onlar sayısı çok az kimselerdir."

Alimler derlerdi ki: "Ahmed b. Hanbel Dicle'ye benzer. Herkes onu tanır. Bişr b. Hâriş ise, üstü kapalı tatlı su kuyusuna benzer. Oraya ancak çok az kimse uğrar."

Hammâd b. Zeyd demiştir ki: "Eyyûb'a: "İlim bugün mu çoktur, geçmişte mi çok idi?" diye sorulunca Hammâd: "Geçmişte ilim daha çoktu. Bugün ise söz daha çoktur," dedi. O, bu sözüyle ilimle kuru kelamı birbirinden ayırmıştır.

Selef: "Falancı alimdir, falanca mütekellimdir, filanca ise çok laf edendir, filancanın ilmi çoktur," derlerdi.

Ebu Süleyman ed-Dârânî derdi ki: "Sükut ile elde edilecek marifet, konuşmakla elde edilecekten daha fazladır."

Ariflerden birisi demiştir ki: "İlim iki kısımdır: Yarısı sükut, yarısı da onu nere koyacağını/kime vereceğini bilmendir." Bir başkası şunu eklemiştir: "Yarısı ciddiyet, yarısı nazar, yani tefekkür ve ibret almaktır."

Süfyan es-Sevrî'ye: "Alim kimdir?" diye sorulunca: "İlmi yerine koyan ve her şeye hakkını veren kimsedir," demiştir.

Hükemadan birisi demiştir ki: "İlim çoğalınca, söz azalır."

İbrahim Havvas derdi ki: "Sûfînin ilmi arttıkça hareketi azalır, tabiatındaki serkeşlikler noksanlaşır."

Meşayıhtan birisi demiştir ki: "Cüneyd el-Bağdadî'ye: "Ya Ebe'l-Kasım, bazılarında lisan/konuşma var, kalb/düşünce yok," dedim. Cüneyd: "Böyleleri çoktur," dedi. Ben: "Bazılarının kalbi var, dili yok!" dedim. Cüneyd: "Evet, bazen de böyle olur, fakat bir kimsede kalpsiz yani düşüncesiz dil olursa bu beladır. Kalp/tefekkür ve düşünce olur da, dil/söz olmazsa bu bir nimettir," dedi. Ben: "Hem (hakkı konuşan) bir dil, hem de (tefekkürle düşünen) bir kalp olunca nasıl olur? deyince: "Bu, bal gibi en iyisidir," dedi.

Malik b. Muğavvel yoluyla gelen maktû bir hadiste, Malik şunları nakletmiştir: Allahu Rasulü'ne (s.a.v):

-Ya Rasulallah! Hangi amel daha faziletlidir? diye soruldu. Efendimiz (s.a.v) :

-Haramlardan sakınmak ve ağzının devamlı zikirle meşgul olmasıdır, buyurdu.

-Hangi arkadaş daha zararlıdır? diye sorulunca, Allah Rasulü (s.a.v):

-Sen sustuğun (ve unuttuğun) da sana hakkın zikrini hatırlatmayan, hatırladığın zaman da yardım etmeyen arkadaş, kötü bir arkadaştır, buyurdu. Yine:

-İnsanların en alimi kimdir? diye sorulunca:

-Allahu Teala'dan en fazla korkan kimsedir, buyurdu. Ashab:

-Bize en hayırlımızı haber veriniz de onlarla oturup kalkalım" dediklerinde, Rasûlullah (s.a.v):

"Onlar görüldüklerinde Allahu Teala hatırlanan kimselerdir, buyurdu. Ashab :

-Ya Rasulallah! İnsanların en kötüsü kimlerdir? dediklerinde, Efendimiz (s.a.v) :

-Allahım onları affet! buyurdu.

-Onları bize bildiriniz ey Allah'ın Rasûlü!" dediklerinde, Rasûlullah (s.a.v):

-Onlar bozulduklarında kötü bir hâle düşen alimlerdir, buyurdu.[86]

İmran b. Husayn'ın rivayetine göre, Hz. Ali kendi görüş ve hevasıyla konuşan dünya alimlerini şöyle vasfetmiştir:

"Hakkı söylemek boynuma borçtur. Ben de bu konuda kefilim.

İnsanların en cahili derecesini (ne olduğunu) bilmeyendir. İnsana cahillik olarak ne olduğunu bilmemek kafidir. "

Hz. Ali, Kumeyl b. Ziyâd'ın rivayet ettiği bir sözünde, insanları üç kısma ayırmış ve bir kısmını "alim-i Rabbani" Allah'ı bilenler diye tarif ederek ahiret alimlerini tanıtmıştır. Nitekim Allahu Teala da :

"Öğrendiğiniz Kitab ve okuduğunuz şeyler gereğince Rabb'a hâlis kullar olun!"[87] ayetinde Kitabını bilen ve onu müteala eden "Rabbanî" (Rabbini tanıyan, Rabbine teslim olmuş) sıfatıyla isimlendirmiştir. Bu, ilim ve amelin bir arada bulunmasıyla oluşur. Aynı şekilde bilen, amel eden ve insanlara hayrı öğretene de Rabbanî alim denir. Bu kimse, semavat aleminde büyük, ulu kişi diye anılır.

Allahu Teala: *"Rabbanîlerin ve ahbarın (alimlerin) onları günah sözden menetmeleri gerekmez miydi?"*[88] ayetinde, Rabbanîleri, diğer alimlerden önce zikretmiştir. Onlar Kitapları bilen yüksek alimlerdir. Mücahid'den rivayet edildiğine göre, o da: "Rabbanîler, ahbârdan bir derece yüksektir," demiştir.

---

86 Hadisin bir kısmı için bkz: Ebu Nuaym, Hilye, I, 6; Münavî, Feyzu'l-Kadîr, No: 2801. Benzer bir hadis için bkz: Darimi, Mukaddime, 34.

87 Al-i İmran 3/79.

88 Mâide 5/63.

Bir başkası ise: "Ahbar, ruhbandan daha üstedir," demiştir. Bununla, kalp alimlerinin dil alimlerinden daha yüksek, kitapları bilen alimlerin de diğer kullardan bir derece daha üstün olduğunu ifade etmiştir. Allahu Teala:

"Nice peygamberler var ki, beraberinde birçok Rabbanî alim bulunduğu hâlde savaştı,"[89] ayetinde de, Rabbanîleri peygamberlerle beraber zikretmiş; ilâhî yardım ve sabırda onunla birlikte olduklarını, ayetin devamında ise, hepsinin ilâhî hükme, karşılaştıkları sıkıntıya sabır ve sebat göstererek dini kuvvetlerini ortaya koyduklarını belirtmiştir. Ribbiyyûn ve Rabbaniyyûn aynı manadadır.

Hadis-i şerifte, Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Kıyamet günü önce peygamberler, sonra alimler, daha sonra da şehitler şefaat ederler."[90]

Görüldüğü gibi, hadiste, alimler şehitlerden önce zikredilmiştir. Çünkü alim, ümmetin imamıdır, ümmet ona tabi olduğu için sevaplarının bir misli de uyduğu alime yazılır. Şehidin ameli ise, kendisinde kalmaktadır.

Başka bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Kıyamet günü, alimlerin mürekkebi, şehidlerin kanı ile tartılır, alimlerin mürekkebi ağır basar."[91]

Şehidin en yüksek hâli ve şerefi kanıdır. Alimin ise en düşük vasıftaki malı mürekkebidir. Böyle olmakla birlikte, şehidin kanı ile alimin mürekkebi teraziye konunca, alim yüksek hâl ve makamı ile şehitten daha fazla ağır basar.

Hz. Ali derdi ki: "Gerçek alim, geceyi ibadetle, gündüzü oruçla geçiren ve devamlı Allah yolunda cihad edenden daha faziletlidir. Bir alim vefat ettiği zaman İslam'da bir gedik açılır, onu ancak vefat eden alimin yerine geçebilecek birisi kapatabilir."

Bu manada şöyle bir hadis de rivayet edilmiştir:

"Bir alim vefat edince, İslam'da bir gedik açılır. Gün ve gece devam ettiği müddetçe (kıyamete kadar) onu hiçbir şey kapatmaz. Alimin ölümü,

---

89 Al-i İmran 3/146.

90 İbn Mace, Zühd, 37.

91 İbnu Abdilber, Beyani'l-İlm, I, 31; Münavî, Feyzu'l-Kadîr, No: 10026.

bir yıldızın yok olması gibidir. Bir kabilenin ölümü, bir alimin vefatından (din adına) daha kolay kabul edilir."[92]

Hz. Ali yukarıda geçen sözünde, insanları üç gruba ayırmış, biri Rabbanî alimdir, dedikten sonra, ikinci olarak kurtuluş yolunda ilim öğrenen talebeyi zikretmiştir. Bu talebeden maksat ilim peşine düşüp, dünyada cehâletten, ahirette azaptan kurtulmak için, Allahu Teala'yı bilen alimlerden ihlas ve edep üzere ilim öğrenen müriddir."

Hz. Ali üçüncü olarak, hafif meşrep, kıt akıllı, cehâletinden dolayı kendini helake atan, tamah, gazap, ucub ve kibir sahibi basit kimseleri saymış, sonra ağlayarak: "İşte bu şekilde, ehlinin ölmesiyle ilim de ölür/yok olur gider," demiştir. Peşinden derin bir nefes alarak, Rabbanî alimlerin hâl ve sıfatlarını anlatmış, sözünün sonunda da: "Ah! nerede onlar bulsak da istifade etsek, görsek de ilim versek" demiştir. O, görmeyi arzuladığı alimlerle, gerçek ilim sahibi Rabbanî alimleri kasdetmiştir. Biz Hz. Ali'nin bu uzunca sözünü bundan önceki bölümde tamamen zikretmiştik. Hz. Ali'nin özlediği bu kimseler Hz. Rasûlullah'ın (s.a.v), ondan önce görmek istediği ve özlemini belirttiği kimselerdir. Ashabıyla yaptığı bir sohbetinde:

-Ah kardeşlerim! Szleri görmeyi ne kadar isterdim," buyurmuş, Ashab:

-Sizin kardeşleriniz bizler değil miyiz? diye sorduklarında, Efendimiz (s.a.v):

-Sizler benim ashabımsınız. Bahsettiğim kardeşlerim ise, sizden sonra gelecek kimselerdir,"[93] buyurup onların sıfatlarını anlatmıştır.

Onların, Rasûlullah'ın (s.a.v) kardeşleri olması, kalplerinin peygamberlerin kalbi gibi hidayet yolu üzerinde olması ve ahlaklarının da imanî vasıflarla muttasıf bulunmasındandır. Onlar bu ümmetin içinde ebdal diye tanınan velilerdir. Onların yüceliğini anlatan pek çok hadisi şerif gelmiştir.

Onlar, sıddıklar, şehitler ve salihler olarak üç tabakadırlar. Onların bir kısmının kalbi (ahlak ve hâli) Hz. İbrahim Aleyhisselam'ın kalbi üzerindedir. Bazılarının kalbi Hz. Musa, bir kısmının Hz. İsa ve bir kısmının kalbi

---

92 İbnu Abdilber, Beyani'l-İlm, I, 37; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 1719; Deylemi, Firdevsü'l-Ahbar, No: 6771; Heysemi, ez-Zevaid, I, 201; Elbani, Daife, No: 4838.

93 Nesaî, Taharet, 109; İbnu Mace, Zuhd, 36; Muvatta, Taharet, 28; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 300.

de Hz. Muhammed Habibullah'ın kalbi üzeredir. Bazılarının kalbi Cibril-i Emîn'in, bazılarının Mikail ve diğer bazılarının kalbi de, İsrafil'in (a.s) kalbi üzerindedir.[94]

Kardeşlik, iki kimse arasındaki cins beraberliği, fiil ve ahlaklardaki yakınlık sebebiyle oluşur. Nitekim Allahu Teala ayeti kerimede: ***"Münafıkları görmedin mi, kafir kardeşlerine dediklerini..."***[95] buyurmuştur.

Münafıklarla kafirlerin küfürde ve şekte kalplerinin aynı olmasından dolayı, Allahu Teala, onları kardeş olarak tanıtmıştır.

Şu ayeti kerimede de, bahsettiğimiz duruma bir işaret vardır:

"Şüphesiz elindekini saçıp savurarak harcayanlar şeytanların kardeşleri olmuşlardır."[96]

Bu kimselerin aslında yaratılış yönünden şeytanlarla bir benzerlikleri yoktur. Anne ve baba yönünden de bir ortaklıkları bulunmamaktadır. Çünkü şeytanlar İblis'in evlatları, israf edenlerse Hz. Adem'in çocuklarıdır. Fakat his, ahlak ve fiiler konusunda kalpleri birbirine benzemektedir. Bu benzerlikten dolayı kardeş kabul edilmişlerdir.

Buna göre, kim ahiret alimlerinden olur, aklı kalbinin nuruyla aydınlanır, fehmi, ilim ve müşahedesiyle elde ettiklerinden haber verir, ahlakı yakîn bir imana dayanır, yol ve gidişatı Rasûlullah'ın (s.a.v) sünneti ve yolu üzere olursa, o kimse Rasûlullah'ın ve diğer peygamberlerin kardeşi olur. Bu kimseler, Hz. Peygamber'in kendilerini özlediği ve dünyada görmek istediği kimselerdir. Onlar halk içinde garib olan kimselerdir. Allahu Rasulü (s.a.v) onları şöyle anlatmıştır:

"İslam garib olarak başladı, yine garib olarak (sahibine) dönecektir. (Onu yaşamak için gayret eden) gariblere müjdeler olsun." Kendisine:

-Garibler kimlerdir? diye sorulunca, Allah Rasulü (s.a.v):

"İnsanlar bozuldukları zaman ıslah eden (ve haktan ayrılmayan) kimselerdir." Diğer bir ifadesinde:

---

[94] Ebu Nuaym, Hilye, I, 9.

[95] Haşr 59/11.

[96] İsrâ 17/27.

"İnsanların bozdukları sünnetimi ıslah, kaybettikleri edeb ve emirlerimi ihya eden kimselerdir,"[97] buyurmuştur: Yani insanların terkettikleri ve cahil kaldıkları sünnet yolunu ortaya çıkarır, yaşayarak halka öğretirler.

Başka bir haberde: "Onlar benim sünnetime ve sizin bugün üzerinde bulunduğunuz hâle sımsıkı sarılan kimselerdir," buyurulmuş, diğer bir hadiste ise:

"Garibler, kötü insanlar arasında kalmış sayıları iyice azalmış salih kimselerdir. Onlara buğzedenler sevenlerden daha fazladır"[98] buyrulmuştur.

Bu garibler, Allahu Teala'nın âlay-ı illiyîninde peygamberleriyle beraber ederek, kendilerine özel ikram ve ihsanda bulunduğu kimselerdir. Onlar ayet-i kerimede şöyle anlatılmıştır.

"Allah'a ve Rasûlüne itaat edenler, Allah'ın kendilerine nimetler verdiği Peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salihlerle beraberdirler. Onlar ne güzel arkadaştır."[99]

Süfyân es-Sevrî derdi ki: "Dünya arkadaşları çok olan bir alim gördüğünde bil ki o bozuk birisidir."

Süfyan yine demiştir ki: "Bir kimseyi, arkadaşları arasında sevilen, yakınları içinde övülen birisi olarak görürsen bil ki, o kimse, gösterişçidir. (Çünkü devamlı Allah için amel ve nasihat edenler halk tarafından pek sevilmezler)."

Allahu Teala, kötü alimleri ilimle dünya malı yiyen kimseler olarak tanıtmış, ahiret alimlerini ise, huşû ve zühd sahibi olarak vasfetmiştir. Dünya alimleri için bir ayetinde şöyle buyurmuştur:

"Vaktiyle Allah, kendilerine kitap verilen (alimler) *den: "Onu mutlaka insanlara açıklayacak, hiçbir şeyini gizlemiyeceksiniz" diye söz almıştı. Onlar ise onu arkalarına atıp terkettiler ve az bir semen* (dünya menfaatına) *onu sattılar. Bu ne kötü bir alış-veriştir."*[100]

---

97 Müslim, İman, 232, Tirmizî, İman, 13; İbn Mace, Fiten, 15; Darimî, Rikak, 42, Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 398, IV. 73.

98 Aclunî, Keşfu'l-Hafa, II, 101.

99 Nisa 4/69.

100 Al-i İmran 3/187.

Allahu Teala, ahiret alimlerini de şöyle anlatmıştır:

"Ehli Kitaptan bazıları da, Allah'a karşı huşu içinde, Allah'a iman ederler, size indirilene de iman ederler. Allah'ın ayetlerini az bir dünya menfeatına satmazlar. Onlara Rableri katında mükafaatlar vardır."[101]

İbnu Abbas yoluyla gelen bir hadis-i şerifte Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Bu ümmetin alimleri iki sınıftır. Birisine Allah ilim vermiştir. O da bu ilmi insanlara yayar, ona karşılık bir yiyecek dünya metaı almaz, onu az bir para karşılığında satmaz. Bu kimseye, semadaki kuşlar, sudaki balıklar, yeryüzündeki hayvanlar dua ve istiğfar ederler. Kiramen Kâtibîn melekleri kıyamet günü o kimseyi Allahu Teala'nın huzuruna aziz ve şerefli bir kimse olarak getirir. Sonunda Paygamberlerin meclisine katılıp onlara arkadaş olur.

Diğer kimse ise, Allahu Teala kendisine dünyada ilim verir. O da bu ilimle Allahu Teala'nın kullarını sapıtır. İlmine karşılık dünya malı alır, onu az bir para karşılığında satar. Bu kimse kıyamet gününde ağzına ateşten bir gem vurulmuş olarak getirilir. Bir münadi halkın önünde: "Bu, falan oğlu filandır. Allahu Teala kendisine ilim vermiş, o da bu ilimle Allah'ın kullarını sapıtmış, ilmine karşılık yiyecek (dünya metaı) almış ve onu az bir para karşılığına satmıştır" diye seslenir. Bu kimse insanların hesabı sona erene kadar azap görür. Sonra asıl cezasını çeker."[102]

İlmiyle dünya malı yiyen kimse hakkında bundan daha ağır ve şiddetli cezayı içeren bir haberi Osman b. Ebî Süleyman şöyle anlatmıştır:

"Hz. Musa'ya (a.s) hizmet eden bir adam vardı. Bu adam "Musa Safiyullah bana şöyle haber verdi" "Musa şunu söyledi" "Musa Kelimullah şöyle bildirdi" diye halk arasında konuşmaya başladı. Bu sayede halkın kendisine teveccühü ile zengin oldu, malı çoğaldı. Bir ara Musa Aleyhisselam adamı kaybetti, nerede olduğunu araştırdı, izine rastlayamadı. Bir gün huzuruna bir adam geldi. Yanında omuzunda siyah ip takılı bir domuz vardı. Musa (a.s) adama: "Falancayı tanıyor musun?" diye kaybettiği şahsı sordu. Adam da: "Evet o, işte şu domuzdur," dedi. Bunun üzerine Musa (a.s): "Ya Rabbi, senden şu adamı ilk hâline döndürmeni istiyorum. Ta ki, ken-

101 Al-i İmran 3/199.

102 Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, I, 124; Münzirî, et-Tergîb, I, 100.

disine başına niçin bu belanın geldiğini sorayım," diye dua etti. O zaman Allahu Teala, kendisine şöyle vahyetti: "Ya Musa! Adem'in ve diğer peygamberlerin kullandığı söz ve nazlar ile bana dua etsen dahi (bu konuda) duana icabet etmem. Fakat onu niçin bu hâle getirdiğimi sana haber veriyim: O dini alet edip dünya topluyordu, onun için başına bu geldi."

Rivayet edildiğine göre, Hasan-ı Basrî, bir gün meclisinden dönmüş, sohbeti bitirmiş oturuyordu. Horasanlı bir zat yanına girmek için izin istedi. İçeri girince, Hasan-ı Basrî'nin önüne çinden beşbin dirhem bulunan bir kese koydu. Çantasında da içinde Horosan işlemeli on elbise bulunan bir paket çıkarttı. Hasan-ı Basrî:

-Bu nedir? diye sordu. Adam:

-Ya Eba Saîd! Bu nafaka, şu da giyecek, dedi. Bunun üzerine Hasan-ı Basrî:

-Allah sana afiyet versin. Nafakanı ve giyeceğini kendine sakla. Bizim buna ihtiyacımız yoktur. Şunu bilin ki, kim bizim şu meclisimizde oturur da insanlardan bu tür şeyleri kabul ederse, kıyamet, günü, elinde avucunda hiçbir hayrı olmadan Allah'ın huzuruna çıkar, dedi.

Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Şüphesiz bazı kulların, halk arasında yeri ve göğü dolduracak kadar övgü ve adı yayılır. (O kadar meşhur olur) Fakat Allah katında bir sineğin kanadı kadar kıymeti yoktur."[103]

İlmiyle dünyalık peşine düşen, dini kullanarak dünya malı yiyen, dünya ehli dost ve arkadaşlar edinen, dünya ehline muhabbet ve ikram eden, tatlı söz ve güler yüzle onlara yönelen, dünya alimleri, her zaman, her devirde mevcut olmuştur. Onlar,.kendilerine has sıfat, söz ve görüntüleriyle tanınırlar.

Kötü alimlerin hâl ve ateşteki durumları hakkında çok şiddetli hükümler bildiren bir hadis rivayet edilmiştir. O hâl ve derecelerden Allah'a sığınırım. Muaz b. Cebel'in: Rasûlullah (s.a.v) buyurdu ki diyerek haber verdiği, benimse Muaz b. Cebel'den kendisine aid olduğu kanaatini taşıdığım bir haberde şöyle buyrulmuştur:

---

[103] Aclunî, Keşfu'l-Hafa, I, 256 (h. no: 673). Bu manada diğer bir hadis için bkz: Buharî, Tefsiru Sure (18), 6; Müslim, Münafıkın, 18; Suyuti, ed-Dürrü'l-Mensur, V, 466-67.

"Bir alimle konuşmak, dinlemekten daha sevimli ise, bu onun için bir fitnedir. Hâlbuki, konuşmakta, süsleme, ekleme ve sahibinin hatadan emin olamayacağı şeyler, sükutta ise, selamet ve ilim vardır. Bazı alimler, ilmi toplar onun başkasında olmasını sevmez. Bu kimse ateşin (cehennemin) ilk tabakasındadır. Bazıları, sahip oldukları ilimde kendini bir hükümdar gibi görür. İlminden bir şey reddedilse veya herhangi bir hakkı hafife alınsa kızar. Bu da ateşin ikinci tabakasındadır. Bazı alimler, sözünü ilminin inceliklerini şeref ve zenginlik sahibi insanlara layık görür, ona ihtiyacı olan (fakir halka) ilmini ehil görmez. Bu kimse de ateşin üçüncü tabakasında azap görecektir. Alimlerden bazıları da kendi başına fetva için ortaya çıkar ve hatalı fetvalar vermeye başlar. Hâlbuki Allahu Teala güçlük çıkaranlara, halkı gereksiz yük altına sokanlara buğzeder. Bu kimse, ateşin dördüncü tabakasında azap görecektir. Bazı alimler, güya ilmini artırmak ve yaymak için Yahudi ve Hıristiyanların (batıl) sözleriyle konuşur. Bu kimse, ateşin beşinci tabakasında azap görecektir. Bazıları da ilmi, insanlar arasında şan şeref ve üstünlük elde etmek için öğrenir. Bu kimse ateşin altıncı tamakasında azap görecektir. Bazı alimler de ucub ve kibir içinde hareket ederler. Vaaz etse kızarak konuşur, kendisine vaaz edilse beğenip tenezzül etmez. Bu kimse de, ateşin yedinci tabakasında azap görecektir. Sana sükuta sarılman gerekir. Ancak bu sayede şeytana galip gelebilirsin. Hoşa gidecek bir şey olmadan gülmekten, herhangi bir ihtiyaç yokken başıboş gezmekten sakın."[104]

Bu haberde kötü alimlar anlatıldı. Cabir b. Abdullah yoluyla gelen başka bir hadiste de, ahiret alimlerinin sıfat ve halleri anlatılmıştır. Benim Cabir b. Abdullah'ın kendisine ait olduğunu kabul ettiğim bu haberde şöyle buyrulmuştur:

"Her alimin meclisinde oturmayınız, ancak, sizi şu beş şeyden çekip davet eden alimin meclisinde oturunuz. Bunlar:

1 - Şek ve şüpheden, yakîne
2 - Riyadan, ihlasa,
3 - Dünyaya rağbetten, zühde
4 - Kibirden, tevazuya
5 - Düşmanlıktan, nasihat ve kardeşliğe."

---

[104] Aclunî, Keşfu'l-Hafa, No: 2549.

Yakîn ilminin, takvanın, marifetullahın ve hidayetin, yukarıda zikredilen ilimlerden olduğunu ve selef yanında ilim deyince bunların anlaşıldığını gösteren delillerden birisi de şudur:

Sahabe-i kiram ve tabiûn, kendilerinde bunların bulunmayışından son derce korkuyorlar ve onları kaybetmekten titriyorlardı. Bu ilimlerin ahir zamanda çok azalacağını ve ortadan kalkacağını haber veriyorlardı. Onlar ilimle; takvanın, marifetullahın ve yakînin neticesi olan kalbi ilimleri ve rûhî müşahedeleri kasdediyorlardı. Müttakiler yavaş yavaş kaybolup, Allah'tan hakkıyla korkanlar azalınca ve zahidler kalmayınca, bu ilimler de çekip gitti. Çünkü bu ilimler onlarla ayakta durmakta ve ancak onların yanında bulunmaktadır. Onlar bu ilimlerin ehli ve onlardan bahsedebilecek kimselerdir. Bu ilimler onların hâli ve yoluydu. Onlar da bu yolda seyr u sülûk ederek, bahsettiğimiz ilimleri ayakta tutup ihya etmişlerdir. Sahabe ve Tabiûn bu ilimlerin izzet ve şerefini bildikleri için, onu kaybettiklerinde ağlıyorlardı.

Allahu Teala alimleri, dünyaya karşı zühd sahibi, onu gözlerinde küçük gören, ameli salih işleyip kamil imana sahip olan kimseler olarak tanıtmış, dünya ehlini de, ona düşkün olup gözlerinde çok büyüten tipler olarak vasfetmiştir. Ayet-i kerimede bu iki grup şöyle anlatılmıştır:

"(Karun) süs (ve debdebe) içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını isteyenler "Keşke Karun'a verilen (şu dünyanın) bir benzeri de bize verilseydi, doğrusu o çok şanslı (ve zengin) birisi, dediler.

Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise, Onlara şöyle dediler: "Yazıklar olsun size! İman edip iyi işler yapanlar için Allah katındaki sevap daha hayırlıdır. Ona da ancak sabredenler kavuşur."[105]

Yani, bu hikmet ve rahmete ancak, Karun'un sahip olduğu ve süslenip sükse yaptığı şu dünya malına karşı sabredenler kavuşur, denmek istenmiştir.

Cündüb b. Abdullah'ın (r.a) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bizler Rasûlullah'ın (s.a.v) yanında bulunan dinamik bir gençler topluluğu idik. Bize

---

[105] Kasas 28/ 79- 80.

Kur'an'dan önce imanı öğretti, sonra da Kur'an'ı öğretti. Kur'an öğrendikçe imanımız artardı."[106]

İbnu Mesud (r.a) demiştir ki: "Kur'an, kendisiyle amel edilmesi için indirilmiştir. Siz ise, onu okuyup öğrenmeyi bir amel kabul edip (bu kadarı ile yetindiniz. İleride öyle bir topluluk gelecek ki; onu mûsiki besteleri gibi güzel güzel okuyacaklar. Fakat onlar sizin en hayırlılarınız değildir."

Başka bir sözünde de: "Onu düzgünce okurlar, onunla dünya malı toplarlar fakat ahiretlerinde kendilerine faydalı olacak şekilde olacak şekilde değerlendirmezler" denmiştir.

İbn Ömer ve başkalarından şu söz nakledilmiştir: *"Biz (Rasûlullah (s.a.v) ile birlikte) bir müddet beraber yaşadık. Bizden birisine önce iman, sonra Kur'an öğretilirdi. Kur'an'dan bir sure (veya bir grub ayet) nazil olduğu zaman, herkes onun helalini, haramını, üzerinde durulması gereken yerleri iyice öğrenip amel ederdi. Siz de bugün Kur'an'ı öğreniyorsunuz. Fakat ben çoklarını görüyorum ki kendisine sağlam bir imandan önce Kur'an öğretilir, o da Fatiha'dan başlayıp sonuna kadar (bütün Kur'anı) okuyor, fakat ne emreden ayetleri, ne sakındıran ayetleri ne de üzerinde durulması gereken yerleri biliyor. Ancak yelpaze gibi sallana sallana okuyup geçiyor."*

Başka bir haberde de bu manada şöyle denmiştir: *"Biz, Rasûlullah'la (s.a.v) beraberdik. Bize önce iman, sonra Kur'an öğretilirdi. Sizden sonra bir kavim gelecek ki, onlara sahih bir imandan önce Kur'an öğretilecek. Harflerinin hakkını verecek, (güzel okuyacaklar) fakat hüküm (ve edebini) zayi edecekler. Bir de: "Kur'an'ı biz okuruz, bizden daha güzel kim okuyabilir? Onu biz biliriz, bizden daha iyi kim bilebilir?" diyecekler. Onların Kur'an'dan nasipleri işte budur." Diğer bir ifadede: "Onlar bu ümmetin en şerlileridir,"* denmiştir.[107]

Sonraki alimlerin yani hâlefin önceki alimlerden yani seleften aldığı rivayet yoluyla gelen ilme ve kitaplarda yazılan haberlere gelince, bunlar, İslam'ın ahkam, fetva ve kaza ile ilgili ilimleridir. Bunları öğrenme yolu işitmek, anahtarı istidlal (delillerden hüküm çıkarmak), hazinesi de akıldır.

---

[106] Bu konudaki bir rivayet için bkz: İbnu Mace, Mukaddime, 9. Elbani, Sahihu İbnu Mace, I, 38

[107] Az önce Cündüp b. Abdullah'ın rivayetinde ilk kısmı geçti.

Onlar, kitaplarda ve sahifelerde yazılmıştır. Küçükler tedrisat ile büyüklerden alır, öğrenirler. Bu ilimler İslam durduğu müddetçe kıyamete kadar yeryüzünde bakîdir, müslümanların bulunduğu yer ve sürede mevcut olacaklardır. Çünkü bunlar, Allahu Teala'nın, kulları üzerindeki delili ve mükellefiyet sebebidir. Onların korunmasını ve yayılmasını Allahu Teala garanti altına ve kefaletine almış ve şöyle buyurmuştur:

"Müşrikler hoşlanmasalar da hak dini bütün dinler üzerine üstün kılmak için, Rasulünü hidayet ve hak ile gönderdi."[108]

Zâhir ilmin, kullar üzerinde hüccet oluşuyla ilgili olarak Rasûlullah (s.a.v) da bir hadislerinde:

"Diğer bir ilim de zâhir ilimdir ki bu, dille (tedrisat ile) öğrenmeye dayalıdır. Bu, Allahu Teala'nın, halk üzerinde (mükellefiyeti ortaya koyan ve onları mesul tutan) hüccetidir,"[109] buyurmuştur.

Bir hadislerinde de Ashab-ı Kiram'a:

"(Kur'an ve hadislerimi) benden siz işitiyorsunuz sizden başkaları, onlardan da daha sonrakiler işitip alacaklardır,"[110] buyurmuştur.

Rasûlullah (s.a.v), kitaplara intikal eden ve herkesin bilmesi gereken ilmi, dinin zâhiri ilmi olarak bütün ümmete zaruri kılmış, cehâletinin ve hiç bulunmayışının kişiyi şirke götüreceğini belirtmiştir.

Nitekim Allahu Teala da, müşrikler istemeseler bile İslam'ın devamın garantisi altına/ilahi himayesine almıştır.

Rasûlullah (s.a.v) bir hadislerinde şöyle buyurmuştur:

"Benden işittiği bir hadisi duyduğu şekilde tebliğ eden kimseye Allah rahmet etsin. Nice kimseler vardır ki, kendisi fakih olmadığı hâlde fıkha kaynak ve malzeme olacak ilim taşır. Nice fıkıh (için malzeme) taşıyan kimse vardır ki, onu kendisinden daha fakih (anlayışlı) kimseye taşır (tebliğ eder)."[111]

---

[108] Tevbe 9/33.
[109] Darimi, Mukaddime, 34; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 1825; Münzirî, et-Terğib, I, 103.
[110] Ebu Davud, İlim, 10.
[111] Ebu Davud, İlim, 10; Tirmizî, İlim, 7; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 437.

Rasûlullah (s.a.v) haber verdi ki, bazen fıkıh taşıyan bir kimse, ilmiyle amel etmediği zaman kalbiyle fakih olmaz. Bazen de fıkıh tebliğ ettiği kimse, onu iyice anlayıp, gereğince amel ederek, ondan daha anlayışlı olabilir. Nitekim diğer bir hadiste:

"Kendisine tebliğ yapılan nice kimseler, o haberi ilk işiten ve tebliğ yapandan daha anlayışlı ve kavrayışlı olurlar,"[112] buyrulmuştur.

Kendisine tebliğ yapılan kimse, onu güzelce anlayıp, üzerinde tefekkür ve tezekkür ederek onunla amel ettiği için Hz. Peygamber (s.a.v) bu kimseyi övmüştür. Böyle olmasaydı Efendimiz (s.a.v) onun bu hâlinden övgüyle bahsetmezdi.

Allahu Teala şöyle buyurmuştur:

"Onu sizin için bir öğüt (ibret vesilesi) yapalım ve belleyici (anlayışlı) kulaklar onu bellesin diye."[113]

Ayette duyduğunu muhafaza eden kalp, kulaklar ve aldığını anlayan hafıza kasdedilmiştir. Diğer bir ayeti kerimede ise:

"Hiç şüphesiz bunda, (diri ve anlayışlı) bir kalbi olan ve (herşeyi ile hazır olarak) kulak veren kimse için bir öğüt (ibret) vardır,"[114] buyrulmuştur. Yani, söz sahibini can kulağı ile dinledi, dinlediğini kalbi ile müşahede etti, demektir.

"Anlayışlı kulaklar bellesin (anlasın)" ayetinin tefsirinde şöyle denmiştir: "O kulak sahipleri, Allahu Teala'nın emrini ve nehyini işitip anlayan ve gereğince amel eden kimselerdir. Nitekim Allahu Teala, müminlerin vasıflarını sayarken onların bütün hallerini ifade eden şu sıfatı zikretmiştir:

"Allah'ın (koyduğu helal-haram) hudutlarını koruyanlar."[115]

Hz. Ali demiştir ki: "Bir yerde ilim işittiğiniz zaman hemen ona talib olup ilim kabınızı doldurun. İlme oyun eğlence gibi basit şeyleri karıştırmayın; yoksa kalplerinizde ilme hürmet ve haya kalmaz."

Seleften birisi de şöyle demiştir: "Kim sebepsiz ve dengesizce gülerse, ilimden bir parçayı dışa atmış (zayi etmiş) olur."

---

[112] Buharî, İlim, 9; Tirmizî, İlim, 7; İbn Mace, Mukaddime, 18; Darimî, Mukaddime, 24.

[113] Hakka 69/12.

[114] Kaf 50/37.

[115] Tevbe 9/112.

Hâlil b. Ahmed demiştir ki: "Kitaplarda bulunan ilim ilim değildir. İlim ancak göğüste (kalp ve hafızada) bulunandır."

Bir alim, talabesine karşı şu üç şeyi kendinde bulundurursa, bütün nimetler ona verilmiştir demektir:

1- Sabır,
2- Tevazu,
3- Güzel ahlak.

Bir talebe de hocasına karşı şu üç şeyi bir arada bulundurursa, bütün nimetler kendisine verilmiş demektir:

1- Akıl,
2- Edep,
3- Güzel anlayış.

En doğrusunu Allah bilir.

GERÇEK ALİMLERİN VASIFLARI

Allahu Teala'yı bilen marifetullah sahibi bir alime, ahiret alimlerinin alameti olan şu beş şey gereklidir:

1- Haşyet,
2- Huşu,
3- Tevazu,
4- Güzel ahlak,
5- Zühd.

Allahu Teala buyurmuştur ki:

"Allah'tan kullar içinde ancak, hakiki manada alim olanlar korkar."[116]

Diğer bir ayeti kerimede de şöyle buyrulmuştur:

"Allah için huşu sahibi olarak, O'nun ayetlerini az bir dünya metaı karşılığında satmazlar."[117]

Arif-i billah olana tevazu ve güzel ahlak da gereklidir. Bu konuda Allahu Teala şöyle buyurmuştur:

---

[116] Fatır 35/28.
[117] Al-i İmrân 3/199.

"Müminler için tevazu (şefkat) kanadını indir. De ki: Şüphesiz ben apaçık bir korkutucuyum." [118]

"Sen, Allah'tan gelen bir rahmet (ve merhamet) sayesinde onlara yumuşak davrandın. Eğer, kaba, (sert) ve katı yürekli olsaydın, muhakkak onlar etrafından dağılıp giderlerdi. Artık onları bağışla (kendilerine müsamahâlı davran) ve onlara Allahu'tan mağfiret dile. İşlerde onlarla istişare et," [119] buyrulmuştur.

Ahiret alimine zühd de gereklidir. Allahu Teala alimlerin zühdüne şu ayeti kerimede işaret buyurumuştur:

"Kendilerine (ahiret ahvaline ait) ilim verilenler (Karun'un zenginliğine imrenenlere): "Yazıklar olsun sizel İman edip salih amel işleyenler için Allah'ın sevabı daha hayırlıdır. Ona da ancak sabredenler kavuşur," dediler." [120]

Kimde bu saydığımız hasletler bulunursa o, Aziz ve Celil olan Allah'ı bilen, marifet sahibi bir alimdir.

Bil ki alim, din konusunda bir müşkilat olduğu zaman ortaya çıkar. Arife ise, insanın kararsız kaldığı şüpheli şeyler anında ihtiyaç duyulur. Abdullah b. Mesud şöyle demiştir:

"Aranızda, tereddüde düştüğünüz ve içinden çıkamadığınız şeyleri hâlledecek, doğrusunu söyleyip sıkıntıyı giderecek kimseler bulunduğu müddetçe hayır üzere kalırsınız. Allah'a yemin olsun ki, böyle bir kimseyi bulamayacağınız vakitler çok yakındır."

Nitekim Rasûlullah (s.a.v), İbnu Mesud'a: ***"İnsanların en alimi kimdir?"*** diye sorduğunda, İbnu Mesud: "Allah ve Resulü daha iyi bilir" deyince, Efendimiz (s.a.v):

"Şüpheli işler ortaya çıkıp, müşkilat vaki olduğunda, hakkı en iyi bilenler, en alim olanlardır," [121] buyurmuştur.

---

[118] Hıcr 15/88.

[119] Al-i İmran 3/159.

[120] Kasas 28/80.

[121] Hakim, Müstedrek, II, 480; Tayalisî, Müsned, No: 376; Hatib, el-Fakîh ve'l-Mütefekkıh, No: 746; İbnu Abdilber, Beyani'l-İlm, II, 43; Tabarani, el-Kebir, No: 10357; İbnu Ebi Hatim, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, X, 3340 (Riyad, 1997); Suyuti, ed-Dürrü'l-Mensûr, VIII, 62-64; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, VII, 260-261

İnsanlar ihtilafa düştüklerinde, hak olanı tesbit eden de böyledir, ameli noksan, kusurlu olsa da.

İmran b. Husayn'ın rivayet ettiği bir hadiste de şöyle buyrulmuştur:

"Şüphesiz Allah Teala, şüpheli işler ortaya çıktığında, içlerinde hak olanı tesbit edip gören gözü, şehvetler hücûm ettiğinde (onlara direnen) kamil aklı sever. Yine bir hurma ile de olsa yapılan cömertliği ve bir yılanı öldürmede de ortaya çıksa, cesareti sever."[122]

İbnu Mesud'un korktuğu hâl, zamanımızda mevcuttur. Çünkü, karşına tevhidle ilgili bir müşkilat ve şüphe çıksa, yahut muvahhid bir mümin kalbinde karışık bir mesele oluşsa, sen de bu müşkilat ve şüpheleri hakka uygun bir biçimde hâlletmek ve kalbdeki sıkıntıyı gidermek istesen, bu zamanda bunu çok zor temin edersin. Böyle bir durumda karşına beş türlü insan çıkar:

1- Bidat ve dalâlet sahibi. Bu, sana kendi görüş ve hevasına göre fetva verir, senin hayret ve şaşkınlığını artırır.

2- Kelamcı. Bu, yakîn ehlinin müşahedesi yanında kusurlu olan ilmiyle ve dinin zâhirine göre aklıyla ortaya koyduğu kıyası ile fetva verir. Bu fetvanın kesin doğru olduğunda da bir şüphe vardır. Bu durumda onunla şüphe nasıl giderilir?

3- Taşkın, şaşkın haddi aşan sûfî. Bu da sana Kitab ve sünnetin dışında söz eder, onlara hiç dikkat etmez. Mezhep imamlarının görüşlerine ters düşer, onları nazar-ı itibara almaz. Kendi zan, vesvese, düşünce ve hissine göre cevaplar verir: Bütün alemi gözünden siler. İlmi ve ahkamı ortadan kaldırır. İsim ve resimleri siler yok eder. Bunlar, şaşkınlık içinde bocalayan, bir delil ve dayanağa tutunmayan kimselerdir. Tevhid denizinde boğulup kalmışlardır. Bu halleriyle müttakilere imam olamaz, hüccet sayılamazlar. Böyle bir kimsenin sözüne itibar edilmez. Çünkü onun bir delili olmadığı gibi, kendisi de delile dayanan bir yolda değildir.

4- Kendine göre alim, arkadaşları yanında fakih olarak tanınan bir müfti. Bu kimseye de marifetullah, kalp ve tevhidle ilgili bir şüphe veya me-

[122] Beyhaki, K. Zühd, No: 954; İbnu Asakir, Tarihu Dımeşk, Cilt: 52; shf: 138; No: 6121; Ebu Nuaym, Hilye, VI, 215; Zebidi, İthafu's-Sade, XIII, 198.

sele götürdüğünde sana: "Bu, ahiretle ilgili bir hüküm ve ğayba ait bir ilimdir. Onun hakkında konuşmayız, çünkü onu bilmek ve anlamakla mükellef değiliz," der. Hâlbuki o müfti ekseri münazaralarında hiç mükellef olmadığımız konularda konuşur, selefin bahsetmediği meselelerde tartışır, öğrenilmesinde hiç zaruret olmayan ve ancak fuzuli bir çaba ile elde edilen şeyleri öğrenir ve öğretir.

Bu miskin bilmez ki aslında kendisi, yakînî imanı ve tevhidin hakikatını bilmek, amellerde ihlası ve ihlası zedeleyen şeyleri tanımakla mükelleftir. Çünkü bunları bilmek gereklidir. Şüphesiz iman ilmi, tevhidin sıhhati, Rabbe karşı kullukta ihlas sahibi olmak, amelleri dünyevî heva ve heveslerden arındırmak ve kalbe bağlı diğer amelleri tanımak, dinde fakih olmanın bir gereğidir ve bütün bunlar müminlerin vasıflarıdır. Çünkü Allahu Teala'nın:

"Dinde fakih (derin bilgi sahibi) olmak ve savaştan dönenleri uyarıp ikaz etmeleri için, sizden bir topluluk geride kalsın,"[123] ayetindeki inzar ve tahzir, (uyarıp korkutma) bunu icabettirmektedir. Hem, Rasûlullah (s.a.v) de:

"Yakînî öğreniniz. Ben de sizinle yakînî öğreniyorum,"[124] buyurmaktadır.

Sahabe-i Kiram da: "Biz önce imanı, sonra Kur'an'ı öğrendik imanımız arttı," demişlerdir. Bu yakîn sayesinde hidayetin artması ve müminlerin iman noktasında ilerlemeleridir. Nitekim ayet-i kerimelerde imanın artışı şöyle ifade edilmiştir:

"Bu onların imanını artırdı."[125]

"Allah, hidayete ulaşanların hidayetini artırır."[126]

Bu kimse bilmiyor ki, marifet ve yakîn ile muameledeki güzel edeb, yakîn ehli müminlerin sıfatıdır. Hem bu, kulun bulunduğu makamda, Yüce Rabbi ile kendisi arasında koruması gereken bir hâl, Allahu Teala'dan alacağı en büyük nasibi ve ahirette bulacağı en güzel karşılıktır. Bu, şirkten

---

[123] Tevbe 9/122.

[124] Benzer rivayet için bkz. Ebu Nuaym, Hilye, VI, 95. Buradaki rivayet mürseldir. Ayrıca bkz. Ali Muttakî el-Hindî, Kenzu'l-Ummâl, III, 438 (h. no: 7337).

[125] Al-i İmrân 3/173.

[126] Meryem 19/76.

ve bütün nifak çeşitlerinden arınmış, hâlis bir imanla oluşan tevhidin neticesidir. Hem o, bir yönüyle de farzlarla ilgilidir. Hiç şüphesiz farzların başında ihlas gelmektedir. Bunun dışında kalan ve bahsi geçen zata sevdirilen fazladan ilimler ve garib anlayışlar ise ancak, diğer insanların ihtiyaçlarıyla ve meseleleriyle ilgilidir. Aslında ilk anda onu ilgilendirmemektedir. Hem bu ilimler, kendisine farz olan ilim ve amellere karşı bir perde olmakta ve onlardan alıkoymakta, o gafil de, asıl faydalı ilmin hakikatini çok az bilmesinden dolayı, kendisine gerekli olan şeyleri bırakıp, insanların ihtiyacı olan ilimleri tercih etmekte, nefsine hoş ve güzel geldiği için onların peşine düşmekte, onların acil dünya meseleleri ve fetvaları ile uğraşıp kendisinin Yüce Rabbinden elde edeceği manevî nasibi ve dünyadan hem daha hayırlı hem de daha devamlı olan ahireti için çalışmamaktadır.

Halbuki onun sonunda gideceği ve ebediyyen kalacağı yer ahirettir. Bu durum da o, insanlara yakın olmayı, Aziz ve Celil olan Rabbine yakınlığa tercih edip onlarla meşgul olarak Allahu Teala'dan alacağı nasibini terketmektedir. Mevla'sının hizmeti ve rızasını taleple meşgul olup yarın kendisine fayda verecek takva ile kalbini doldurmak yerine, insanlar için çırpınıp boşa kürek çekmektedir. Yine bu adam, insanların kendisinden o iyi kimse diye bahsetmesine aldanıp kalbini ıslah etmekten, onların zâhiri halleri ve davranışlarıyla oyalanıp, bâtınını düzeltmekten uzak kalmaktadır. Bunun sebebi ise, baş olma sevgisi, insanlar yanında bir makam ve mevki elde etme arzusu, ahiret ve ona hazırlanma konusunda yakîninin zayıf, himmet ve gayretinin az olması sebebiyle dünyevî zevk ve saltanata rağbet etmesidir. Böylece, ilimden bihaber olan cahillerin kendisine alim demesi, batıl ve boş işlerle uğraşanlar yanında fazıl, kâmil bilinmesi için ve onların keyfi uğruna günlerini harcamış, ömrünü boşa geçirmiş, sonunda ahirete eli boş bir müflis olarak gelmiş, yakîn ehline verilen mansıb ve dereceleri gördüğünde pişman olup ümidsiz kalmıştır. Çünkü o gün ilâhî yakınlığı amel sahipleri elde etmiş, Allah'ın rızısanı gerçek ilim ehli kazanmıştır. Fakat, ona hiçbir şey kalmamış, başkasının kazancı ve nasibi ona fayda vermemiştir.

Şüphesiz Allahu Teala, her amel için bir amil, her ilim için bir alim takdir etmiştir. Onların herbiri kitapta yazılan ve kendilerine takdir edilen nasiblerine kavuşurlar. Herkes kendisi için yaratıldığı şeyi kolay işler ve onun peşinde gider. Her iki taifenin arasında verilecek kesin hüküm budur.

Bütün ümmet tevhid ilminin farz olduğu konusunda ittifak hâlindedirler. Özellikle kalbe şüpheler arız olunca ve müşkilatlar ortaya çıkınca bu farziyyet daha önem kazanmaktadır. Ancak ümmet iki meselede ihtilaf etmişlerdir: Birisi, tevhid nedir? Diğeri de, tevhid nasıl öğrenilir ve ona nasıl ulaşılır?

Bazıları, tevhidin, araştırma ve öğrenme ile, bazıları istidlal ve nazar ile, bazıları işitme ve haberlere dayanarak, bazıları ilâhî tevfik ve hakka teslimiyetle ile elde edileceğini söylerken, bazı insanlar da, ona ulaşmadaki acziyet ve kusuru anlamakla tevhidin hakikatine ulaşılacağını ileri sürmüşlerdir.

5-Kalbe gelen şüphe ve şaibeleri halletmek için başvurulacak beşinci insan, hadis, haber ve rivayetleri bilen bir alimdir. Sen ona bu konuda bir şey sorduğunda, sana: "teslimiyet göster," der ve hadiste bildirildiği gibi: "Vesvesenin üzerinde durma, peşine düşme!" diye tenbihatta bulunur. Bu kimse sözündeki selamet ve emniyet bakımından müftiden önde gelir. Yukarıda saydıklarımız içinde yolu ve metodu en güzel olan, ahlak ve tutum olarak selefe en çok benzeyen budur. Ancak ondaki bilgi yakîne dayalı bir şehadet, işin hakikatine ulaşmış bir marifet değildir. Naklettiği haberin asıl manasını müşahede edip de anlatmamıştır. Onun yaptığı sadece, ilme dayalı bir rivayetle, hadis ve haberleri nakletmekten ibarettir. Yaptığı nakillerde derin bir fıkıh bilgisine de sahip değildir. Bunun için Rabbinden gelen bir delil üzere hareket etmemektedir ve her yaptığını tasdik eden bir şahidi de yoktur. Zührî: "Bana bu haberi falancı rivayet etti. O, ilmin kabıydı," derdi, fakat: "Alim birisiydi" demezdi.

Malik b. Enes demiştir ki: "Tabiûn'dan yetmiş tane şeyhe (büyük zata) ulaştım. Onların bir kısmı abid, bir kısmı duası makbul salih, bir kısmı da dua ve bereketiyle yağmura kavuşulan veli kimseler idi. Onlardan hiç ilim almadım." Kendisine: "Niçin?" diye sorulduğunda: "Onlar bu işin ehli değildiler." Diğer bir rivayette de: "Rivayet ettiklerini anlamıyorlar ve kendilerine sorulan meselede derin bir fıkıh bilgisine sahip bulunmuyorlardı," demiştir.

Yine İmam Malik şöyle demiştir: "İbnu Şihab ez-Zührî yaşı genç olduğu hâlde ilimde bizden öndeydi. Kendisinden ilim almak için başına topla-

nırdık, kalabalıktan yanına ulaşamazdık. Çünkü o, rivayet ettiği şeylerin alimiydi."

Bu anlattıklarımız, Rasûlullah'tan (s.a.v) rivayet edilen şu hadisle aynı manadadır.

"Nice fıkıh (malzemesi) taşıyan kimseler vardır ki kendisi fakih değildir. Nice fıkıh taşıyanlar vardır ki onu, kendisinden daha fakih (daha anlayışlı) kimselere taşır, nakleder."[127]

Seleften birisi demiştir ki: "Selef, ulema arasındaki ihtilafları bilmeyen kimsenin ilmini sağlam bir ilim kabul etmezdi."

Bir diğeri de şöyle demiştir: "Alimler arasındaki ihtilafı bilmeyen kimsenin fetva vermesi helal olmadığı gibi, ona alim denmesi de doğru değildir."

Katade ve Saîd İbn Cübeyr; "İnsanların en alimi, ulemâ arasındaki ihtilafları en iyi bilenlerdir," demişlerdir.

İmam Ahmed b. Hanbel'e: "Bir adam yüzbin hadis yazdığında, insanlara fetva vermesi doğru olur mu?" diye soruldğunda: "Hayır" dedi. "İkiyüz bin hadis yazar (ve ezberlerse) fetva vermesi doğru olur mu?" diye sorulunca, yine: "Hayır" dedi. "Üçyüz bin hadis yazan için ne dersiniz?" dendiğinde: "Olabilir, doğru fetva verebileceğini ümid ederim," demiştir.

Tevrat'ta şöyle yazılıdır: "Ancak bâtınî hastalıkları bilen, mahir doktor insanları ıslah eder."

Selman el-Farisî, Medâin'den Ebu'd-Derda'ya bir mektub yazdı. Rasûlullah (s.a.v) daha önce ikisini kardeş yapmıştı. Mektubunda şöyle diyordu:

"Kardeşim! Duyduğuma göre, sen tabip olarak ortaya çıkmış, hastaları tedavi ediyor/müşkillerini hâllediyormuşsun. Eğer gerçekten tabip isen konuş. Hiç şüphesiz bu durumda sözün insanlara bir şifa olur. Eğer tabip olmadığın hâlde, tabibim diye ortaya çıkmışsan, Allah aşkına bundan vazgeç; (ehliyetsizliğin ile) bir müslümanı öldürme."

Bundan sonra, Ebu'd-Derda, kendisine bir şey sorulduğunda hemen cevap vermeyip duruyordu.

---

127 Ebu Davud, İlim, 10; Tirmizî, İlim, 7; İbn Mace, Mukaddime, 18.

Birisi kendisine bir mesele sormuş, o da cevap vermişti. Sonra: "Onu bana geri çağırın," dedi. Adamı getirdiler. Ona: "Verdiğim cevabı bana tekrarla!" dedi. Adam da tekrarladı. Ebu'd-Derda; verdiği fetvayı yeterli bulmamış olacak ki kendi kendine: "Vallahi ben doktor değil, ancak doktor geçinen birisiyim," dedi ve cevabından döndü.

Bu konuda, Rasûlullah (s.a.v) Efendimizden şöyle bir hadis nakledilmiştir:

"Kim tıbbı bilmediği hâlde, gerçek bir tabibmiş gibi tedaviye kalkar da hastası ölürse, açtığı zararı tazmin eder."[128]

İbnu Abbas, kendisine bir mesele sorulunca: "Bunu Saîd b. Müseyyeb'e sorun" derdi.

Enes b. Malik de (r.a): "Meselelerinizi dostumuz Hasan-ı Basrî'ye sorun. Çünkü o ilmi ezberledi, biz ise unuttuk," derdi.

Basra halkından birisi şunları anlatmıştır:

"Basra'ya Rasûlullah'ın (s.a.v) ashabından birisi gelmişti. Hasan-ı Basrî'nin yanına giderek: "Biz bu sahabinin yanına gidip. Rasûlullah'ın (s.a.v) hadislerinden sormak istiyoruz, siz de bizimle gelir misiniz?" dedik. Hasan-ı Basrî: "Evet, buyurun gidelim" dedi. Beraberce sahabenin yanına girdik ve Rasûlullah'ın (s.a.v) hadislerinden sorduk. O da bize anlatmaya başladı. Yirmi kadar hadis nakletti. Hasan-ı el-Basrî susmuş onu dinliyordu. Sonra Hasan-ı el-Basrî, sahabinin önünde dizleri üzere oturarak:

"Ey Allah Rasûlünün arkadaşı, Rasûlullah'tan (s.a.v) rivayet ettiğin bu hadislerin bir açıklamasını yapsan da, onlardaki hükümleri anlasak," dedi. Sahabi sustu ve: "Ben ancak duyduğum şekliyle bu kadarını biliyorum," dedi. Bunun üzerine Hasan-ı Basrî; onun rivayet ettiği hadisleri tek tek açıklamaya başladı. Bize rivayet ettiğiniz birinci hadisin tefsiri şöyle şöyledir, ikincisininki böyledir, diyerek rivayet edilen bütün hadislerin tefsirini yaptı. Biz onun güzel hıfz ve hadis bilgisinin yahut hadis ilminin ve şerhinin bu derece olduğunu bilmiyorduk. Buna biz de hayret ettik. O zaman Sahabî yerden bir avuç çakıl taşı alıp bize doğru attı ve: "Aranızda böyle bir alim varken bana neden ilimden soruyorsunuz?" dedi.

---

128 Ebu Davud, Diyet, 23; Nesaî, Kasame, 41; İbnu Mace, Tıbb, 16.

Ashab-ı Kiram fetva ve sözle ifade edilecek ilim konusundaki meseleleri, kendilerinden derece bakımından daha aşağıda olan kimselere havale ediyorlardı. Hâlbuki kendileri tevhid, marifet ve yakîn konularında onlardan kat kat üstün idiler. Bunun yanında, konu şüpheli şeylere gelince ve mesele marifetullahla yakîn ilmine ait olunca, başkalarına müracaat etmiyor, meseleyi kendileri hâllediyorlardı.

Nitekim bir haberde: "İlim bir nurdur. Allahu Teala onu sevdiklerinin kalbine yerleştirir," denmiştir.

Bu ilim bazen aynı seviyedeki şahıslar arasında bir fazilet sebebi olur. Bazısı diğerinin üstünde bulunur. Bazen de ilim, seleften ve Tabiûn'dan sonra gelen genç kimselere verilmiş olur. Çoğu zaman ilim tevazu sahibi kimselere bir şeref payesi olarak ikram edilir. Bununla onların durumuna dikkat çekmek ve insanların onları yüceltip hürmet etmelere istenir. Nitekim Allahu Teala bir ayeti kerimede:

"Biz ise, o yerde güçsüz düşürülenlere lutufta bulunmak ve onları önderler yapmak istiyorduk."[129]

Nur kalbe atılınca, kalp ilimle genişler, yakîn ile nazar eder, dil hakikati beyan eder. Bu, Allahu Teala'nın dostlarının kalbine yerleştirdiği hikmetttir. Allahu Teala'nın:

"Biz ona hikmetle dava ve müşkilleri adaletle çözme yeteneği verdik,"[130] ayetinin tefsirinde: "Hikmet, sözde isabettir," denmiştir. Allahu Teala'nın kulunu doğru sözde ve isabetli görüşte hikmet sayesinde muvaffak kıldığı anlatılmıştır.

Diğer bir ayette: ***"Allah, dilediğine hikmet verir. Kime hikmet verilmişse, gerçekten ona pek çok hayır verilmiştir,"***[131] buyrulmuştur. Ayette geçen hikmetin doğru anlayış ve güzel kavrayış olduğu söylenmiştir.

Rasûlullah (s.a.v), Allahu Teala'nın:

"Allah kimi doğru yola ulaştırmak isterse, onun kalbini İslam'a açar,"[132] ayetini okuyunca, Ashab-ı Kiram: "Ya Rasulallah! Bu açılma nedir? Nasıl olur?" diye sordular. O zaman Efendimiz (s.a.v):

[129] Kasas 28/5.
[130] Sad 38/20.
[131] Bakara 2/269.
[132] En'am 6/125.

"Allah'ın hidayet nuru kalbe atılınca kalp açılır ve genişler," buyurdu. "Bunun bir alameti var mıdır?" diye sorulunca da:

"Evet, bunun alameti, bu aldanma yerinden (dünyadan) kalbi çekmek, ebediyet yurdu olan ahirete yönelmek ve başa gelmeden önce ölüm için hazırlanmaktır,"[133] buyurdu.

Rasûlullah (s.a.v) bunun sebebinin, dünyaya karşı zühd yani dünyadan gönlü çekmek, Mevla'nın hizmetine yönelmek ve Allah'ın güzel tevfikî olduğunu zikretmiştir.

İlim de isabet, Allahu Teala'nın bir ihsanıdır ve dilediklerine tahsis ettiği bir fazilettir.

Nitekim Ebu Musa el-Eşârî Küfe valisi iken, kendisine yüzünü düşmandan çevirmeden savaşan ve Allah yolunda ölen bir adamın durumu ve nerede olduğu? sorulunca: "Cennettedir," diye cevap verdi. Bunu duyan İbnu Mesud soru sorana: "Meseleni emire bir daha sor, herhâlde sorunu tam anlamadı!" dedi. Soru soran demiştir ki: "Ebu Musa'ya: "Ey emir düşmandan hiç yüz çevirmeden savaşan ve Allah yolunda ölen kimse için görüşün nedir?" diye tekrar sordum. Ebu Musa: "O cennettedir," diye cevap verdi. İbnu Mesud: "Sorunu tekrar sor, emir soruyu anlamadı herhâlde" dedi. Soru sahibi de üçüncü kez aynı soruyu sorunca Ebu Musa yine: "Cennetedir," diye cevap verdi. Sonra İbnu Mesud'a dönerek: "Bende bundan başka cevap yok, bu meselede sen ne diyorsun?" diye sordu. İbnu Mesud: "Ben böyle söylemiyorum," dedi. Peki ne diyorsun?" diye sorunca, İbnu Mesud: "Eğer Allah yolunda öldürüldü ve bu ölüşü hak üzere oldu ise o zaman cennettedir," dedi. Bunu duyan Ebu Musa: "Doğru söyledin," dedi ve yanındakilere: "Bu büyük alim aranızda bulunduğu sürece bana bir şey sormayın, ona gidin," diye tenbihatta bulundu.

Hadis ehlinin dediği gibi, Cenab-ı Hakk'ın sıfatları ile ilgili haberlere teslimiyet göstermeli ve onları tefsire dalmamalıdır. Ancak; ilahi isim ve sıfatların manalarının bilinmesi ve onların müşahedesi insanı zandan kurtarır ve vesveseyi giderir. Bununla birlikte, sıfatlarda teşbih ve temsili terketmek, müşahede ile onları tanıyıp yakîne ulaşmak yakîn ehlinin hâli ve makamıdır. Onlar, Allahu Teala'nın sıfatlarıdır. Onlarla dilediği miktar ve şe-

---

[133] Hakim Müstedrek, IV, 311; Beyhaki, K. Zühd, No: 974; Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensur, VII, 219.

kilde tecelli eder. İlâhî tecelli sadece bir sıfata ait değildir. Onların tek bir zuhur şekli de yoktur. Onlar bizim bildiğimiz keyfiyetin dışında zuhur eder. İlâhî sıfatların tecelisinin ifade ile anlatabileceğimiz bir keyfiyeti ve şunun gibidir diyeceğimiz bir benzeri yoktur. Bu anlayış da müşahade ehli, mukarrabûn makamına çıkmış kimselere aittir. Bunlar, gerçek sıddık olanlar ve yakîn ehli içinde seçilmiş kimselerdir.

Bu zatların görüş ve hâline sahib olamayan kimseler, onların itikadlarını güzel bulup görüşlerini tasdik etmelidir. O noktada durmalıdır. Gerçekten mukarrabûn makamından öte övülecek bir makam ve zikredilecek bir sıfat yoktur. İnsan ilahi sıfatları sırf aklıyla araştırıp kendi görüşüyle açıklamaya giderse, teşbihe girer. Yani Yüce Allah'ı varlıklara benzetir. Yahut ilahi sıfatları hepten iptal eder, ortadan kaldırır. Her ikis de yanlıştır.

SONRADAN ORTAYA ÇIKAN KISSACILIĞIN KÖTÜLÜĞÜ

Marifet ilminin diğer ilimlere karşı üstün olduğunu gösteren delillerden birisi de zikir meclisleriyle zikir ehli hakkında Rasûlullah (s.a.v), Sahabe ve Tabiûn'dan rivayet edilen hadis ve haberlerdir. Onlar ilim deyince, iman ve marifet ilmini, kalplerin basiret ve tasfiyesi ile ilgili fıkıh ve muamele ilimlerini ve gaybın sırlarına aynel yakîn nazarı yani müşahadeyi kasdediyorlardı. Selef, sonradan kıssa meclisleriyle kıssacıların türediğini söylüyorlardı. Onlar bunun bidat olduğu, Rasûlullah (s.a.v), Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer zamanında kıssacılığın olmadığı, fitnelerin çıkmasıyla kıssacılığın ortaya çıktığı görüşündeydiler.

Hz. Ali, Basra'ya geldiğinde kıssacıları mescidden çıkararak: "Mescidimizde kıssa anlatılmasın," dedi. Sonra Hasan-ı Basrî'nin yanına gitti. O da geçmiş milletlerin kıssalarından bahsediyordu. Onu dinledi, sonra dönüp gitti. Hasan-ı Basrî'ye bir şey demedi, onu mescitten çıkarmadı. Daha sonra İbnu Ömer Hasan-ı Basrî'nin mesciddeki meclisine geldi. Orada başka bir kıssacıyı kıssa anlatırken buldu. Emniyet amirini mescide göndererek onu mescitten çıkarmasını istedi. Görevli gelip adamı dışarı çıkardı. Eğer kıssa meclisi zikir meclisi gibi olsaydı ve kıssacı da alimlerden ka-

bul edilseydi, İbnu Ömer vera/takva ve zühd sahibi bir kimse olarak onları mescitten çıkarmazdı.

İbnu Şevzeb, Ebu't-Tiyâh'ın şöyle dediğini nakletmiştir: Hasan-ı Basrî'ye: "Bizden bazıları, kıssa anlatıyor yanına erkek ve kadınlar toplanıyor, ellerini uzatarak yüksek sesle dua ediyorlar, buna ne dersiniz?" dedim. Hasan-ı Basrî:

"Duada sesi yükseltmek ve dua edeken elleri ileri doğru uzatmak bidattır," dedi.

Ebu'l-Eşheb; Hasan-ı Basrî'nin: "Kıssacılık bidattır," dediğini rivayet etmiştir.

İbn Sîrîn'e: "Keşke kardeşlerinize biraz kıssalardan anlatsanız!" denildiğinde, İbn Sîrîn şöyle demiştir: "Duyduğuma göre, insanlara ancak şu üç kimseden birisi konuşur: Emir, memur veya ahmak. Ben emir/idareci ve memur değilim. Üçüncüsü olmayı da istemem."

Avn b. Musa, Muaviye b. Gurre'nin şöyle dediğini nakletmiştir: Hasan-ı Basrî'ye geldim ve: "Bir hastayı mı ziyaret edeyim, yoksa bir kıssacının meclisinde mi oturayım, sence hangisi daha iyidir?" diye sordum. Hasan-ı Basrî "Hastanı ziyaret et!" dedi. Ben:

"Bir cenazeyi mi uğurluyayım yoksa bir kıssacı ile mi oturayım?" dedim: "Cenazenle ilgilen," dedi. Ben tekrar: "Bir adam benden kendisine yardım etmemi istiyor, ona yardım mı edeyim yoksa bir kıssacının meclisinde mi bulunayım?" diye sordum: "Kardeşinin ihtiyacını görmeye git," dedi."

Hasan-ı Basrî bu işleri boş meclislerde bulunmaktan daha hayırlı görmüştür. Eğer onlara göre, kıssacıların meclisi zikir meclisi olsaydı ve kıssalar da zikir yerine geçseydi. Hasan-ı Basrî ondan geri kalmaya cevaz vermez ve pek çok ameli ona tercih etmezdi. Çünkü o, insanları devamlı Allahu Teala'yı tevhide çağırıyor, marifet ve yakîn ilmi hakkında konuşuyor, Allahu Teala'yı zikredenlerden bahsediyor, zikir meclisinde bulunmanın ileri derecedeki imandan kaynaklandığını söylüyordu.

Allahu Teala, şu ayet-i kerimede, zikredenlerin makamını diğer müminlerin makamından daha üstte tutmuş ve ayetinde şöyle buyurmuştur:

"Gerçekten müslüman erkekler ve müslüman kadınlar, mümin erkekler ve mümin kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkekler ve kadınlar var ya, Allah onlara bir mağfiret ve büyük bir ecir hazırlamıştır."[134]

Ebu Zer'den rivayet edilen bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Bir zikir meclisinde bulunmak, bin rekat nafile namaz kılmaktan daha faziletlidir. Bir ilim meclisinde bulunmak, bin hasta ziyaretinden ve bin cenazeye iştirak etmekten daha faziletlidir." *Oradakiler:*

-Ya Rasulallah! İlim meclisinde bulunmak, Kur'an okumaktan da faziletli midir?" diye sordularında, Allahu Rasulü (s.a.v):

-Kur'an okumak, ilimle olursa fayda verir,"[135] buyurdu.

Seleften birisi demiştir ki: "Bir zikir meclisinde bulunmak, on tane batıl (boş işlerle geçirilen) meclisin günahına keffaret olur."

Atâ ise şöyle demiştir: "Bir kere zikir meclisinde bulunmak, yetmiş tane boş şeylerle geçen meclisin günahına keffaret olur."

Nakledildiğine göre Muaz el-A'lem şöyle demiştir: "Ben, Mu'tezile mezhebine mensup kimselerin meclisinde bulunurken, Yunus b. Ubeyd beni gördü. Bana: "Buraya gel," dedi. Yanına gittim. Bana: "Eğer illa bir mecliste bulunman gerekirse (Mu'tezilî fikirlere sahip kimselerle değil, hiç değilse) kıssacıların halkasında bulun," dedi.

Hasan-ı Basrî zikir ehlinden birisiydi. Onun meclisleri zikir meclisleri olurdu. O, Malik b. Dinar, Sabit el-Bennanî, Eyub es-Sehtiyanî, Muhammed b. Vâsi', Ferkad es-Sincî ve Abdulvahid b. Zeyd gibi ibadet ve taat ehli, etba ve arkadaşlarıyla evinde özel olarak toplanırdı. Onlara: "Geliniz biraz ilâhî nur toplayıp yayınız," derdi. Sonra onlara yakîn ilmi, ilâhî kudretin tecellileri, kalbe gelen düşünceler, amelleri fesada götüren şeyler ve nefsin vesveseleri hakkında konuşurdu. Bir seferinde hadis ehlinden birisi başını yüzünü kapatarak aralarına girip onun sözlerini dinlemek için arkalarına kendini gizlemişti. Hasan-ı Basrî onu görünce: "Be adam sen burada ne yapıyorsun? Biz buraya ancak bu ilimlerden anlayan kardeşlerimizle toplanıp müzakere ediyoruz," demiştir.

---

[134] Ahzab 33/35.

[135] Zebidi, İthaf, I, 150-151. Benzer rivayetler için bkz. Münzirî, et-Terğib, I, 97, 98.

Hasan-ı Basrî, bahsini yaptığımız bu ilimlerde bizim imamımızdır. Biz, onun izini takip ediyor, yoluna tabi oluyor, onun ışığı ile aydınlanıyoruz. Biz, Allahu Teala'nın izniyle bu ilmi, Hasan-ı Basrî'ye kadar uzanan bir silsile ile, bir imam diğerinden alarak öğrendik. O, Tabiûn neslinin en hayırlılarından idi.

Anlatıldığına göre Hasan-ı Basrî, kırk sene boyunca hikmet öğrenmiş ve ondan sonra hikmetle konuşmaya başlamıştır. Bedir harbine katılmış olan yetmiş kadar sahabiye kavuşmuş, üçyüz kadar sahabî görmüştür. Hicretin 20. senesinde Hz. Ömer'in hilafetinin son iki senesi içinde, Medine'de doğmuştur. Annesi, Rasûlullah'ın (s.a.v) zevcesi Ümmü Seleme'nin azatlı kölesidir. Rivayet edildiğine göre, Ümmü Seleme validemiz bir defasında Hasan-ı Basrî bebek iken ağladığında onu susturmak için kendisini biraz emzirmiştir.

Hasan-ı Basrî'nin konuşması, Rasûlullah (s.a.v) Efendimizin konuşmasına benzerdi. Hz. Osman b. Affân ve Hz. Ali'ye ayrıca onların devrine yetiştiği Aşere-i Mübeşşereden hayatta kalanları gördü. Sonra Hz. Osman zamanından itibaren hicrî 27. seneden yetmiş küsüre kadarki zaman içinde yaşayan pek çok sahabiyi gördü. Ayrıca Allah Rasûlü'nün (s.a.v) ashabından Basra'da en son vefat eden Enes b. Malik, Medine'de Sehl b. Sa'd es-Sa'dî'yi, Mekke'de Ebu't-Tufeyl'i, Yemen'de Ebyad b. Cemâl el-Mazinî'yi, Kufe'de Abdullah b. Ebî Evfâ'yı, Şam'da Ebu Kursâfe'yi, Horasan'da Bureyde el-Eslemî'yi gördü. Hicri 100. yıl girince, yeryüzünde Rasûlullah'ı (s.a.v) görmüş hiç kimse hayatta kalmadı, hepsi ahirete irtihâl etti. Hicri II0. senesinde de Hasan-ı Basrî vefat etti.

Ebu Katâde el-Adevî etrafındakilere dermiş ki: "Bu şeyhten ayrılmayın. Vallahi ben, Rasûlullah'ın (a.s.v) sohbetinde bulunmadığı hâlde bunun kadar, Allah Rasûlü'nün ashabına benzeyen kimse görmedim."

Zamanındaki ehli ilim demişlerdir ki: "Biz Hasan-ı Basrî'yi hilminde, huşusunda, vakar ve sekinetinde Hz. İbrahim el-Hâlil'e (a.s) benzetiyorduk. O, aynen bu yüce peygamberin hâl ve sıfatları üzerinde yaşıyordu."

Kadının bir tanesi, "Allahu Teala şu işi bana nasip ederse, kendi elimle eğirdiğim ipten bir elbise dokuyacağım ve onu Basra'nın en hayırlı insanına giydireceğim," diye bir nezirde bulundu. Nezri yerine gelince, dedi-

ğini yaptı, elbiseyi hazırladı ve sonra: "Basra halkının en hayırlı insanı kimdir? diye sordu: "Hasan'dır," dediler.

Hasan-ı Basrî bu ilmi belirli prensiplere bağlı olarak ilk defa ortaya koyan, ondan açıkca bahsedip ince manalarından konuşan, nurlarını yayıp üzerindeki perdeyi açan bir kimse idi. Bu konuda (marifet ve tevhid ilminde) arkadaşlarının daha önce duymadıkları şeyler söylerdi. Kendisine: "Ya Eba Said! Sen bu ilimde, bizim daha önce hiç duymadığımız şeyler söylüyorsun, sen bunları kimden aldın?" diye sorulduğunda Hasan-ı Basrî: "Huzeyfe b. Yeman'dan aldım," demiştir.

Anlatıldığına göre; Huzeyfe b. el-Yeman'a: "Görüyoruz ki sen, bu ilim (tevhid ve marifet) konusunda, Rasûlûllah'ın (s.a.v) ashabından hiçbirisinde duymadığımız şeyler söylüyorsun, bunları kimden aldın?" diye sorulunca: "Bunları Allah Rasûlü (s.a.v) sadece bana verdi. İnsanlar Allah Rasûlü'ne (s.a.v) devamlı hayırdan soruyorlar, ben ise, bilmeden içine düşerim korkusuyle (devamlı) şerrin (kötü olan şeylerin) hakkında soruyordum ve bana takdir edilen hayrın muhakkak bana ulaşacağını biliyordum," demiştir.

Bir defasında da: "Kesin olarak bildim ki şerri tanımayan hayrı da tanıyamaz" demiş. Başka bir sözünde ise: "İnsanlar, Allah Rasûlüne: "Ya Rasulallah! Şu şu işleri yapanlara ne karşılık vardır?" diye amellerin faziletlerinden soruyorlar, ben ise: "Ya Rasulallah! Şu şu işleri bozan, fesada götüren şeyler nedir?" diye şerden soruyordum. Rasûlullah (s.a.v) benim amellerin afeti olan şeylerden sorduğumu görünce, bu ilmi özel olarak bana öğretti,"demiştir.

Hz. Huzeyfe'ye; özellikle münafıkları tanıma ilmi verilmişti ve nifağı, ilmin sırlarını, ince anlayışları ve yakînin gizliliklerini bilme konusunda Ashab-ı Kiram arasında tekten olmuştu. Hz. Ömer, Hz. Osman ve Rasûlullah'ın (s.a.v) ashabının büyükleri, umuma ait ve özel şahıslarla ilgili fitneleri ona soruyorlar, özellikle ona öğretilen ilim konusunda kendisine müracaat ediyorlar, münafıkların durumunu sorup, Allahu Teala'nın isim ve sıfatlarından bahsedip hallerinden haber verdiği kimselerden hayatta kalan olup olmadığını öğrenmek istiyorlardı. O da hayatta olan münafıkların ismini zikretmeden adetlerini söylüyordu.

Hz. Ömer (r.a) Huzeyfe b. Yeman'a giderek, kendisi hakkında nifakla ilgili herhangi birşey bilip bilmediğini sorarak durumunu ortaya çıkarmaya çalışıyor; Huzeyfe de (r.a), onun nifaktan uzak ve temiz olduğunu söylüyordu. Sonra Hz. Ömer, Huzeyfe'ye, nifakın alametlerinden ve münafığın sıfatlarından soruyor; o da insanlara bildirilmesine izin verilen hallerden anlatılması uygun olan şeyleri bildiriyor, haber vermesi caiz olmayan şeyleri ise geçip bu konuda kendisinin mazur görülmesini istiyordu. Bu sebeple, Hz. Ömer, Huzeyfe bir cenazede bulunursa, onun namazını kılar, eğer Huzeyfe'yi cenazede göremezse, bir bahanesini bulup o da cenaze namazına katılmazdı.

Huzeyfe'ye "sır sahibi" denirdi. Rasûlullah'ın (s.a.v) ashabına bir ilmî mesele sorulunca: "Sır sahibi aranızda iken bunu niçin bana soruyorsunuz?" diyerek, Huzeyfe'ye işaret ederlerdi.

Bize kadar ulaşan bir rivayete göre, Enes b. Malik, Rasûlullah (s.a.v) Efendimiz'den zikir meclisinin fazileti hakkında şu hadisi nakletmiştir:

"Sabah namazından sonra güneş doğana kadar, Allahu Teala'yı zikreden bir toplulukla oturmam bana, dört köle azat etmekten daha sevimlidir,"[136] Ravi demiştir ki, Enes bu hadisi naklettiğinde, orda bulunan Yezid er-Rakkaşî ve Ziyad en-Numeyrî'ye dönerek: "Zikir meclisleri, sizin şu meclisleriniz gibi değildir. Sizden birisi, toplandığınız meclislerde arkadaşlarına bir takım kıssalar anlatıyor ve hadisleri öylesine nakledip geçiyor. Biz ise, bir araya geldiğimiz zaman, imanî hakikatleri zikreder, Kur'an'ın hikmetlerini düşünür, dinin fıkhî inceliklerini öğrenir ve Allahu Teala'nın üzerimizdeki nimetlerini sayıp dökerdik," dedi.

Abdullah b. Revâha, Rasûlullah'ın (s.a.v) ashabına: "Geliniz, bir saat iman (hakikatleri üzerinde konuşarak imanımızı takviye) edelim" der. Onlar da yanına toplanır, onlara marifetullahtan, tevhid ve ahiret ilimlerinden bahsederdi.

Rasûlullah (s.a.v) kalkıp hane-i saadetlerine gittikten sonra Abdullah b. Revâha O'nun yerine geçer, insanlar etrafına toplanır, onlara Allahu Teala'dan, dünya ve ahiretteki ibretli hâl ve günlerden, anlatır, Rasûlullah'ın (s.a.v) hadislerindeki fıkhî incelikleri öğretirdi. Çoğu zaman, toplu hâlde

---

[136] Ebu Davud, İlim, 13; Ebu Ya'la, Müsned, No: 3392; Heysemi ez-Zevaid, X, 105; Münzirî, et-Terğîb, I, 295.

onun etrafında otururken Allah Rasûlü (s.a.v) yanlarına geldiğinde susarlar, Efendimiz de yanlarına oturur, onlara yaptıkları şeye devam etmelerini emreder ve: ***"İşte bununla emrolundum ve bunu yapmaya davet edildim"*** buyururdu. Buna benzer bir haber Muaz b. Cebel'den de rivayet edilmiştir. O da bu tür (iman ve marifetle ilgili) ilimlerden bahsederdi.

Cündüb (r.a) hadisinde de bu durumu açıklar mahiyette bir haber rivayet edilmiştir. Cündüb demiştir ki: "Rasûlullah'la (s.a.v) beraber bulunurduk. O, bize, Kur'an'dan önce imanı öğretiyordu." O, bu sözünde, imanla ilgili ilme "iman" ismini vermişitir. Nitekim İbn Revâha da imanla ilgili ilme "iman" ismini vermiştir. Çünkü imanî ilim, imanın vasfıdır. Arapça'da bir şey aslıyla isimlendirildiği gibi, sıfatıyla da isimlendirilir. Nitekim, Rasûlullah (s.a.v.), buna benzer bir konuda şöyle buyurmuştur:

"Yakîni öğreniniz,"[137] yani yakîn ilmini öğreniniz demek istemiştir. Ayet-i kerimede de:

"Hüzünden gözlerine ak düştü,"[138] buyrulmuştur. Yani ağlamaktan dolayı bu hâle geldiği ifade edilmiştir. Ayette bu hâle hüzün ismi verilmiştir. Çünkü hüzün, ağlamanın aslı ve kaynağıdır.

Rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v), birgün hane-i saadetlerinden çıkıp mescide girdi. Mescidde iki meclis gördü. Meclisin birisindekiler Allahu Teala'ya dua ve yakarış ile meşgul oluyorlardı. Diğer meclistekiler ise, dinin fıkhî konular üzerinde konuşup onu insanlara öğretiyorlardı. Allah Rasûlü (s.a.v) iki meclisin aralarında durdu, sonra (dua edenlere işaretle):

"Bunlar Allahu Teala'ya dua etmektedirler. Allah dilerse isteklerini verir, dilerse vermez," *buyurdu. Diğer meclise dönerek:*

"Şunlar ise, insanlara ilim öğretiyor ve dinin fıkhî konularını öğreniyorlar. Ben de ancak bir muallim olarak gönderildim" buyurdu. Sonra fıkıh öğrenip insanlara öğreten ve Allahu Teala'yı zikreden meclise yöneldi ve gidip meclislerine oturdu."[139]

---

[137] Bkz. Ebu Nuaym, Hilye, VI, 95; Ali Muttakî el-Hindî, Kenzu'l-ummâl, III, 438 (h. no: 7337).
[138] Yusuf 12/84.
[139] Darimi, Mukaddime, 32; et-Tayalisî, Müsned, 398 (No: 2251); İbn Mace, Mukaddime, 17.

Anlatıldığına göre, selef-i salihinden birisi şöyle demiştir:

"Birgün mescide girdim, iki halka gördüm. Birisinde geçmişlerin kıssalarını anlatıyor ve dua ediyorlar, diğerinde ise, ilim ve amellerin fıkhî hükümleri hakkında konuşuyorlardı. Ben dua edenlerin yanına gittim ve halkaya oturdum. Üzerime bir ağırlık çöktü, gözlerim kapandı, oturduğum yerde uyudum. Rüyamda gizli bir ses veya şahıs bana: "Bunların yanına oturmuş olsaydım, şüphesiz Cibril-i Emin'i (a.s.) halkalarında bulurdun," dedi.

Demek ki, zikrin hakikatı, Allahu Teala'yı bilmektir. Baksana Rasûlullah (s.a.v) ne buyuruyor:

"Zikrin en faziletlisi "la ilahe illallah" sözüdür."[140]

Allahu Teala da bu tasdik mahiyetinde şöyle buyurmuştur:

"Bil ki Allah'tan başka ilah yoktur."[141]

Bir diğer ayeti kerimede de:

"Bilin ki (o Kur'an) Allah'ın bilgisiyle indirilmiştir. O'dan başka ilah yoktur."[142]

Sonra bilinmelidir ki, zikir sayılan ilim, müşahede ilmidir. Müşahede ise ayne'l-yakînin sıfatıdır. Gözdeki perde açılınca, nurlarıyla sıfatı ilâhîyenin mana ve tecellilerini görür. Bu hâl ise, imanın kemali ve hakikatı olan ayne'l-yakîn nurunun artması sonucu hasıl olur. İşte o noktada Cenab-ı Hakk'ın sıfatları müşahede edilerek, Zat-ı Bârî zikredilir. Allahu Teala, bu hâle ulaşamıyanları şöyle vasfetmiştir:

"Onların gözleri, zikrime karşı bir perde içindedir (zatıma ait tecellileri müşahede edip beni zikredemezler)."[143]

Demek ki, kimin O'nun zikrine karşı gözü ve gönlü açılmışsa o, zikredeni müşahede eder. Müşahade anında da zikreder. Bundan sonra halk unutulup aradan çıkar ve ilmin hakikati bulunur. Nitekim ayet-i kerimede bu duruma işareten şöyle buyrulmuştur:

---

140 Tirmizî, Deavat, 9; Hakim, Müstedrek, I, 498.

141 Muhammed 47/19.

142 Hûd 11/14.

143 Kehf 18/101.

"(Masivayı) unuttuğun zaman Rabbini zikret."[144] Görülüyor ki, zikrin tam olarak gerçekleşmesi için Allah'tan gayri şeylerin, yani masivanın unutulması gerekir. Bunun gibi, hakiki bir iman da bütün batıl ilahları inkarla gerçekleşir. Şu ayet-i kerimede de bu duruma bir işaret vardır:

"Her kim de tağutları (batıl ilah ve putları) inkar eder ve Allah'a iman ederse."[145]

Hadis ehlinden birisi şöyle anlatmıştır: "Marifet ehli kardeşlerimizden birisi yanıma geldi ve bana: "Kalbimde bir gaflet hâli buldum, (bunu gidermek için) beni bir zikir meclisine götürmeni istiyorum," dedi. Ben de: "Olur," dedim. Sorduk, umumi ilimlerden bahseden bir kimsenin ismini verdiler. O zatın yanına vardık. Halk etrafına toplandı. Adam kıssalardan anlatmaya başladı. Cennet ve cehennemden bahsetti. Bu arada arkadaşım bana baktı ve: "Sen bu adamın Allah'ın zikrinden ve O'nun (ibretlerle dolu ahiret) günlerinden bahsettiğini ve Allah'ı zikrettiğini mi zannediyorsun?" dedi. Ben de: "Evet, bize göre öyle!" dedim. Bunun üzerine arkadaşım: "Ben ondan ancak halkın zikrini duyuyorum, Allahu Teala'nın zikri nerede kaldı?" dedi. Sonra bir müddet bekledi. Bu arada adamdan, marifet ilminden gafletini giderecek şeyleri ve sûfîlerin büyüklerinden işittiği hikmetli sözleri bekliyordu. Adam ise sadece kıssa ve hikayelerden bahsediyordu. Sonunda arkadaşım bana dönerek: "Kalk gidelim, benim burada oturmam uygun değildir, çünkü benim bunları dinlemeye hiç niyetim yok!" dedi. Ben: "İnsanları çiğneyip geçmeye haya ederim, sen nasıl uygun görüyorsan öyle yap," dedim. O da kalktı ve insanların omuzlarından atlaya atlaya yürüyüp gitti."

Zuhrî'nin, Salim'den naklettiğine göre, İbnu Ömer birgün mescitten dışarı çıktığında şöyle demiştir: "Mescitten çıkmama sebep, oradaki bir kıssacıdır. Eğer o adam olmasaydı mescitten çıkmazdım."

Damra demiştir ki: Süfyan es-Sevrî'ye: "Mecliste kıssa anlatana yüzümüzle yöneliyoruz, bunu nasıl bulursunuz?" dediğimde: "O bidatçıya arkanızı dönüp yüz çeviriniz," dedi.

---

[144] Kehf 18/24.

[145] Bakara 2/256.

İbnu Avn demiştir ki: İbnu Sîrîn'in yanıma gittim, bana: "Bu gün ne oldu, ne haberler var?" diye sordu. Ben de: "Emir (halife) kıssacılara, insanlara kıssa anlatmalarını yasakladı," dedim.

Ebu Ma'mer, Hâlef b. Halife'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Seyyar Ebu'l-Hakem'i gördüm, mescidin kapısında ağzını misvaklıyordu. İçerde de bir kıssacı halka bir şeyler anlatıyordu. Yanına bir adam geldi ve: "Ya Eba'l-Hakem, insanlar sana bakıyorlar, içeri girip adamı dinleseniz daha güzel olmaz mı?" dedi. O da adama: "Ben onların yaptığından daha hayırlı bir iş yapıyorum. Ben sünnet işliyorum, onlar ise bidatla uğraşıyorlar," dedi.

A'meş, bundan daha ileri bir davranış sergilemiştir. Şöyle ki: Bir defasında Basra'ya gitmişti. Oranın yabancısıydı. Bir camiye girdi, içeride kıssa anlatan bir adam gördü. Adam halka: "Bize A'meş Ebu İshak'tan haber verdi. Yine bize A'meş Ebu Vaîl'den nakletti..." şeklinde rivayetlerde bulunuyordu.

Bunun üzerine A'meş halkanın ortasına girdi. Kolunu kaldırıp koltuk altındaki kılları yolmaya başladı. Kıssacı onun bu hâlini görünce: "Ya Şeyh! Biz burada ilimle meşgul olurken, sen öyle yapmaya utanmıyor musun?" dedi. O zaman A'meş: "Benim yaptığım senin yaptığından daha hayırlıdır," dedi. Adam:

"Nasıl?" diye, sorunca, A'meş:

"Çünkü ben şu anda bir sünnet işliyorum, sen ise bir yalanla meşgulsun. Bahsettiğin A'meş benim, fakat ben sana, az önce bahsettiğin şeylerden hiçbirini nakletmedim!" dedi. İnsanlar, A'meş'in sözlerini ve ismini duyunca, kıssacıdan ayrılıp onun etrafına toplandılar ve: "Ya Eba Muhammed, bize (hadis ve fıkıh) naklet," dediler.

Muhammed b. Ebi Harûn'dan nakledildiğine göre, İshak, ona şunları anlatmıştır: Ahmed b. Hanbel ile birlikte bayram namazı kıldım. Bir de baktık ki, camide birisi kıssa anlatıyor, bidatlara ve bidatçılara lanet okuyup sünnetten bahsediyor. Namazdan çıkıp yolun bir kısmına geldiğimizde, İmam Ahmed, kıssacıdan bahsederek: "Anlattıkları şeyden çoğu yalan olsa da, bu kimselerin halka (etki ve) menfaatı ne kadar çok," dedi. Bana, Muhammed b. Cafer'den nakledildiğine göre, Ebu'l-Hars ona şöyle

demiştir: Ahmed b. Hanbel'i işittim şöyle diyordu: "İnsanların en yalancıları kıssacılar ve dilencilerdir."

Yine Ahmed b. Hanbel'in şöyle dediği nakledilmiştir: "İnsanlar doğru sözlü kıssacılara ne kadar muhtaçtırlar. Çünkü böyleleri, mizanı ve kabir azabını anlatırlar." Kendisine: "Siz bunların meclisinde oturur musunuz?" diye sorduğumda: "Hayır," dedi.

Ziyad en-Nemirî demiştir ki: Enes b. Malik'e geldim. Bir zaviyede bulunuyordu. Bana: "Biraz kıssalardan bahset," dedi. Ben: "Nasıl olur, insanlar kıssanın bidat olduğu görüşündedir!" dedim. O da: "Allahu Teala'nın zikrine ait olan bir şey bidat olmaz" dedi. Bunu duyunca ben de kıssa anlatmaya başladım. Kıssalarımı ve amin demesini umarak duamı çoğaltmaya başladım. Ben kıssa anlatıyorum, o da (dua mahiyetinde sözler geçince) amin diyordu." Onlar,duayı kıssalar şeklinde nakledip "amin" diyorlardı.

Yusuf b. Atiyye, Muhmmed b. Abdurrahman el-Harrâz'ın şöyle dediğini nakletmiştir:

Hasan-ı Basrî bir müddet Âmir b. Abdullah el-Anberî'yi göremedi. Arkadaşlarına: "Bizi Ebu Abdullah'a götürün (nerede ne yapıyor?) dedi. Yanına geldiğinde, Âmir, içinde serilmiş kumdan başka bir şey bulunmayan bir evde, başını sarmış oturuyordu. Hasan-ı Basrî yanına yaklaşıp: "Ya Eba Abdullah! Günlerdir seni göremedik neredesin?" diye sordu. O da: "Ben daha önce halkın içinde kurulan şu meclislerde oturuyordum. Orada bir sürü yalan yanlış şeyler işitiyordum. Sonra ben büyüklerimizden işittim ki Rasullullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur.

"Kıyamet günü insanların iman yönünden en saff olanları, dünyada en fazla tefekkür edenleridir. İnsanların cennette en çok güleni, dünyada en fazla ağlayanlardır. İnsanların ahirette en fazla sevinç ve feraha kavuşanları, dünyada en çok hüzün içinde olanlardır."[146] İşte ben de bu evi, kalbimi masivadan boşaltıp Rabbimin kudretini tefekkür etmeye ve istediğim şeyleri yapmaya güç yetirmeye en müsait yer buldum" dedi.

Hasan-ı Basrî (rah): "O bizim meclislerimizi kasdetmiyor. Onun kasd ve bahsettiği ancak haberleri birbirine karıştıran, kendilerine göre bir ta-

[146] Zebidî, İthaf, I, 422.

kım ekleme ve çıkarmada bulunan kıssacıların yol üstlerinde kurdukları meclislerdir," demiştir.

Alimlerden birisi mütekellimleri (kelamcıları, halk önünde konuşanları) üç gruba ayırmış ve her grubu bulundukları yerlere göre şöyle vasfetmiştir: "Mütekellimler üç gruptur:

1- Kürsü ashabı: Bunlar kıssacılardır.

2- Sütûn (Kolon) ashabı: Bunlar müftülerdir.

3- Tekke ashabı: Bunlar marifet ehli kimselerdir."

Şu hâlde marifetullah sahibi, tevhid ve marifet ehli kimselerle kurulan meclisler, hadis ve haberlerde övülen zikir meclisleri olmaktadır. Bir hadisi şerifte Rasûlullah (s.a.v):

"Cennet bahçelerine uğradığınız zaman, oralara girip istifade ediniz." buyurdu.

-Cennet bahceleri nerelerdir?" diye sorulduğunda Rasûlullah (s.a.v):

-Zikir meclisleridir, buyurdu.[147]

Başka bir hadisi şerifte ise şöyle buyrulmuştur:

"Allahu Teala'nın halkın amellerini yazan melekelereden ayrı olarak havada dolaşan bir takım melekleri vardır. Bir zikir meclisi gördükleri zaman diğerlerine: "Geliniz, aradığınız buradal" diye seslenirler. Onlar da gelir ve hep beraber zikredenlerle birlikte otururlar. Onların etrafını kuşatır, zikirlerini dinlerler. Dikkat edin, (siz de uyanık olun zikir meclisleri kurarak) Allah'ı zikredin, Allah'ın (önünüze getireceği hesap ve azap) günlerini hatırlayın."[148]

Vehb b. Münebbih el-Yemanî demiştir ki: "İçinde ilim alınıp verilen bir meclis, bana, o kadar vakitte namazla meşgul olmaktan daha sevimlidir. Belki insanlardan birisi, (ilim meclisinde) bir kelime duyar da ömrünün kalan günlerinde ondan istifade eder."

Ahmed b. Hanbel'e zikir meclislerinin durumu ve faziletinden sorulunca, İmam, böyle meclislere teşvik ederek: "İnsanların bir araya gelerek Aziz ve Celil olan Allah'ı zikretmelerinden ve üzerlerindeki ilâhî nimetleri sayıp şükretmelerinden daha güzel ne olabilir ki?" demiştir.

---

147 Tirmizi, Deavat, 82; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 150.

148 Tirmizi, Deavat, 129; Ahmed, b. Hanbel, Müsned, III, 150.

MARİFETULLAH İLMİNİN FAZİLETİ KELAM İLMİNİN SAKINCALARI

Bize kadar ulaşan bir rivayete göre, Hz. Ali şöyle demiştir:

"Allahu Teala'nın beni, küçükken öldürüp cennetin en yüksek derecelerine ulaştırması beni (fazla) sevindirmez." Kendisine "niçin?" diye sorulunca: "Çünkü ben Allah'ın beni kendisini tanıyıncaya kadar yaşatmasını isterim" demiştir.

Malik b. Dinar da: "İnsanların çoğu dünyada göçüp gitti, fakat ondan hiçbir koku tadamadı. Kendisine: "O nedir?" diye sorulunca, "Marifetullah/Yüce Allah'ı tanımaktır" dedi ve şu manadaki şiiri okudu:

"Şüphesiz Celal sahibini tanımak,
Bir izzet, bir nur, güzellik ve sevinç,
Arifler için de bir heybettir.
Onların üzerinde muhabbet nuru parlamaktadır.
Ya İlâhî! Seni tanıyana ne mutlu!
Onun hâli kendisine mübarek olsun.

Vallahi, böyle bir kimsenin bütün zamanı sevinç içinde geçmektedir."

Yahya b. Muaz er-Razî ise şöyle demiştir: "Dünyada öyle bir cennet vardır ki, ona giren başka hiçbir şeye arzu duymaz ve hiçbir şeyden de ürkmez." Kendisine: "O hangi cennettir?" diye sorulunca: "Marifetullah/Yüce Allah'ı tanımadır," demiştir.

Bir başkası da şöyle demiştir: Arif olan kimsede şu üç hasletten birisi mutlaka bulunur: 1- Heybet, 2- Hâlavet (ilâhî neşe) 3- Ünsiyet (insanlarla kaynaşma ve güzel geçim)."

Ebu Muhammed Sehl demiştir ki: "Alimler, zahidler ve abidler kalpleri (marifetullah'a karşı) kapalı ve kilitli bir hâlde dünyadan çıkıp gittiler. Ancak sıddıkların ve şehidlerin kalpleri (ilâhî sırlara) açıldı." Sonra şu ayeti kerimeyi okudu:

"Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadırlar, onları O'ndan başkası bilmez."[149]

---

149 En'am 6/59.

O, "kalpleri kilitli" sözüyle, onların marifeti ilâhîyeye ve gerçek tevhidin müşahadesine karşı kapalı olmalarını kasdetmiştir.

Önceleri bu tür zikir meclislerini, marifet ehli, kalbî muamele ve ilm-i bâtın sahibi kimseler kurarlardı. Onlar ahiret alimi ve dini gerçek manada anlamış kimselerdi. Allahu Teala bir ayet-i kerimede bu alimlerin vazife ve sıfatını şöyle ifade buyurmuştur. Şüphesiz Allah en doğru sözlüdür:

"Onların her kesiminden bir grup dinde (dini ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri savaştan döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar."[150]

Allahu Teala, ayet-i kerimede kalbin sıfatı olan fıkhı (derin anlayışı) ve bu fıkıh sebebiyle oluşan korkuyu (ilâhî haşyeti) birarada zikretti. Aklın ilmi, zâhir ilmine dahildir, Allah'ı bilmek/marifetullah ise yakîne dahildir. Nitekim bir haberde:

"Yakîn, tamamıyla imandır."[151] buyrulmuştur. Allahu Teala da:

"Onları ancak alim olanlar anlar."[152] buyurarak, aklı ilmin bir vasfı yapmıştır.

Rasûlullah (s.a.v) ilmin öğrenilmesini emrettiği gibi, yakînin öğrenilmesini de emretmiştir. İlimle ilgili hadis özellikle bu konuda olduğu gibi:

"Yakîni öğreniniz."[153] hadisi de özellikle yakînin öğrenilmesini emretmektedir. Çünkü yakîn ilmin üstünde bir makamdır. Rasûlullah'ın (s.a.v): "İlim taleb etmek farzdır" sözü, herkese aittir, "yakîni öğreniniz" sözü ise yakîn ehli kimselerin meclisinde bulunmayı emretmektedir. Çünkü yakîn kendi başına ortaya çıkmaz (elde edilmez). O ancak, yakîn ehlinin yanında (meclis ve halkalarında irşadla) öğrenilir. Bunun için Allah Rasulü (s.a.v) onların yanında bulunup yakîni öğrenmeyi emretti. Bunun yanında, "akli ilimleri veya fetva ilmini öğreniniz" demedi. İlk devirlerde zâhiri ilim sahiplerine "müfti" ismi verilirdi. Allah Rasûlü'nün (s.a.v):

---

150 Tevbe 9/122.

151 Taberanî, el-Mucemu'l-Kebîr, No: 8544; Beyhakî, Şuabu'l-İman, No: 48); Hatîb, Tarihu Bağdat, XIII, 226; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, I, 57

152 Ankebut 29/43.

153 Bkz. Ebu Nuaym, Hilye, VI, 95; Ali Muttakî el-Hindî, Kenzu'l-Ummal, III, 438 (h. no: 7337.

"Müftüler fetva verseler de sen (yapacağın işte) kalbine danış."[154] hadisi de sözümüze destek vermektedir. Allah Rasulü (s.a.v), bu hadisinde, soru soranı müftülerin fetvasından çevirip kalbin derinliklerindeki anlayışa (ve vicdani kontrole) sevketmiştir. Şayet kalb fakih (derin anlayış ve doğru kavrayış sahibi) olmasaydı, Allah Rasulü'nün fakih olmayana sevketmesi caiz olmazdı. Eğer bâtın ilmi, zâhir ilmine hakim ve ondan üstün olmasaydı; Efendimiz (s.a.v); zâhir alimlerinin dil ve nakle dayalı ilimlerini bıraktırıp kalb ehlinin ilmi olan bâtın ilmine havale etmezdi. Aynı zamada bir fakihten çevirdiği kimseyi ondan daha düşük bir başka fakihe göndermesi doğru olmazdı. Hem nasıl olsun ki; hadis: *"Sana fetva verseler de, evet sana fetva verseler de sen (sonuçta) fetvayı kalbinden sor."*[155] lafızlarıyla tekrar ve mubalağa ifadeleriyle zikredilmiştir. Hemen şunu da belirtelim ki, burada kasd ve bahsedilen kimse, (uyanık, temiz) bir kalb sahibi olan, hakka kulak verip delilinin doğruluğunu müşahede eden, şehvetinden ve basit adetlerinden uzaklaşan bir kimsedir. Çünkü fıkıh (hakkı görme, doğruyu tesbit) dilin vasfı değildir. Baksana Allahu Teala ne buyuruyor:

"Onların kalpleri vardır, onlarla (hakkı) kavramazlar."[156]

Demek ki, kimin herşeyi işiten Allahu Teala ile işiten ve onunla müşahade eden bir kalbi varsa o, ilâhî hitabı anlar ve duyduğu hakikatlere icabet edip Hakk'a yönelir.

Yukarıda geçen: *"Dini meselelerde fakih (derin anlayış ve doğru kavrayış sahibi) olsunlar"*[157] ayetinde, fıkhın peşinden iki vasıf zikredilmiştir. Birincisi, inzar yani korkutma ve uyarmadır. Bu, Allahu Teala'ya davette bir makamdır. İnzar edici kimse ancak korkutan kimsedir. Korkutan ise kendisi bizatihi korkan kimsedir. Allah'tan korkan da alimdir.

İkincisi, sakınmadır. Bu da Allahu Teala'yı bilmek ve tanımakla oluşan bir hâldir ki buna haşyet denir.

Fıkıh ve anlayış aynı manada iki isimdir. Arapça'da: "Bu meselenin fakihi oldum" demek "onu anladım" manasına gelir.

---

154 Darimî, Buyu', 2; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 227, 228.
155 Ebu Ya'la, Müsned, No: 1586; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, I, 175.
156 A'raf 7/179.
157 Tevbe 9/122.

Allahu Teala, tarafından kula nasip ettiği ince anlayışı ilim ve hikmetten daha faziletli yapmış, bu tür anlaşıyları zâhiri ilimlere dayalı kaza ve hükümlerin üstünde tutmuştur. Bunu şu ayet-i kerimeden anlıyoruz:

"O meselenin hükmünü (tarafımızdan verdiğimiz özel bir anlayış ile) Süleyman'a biz öğrettik. Hem biz onların herbirine (Davud'a ve Süleyman'a) hüküm ve ilim verdik."[158]

Allahu Teala Hz. Süleyman'a (a.s) ayrı bir anlayış verdiğini ve bu sayede, babasının verdiği hükümden daha güzel ve isabetli hüküm ortaya koyduğunu ve bununla ayrı bir fazilete sahip olduğunu beyan etmiş, ikisine beraber verdiği hüküm ve ilimden sonra, ondaki bu nimeti özel olarak zikretmiştir.

Hasan b. Ali, kulları Allahu Teala'nın hidayet yoluna sevkeden ve Yüce Mevla'ya yol gösteren alimleri üstün tutar ve onlara gerçek alimler, derdi. O bunu, nazım hâlinde söylediği bir sözünde şöyle ifade etmiştir.

"Övünmek ancak ilim ehline yakışır.

Çünkü onlar isteyenleri hidayet yoluna sevkeden kimselerdir.

Kişinin ağırlığı (değeri) onu güzelleştiren şeyler ölçüsüncedir.

Cahiller ise ilim ehline düşmandırlar."

Bu söz Hz. Ali'den de rivayet edilmiştir.

Kim alim olursa, onun malumat ve bilgisi Allahu Teala olur. Bu durumda ondan daha faziletli kim olabilir? Ve bu ilimden daha kıymetli ne olabilir? Çünkü her ilmin kıymeti ihtiva ettiği malumata göredir. Her alimin değeri de ilminin çeşidine göre farklıdır.

Zahidlerin imamı Abdülvahid b. Zeyd, marifetullah sahibi alimlerin tekten olduğunu ve onların yollarının bütün yollardan daha yüce, daha yüksek olduğunu, nazım hâlinde şu mealdeki sözleriyle dile getirmiştir:

"Yollar çok çeşitlidir,
Hakk'ın yolları ise tektendir.
Hakk'ın yoluna girenler de en kıymetli kimselerdir.
Başkaları bunu bilmezler ve onların yoluna girmezler.
Onlar ellerindeki mühlet içinde hedeflerine doğru yürürler.

[158] Enbiyâ 21/79.

İnsanlar ise onlardan istenen (ve onların ulaşmak istediği) şeylerden gafildirler.

Bu insanların Hakk'ın yolu karşısında ortaya koydukları en belirgin özellikleri gaflet ve atalettir."

Rivayet edildiğine göre, Hz. Ömer vefat ettiğinde, İbnu Mesud: "Gerçekten ben bu adamı seviyorum, onunla birlikte ilmin onda dokuzu gitti," demiştir. Kendisine: "Sen böyle söylüyorsun; hâlbuki içimizde Allah Rasûlü'nün ashabından pek çok kimse bulunmaktadır. Hepsi de ilim ehli kimselerdir," denilince, İbnu Mesud: "Ben sizin bahsettiğiniz fetva ilmini kasdetmiyorum. Ben ancak, Aziz ve Celil olan Allah'ı bilmeyi/marifetullah'ı kasdediyorum," demiştir.

İbnu Mesud (r.a): "(Ümmet içinde) müttakiler pek çoktur," derdi.

Yine O, demiştir ki: "Müttakiler insanların ümmetin ileri gelen seçkin kimseleridir. Alimler ise, imam ve önder olan kimselerdir. Onlarla bir mecliste bulunmak iman ve edebi artırır."

İbnu Mesud (r.a) muttakilerin insanların en seçkini ve en şereflisi olduklarını ifade etmiştir. Aynı şekilde Allahu Teala da ayet-i kerimede:

"Allah katında en şerefliniz Allah'tan en çok korkanınızdır,"[159] buyurmuştur.

Alimler ise, müttakilerin imamı ve izlerini takip ettikleri önderleridir. Çünkü Allahu Teala ayeti kerimede kamil müminlerin duasını beyan ederken onların:

"Bizi muttakiler imamı yap,"[160] dediklerini ifade buyurmuşutur. Allahu Teala alimleri muttakilerden üstün tutmuş ve onların imamı yapmış böylece muttakiler alimlerin ashabı olmuşlardır.

İbnu Mesud (r.a), alimlerin meclisinde bir ziyadelik ve öncelik olduğunu belirtmiştir. Yani alimlerin meclisinde bulunmanın alim olmayan muttakilerin meclisinde bulunmaktan daha üstün ve daha bereketli olduğunu anlatmak istemiştir. Çünkü her gerçek alim muttakidir, fakat her muttaki insan alim değildir.

---

159 Hucurât 49/13.

160 Furkân 24/74.

Nitekim bu manada şöyle bir söz vardır:

"Alimler çoktur, alimlerden hikmet ehli azdır. Salihler çoktur, salihler içinde sadıklar azdır."

İbnu'l-Mubarek'e: "İnsanların en hayırlıları kimlerdir?" diye sorulunca: "Alimlerdir," cevabını vermiş. "Gerçek sultanlar kimlerdir?" diye sorulunca: "Zahidler/dünyadan gönlünü ve gözünü çekenlerdir," demiş. "Alçak ve adiler kimlerdir?" diye sorulunca da: "Dinini alet edip dünya malı yiyenlerdir," karşılığını vermiştir. Diğer bir sözünde de: "Şüpheli ve karışık işlere bulaşan, (haram yolla) dünyayı talep eden ve şehvetlerine dalan kimselerdir," demiştir.

Ferkad es-Sincî, Hasan-ı Basrî'ye bazı şeyler sordu. O da kendisine cevap verdi. Ferkad:

"Ya Eba Said! Diğer fakihler bu konuda senin söylediğinin zıddını söylüyorlar," deyince, Hasan-ı Basrî: "Ey Ferkadçık! Annen seni doğurmaz olaydı. Sen hiç şu gözlerinle gerçek fakih gördün mü? Gerçek fakih, dünyadan gönlünü çekmiş, rağbetini ahirete döndermiş, din konusunda basiret sahibi, Rabbinin ibadetinde devamlı, verâ ehli, müslümanların mal ve ırzından elini (ve dilini) çekmiş, iffet sahibi ve insanlara nasihat eden bir kimsedir," demiştir.

Biz Hasan-ı Basrî'nin bu sözlerini kendisinden nakledilen değişik üç rivayetten bir araya getirdik. Bütün bunlar, Yüce Allah'ı yakînen tanıyan alimlerin sıfatıdır ki, onlar ariflerdir.

Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah'ın şöyle dediği nakledilmiştir:

Babama: "Maruf el-Kerhî'nin yanına gidip geliyorsun, onda (alıp nakledeceğin) hadis mi var?" dedim. Babam: "Oğlum onda her hayrın başı olan Yüce Allah korkusu var," dedi.

Ahmed b. Hanbel'e: "Şu imamlar ne ile anılır ve tanınır?" diye sorulunca, O: "Onların en birinci vasfı içlerindeki doğruluk ve sadakattır," demiş, "Sıdk nedir?" diye sorulunca; "İhlastır," cevabını vermiş, "İhlasın ne olduğu?" sorulunca: "Zühd" olduğunu söylemiş, "Zühdün ne olduğu?" sorulunca da; bir müddet başını önüne eğip sonra: "Bunu zahidlere sorun. Bişr b. Haris'e sorun," demiştir.

Bana, Bişr ile Mansur b. Ammar arasında geçen bir çok güzel hikaye nakledildi. Mansur b. Ammar vaiz ve nasihat ehli birisiydi. Bişr b. Haris, Ahmed ve Ebu Sevr gibi onunla aynı vakitte yaşayan zatlar onu alim kabul etmezlerdi. Onlara göre o, kıssacılardan birisiydi. Halk ise ona alim diyordu.

Bana nakledilen bir habere göre: Nasr b. Ali el-Cehdamî, birgün mizah/şaka yapmış ve şakasında da ileri gitmişti. Kendisine: "Alim bir kimse olduğunuz hâlde böyle söylüyorsunuz, hayret ettik!" denildiğinde; O: "Gördüğüm bütün alimler şaka yapıyorlar," dedi. Kendisine: "Siz, Bişr b. Haris'i gördünüz, onun şaka yaptığını işittiniz mi?" diye sorulduğunda: "Evet" dedi ve şunları anlattı:

"Birgün kendisiyle bir yol geçidinde oturuyordum. Mansur b. Ammar ziyaretine geldi ve kendisine: "Ya Eba Nasr! Emir/halife, alimlerin ve salihlerin toplanmasını emretti. Ben gizlenmeyi uygun buldum" dedi. Bişr onu yanından kovdu ve:

"Bizden uzaklaş. Emir eline bir tiken aldı, bize de batırma yaralamak için seni bizim üstümüze attı," dedi.

İşte selef alimleri kıssacıları böyle değerlendiriyorlardı. Zamanla bu marifet ilminin ehli olanlar dünyadan gittiler. Zikir meclisleriyle yakîn muamele ilimlerinden uzak kalındı. Ancak, öncekilerin gidişatını ve selefin yolunu tanıyanlar bu işlere talib oldular. Selef alimleri, zikir meclisleriyle kıssacıların meclislerini birbirinden ayırıyor, gerçek alimlerle mütekellimleri, dile dayalı ilimle kalbin (derin anlayışını), yakîn ilmiyle akıl ilmini ayrı ayrı değerlendiriyorlardı. Çünkü alim ile kıssacı arasında fark vardır. Alim kendisine bir şey sorulmadıkça konuşmaz. Sorulduğunda da Allahu Teala'nın kendisine nasip ve keşfettiği konularda bildikleri kadar cevap verir. Susmasını daha faziletli buluyorsa sükutu tercih eder. Eğer ehlini bulamazsa, ehlini buluncaya kadar bekler. İlme ehil olan onu anlayan, inceliklerini müşahede eden ve ilmin zevkini/tadını vicdanında hisseden kimsedir.

Allahu Teala, bir ayet-i kerimede:

"Bilmiyorsanız zikir (ilim ve kitap) ehline sorunuz,"[161] buyurmuştur.

---

[161] Nahl 16/43; Enbiya 21/7.

Bu ayeti kerimede iki mana vardır. Birincisi; zikir ehli Allahu Teala'yı bilen alimlerdir. Çünkü ayette "eğer bilmiyorsanız" buyrulması bunu ifade etmektedir. Burada cahili oldukları bir şey için; "bilmeyenlere sorunuz" denilmesi caiz değildir. Çünkü böyle bir durumda ancak cehâletleri artmış olacaktır.

İkinci mana; alimler kendilerine soruluncaya kadar sükut eden kimselerdir. Bir şey sorulunca da cevap vermeleri kendilerine vacip olur. Çünkü ayette, bilmeyenlere: "Zikir ehline sorunuz" emri verilmiştir. İnsanın bilmediğini sorması farz olunca, kendisine sorulanın da bildiğini söylemesi farz olur. Bu ayet-i kerime ayrıca, zikir meclislerinin, alimlerin meclisleri olduğunu göstermektedir ki, bu meclislerin fazileti hakkında pek çok hadis ve haber nakledilmiştir. İyice düşünüldüğünde, zikir ehlinin kendilerine soru sorulan kimseler olduğu anlaşılmaktadır. Onlar, kendilerine hak söz ulaştığında düşünen ve ibret alan, ilahi tehtitten korkan kimselerdir. Düşündüklerinde gerçeği bildiler ve o zaman da kendilerine sorulma emri verildi. Rasûlullah (s.a.v) bu manada şöyle buyurmuştur:

"Cahile, cehâletinde susup kalması, alime de bildiği konularda (sorulunca) susması layık değildir."[162]

Allahu Teala da: ***"Bilmiyorsanız zikir (ilim ve kitap) ehline sorunuz."***[163] buyurmuştur.

Ehl-i Beyt kanalıyla rivayet edilen bir hadisi şerifte, Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"İlim bir hazinedir, anahtarı sormaktır. Bilmediklerinizi ehline sorunuz. Bu durum da dört kişi sevap alır: 1- Soruyu soran, 2- Cevap veren, 3- Dinleyen, 4- Onları seven."[164]

İbnu Mesud: "İnsanların her sorduğu soruya cevap vermeye kalkan kimse, hiç şüphesiz delidir," derdi.

A'meş de: "Öyle sözler vardır ki cevabı sükuttur," demiştir.

---

162 Tabarani, el-Evsat, No: 5361; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, I, 164; Ali Muttakî, Kenzu'l-Ummal, X, No: 29264.

163 Nahl 16/43.

164 Ebu Nuaym, Hilye, III, 192; Münavî, Feyzu'l-Kadîr, No: 5712.

Zünnun el-Mısrî şöyle demiştir: "Sadıkların güzel sualleri ariflerin kalplerinin anahtarıdır, (içlerindeki sırları ortaya çıkarır)."

Kıssacıya gelince o, söze kendisi başlayarak bir takım haberleri anlatıp kıssaları zikreder. Bunun için geçmişlerin kıssalarının peşine düştüğü için, ona "kıssaci" denmiştir. Allahu Teala'nın

"Kız kardeşine: "Onu takip et" dedi"[165] ayetinde de, bu mana vardır. Yani, Musa'yı takib et, onun hâl ve durumunu öğren ve bana haberini bildir, demek istemiştir.

Malik b. Enes demiştir ki: "Alimin kendisine soru sorulmadan anlatmaya başlaması ilmin kıymetini ortadan kaldırır."

Başka bir defasında da: "Alimin, kendisine sorulan her soruya (tam bilip bilmeden) cevap vermesi ilmin (kıymetini) giderir," demiş, böyle yapmakla ilmin hafife alınacağını ve uygun olmayan yer ve zamanda kullanılarak zayi olacağını anlatmak istemiştir.

"Sorulmadan (ehli ve isteyeni yokken) ilimden bahsettiğin zaman, ilmin nurunun üçte bir gider," denmiştir.

İbrahim b. Ethem ve başkaları şöyle demişlerdir: "Alimin sükut etmesi, şeytana, konuşmasından daha ağır gelir. Çünkü alim, hilimle sükut eder, ilimle konuşur. O zaman şeytan: "Şuna bakınız, sükutu, konuşmasından bana daha ağır gelmektedir" der. Bunun için: "Sükut, alim için bir süs, cahil için de cehâletini örten bir perdedir," denmiştir.

Kasım b. Muhammed demiştir ki: "Kişinin bildiği bir şeyde, kendisine soruluncaya kadar sükut etmesi nefsine bir iyilik ve ikramıdır." Bu gerçekten böyledir. Çünkü insan sualden sonra konuştuğu zaman sözünün sahibi olur. Çoğu zaman da cevap vermek farz olur. Böyle bir durum giderilmelidir. "Zikir ehline sorunuz" ayeti de bunu gerektirmektedir. Allahu Teala, bu ayet-i kerimede, bilinmeyen şeylerin sorulmasını emretmekle bilenlerin cevap vermesini de vacip kılmıştır.

Rasûlullah'ın (s.a.v):

---

[165] Kasas 28/11.

"Kime (bildiği) bir ilimden bir mesele sorulur da (herhangi bir zaruret yokken) bildiğini gizlerse, (kıyamette) ağzına ateşten gem vurulur,"[166] hadisi de bu kimseyi azapla tehdit etmektedir.

İnsanın bir şeye kendiliğinden başlaması gizli bir şehvetten yani aşiri istekten kaynaklanmaktadır. Şehvet/aşırı hırs ise dünyaya ait bir şeydir.

İmam Malik'e bir adam anlatılınca: "O, eğer kendisine sorulmadan önce konuşma hastalığı olmasaydı iyi bir adamdı," demiştir. Bir defasında da: "Fena sayılmaz, iyi bir adamdır, ancak bir aylık sözü bir günde konuşur," demiştir.

Yukarıda zikredilen manada şöyle denmiştir: "Konuşmak (insandaki gizli) bir şehvetten/aşırı arzudan kaynaklanmaktadır." Yani bu kimse, kendisine herhangi bir şey sorulmadan önce (kendini ispat ve hislerini tatmin için) mecliste konuşmaya başlar.

Ehlullahtan birisi ebdallerin (velilerden bir grubun) sıfatlarını sayarken şöyle demiştir:

"Yiyecekleri ihtiyaçları ölçüsünde, konuşmaları zaruret olduğu kadardır. Onlar, kendilerine sorulmadan konuşmaz ve cevap vermezler."

Kim ancak sorulunca konuşursa, boş konuşmuş ve kendisini ilgilendirmeyen bir konuda laf etmiş sayılmaz. Çünkü sorulduktan sonra cevap vermek, verilen selamı iade etmek gibi farzdır. Nitekim İbnu Abbas şöyle demiştir: "Ben, sorulan bir suale cevap vermeyi, selamı iade etmek gibi vacip görüyorum."

Ebu Musa el-Eşarî ve İbnu Mesud demişlerdir ki: "Kime ilimden bir mesele sorulsa, bildiği cevabı versin, bilmiyorsa, sükut etsin. Yoksa, mütekelliflerden (ehli olmadığı işin altına giren ve işi karıştıranlardan) yazılır ve dinden çıkar."

Bu söz, İbnu Abbas'tan da rivayet edilmiştir. Ashab ve selef her şeyde tekellüfe/zora girmekten ve insanları sıkıntıya sokmaktan çekiniyorlardı.

Selef, herhangi bir sebep ve ihtiyaç olmaksızın veya kendisine sorulmaksızın, yerini ve ehlini bulmaksızın söze başlamayı tekellüf yani boş bir zorlama ve sıkıntı sayarlardı.

---

[166] Ebu Davud, İlim, 9; Tirmizî, İlim, 3; İbn Mace, Mukaddime, 24; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 263, 305.

İbnu Abbas (r.a), Mücahid'e yaptığı bir vasiyyetinde şöyle demiştir:

"Seni ilgilendirmeyen konularda konuşma. Hiç şüphesiz bu senin için daha faziletli ve hataya düşmene karşı daha emniyetlidir. Yerini (ve ehlini) buluncaya kadar, seni ilgilendiren konularda da konuşma. Kendisini ilgilendiren konularda konuşan nice kimseler, sözünü yerine koyamayıp onu boşa harcamıştır."

Ensar'dan bir gencin hadisesi meşhurdur. Vefatı anında annesi: "Cennet sana mübarek olsun! Rasûlullah (s.a.v) ile birlikte cihad ettin ve Allah yolunda öldürüldün..," deyince, Rasûlullah (s.a.v):

"Onun cennetlik olduğunu nereden biliyorsun. Belki o, kendisini ilgilendirmeyen konularda konuşmuş ve malına bir noksanlık getirmeyecek şeylerde cimrilik etmiştir,"[167] buyurmuştur.

Kim, kendisine sorulmaksızın ortaya bir ilmi mesele atar ve ehli olmayanlara onu yaymaya/anlatmaya çalışır da anlattığı kabul görmez ve hoş karşılanmazsa, kendisi sorumlu olur ve muhatabının ters hareketinin mesuliyeti onun üzerine olur. Çünkü o, ilmin ortaya çıkmasında yanlış bir tutum ortaya koymuş ve işi zora sokmuştur. Eğer kendisine sorulduktan sonra konuşursa, cevabı beğenmeyenlerin davranışından mesul değildir. Çünkü o, sorulan bir sualin cevabını ortaya koymuştur. Bunun için, bu ilimlerde söz sahibi olan Selef alimleri, kendilerine bir şey soruluncaya kadar sükut ederlerdi.

Ebu Muhammed demiştir ki: "Alim yerinde oturur ve sükut eder. Kalbini Mevlasına açar arzeder. Huzurunda güzel bir şekilde boyun büküp kendisine doğruyu ilham etmesini ister. Bu durumda, ona hangi mesele sorulsa, Mevlasının kendisine açtığı (ve ilham ettiği) şekilde cevabını verir."

Ebu Muhammed, alimin sükut hâlinde ve Mevlasına nazarında tevekküle muhtaç olduğunu, ilham ve ihsan edeceği şeylerde vekili olan Allahu Teala'nın tecellisini bekleyeceğini belirtmiştir.

Alimlerden birisi demiştir ki: "Alim, ancak, kendisine bir mesele sorulduğunda (onun doğru cevabını vermede) sanki azı dişi sökülüyormuş gibi sıkıntı çeken kimsedir."

[167] Tirmizî, Zühd, 11; Ebu Ya'la, Müsned, No: 4017; Ebu Nuaym, Hilye, V, 56.

Rukbe b. Mıskale ve başkaları şöyle demişlerdir: "Etrafına insanları toplayıp kıssa anlatan kimse alim değildir. Asıl alim, kendisine (ilmi) bir mesele sorulduğu zaman, (meselenin ehemmiyet ve mesuliyeti karşısında) hardaldan enfiye çeken kimse gibi (burun kemikleri sızlayan kimse) dir.

A'meş, Muhammed b. Sûk'a hadis soruyor, o da kendisinden yüz çevirip cevap vermiyordu. Bunun üzerine A'meş, Rukbe'ye döndü. Rukbe, A'meş'e: "Eğer hadisin faidesini kötü bir ahlak için terkediyor (ve nakletmiyorsa) o da senin gibi bir ahmaktır. dedi. Bunu duyan Muhammed b. Sûk: "Hay yazık sana! Ben onu bir ilaç mesabesinde görüyorum, menfaatını umduğum için acılığına sabrediyorum," dedi.

Bize kadar ulaşan bir rivayete göre Hz. Ali, İbnu Mesud ile insanlara birşeyler anlatan bir adam yanına uğradı. (Adamı biraz dinledikten sonra, onun işin ehli olmadığını ve sözlerinin de gereksiz olduğunu anlayınca: "Bu adam: "Ey insanlar beni tanıyın demek istiyor," dedi.

Ebu Hafs en-Neysaburî demiştir ki: "Gerçek alim ancak kendisine dini konularda bir mesele sorulduğunda (işin ciddiyet ve büyüklüğünden dolayı) gam ve kedere bürünen kimsedir. Öyle ki, herhangi bir azası kesilip yaralansa, korkusundan vücudundan kan çıkmaz. O, dünyada sorulan bu sualin kendisine ahirette de sorulunca, mesuliyetinden kurtulamıyacağından korkar. Ancak başka alimlerin bulunmayışından dolayı soruya cevap vermenin kendisine farz olduğunu anlayınca, cevap verir."

İbnu Ömer, kendisine sorulan dokuz meseleye sükut eder, birisine cevap verir ve: "Siz bizi cehennemde üzerinden geçeceğiniz bir köprü yapıyorsunuz, hesaptan kurtulmak için: "İbnu Ömer bize böyle fetva verdi dersiniz," diye söylerdi.

İbrahim b. et-Teymî, kendisine bir mesele sorulduğu zaman ağlar ve: "Benden başka soru soracak kimse bulamadınız mi? Bana mı muhtaç oldunuz?" derdi.

Yine o, demiştir ki: "İbrahim en-Nehâî'yi bir seriyyenin başına getirmeye çalıştık, o buna yanaşmadı. Kendisine dini bir mesele sorulunca; (kendisini cevap vermeye ehil ve ehliyetli bulmadığı için) ağlardı."

Şu söz de İbrahim et-Teymî'nin: "Bu işte insanlar bana muhtaç oldular (meselelerini gelip bana açtılar)."

Süfyân b. Uyeyne, ilim yönünden zamanının tekiydi. Bununla birlikte kendisi için şu misali verirdi:

"Diyarlar boşaldı, Müsevved dışındakiler fesada uğradı

Şâkilerden ise kötülüğüyle ben kaldım."

Ebu'l-Aliye er-Reyyahî iki-üç kişiye konuşurdu, dinleyenler dört olunca kalkar giderdi. İbrahim, Sevrî ve İbrahim b. Edhem de, aynı şekilde bir iki kişiye konuşurlar, etraflarında insanlar çoğalınca, dönüp giderlerdi.

Ebu Muhammed Sehl'in meclisinde beş, altı en fazla on kişi bulunurdu.

Şeyhlerden birisi bana şöyle dedi: "Cüneyd on onbeş kişiye konuşurdu. Özel meclisinde oturanlar yirmiye varmamıştır."

Şeyhimiz Ebu'l-Hasan b. Salim bana şunu anlattı: "Bir topluluk Cüneyd'in mescidinde toplandılar. İçlerinden birisiyle haber gnderip: "Kardeşlerin toplandılar, sizinle görüşmek ve sizden birşeyler dinlemek istiyorlar, eğer uygun görürseniz, teşrif ediniz" ricasında bulundular. Mescit, evinin kapısının üstündeydi. Yanlarına çıktıktan sonra, haberciye: "Bunlar kimdir?" diye sordu. O da falancı, filancı diyerek isimlerini saydı. Bunun üzerine Cüneyd: "Bunlar benim (hususi sohbetime katılacak) ashabım değildir. Bunlar umum meclislerde oturacak kimselerdir," dedi ve geri döndü. Cüneyd onları özel ilim ve sohbetine ehil olmayan umum halk olarak görmüş ve onlara vaktini ayıramamıştır.

Hâlvet hâlinde olan alim de böyle davranmalıdır. Eğer (manevi hâl ve dilinden anlayacak) hususi arkadaşalarına rast gelirse, onlarla olmayı hâlvetine tercih eder. Bu, onlar için bir bereket olur. Eğer böyle kimselerle karşılaşmazsa, hâlvetine başka bir şeyi tercih etmez. Yoksa hâlvethane, tembel kimselerin çöreklendiği bir yer oluverir.

Şeyhimiz Ebu'l-Hasan b. Salim, kardeşleri (ashabı) içinde ilmine ehil gördüklerinin yanına çıkar, onlarla oturur, karşılıklı ilim müzakere ederlerdi. Gündüz veya gece çok kez bunu yapardı.

Hiç şüphesiz, karşılıklı müzakere aynı seviyedeki insanlar arasında olur. Karşılıklı konuşma ve sohbet ise kardeşlerle birlikte oluşur. İlim için meclis kurmak, ashab için yapılır. Soru sorup cevap almak avamın işidir.

Bu ilmin ehline göre, marifet ilmi seçilmiş özel bir ilimdir, onu ancak seçkin kimselere anlatmak uygun olur. Havas/seçkin insanlar ise pek azdır. Onlar bu ilmi ancak ehline anlatıyor ve ehlini bulunca anlatmayı kendilerine vacip görüyorlardı.

Nitekim Hz. Ali bir sözünde onları şöyle tanıtmıştır: "Onlar ilimlerini kendileri gibi olanlara emanet eder ve onu emsallerinin kalbine ekerler."

Hz. İsa'dan (a.s.) ve Rasûlullah (s.a.v) Efendimiz'den bu manada şu söz nakledilmiştir:

"Ehil olmayanın yanında (bahsederek) hikmeti zayi etmeyin, ona yazık etmiş olursunuz. Onu ehli olandan da esirgemeyiniz, (esirgerseniz) onlara zülmetmiş olursunuz. Elindeki ilacı hastalığın yerinde (ve zamanında) kullanan şefkatli doktor gibi olunuz." [168]

Diğer bir rivayette:

"Kim hikmeti ehli olmayanlara anlatmaya kalkarsa cahillik etmiş olur. Kim de onu ehlinden esirgerse zulmetmiş olur. Şüphesiz hikmetin bir hakkı olduğu gibi, onun bir ehli, bu ehlinin de bir hakkı vardır. Öyleyse herkese hakkını ver," [169] buyrulmuştur.

Hz. İsa (a.s) şöyle buyurmuştur: ***"Cevheri domuzların boynuna takmayınız. Şüphesiz hikmet cevherden daha hayırlıdır. Kim onu kötü görürse, o kimse domuzdan daha o şerlidir."*** [170]

Büyüklerden birisi demiştir ki: "Bu marifet ilminin yarısı sükut, yarısı da onu nereye koyacağını/kime vereceğini bilmendir."

Ariflerden birisi şöyle demiştir: "Kim insanlara, ilminin ve aklının en son noktasına göre konuşur, akıllarının anlayacağı seviyede hitap etmezse, onların hakkını yemiş ve Allahu Teala'nın onlardaki hakkını yerine getirmemiş olur."

Yahya b. Muaz derdi ki: "Herkesin nehrine göre elini daldır (onun kapasitesini iyi bil) ve onu kendi bardağı ile sula/alacağı kadar ilim ver."

---

168 Darimi, Mukaddime, 34; İbnu Abdilber, Beyani'l-İlm, I, 109.

169 İbnu Abdilber, Beyani'l-İlm, I, 110.

170 Abdurrezzak, Musannef, II, 257; İbnu Asakir, Tarihu Dımeşk, cilt: 47, shf: 458, (Beyrut, 1997), İbnu Abdilber, Beyani'l-İlm, I, 110

Biz de bu manada şöyle diyoruz: "Herkesi akli ölçüsüne göre ve ilmi seviyesine göre değerlendir ki; ondan zarar görmeyesin ve o da senden istifade etsin. Yoksa, denge ve ölçüler farklı olduğu için anlattığın anlaşılmaz ve inkar edilir."

Bana bu taifenin büyüklerinden birisi şunu anlattı: Ebu İmran el-Mekkî'yi dinledim. Ebu Bekir el-Kettanî hakkında konuşuyordu. Ebu Bekir el-Kettanî bu ilimde çok musamahakar davranır, onu bütün fakirlere/dervişlere anlatıp dururdu. Ebu İmran onu kınamış ve onu bu ilmi her gördüğüne anlatıp çokça konuşmasından nehyetmişti. Hatta ona: "Ben yirmi senedir Allahu Teala'dan bana bu ilmi unutturmasını istiyorum" demiş, o da: "Niçin?" deyince şunu anlatmıştı: Ben Rasûlullah'ı (s.a.v) rüyamda gördüm şöyle dediğini işittim: "Her şeyin Allahu Teala katında bir hürmeti (korunması gereken bir edeb ve kıymeti) vardır. Hürmeti çok büyük olan şeylerden birisi de hikmettir. Kim onu ehli olmayan kimselere verirse, Allahu Teala ondan bunu hesabını sorar hakkını ister. Allah kimden hak talep ederse, onun hasmı olur."

Seleften birisi demiştir ki: "Bir kimse (kendiliğinden ilim vermek ve hadis rivayet etmek için mescitte) bir direğe yaslandığı veya kendisine soru sorulmasını arzuladığı zaman onun meclisinde oturma."

İnsanın kendisinden bir şey sorulmasını istemesi uygun değildir. Geçmişte bu ilim sahiplerinin meclisinde otuz kişi, hatta yirmi kişi bulunduğu görülmezdi. Ancak nadiren bulunur, onlar da devamlı olmazdı. Meclislerinde ancak dört ile on arası, bazen de on küsür insan bulunurdu. Bunun yanında, kıssacıların ve vaizlerin meclislerinde ise, yüzlerce kişi toplanırdı. Hasan-ı Basrî'den günümüze kadar böyle olmuştur. Bu aynı zamanda her iki meclisin ve ehlinin arasındaki farkı göstermektedir. Şüphesiz marifet ilmi bazı seçkin insanlara mahsustur. Kıssalar ise, pek çok kimseye hitapeder.

Alimlerimizden birisi demiştir ki: "Basra'da vaaz ve öğütle meşgul yüz yirmi kişi mevcuttu. Fakat, marifet, yakîn, makam ve haller konusunda konuşan ancak altı kişi vardı. Ebu Muhammed Sehl, es-Subeyhî ve Abdurrahim bunlardandı."

Denilmiştir ki: "Kim alimin sükutundan istifade edemezse, kelamından da faydalanamaz." Bu sözle, insanın, alimin konuşmasıyla edeplenip söz-

lerine uyduğu gibi, sükutu, huşusu ve verâsıyla da edeplenip bu konularda onun yakîn hâlini örnek alması gerektiği ifade edilmiştir. Çünkü onlar şöyle diyorlardı: "Zâhir ilmi mülk (eşya) alemiyle, bâtın ilmi ise meleküt alemi ile ilgildir." Bununla zâhir ilmin dünya ilmi olduğunu, çünkü ona dünya işlerinde ihtiyaç duyulduğunu, bâtın ilminin ise ahiret ilmi olup, oraya bir azık (ve hazırlık) olduğunu ifade etmektedirler. Bu konuda şu da söylenmiştir:

Dil zâhiri bir azadır, mülk alemindedir ve zâhiri ilmin (ifade) kaynağıdır. Kalp ise meleküt hazinelerindendir ve bâtın ilmin kapısıdır. Buna göre, bâtınî ilmin zâhir ilme üstünlüğü, meleküt aleminin mülk alemine, veya kalbin dile üstünlüğü gibi olmaktadır.

Bişr b. Haris derdi ki: "Bize falancı anlattı, bize filancı haber verdi," gibi sözler dünya kapılarından bir kapıdır. (Sahibinin bu yolla mal ve şöhret kazanmasını temin etmektedir)."

Başka bir defasında da: "(Gereğince amel etmeden, sırf) hadis (nakliyle uğraşmak, sahibi için) ahiret azığı değildir," demiştir.

Şeyhlerimizden birisi bize, ashabından (müridlerinden) birisinin şöyle dediğini anlattı: "Bişr b. Haris'e ait pek çok kitap sakladık. Bize, onlardan hiç bir şey bahsetmemişti. Ancak kendisinden nadiren tek şahsa anlattığı şeyler işitilmiştir."

(Allah kendisine rahmet etsin) Bişr b. Haris şöyle derdi:

"Ben hadis rivayet etmeyi arzuluyorum. Eğer bendeki bu hadis nakletme arsuzu olmasa, muhakkak hadis rivayet ederdim." Sonra şöyle demiştir: "Ben bu hususta nefsimle kırk senedir mücahede ediyorum."

Yine o, demiştir ki: "Bir adamı: "Falancı bize nakletti", "filancı bize rivayet etti" gibi sözleri söylediğini işitirseniz o ancak: "Bana yer açınız, genişlik sağlayınız," demek istiyordur.

Bişr, zahid ve alim birisiydi. O ve başkaları (bu konuda) şöyle demiştir: "Hadis rivayet etme iştahın kabardığında, hadis rivayet etme, böyle bir arzun bulunmadığı zaman hadis rivayet et..."

Rabiatu'l-Adeviyye, Bişr b. Haris'ten daha önce, Süfyan es-Sevrî hakkında şöyle diyordu: "Hadis rivayet etme muhabbeti olmasa, Süfyan ne güzel bir adamdır."

Yine Rabiatu'l-Adeviyye şöyle derdi: "Hadis rivayet etme fitnesi, mal ve evlat fitnesinden daha şiddetlidir."

Yine bir defasında da şöyle demiştir: "Keşke o, dünyayı sevmeseydi." Bununla insanların onun etrafında hadis için toplanmasını kasdetmiştir.

Ebu Süleyman ed-Dârânî demiştir ki: "Kim evlenir, yahut hadis yazmakla uğraşır veya geçim derdine düşerse o kimse dünyaya meyletmiştir."

MARİFET İLMİNİN DİĞER İLİMLERE ÜSTÜNLÜĞÜ

Ehlullahtan birisi demiştir ki: "Marifet ilminin dışındaki ilimleri elde eden herkes sonradan bir eksiğini gidermiş/açığını tamamlamış olur. Marifet ilmini elde eden ise kemale erdirilir/ilâhî takviyeye mazhar olur. Sonra şu ayeti okumuştur:

"Eğer Rabbinden ona bir nimet yetişmeseydi, boş ve uzak bir yere atılırdı."[171]

Yani marifet ilmiyle desteklenip yetişmese kul, hevasına düşüp Hak'tan uzaklaşırdı. Ayette geçen "el-âra" kelimesi, uzak, hoş yer anlamına gelmektedir. Akli ilimler de yakîn ilmi yanında (Hak'tan) bir uzaklıktır.

Aynı zat:

"Eğer biz sana (Hak yolda) sebat vermiş olmasaydık, az kaldı onlara meyledecektin."[172] ayetinin tefsirinde şöyle demiştir: "Eğer biz sana marifet ilmiyle sebat vermiş olmasaydık, aklî ilimlere yanaşıp (onlarla yetinecektin)."

Sehl b. Abdullah, Allahu Teala'nın:

"Bana tarafından yardımcı bir kuvvet ver."[173] ayetinin manası hakkında: "Bana başkalarını bırakıp hep senden bahseden bir dil ver," demiştir.

Marifet, iman ve yakîn ilminin ahkam ve hüküm ilmine karşı üstünlüğü (bir şeyi bizzat) müşahede etmenin (o şey hakkında kulaktan duyulan) habere üstünlüğü gibidir. Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

---

171 Kalem 68/49.

172 İsra 17/74.

173 İsra 17/80.

"Haber yani işitmek, bizzat görmek gibi değildir." Hadis, başka bir lafızda: *"Haber alan, bizzat gören gibi değildir,"*[174] şeklinde ifade edilmiştir.

Iyâz b. Ğanem, Rasûlullah (s.a.v) Efendimizin

"Onları mal ve evlat çokluğu ile övünmek oyaladı. Keşke yakin bir ilimle bilserdi"[175] ayetini tefsir ederken: *"Yakîn gözle görmek gibidir,"* buyurduğunu rivayet etmiştir.

Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Ümmetimin en hayırlıları içinde öyle bir topluluk vardır ki onlar Rablerinin rahmetinin genişliğinden dolayı açıkta güler, azabının şiddetinden dolayı gizlice ağlarlar. Ayakları yerde, kalpleri semada, ruhları dünyada, akılları ise ahirette olarak yaşarlar. (Yeryüzünde) sekinet içinde yürür (hayırlı) vesilelerle devamlı Allah'a yaklaşırlar."[176]

Fetva, bir meselenin hükmünü haber vermek, istifta ise, meselenin hükmünü sorup öğrenmektir.

"Onlara sor,"[177] ayetiyle, *"Senden fetva istiyorlar,"*[178] ayetleri de bu manadadır.

Haber yani nakil yoluyla elde edilen ilme bazen zan ve şüphe girebilir. Müşahede ise zannı ortadan kaldırıp şüpheyi yok eder. Nitekim ayet-i kerimede:

"Gözünün gördüğünü gönlü (kalbi) yalanlamadı."[179] Yani gözü ile görmesi, kalp için bir tespit yani takviye oldu. Kalbin görmesi yakîn hâlidir ve (ancak müşahedeye ulaşmış bir) kalp sahibi, yakîn ehlidir. Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Zenginlik olarak yakîn yeterlidir."[180]

Demek ki, yakîn ilmi sahibini diğer bütün ilimlerden müstağni kılar/onları aratmaz. Çünkü yakîn ilmi, ilmin hakikati ve özüdür. Diğer bütün ilim-

---

174 Hakim, Müstedrek, II, 380; İbnu Hıbban, Sahih, No: 6213; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 215.
175 Tekasür 102/1-5.
176 Ebu Nuaym, Hilye, I, 16.
177 Saffat 37/11.
178 Nisâ 4/127,176.
179 Necm 53/11.
180 Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, X, 308; Zebidî, İthafu's-Sade, IX, 131-132.

ler ise yakîn ilminin yerini tutamaz. Hem tevhid ve iman ilminde şüpheye düşürecek şeyleri bilmeye ve yakîni elde etmeye olan ihtiyaç, fetva ve diğer ilimleri elde etmeyle oluşan kazanç ve zenginlik, diğer ilimlerin hasıl edeceği zenginlikten daha büyüktür. Yakînde, Fâtiha'nın diğer Kur'an ayetleri karşısındaki fazileti ve kapsayıcığılı gibi bir benzerlik vardır.

Nitekim, Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Fatiha (mana bakımından özetle) bütün Kur'an'ın manalarını karşılar/içinde bulundurur. Kur'an'ın diğer bütün sûreleri ise Fatiha'nın yerine geçmez."[181]

Marifet ilminin diğer ilimler karşısındaki durumu da böyledir. Allahu Teala'yı bilmek, diğer bütün ilimlere bedel olur. Diğer ilimler ise marifetullahın yerine geçemez. Çünkü Allahu Teala'yı tanıyanın diğer şeylere haceti kalmaz. Hem bütün ilimler O'nun bilgisi dahilindedir. Yakîn ilminin öğrettiği de Allahu Teala'dır. Bu durumda, onun diğer ilimlere üstünlüğü, Allahu Teala'nın diğer varlıklara üstünlüğü gibi olmaktadır.

Hukemadan birisi, yukarıda zikrettiklerimizin manasında, şöyle demiştir: "Allahu Teala'yı tanıyan neyin cahili olur? O'nun cahili olan da neyi tanımış olur ki?"

Allahu Teala'yı tanıyan marifet ehli alimler, peygamberlerin varisleridir. Çünkü onlar, peygamberlerden, Allahu Teala'ya delil olmayı, O'na daveti ve kalp amellerinde kendilerine tabi olmayı miras almışlardır. Allahu Teala şöyle buyurmuştur:

"İnsanları Allah'a çağıran, iyi iş yapan ve "ben müslümanlardanım" diyenden daha güzel sözlü kim vardır?"[182]

Diğer bir ayeti kerimede şöyle buyrulmuştur:

"Rabbinin yoluna hikmetle davet et."[183]

Başka bir ayeti kerimede ise, Allahu Teala Rasulüne daveti emretmiş ve kendisine davette kendisine tabi olanları da ortak yapmıştır. Ancak basirette değil. Ayette şöyle buyrulmuştur:

---

[181] Ali Muttakî el-Hindî, Kenzu'l-Ummal, I, 557 (h. no: 2498).

[182] Fussilet 41/33.

[183] Nahl 16/125.

"De ki: "İşte bu benim yolumdur. Ben basiretle Allah'a davet ediyorum. Ben ve bana uyanlar (bu daveti yapıyoruz)."[184]

Marifetullaha sahip ve peygamberlere varis olan alimler, kıyamet günü peygamberlerle birlikte haşredileceklerdir. Bu durum ayeti kerimede şöyle ifade edilmiştir:

"Onlar, Allah'ın kendilerine özel nimet ve ihsanlarda bulunduğu peygamberlerle beraberdir."[185]

Diğer bir ayette Allahu Teala:

"Peygamberler ve şahitler getirilir,"[186] buyurmuş; diğer ayet-i kerimede de, onların bu dereceye sahip olmalarının sebebini şöyle açıklamıştır:

"Allah'ın kitabını korumaları kendilerinden istendiği için (onunla hükmederlerdi) ve hepsi ona şahittiler."[187]

Muaz b. Cebel'den bu manada bir haber rivayet etmiştik. O haberde Muaz b. Cebel şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

"İnsanların peygamberlik derecesine en yakın olanları, ilim ve cihad ehli olanlardır."

İlim ehli, insanları peygamberlerin getirdiği şeylere sevketmişler, cihad ehli de, peygamberlerin getirdiği hükümleri yaymak için kılıçlarıyla cihad etmişlerdir."[188]

Dünya alimleri ise, kıyamet günü idareci ve sultanlarla birlikte haşredilecektir.

Seleften birisi demiştir ki: "Alimler peygamberler ile, kadılar da sultanlar ile haşrolurlar."

Kadı İsmail b. İshak, dünya ehli alimlerden, kadıların ileri gelenlerinden ve onların akıl danıştığı bir kimse idi. Ebu Hüseyn b. Ebi'l-Verd'le aralarında samimi bir kardeşlik vardı. Ebu Hüseyn ise, marifetullah ehli birisiydi. İsmail kadılığı/hüküm ve fetva işleri üstlenince İbnu Ebi'l-Verd onu

---

[184] Yusuf 12/108.

[185] Nisa 4/69.

[186] Zümer 39/69.

[187] Maide 5/44.

[188] Zebidi, İthafu's-Sade, I, 109-110. (Burada şu kayıt vardır: Hadisi Ebu Nuaym "el-Alimu'l-Afif" adlı eserinde, zayıf bir senetle İbnu Abbas'tan rivayet etmiştir.

terketti. Sonra, bir şahitlik konusunda yanına girmek zorunda kaldı. Yanyana geldiklerinde İbnu Ebi'l-Verd kadı İsmail'in omuzuna vurarak: "Ya İsmail ilim seni bu yere oturttu. Hiç şüphesiz cehâlet ondan daha hayırlıdır," dedi. Kadı İsmail ridasını yüzüne koyarak ağlamaya başladı, öyleki ridası yaş içinde kaldı.

Zâhir alimleri yeryüzünün ve mülk aleminin süsüdürler. Bâtın alimleri ise, semanın ve meleküt aleminin süsleridir. Zâhiri ilimlere sahip olan alimler, haber ve lisan ehli, bâtın alimleri ise, kalp ve müşahade erbabı kimselerdir.

Alimlerden birisi demiştir ki: "Allahu Teala dili yaratınca: "Bu, benim haberimi anlatan (ve akla izah eden) bir azadır. Eğer bana sadık kalır (yalan söylemezse) onu (azaptan) kurtarırım," derdi. Kalbi yaratınca da: "Bu, benim nazar mahâllimdir, eğer benim için saf ve temiz olursa, onu (nurum ile temizleyip) sâfi yaparım," dedi.

Sonraki alimlerden birisi demiştir ki: "Cahil; ilim ile, alim huccet (delil) ile, arif de şeref ile kurtulur."

Ariflerden birisi de şöyle demiştir: "Zâhiri ilim hüküm, bâtınî ilim hakimdir. Hüküm, hakim gelip hakkında kararını verinceye kadar mevkuftur, askıdadır.

Önceleri, zâhir alimleri delillerin ihtilafı sebebiyle bir meselede müşkilata düştüklerinde, meseleyi marifetullah sahibi ariflere sorarlardı. Çünkü onlara göre ehlullah, ilâhî yardıma en yakın olup heva ve masiyetten en uzak kimselerdi. Bu alimlerden birisi de İmam Şafi'dir.

O, bir meselede alimlerin ihtilafı ve istidlalde aynı seviyede olmalarından dolayı müşkilatla karşılaştığı (ve sonuca varamadığı) zaman marifet ehline müracaat eder, meseleyi onlara sorardı. İmam Şafiî, ehlullahtan Şeyban er-Raî'nin önünde küçük çocuğun ders hocasının önünde oturduğu gibi oturur ve kendisine: "Şu konuda nasıl haraket edilir?, Bu konuda ne yapılır?" diye müşkil meselelerini sorardı. Bir defa kendisine:

-Ya Eba Abdullah, sen bunca ilmin ve fıkhınla gidip şu bedeviye mesele soruyorsun, bu uygun mudur?" diye sorulunca, İmam:

"O bizim bildiklerimize ilâhî tevfikle ulaştırılmıştır," demiştir.[189]

İmam Şafiî, şiddetli bir hastalığa yakalanınca: "Allah'ım! eğer rızan bu hastalıkta ise, onu bana artır" diye dua etmişti. Onun bu duasına karşılık Mısır'da bulunan el-Meğâfirî kendisine şunları yazdı:

"Ya Eba Abdullah! Ben ve sen bela ile kemale erecek adamlar değiliz. Öyleyse Allah'tan hastalık gelmeden rızasını isteyelim. Bize, rıfk ve afiyet istemek düşer." Bunu duyan İmam, sözünden döndü ve:

"Allahu Teala'dan affımı ister. O'na tövbe ederim" dedi. Bundan sonra, bir hastalıkla karşılaşınca: "Allahım! Benim hayrımı, sevdiğim şeyde yap," derdi.

Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn, Marûf b. Fîrûz el-Kerhî'nin yanına gidip gelirlerdi.

Hâlbuki bu zatın onlar gibi güzel ilmi ve sünnet bilgisi yoktu. Bununla birlikte marifetullah ile ilgili bazı müşkil meselelerini ona sorarlardı.

Bir haberde şöyle rivayet edilmiştir:

Rasûlullah'a: "Ya Rasulallah! Önümüze Allah'ın Kitabında ve Rasulü-nün sünnetinde hükmü belirtilmeyen bir iş/mesele geldiğinde nasıl hareket edelim, ne yapalım?" diye sorulduğunda, Allah Rasulü (s.a.v):

"Salihlere sorunuz ve onlarla istişare ederek hallediniz. Onlara danışmadan tek olarak karar vermeyiniz,"[190] buyurdu.

Muaz b. Cebel'in hadisinde, Rasûlullah (s.a.v) Muaz'ı Yemen'e vali olarak gönderirken:

- Önüne Allahu Teala'nın Kitabında ve Rasulü'nün sünnetinde hükmü belirtilmeyen bir mesele geldiğinde nasıl çözersin? diye sorduğunda, Muaz:

-Salihlerin hüküm verdiği şekilde hükme bağlarım. Diğer bir rivayette: "Kendi görüşümle içtihad ederim," demiş, bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v):

---

189 Benzer bir olay İmam Ahmed'le Bişr-i Hafi arasında geçmiştir. Bkz: Feridüddin Attar, Tezkiretü'l-Evliya, 167, 289.

190 Tabarani, el-Kebir, No: 12042; İbnu Abdilber, Beyani'l-İlm, II, 59; Zebidî, İthafu's-Sade, I, 269.

-Rasûlünün elçisini doğruya isabette muvaffak kılan Allah'a hamdolsun,"[191] buyurmuştur.

Anlatıldığına göre Cüneyd el-Bağdadî şöyle demiştir: Serî es-Sekatî'nin yanından ayrılırken bana:

-Benden ayrıldıktan sonra kiminle oturup kalkıyorsun? diye sordu. Ben de:

-Haris el-Muhasibî ile, dedim. Serî:

-Evet, bu güzel. Onun ilim ve edebinden al, istifade et. Fakat şatafatlı sözlerinden sakın. O tür şeyleri kelamcılara bırak! dedi. Dönüp giderken şöyle dediğini işittim:

-Allahu Teala seni, önce muhaddis sonra sûfî birisi yapsın. Önce sûfî, sonra muhaddis yapmasın."

Hazret bu sözüyle şunu kasdediyor: Sen, önce hadis ve eser ilmini öğrenip usul ve sünnetleri tanıyarak işe başla. Sonra zühd ve ibadetle meşgul ol. Böyle yaparsan tasavvuf ilminde ilerlersin ve arif bir sûfî olursun. Fakat işe ibadet, takva ve hâl ile başlayıp bunlarla uğraşarak ilim ve sünnetlerden uzak kalırsan, usul ve sünnetleri bilmediğin için ya dengesiz ve ölçüsüz sözler sarfeden veya hak ile batılı birbirine katıp karıştıran birisi olursun. Öyleyse, zâhiri ilimlere müracaat ederek ve sana lazım olan hadisleri yazıp öğrenerek hallerini güzelleştir. Çünkü hadis, ibadet ve ilmin aslıdır. Aksi durumda, aslı bırakıp teferruat ile işe başlamış olursun ki sonucu selamet olmaz. Ancak asılları zayi edenler, hedefe ulaşmaktan mahrum bırakıldılar, denmiştir. Buradaki asıl, hadisleri yazıp (tespit etmek) eser ve sünnetleri tanımaktır. Sen (ilerisine gidemeyip) asılda kaldığında muhakkiklerin mertebesinden alta düşmüş, ariflerin derecesinden aşağı inmiş ve ileri derecedeki iman ve yakîni kaçırmış olursun. (Ama hiç değilse iman dairesinde kalıp, küfre ve sapıklığa düşmemiş olursun).

Süfyan es-Sevrî demiştir ki: "Önceki insanlar, ilim öğrendiklerinde amel eder, amel edince ihlas sahibi olur, ihlasa ulaşınca Allah'tan gayrisinden kaçarlardı."

[191] Ebu Davud, Ekdiyye, 11, Tirmizi, Ahkam, 3; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 230, 236, 242.

Bir başkası da: "Bir alimin insanlardan kaçtığını görürsen, ona yapış (kendisinden edep ve ilim öğren); insanlara yöneldiğini görürsen ondan kaç," demiştir.

Ebu Muhammed Sehl demiştir ki: "İlim ameli davet eder; icabet ederse insanda kalır, yoksa çeker gider."

Zünnûn el-Mısrî demiştir ki: "Güzel hâl ve sıfatı sana birşey anlatanın meclisinde otur, sırf diliyle sana bir şeyler anlatanın meclisinde bulunma."

Ondan önce, Hasan-ı Basrîde şöyle diyordu: "Sana amelleri (ile hak ve hayrı) anlatan kimseyle otur, fakat sırf kelimeleriyle hitap edenle oturma."

Bazıları, halleriyle edeplenmek, güzel gidişat ve ahlaklarına bakıp istifade etmek için birçok marifet ehli ile beraber bulunuyor, alim olmasalar bile onlardan istikamet öğreniyorlardı. Çünkü edep/eğitim fiille gerçekleşir, talim/öğretim ise söz ile meydana gelir.

Bu manada onlardan duyduğum şeylerin en çarpıcılarından birisi de hukemadan birisinin şu sözüdür: "Fiil ile yapılan tek bir vaaz, insanlar için, söz ile yapılan bin vaazdan daha etkili ve daha kalıcıdır."

Sehl derdi ki: "İlmin hepsi dünyadır. Ondan ahirete ait olan onunla ameldir. İhlas hariç amel de yok olup gidecek."

Başka bir defasında da şöyle demiştir: "Alimler hariç, bütün insanlar (manen) ölüdürler. Amel edenler hariç alimler de şaşkınlık içinderir. İhlaslı olanları hariç, amel sahipleri de aldanma içindedir. İhlas sahipleri ise, bu hâlde ömürleri son buluncaya kadar korku üzere yaşamaktadır."

Alimlere göre başkasına ait ilimle alim olan ve başkasının fıkhıyla fakih olan kimse gerçek alim değildir. Böyle bir kimseye ancak, ilmi rivayet eden, ezberleyen, taşıyan veya nakleden denir.

Ebu Hazim ez-Zahid derdi ki: "Ulema gitti. İlimler, siyah kaplar (günahla kirlenmiş kalpler) içinde kaldı."

Zührî: "Falancı ilim için bir kaptır. Bana filancı rivayet etti. O ilim toplayan birisiydi," derdi. Herkes için:"O, alimdi," demezdi.

Aynı şekilde, hadis-i şerifte de şöyle buyrulmuştur:

"Nice fıkıh (için malzeme olacak bilgi) taşıyan kimse vardır ki, (kendisi onlardan hüküm çıkaracak derecede) fakih değildir. Nice fıkıh (malzemesi) taşıyanlar onu kendisinden daha fakih kimseye nakleder. (O da ondan hükümler çıkarır)."[192]

Alimler, bazıların ismini zikredince peşinden râvi sıfatını eklerlerdi. Mesela, Hammâd er-Râvi gibi. Bununla, onun alim değil, ravi olduğunu ifade ederlerdi. Onlara göre alim, başkasının ilmiyle değil, kendi ilmi ile yetinen kimseydi. Gerçek fakih de, başkasının sözüyle/nakliyle değil, kendi fıkıh ve kalbî anlayışı ile fakih olan kimseydi. Nitekim bir haberde: "İnsanların en zengini kimdir?" diye sorulunca: "İlmiyle zengin olan kimsedir," denmiştir. Bu kimse, kendisine ihtiyaç duyulursa, faydalı olur; duyulmazsa, insanlara muhtaç olmayıp, kendi ilmiyle yetinir. Çünkü başkasının ilmiyle alim olan kimse, topladığı ilimle alim olmaktadır. Topladığı bu ilmin kaynağı da (diğer) alimlerdir. Yani, başkasını anlatarak fazilet sahibi görünenin kimsenin fazileti de anlattığı fazilet sahiplerine dayanmaktadır. Onları terkedip tek başına kaldığı zaman susar, herşeyi biter. Kendisine ait bir ilme de müracaat edemez. Bu durumda o, gerçekte cahil bir kimse sayılır. Onun fazilet sahiplerinin yollarını anlatan, işitme ve nakle dayalı ilimleri aktaran bir kimse olmaktan başka bir sıfatı yoktur.

Başkasının ilmiyle alim olan kimsenin misali hiç bir hâl ve makama sahip olmadığı hâlde, salihlerin hallerini anlatıp duran ve sıddıkların makamlarını sadece tanıyıp dille ifade eden kimse gibidir. Bu durumda ona ait olan ancak ilmî delil ve sözle ifadedir. Hâlbuki marifetullah sahipleri o hâl ve makamlara amelleriyle ulaşmış ve öne geçmişlerdir. Sözde kalıp icraatı olmayanların misali, Allahu Teala'nın ayetlerinde kınadığı kimselere benzemektedir. Ayette şöyle buyrulmuştur:

"Allah'a yakıştırdığınız sıfatlardan dolayı yazıklar olsun size!"[193]

Başka bir ayet-i kerimede de (münafıkların hâli) şöyle anlatılmıştır:

---

192 Ebu Davud, İlim, 10; Tirmizî, İlim, 7; İbn Mace, Mukaddime, 18; Darimî, Mukaddime, 24; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 80, 82.

193 Enbiyâ 21/18.

"Şimşek onların etrafını aydınlatınca, onun ışığı içinde biraz yürürler, karanlık üzerlerine çökünce de oldukları yerde kalırlar."[194]

Başkasının ilmiyle alim görünen de böyledir. Önüne ulemanın ihtilaf ettiği konulardan karışık meseleler çıkınca kendi basiret ve anlayışı ile ona müdahâle edemez. Gerçek ilim ehlinin ulaştığı vecd ve hâle o ulaşamaz. O, ancak başkasının bulduğu şeyle bir şey bulmuş görünmeye çalışır. Hâlbuki asıl bulan başkasıdır. Yahut bu kimse, başkasının şehadetine şahitlik eden bir kimse durumundadır. Hâlbuki, asıl şahit başkasıdır.

Hasan-ı Basrî derdi ki: "Allahu Teala (sırf) rivayet sahibine bir kıymet vermez, O ancak anlayış ve dirayet sahibine kıymet verir."

Yine O, demiştir ki: "Kendisini hatadan koruyacak bir aklı olmayanın çokca hadis rivayet etmesi ona bir fayda vermez."

Hukemadan birisi bu manada nazım hâlinde şöyle demiştir:

İlim ikidir: Biri çalışarak elde edilen,

Diğeri de insanın fıtratında bulunan.

Çalışarak elde edilmeyince (oradan buradan) toplama ilmin bir faydası olmaz.

Gözü kapalı olana güneşin bir fayda vermediği gibi."

Cüneyd de çoğu zaman nazım hâlinde şunları söylerdi:

"Tasavvuf ilmini ancak hakka aşina ve derin anlayış sahipleri tanır.

Onu müşahede etmeyen tanıyamaz.

Gözleri kapalı insan güneşin ışığını nasıl görebilir ki?"

Bilindiği gibi, kitaplar ve içinde bir konuyu ihitva eden eserler sonradan telif edilmiştir. İnsanlara ait sözler, tek bir mezhebe göre fetva ve kendi mezhebinde fakih olma, hikaye ve benzeri şeyler yenidir. Hicri birinci ve ikinci asırlarda insanlar bu durumda değildiler. Kitap ve tasnif işi, Sahabe-i Kiram ve Tabiûn büyüklerinin vefatından sonra hicri 120 yılını takip eden senelerde ortaya çıkmıştır.

Rivayetlere göre İslamî alanda tasnif edilen ilk kitap İbnu Cüreyc'in (ö:150/767) Âsâr ismiyle hadis ve haberler hakkında yazdığı kitabıdır. Bu

[194] Bakara 2/20.

devirde tefsir sahasında Mekke'de, Mücahid, Ata ve İbnu Abbas'ın talabelerinin yazdıkları gelmektedir. Sonra, Ma'mer b. Raşid es-Sanânî'nin Yemen'de, telif ettiği kitabı meşhurdur. Ma'mer, kitabında, dağınık sünnetleri bir araya getirerek bablara göre tasnif etmiştir. Malik b. Enes'in fıkıh konusunda telif ettiği Muvatta da bu devrin ürünüdür. Sonra İbn Uyeyne "Kitâbu'l-Cevâmi' fi's-Suneni ve'l-Ebvâb" eserini ve Kur'an ilminin bazı bölümlerini ihtiva eden Kitabu't-Tefsir'ini telif etti. Süfyan es-Sevrî fıkıh ve hadisler konusunda cami (fıkhi meseleleri ve hadisleri toplayıcı) eserler yazdı.

Saîd b. Cübeyr'in ve Tabiûn büyüklerinin vefatından sonra telif edilen ve ortaya konan ilk eserler bunlardır. Sahabe tabakasını oluşturan ve sonraki alimlerin imamı durumunda olan alimlerle kitapların tasnifinden önce ahirete göçen Tabiûn büyüklerinden ilk tabaka alimleri, insanlar Kur'an'ı, zikri ve fikri bırakır da bunlarla meşgul olurlar diye hadislerin yazılmasını ve insanların önüne başka kitapların konulmasını uygun görmeyip: "Bizim ezberlediğimiz gibi siz de ezberleyin" diyorlardı. Hem de insanların Allahu Teala'dan gafil olup resim (yazı) ve işaretlerle uğraşmamaları için bu tedbiri tercih ediyorlardı. Nitekim Hz. Ebu Bekir ve sahabenin ileri gelenleri Kur'an'ın tek bir mushafta yazılıp toplanmasını uygun bulmayıp: "Rasûlullah'ın (s.a.v) yapmadığı bir şeyi biz nasıl yaparız?" demişler ve insanların bu eldeki yeni sahifelerle meşgul olup onlara güvenmelerinden (ve böylece Kur'an'ı hıfzın zayıflamasından) korkmuşlardır. Bunun için: "Bırakalım insanlar Kur'an'ı birbirlerinden okuyup dinleyerek öğrensinler, meşguliyet ve zikirleri Kur'an olsun" demişlerdir. Nihayet Hz. Ömer ve diğer Sahabe-i Kiram, Kur'an'ın bir mushafta toplanmasını, onu muhafazası için daha emniyetli ve dünyevi meşguliyetler yüzünden onu güzel öğrenemiyenlerin muracaat etmeleri için daha sıhhatli olacağını söylemişler, bunun üzerine Allahu Teala Hz. Ebu Bekr'in göğsünü bu iş için açmış ve o da bunun gereğine inanmıştır. Böylece dağınık sahife ve yerlerde bulunun Kur'an ayetleri tek bir mushafta toplanmıştır.

Onlar (Kur'an'ı olduğu gibi) diğer ilimleri de birbirlerinden (ağız yoluyla) alarak ezberliyorlardı. Bu, onların kalplerinin şüphelerden temiz, dünyevî sebep ve meşguliyetlerden boş, nefsanî şeylerden saf bir hâlde bulunması, himmetlerinin yüksek, azimlerinin kuvvetli ve niyetlerinin güzel olması sayesinde gerçekleşmiştir.

Hicri ikinci seneden sonra ve üçüncü tabakayı oluşturanlar vefat edip dördüncü tabakanın devreye girmesiyle kelamî eserlerle rey, akıl ve kıyasa dayanarak yazılan kelamcıların kitapları ortaya çıktı. Muttakilerin ilmi gitti, yakîn ehli kimselerin takva, ilham, rüşd ve yakîn gibi marifet ilimleri kayboldu. Onların peşinden gelenlerde de bu devam etti. Nihayet zamanımıza kadar geldi. Sonra zamanımızda bu işler iyice karıştı. Kelamcılara alim, kıssacılara arif dendi. Sırf rivayet ve nakille uğraşan kimseler, dinde fıkıh, hâlde yakîn ve basiret sahibi olmadıkları hâlde ulema diye isimlendirildiler.

İbn Ebi Able demiştir ki: "Biz, sabah namazından sonra Ata el-Horasanî'nin çevresine otururduk, o da bize (ilim ve marifetten) konuşurdu. Bir sabah hastalanıp evinde kaldı. Onun yerine müezzinlerden birisi konuştu. Ata'nın konuştuğu şeylere göre, konuşmasında bir beis yoktu. Reca b. Ebi Hayve adamın sesini duyunca pek hoşlanmadı ve: "Bu konuşan kimdir?" diye sordu. O da: "Ben falancayım" dedi. Bunu duyan Reca: "Sükut et (bu konularda sen konuşma)" dedi. Reca bu tür ilimleri ehli olmayandan dinlemeyi hoş karşılamıyordu. Aynı şekilde marifetullah sahibi kimseler bu ilmi ancak onun ehli zühd sahibi kimselerden dinliyor, ehli olmayandan sakınıyor, onu dünya ehli kimselerden dinlemeyi hoş karşılamıyor ve onların buna ehil olmadığını düşünüyorlardı.

Bil ki; marifetullahtan ve yakîn ilminden bahsedecek kimseye herhangi bir alimi taklid etmesi doğru değildir. Nitekim daha önceki alimler tahkik ehli olup bu makamı elde ettiklerinde, yakîn ve anlayışlarının ileri seviyede artmasından dolayı kendilerinden ilim aldıkları kimselere (gerektiğinde) muhâlefet etmişlerdir.

İbnu Abbas demiştir ki: "Rasûlullah (s.a.v) hariç herkesin sözü alınır da terkedilir de."

İbnu Abbas, Zeyd b. Sabit'ten fıkıh öğrenmiş, Ubeyy b. Ka'b'dan da kıraat dersi almıştı. Sonra (bu ilimlerde ilerleyince) fıkıhta Zeyd b. Sabit'e, kıratta Übeyy b. Ka'b'a bazen muhâlefet etmiştir.

Selef fakihlerinden birisi (İmam Ebu Hanife) demiştir ki:

"Rasûlullah'dan (s.a.v) gelenlerin başımız gözümüz üstünde yeri vardır, olduğu gibi kabul ederiz. Sahabe-i Kiramdan gelen haberlerin arasında tercih yapıp bazısını alır, bazısını terkederiz. Tabiûnden gelen haber-

lere ve hükümlere gelince, onlar da ilim adamı, biz de ilim adamıyız. Onlar bir konuda bir şey söyler, biz de söyleriz."

Bunun için selef: "Bir kimse fakihlerin arasındaki ihtilaflı konuları bilinceye kadar fetva vermesi uygun değildir" diyorlardı. Bununla anlatılmak istenen şudur: "Ulema arasındaki ihtilafları bilen kimse, ilmine göre, dini için en ihtiyatlı ve yakîni en çok kuvvetlendirecek olanı tercih eder. Eğer başkasının görüşüne göre fetva vermeyi müstehap görselerdi, ihtilafları bilmeye ihtiyacı olmaz, arkadaşının (muhatabının) mezhebini bilmesi ona yeterdi. Bunun için kula yarın mahşerde: "Bildiklerinle ne işledin, nasıl amel yaptın!" denilecek, fakat: "Başkasının bildikleriyle ne yaptın?" diye sorulmayacaktır.

Allahu Teala bir ayet-i kerimede:

"Kendilerine ilim ve iman verilenler dediler ki:"[195] buyurarak ilimle imanı birbirinden ayrı zikretmiştir. Bu, şunu gösterir: Kendisine iman ve yakîn verilenlere ilim de verilmiştir. Aynı şekilde kendisine faydalı iman verilen kimseye de iman verilmiştir. Bu söylediğimiz Allahu Teala'nın:

"Allah kalplerine imanı yazdı (yerleştirdi) ve onları tarafından bir ruh ile destekledi"[196] ayetinin manasıyla bir yönden aynıdır. Yani Allah müminleri, iman ilmiyle desteklemiştir. Demek ki, iman ilmi onun ruhudur. Ayetteki "he" zamiri imana aittir.

Kitap ve sünnetten delil getirerek hüküm çıkaran alim de böyledir (imanı ve İslam'ı takviye eder). İlim bu işte bir vasıta ve alettir. Hem alim, temyiz ve basiret sahibi, ibret ve derin düşünce ehlidir. Cahil ve okumamış birşeyden habersiz kimse ise alimleri taklid eder. Din hakkında genel bilgilere sahip bir alim de bu konuda özel yetişmiş (muhakkik, müctehid) bir alimi taklid edebilir. Yine zâhiri ilim sahibi bir alimin de, kendisinden üstün, bâtın ilmine sahip kalp ehli bir alimi taklid (ve takib) etmesi uygun düşer. Çünkü Rasûlullah (s.a.v), kendisine soru soranı, dil ve fetva ilminden kalp ilmine sevketmiş, fakat kalp ehlini kendilerine has ilimlerinde müftülere göndermemiştir. Bunun sebebi şudur: Kalp ehli (marifet sahibi) kimseler müftülerden bir fetva aldıklarında, onun sıhhati konusunda kalplerin-

---

195 Rûm 30/56.

196 Mücadele 58/22.

de bir endişe ve rahatsızlık duyarlarsa, bu durumda kalplerinin fetvasına uymaları gerekir. Çünkü Rasûlullah (s.a.):

"Müftüler sana fetva verseler de sen kalbine danış."[197] Diğer bir hadislerinde de:

"Günah, işlenen şeyden kalbin rahatsız olması, (sıkıntı duymasıdır). Göğsünde sıkıntı veren (kalben huzur bulamadığın) şeyi terket, sana fetva verseler de..."[198] buyurmuştur.

Umumen insanlar gerçek ilmin ne olduğunu bilmedikleri ve selef alimlerinin güzel hallerini tanımadıkları için, önlerinde her söz eden, doğrusunu eğrisini bilmeden dinleyenlere garib gelecek şeylerden bahseden, aslı esası olmayan yaldızlı sözlerle laf edip duran herkese alim dendi. Zamanın mütekellimlerinin/kelamcıların çoğu müftü bilinip, aslında bir cehâlet olan sözler, görüşler ve akli izahlar cahiller yanında bir ilim kabul edildi. Bu durumda insanlar, mütekellimlerle alimlerin, ilimle kelamın arasını ayıramaz (fark edemez) oldular. Daha önce belirttiğimiz gibi, insanlar alimlerle cahillerin meclislerini birbirine karıştırıyordu. Şunu bil ki, senin yaşadığın zamanda insanların en alimi, öncekilerin gidişatını, selefin yollarını, (faydalı) ilmin, hangi ilim, hakiki alimin ve sadık talebenin kim olduğunu en iyi bilen kimsedir. Bu, ilim talebelerine bilmeleri farz olan bir şey gibidir. Çünkü Rasûlullah (s.a.v):

"İlim öğrenmek farzdır,"[199] buyurmakla ilim talep edenlere, ilmin ne olduğunu ve hangi ilmi talep edeceklerini bilmelerini vacip kılmıştır. Ta ki farz olanın ne olduğunu bilsinler ve onun peşine düşsünler. Çünkü güzel görülmeyen bir şeyin talep edilmesi doğru değildir. Sonra, bu hadisten, ilim talebelerinin ilmi kimden talep edeceklerini bilmelerinin de vacip olduğu ortaya çıkıyor. Çünkü ilim bir sıfattır, ancak bir cisimle varlığını devam ettirir ve ancak ehlinin (alimlerin) yanında bulunur.

---

197 Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 194, 227; Ebu Nuaym, Hilye, VIII, 172; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, I, 175-176.

198 Darimî, Buyu', 2; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 293; Ebu Nuaym, Hilye, II, 30, Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, I, 175-176.

199 İbn Mace, Mukaddime, 17; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 1663; Tabarani, es-Sağîr, No: 22; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, I, 120.

Nitekim Hz. Ali'ye: "Bu konuda sen falancaya muhâlefet ettin?", denilince: "Bizim en hayırlımız (ona buna değil) bu dine en güzel tabi olanımızdır," demiştir.

Yine, Sa'd'a: "İbnu'l-Müseyyeb nesh ayetini şu şekilde okuyor" denilince: "Kur'an İbnu'l-Müseyyeb ve babasına inmedi," demiş ve doğrusunu, (kıraat imamları arasında en sahih olan vechini) okumuştur.

Bugün insanların en alimi, ilâhî tevfik ve doğruya en yakın olanları, selefe en güzel tabi olan ve hâli salihlerin hâl ve gidişatına en çok benzeyenleridir. Nasıl böyle olmasın ki? Bize kadar ulaşan bir hadisde, Rasûlullah'a (s.a.v): "İnsanların en alimi kimdir?" diye sorulunca:

"İşler karıştığı zaman içlerinden hak olanını en iyi tanıyıp alanıdır,"[200] buyurmuştur.

Hasan-ı Basrî der ki: "İki kimse var ki, İslam'da yeni türedi: Birisi, görüşü kötü/bozuk bir kimsedir; cennete ancak kendisi gibi düşünenlerin gireceğini zanneder. Diğeri de dünyaya tapan bir zengindir. O, dünya için kızar, onun için razı olur ve sadece onu ister. Bunları terk edin, onların sonu cehenneme çıkar. Onların amelleriyle Rablerine karşı inkarlarını iyi tanıyın. Şüphesiz bir adam bu dünyada, kendisini dünyaya çağıran bir zenginle, hevai arzularına çağıran bir heva sahibi arasında bulunur. Allahu Teala onu bu tiplerden korursa selef-i salihine gelir, onların işlerini sorar öğrenir ve büyük bir ecir bekleyerek kendilerine tabi olur. İşte siz de böyle olunuz."

Nitekim İbnu Mesud'dan nakledilen ve müsned bir yolla hadis olarak da rivayet edilen bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Önemli olan ancak iki şeydir: Söz ve hidayet: Sözlerin en güzeli Allah'ın kelamı, hidayetin en güzeli de Muhammed'in (s.a.v) getirdiği ve davet ettiği) hidayetidir. Dikkat edin! Sonradan çıkan (ve dine sokulan) şeylerden sakının. Şüphesiz, işlerin en kötüsü sonradan çıkarılan (ve hiçbir dini mesnede dayanmayan) şeylerdir. (Bu tür) her yeni şey bidattir ve her bidat sapıklıktır. Dikkat edin! Üzerinizden uzun bir zaman geçip de kalble-

---

200 Hakim, Müstedrek, II, 480; Tayalisî, Müsned, No: 376; Hatib, el-Fakîh ve'l-Mütefekkıh, No: 746; İbnu Abdilber, Beyani'l-İlm, II, 43; Tabarani, el-Kebir, No: 10357.

riniz katılaşmasın. Dikkat edin! Her gelecek olan şey yakındır. Bilin ki gerçekten uzak olan, hiç gelmeyecek şeydir." [201]

Hz. Enes'den rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v) bir hutbesinde şöyle buyurmuştur:

"Kendi ayıpları başkasının ayıplarıyla uğraşmaktan kendisini alıkoyan, harama düşmeksizin kazandığı maldan infak eden, fıkıh ve hikmet ehliyle kaynaşıp, basit ve günah işlere dalanlardan uzaklaşan kimseye müjdeler olsun! Kendi nefsinde tevazu içinde yaşayan, ahlakı güzel, içi temiz olan, insanlara kötülüğü dokunmayan kimseye müjdeler olsun! İlmiyle amel eden ve malının fazlasını infak eden, fazla konuşmaktan dilini tutan, sünnet dairesinde kalan ve sünneti bırakıp bidata dalmayan kimseye müjdeler olsun." [202]

Ediplerden birisi, nazım hâlinde içinde bulunduğumuz zamanı anlatmış ve sanki olanları önceden görmüş gibi şöyle demiştir:

"Fiilleri örnek alınanlar gittiler,
Münkirlerse her işi inkar ettiler.

Arkada kalanlar da överek birbirlerini,
Temize çıkarıp, örterler kötülüklerini.

Yavrum! Çokları var ki hakikatte hayvandır,
Sûreten görüp işiten bir insandır.

Malındaki zararı bilir bütünü ile;
Dini elinden gitse, duymaz hiç ruhu bile.

Sen fakihe sor, sonunda sen de fakih olursun,
Fıkıh için koşanı hep zirvede bulursun.

---

201 Tirmizî, İlim, 16; Ebu Davud, Sünnet, 5; İbn Mace, Mukaddime, 6,7; Darimî, Mukaddime, 16; Ahmed, Müsned, IV, 126, 127.

202 Bkz: Tabarani, el-Kebir, No: 4615-4616; Deylemi, Firdevsü'l-Ahbar, No: 3742; Beyhaki, Sünen, IV, 182; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, X, 229; Münavî, Feyzu'l-Kadîr, No: 5299, 5306.

İbnu Mesud (r.a) demiştir ki: "Ahır zamanda güzel hidayet (üzere olmak) çok amelden daha hayırlıdır."

Yine İbnu Mesud, kendi zamanındaki yakîn hâliyle, zamanımızdaki şek ve şüphe hâlini anlatırken şöyle demiştir:

"Siz öyle bir zamandasınız ki, bugün sizin en hayırlınız (çeşitli hayır) işlerde koşanınızdır. Fakat sizden sonra öyle bir zaman gelecek ki, onların en hayırlıları (iman ve hidayet üzere) sabit kalıp bunda muvaffak olanlardır."

İbnu Mesud bu sözüyle o zamandaki şüphelerin çokluğunu kasdetmiştir.

Huzeyfe (r.a) ise, bundan daha acaip bir söz söylemiş ve şöyle demiştir:

"Sizin bugün güzel bulduklarınız, geçmiş/önceki zamanda kötü karşılanırdı. Sizin kötü gördükleriniz ise ileride güzel kabul edilecektir. Siz hakkı tanıdığınız (ve batıl ile karıştırmadığınız) ve alimleri de hafife almadığınız sürece hayır üzere kalırsınız."

Yine Huzeyfe demiştir ki: "Ahır zamanda öyle bir topluluk gelir ki, içlerindeki alime ölü merkeb gibi kıymet vermezler. Bugün aramızda münafığın hafife alındığı gibi, o günde aralarındaki mümin hafife alınır. Mümin onların içinde insanların en zelilidir."

Hz. Ali (r.a) bir sözünde şöyle demiştir:

"Öyle bir zaman gelecek ki, o devirlerde insanların onda dokuzu hakkı inkar edecek. O gün içlerinden ancak çokça sükut edip bir şeyden habersiz görünen müminler kurtulacak. Onlar, ilim lambaları ve hidayet imamlarıdır. Çok laf etmez ve sözle kimseye karşı böbürlenmezler."

Bir haber de şöyle nakledilir: Rasûlullah (s.a.v):

"Öyle bir zaman gelecek ki, o gün hakkı tanıyan (ve kabul eden) kurtulur," buyurdu.

"Amel nerede kaldı?" diye sorulunca da:

"O gün (dediğiniz gibi çokça) amel yoktur. O zamanda, ancak, dinini korumak için bir tepeden öbür tepeye kaçan kimse kurtulur,"[203] buyurmuştur.

---

203 Benzeri bir hadisi için bkz: Buharî, Cihad, 2; Müslim, İmare, 122-123; Nesaî, Cihad, 7; İbn Mace, Fiten, 13.

Ebu Hureyre (r.a) şöyle demiştir: "İnsanlara öyle bir zaman gelecek ki, o gün, emredilenlerin onda birini yapan kimse kurtulur." Diğer bir ifadesinde: "Bildiğinin onda birini yapan kimse kurtulur," demiştir.[204]

Sahabe'den birisi de şöyle demiştir: "Siz bugün öyle bir zamandasınız ki bildiğinin onda birini terkeden kimse helak olur. Fakat öyle bir zaman gelecek ki o gün bildiğinin onda biri ile amel eden kimse kurtulur."

Raşit halifelerden birisi de şöyle demiştir: "Size öyle bir zaman gelecek ki, o gün, en faziletli ilim sükut, en üstün amel de uykudur."

O, bu sözüyle o gün şüphelere dalan münafıkların çoğalacağını, bu sebeple sükutün cahiller için bir ilim olacağını, yine şehevi arzularına göre amel edenlerin çoğalması sebebiyle (kişiyi bu hallere düşmekten koruyan) uykunun büyük bir ibadet olacağını anlatmak istemiştir. Hiç şüphesiz sükut ve uyku alimin en basit, cahilin ise en yüksek (en faydalı) iki hâlidir.

Yunus b. Ubeyd demiştir ki: "Bugün sünneti tanıyan kimse garib yani az bulunur birisi olmuştur. Selefin yolunu tanıyan (ve onlara uyan) ise daha az ve yalnızdır. Selefin yolunu bilen, geçmiş büyüklerin yolunu öğrenmiş olur. Bunu bilen de çok azdır. Çünkü o, (insanlar içinde) garib olan yani fazla bilinmeyen bir şeyi öğrenmiş olmaktadır."

Huzeyfe el-Mara'şî demiştir ki: "Yusuf b. Esbat (bir mektubunda) bana şunları yazdı: "Taat ve onu bilip yapanlar gittiler." Yine o, demiştir ki: "Bugün kendisiyle ülfet ve ünsiyet edilecek kimse kalmadı. Artık ilim müzakeresinin bir masiyet olduğu zaman için ne düşünürsün bilemem." Kendisine: "İlim müzakeresi niçin masiyet olacak ki?" diye sorulduğunda, o: "Çünkü ehli bulunmayacak" demiştir.

Ebu'd-Derda demiştir ki: "İçinizdeki hayırlılarınızı sevdiğiniz sürece ve aranızda hak konuşulup tanındığı müddetçe hayır üzere kalmaya devam edersiniz. Aranızdaki alim vurulup bir kenara düşmüş koyun gibi olduğunuz (kıymeti bilip istifade edemediğiniz) zaman vay hâlinize!"

Öncekilerin bir araya gelip müzakere ettikleri ve birbirlerine aktardıkları öyle ilimler vardır ki onlar zamanımızda kaybolup gitmiştir. Önceki salihlerin sülûk ettiği pek çok yol ve birbirlerinden sorup öğrendikleri nice mana-

[204] Bu söz Hz. Peygamber'e ait bir hadis olarak da rivayet edilmiştir. Bkz: Tirmizi, Fiten, 79; Ahmed, Müsned, V, 155.

lar vardır ki, günümüzde mevcut değildir. Yine, yakîn ve marifetle ilgili, ehlinin müzakere edip, erbabının talep ettiği nice makam ve haller vardır ki, onları talep edenlerin azlığı, rağbet edenlerin yokluğu, onları bilen ve yolunca gidenlerin bulunmayışı sebebiyle aramızda izleri silinip gitmiştir.

Mesela, helal (rızık) aramak, kazanç ve muamelelerde veraya (son derece takvaya) dikkat etmek, ihlası, nefsin afetlerini ve amelleri ifsat eden şeyleri, ilim ve ameldeki nifak halleriyle, bunlar arasındaki farkı bilmek, kalbin nifağı ile nefsin nifağı arasındaki farkı, nefsin şehvetlerini/ aşırı arzularını ortaya çıkarması ile gizlemesi arasındaki değişik tutumlarını tanımak, kalbin Allahu Teala ile huzur bulmasıyla nefsin sebeplere yapışıp onlarla sükun bulması arasındaki farkı öğrenmek, ruhtan gelen düşüncelerle nefisten gelen, imandan, yakînden ve akıldan kaynaklanan düşünceleri birbirinden ayırt edebilmek, hallere bağlı ahlakları, amel sahiplerinin yollarını ve hallerini, ariflerin müşahedesi ile müridlere gelen değişik tecellileri, kabz ve bast hallerini, ubudiyette hakiki kulluk sıfatının gerçekleşmesini bilmek, ilâhî ahlak ile ahlaklanmak, alimlerin makamları arasındaki dereceleri bilmek ve bunların dışında (burada tafsilatıyla) zikretmediğimiz tevhid ilmini, sıfatların manalarını, zati tecellilerin keşfini, bâtınî sıfatlara delalet eden fiillerin ortaya çıkmasını, nazar, yakınlık, uzaklık, noksanlık, fazlalık, mükafat, ceza, imtihan ve ihtiyara delalet eden manaların zuhuru ile ilgili ilimleri bilmek. Evet bütün bunların bilinmesi, bizden önceki salihlerin sahip olduğu fakat zamanımızda sadece adı kalan ilim ve hallerdir.

Biz bütün bunları (kitabımızın ilgili yerlerinde) bölümler hâlinde zikredip özetle açıklayarak, konunun temel asıllarına işaret ettik. Bu açıklama ve işaretlerimiz, bu ilimleri gerçek yönüyle düşünebilen, onları düşünmek isteyen ve kendisine bu ilimlerden bir nasip verilen kimse için onların teferruatına işaret edecek ve kapalı yönlerini açacak niteliktedir.

Alimlerimizden birisi demiştir ki: "Önceki büyüklere ait, aralarında konuşup üzerinde anlaştıkları ve tanıştıkları yetmiş tane ilim biliyorum ki bugün onlardan bilinen tek bir ilim kalmamıştır. Yine, zamanımızda, ilim adıyla ortaya çıkan öyle batıl/boş ve aldatıcı şeyler var ki geçmişte hiç bilinmez ve tanınmazdı. Bunlar, Allahu Teala'nın ayetinde anlattığı ve hakkında:

"Susuz kimse onu (uzaktan) bir su zanneder. Yanına geldiğinde orada su namına bir şey bulamaz"[205] buyurduğu serap hâlindeki suya benzer. Cüneyd bu söz sahibinden daha önce şunları söylemiştir:

"Meclislerimizde konuşup durduğumuz bu (marifet) ilmimiz, yirmi seneden beridir sergisini toplamış (alıcısı ve ehli olmadığı için ortadan kalkmıştır). Biz ise onun ancak kıyısından kenarından konuşuyoruz."

Yine Cüneyd demiştir ki: "Ben (marifet ehli) bir toplulukla senelerce otururdum. Onlar kendilerine ait ilimler hakkında karşılıklı konuşurlar, ben ise onları anlamaz ve ne olduklarını bilmezdim. Bununla birlikte, asla onları inkar hastalığına da düşmedim. Anlamadığım hâlde onları sever ve kabul ederdim."

Yine o, demiştir ki: "Biz eskiden kardeşlerimizle birlikte bir çok ilimler üzerinde konuşur, müzakere ederdik. Onlar bu zamanda tanınmamakta (ve kimse tarafından bilinmemektedir). Hiçbir kimse bana, o ilimlerden bir soru da sormamaktadır. Bu kapı artık kapanıp kilitlenmiştir."

Şeyhimiz Ebu Saîd b. el-A'rabî "Tabakatu'n-Nussak" adlı kitabı tasnif esnasında, sırasıyla, bu ilim hakkında söz eden ve onu yayanları anlatırken Basra, Şam ve Horasanlı alimleri zikredip bunların sonuncusu olarak Bağdatlıları ele almış ve: "Bu marifet ilmi hakkında (ehli olarak) söz edenlerin sonuncusu Cüneyd el-Bağdâdî el-Kavarirî'dir (ö: 298). O, bu alanda basiret, ehliyet ve güzel söz sahibi idi. Ondan sonraya ise meclisleri kin ve buğz dolu kimseler kaldı. demiştir.

Başka bir defasında da: "Cüneyd'ten sonra ancak, (bu alanda) zikredilmesinden haya edilecek kimseler kaldı," demiştir.

İmamımız Ebu Muhammed Sehl derdi ki: "Hicri üçyüz senesinden sonra bu (marifet) ilmimiz hakkında söz söylemek (herkes için) helal değildir. Çünkü sonradan bir topluluk ortaya çıkar, halka karşı bir takım zorlama ve yapmacık hallere girerler, sözü allayıp pullarlar. (Onlar bu işin ehli değillerdir). Onların vecd ve zevkleri elbiseleri, süs ve değerleri kelimeleri, taparcasına hizmet ettikleri de karınlarıdır."

---

205 Nur 24/39.

Huzeyfe'ye: "En büyük fitne hangisidir?" diye sorulduğunda: "Önüne hayır ve şerr geldiğinde, şüpheli şeylerin çok olması (ve hayırla şerrin birbirine karışması) sebebiyle hangisi ile amel edeceğini bilememendir," demiştir.

Nitekim Sehl de: "Hicri üçyüz senesinden sonra, kimsenin tövbesi (tam olarak) sahih olmaz. Çünkü (karışık kazanç ve mallardan elde ederek yedikleri) ekmekleri tövbeyi bozar. Onlar da bu ekmeğe sabredemez mecburen yerler." Sehl bu sözüyle nasuh tövbesinin başlangıcının helal yemek olduğunu anlatmak istemiştir.

Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"İnsanlar üzerine öyle bir zaman gelir ki dinlerini kaybederler de haberleri olmaz. O zaman kişi sabaha bir din (ve hâl) üzere çıkar. Akşama (başka) bir din (ve hâl) üzere girer. Hiç bilmeden işini (ve yolunu) sapıtır. O zamandakilerin ekseriyetinin akılları başlarından alınır. (Madde ve şehvet sarhoşluğu içinde hak ile batılı birbirinden ayırdedemezler) Onlardan ilk kaldırılan huşû, sonra dualarına icabet, sonra da verâ/takvadır."[206]

Denilmiştir ki: "İnsanlardan ilk kaldırılıp alınacak olan şey, güzel geçim ve muhabbettir.

SONRADAN ORATAYA ÇIKAN İŞLER VE HALLER

Önceleri insanlar, birbirleriyle karşılaştığı bir arkadaşına: Hâlin nasıl, ne haberlerin var? diye sorduğunda, nefsinle mücahadede ve bu yolda sabırda ne hâldesin, iman ve yakîn ilmi konusunda kalbinin hâli nasıldır? demek isterlerdi. Yine onlar, böyle bir soruyla: "Mevla ile muamelelerinde nasılsın, dünya ve ahiret işlerinde ne hâldesin, (güzel hâlin ve hayrın) artıyor mu yoksa eksiliyor mu? şeklinde manevî hayatının durumunu öğrenmek isterlerdi.

Önceki büyükler bir araya geldiklerinde, kalbî halleri müzakere ederlerdi. İlimlerinin gerektirdiği amelleri tarif eder, onları tanıtmaya çalışırlardı. Allahu Teala'nın kendilerine ihsan ettiği güzel muameleleri ve kapısını

[206] Hadisin değişik rivayetleri için bkz: Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 391; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, II, 136; Münzirî, et-Terğîb, IV, 248 Münavî, Feyzu'l-Kadîr, No: 2821, 2822.

açtığı ince, garib anlayışları zikrederlerdi. Bunu, Allahu Teala'nın kendilerine ihsan ettiği nimetleri zikretmek ve güzel şükürlerini yerine getirmek için yapıyorlardı. Böylece marifetleri ve hizmetleri artardı.

Seleften birisi demiştir ki: "Bizim öğrendiğimiz ilimlerin ve elde ettiğimiz manevî zevklerin ekseriyeti birbirimizle karşılaştığımız zaman birimizin diğerine öğrettiği ve haber verdiği şeylerdir."

Bugün insanlar bunlardan cahil oldukları için, bu tür şeyler terkedildi. Bugünkü insanlar birbirlerine hâl ve haber sorduklarında ancak dünya işlerini ve nefsanî zevklerini sorarlar. Sonra herkes (kendisine takdir ve tayin ettiği duruma razı olmayıp) Yüce Mevla'sını zelil kullarına şikayet eder, hükümlerine kızar, kazasından kaçar, nefsini ve yaptıklarını unutur. Bunların durumu şu ayetlerde anlatılan kimsenin hâline benzemektedir.

Allahu Teala buyurmuştur ki:

"Kendisine Rabbinin ayetleri zikredilince onlardan yüz çeviren ve kendi elleriye (bizzat) yaptığı amelleri (isyan ve hatalarını) unutandan daha zalim kim olabilir."[207]

Diğer ayet-i kerimede şöyle buyrulmuştur:

"Şüphesiz insan Rabbine karşı pek nankördür."[208] Bu ayetin tefsirinde: "İnsan Rabbinin nimetlerine karşı çok nankördür; başına gelen musibetleri sayıp durur, fakat sahip olduğu nimetleri unutur," denmiştir.

Bütün bunların sebebi, Allahu Teala'yı hakkıyla bilmemek ve O'ndan gafil olmaktır.

Bugünkü insanların birbirleriyle karşılaşınca: "Nasıl sabahladın, akşamın nasıl geçti?" gibi sözleri de yeni ortaya çıkmış bir şeydir. Öncekilerse karşılaştıklarında: "Es-Selamü aleyküm ve Rahmetullah (Allah'ın selamı ve rahmeti üzerinize olsun)" derlerdi.

Bir hadiste: ***"Kim size, selam vermeden önce söze başlarsa, ona cevap vermeyin,"***[209] buyrulmuştur.

---

207 Kehf 18/57.
208 Âdiyât 100/6.
209 Tabarani, el-Evsat, No: 431; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, VIII, 32.

Yukarıda geçen: "Nasıl sabahladın, ne hâlde akşamladın?" gibi sözler, bir zaman Şam'da yaygın olan ve toplu ölümlere sebep olan taun hastalığı zamanında ortaya çıkmıştır. O zaman birisi sabahleyin arkadaşıyla karşılaşınca ona: "Taunla nasıl sabahladın, sana bir zararı dokundu mu?" diye sorar, akşam karşılaşınca da: "Tauna karşı gecen nasıl geçti nasıl akşamladın?" derdi. Çünkü hastalığın yaygın olduğu günlerde, akşama ulaşan sabaha çıkmaz, sabahlayan akşama varmaz ölürdü. O söz bu güne kadar gelmiş fakat asıl sebebi unutulmuştur. Bu sözün çıkış şeklini ve zamanını bilen öncekiler onu hoş karşılamazlardı.

Ahmed b. Ebi'l-Hivarî'nin şöyle dediği nakledilmiştir: Bir adam, Ebu Bekir b. Ayyaş'a: "Nasıl sabahladın, veya nasıl akşamladın?" diye sordu. İbn Ayyaş adama hiç cevap vermedi ve: "Bırakın şu bidatı" dedi. Sonra: "Ben de seleften birisine: "Nasıl sabahladın?" diye sormuştum, benden yüz çevirdi ve: "Nasıl sabahladın da nedir? es-Selamü aleyküm desene dedi" diye başından geçeni anlattı.

Ebu Ma'şer, Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Selef "Vallahi "es-Selamü aleyküm" sözü kalbleri temizler" derdi. Bugün ise; "Nasıl sabahladın? Allah hâlini ıslah etsin, nasıl akşamladın? Allah sana afiyet versin" gibi sözler söylenip durmaktadır. Eğer bu sözleri alıp kullansak, bidat olur. Hem bunlarda bir keramet ve bereket de yoktur. Bu durumda öncekiler isteseler bize kızabilirler."

Yeni çıkan işlerden birisi de; insanın yazdığı mektub, risale vesairenin başına önce gönderilen şahsın ismini yazmasıdır. Hâlbuki sünnet olan, önce kendi ismiyle başlamaktır. Mesela; falancıdan filancıya şeklinde, önce kendi ismin, sonra gönderilen kimsenin ismi yazılır.

İbn Sîrîn (rah) demiştir ki: "Bir müddet vatanımdan ayrı kaldım. Babama bir mektub yazdım ve söze önce babamın ismiyle başladım. Babam cevabında bana şunları yazdı: "Oğlum! Bana bir şey yazdığında yazıya önce kendi isminle başla. Eğer kendi isminden önce benim ismimle başlarsan mektubunu okumam ve cevap ta yollamam."

Alâ b. Hadramî Rasûlullah'a (s.a.) bir mektup yazdı. Söze kendisinden başlayarak: "Alâ b. Hadramî'den, Rasûlullah'a (s.a.) diye yazdı.

Denildiğine göre yukarıdaki değişik uygulamayı ilk uygulayan Ziyâd olmuş, ulema da kendisini kınayarak bu yaptığını Ümeyye Oğullarının ye-

ni icatlarından birisi saymışlardır. Kendi ismini önce yazma sünneti halife ve idarecilerin yazılarında bu güne kadar önceki şekliyle devam edip gelmiştir. Onlar, yazı ve mektublarında önce kendi isimlerini yazıyorlardı.

Sünnete uymayan ve sonradan çıkan şeylerden birisi de, bir adamın din kardeşinin evine geldiğinde dışarıdan: "Ey köle, ey cariye" diye evin hizmetçilerine seslenmesidir. Bunda, Allahu Teala'nın ve Rasulü'nün (başkasının evine giriş edebiyle ilgili) emirlerine uymama vardır. Bu konuda Allahu Teala şöyle buyurmuştur:

"Ey iman edenler! Kendi evinizden başka evlere, geldiğinizi farkettirip (izin alıp) ev halkına selam vermedikçe girmeyiniz."[210]

Tefsir alimleri, evdekilerle irtibat ve tanışmayı kapıyı veya zili çalmak, yahut öksürmek veya geldiğini belirten bir hareket yapıp evde bir kimse varsa ondan izin almak şeklinde açıklamışlardır.

Rasûlullah da (s.a.v) izin ve giriş konusunda:

"Sizden birisi (din) kardeşinin evine gelince üç defa (aralıklarla) selam versin. Kendisine (giriş için) izin verilirse girsin, yoksa geri dönsün,"[211] buyurmuştur.

Selefi salihin bir din kardeşinin evine girmek istediği zaman kapıya vurur, sonra üç defa selam verir her selamdan sonra biraz bekler, (bu arada) izin verilirse girer, yoksa geri dönerdi. Bazen ev sahibi, herhangi bir özründen dolayı o vakitte evine girmeni istemiyebilir. Böyle bir durumda, verdiğin selama: "Ve aleykümüs-selam ve rahmetullah" diyerek karşılık verir ve: "meşgulüm" der. O zaman kapıyı çalan geri dönmesinden rahatsız olmayarak ve içinden de olumsuz şekilde etkilenmeyerek geri dönmelidir.

Bazen ev sahibinin "dönünüz" demesi onun için daha hayırlı ve daha faziletli olabilir. Çünkü ayet-i kerimede:

"Eğer size "geri dönün!" denilirse, hemen dönün, çünkü bu, sizin için daha temiz bir davranıştır,"[212] buyrulmuştur.

---

210 Nûr 18/27.

211 Bkz: Buharî, İsti'zan, 13; Müslim, Âdab, 32, 34; Ebu Davud, Edeb, 127; Tirmizî, İsti'zan, 3; İbn Mace, Edeb, 17.

212 Nûr 24/28.

Bu anlayışla hareket edilince, çok defa bir günde ev sahibinin geri çevirmesiyle iki veya üç defa geri dönse, bile tekrar kapısını çalabilir. Çünkü bu, kalbinde herhangi bir olumsuz etki yapmaz.

Halbuki günümüzde bazı insanlar kapıdan bir kaç defa geri çevrilecek olsa, bundan rahatsız olur ve belki de o gün bir daha o eve uğramaz.

Alimlere gelince, insanlardan bazıları bir acelesi ve zarureti yoksa, onların yanına girmek için izin istemiyor, kapılarının önünde veya mescitlerinde oturup onların namaza çıkmalarını bekliyor, bunu da ilmin kıymetini ve alimin heybetini yüceltmek için yapıyordu.

Ebu Ubeyd'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Ben hiçbir zaman bir alimin kapısını çalmadım. (Kendisini görmek istediğimde) evine gelir, kapısının önünde oturur, kendiliğinden çıkmasını beklerim. Bunu Allahu Teala'nın:

"Eğer onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar (dışarıda) sabretselerdi, kendileri için daha hayırlı olurdu" [213] ayetine göre yapardım.

İbnu Abbas'tan da benzeri bir davranış rivayet edilmiştir. O da ilmin değerini ve alimin şerefini bildiği için böyle yapıyordu. Yoldan geçen birisi onun, Ensar'dan birinin kapısı önünde oturduğunu, üzerine rüzgarın toz toprak saçtığını görünce:

-Ey Rasûlullah'ın (s.a.v) amcasının oğlu! Seni burada bu halde bekleten nedir? diye sorardı. O:

-Ev sahibinin dışarı çıkmasını bekliyorum, derdi. Bu arada ev sahibi çıkıp onu bu hâlde görünce:

-Ey Rasûlullah'ın amca oğlu, keşke bir adam göndersen de ben sizin yanınıza gelseydim, derdi. O ise:

-Hayır, benim size gelmem daha layıktır, derdi ve kendisinin işitmeyip, onun Rasûlullah'dan (s.a.v) dinlediğini bildiği hadisleri ondan sorar öğrenirdi.

Selef arasında hoş karşılanmayan hallerden birisi de; bir kimsenin din kardeşinin gizli ve özel hayatına varıncaya kadar öğrenmek istemesidir. Bu, kötü karşılanmıştır.

---

[213] Hucurât 49/5.

Selman-ı Fârisî evlenmişti. Ehli ile beraber olduktan sonra ertesi sabah insanların yanına çıkınca, bir adam:

-Ya Eba Abdullah! Nasılsın? deyi sordu. O da:

-Elhamdülillah, hayır içindeyim, iyiyim, dedi. Adam:

-Hâlin nasıldır, geceni nasıl geçirdin? Başka bir rivayette: Ehlini nasıl buldun? diye sorunca, Selman-ı Fârisî kızdı ve:

-Sizden birisi, kendisine gizli kalması gereken meselelerden niçin sorar ki? Evin dışındaki hallerden sorsa ya. Size, işin gördüğünüz kısmını sormanız yeterlidir, dedi.

Süleyman b. Mihran el-A'meş'in de başından benzeri bir olay geçmiştir. Şöyle ki: Bir adam Süleyman'ın evinde, kendisine:

-Ya Eba Muhammed! Nasılsınız? dedi. O da:

-Hayır içindeyim, iyiyim, dedi. Adam:

-Hâlin nasıldır? diye sordu. Süleyman:

-Afiyet içindeyim! dedi. Adam:

-Geceyi nasıl geçirdin!? diye sorunca, Süleyman b. Mihran, cariyesine seslenerek:

-Ey cariye yatağı yorganı aşağı indir, buraya getir, dedi. Cariye de dediğini yaptı. Cariyeye: "Yatağı ser ve içine yat, ben de yanına yatıp, bu geceyi nasıl geçirdiğimizi şu kardeşimize bir gösterelim!" diyerek, adamın lüzumsuz sorusuna iğneleyici bir cevap verdi.

Yine o, derdi ki: "Şu zamanımızdakiler bir din kardeşiyle karşılaştığında ondan, evindeki çoluk çocuğa varıncaya kadar haber sorar. Eğer kendisinden ufak bir şey (mesela biraz süt) istense, onu vermez. Selef-i Salihin ise kardeşiyle karşılaştığında: "Nasılsınız?" veya "Allah size selamet versin" sözünden başka bir şey demezdi. Bununla birlikte, kendisinden malının yarısını vermesi istense, yarısını ayırır verirdi."

Selef arasında hoş karşılanmayan hallerden birisi de, bir kimsenin, yolda karşılaştığı bir (din) kardeşine: "Nereye gidiyorsun?" veya "nereden geliyorsun?"şeklinde sıkıntı verecek sorular sormasıdır. Bu da, hoş görülmemiştir. Böyle bir davranış sünnet olmadığı gibi, edepten de değildir. O ancak tecessüs ve araştırmaya girmektedir. Çünkü araştırma hallerde, teces-

süs de haberlerde olur. Bu türlü bir sualde ikisi de vardır. Bazen insan arkadaşının, kendisinin nereye gittiğini ve nereden geldiğini bilmesini istemeyebilir. Mücahid ve Ata bu tür soruları uygun bulmazlar ve şöyle derlerdi:

"Yolda bir din kardeşinle karşılaştığın zaman ona: "Nereye gidiyorsun?" veya "nereden geliyorsun?" diye sorma. Bu durumda belki sana doğrusunu söyler, senin hoşuna gitmez, belki sana yalan söyler, buna da onu sen sevketmiş olursun."

Selef, mushafların alınıp satılmasını hoş karşılamazlardı. Bazısı onların satışını alışından daha çirkin bulurdu.

Sonraki insanlar öyle ilimler icat ettiler ki, onlar selef zamanında bilinmez ve bulunmazdı. Mesela, kelam ve cedel ilmi, kıyas, nazar. Rasûlullah'ın (s.a.v) sünnetlerine şahsi görüş ve akli izahlarla delil getirme gibi ilimler bunlardandır. Kur'an'ın ve haberlerin zâhirlerine, akıl, rey/kıyasa dayalı ilimleri tercih etmek de bu gruba girmektedir.

Yine, ilmini beyan etmeden, tafsilatını ortaya koymadan bir takım manevî hâl ve zevkleri işaretler yoluyla açıklamak da bunlara dahildir. Çünkü bunda, dinleyenler şaşkınlık, amel edenler sapıklık içinde kalır. Şu kadar var ki, bu ilmin ehli olan alimler manevî vecd ve hallerle alakalı ilimleri açıklıyor, fakat işaretle ifadeyi gizliyorlardı. İnsanlara faydalı olanı açıkca beyan edip, (anlaşılmadığı zaman) zarar verecek şeyleri saklıyorlardı. Çünkü manevî zevkler kalplerin hâlidir. Onların gizlenmesi daha faziletlidir. Bu hâl ve zevklerin yolunu gösteren ve açan ilimler ise; müridlerin ve amel sahiplerinin hakkıdır. Çünkü onların açıklanması (ve bilinmesi) onların peşine düştüğü bir şeydir. Bunun için ehlullah bu ilimleri açıklayıp, kendilerine ait manevî halleri gizlemişlerdir. Çünkü o, kendileri için bir sırdır. Böylece kendileri boş zorlama ve bir şeyleri dava etme derdinden selamet bulmuş olurlar. Ayrıca dinleyenlere de nasiblerini verip onlara ait (ve şimdilik lazım) olmayanı gizleyerek, hem kendileri hem de onlar için adil olanı yapmış ve her iki hâlde de fazileti elde etmişlerdir.

Zamanımızdaki insanlar bu ilmin cahili olduklarından, tam zıddını yaptılar (işin ilmini, edebini ve usûlünü gizleyip, manevî halleri ve vecdleri anlattılar). Bu ise, zarara daha yakın, selametten daha uzak bir durumdur. Halbuki bu alanda güzel açıklama yapamayan ve düzgün ifadeden yana nasibi olmayan kimse için en güzel şey (böyle konularda) sükut et-

mesidir. Hiç şüphesiz, sünnete dayalı bir ilim üzere konuşmayan kimsenin sükût etmesi, kendisini Allahu Teala'ya daha çok yaklaştırır. Bu durumda onun hâli şu ayet-i kerimede anlatılan kimsenin hâline benzer; Allahu Teala buyurmuştur ki:

"Rızkı daralmış bulunan da, Allah'ın kendisine verdiği kadarından infakta bulunsun. Allah hiç kimseyi verdiği imkandan fazlasıyla yükümlü kılmaz."[214]

Kendisine rağbeti çoğaltmak ve fakirlerden/dervişlerden ayrı bir konumda olduklarını ortaya koymak için bir kibir hâleti içinde marifet ilimlerinden bahsetmek de doğru değildir. Bu durumda yapılacak şey, müridlerin hâl ve anlayışına göre konuşmak ve manevî ilimleri nefsi hesabına kullanmamaktır. Çünkü aksini yapmak, dünya kapılarının en büyüğü, ahiret yolcularına en çok zarar vereni ve dindeki yıkım için de en gizlisidir.

Selef zamanında olmayıp sonraki devirlerde ortaya çıkan kötülenmiş ilimlerden birisi de, şeriat ilmine ters olarak tevhid konusunda kelam etmek ve hakikat, ilme muhâliftir, düşüncesine sahip olmaktır. Halbuki hakikat de bir ilimdir ve şeriatın yollarından birisidir. Şeriat ilmi de hakikat ilmindendir. Bu durumda aralarında nasıl ayrılık ve zıtlık bulunabilir. Hakikat ilmine bu ismi gerekli kılan, ondaki azimet ve ciddiliktir. Zâhir ilmi ise ruhsat ve genişliktir. Kim, zâhir ilmin kaide ve asıllarına dayanmadan bâtın ilminde söz ederse, bu sonuçta onu dinsizliğe, kitap ve sünnet bağından uzaklaşmaya götürür.

Ariflerden birisi demiştir ki: "Şu şatahat sahiplerine (ölçüsüz ve dengesiz söz edenlere) baktım, onların her birini ya (hâline) aldanmış bir cahil, ya perişan olmuş bir alim, ya da hiçbir şeyi olmadığı halde kendini göstermeye çalışan bir gafil olarak buldum."

Sonrakilerin yaptığı işlerden birisi de, yaşadıkları vecd ve hallerini Kitap ve sünnete arzetmeden dini konularda (kalplerine gelen vesvese ve düşüncelerle konuşmalarıdır. Halbuki müslümana vacip olan, kalbe gelen düşünceleri tafsilatiyla bilmek, içlerinden Kitap ve sünnetin doğruluğuna şahitlik etmediklerini kalpten atmaktır. Çünkü, sahipleri muhabbet iddiasında bulunsalar ve sünnette belirtilen kötü sıfatları kabul etmeseler bile,

---

[214] Talak 65/7.

birçok vecd ve manevî hallerde bir sapıtma ve aldanma, pek çok müşahede de batıl bir yön ve yalan bir görüntü vardır. Bu durumda olanlar çoğu zaman, bir şey müşahede etmediği halde etmiş havasına girer, yakînen tanımadığı halde tanımış gibi görüntü verir. Bunların hepsi bir aldanma ve zarardır.

Sonrakilerin ortaya çıkarttıklar işlerden birisi de; hakkında kitapta bir ifade, sünnetten bir nakil, sahabeden bir örnek bulunmadığı halde duada kafiyeli cümleler söylemek ve haddinden fazla ileri gitmektir. Halbuki mevcut naslar/ayet-hadisler ve uygulamalar, duada ileri gitmekten nehyetmekte ve Allahu Teala'nın Kur'an-ı Kerim'de dostlarının ağzından naklettiği öz, kısa ve malum duaların sınırlarını aşmaktan sakındırmaktadır. Rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Duada kafiyeli (süslü) sözlerden sakının. Sizden birisine (en güzel dua olarak) şöyle söylemesi yeterlidir: "Allah'ım! Senden cennetini ve (beni) oraya yaklaştıracak söz ve amelleri istiyorum. Cehennemden ve beni oraya götürecek söz ve amellerden de sana sığınıyorum."[215]

Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"İleride dua ve temizlikte haddi (ölçüyü) aşan bir topluluk gelecek..."[216]

Abdullah b. Muğaffel, oğluna derin ve ince manalı sözlerle dua ederken işitince: "Oğlum (dinde) yeni bir şey icat etmekten ve duada ileri gitmekten sakın" demiştir.

Allahu Teala'nın:

"Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Şüphesiz O, haddi aşanları sevmez,"[217] ayetindeki haddi aşmanın duada olacağı söylenmiştir. Duada haddi aşmak, Allahu Teala'nın salih dostlarından haber verdiği mağfiret, rahmet, tövbe içeren ve bunlar gibi malum ve meşhur duaları bırakıp yaldızlı, süslü ve fasih dualarla meşgul olmaktadır.

Ulema ve ebdallerin dualarında yedi cümleden fazla dua etmedikleri söylenmiştir. Ben bu sözün doğruluğunu Allah'ın Kitabında da buldum. Sadece bir yerde ki o da Bakara süresinin son ayetlerindedir yediden faz-

---

215 Bkz; Buharî, Deavat, 19; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 217.

216 Ebu Davud, Taharet, 45; İbn Mace, Dua, 12; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 172, 183.

217 A'raf 7/55.

la dua zikredilmiş, diğer değişik ayetlerde iki, üç ve en fazla beşe kadar dua bir arada zikredilmiştir.

Seleften birisi, bir kıssacıya uğramıştı. Adam kafiyeli ve edebî sözlerle dua ediyordu. Onu bu halde görünce: "Yazık sana, haddi aşıyorsun! Vallahi ben Habîb el-Acemî'yi gördüm dua olarak sadece: "Allahım! Bizi içi ve işi güzel olanlardan yap. Kıyamet günü bizi rezil etme! Allahım bizi hayırda muvaffak kıl," diyordu. O böyle dua ederken insanlar her köşede ağlıyorlardı. Biz onun duasının kabul ve bereketine tanık olduk," demiştir.

Ebu Yezîd el-Bistamî derdi ki: "Allah'tan ihtiyaç diliyle iste, hikmet diliyle isteme!"

Hasan-ı Basrî de: "Allah'tan, (ihtiyacını) zillet ve fakirlik diliyle iste, fesahat ve yaldızlı sözlerle isteme" demiştir.

Sonrakilerin ortaya çıkarttıkları işlerden birisi de, Kur'an okurken, okuduğu anlaşılmayacak, kelimelerin iğrabı, uzatma kısaltma, idğam ve izharları birbirine karışacak şekilde nağme yapmaktır. Nağmeler birbirine uysun diye kelimelerin bozulmasına ve aslının değişmesine dikkat etmemek gerçekten bidattır ve onu dinlemek mekruhtur.

Bişr b. Haris demiştir ki: "İbnu Davud el-Harbî'ye: Kur'an okuyan birisine rastlıyorum, onun meclisinde oturayım mi? diye sordum. O: "Nağme yapıyor mu?" diye sordu: "Evet," dedim. "Onunla oturma, o bidatını ortaya koymuştur," dedi.

Bidatlardan birisi de ezanda nağme yapmaktır. Bu da ezanda haddi aşmaktır.

Müezzinlerden birisi, İbn Ömer'e: Şüphesiz ben seni Allah rızası için seviyorum," dediğinde, o da: "Fakat ben Allah için sana kızıyorum," dedi. Adam: "Ya Ebu Abdurrahman, niçin bana kızıyorsun?" diye sorduğunda, İbn Ömer: "Çünkü sen ezanında haddi aşıyorsun ve ezan okumana karşılık ücret alıyorsun," dedi.

Ebu Bekir el-Acurrî derdi ki: "Bağdat'tan çıktım. Hem orada kalmam artık benim için helal değildi. Çünkü, (oradakiler) Kur'an okuma ve ezana varıncaya kadar her şeyde bidat çıkarttılar." Ebu Bekir el-Acurrî bu sözüyle, Kur'an'ı nağme ile insanların rağbetini çekmek için okumayı kasdetmiştir. Sonunda o, hicri 330 senesinde Mekke'ye yanımıza geldi.

Sonrakilerin yeni olarak uyguladıkları ve selefe ters hareket ettikleri işlerden birisi de, Selefin kolaylık gösterdikleri ve kolayını seçtikleri pek çok konuda şiddetli davranmaları, selefin titiz oldukları pek çok şeyde ise gevşek olmalarıdır. Onlar bu konuda Hariciler'e benzemektedir. Hariciler küçük günah işleyenler karşı çok şiddetli bir tutum sergilerken, Allah Rasulü'ne ait haber ve sünnetleri değerlendirmede ve İslam cemaatının yolunu terk etmede çok rahatça hareket etmektedirler.

Selefin üzerinde pek durmadığı halde, sonrakilerin çok önem verdiği konulardan birisi de, hadislerin yazılması, geliş yollarının tesbiti, garib olanların incelenmesi ve lafızlarının araştırılıp Hz. Peygamber'e (s.a.) ait olup olmadığının ortaya konulma çalışmasıdır.

İbnu Avn demiştir ki: "Üç büyük zata yetiştim, manen hadis rivayetine ruhsat veriyorlardı. Bunlar, İbrahim en-Nehaî, eş-Şa'bî ve Hasan-ı Basrî'dir (Allah hepsine rahmet etsin).

Sahabe ve selef ulemasından bir cemaatın hadislerin, tam lafızlarıyla rivayet edilemese bile mana olarak rivayetine ruhsat verdikleri nakledilmiştir.

Selefin rahat davrandığı fakat sonrakilerin titiz davrandığı konulardan birisi de, harflerin okunuşu ve ayrı ayrı mahreçlerinden çıkarılmasıdır. Bazı okuyucular, sanki farzmış gibi işin detayına kadar araştırırlar.

Bunlardan birisi de, kıyas ve nazara fazlaca dalmak, nahiv ve Arapça ilimlerinde mütehassıs olmaktır. Nitekim İbrahim b. Ethem: "Sözlerimizde dil kaidelerine uygun konuşup hata etmedik, fakat amellerimizde büyük hatalar yaptık. Keşke konuşmada hata edip amellerde düzgün davransaydık," demiştir.

Kasım b. el-Muhaymira'nın yanında Arapça ilmi zikredilince: "Onun evveli kibir, sonu taşkınlıktır," demiştir.

Selefin birisi: "Nahiv ilmi kalpteki huşuyu giderir," demiştir.

Bir başkası da: "Kim bütün insanları hafife almak istiyorsa, Arapça öğrensin .(Çünkü o, bilgiçlik taslamaya yeter)" demiştir.

Sonrakiler, su ile temizleme ve elbisenin temizliği hususunda, cünüp bir kimsenin terinden, hayız kanının bulaşmasından, eti yenen hayvanların pisliklerininden hafif kan ve benzeri şeylerden dolayı elbisenin fazlaca

yıkanması konusunda çok titiz davranmaktadırlar. Halbuki selef bütün bunlarda rahat hareket edip ruhsatla amel ediyorlardı.

Yukarıda anlattıklarımızın tersi olarak; selefin çok titiz davrandığı fakat sonrakilerin pek önem vermediği işlerden bazıları şunlardır:

Kazançta helal ve haramı araştırmak, kendisini ilgilendirmeyen şeyi konuşmak, batıla, gıybet ve dedikoduya dalıp onlara kulak vermek, yaygaralara kapılıp su-i zanna kapılmak. Bu da gıybet ve dedikoduya ortak olmaktır. Her yaygara artar ve azalır. Kötülük de çoğalır ve sahibi ona dalar durur. Hayır ise, pek rağbet görmez.

Sonrakiler, yalan ve boş sözlere dalma, batıl söz edenlerle oturma, hevai şeylerin peşine düşme, taassup, şiddetli dünya hırsı gibi sonuçta hayır getirmeyecek şeylerde çok gevşek davranır, onlara dalmaktan pek çekinmemektedirler. Halbuki selefi salihin bu konularda çok titiz davranıyor, asla musamaha etmiyorlardı.

Sonrakilerin çıkarttıklari işlerden birisi de, kadınların zaruret yokken, erkeklerin de peştemalsız (avret mahalleri açık bir halde) hamama girmeleridir. Bu büyük günahtır.

İbrahim el-Harbî'ye: "Nebiz içen fakat sarhoş olmayanın arkasında namaz kılınır mı?" diye sorulunca: "Evet, kılınır," demiş; "Peki örtüsüz hamama girenin arkasında namaz kılınır mı?" diye sorulunca ise: "Hayır, böyle kimsenin arkasında namaz kılınmaz, çünkü nebiz sarhoş etmediği zaman haramlığı konusunda ihtilaf vardır, erkeğin peştemalsız (avret mahâlli açık olarak) hamama girmesi ise icma ile haramdır," cevabını vermiştir.

Alimlerden birisi demiştir ki: "Hamama giren kimseye iki örtü lazımdır. Birisi (başkasını perdeleyecek şekilde) yüzü için, diğeri de avret yeri için. Aksi takdirde hamamda (harama bakmaktan ve haram yerini göstermekten) emin olamaz."

İbnu Ömer: "Aslında hamam, sonradan icat edilen güzel nimetlerden birisidir," derdi.

Ulemanın oturuş şekli vücudu toplayıp dizleri dikmek şeklindeydi. Bazıları, ayakları üzere oturur, dirseklerini dizleri üzerine kordu. Ashab-ı Kiram'dan, Hasan-ı Basrî'ye kadar bu ilim hakkında konuşanların şekil ve şemaili böyle idi. Cüneyd el-Bağdadî'ye kadar ilim meclislerinde kürsüler

ortaya çıkmadan önce, bu marifet ilmi hakkında konuşan ve onu ortaya açan Hasan-ı Basrî olmuştur.

Rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v) da yere oturup, bacaklarının dikerek ellerini önden bağlamıştır.[218] Diğer bir rivayete göre, Allah Rasûlü (s.a.v), ayakları üzerine oturur, dirseklerini dizleri üzerine kordu.

Bu ilim ehlinden ilk olarak kürsüye oturarak konuşan Mısır'da Yahya b. Muaz olmuş, onu Bağdat'ta Ebu Hamza takip etmiştir. Meşayih bunun için onları kınamıştır. Hem bu gibi şeyler, marifetullah ve yakîn konusunda söz eden arifterin usülünden değildir. Ancak nahivciler, dilciler ve dünya ehli müftiler bağdaş kurarak oturmaktaydılar. Bu ise, genelde kibirli kimselerin oturuş şeklidir.

Otururken derli toplu bir halde/dizler alta kırılarak oturmak tevazudandır.

İLİMLERİN KISIMLARI

Bu başlık altında önceden mevcut olan, sonradan ortaya çıkan, övülen ve yerilen ilimler işlenecektir.

Bil ki dini ilimler genel hatlarıyla dokuzdur. Bunlardan dördü, sünnete dayalı, sahabe ve Tabiûn zamanında mevcut ve malum olan ilimlerdir. Diğer beşi ise, sonradan ortaya çıkmış olup selef zamanında pek malum ve meşhur değildir.

Bilinen dört ilim şunlardır:

1- İman ilmi
2- Kur'an ilmi
3- Sünnet ve haberlerin ilmi
4- Fetva ve ahkam ilmi

Sonradan ortaya çıkan beş ilim ise, şunlardır:

1- Nahiv ve aruz ilmi
2- Fıkıhtaki kıyas ve cedel ilmi
3- Nazar ve aklî istidlal ilmi
4- Hadisteki illetleri ve hadisin geliş yollarını tesbit ilmi
5- Zayıf hadislerin tanınması, cerh ve tadil ilmi.

Bu beş ilim sonradan ortaya çıkmıştır. Ancak bunlar da ehlinin yanında bir ilimdir ve onu öğrenmek isteyenler kendilerinden dinleyerek öğrenmektedirler.

Selef, kıssaları bidat görüyor, ondan nehyediyor ve kıssacıların meclislerinde oturmayı hoş karşılamıyorlardı.

Alimlerden birisi: "Falanca kıssa anlatmasaydı, ne güzel bir adamdı," demiştir.

Bu taifeden (tasavvuf ehlinden) birisi demiştir ki:

"Hikaye sahiplerinin marifet ehli içindeki misali, kıssacıların fakihlerin içindeki durumu gibidir."

Bir başkası da: "Kıssacıların alimler içindeki durumu, köylülerin şehirliler yanındaki durumuna benzemektedir," demiştir.

Din ile dünya malı toplayıp yemeye, edep ve takvayı alet ederek dünya metaı almaya, dünya karşılığında ilmi satmaya, halka yaldızlı sözler ve yapmacık hareketler yapmaya gelince, bunlar, sonradan ortaya çıkan şeylerin en çirkinlerindendir. İlimden biraz anlayanlar yanında bu işlerin çirkinliği apaçık ortadadır. Ancak zamanımızda Selefi salihinin yolnu ve hâlini pek bilmeyen ve dini ilimlerin hakikatine hiç nüfuz edemeyen bir takım cahiller bu kimselere alim demekte, faziletten yana yoksun olan gafiller de onları fazilet ehli görmektedirler.

Bil ki, bize göre, (insanların konuştuğu) sözler yedi kısımdır.

Bunlardan birisi ilimdir. Diğer altı tanesi (hükmü itibariyle) boştur. Ona sahip çıkan, ancak, onu tanımıyan ve ilimle cehaleti birbirinden fark edemeyen kimsedir. Araplar:

"Her düşen malın bir alanı, her sözün bir konuşanı vardır," demişlerdir. Bu altı söz çeşidi şunlardır:

1- İftira,
2- Ölçüsüz konuşmalar,
3- Hata,
4- Zann,
5- Aldatmacalı (süslü) sözler,
6- Vesvese.

Bunlar alimlerce bilinmektedir. Alimlerimiz, Allahu Teala'nın, kitabında kendilerine açıkladığı şekilde, kendilerine verilen kitabı koruma, Allah'ın dinine ve kulları üzerine şahid olma vazifesi gereğince, onları geniş geniş açıklamışlardır.

Bu altı çeşit sözün dışında kalan ve herhangi bir yönüyle kötü ismi verilmeyecek yedinci kısım ilimdir. İlim, Kur'an ve sünnetin açıkça belirttiği yahut onların delalet ettiği şeylerdir. Kur'an ve sünnetten istinbat (onlara dayanarak elde) edilen, yahut herhangi bir söz olsun fiil olsun ismi veya manası onlarda bulunan şeyler ve icmanın dışına çıkmadığı sürece Kur'an ve sünnete dayalı teviller (yorumlar da) ilme dahildir.

İstinbat (ayet ve hadisten hüküm çıkarma işi), hareket noktası Kur'an olduğu ve kendisine mücmel bir şekilde de olsa işaret edildiği ve nassa (yani ayet-hadise) ters düşmediği sürece ilimdir, makbuldür.

İbnu Mesud derdi ki: "Siz öyle bir zamandasınız ki, bugün heva/nefsani arzular ilme tabidir. Öyle bir zaman gelecek ki o gün ilim heva ve hevese tabi olacak."

Allahu Teala:

"Evlerinin kapılarını ve üzerine yaslanacakları koltukları da (hep gümüşten yapardık) Ve onları zinetlere boğardık,"[219] ayetiyle;

"(Onlar) aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar,"[220] ayetinde, aklın parlak (süslü) fikirlerle muhatabını etkilemesine ve (çeşitli süslerle parlatılıp bakanı cezbeden) dünya metaına ortak bir ad olarak "zuhruf" dedi.

Buna göre, bir cahilin dini konularda (ehli olmadığı halde, nefsi hesabına) istihsan gitmesi, yanî; bir sebebini gösterip ona güzel demesi, (ilim değil, sadece) dünyevi gayeler için kılıfına uydurulmuş bir aldatmadır. Bu aynen, dünya ehli bir cahilin sahip olduğu dışı altın ile kaplanmış ve aslında altın olmayan adi bir eşyaya benzemektedir.

Zuhruf altın ile kaplanıp, altına benzeyen ve cahil kimsenin altın sandığı bir şeydir. Sözdeki süsleme de böyledir. Söz de öyle bir uslubta söy-

---

[218] Ebu Davud, Edeb, 22; Libas, 20; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 69.

[219] Zuhruf 43/34-35.

[220] En'am 6/12.

lenir ki, işten cahiller onu ilim zannederler. Bu sebeble Allahu Teala her ikisine de zuhruf ismini vermiştir.

Zuhrufa bizzat altın diyenler de olmuştur. Buna göre aldatıcı sözler, Rabbanî alimler ve hakikat ehli zahidler yanında pek kıymeti bulunmayan ve devamlılığı söz konusu olmayan altına benzemektedir. Buradaki benzerlik; peygamberlerle sıddıkların taş ile toprağın arasındaki benzerlik gibidir.

Ahmed b. Hanbel derdi ki: "İnsanlar ilmi terkedip bağa bostana yöneldiler. İlim aralarında ne kadar azaldı. La havle vela kuvvete illa billah."

Malik b. Enes demiştir ki: "Önceki insanlar bu (dini) işlerden, bugünkü insanların sorduğu şekilde sormazlardı. Alimler de pek çok iş hakkında: "Şu haramdır, bu helaldir," demezlerdi. Onlar (daha çok): "Şu müstehabtır, bu mekruhtur," derlerdi.

İmam Malik, kendisine bir soru sorulduğunda hemen acele etmez, çok düşünür, ekseriyetle: Bilmiyorum, başkasına sorun, derdi.

Bir adam Abdurrahman b. Mehdî'ye: "Kendisine sorulan ilmî bir meselede, kesin olarak: "şu helaldır, bu haramdır" diyen falancı ile sorulan soruya: "Zannederim, bana öyle geliyor ki" gibi (ihtimalli ve ihtiyatlı) söz eden "İmam Malik'i nasıl değerlendirirsin?" diye sorunca, Abdurrahman: "İmam Malik'in "zannederim, zannediyorum!" sözlerini bırak. Bana en sevimli gelen, falancının: "Kesin olarak şehadet ederim ki, hiç şüphesiz derim ki "sözleridir," demiştir.

Hişam b. Urve demiştir ki: "Bugünkü alimlere sonradan ortaya çıkardıkları meselelerde soru sormayın. Çünkü onlar onun için (önceden kendilerini haklı çıkaracak) bir cevap hazırlamışlardır. Fakat onlara sünnetleri sorunuz, onu pek bilmezler."

Şa'bî insanların sonradan ortaya çıkardıkları görüş ve hevai şeyleri gördüğü zaman şöyle derdi:

"Önceleri şu mescidde oturmak bana çıkıp gitmekten daha sevimli idi. Bu gösteriş düşkünü (sözde ilim ehli olanlar) orada bulundukları zamandan beri benim mescitte oturmama kızmaktadırlar. (Böyle kimselerle, mescitte oturmaktansa) bir çöplükte oturmak benim için daha sevimlidir."

Yine Şa'bî demiştir ki: "(Zamanımızdaki alimlerin) sana, sünnet ve haberlerden bahsettiklerini al (amel et); sonradan ortaya çıkardıkları kendi görüşlerinden anlattıklarında ise üzerlerine sümkür." Bir defasında da: "Onun üzerine bevlet," demiştir.

Selef, (sonuçta hiç kimseye bir faydası olmayan) aklî ilimleri bilmemeyi müstehab görüyorlardı. Hem, Rasûlullah (s.a.v), suskunluk ile hayayı bir arada zikrederek onlar imanın birer şubesi olarak tanıtmış ve şöyle buyurmuştur:

"Haya ve suskunluk imandan kaynaklanan iki huydur. Çirkin söz ve kötü konuşma da münafıklara ait iki haslettir."[221]

Rasûlullah (s.a.v) başka bir hadislerinde ise şöyle buyurmuştur:

"Allahu Teala'nın en buğzettiği kimse, sığırın yaş otu dili ile döndere döndere geviş ediği gibi, lafı ağzında dolaştıra dolaştıra konuşarak edebiyat yapan kimsedir."[222]

Diğer bir hadiste de şöyle buyrulmuştur:

"İfadeden acziyet dilin acziyeti (ve suskun olmasıdır), yoksa kalbin aciz kalması değildir."[223]

Yine Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur:

"Allahu Teala, sizin her şeyi konuşmanızı hoş karşılamaz."[224]

Demek ki, asıl fıkıh kalbin Yüce Rabbinden alıp anlayarak sahip olduğu fıkıh (ve anlayış) olmakta, dilin açıkladığı fıkıh ise, kalbin şehadet aleminden ve sağlam delillerden anlayıp açıkladığı şeyler olmaktadır.

Selefin müstehab gördüğü suskunluk ve uzunca sükut hâli, bugün ayıp olarak değerlendirilmektedir. Kelamcıların ortaya çıkardığı nice söz ve önceki büyüklerin kötülediği ve münafıkların türettiği bir çok ilim var ki, bugün sünnet zannedilmekte ve onlardan bahseden alim kabul edilmektedir. Günümüzde, iyi olan şeyler kötü, kötülükler iyi, sünnetler bidat, bi-

---

221 Tirmizî, Birr, 80; Ahmed b. Hanbel, , Müsned, V, 269.

222 Tirmizî, Edeb, 72; Ebu Davud, Edeb, 86; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 165.

223 Darimî, Mukaddime, 43.

224 Tabarani, el-Kebir, VIII, No: 7695; Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, VIII, 116; Münavî, Feyzu'l-Kadîr, No: 1770

datlar sünnet oldu. Nitekim, ahir zamanın alimlerini vasfeden bir haberde bunlar zikredilmiş, meşhur bir haberde de şöyle buyrulmuştur:

"Şüphesiz Allahu Teala, kendini göstermek için ağzını doldura doldura konuşan gevezelere buğzeder."[225]

Şu halde kimde bu sıfat galipse, o kimse, şahsi görüşe ve aklî izahlara dayanan ilimlerde gayet konuşkan ve usta birisidir, fakat kalbi, yakînî müşahede ve imanî ilimler yönünden tutuktur, bir şey anlamaz. Böyle bir kimse de, nifaka daha yakın ve imanî hakikatlerden daha uzak bir hâldedir.

Ebu Süleyman ed-Dârânî demiştir ki: "Kendisine herhangi bir hayır (ilim ve iş) ilham edilen kimseye; onun Kitab ve Sünnetteki yerini işitip, onlara uyduğunu görerek Allah'a hamdetmedikçe onunla amel etmesi uygun değildir."

Ariflerden birisi[226] demiştir ki: "Kalbime gelen herhangi bir düşünceyi iki adil şahit olan Kur'an ve sünnete azredip onlardan tasdik almadıkça kabul etmem."

Ebu Muhammed Sehl derdi ki: "Kul, kendisinde şu dört haslet bulunmadıkça imanın hakikatine ulaşamaz. Bunlar:

1- Farzları sünnete uygun eda etmek
2- Verâya/takvaya dikkat ederek helal yemek.
3- Zâhiren ve bâtınen nehyedilen şeylerden kaçınmak.
4- Ölünceye kadar bu hâle devam etmek.

Selef, fecirden sonra güneşin doğmasına kadar zikrullahtan başka bir şeyle konuşanı ayıplarlar ve (mescid edebine uymayacak şekilde) konuşanları mescitlerinden dışarı çıkarırlardı. Sonuçta mescitte, ya namaz kılan, ya da zikrullah ile meşgul olan kalırdı.

Selef, kalplerindeki iman ve sünnet anlayışının büyüklüğünden ve hayrın hakikatini yakînen bildiklerinden dolayı İslam'da çıkarılan ufacık bir bidatı ve din hakkında sorumsuzca söylenen basit bir sözü gözlerinde çok büyütüyor, ona müsamaha etmiyorlardı.

---

[225] Bkz: Tirmizî, Birr, 71; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 369; IV, 193.
[226] Bu zat da Ebu Süleyman Dârânî'dir. Serrac, el-Lüma, 146; Kuşeyri, Risale, I, 96.

Abdullah b. Muğaffel, oğlunu imamın arkasında (susması gerekirken) Kur'an okuduğunu işitince: "Yavrum! Bidatttan sakın, bidattan sakın," demiştir.

Sa'd b. Ebî Vakkas oğlu Ömer'i secili secili konuşurken işitince

"İşte bu senin için kızdığım bir şeydir. Bundan sonra asla ihtiyacını görmeyeceğim," dedi. Oğlu gelir kendisinden ihtiyaçlarını isterdi. Sonra Rasûlullah'ın (s.a.v) şu hadisini okudu:

"Bir kimseye konuşurken dil parçalamasından/edebiyat yapmasından daha kötü bir şey verilmemiştir."[227]

Rasûlullah (s.a.v), Abdullah b. Revaha'yı secili bir şekilde konuşurken işitince: "Ey İbnu Ravaha! Secili konuşmaktan sakın!" buyurdu. Halbuki İbn Ravaha iki veya üç kelime secili konuşmuştur.

Aynı şekilde Rasûlullah (s.a.v) (Huzeyl kabilesinden) bir adama (yakınlarınca vurulup düşürülen) ceninin diyetini vermesini emrettiğinde, adam (secili bir şekilde): "Ya Rasulallah! Henüz yiyip, içmeyen, konuşup ses çıkarmayan karındaki çocuğun diyetini nasıl veririz. (Bence) bu şekilde düşürülen bir çocuk hükümsüzdür, onun için birşey gerekmez, deyince, Rasûlullah (s.a.v):

"Bu konuşma, (cahiliyedeki) Arapların secileri gibi bir seci midir?" buyurmuştur.[228]

Bize kadar ulaşan bir rivayete göre, Mervan, bayram namazı için Musalla'nın yanında bir minber icat edince; Ebu Said el-Hudrî ayağa kalkarak:

-Ya Mervan! Bu bidat nedir? diye sordu? Mervan:

-O bidat değildir. Senin bildiğinden (ve düşündüğünden) daha hayırlı bir şeydir. İnsanlar çoğaldılar, ben de sesimi onlara ulaştırmak istedim ve bunu yaptım, deyince Ebu Said:

---

[227] Benzer bir rivayet için bkz: İbnu Ebi'd-Dünya, es-Samtü ve Âdâbu'l-Lisan, No: 94.

[228] Bkz: Müslim, Kasame, 38; Ebu Davud, Diyât, 19; Nesaî, Kasame, 40; Ahmed b. Hanbel, Musned, IV, 245.

-Asla! Bildiğimden daha hayırlı bir iş ortaya koymadın. Vallahi bugün senin arkanda namaz kılmayacağım, deyip dönüp gitti ve onunla bayram namazını kılmadı.

Buna göre, bayram namazı hutbesini ve yağmur duasındaki hutbeyi minber üzerinde yapmak bidattır. Rasûlullah (s.a.v) bu gibi durumlarda hutbeyi bir yay veya asa üzerine dayanarak yerde yapıyordu.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Ömer akşam namazını (bir özrü yokken) gökte bir yıldız doğuncaya kadar geçiktirdiği için bir köle azat etmiştir. Aynı şeyi dedesine uyarak, Ömer b. Abdülaziz de yapmıştır.

Yine bize kadar ulaşan bir rivayete göre, İbnu Ömer akşam namazını iki yıldız doğuncaya kadar geçiktirdiği için iki köle azat etmiştir.

Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Ümmetim, akşam namazını Yahudiler gibi yıldızlar kümeleninceye, sabah namazını da Hıristiyanlar gibi yıldızlar dağılıncaya (ortalık iyice ağarıncaya) kadar tehir etmedikleri müddetçe, dinlerinde kamil bir hâlde kalmaya devam eder."[229]

Süfyan es-Sevrî ve Yusuf b. Esbat demişlerdir ki: "Dini bütün olmayandan dinini öğrenme."

Vekî' demiştir ki: "Zina gibi bir suçu işlemek bana, dinim hakkında bir bidatçıya soru sormamdan daha sevimlidir."

Ahmed b. Hanbel, Ubeydullah b. Musa el-Abesî'den çokca hadis rivayetinde bulunurdu. Sonra onun basit bir bidat işlediğini duydu. Denildiğine göre yaptığı da Hz. Ali'yi Hz. Osman'dan önde ve üstün görmesi idi. Başka bir iddiaya göre ise, Hz. Muaviye'yi kötü bir sıfatla zikretmesiydi. Bunun üzerine İmam Ahmed onu terketti ve ondan alıp yazdığı bütün kağıtları yırtıp bir daha kendisinden hadis rivayet etmedi.

Bir defasında İmam Ahmed'e: "Ya Eba Abdullah! Vekî' mi selefe daha çok benziyor yoksa (yukarıda ismi geçen) Ubeydullah mı?" diye sorulduğunda: "Vekî' selefe daha çok benziyor, zina etse bile!" demiştir.

Rivayet edildiğine göre İbrahim el-Harbî demiştir ki: "Ali b. el-Medenî'den; Ubeydullah'tan bir harf olsun bahsetmemem şartıyla birçok ilim

---

229 Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 349.

yazdım. Kendisine: "Niçin Ya Eba İshak?" denilince: Onun bir bidatçının arkasında namaz kılmasını zikretmiştir.

Yine İbrahim el-Harbî demiştir ki: "Yetmiş sene, fakihler, hadisçiler, Arapça ve dil alimleriyle bir arada bulundum, hiç birinden şu zamanda ortaya atılan (ve konuşulup durulan) şeyi işitmedim." el-Harbî, bununla isim, müsemma ve benzeri kelami konuları kasdetmiştir.

Yine o şöyle demiştir: "Kelam ve cedel ehlinden olan birisinin meclisimde bulunmasını ve bana herhangi bir şey sormasını hiç sevmem (meclisimde böyle birisi varsa onu çıkarırım). Çünkü ben kelam ilmini bilmem ve onu güzel anlamam. Kelamcıları da tasvip etmem. Onlardan birisini tanısam, onunla konuşmam ve onun herhangi bir sorusuna cevap vermem."

İmam Ahmed, İmam Şafiî'nin arkadaşı Ebu Sevr'i farklı bir hadis yorumu yüzünden terk etmiştir. Şöyle ki, Ebu Sevr'e: Rasûlullah'ın (s.a.v) ***"Allahu Teala Adem'i kendi sûretinde yarattı,"***[230] hadisinin manası sorulduğunda: "Buradaki zamir Adem aleyhisselam'a aittir. (Yani Allahu Teala Adem'i, Adem'e ait bir şekilde ve sûrette yarattı) deyince, onu terketti ve bu yorumuna kızarak:

"Yazık ona! Hz. Adem için hangi şekil ve sûret vardı ki Allah ona uygun yaratmış olsun. Yazık ona. Nasıl oluyor da Allah Adem'i bir misal üzere yarattı, diyor. Peki Rasûlullah'ın (s.a.v) önceki hadisi açıklar mahiyette buyurduğu: ***"Allahu Teala, Adem'i Rahman'ın sûretinde yarattı"***[231] hadisi hakkında ne yapacak?" demiştir. Bu sözler Ebu Sevr'e ulaşınca. İmam Ahmed'e gelerek özür diledi vardığı sonucun ve yaptığı yorumun kesin bir itikattan kaynaklanmadığını, onun ancak kendine ait bir görüş ve kendi adına söylediği bir söz olduğunu söyledi."

Ahmed b. Hanbel bir bidatçının sorusuna cevap verdi diye Haris el-Muhasibî'yi de terketmiştir. Halbuki o, ehli sünnet birisiydi. Ona: "Onlara ne diye cevap veriyorsun. Hem ben sana onların sözünü anlattım. Sen ise, onları söylediklerinle tefekkür ve düşünceye sevkediyorsun. Bu da batıl ile hakkın reddedilmesine sebep olmaktadır," dedi.

---

230 Buharî, İsti'zan, I; Müslim, Birr, 115; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 244, 251, 315.

231 Münavî, Feyzu'l-Kadîr, III, 445 (No: 3978). Önceki ve bu rivayetle ilgili açıklamalar için bkz. İbn Kuteybe, Te'vilu muhtelifi'l-hadîs, s. 338-343 (Terc. M. Hayri Kırbaşoğlu) İst. 1989

Yine Ahmed b. Hanbel bir sözü yüzünden Yahya b. Maîn'i de terketmiştir. Söylediği de şu idi: "Eğer şeytan bana bir şey vermiş olsa onu alırdım."

Malik b. Enes (rah) demiştir ki: "Sünnet adına başkasıyla mücadeleye girmek sünnetten değildir. Fakat karşındakine sünneti haber verirsin, kabul ederse ne ala, yoksa sükut et."

Abrurrahman b. Mehdî'ye: "Falancı bidat ehline cevap veriyor," denilince: "Allahu Teala'nın Kitabı ve Rasulü'nün (s.a.v) sünnetiyle mi konuşuyor ve ona karşılık veriyor?" diye sordu. Yanındakiler: "Hayır aklî görüşlerle" dediler. O zaman: "Ne kötü yapıyor. Bidatla bidata cevap veriyor," dedi.

Zeyd b. Ahzem, Vehb. b. Cerîr'in şöyle dediğini nakletmiştir: Şu'be'nin şöyle dediğini işittim: "el-Hars el-Aklî'ye gelip, Rasûlullah'ın (s.a.v) :

"Sizden birisi cenazeyi takib ettiğinde, cenaze (yere) konuncaya kadar oturmasın," [232] hadisinin manasının ne olduğunu sordum. Bana: "Ne dersin, kabristana geldiğimizde kabir kazılmamışsa ayakta durmamız uygun mudur?" dedi. Bunun üzerine soru sorduğuma utandım. Bana: "Bu soruyu sormasan olmaz mıydı?" dedi.

Mahmud b. Ğaylan, Vehb'den Şu'be'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Minhal b. Amr'a bir hadis sormaya geldim. Evinden tambur sesi geldiğini duydum, geri döndüm, birşey sormadım. Sonra gelişime pişman oldum. Kendi kendime: "Acaba sormasa mıydım, belki de onun hükmünü bilmiyordur," dedim.

Sonrakilerin ortaya çıkardığı işlerden birisi de, yol üstünde alış-veriş yapmaktır. Verâ/takva sahipleri, yol üstünde oturup satış yapan kimseden bir şey almazlardı. Verâ sahipleri çocuklardan alış-veriş yapmayı da uygun görmüyorlardı. Çünkü onlar mülk sahibi değillerdir, ve (akit gibi ve önemli işlerde) sözleri de kabul edilmez.

Bana, Ebu Bekir el-Mervezî'den şu hadise nakledildi: Bir şeyh Ahmed b. Hanbel'in meclisinde bulunuyor ve kendisinden çekinilen heybet/itibar sahibi bir kimse olarak tanınıyordu. İmam Ahmed kendisine hürmet ve ikram ediyordu. Bir ara İmama, bu şeyhin evinin duvarını dış cepheden (yola bakan taraftan) çamurla sıvandığı haberi geldi. Bunun üzerine mecliste

232 Buharî, Cenaiz, 48; Ebu Davud, Cenaiz, 41; Tirmizî, Cenaiz, 35.

adamdan yüz çevirdi. Durumu farkeden ve bundan rahatsız olan Şeyh, İmama hitaben:

-Ya Eba Abdullah! Benden sana, seni rahatsız edecek bir şey mi ulaştı? diye sordu. İmam:

-Evet, duvarını dış cepheden çamurla sıvamışsın, dedi. Adam:

-Bu caiz değil midir? diye sordu. İmam:

-Hayır, çünkü sen böyle yaparak müslümanların yolundan parmak ucu kadar da olsa kendine almış oldun. dedi. Adam:

-Peki nasıl yapayım? diye sorunca; İmam:

-Ya sıvadığın sıvayı sökersin, ya da duvarı yıkıp bir kaç parmak geriye çeker sonra dış cepheden sıvarsın, dedi. Bunun üzerine adam duvarı yıktı, birkaç parmak geriye çekti ve dış kısmından tekrar sıvadı. İmam Ahmed eskiden olduğu gibi hürmete devam etti."

Selef, ölmüş kedi ve hayvanları yol üstündeki çöplüklere atarak, kötü kokusuyla müslümanlara eziyet vermeyi hoş karşılamıyorlardı. Şurayh ve başkaları kedileri öldüğünde evlerinin uygun bir yerinde defnederlerdi.

Çatı oluklarının dışarı verilip yollara dökülmesi de hoş karşılanmayan bir şeydir. İmam Ahmed b. Hanbel ve verâ ehli kimseler oluklarını evlerinin iç kısmına koyarak suyunu yol tarafına akıtmıyorlardı.

İbrahim en-Nehaî demiştir ki: "şu insanlardan birisi konuşurken iki kere yalan söyler hiç farkında olmaz. Mesela: Bir şey yok, bir şey değil, bu ne ki? gibi laflar eder."

O bununla, insanların basit konularda hiç dikkat etmeden: "Bu hiçbir şey değil, deyip ileri geri helal-haram konuşmalarını kasdetmiş, bunu gözünde büyüterek iki yalan söylemek gibi değerlendirmiştir.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Ömer (gözleri fazla görmeyen) bir arkadaşına: "Önceleri sana bu hâlinden dolayı acırdım, şimdi ise, sana imreniyorum" demiş, o da: "Niçin? Bu nasıl olur?" deyince: "Sen bari, bu hâlinle Medine'de ortaya çıkan bidatları görmüyorsun" cevabını vermiştir.

Katade'ye: "Gözlerinin çok iyi görmesini ister misin? diye sorulunca: "Hayır, bugünkü insanları fazla görmek istemem. Fakat, Rasûlullah'ın

(s.a.v) ashabın zamanında olsaydım; onlara doya doya bakmak isterdim," demiştir.

Bize, Fadl. b. Mihran'ın şöyle dediği nakledildi: "Yahya b. Main'e: "Bir kardeşim var. Kıssacının meclisinde oturuyor. Ne yapayım?" dedim: "Onu vazgeçir" dedi. Ben : "Kabul etmez" dedim: "Ona nasihat et" dedi. Ben:"Nasihat da kabul etmez, onu terkedeyim mi?" dedim: "Evet terket," dedi. Sonra, Ahmed b. Hanbel'e geldim, aynı şekilde durumu anlattım. İmam bana: "Ona söyle Kur'an okusun, içinden Allahu Teala'yı zikretsin ve Rasûlullah'ın (s.a.) hadislerini öğrensin," dedi. Ben: "Bunları yapmazsa! deyince: "İnşaallah yapar. Çünkü o tür (kıssa) meclisleri yeni çıkmış (bidat şeylerdir) dedi. Ben: "Eğer (dediklerimi) kabul etmezse, onu terkedeyim mi?" deyince, Hazret güldü ve sükut etti.

Adamın birisi, Bişr b. Haris'e, kalp ilimlerinden bir mesele sordu. Bişr, önce biraz durdu, düşündü sonra cevap verdi. Adam daha sonra, muamelat ilminden bir mesele sordu. Bişr sükut etti. Adama baktı ve: "Sen kimin meclisinde oturup kalkıyorsun?" diye sordu. Adam: "Mansur b. Ammar ve İbnu's-Semmak'ın" diye cevap verince Bişr: "Hem bize kalp ilimlerinden soruyorsun, hem de kıssacılarla oturuyorsun, utanmıyor musun?" dedi ve adamdan yüz çevirdi. Hadiseyi nakleden demiştir ki: "Ya Eba Nasr! bu adam ehli sünnettendir, sakınılacak bir kimse değildir," diyene kadar adama iltifat etmedi.

Selef mescitlerde ayrılmış özel odalarda namaz kılmayı mekruh sayıyor ve onu mescitlerde ortaya çıkmış ilk bidat olarak görüyorlardı. Aynı şekilde mescitleri süslemeyi, kıble tarafını yaldızlı şeylerle parlatmayı, mushafları yaldızlamayı da mekruh görüyorlardı. Bunlar bidat şeylerdir. Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Mescitlerinizi yaldızladığınız ve mushaflarınızı süslediğiniz zaman helak olursunuz."[233]

Selef, bir mahallede (ihtiyaç yokken) birden fazla mescidin bulunmasını da hoş karşılamıyordu.

---

233 İbnu Mübarek, Zühd, No: 747; Münavî, Feyzu'l-Kadîr, No:658; Elbani, Sahiha, No: 1351.

Rivayet edildiğine göre, Enes b. Malik (r.a), Basra'ya girdiğinde, iki adımda bir mescit görmeye başlayınca: "Bu bidat nedir? Mescitler çoğalınca, namaz kılanlar azaldı," demiştir.

Önceleri, bütün bir kabilede tek bir mescid vardı. Kabileler, mahallelerinin birinde bir mescit inşa ederek namazlarını kılıyorlardı.

Ulema, bir mahallede iki mescit bulunduğunda hangisinde namaz kılınacağı konusunda ihtilaf etmiştir. Bazıları, ilk inşa edilen mescitte namaz kılınacağını söylemişlerdir. Sahabeden Enes b. Malik ve başkaları bu görüştedirler. Bazıları da yeni ve eski mescitlerde namaz kılmayı caiz görmüşlerdir. Hasan-ı Basrî: "Kendisine en yakın mescitte namaz kılar," demiştir.

Denildiğine göre, bidatlardan ilk olarak ortaya çıkan dört şeydir. Bunlar; sofra, elek, çöven ve doyasıya yemek.

Selef, evdeki kap-kaçağın toprağın dışındaki maddelerden yapılmasını hoş karşılamazlardı. Verâ/takva sahipleri gümüş ve bakır kaplarda abdest almazlardı.

Cüneyd el-Bağdadî demiştir ki: "Serî es-Sekatî bana dedi ki:

"Evinde ancak kendi cinsinden (yani topraktan) yapılmış kapları kullanmaya gayret et."

Toprak kap ve eşyaya hesap yoktur, denmiştir.

Selef, evleri kireç ve tuğla ile süslemeyi ve yükseltmeyi de hoş karşılamazdı.

Denildiğine göre toprağı ilk defa pişirip tuğla vs. yapan Hâmân olmustur. Ona da Firavn emretmiştir. Bu tür binaların zalim hükümdarların binası olduğu söylenmiştir.

Selef, kapı ve çatıların yaldızlı şeyler ve işleme ile süslenmesini de çirkin bulurlardı. Bu tür şeyleri görünce gözlerini çevirir, bakmazlardı.

Ahnef b. Kays bir müddet oturduğu beldeden ayrılmıştı. Döndüğünde, evinin çatısının yeniden yapılıp sarıya boyandığını görünce, evden dışarı çıktı. Onlar çıkarılmadan içeri girmeyeceğine yemin etti. Sonra evi ilk hâline getirdiler.

Süfyan es-Sevrî'nin arkadaşlarından Yahya b. Muaz demiştir ki:

"Süfyan es-Sevrî ile bir yolda yürüyorduk. İşlemeli ve süslü bir kapının yanından geçtik. Ben kapıya baktım. Süfyan beni çekip dürttü, gözümü çektim ve: "Ona bakmayı çirkin görmene sebeb ne?" dedim. O da: "Onu kendisine bakılsın diye yapmışlar. Eğer (buradan) her geçen ona bakmasaydı, onu yapmazlardı" dedi ve sanki ona bakmak sûretiyle yapılmasına yardımcı olmaktan çekindi.

Selefin hoş karşılamadığı ve sonrakilerin çıkarttığı şeylerden birisi de, ince güzel elbiseler giymektir. Bu, güzel taşlarla süslenmiş kumaşlardan olabileceği gibi, erkek ve kadınlar için Mısır pamuğundan da olabilir. Bu tür elbiseler kadınlar için daha çirkin ve daha uygunsuz düşmektedir.

Öncekiler: "İnce ve güzel elbise fasıkların giysisidir. Elbisesi ince (süslü) olanın dini de incelir (zayıflar) demişlerdir." Şu söz de selefe aittir: "Kişinin yapacağı ibadetlerinin başında elbisesine dikkat gelir."

İbnu Mesud (r.a) demiştir ki: "Kalpler birbirine benzemedikçe elbiseler birbirine benzemez. (Yani insan kalben meylettiği kimselerin elbisesini giymeye çalışır)."

Bişr b. Mervan, üzerinde ince-süslü bir elbise olduğu halde hutbe veriyordu. Refî' b. Hudeyc onunla alay ederek etrafındakilere: "Emirinize bakınız, üzerinde fasıkların elbisesi varken insanlara vazediyor," demeye başladı.

Abdullah b. Amir b. Rabîa süslü elbisesi içinde Ebu Zer'e (r.a) gelerek, zühdden sordu ve onun hakkında konuşmaya başladı. Onun bu hâl ve davranışı karşısında Ebu Zerr (r.a) avcuyla sakalını sıvazlamaya başladı ve kendisinden yüz çevirerek onunla hiç konuşmadı. İbn Amir buna kızdı. Kendisi Kureyş'in ileri gelenlerindendi. Onu İbnu Ömer'e şikayet etti. İbnu Ömer (r.a) de ona: "Bunu kendine sen yaptın. Sen böyle bir elbise içinde Ebu Zerr'e gidip zühdden soruyorsun. Tabii ki o da böyle davranır," dedi.

Bir hadis-i şerifte ahir zamandaki kadınlar anlatılırken şöyle buyrulmuştur:

"Onlar giyindiği halde (elbiselerinin ince ve darlığından) açık hükmündedirler. Ona buna meylederler. Başları üzerinde sığır (deve) hörgücü gi-

bi topuz yapıp sarkıtırlar. Onlar (tövbe etmez ve bu hâlde ölürlerse) cennetin kokusunu alamazlar."[234]

İbnu Abbas (ayette yasaklanan) teberrücü, avret yerlerini gösteren elbise giymek şeklinde tefsir etmiş; *"Cahiliyye adetinde olduğu gibi açılıp saçılmayın"*[235] ayetini tefsir ederken de söyle demiştir: "O zaman kadınlar kıymeti çok yüksek elbise giyerlerdi. Ancak, (elbiseleri ince ve dar olduğundan) altından, namazda açılması sahih olmayan avret yerleri görülürdü. Bunun için bu tür elbiselerin giyilmesi hoş karşılanmamıştır.

Selefin bütün giysisi, pamuktan yapılmış uzunca iki parça dış elbise, Yemen işi bir sarık, Mısır Kıbti işi baş örtüsü, iyice dokunmamış Yemen işi elbise ve Hadramî pamuktan mamul giyeceklerden oluşuyordu. Bunların hepsi sert ve ağır sayılacak şeylerdi. Fiatları ise beş ile seksen dirhem arasında değişiyordu. Daha sonra insanlar Mısır keteni ile Horasan pamuğundan mamul ince elbiseler icat ettiler. Rasûlullah'ın (s.a.v) izarı dört buçuk zira uzunluğuda idi ve fiatı da dört-beş dirhem arasında değişiyordu.

Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"İyi olan şeyler kötü, kötülükler de iyi kabul edilmedikçe kıyamet kopmaz."[236]

İbnu Abbas (r.a) derdi ki: "İnsanlara öyle bir zaman gelecek ki o zamanda, bir sünneti öldürüp (yerine) bir bidatı ortaya çıkaracaklar. Böylece sünnetler yok olup bidatlar yayılacak. İnsanlar iyiliğe kötülük ismini verecek. Çünkü (asıl) iyiliğin ne olduğu bilinmeyecek. Malumdur ki, hak gizli kalıp bilinmezse, o tanınmaz. Aynı şekilde kötülükler iyilik gibi yayılıp iyice benimsenecek. Batıl yayılıp cehalet çoğalınca insanlar ona alışacak ve sadece onu tanıyacaklar. Böylece ona iyilik (güzel) diyecektir. Aynen bunun gibi zulüm de çoğalıp yayılacak. Öyle ki, yeni doğanlar adaleti hiç tanımadan kendilerini zulmün yayıldığı ve yapıldığı bir ortam içinde bulacaklar."

Şa'bî demiştir ki: "İnsanlara öyle bir zaman gelecek ki, Haccac'a hayır dua edecekler."

---

[234] Müslim, Libas, 135; Muvatta, Libas, 7; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 356.

[235] Ahzab 33/33.

[236] Konu ile ilgili geniş rivayetler için bkz: İbnu Hammad el-Mervezi, Kitabu'l-Fiten, I, 33-34; İbnu Mubarek, K. Zühd, No: 1367; Ebu Ya'la, Müsned, No: 6420.

Bu bir zamandan beridir olmaktadır. Çünkü Haccac, kendi zamanındaki insanların kabul etmediği bir çok işler (ve uygulamalar) ortaya koydu. Bugün onlar hoş karşılanan sünnetler ve güzel bulunan ameller olarak kabul edilmekte, insanlar onları ortaya (koyana) rahmet okuyup, gıbta etmekte ve onun bu yaptığı işlerden sevap alacağını, çalışmasının hayır karşılık göreceğini düşünmektedirler. Ancak onlar, bunu yapanın onları bidat olarak ortaya koyduğunu bilmemektedirler. Gerçi onlar ona ağızlarıyla sözlü olarak dua etmiyorlar, ama onun ortaya koydukları ile amel etmeleri ve onu güzel bulmaları, onun namına bir hayır dua ve acımadır. Acımak da dua etmektir. Bu sözün bir izah şekli de şudur:

Haccac hayır sayılacak ve ahiret ameli kabul edilebilecek bir takım yeni şeyler de ortaya koydu. Daha sonra gelen bir takım idareciler ise zulüm ve günah sayılacak bir takım uygulamalarda bulundular. Onların yaptıklarının yanında Haccac'ın ortaya koydukları sünnet gibi değerlendirildi. Bunun için, daha sonrakilerin yanında ona dua etmek gerekti.

Rahatlık ve keyf için yapılan ve selefin uygulamasına ters olan kubbe (çadırlar) ve tahtirevanlar Haccac'ın çıkarttığı şeylerdir. Halbuki önceleri insanlar, deve ve yük hayvanları üzerinde kendilerini Allah yoluna adayarak güneşe karşı saçları başları dağınık bir halde, toz toprak içinde yola çıkıyorlardı. Yiyecek ve uykuları azdı. Develerin rahatı fazla idi. Çünkü üzerlerindeki yük ve sıkıntı onları yıpratmayacak kadardı. Bu şekil bir yolculuk, kendileri için daha sevap, hacları için daha bereketli, develeri için de daha selametli idi. Hem bu şekilde Hz. Peygamber'in (s.a.v) sünnetine uygun hareket etmiş oluyorlardı. Haccac ise çıkarttığı yeni uygulamalar ile, onları bütün bu hallerin dışına itti. Artık insanlar, develere yükle birlikte zorla taşıdıkları gölgelikler yükleyerek ve içlerine binerek yola çıkmaya başladılar. Bu onların telef olmasına sebeb oldu. Böylece onlar bu konuda onu icat edene ortak oldular. O da bunların vebaline ortak oldu.

Haccac ayrıca ilk olarak Kur'an da hizip ve aşır işaretlerini, ayet başlıklarını, kırmızı, yeşil ve sarı noktalamaları koyarak onda olmayan süsleme ve şekilleri mushafa dahil etmiştir.

Selef büyükleri: "Kur'an'a ondan olmayan şeyleri karıştırmayın, Onu Allahu Teala'nın indirdiği şekliyle koruyun, derlerdi.

Alimler Haccac'ın Kur'an üzerinde yaptığı eklemeleri hoş karşılamamışlardır. Hatta Ebu Rezzîn demiştir ki:

"İnsanlara öyle bir zaman gelecek ki yeni nesiller, Haccac'ın Kur'an'da koyduğu yeni işaretlerin Allahu Teala tarafından bu şekilde indirildiğini zannedecekler." O, bu sözüyle Haccac'ı kınamıştır. Bu konuda ihtilaf nakledilmiştir. Şöyle ki, alimlerden bazıları kırmızı nokta ve hareke konmuş mushaflardan okumayı uygun bulmuyordu. Nitekim bazı alimlerin mushafı satın almayı uygun bulduğu halde, onu satmayı hoş karşılamadıkları nakledilmiştir. Yani bununla, Kur'an'ı alan kimsenin kendisi noktalayıp harekelemedikten sonra, başkasının noktalayıp harekelediği Kur'an'dan okumakta bir sakınca olmadığına işaret etmek istiyorlardı. Kur'an'a nokta ve hareke koyan kimse bu ameliyle bidatçı olacağı düşüncesiyle bu işine karşılık olarak ücret almasının da hoş karşılamıyorlardı.

Ebu Bekir el-Hezlî demiştir ki: "Hasan-ı Basrî'ye mushafları noktalama işinden ücret alınıp alınmayacağını sordum; Bana: "Onun noktalanması ne demektir? Ne yapıyorlar?" dedi. Ben: "Kelimelerini Arapça'ya uygun bir şekilde yazıyorlar," deyince: "Kur'an'ın bu şekil harakelenmesinde bir sakınca yoktur," dedi.

Halid el-Hazza demiştir ki: "İbnu Sîrîn'in yanına girdim, noktalanmış bir mushaftan Kur'an okuduğunu gördüm. Halbuki kendisi nokta ve harakeyi hoş karşılamıyordu."

Ferras b. Yahya demiştir ki: "Haccac'ın hapishanesinde nahve uygun harakelenmiş ve noktalanmış bir mushaf yaprağı buldum, hayret ettim. Çünkü bu benim gördüğüm ilk harekeli (noktalı) yazı idi: Onu Şa'bî'ye götürüp haber verdim, bana: "Ondan oku, fakat sen kendi elinle nokta (harake) koyma," dedi.

Haccac'ın yaptıklarından birisi de, kurralardan otuz kişilik bir komisyon kurarak bir ay içinde onlara Kur'an'ın harflerini ve kelimelerini saydırması idi. Eğer, Hz. Ömer, yahut Hz. Osman veya Hz. Ali onların bu yaptığını görselerdi, hiç şüphesiz sopa ile başlarına vurup fena halde canlarını yakarlardı. Bu yapılan, Sahabe-i Kiram'ın kötü gördüğü ve ahir zamandaki alimlerin sıfatı olarak anlattıkları bir hâldir. O zamandaki insanlar, Kur'an'ın harflerini ezberlerler fakat hükümlerini zayi ederler. Haccac da iyi bir Kur'an okuyucusu ve kuvvetli bir hafızdı. Her üç günde bir Kur'an'ı

hatmederdi. Bununla birlikte, onun hükümlerini çiğneyenlerin de başında geliyordu.

Haccac'ın yaptığı işlerden birisi de mescidlerden çakıl ve kumları çıkarıp yerine kamıştan yapılmış hasır sermesiydi.

Anlatıldığına göre, Katade bir hasır üzerinde secde ettiğinde gözüne kamış battı. Kendisi a'ma birisiydi. O zaman şöyle demiştir: "Allah Haccac'a lanet etsin. Tuttu, namaz kılanlara zarar veren şu kamış hasırları icad etti."

Selef, Allahu Teala'ya karşı huşu, tavazu ve zillet ifadesi olarak yer ve toprak üzerine secde edilmesini müstehap görüyorlardı.

İşte Haccac'ın yukarıda zikrettiğimiz ve bunlardan başka burada sayma durumunda olmadığımız pek çok bidatı bugün halk içinde güzel olarak bilinen uygulamalar ve alışılan esaslar olarak kabul görmüştür. Bunlar ve bunların dışında başkalarının da sonradan icat ettiği sayılması uzun sürecek pek çok şey var ki, salihlerin hâlini ve selefin gidişatını bilen kimseler yanında hepsi güzel bulunmayacak şeylerdir.

İbnu Mesud demiştir ki: "Münker ve bidatlar öyle yayılır ki; onlardan bir şey değiştirilince, sünnet değiştirildi," denilir.

İbnu Mesud, sözünün son kısmında şöyle demiştir: "O zamanda insanların en akıllısı, dinini korumak için tilki gibi kurnazlık (akıllılık ve plan) yapandır."

Enes b. Malik, hicri seksenlerde Haccac'ın vali olduğu günlerde demiştir ki: "Bugün "La ilahe illallah" kelime-i şehadeti hariç, Rasûlullah (s.a.v) zamanında olan hiçbir şeyin kaldığını bilmiyorum." Kendisine: "Ya Eba Hamza! Namaz var ya!" denilince: "Namazda şu bildiğiniz şeyleri icat etmediniz mi?" diyerek, namazın tehir edilmesini, öncesindeki duayı ve devamlı yapılan selamı kasdetmiştir. Hatta onlar bunu kamete denk görüp sünnet olarak değerlendiriyorlardı.

Enes b. Malik (r.a), Yezîd er-Rakkaşî, Ziyad en-Numeyrî ve Ferkad es-Sincî gibi Kur'an ehli alimler yanına geldiklerinde onlara: "Siz Rasûlullah'ın (s.a.v) ashabına ne kadar çok benziyorsunuz," der, onlar bu söze sevinirlerdi. Enes (r.a) onlara: "Başınız ve sakallarınız ne güzel" derdi.

Sonraki gelenleri hâli, Mecnun'un şu sözüne benzemektedir:

"Çadırları onların (sevgilinin kabilesinin) çadırları gibi, ancak gördüğüm kadınlar onların kadınlarına benzemiyor."

Sahabeden bir grup şöyle demiştir: Eğer Rasûlullah'ın (s.a.v) ashabı dirilseydi namaz hariç, bugün içinde bulunduğumuz hayattan hiçbir şeyi tanımazlardı. Başka bir rivayette: "Ancak toplu halde kıldığınız namaz hariç." ifadesi vardır.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Ben (ashabtan) öyle kimselerle oturdum ki, eğer siz onları görseydiniz (ilâhî aşk içinde dünyadan geçmiş halleri karşısında kendilerine): "bunlar delidir" derdiniz. Eğer onlar sizin en hayırlılarınızı görselerdi; "bunların (gerçek iman ve İslamdan) hiçbir nasipleri yok!" derlerdi."

Ebu Hazim demiştir ki: "Ben bir çok kurrâlara/Kur'an ehli insanlara yetiştim. Onlar gerçekten kurrâ idiler. Eğer gerçek bir Kur'an ehli, yüz kişinin arasında bulunsa, ileri seviyedeki tavazusu, güzel görünüşü ve huşûsundan dolayı hemen tanınır. Gerçekten Kur'an ona, sima ve görüşünde bir vakar kazandırmış, hâlinde tavazu sahibi yapmış ve kalbini huşû ile doldurmuştur. Bugünkü Kur'an okuyanlara gelince, vallahi onlar (gerçek) kurrâ değillerdir. Onlar ancak cerci (ilim sayesinde mal toplayıp yiyen) kimselerdir."

Seleften bazı kimseler demişlerdir ki: "Biz bir cenazede bulunduğumuzda orada bulunan herkesin (ölüm karşısındaki) şiddetli hüznünden cenaze sahibinin kim olduğunu tanıyamaz ve kime taziyede bulunacağımızı bilemezdik. Cenazede bulunanlardan birinin üzerinden üç gün geçerdi. (Ölümün dehşeti ile hüzne boğulduğu için) kendisinden (herhangi dünyevi bir şey için) istifade edilemezdi."

Fudayl, etrafındakileri zamanındaki kurralardan sakındırarak: "Şu kurralarla beraber olmaktan sakının. Çünkü herhangi bir konuda kendilerine muhalefet etsen, seni inkar ederler," derdi.

Süfyan es-Sevrî demiştir ki: "Bana, bir gençle sohbet etmekten daha sevimli gelen hiçbir şey yoktur. Yine bana (dünya ehli) bir kurra ile sohbet etmekten de daha sevimsiz bir şey yoktur." Süfyan, çoğu defa şöyle söylerdi: "(Bu devirde) güzel nağme yapmayana güzel itibar görmez."

Bişr b. Haris demiştir ki: "Bir genç ile sohbet etmem, benim için, bir (dünya ehli) kurra ile sohbet etmemden daha sevimlidir. Bu devirdeki kurralar/Kur'an okuyucuları ile beraber olmaktan sakın. Şüphesiz onlar, kötülenmeyecek şeyi kötülerler. Eğer onlarla beraberken cemaatla namazı terkedecek olsan, senin aleyhine şahitlik ederler. Bütün bunlar, onların herhangi bir konuda (bilinmesi ve korunması gereken) ölçüyü aşmalarından ve koyu cehaletleri, alimlerle çok az oturmaları ve ilme fazla önem vermemeleri sebebiyle her şeyde hemen inkara kalkmalarından kaynaklanmaktadırlar. Bir de onlar, inkar edilmeyecek (kötülenmeyecek) şeyleri inkar eder, aslında affedilecek (musamaha gösterilecek) basit şeylerde kızarak ve meclisi terkederek taassuba düşerler. Onlar güzel ahlak sahibi olmadıkları gibi, güler yüzlü ve tatlı dilli de değillerdir. Çünkü onlarda insanlara karşı bir katılık ve sertlik, zenginlere karşı ise yağcılık ve boyun eğme hastalığı vardır. Öyle ki, sanki zenginlerin (verdiği) rızkı yiyormuş gibi onlara kıymet verir ve sanki ibadeti onlara yapıyorlarmış gibi yanlarında yağcılık yaparlar. Halbuki güler yüz ve tatlı dilli diğer insanlara karşı içlerinde son derece bir buğz vardır."

Bunun için alimlerden birisi demiştir ki: "Şerefli insan, kendisine ikram ve iltifat ettiğinde tavazu gösteren, alçak insan da sen ikram ettikçe kibirlenen kimsedir."

Bir başkası da şöyle demiştir: "Sefil (alçak) insan, sen kendisine ikram ve iltifat ettikçe (sözde) çokca iyiliği emreden ve her konuda yakınlarına yüklenen (onları tenkid eden) kimsedir." Yani, iyiliği emreden bir kimse olarak tanınmak için böyle yapar. Bu sebepten dolayı alimler onları terketmiş, hikmet ehli de bu tipleri kötülemiştir. Çünkü ilim insanlara genişlik sağlar ve müsamaha ister. Böyle olunca, güzel ahlaklar, edepler ve herkesi kaplayan insanî yaklaşımlar ortaya çıkar. Alim, insanlara konum ve durumlarına göre davranır, yapamıyacakları ve güçlerinin yetmiyeceğini onlara yüklemez ve onları mazur gösterecek sebebler bulur.

Gerçek alimlerin sıfatlarından birisi de, insanlara tanıdığı genişlik (ve ruhsattan) kendisini uzak tutmasıdır.

İmam Şafiî demişti ki: "Halkı sıkmak, düşmanlıklarını kazandırır. Öyleyse sen, her konuda ruhsat veren ile iyice sıkan arasında orta bir yol tut."

Bir haber şöyle buyrulmuştur:

"Siz insanları mallarınız ile rahatlatamazsınız. Öyleyse sizden birisi onları güleryüz ve güzel ahlak ile rahatlatıp kazanmaya çalışsın."[237] Başka bir rivayette "güler yüz ve tatlı yaklaşım ile" ifadesi vardır. Bütün bu hâl ve hasletler (dünya ehli) kurralarda mevcut değildir. Hem onlar bu tür şeyleri pek bilmezler. Allahu Teala, her şey için bir ölçü koymuştur. Kim o şeyin ölçüsünü aşarsa, onu bozar.

Seleften birisi demiştir ki: "Az tavazu çok amelin yerine geçer, azıcık vera sahibi olmak da çok ilme kafidir."

Selefin önem verip de, sonrakilerin pek önem vermediği ahlâklarından birisi de, insanın, kendisiyle (normal olarak) konuştuğu bir kimsenin hakkında, (olumsuz bir şekilde) veya (gıyabında) olumsuz olarak bahsettiği bir kimseyle, (yüzyüze gelince) normal olarak konuşmasını münafıklık saymalarıydı. Çünkü onlar, bir kimse ile konuştuklarında veya kendisine selam verdiklerinde, kalpleri ona karşı temiz olur ve artık onun hakkında olumsuz olarak konuşmazlardı. Ortaya çıkarttığı bir bidat veya açıkça yaptığı bir günahı sebebiyle hakkında (olumsuz olarak) konuştukları kimse ile de (yüzyüze gelince sözlerini değiştirerek) konuşmazlardı. Bir kimseyi söz ile övüp fiil ile kötülemezler, bir kimseyi fiilen kötülediklerinde de söz ile övmezlerdi. Çünkü bu tür bir davranışta iki yüzlülük, iki dil ve içle dışın farklı tutumu bulunmaktadır. Onlar, karşılaştıkları kimseye "selamun aleyke" dediklerinde, artık sen benden yana seni gıybet etmemden ve kötülememden selamettesin demek isterlerdi. Bir kimsenin (dışta) selam verdiği kimse için içte kötülük düşünmesini bir çeşit münafıklık olarak değerlendirirlerdi.

Bize kadar ulaşan bir habere göre, Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"İnsanların en kötüsü, şunlara bir şekilde bunlara ayrı bir şekilde gelen (davranan) iki yüzlü kimsedir."[238]

---

[237] Hakim, Müstedrek, I, 124; Beyhaki, Şuabu'l-İman, VI, No: 8054; Ebu Nuaym, Hilye, X, 25.

[238] Ebu Davud, Edeb, 34.

Diğer bir hadisi şerifte de şöyle buyrulmuştur:

"Kim dünyada iki dilli (iki yüzlü) olursa, Allah kıyamet günü ona ateşten iki dil verir."[239]

Ehlullahtan birisi demiştir ki: "Yanımda birisi zikredildiğinde, mutlaka onu mecliste oturuyormuş gibi düşünürüm ve ancak işittiğinde hoşlanacağı şeyleri söylerim."

Bir başkası da şöyle demiştir: "Yanımda birisi zikredildiğinde, kendimi onun yerine korum. Benim için (arkamda) konuşulmasından hoşlandığım her şeyi onun için söylerim."

Bütün bunlar, insanların el ve kalplerinden selamet bulduğu (gerçek) müslümanların sıfatlarıdır. Onlardan birisinin yanında bir başkası kötü bir sıfatla zikredildiğinde, durur ve kendi nefsinin durumu hakkında düşünürdü. Eğer kendisinde de benzeri bir sıfat varsa, hayası onu kardeşi hakkında konuşmaktan alıkordu. Eğer o çirkin sıfat kendisinde yoksa, Allahu Teala'ya hamdeder ve din kardeşine de açırdı. Onun o andaki meşguliyeti, kendisini bu tür bir şeyden koruduğu için Mevlâ'sına şükür olurdu. İşte selefin hâl ve gidişatı böyle idi.

Allahu Teala'nın daha önceki ümmetlere indirdiği kitaplarından birinde şöyle denmiştir: "Kendisinde hayır bulunmayan bir kimseye: "Bu hayır ehlidir," denildiğinde, nasıl sevinç duyduğuna hayret edilir. Kendisinde olan kötülük söylendiğinde de nasıl kızdığını şaşılır. Bunlardan daha fazla şaşılacak olan ise, kendisinin yakîn üzere olmasını isterken, insanlara şek ve şüphe üzerinde bulunuyorlar diye kızan kimsedir."

Selefin üzerinde titizlikle durdukları bir şey de, methedilme arzusu ve övülmek isteğinin kişiye hakim olmamasıydı. Hatta seleften birisi demiştir ki: "Kim methedilmekten hoşlanır ve kötülenmekten rahatsız olursa, o münafıktır."

Hz. Ömer (r.a) bir adama: "Kavminin efendisi (ileri geleni) kimdir?" diye sorunca, adam: "Benim" dedi. Bunun duyan Hz. Ömer: "Eğer sen kavminin efendisi olsaydın, böyle söylemezdin," dedi.

---

[239] Ebu Davud, Edeb, 34, Darimî, Rikak, 51.

Süfyan es-Sevrî demiştir ki: "Sana: "Bu ne kötü adam!" denildiğinde kızarsın, hâlbuki sen gerçekten kötü bir adamsın. (Sana kötü diyene kızacağına üzerindeki kötü hâli gider)".

Bir başkası da demişti ki: "Sen kendinde hiçbir hayır görmediğin müddetçe, sende hayır bulunmaya devam eder."

Alimlerden birisine: "Nifağın alameti nedir?" diye sorulunca:

"İnsanın, kendisininde olmayan bir sıfat ile övüldüğünde kalbinin bundan hoşlanmasıdır," demiştir.

Süfyan (rah) derdi ki: "Bir adamın, bütün insanların onu sevmesini istediğini ve herhangi bir kimsenin onu kötü bir hâlde zikretmesinden hoşlanmadığını görürsen, bil ki o kimse münafık birisidir."

Bu kimse, Allahu Teala'nın münafıkların sıfatlarını anlattığı şu ayetin hükmüne girmektedir:

"Hem sizden hem de kendi toplumlarından emin olmak isteyen başkalarını da bulacaksınız."[240]

Bu durumda, ehli sünnet içinde emniyette olan bir kimsenin bidat ehli içinde emniyette olmasından korkması gerekir. Bu hâl, alimlerin devamlı kötülediği dünya ehli kurraların başına gelen şeylerdendir.

İşin gerçeğini bilmeyen ve nefsinin hilelerine aldanmış bir kimse, Hz.Rasûlullah'ın (s.a.v) *"Mümin methedildikçe kalbinde imanı artar/gelişir,"*[241] hadisini, asıl manasının dışında yorumlamakta ve alanının dışına hamletmektedir. Dikkat edilirse, hadiste mümin gelişir denmedi, sadece "İmanı gelişir" dendi. İmanın gelişmesi onun artmasıdır. Bu artış da insanda kötü görülen şeylerden ve istidraç türü hallerin bulunmasından çekinip korkmakla meydana gelir.

Halbuki hadiste, arifler için en yüksek seviyedeki imana yükselerek en yüce mümin olma yolu açılmıştır. Şöyle ki: Arif kimse methedildikçe bundan Yüce Mevlâ'sı için sevinir. Çünkü o sıfatın asıl sahibi O'dur. Bunun için fıtratında ortaya çıkan bir hâl aslında onu yaratana aittir. Bu durumda ona yapılan övgü onun asıl sahibi için bir medh olur. Bu anda arif kendi

---

240 Nisâ 4/91.

241 Hakim, el-Müstedrek, III, 597; Acluni, Keşfu'l-Hafa, No: 274, Zayıf bir senedle.

nefsine nazar etmemekte ve (aslında) Allah'a ait bir sıfatla kendini beğenme hatasına düşmemektedir.

Bütün bu anlattığımız güzel ahlaklar izleri silinmiş, Yüce Allah'ın merhamet edip sevkettikleri hariç, gidenleri kesilmiş marifet yollarıdır. Cenab-ı Hakk bizleri de selefi salihinin yollarına sevketsin. Amin.

İMAN VE YAKÎN İLMİNE ULAŞMA YOLLARI

Bil ki, pek çok ilimler vardır ki bir münafık veya bidatçı veyahut bir müşrikin ona yönelip üzerinde durması, öğrenmesi, hıfzetmesi ve yayması mümkündür. Çünkü bu tür ilimler zihnin neticesi ve aklın ürünüdür. İman ve yakîn ilmine gelince, onlar müşahede hâlinde kalpte zuhur etmesi ve hakikati hakkında konuşulması ancak başlangıcında yakîne ulaşmış bir mümin için mümkün olur. Çünkü bu güzel haller, son derece kuvvetli bir imanının kalpte yerleşmesine ve kişinin ilmin hakikatine ulaşmasına bağlıdır.

Yakîn hâli, Allahu Teala'nın kudretinin ve azametinin keşfolmasıyla hasıl olan ilâhî bir ayet ve va'd-i Suhbanidir. Hiç şüphesiz Allahu Teala'nın ayetleri fasık kimselere keşfolmaz, zalimler va'd-i ilâhîye ulaşamaz, hak yoldan çıkanlara ilâhî kudret ve azamet açılmaz, batıla dalanlarda manevî vecd oluşmaz. Çünkü böyle bir durumda Allah'ın ayetleri ve huccetleri hafife alınmış, burhan ve kudretine noksanlık gelmiş, muhlislerin en büyük dayanağı olan yakîne şüphe girmiş sıdk ehlinin en bariz vasfı olan hak ile batıl birbirine karışmış olur. Sıdk ehli öyle kimselerdir ki; Allahu Teala onları muhabbet ehlinin önünde en büyük delil yapmıştır. Bu anlattığımız marifet ilminin diğer ilimlere üstünlüğünü gösteren en açık delillerden biridir.

Allahu Teala buyurmuştur ki:

"İsrail oğullarının bilginlerinin onu bilmesi, onlar için bir delil değil midir?"[242]

---

[242] Şuara 26/197.

Diğer bir ayet-i kerimelerde de şöyle buyrulmuştur:

"Hayır o (Kur'an), kendilerine ilim verilenlerin sinelerinde (yer eden) apaçık ayetlerdir."[243]

"İşte bunda ibret alanlar için işaretler vardır."[244]

"Gerçekleri bilmek isteyenlere ayetleri apaçık gösterdik."[245]

"Anlayan toplum için onu güzelce açıklıyoruz."[246]

İşte, Allahu Teala'yı bilen (marifet ilmine sahip) O'ndan anlatan bu alimlere Allahu Teala, huzurunda yüksek bir paye ve alî bir makam vermiştir. Bu ise, ehil olmayana ve hak etmeyene verilmez. Çünkü bu mevkiye ulaşanlar, Allahu Teala'nın ayetleri, delilleri, şahidleri, yolunu açan ve beyanlarını açıklayıp yayan kimselerdir. Çünkü Allahu Teala şöyle buyurmuştur:

"Sonra, onu açıklamak bize düşer."[247]

Yine Allahu Teala:

"Zaten onlar buna layık ve ehil kimselerdi,"[248] ayetiyle birlikte;

"Müminlere yardım bize hak oldu,"[249]buyurduktan sonra;

"O, insanı yarattı ve ona beyanı (açıklama yetki ve yeteneğini) öğretti,"[250] buyurmuştur.

Onlar da Allah'ın kendilerine yardımı ile O'na (dinini ihya konusunda) yardım ettiler.

O'nun kendilerinde tahakkuk ettirdiği ilâhî tecelliler sayesinde, gerçeğe ulaştılar ve onun kendilerine açtığı şeylerde O'nun adına şahitlik yaptılar. Böylece muttakiler için birer imâm, hadiyet yolunda da birer rehber oldular.

---

243 Ankebut 29/49.

244 Hicr, 15/75.

245 Bakara 2/118.

246 En'am 6/105.

247 Kıyamet 75/19.

248 Fetih 48/26.

249 Rûm 30/47.

250 Rahmân 55/4.

Marifet ehlinden birisi demiştir ki: "Kimin bu ilimden bir müşahedesi yoksa şirk veya nifaktan tam sıyrılmaz. Çünkü o yakîn ilminden habersizdir. Yakînden hiç nasibi olmayan kimsede şüphe kırıntıları bulunur."

Ariflerden birisi de demiştir ki: "Kimin bu ilimden bir nasibi yoksa, onun kötü akibetle ölmesinden korkarım. Ondan elde edilecek en küçük nasib, bu ilmi tasdik (varlığını kabul) ve ehline (hakkını) teslim etmektir."

Bir başkası da şöyle demiştir: "Kim de iki haslet varsa, ona bu marifet ilminden hiçbir şey açılmaz. Bunlar; kibir ve bidattır."

Bir grup marifet ehli şöyle demiştir: "Kim dünyayı sever ve hevasında ısrar ederse o, marifet ilmini elde edemez."

Ebu Muhammed Sehl demiştir ki: "Bu ilmi inkar edene verilecek en küçük ceza kendisine ebediyyen ondan hiçbir şey verilmemesidir."

Ehlullah, marifet ilminin sıddıkların ilmi olduğunda ve ondan nasibi olan kimsenin mukarrabundan olup ashabı yemin derecesine ulaşacağında ittifak etmişlerdir.

Bil ki, tevhid ilmi ve sıfatı ilâhîyeyi tanıma diğer ilimlerden apayrıdır. Diğer zâhirî ilimlerde ihtilaf (sahipleri ve ümmet) için bir rahmettir, tevhid ilmindeki ihtilaf ise, dalalet ve bidattır. Zâhiri ilimdeki (kasıtsız) hata affedilmiştir, hatta alimler içtihad edip de hataya düştüklerinde, hata (bir) sevap olarak yazılmaktadır. Tevhid ilminde ve yakînde hata ise, baştan küfürdür.

Hiç şüphesiz kullar, Allahu Teala katında, (sırf) zâhirî ilmi taleb ederek ilmin hakikatına ulaşmakla mükellef tutulmamışlardır. Onlara gereken tevhid konusunda Allahu Teala katındaki hakikata uygun bir anlayışı ele geçirmeye çalışmaktır. Kim bir bidat çıkarırsa, bidatı reddedilir, kendisi bundan mesul olur. Bu kimse Allahu Teala'nın kullar üzerinde bir huccet (güvenilir bir delil) ve yeryüzünde faydalı bir rahmet olmaz. Bilakis, dünyaya rağbet eden dünya ehli birisi olarak tanınır. Allahu Teala'ya sevkeden bir delil, dinin davetçisi ve muttakiler için bir imam olamaz.

Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Alimler, dünyaya dalmadıkları müddetçe, peygamberlerin en emin varisleridir. Dünyaya daldıklarında ise, dininizi korumak için onlardan sakınınız."[251]

Meşhur bir hadisi şerifte ise şöyle buyrulmuştur:

"Kim dinimizde (herhangi bir şeri delilin kabul etmediği) yeni bir şey icad ederse, o kişi (ve işi) reddedilir."[252]

İsâ Aleyhisselam'dan rivayet edilen bir haberde, kendisine:

"İnsanların en çok fitneneye sebeb olanı kimdir?" diye sorulunca, şöyle demiştir: "İnsanların gözü önünde hata eden alimdir. Çünkü alim hata edince ona bakan bütün halk hataya düşer."

Bu manada Rasûlullah (s.a.v) Efendimiz de şöyle buyurmuştur:

"Ümmetim için korktuğum şeylerden birisi de; alimin sürçmesi ve münafığın Kur'an hakkında mücadeleye girmesidir."[253]

Seleften birisi demiştir ki: "Hata eden alimin durumu gemi gibidir. Gemi bâtınca içindeki pek çok halk da batıp gider. Veya böyle bir alimin hâli güneş tutulmasına benzer. (Güneş tutulunca) insanlar: "Ey gafiller (kusuf) namazına koşun" diye bağırırlar. Hiç şüphesiz bu durum halk yanında korkulacak büyük bir tehlikenin işaretidir."

Garib bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Kim ümmetimi aldatırsa, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun." Kendisine:

"Ümmetinin aldatılması nedir, nasıl olur Ya Rasulallah?" diye sorulunca, Rasûlullah (s.a.v):

"İslam'da bir bidat çıkarıp insanları ona sevketmektir," cevabını vermiştir.[254]

İbnu Abbas demiştir ki: "Kendisine tabi olanlar yüzünden vay alime. Alim yüzünden vay halkın başına gelenlere. Alim hataya devam eder du-

---

251 İbnu Abdilber, Beyani'l-İlm, I, 185; Münavî, Feyzu'l-Kadîr, No: 5701; Elbani, Daife, No:2670

252 Buharî, Sulh, 5; Müslim, Akdiyye, 17; İbn Mace, Mukaddime, 2; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 27.

253 Ali Muttakî el-Hindî, Kenzu'l-Ummal, X, 199 (h. no: 20949).

254 Ali Muttaki el-Hindî, Kenzu'l-Ummâl, I, 221 (h.no:1118).

rur, insanlardan bir grup da kendisine tabi olur ve hata bütün aleme yayılır. Allah'ın dininde bidat çıkaran, Allah'ın Kitabı hakkında ve Allah'ın anlatılmasına izin vermediği marifet ilmi konusunda konuşan, bununla birlikte Allah'ın bütün kulları üzerine bir delili, kulları içinde huzuruna yaklaştırdıklarının ilahi huzura alınma sebebi ve kulların fazilete erişme vesilesi olan Rasûlullah'ın (s.a.v) sünnetlerine pek önem vermeyen kimseden daha büyük günah sahibi bilmiyorum."

Dünya işlerine fazla dalan ve bu yolda şehvet ve hevasına uyarak büyük günahlar işleyen kimsenin yanında dinde bidat çıkaran, Kitab, sünnet ve müminlerin yolunun dışında (kendine göre) bir yol tutanın durumu, Rabbi ile kendisi arasında kalacak günahlar işleyerek nefsine zulmedenin yanında, insanların mal ve kanlarına tecavüzle büyük zulümler yapan kimsenin durumuna benzemektedir.

Hiç şüphesiz kullara zulmetmek (kulun kendi nefsine zulmetmesinden) daha büyük günahtır. Onunla ilgili dava ve defterler (kıyamette ihmal edilip) göz ardı edilmeyip muhakkak hesabı sorulur. Bunun gibi dinde (kendi heva ve hesabına göre) değiştirme yapmak da (dünyaya dalmaktan) daha büyük bir günahtır. Çünkü böyle bir davranış (kullara) ahiret işlerinde zulüm yapmak, müminlerin yolunu kesmek ve peygamberlerin şeriatını temelden bozmaktır. Bu kimseyi şu kimseye de benzetebiliriz.

Bir adam var ki günah işliyor, günahını inkar ediyor ve nefsini haklı çıkarmaya çalışıyor. Bunun yanında bir başkası da günah işliyor, fakat günahını itiraf ediyor ve nefsinin azgınlığından dolayı özür diliyor. Bu kimse diğerine göre affa daha yakın ve acınmaya daha layıktır. Aynı şekilde amelinde ifrat ve tefrite düşen, nefsi için hayır işlemeyen ancak bununla birlikte, ilmin hakikatını ortaya koyan, Kitap ve sünneti açıklayarak Allah ve Rasulü'ne karşı samimi olan kimse, Allahu Teala'nın dininde kendi başına hükümler koyan, ümmet içinde Kitap ve sünnete ters düşen bidatlar çıkaran kimseden ihlasın güzelliğine ulaşmaya daha yakındır. Ve bu kimse neticede noksanını görmeye ve kusurlarını gidermeye daha layıktır. Çünkü bidat sahibi, sanki bir milletin yaşantısını bozmuş ve bir dini değiştirmiş olmaktadır. Bu da onun kalbinde nifak doğurur ve nihayet kalp nifakla kapanır.

Sünnete muhalif olarak ümmet içinde bidat çıkaran kimse günahlara dalarak nefsine kötülük edene nispetle hükümdarın emrine uymayıp ona ait haklarda kusur edenin yanında, hükümdara devletinin merkezinde isyan ederek onun saltanatını ortadan kaldırmak için ayaklanan kimseye benzemektedir.

Hükemadan birisi demiştir ki:

"Üç kimse var ki, hükümdarın onları affetmeleri güzel olmaz:

1- Devleti değiştirmek isteyen,
2- Hükümdarı küçük düşürecek işler yapan,
3- Koyduğu yasağı çiğneyen."

Rasûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Allahu Teala'nın (özel olarak görevlendirdiği) bir meleği vardır, her gün şöyle seslenir: "Kim Rasûlullah'ın (a.s) sünnetine muhâlefet ederse, O'nun şefaatına ulaşamaz."[255]

Hz. Ali demiştir ki: "Heva/kötü arzular körlüğün diğer bir çeşididir.".

En doğru söz sahibi Allahu Teala buyurmuştur ki:

"Bilgisizce insanları saptırmak için Allah adına yalan uydurandan daha zalim kimdir?"[256]

Sonra, Allahu Teala, aynı sûrenin diğer bir ayet-i kerimesinde:

"Allah'a karşı yalan uydurandan yahut kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken "bana da vahyolundu" diyenden ve "ben de Allah'ın indirdiği ayetlerin benzerini indireceğim diyenden daha zalim kim vardır?"[257] buyurmuştur.

Allahu Teala, bu ayetlerde, kendisine iftira yoluyla yalan söyleyenle rububiyet davasına kalkanı bir tutmuştur. Bunun gibi inkarların en büyüklerinden birisi de hak ehlini inkar etmek ve onları yalanla suçlamaktır. Allahu Teala, aşağıda vereceğimiz ayetlerinde de, hakkı yalanlamakla, yaratıcı adına yalan ortaya atmayı bir değerlendirmiş ve şöyle buyurmuştur:

---

255 Zebidi, İthaf, I, 724. Aynı konudaki hadisler için bkz: Şatıbî, el-İ'tisam, I, 92 vd.

256 En'am 6/144.

257 En'am 6/93.

"Allah'a karşı yalan uyduran yahut kendisine hak gelmişken onu yalan sayandan daha zalim kimdir?"[258]

Aynı konuda başka bir ayette ise şöyle buyrulmuştur:

"Allah'a karşı yalan uyduran, kendisine gelen gerçeği (Kur'an'ı) yalanlayandan daha zalim kimdir?"[259]

Allahu Teala, bunların zıddı olan fiil sahiplerini yani doğru söyleyenle, onu tasdik edeni de bir zikretmiş ve şöyle buyurmuştur:

"Doğruyu getiren ve onu tasdik edenler var ya, işte muttakiler onlardır."[260]

Rasûlullah (s.a.v) da şöyle buyurmuştur:

"Alim ve talebe ilimde (ilmin sevabında) ortaktırlar."[261]

Hz. İsa (a.s.) da bu manada demiştir ki: "Dinleyen konuşanın ortağıdır."

Fakat, Allahu Teala, marifetullah ehli bu taifeyi, kendilerine ihsan ettiği yakîn ilmi ve Rasûlullah'ın (s.a.v) haklarında:

"Bu ilmi her devirde (o neslin) en adil kimseleri yüklenip taşır. Onlar, haddi aşanların tahrifini, batıl ehlinin tahribâtını ve cahillerin (yanlış) tevillerini ortadan kaldırır (ilmi ve dini aslı hâliyle muhafaza ederler)"[262] buyurarak, şahitlik ettiği ilim ve adalet vasıfları sayesinde, şatahata/dengesiz konuşmalara düşen, bidatlara dalan, dini bilmeyen ve müminlerin yolundan sapan diğer bütün gruplara üstün kılmıştır.

Hadiste geçen haddi aşanlar, şatahata düşen manevî sarhoşluk içinde ölçüsüz ve dengesiz söz eden kimselerdir. Çünkü onlar ilmin ölçülerini aşmış, sınırları ortadan kaldırmış ve hükümlerin geçerliliğini düşürmüşlerdir. Batıla dalanlar, boş iddia ve bidat sahipleridir. Çünkü onlar hakkı mağlub etmek için mücadeleye girer, boş şeylerle iftira eder, heva ve kendi gö-

---

258 AnkEbut 29/68.

259 Zümer 39/32.

260 Zümer 39/33.

261 İbnu Mace, Mukaddime, 17; Tabarani, el-Kebir, No: 7875; Heysemi, ez-Zevaid, I, 122. Ali Muttakî el-Hindî, Kenzu'l-Ummâl, No: 28672.

262 Bezzar, Müsned, No: 143; İbnu Asakir, Tarih, cilt: 7; shf. 37, 39; Hatîb el-Bağdadî, Şerefu Ashabi'l-Hadîs, s. 11, 28, 29; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, I, 140; Ali el-Muttakî, Kenzu'l-Ummal, No: 28918.

rüşlerine göre bidat ortaya sürerler. Cahiller ise, ilmin inceliklerini inkar eden ve zâhiren akıllarıyla bildiklerine dayanıp yalan yanlış şeyler ortaya atan kimselerdir. Nitekim bu kimseler hakkında Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Öyle ilimler vardır ki; gizli hazine gibidir, onu ancak Allahu Teala'yı bilen (marifet ehli) alimler bilir. Onlar bu ilimlerden bahsettiklerinde onu ancak, Allahu Tealadan gafil kimseler bilmez."[263]

"Allah Teala'nın ilim verdiği alimi küçük görmeyen (ve küçük düşürmeyin); Şüphesiz, Allahu Teala ona ilim vererek kendisine değer vermiştir."[264]

Sünnetleri kendi görüş ve anlayışına göre yorumlayan, selefin daha önce hiç bahsetmediği veya bir işarette bulunmadığı şekilde (naslar üzerinde şahsî ve hissî bir yaklaşımla) konuşan herkes, boş zorlamalara girmiş ve batıla dalmış birisidir.

Marifetullah sahibi alimler, aklî ilim (ve izahlar) yerine yakîn ilmini, (şahsi) görüşe dayalı ilimler yerine de sünnet ilmini alıp, haberlerine getirdikleri açıklamalarla hadis ehline ve haber ravilerine destek olmuş, nakledenlerin ulaşamadığı ve rivayet edenlerin keşfedemediği noktalarda Allahu Teala'nın kendilerine emanet ettiği, hakikatini müşahade ettirdiği, nuruyla kalplerini aydınlattığı ve bizatihi onlara bahsettiği ilimlerle açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu durumda onlar, Allahu Teala adına bahsettiklerini bizzat O'ndan alıp anlatmaktadırlar. Bu, Allah'ın bir lutfudur, onu dilediğine verir. Allahu Teala bu kimseleri şöyle vasfetmiştir:

"Sabrettikleri ve ayetlerimize yakînen inandıkları zaman, onların içlerinden bazısını, buyruğumuzla doğru yola ileten önderler yaptık."[265]

Ulemaden birisi demiştir ki: "Selefin konuştuğu (dinî) bir meselede sükut etmek (ondan hiç bahsetmemek onlara ve ümmete) bir sıkıntı, onların hiç söz etmediği (dinî) konularda (herhangi delile dayanmadan) konuşmak da yersiz bir zorlamadır."

---

[263] Deylemî, Firdevsu'l-Ahbar, No: 799; Münziri, et-Teğıb, I, 103; Ali Muttakî el-Hindî, Kenzu'l-Ummal, No: 28942.

[264] İbnu Adiy, el-Kamil, IV, 111; Zebidi, İthaf, I, 260-261.

[265] Secde 32/24.

Bir başkası da şöyle demiştir: "Hak, ağırdır, onu aşıp ilerisine geçen zulmetmiş, gerisinde kalan acze düşmüş, onunla yetinen de ihtiyacını görmüş olur."

Hz. Ali (r.a) demiştir ki: "Size, (her işinizde) ileri gidenin döneceği, altta kalanın yükseleceği orta yola sarılmanız gerekir."

Selefin gidişatı böyleydi. Selef, bidatçıyı dinlemezdi. Çünkü bu çirkin bir şeydir. Ona cedel ve münazara ile cevap da vermezdi, çünkü o da bidattır. Fakat ona sünnetleri haber verir, eserlerle delil getirirdi. Eğer kabul ederse artık "o Allah için kardeşimdir ve onu sevmem vaciptir" anlayışı ile hareket eder, şayet bidatından dönmez ve hakkı inkar ederse, onun inkarını tamamen reddeder, bidatını tanıtır, ona düşman olur ve Allah için onu terkederdi. Bu öyle bir yol ki, onun faziletini ve selefin uygulamasını yakînen bilenlerin dışında kimse ona girmemekte ve yanaşmamaktadır.

Anlatıldığına göre İblis (lanetullah), Sahabe-i Kiram zamanında askerlerini (müslümanların arasına, onları haktan sapıtmak için) dağıttı. Hepsi perişan bir vaziyette geri döndüler. İblis onları bu halde görünce: "Nedir durumunuz, ne oldu?" diye sordu. Onlar da: "Bunlar gibisini görmedik, hiçbir şey yapamadık, kimse bize uymadı," diye cevap verdiler. O zaman İblis: "Siz onları sapıtmaya güç yetiremezsiniz, Çünkü onlar, Peygamberlerinin sohbetinde bulundular, Rablerinin inen ayetlerine şahit oldular. Fakat onlardan sonra bir topluluk gelecek, istediğinizi onlardan elde edersiniz," dedi. Tabiûn devri gelince, İblis askerlerini müslümanların arasına dağıttı. Yine boynu bükük perişan bir hâlde geri döndüler. İblis: "Nedir durumunuz, ne oldu size böyle?" diye sordu. Onlar da: "Bunlardan daha acaip kimse görmedik: onları (gündüz) çeşitli hatalara bulaştırdık, fakat akşam olunca istiğfara sarıldılar, kötülükleri iyiliğe çevrildi," dediler. O zaman İblis: "Siz, onların sağlam inançları sebebiyle kendilerine bir şey yapmazsınız. Fakat bunlardan sonra bir topluluk gelecek, onlar sizin yüzünüzü güldürecek, onlarla istediğiniz gibi oynayacaksınız, hevalarının ipini boyunlarına geçirip istediğiniz tarafa süreceksiniz. İstiğfar edecek olsalar (istiğfarları samimi olmadığı için) günahları affedilmeyecek, güzel tövbe de etmeyecekler ki kötülükleri iyiliğe çevrilsin," dedi. Hicri birinci asırdan sonra (Tabiûn'un peşinden) öyle bir topluluk geldi ki, şeytan aralarında kötü arzuları yaydı, kendilerine bidatları süsledi. Onlar da bunu helal ve güzel görüp din gibi sarıldılar. Yaptıklarına istiğfar ve Allah'a tövbe

etmediler. Şeytan askerlerini onlara musallat etti, onları istedikleri yere çekip götürdüler.

İbnu Abbas (r.a) demiştir ki: "Sapık yolda olanların kalbinde yaptıkları kötü şeylere ait bir tad vardır." Buna işaret olarak Allahu Teala buyurmuştur ki:

"Dinlerini oyun ve eğlence edindiler."[266]

"Kötü işi kendisine güzel gösterilip de onu güzel gören kimse (kötülüğü hiç istemeyen kimseye benzer) mi?"[267]

"Rabbi tarafından (gelmiş) açık bir delile dayanan ve kendisini Rabbinden bir şahidin desteklediği kimse (inkarcılar gibi) midir?"[268]

Allah sana rahmet etsin! İyi bil ki, asıl ilim kendilerine tabi olunan ve gidişatları, halleri örnek alınan Selef-i Salihinin sahip olduğu ilimdir. Selef-i Salihin, sekinet ve rızaya ulaşmış Ashab-ı Kiramla, onlara güzel bir şekilde tabi olan, zühd ve vera ehli Tabiûn cemaatıdır.

Gerçek alim, insanları kendisi gibi (salih bir hâlde) olmaya davet eder, ta ki insanlar da onun gibi salih olsunlar. Ona baktıklarında, onun zühd hâlinden dolayı dünyaya karşı onlar da zühd ehli olurlar. Bu konuda Zünnûn el-Mısrî şöyle demiştir: "Sana diliyle söz edenle değil ilmi (ve hâliyle) konuşanla otur." Hasan-ı Basrî ise ondan önce şunları söylemiştir: "İnsanlara fiilin ile vaaz et/örnek ol, sadace sözünle vaaz etme."

Sehl demiştir ki: "İlim gizlice ameli davet eder, eğer ona icabet ederse ne ala, yoksa ilim çeker gider (kalpte yerleşmez)."

Bu manada rivayet edilen bir hadiste; Rasûlullah'a (s.a.v):

"Oturacağımız kimselerin en hayırlısı kimdir?" diye sorulduğunda: ***"Görülmesi size Allah'ı hatırlatan, konuşması ilminizi artıran ve ameli sizi ahirete yönelten kimsedir,"***[269] buyurmuştur.

---

[266] A'raf 7/51.

[267] Fâtır 35/8.

[268] Hûd 11/17.

[269] Abdullah b. Mubarek, K. Zühd, No: 217, 218; İbn Mace, Zühd, 4; İbn Ebi'd-Dunya, K. Evliya, Shf: 39, 48; Beyhakî, Şuabu'l-İman, No: 11108.

İnsanlardan dünya taleb eden ve sonuçta onlar gibi olan kimseye gelince, insanlar onu görünce, içinde bulunduğu dünyalığa imrenirler. Bu onlar için bir şerdir. Çünkü o kimse halkı Mevlasına değil, kendi nefsine davet etmekte, halk onun elindeki maldan ümid ve gönlünü çekmişken o, halkın elindekine tamah etmektedir.

Peygamberlerin varisi olan (gerçek) alimlere gelince, onlar, Allahu Teala'nın dininde verâ (takva) hâli üzere bulunan, fazla dünya malından gönlünü çeken kendi heva ve görüşüne göre değil, yakîn ve kudret ilmine göre konuşan şüphelerden sakınıp (şahsi ve hissi) görüşlerden uzak duran kimselerdir. Bu, Allahu Teala'ya şahit alimler yanında kıyamete kadar değişmeyen bir şahsi görüşü ve boş iddiaları ile bu gerçek değişmez. Nitekim Abdullah b. Amr Rasûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Bu ümmetin ilk dönemindekiler zühd ve yakîn ile kurtuluşa erdiler, son dönemindekiler ise, cimrilik ve uzun emel yüzünden helak olurlar." [270]

Yusuf b. Esbat demiştir ki: "Huzeyfe el-Maraşî bana bir mektup göndererek: "Selef-i Salihinden sonraya kalıp gerçek bir zikir ve ilim ehli bulamayan, bulduklarıyla Allahu Teala'yı zikrettiğinde (edebe dikkat edilmediğinden) günahkar olan ve ilmi müzakeresi de bir çeşit günah olan kimse hakkındaki görüşün nedir?" diye sordu. Ben de kendisine: "Ya Eba Muhammed onları tanır mısın?" dedim: "Onlar bize saldırmaktan hiç çekinmezler," dedi.

Denilir ki ebdallar/velilerden bir grup yeryüzünün en ücra köşelerine çekilmişler ve insanların gözünden gizlenmişlerdir. Sebebi şudur: Onlar bu zamanın alimlerine bakıp onlarla görüşmeye güç yetiremez, onların sözlerini dinlemeye sabredemezler. Çünkü onlar ebdallar yanında Allahu Teala'yı bilmeyen, (marifetullah cahili) kimselerdir. Kendilerince ve cahillerin gözünde ise alim kimselerdir. Onlar, bu (durumlarıyla) cehalet sahibi olmuşlar, cahil olanlar ise, Sehl'in dediği gibi cahil olduklarını unutmuşlar-

---

270 İbnu Ebi'd-Dünya, K. Yakin, No: 3; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 10844-45; Suyutî, es-Sağır, No: 9256; Elbani, Sahihu'l-Cami, II, No:6746.

dır. Sehl şöyle der: "Cehaletini bilmemek, halka nazar etmek ve gafillerin kelamını dinlemek günahların en büyüklerindendir."

Ebdalların hâli kendilerine hiç sıkıntı vermemektedir. Onlar bulundukları yerlerde hallerinden bir şey kaybetmemektedirler. Çünkü dine batıl bir şey sokmamakta, müminleri aldatmamakta ve alim olduklarını idda etmemektedirler. Hem onlar bilmediklerini öğrenmeye çalışmakta, cehaletlerini itiraf etmektedirler. Bu halleriyle onlar, Allah'ın rahmetine daha yakın, gazabından da daha uzaktırlar.

Yine Ebu Muhammed Sehl demiştir ki: "İlimden cahil kalarak kalbin katılaşması, günahla katılaşmasından daha şiddetlidir. Çünkü ilmin cahili olan kimse onu terketmekte ve boş iddialarda bulunmaktadır. Fiili ile günahkar olan kimse ise ilmin varlığını (ve kıymetini) kabul etmektedir."

Yine Sehl demiştir ki: "İlim bir ilaçtır, hastalıklar onunla ıslah edilir. İlim, amellerdeki noksanlığı tamamlayarak ondaki bozukluğu giderir. Cehalet ise bir hastalıktır, güzel bir hâle ulaşan ameller onunla bozulur. Böylece cehalet iyilikleri giderir, onları kötülüğe çevirir. Bozuk olanı ıslah eden ilimle, iyilikleri ifsat eden cehaletin arasındaki farkı sen düşün. Allahu Teala buyurmuştur ki:

"Şüphesiz, Allah, bozguncuların amelini ıslah etmez."[271]

"Şüphesiz biz ıslah edenlerin sevabını zayi etmeyiz."[272]

Bu, sadece alim olanın gayret ehli abide üstünlüğünü gösteren en açık delillerden birisidir. Bil ki bir kul, bütün hallerinde insanlardan ayrı olursa, insan topluluklarından ayrılıp bir kenara çekilir ve hiçbir kimseyle ülfet/yakın dostluk içinde olmaz. Eğer insanların çoğu, hallerinde kendilerine aykırı davranırsa o zaman insanların çoğunluğundan ayrılır. Eğer bazı hallerde insanlarla beraber olması gerekirse, iyi insanlara karışır, kötülerden ayrılır.

271 Yunus 10/81.

272 A'raf 7/170.

HADİSLERİ RİVAYETTE TAKİP VE TERCİH ETTİĞİMİZ USUL

Biz bu kitabımızda Rasûlullah'tan (s.a.v), sahabe-i kiramdan, tabiûn ve etbau't-tabinînden rivayet ettiğimiz bütün haberleri hıfz yoluyla kaydettik ve mana yoluyla naklettik. Ancak elimizde bulunan az bir kısmını, (kitaptan naklini) faydalı bulduğumuz için, uygun yerlere naklettik. Manen bize uzak gelen ve anlamakta güçlük çektiklerimizle hiç meşgul olmadık. Kitabımızda bulunan doğrular, güzel açıklama ve tesbitler Allahu Teala'nın güzel tevfiki ve kuvvetli desteği ile olmuştur. Hatta acele ile karıştırma ve hevaya ait şeyler ise, gaflet ve yanılma yoluyla bizden kaynaklanmış acele ve unutturma yoluyla da şeytanın ameli olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim, İbnu Mesud da kendi görüşüyle vermiş olduğu bir hükümde aynı şekilde söylemiştir. Bizim sözümüz onun görüşüne (göre söylenmiştir ve ona) tabidir.

Bize ulaşan bir hadisi şerifte Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Doğru beyan ve (güzel) tesbit Allahu Teala'dan, acele ve unutma ise şeytandandır."[273] Yani son iki durum şeytanın vasıtası ve ilâhî tevfikin azlığı sebebiyle meydana gelmektedir.

Haberlerin ekseriyetinde lafza itibar etmedim ve hemen hepsinde manen rivayette bulundum. Çünkü bana göre, kelamın geliş ve kullanış şekillerini, manaların değişik yönlerini bildikten ve kelamı tahrif ve tebdil edip anlaşılmasına mani olan şeylerden sakındıktan sonra, haberi manen rivayet ettiğinde artık lafızları araştırmak vacip değildir.

Hadislerin bizzat lafızlarının dışında mana yoluyla rivayet edilebildiği konusunda bir grup ruhsat vermiştir. Hz. Ali, İbnu Abbas, Enes b. Malik, Vaîl b. el-Eska' ve Ebu Hureyre bunlardandır. Ayrıca Tabiûn'dan pek çok kimse de bu fikirdedir. İmamların imamı Hasan-ı Basrî, sonra Şa'bî, Amr b. Dinar, İbrahim en-Nehaî, Mücahid, İkrime bu grubun içindedirler. Bunu onlara ait haberleri içeren muhtelif siyer kitaplarından naklettik. İbn Sîrîn demiştir ki:

---

[273] Hadisin son kısmı için bkz: Tirmizî, Birr, 66; Ebu Ya'la, Müsned, No: 4256.

"Ben bir hadisi on kişiden dinlerdim, hepsinin manası bir, lafızları ise farklı olurdu."

Bunun için, Sahabe-i Kiram, Rasûlullah'tan (s.a.v) yaptıkları hadis rivayetinde farklı metodlar kullanmışlardır. Bir kısmı hadisin tamamını rivayet etmiş, bazıları özetle, bazıları mana yoluyla nakletmiş, bazıları da, manaya ters düşmediği ve meramı karıştırmadığı sürece farklı lafızlar kullanmışlardır. Bunu yaparken hiç birisi Rasûlullah (s.a.v) adına kasden yalana niyetlenmemiştir. Onların hepsi de doğruyu anlatmayı ve işittiğinin manasını nakletmeyi kasdetmiştir. Bunun için bu konuda geniş davranmışlardır.

Alimler: "Yalan, ancak kasden yaptığındır," demişlerdir.

Rivayet edildiğine göre İmran b. Müslim şöyle demiştir:

"Bir adam Hasan-ı Basrî'ye: "Ya Eba Saîd! Sen bize hadis rivayet ediyorsun. Sizin bu konuda bize göre çok güzel bir anlatımınız, sağlam bir araştırmanız ve çok fasih bir diliniz var. Bizler bu durumda ne yapacağız?" diye sordu. Hasan-ı Basrî de: "Manayı düzgün ifade ettikten sonra, lafızları aynen nakletmemende bir sakınca yoktur," dedi.

Nadr b. Şumeyl demiştir ki: "Hişam, ifadesi bozuk birisiydi bunun için onun sözünü size (düzelterek) güzel bir tarzda sundum." Nadr ise nahivci ve ifadesi düzgün birisiydi, ondan rivayet ettiğimiz bütün şeyleri onun dediğine benzer ifadelerle ve aynı manada naklettik. İbnu Mesud da bir hadisinde aynısını söylemiştir.

Süleyman et-Teymî naklettiği bütün rivayetleri için böyle söylerdi.

Süfyanes-Sevrî (rah) demiştir ki: "Bir adamı mecliste hadisin lafızlarına çok dikkat ederek ve iyice inceleyerek rivayette bulunurken görürsen bil ki o (etrafındakilere): "Beni iyi tanıyınız/ilmimi görünüz," demek istiyordur."

Yine o demiştir ki: "Bir adam Yahya b. Saîd el-Kettân'dan hadisten bir kelimenin lafzının nasıl okunacağını sorunca, Yahya ona:

"Ey adam elimizde, Allah'ın Kitabından daha üstün bir şey yokken onun bile bir kelimesini yedi harf/tarz üzere okumaya ruhsat verildi," demiştir. Öyleyse rivayet etmiş olduğumuz bazı mürsel ve maktû haberlerde (niçin değişik lafızlarla ve manen rivayette bulundum diye) bana fazla yüklenilmesin. Onların bir kısmının senedi hakkında pek çok söz edilmiş ola-

bilir. Çoğu kez maktû ve mürsel bir haber, imamlar rivayet ettiği için bazı müsned haberlerden daha sahih olmaktadır.

Bizim böyle yapmamız bir kaç sebepten dolayı caizdir:

1-Yakînen haberin batıl olduğunu bilmiyoruz.

2-Elimizde bir delil var, o da haberle ilgili rivayetimizdir. Biz onu bizzat işiterek naklettik. Bu durumda rivayetimiz Allah katındaki hakikate uymaz ise mesuliyet bizden düşer. (Çünkü biz işittiğimizi, kulaklarımızla şahit) olduğumuzu naklediyoruz. Nitekim Hz.Yakub'un (a.s) oğulları kardeşleri Bünyamin için babalarına: "Oğlun hırsızlık yaptı," derken, şu delili ileri sürmüşlerdir: ***"Biz ancak bildiğimize (gördüğümüze) şahitlik ediyoruz. Biz gaybın bekçileri değiliz (işin içi yüzü hakkında bir şey diyemeyiz)"***[274] Onlar bu sözleriyle Allah katındaki hakikate yani işin aslına ters beyanda bulunmuşlardı. Ancak, onları bu karara ve kanaata sevkeden bir delil bulunduğu için mazur idiler. O da; Bünyamin'in yükü içinden çıkan çalınan tası görmeleriydi.

3-Rivayet ettiğimiz zayıf haberlerin Kur'an ve sünnete ters olmamalarıdır. Böyle olunca onları reddetmemiz gerekmez. Hatta, Kur'an ve sünnette onların sıhhatine delalet eden beyan ve işaretler mevcuttur.

4-Bizler güzel zan ile kulluk yapıyoruz. Zannın bir çoğundan nehyedildik. Ayrıca kötü zan da yasaklanmıştır. (Bunun için her haber ve hadise hemen olumsuz bir tavır koymak ve şüphe ile yaklaşmak doğru değildir).

5-Bir haberin hakikatine ancak bizzat görme yoluyla ulaşılır. Bizden önceki haberler için buna imkanımız yok. Bu durumda elimize geçen bir haberi gönül huzuru ve kalp sukûnetiyle karşılıyor, rivayet edildiği şeyliyle hak olarak görebiliyorsak; ravileri hüsnü zanla değerlendirerek haberi tasdik ve aynen nakletmek zorunda kalırız. Ayrıca, bizden önceki müminlerin hakkında onların (risalet devrine daha yakın ve nurdan nasipleri daha çok olduğu için) bizden daha hayırlı olduklarına itikad etmemiz gerekir. Sonra biz, Rasûlullah (s.a.v) Ashab ve Tabiûn adına yalan söylemezken, onların yalan söyliyeceğini nasıl düşünebiliriz. Hem onlar bizden daha üstün kimselerdir. Bir de şu var: Bazen sahih senetlerle zayıf hadisler rivayet edildiği gibi, bir başka yönden sahih olarak rivayet edilme ihtimalinden dolayı

---

[274] Yûsuf 12/81.

zayıf senetlerle de sahih hadisler rivayet edilebilir. Çünkü biz bütün hadisleri toplayabilmiş değiliz.

Şunu da gözden kaçırmamak gerekir:

Bazı hadiscilerin zayıf gördüğünü, diğer bazıları kuvvetli bulmakta, bazılarının sakat görüp zemmetiği ravileri bazıları adil bulup methetmektedir. Bu durumda o ravi, hakkında ihtilaf olan birisi olmaktadır. O zaman kendisinden üstün veya (en azından) kendisi gibi olmayan birinin sözüyle, (bu kimsenin) hadisi reddedilmez.

Bazen hadis ravilerinin zayıf görüp hadislerini sakıncalı kabul ettikleri bir kimse, fakihler ve marifetullah sahibi alimler yanında sakıncalı görülmez. Mesela, ravi kendisini gizlediği ve halk içinde pek ortaya çıkmadığı için -ki buna teşvik de edildik- bilinmez veya talebe ve tabilerinin azlığından dolayı pek tanınmaz. Çünkü o, kendisini tanıtacak iz ve eserlerini ortaya çıkarmaz. Bu durumda, bir sözü veya hadisi sadece o bilmektedir ve sika raviler ona ulaşamamış olabilir. Ya da hadisi asıl lafzıyla zikretmeyip mana yolu ile rivayet etmiş olur. Veya onu ezberlemeye ve öğrenmeye itina göstermiş olabilir. Bazen hadis hafızları birisi hakkında cesaret ve atılganlıkla konuşur, cerhde çok ileri gider, sözünde haddi aşar. Halbuki tenkit edilen kimse alimler yanında tenkit edenden daha yüksek bir derecede olur. Bu durumda tenkit kendisine döner, sağlam kimseye sakat diyen sakata düşer.

Bazen hadis hafızları (fazla tanınmayan) ravi üzerinde beğenmediği bir elbise görür veya kendisinden onu fakihlerin yanında cerh edecek bir söz işitir ve bunlara göre değerlendirmesini yaparak onu kusurlu bulup devre dışı bırakır.

Şunu da belirtelim ki, bir takım hadisçilerin zayıf bulduğu bazı kimseler, ahiret alimlerinden ve marifet ehlinden olabilir. Bu kimselerin bazı hadisçilerin usûlü dışında hadis ve haber rivayetinde kendine has bir (rivayet) metodu vardır, rivayetlerinde ona göre hareket eder. Artık hadisçiler onun üzerinde bir hüccet olmaz, ancak o, hadisçiler için bir hüccettir. Çünkü kendi metod (ve görüşünün) dışında bir görüşü benimsediği zaman kendisini zayıf bulan hadisçilerin dışında kendi ashabı yanında alim sayılmamaktadır.

Alimlerden birisi demiştir ki: "Hadis şehadet konusunda bile olsa güzel zann ile (manen rivayete) genişlik verilmiştir. Nitekim doğum yaptıran kadının ve benzeri kimselerin şehadetinde olduğu gibi. Zaruret hâlinde tek kişinin şehadetinin kabul edilmesi caiz görülmüştür."

Bu manada Ahmed b. Hanbel'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Rivayet edilen bir hadis Kitab ve (meşhur) sünnete ters düşmediğinde, her ne kadar Kitab ve sünnet (açıkca) bu rivayeti desteklemese bile, hadisin mana ve mefhumu ümmetin icması dışına çıkmaz ise, onu kabul etmek ve Rasûlullah'ın (s.a.v) sözüyle amel etmek vaciptir."

Nasıl böyle olmasın ki, (pek çok alim tarafından) "Bana göre zayıf hadis, şahsî görüş ve kıyastan daha tercihlidir," denmiştir. Ahmed b. Hanbel'in görüşü de budur.

Bir hadis iki asır boyu insanlar arasında nakledilip durmuş, yahut onu hicri üçüncü asır insanları rivayet etmiş veya birinci asırda ümmet içinde nakledilirken o asırın alimleri tarafından inkar edilmemiş ise o hadis meşhur olmamış olsa bile, artık daha sonraki tabakadan hiçbir müslümanın (onun zayıflığına ihtimal verip) inkara gitmesi doğru değildir. Senedi hakkında söz edilmiş olsa bile hadis bizim için bir huccettir. Ancak Kitap ve sahih sünnete veya ümmetin icmasına ters olan yahut ümmet içinde güvenilir sadık kimselerin şehadetiyle ravisinin yalanı ortaya çıkan haberler bunun dışındadır, onlar kabul edilmezler.

Vekî b. el-Cerrah demiştir ki: "Hiç kimse için (kesin sebep ve delilini göstermeden): "Bu hadis batıldır," denmesi uygun değildir. Çünkü hadisler onun bildiklerinden çok daha fazladır."

Ebu Davud, Ebu Zur'a er-Razî'nin şöyle dediğini nakletmiştir:

"Rasûlullah (s.a.v) kendisine bakan yirmi bin gözün (devamlı) etrafında bulunan Medine'linin arasında vefat etmiştir. Bunların herbiri kendisinden bir hadis, bir kelime veya bir rivayet nakledecek olsalar, Allah Rasûlü'nün (s.a.v) hadisleri sayılamayacak kadar çoğalır."

Adamın biri Zührî'nin yanında bir hadis zikretti. Zührî: "Biz bunu işitmedik," dedi. Adam: "Sen Rasûlullah'ın (s.a.v) bütün hadislerini işittin mi?" diye sordu. Zührî: "Hayır!" dedi. Adam: "Yarısını işittin mi?"diye sorunca,

Zührî sükut etti. O zaman adam: "Bunu da o işitmediğin kısımdan say!" dedi.

Ahmed b. Hanbel demiştir ki: "Yezîd b. Harun zayıf olduğunu bildiği halde, kendisinde (güzel) zeka ve hadis ilmi gördüğü kimselerden hadis yazardı."

İshak b. Rahuvey demiştir ki: Ahmed b. Hanbel'e: "Şu fevâid cinsi haberlerin içinde bir takım münker/kabul edilmeyen haberler var, onlardan güzel olanları yazmamızı uygun görür müsünüz?" diye soruldu. İmam: "Münker olan ebediyyen münkerdir (onun güzeli olmaz) dedi. "Zayıf haberler hakkında ne dersiniz" diye sorulunca: "Bir vakit gelir ki insanlar onlara ihtiyaç duyar," diye cevap verdi. Sanki onların yazılmasında bir sakınca görmedi.

Ebu Bekir el-Mervezî de İmam Ahmed'in "Zayıf raviler yoluyla gelen hadislere bazen ihtiyaç duyulur," dediğini nakletmiştir.

İmam Ahmed'in hadisler hakkındaki geniş tutumunu ve anlayışını gösteren en büyük delillerden birisi, bütün hadislerini naklettiği "Müsned" isimli eseridir. Bu eser şeyhlerimiz kanalıyla oğlu Abdullah'ın babasından rivayetiyle bize kadar ulaşmıştır. İmam, kitabında sadece sahih hadisleri dikkate almamıştır. Eserde, sika ravilerin zayıf olduğunu bildikleri pek çok hadis mevcuttur. Aslında kendisi onların zayıf olduğunu diğerlerinden daha iyi bildiği hâlde onları Müsned'ine almıştır. Çünkü o, sahih senetleri değil, müsned hadisleri ortaya koymak istemiştir. Bu hadislerin istihracı da işittiği gibi nakletmektir. İmam Ahmed hicri 228 senesinde insanlara hadis rivayetini kesmişti. Kendisi 241 senesinde vefat etti. Bu müddet içinde hiç kimse ondan hadis dinlemedi. Ancak oğlu Abdullah ve İbnu Menî' kendisinden bir cüz dolduracak hadis dinleyip rivayet ettiler. İbnu Menî'e de dedesi Ahmed b. Menî' aracılık etmişti.

Bize ulaşan bir habere göre İmam Ahmed şöyle demiştir:

"Abdurrahman b. Mehdî, önce bazı hadisleri münker bulurdu. Bir zaman sonra yanımıza gelerek, onun sahih olduğunu tesbit ettim derdi. Vekî' ise, hiçbir hadisi münker görmezdi, fakat böyle bir hadis kendisine sorulunca: "Ezberimde bilmiyorum," derdi.

Bize, kardeşimin oğlu Abdurrahman b. Mehdî'nin şöyle söylediği nakledildi: "Benim (hadisçi) bir dayım vardı. Önceleri pek çok hadisin üzerini çizer/sıhhatli bulmazdı. Bir zaman sonra onların sahih olduğunu söyledi ve ben de onları kendisine okudum. Bir ara:

"Sen bir zaman bunları sahih bulmazdın, dediğimde: "Evet önceleri öyleydi, fakat sonra ben onları zayıf kabul edince, onu nakledenin adalet sıfatını düşürmüş oluyorum. Bu ravi kıyamet günü Allah'ın huzurunda yakama yapışarak: "Niçin benim adalet vasfımı düşürdün? Sen beni gördün ve sözümü işittin mi ki bu karara varıyorsun?" derse, ona karşı kendimi savunacak bir delilimin olmayacağını düşündüm ve ilk yaptığımdan vazgeçtim" dedi. Seleften verâ sahiplerinin hâli ve yolu bu idi.

Seleften birisi demiştir ki: "Şu'be ile oturmayı terkettik, çünkü bizi durmadan gıybete sokuyordu. Bütün konuşması başkalarının (hadis ve benzeri ilimlerde) zayıf olduğunu söylemekle (ve onları cerhle) geçiyordu."

Birisi de ravileri cerh ve tadil konusunda: "Eğer niyetini hâlis tutarsan, yani yaptığını Allah için ve dinin selameti için yaparsan sonuçta ne zararın ne de kârın olur," demiştir.

Burada zikrettiğimiz şeyler aslında, hadis usûlünü ilgilendiren hususlardır. Bu, ehli için (özel) bir ilim ve (usûlüne göre) daldıkları bir yoldur. Sonra (sahasında) ilmî ehliyeti, bu konuda güzel bir kabiliyeti ve ciddi bir ibadet hayatı olmayan bazı kimseler bu sahada konuştular. (El attıkları bu alanı) meşgul oldukları bir ilim yaptılar, kendilerine kulak verenleri de onunla meşgul ettiler. Bu sahada bir çok kitaplar yazdılar, raviler hakkında cerh ve tadil ile konuşmaya başladılar. Hataların peşine düştüler. Böylece onların hadislerdeki eleştirilerini gören bidat ehline, sünneti reddetme ve aklî görüşleri tercih etme yolunu açtılar. Onlar da özellikle zamanımızda insanların sünnet ve haberlere hiç önem vermediğini görünce, kıyas ve akli izahlara yöneldiler. Halbuki ahirete teşvik, dünyaya karşı zühd sahibi olma, Allahu Teala'nın azabından korkutma, amellerin fazileti ve ashabın üstünlüğü konusunda bize gelen hadisler makbuldur. Munkatı' veya mürsel hadis olsun, onların nakledildiği gibi olması her halde muhtemeldir. Hemen karşı gelinip reddedilmezler. Kıyamet halleri ve dehşetiyle ilgili hadisler de aynı şekildedir. Hemen inkara gidilmemeli, bilakis tasdik edilip teslimiyet gösterilmelidir. Selefi Salihin böyle yapıyorlardı. Çünkü ilim an-

latılan şeylere delalet etmekte ve asıl kaynaklar bunu ortaya koymaktadır. Bize ulaşan bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Kime Allah ve Rasûlü'nden (s.a.v) bir fazilet ulaşır da onunla amel ederse, söylenildiği gibi olmasa bile Allah ona o amelin sevabını verir."[275]

Diğer bir haberde de şöyle buyrulmuştur:

"Kim benden (nakille) hak bir şey rivayet ederse, ben onu söylememiş olsam bile söylemiş sayılırım. Kim de (benden) batıl bir şey rivayet ederse, (onu reddedin, çünkü) ben batıl söylemem."[276]

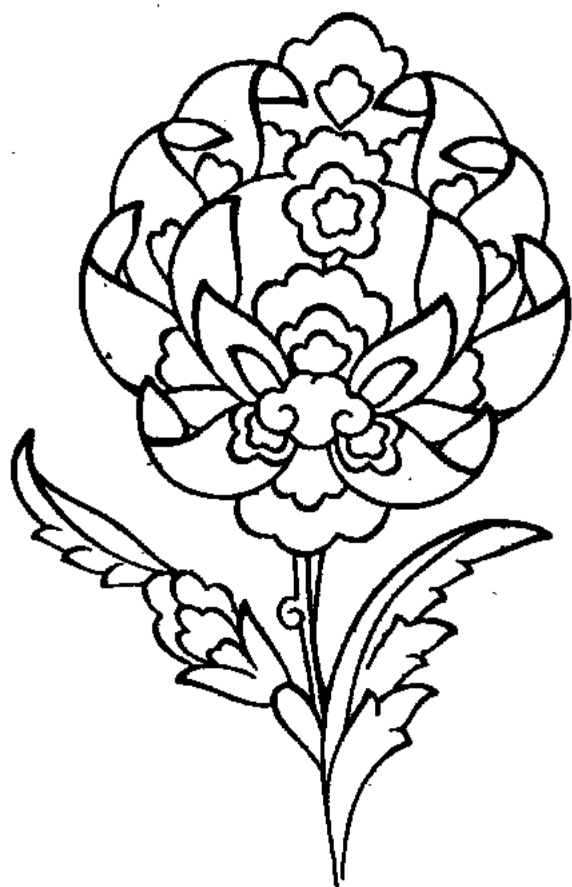
Biz de bu kitabımızda nakledip kaydettiğimiz bütün şeyler hakkında deriz ki: "En iyisini en doğrusunu Allah bilir. Onun ilmi en öndedir. İlimlerin hakikatı O'nun katındadır. Bütün işler sonuçta ona dönecektir. O, ne dilerse olur. Yardım O'ndan istenir. Hayra kuvvet kötülükten sakınma ve korunma ancak O'nunla mümkündür.

İlim için ayırdığımız otuz birinci bölüm burada bitti.



[275] Biraz farklı bir rivayet için bkz: Ebû Ya'la, Müsned, No: 3443; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, I, 149. Hadisin tam metni ve değerlendirmesi için bkz: Aclunî, Keşfu'l-Hafa, II, No: 2420; İbnu'l-Kaysaranî, Tezkiretu'l-Mevzuat, s. 880.

[276] Benzeri bir hadis için bkz. Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, I, 150.



OTUZ İKİNCİ BÖLÜM

YAKÎN MAKAMLARI ve YAKÎN EHLİNİN HALLERİ

Takva sahibi muttakilerin bütün güzel hallerinin temeli olan yakîn makamlarının asılları dokuz tanedir. Bunlar sırasıyla, tövbe, sabır, şükür, reca, havf, zühd, tevekkül, rıza ve muhabbettir. Burada anlatılan hususi muhabbettir ki, o da yüce sevgilinin muhabbetidir. Şimdi, yakîn makamlarını sırasıyla anlatmaya başlıyoruz.

TÖVBE MAKAMI

TÖVBE FARZDIR

Allahu Teala tövbenin farz olduğu konusunda bütün müminlere hitapla şöyle buyurmuştur:

"Ey müminler! Hep birden Allah'a tövbe ediniz ki, kurtuluşa eresiniz."[277] Ayetin manası; nefsinizin kötü arzularından ve şehvetlerinize dalmaktan vazgeçip Allah'a dönünüz. Böyle yaparsanız ahirette arzuladığınızı elde edersiniz, zevali ve sonu olmayan bir nimet içinde Allahu Teala ile devamlı bir beraberlik içinde kalırsınız, cennete girmek sûretiyle mutlu ve mesut olursunuz, ateşten kurtulursunuz. İşte asıl kurtuluş budur, demektir.

---

277 Nûr 24/31.

NASUH TÖVBESİ NASIL OLUR?

Allahu Teala tövbenin fazileti konusunda kendilerini özel olarak muhatap aldığı müminlere şöyle emretmiştir:

"Ey iman edenler! Nasûh/samimi bir tövbe ile Allah'a tövbe ediniz. Umulur ki Rabbiniz günahlarınızı örter ve sizi altlarından nehirler akan cennetlere koyar."[278]

Ayette geçen "nasûh" ifadesi samimiyet manasına gelen nush kökünden gelmektedir. Bu kelime Arapça'da kullanılan "feûl" vezninde olup samimiyette çok ileri dereceyi ifade eder. Buna mübalağa sığası denir. Bu kelime "nasûhan" şeklinde de okunmuştur ki bu durumda masdar olmaktadır. Manası: "Sırf Allah için tövbe ediniz" demektir. "Nasûh" kelimesinin sırf, sade, yalın manasına gelen "nısah" kökünden türediği de söylenmiştir. Buna göre mana: Hiçbir şeye bağlı olmayan ve hiçbir şeyin de kendisine bağlı olmadığı, sırf Allah için olan bir tövbe ile tövbe ediniz, başka bir gaye gütmeyiniz, demektir. Bu da, hiçbir kötülüğe bulaşmadan istikametle taate devam etmek, imkan bulduğunda herhangi bir günaha girme düşüncesine sahip olmamak, şehvetini ve kalbî hislerini birleştirerek hevası için günah işlediği gibi, aynı günahı sırf Allah rızası için terk etmektir.

Kul heva denen kötü arzulardan temiz bir kalp ile ve sünnete uygun güzel salih amelle Allahu Teala'nın huzuruna geldiği zaman, kendisine güzel bir netice verilir. O zaman daha önceden kaçırdığı güzel hâli de elde eder. İşte bu, nasûh tövbesidir. Onu yapan kul, çokça tövbe eden, güzelce temizlenen ve Allah'ın sevgilisi olan birisidir. Bunlar Allah tarafından daha önce hakkında iyilikle hüküm verilen kimselerin hâl ve haberleridir Kime Rabbi tarafından kendisini destekleyecek bir nimet (tevfik-i ilâhî) verilmişse, Allah onunla kulunu kötülüklere bulaşmaktan korur. Bu kimse Allahu Teala'nın ayet-i kerimede:

"Hiç şüphesiz Allah, çokça tövbe edenlerle güzelce temizlenenleri sever,"[279] hitabıyla kast ettiği kimsedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v) de:

---

[278] Tahrim 66/8.

[279] Bakara 2/222.

"Tövbe eden Allah'ın dostudur."[280]

"Gerçekten tövbe eden kimse, hiç günah işlememiş kimse gibidir,"[281] buyurmuştur.

Hasan-i Basrî'ye, nasûh tövbesinin ne olduğu sorulunca, şöyle cevap vermiştir: "O, kalp ile pişman olmak, dil ile istiğfar edip Allah'tan affını istemek, azalarla günahları terk etmek ve içten bir daha günaha dönmemeye karar vermektir."

Ebu Muhammed Sehl demiştir ki: "Şu insanlara tövbeden daha gerekli bir şey ve tövbe ilmini bilmemelerinden dolayı daha şiddetli bir azap yoktur. Bugün insanlar tövbe ilmini bilmemektedirler."

Yine o demiştir ki: "Kim, tövbe farz değildir, derse, o kafirdir. (Onun bu sözüne razı olup tövbenin farz olmadığını düşünen de kafirdir.")

Şu söz de Sehl'e ait: "Gerçek tövbe eden, bir an ve bir nefes de olsa taatlarındaki gafletine tövbe eden kimsedir."

Hz. Ali, tövbeyi terk etmeyi manevî körlük olarak görmüş, onu zanna tabi olmak ve zikri unutmakla bir arada ifade etmiş ve uzunca bir konuşmasının içinde şöyle söylemiştir:

"Kimin kalbi körelirse, Allah'ın zikrini unutur, zanna tabi olur, tövbe etmeden ve boyun bükmeden mağfiret olmayı ister."

Samimi bir tövbenin farzı, günahı günah olarak kabul etmek, yapılan zulmü itiraf etmek, nefsin hevaî/kötü arzularına kızmak, onu kötü amellerdeki ısrarından vazgeçirmek, gücü yettiği kadar gıdasını/rızkını haramdan temizlemektir. Çünkü helal yemek salihlerin temel prensiplerindendir. Sonra da daha önceki günah ve isyanlara pişman olmaktır. Pişmanlığın hakikati ki eğer pişmanlık gerçek ise, kendisini pişman eden şeylerin benzerine bir daha dönmemektir.

Tövbenin bir farzı da, istikamet üzere emre uymak ve yasak şeylerden kaçınmaktır. Gerçek istikamet, kulun ömründe daha önceki gibi sakat

---

[280] Yüce Allah'ın tövbe den kimseyi seveceğini bildiren biraz fazlı lafızdaki bir hadis için bkz: Ahmed, Müsned, I, 86; Ebu Ya'la, Müsned, No: 483; Ebu Nuaym, Hilye, III, 209; Elbani, Daife, No: 95-96.

[281] İbn Mace, Zühd, 30; Beyhaki, Sünen, X, 154; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, X, 200; Elbani, Zaife, 615-616.

ve bozuk şeylere düşmemek, bütünüyle Allah'a yönelmiş kimselerin yoluna tabi olmak, kendini eski haline döndürecek cahillerle arkadaş olmamak, sonra batılla meşgul olduğu günlerde ifsat ettiklerini düzeltmekle uğraşmak ve böylece tövbe edip bozuk halini ıslah eden salihlerden olmaya çalışmaktır. Hiç şüphesiz Allahu Teala iyilerin ecrini zayi etmediği gibi, bozguncuların amelini de (onlar tövbe etmediği sürece) düzeltmez.

Tövbe edene gereken şeylerden birisi de, kötülüklerini iyiliklerle, iyiliklerini de daha güzelleriyle değiştirmektir. Tövbesinin tam olarak gerçekleşmesi, Allah'a dönüşünün güzel ve günahları iyiliklere çevrilen kimselerden olması için böyle yapması zaruridir. Çünkü bu değişme dünyada olmaktadır. Kötü ameller iyi amellere çevrilmektedir. Şu ayet-i kerime bunu göstermektedir:

"Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirinceye kadar, Allah, onlarda bulunanı değiştirmez."[282]

Demek ki, insanlar içlerindeki bir kötülüğü iyiliğe çevirdiklerinde, kötü halleri iyiliklere çevrilmiş olacaktır.

Sonra, gerçek bir pişmanlık ve kaçırdıklarına üzülmek, onları telafi ederken ifrat ve gevşekliğe düşmemek, tekrar eski durumuna dönmemek şeklinde olur. Böyle olmazsa; nefis geçmişte kaçırdıklarını telafiye çalışırken, ikinci bir vakti zayi etmiş olur. Uyanık hâlinde ele geçirdiği vakti zayi etmemelidir. Yoksa uyanık hâli geçmişteki gafleti gibi olur. Çünkü kaçırdıklarının telafisiyle gafletle geçirdiği günlerdeki hâline benzemiş olmaktadır. Nimetle (nimet ve rahat içinde bir hâlle) nimete ulaşılamayacağı gibi; eldeki vakti ve imkanları zayi ederek de geçmiş zararlar telafi edilemez. Bu durumda olanlar, şu ayet-i kerimede anlatılan kimselere benzemektedirler:

"Diğerleri ise günahlarını itiraf ettiler; iyi bir ameli kötü bir amelle karıştırdılar."[283] Bunun itiraf ve pişmanlık olduğu söylenmiştir.

Ebu Süleyman ed-Dârânî (rah) demiştir ki: "Akıllı bir kimse, kalan ömründe, sadece daha önceki taatsız geçirdiği vakitlerine ağlasa, bu, onu ölene kadar hüzün içinde ağlatmaya yeterdi. Artık kalan ömrünü de geçen

---

[282] Ra'd 13/11.

[283] Tövbe 9/102.

ömründeki gibi cehalet ve gafletle karşılayan (ve eskisi gibi) yaşayan kimsenin hâli nasıl olur!"

Sehl b. Abdullah (rah) demiştir ki: "Gerçekten tövbe eden kimseyi hiçbir şey gevşetmez. O, nefsinden ayrılıncaya/ölünceye kadar kalbi Arş'a ilâhî huzura bağlı olur. Onun, ayakta durmasını sağlayacak zaruri şeyler dışında, konfor içinde bir hayatı yoktur. Geçmişine üzülür. Kalan ömründe de emirlere ciddi olarak sarılır, yasaklardan uzaklaşır. Bunların tamam olması ancak, her şeyde yakîn ilmine göre hareket etmesi ve salih amellere sarılmasıyla mümkündür. O zaman, Allah Teala'nın haklarında:

"Kötülüğü iyilikle giderirler."[284] Yani daha önce yapmış oldukları kötülükleri, işledikleri yeni hayırlarla giderip temizlerler, buyurduğu kimselerden olur. Aynı şekilde, Rasûlullah (s.a.v), Ebu Zerr'in hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Bir kötülüğü işlediğin zaman, ondan sonra hemen bir iyilik yap. Gizli günaha karşı gizlice, açık olana karşı da açıkça hayır yap ki onu temizlesin."[285]

Rasûlullah (s.a.v), Muaz b. Cebel'e yaptığı bir vasiyyetinde de:

"Kötülüğün peşinden bir iyilik yap ki onu temizlesin,"[286] buyurmuştur.

Yukarıda saydığımız vasıflarda tövbe eden bir kimse, salihler arasına girer. Nitekim Allahu Teala bir ayet-i kerimede:

"İman edip salih ameller işleyenleri, hiç şüphesiz salihlerin arasına katarız,"[287] buyurmuştur.

Sonra tövbe eden kimsenin gücü yettiğinde daha önce elinden kaçırdığı fırsatları ve zayi ettiği vakitlerini telafi için hayırlarda koşması ve bu şekilde salihlerden olmaya çalışması gerekir. İşte bu makama çıktığında Mevla'sının huzuruna layık bir kul olur ve o zaman Allahu Teala onu muhafaza ve himayesine alır. Nitekim ayet-i kerimede:

"O, salihleri dost edinip işlerini üstlenir,"[288] buyurulmuştur.

---

[284] Ra'd 13/22.

[285] Tabarani, el-Kebir, XX, 159; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, X, 74; Münavî, Feyzu'l-Kadir, No: 763.

[286] Tirmizî, Birr, 55; Darimî, Rikak, 74; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 153, 158.

[287] Ankebût 29/9.

[288] A'raf 7/196.

Tövbede kula gereken ve tövbeyle alakalı şeyler özetle on şeydir:

1-Allahu Teala'ya isyan etmemenin kendisine farz olduğunu bilmek.

2-Bir günaha düştüğünde onda ısrar etmemek.

3-Günahtan Allah'a tövbe etmek.

4-İşlediği günaha pişman olmak.

5-Ölene kadar istikamet üzere itaat içinde yaşamaya kesin karar vermek.

6-Günahın cezasından korkmak.

7-Mağfireti ümit etmek.

8-Günahı itiraf etmek.

9-O günahı Allahu Teala'nın takdir ettiğine ve onun Allah tarafından (zulüm değil) bir adalet olduğuna inanmak.

10- İşlediğine keffaret olması için, Rasûlullah'ın (s.a.v): ***"Kötülükten sonra bir iyilik yap ki onu temizlesin"***[289] hadisine uyarak, günahın peşinden salih amel yapmak.

Burada zikrettiğimiz hasletler hakkında Sahabe ve Tabiûn'dan naklettiğimiz pek çok hadis, haber ve eser vardır. Ancak hepsini burada zikretmek çok uzun sürer.

Denilmiştir ki, ölüm meleği kula gözüktüğü zaman ona, ömründen çok az bir zaman kaldığını ve artık ölümün bir göz yumup açma müddeti kadar bile gecikmeyeceğini bildirir. O zaman kulda bir esef ve hasret meydana gelir. Öyle ki eğer bir baştan öbür başa bütün dünya kendisinin olsa, bu son saatine bir saat daha katıp tövbe etmek veya o andaki hükmü değiştirmek için hepsini elinden çıkarıp verirdi. Fakat buna imkan yoktur. Bu duruma şu ayet-i kerimede işaret edilmektedir:

"Kendileriyle istedikleri şeyler arasına engel çekilir."[290]

Burada istenen şeyin, tövbe etmek olduğu söylenmiştir. Ayrıca ömrün uzamasını veya güzel bir ölüm istemek olduğu da söylenmiştir. Ancak, onlardan önceki benzeri kimselere yapıldığı gibi, onların bu arzularına engel olunur. Aslında kulun geçirmiş olduğu her saat bu son saat gibi kıymetlidir. Sahibi anlayacak olsa, her saati bütün dünyadan kıymetlidir. Bunun

---

[289] Tirmizî, Birr, 55; Darimî, Rikak, 74; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 153, 158.

[290] Sebe 34/54.

için denilmiştir ki: "Kul Allah Teala'nın kullarına dilediği şeklinde tecelli ettiğini ve bunun bir hikmetle gerçekleştiğini yakînen bilince artık kalan ömrünün hiç bir kıymeti kalmaz."

Allahu Teala'nın:

"Herhangi birinize ölüm gelip de "Rabbim! Beni yakın bir süreye kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsaydım!" demesinden önce, size verdiğim rızıktan harcayın."[291] ayetinde geçen yakın süre hakkında şöyle denmiştir:

"Kul gözünden perde kalkıp ahiret ahvalini görünce, ölüm meleğine: "Ölümü bir gün olsun tehir et de, o günde Rabbime kulluk edeyim, günahıma yanayım ve nefsim için salih bir amel hazırlayayım," der. Melek kendisine: "Bütün günlerini tükettin, artık sana hiçbir gün yok!" der. Kul: "Bir saat olsun mühlet ver!" der. Melek de: "Bütün saatlerini harcadın, artık bir saat olsun vakit yok" der. Ruh boğaza ulaşır, gırtlağa gelince hançerede tutulur. Artık tövbe kapısı kapanır, kulun dünya ile irtibatı kesilir, ameller son bulur. Vakitler gitmiş ve bitmiş olur. Nefesler yükselir, ahiret perdesinin açılmasıyla o tarafı müşahede başlar. Bundan sonra kulun gözü iyice keskindir. (Gerçekleri ve başına gelenleri net bir şekilde görür.)

Artık en son nefesine sıra gelince nefesi zorla çıkar. Kul, saadet ehlindense, önceden kendisine takdir edilen saadet hükmü üzerinde tecelli eder ve ruhu tevhid üzere çıkar. İşte bu, güzel sondur. Yahut kula ezeldeki şekavet hükmü tecelli eder ve ruhu şek ve şüphe içinde çıkar. Bu kimsenin hâli ayet-i kerimede şöyle anlatılmıştır.

"Kötü işleri yapıp dururken, kendisine ölüm gelince: "Ben şimdi tövbe ettim" diyen kimsenin tövbesi makbul değildir."[292]

İşte bu durum, kötü akıbettir. Ondan Allah'a sığınırız. Bu halde ölen kimsenin münafık olduğu söylenmiştir. Ayette anlatılanın günahta devam ve ısrar eden kimse olduğu da söylenmiştir.

---

291 Münafikun 63/10.

292 Nisa 4/18.

Allahu Teala, tövbesi kabul edilenin hâlini de şöyle anlatmıştır:

"Allah'ın kabul edeceği tövbe ancak cahillikle bir kötülük yapıp da çok geçmeden tövbe edenin tövbesidir."[293]

Bunun ölümden önce ve ahiret alametleri zuhur etmeden son nefes gelmeden (can boğaza dayanmadan) önce yapılan tövbe olduğu söylenmiştir. Çünkü Allahu Teala, ahiret alametleri zuhur ettikten sonra tövbenin kabul edilmeyeceğini bildirmiş ve hükmünü şöyle vermiştir:

"Rabbinin bazı ayetleri geldiği gün, daha önce inanmamış ya da imanıyla bir hayır kazanmamış kimseye artık o andaki imanı bir fayda sağlamaz."[294]

Buradaki hayrın tövbe olduğu söylenmiştir. Çünkü tövbe imanın kazancı ve hayırların temelidir. Bahsi geçen hayrın salih ameller olduğu da söylenmiştir. Çünkü salih ameller imanın artmasını temin eder ve yakîn alametidir. Yukarıda geçen "Sonra hemen tövbe ederler," ayetinin açıklanmasında şöyle söylenmiştir: "O kimse, hatasının hemen peşinden tövbe eder; onda devam etmez, tövbeden uzak kalmaz, günahının peşinden salih bir amel yapar, ondan sonra tekrar bir günah işlemez, kötülükten iyiliğe koşar ve başka bir kötülüğe de bulaşmaz."

Denilmiştir ki bu ümmetten (ölürken dünyaya) dönmek isteyenlerin ilki (malının zekatını vermeyen ve gücü yettiği halde) Rabbinin evini (Kabe'yi) ziyaret etmeyen kimsedir. Allahu Teala'nın ayetinde geçen :

"Ölümü biraz geciktir de, bol bol sadaka verip salihlerden olayım."[295] Şeklinde yapılan itiraf, böyle yorumlanmıştır.

İbnu Abbas (r.a) derdi ki: "Bu ayet tevhid ehli için en şiddetli ikazda bulunmaktadır. Çünkü ayetin evveli şöyle başlamaktadır:

"Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ın zikrinden alıkoymasın ..."[296] Denilmiştir ki, Allah katında zerre kadar hayrı olan kimse dünyaya dönmek istemez. Bu manada şöyle bir haber rivayet edilmiştir:

[293] Nisâ 4/17.

[294] En'am 6/158.

[295] Münâfıkûn 63/ 10.

[296] Münâfıkûn 63/ 9.

"Ahirette zerre kadar hayrı olan kimse bütün dünya kendisine verilse (o hayrı bırakıp da) dünyaya dönmek istemez."[297]

Ariflerden birisi demiştir ki "Allah Teala'nın kuluna ilham yoluyla söylediği iki tane sırrı vardır: Bunlardan birisi: Kul annesinin karnından çıkıp doğunca Allahu Teala kendisine: "Ey kulum! Seni temiz ve günahlardan uzak bir şekilde dünyaya çıkarttım, sana ömrünü emanet ettim ve seni onu emniyetle koruman için görevlendirdim, artık bu emaneti nasıl koruyacağına ve huzuruma ne şekilde geleceğine bak."

Diğeri de kulun ruhu çıkarken olur. O zaman Allahu Teala kula: "Ey kulum! Sana verdiğim emanetimi nasıl kullandın? Bana kavuşuncaya kadar seninle yaptığım ahde riayet ederek onu korudun mu ki ben de senin bu vefana karşılık olarak ecrini vereyim. Yoksa onu zayi mi ettin? Zayi etti isen sana hesabını sorar cezanı veririm. Kulun bu emanete sahip çıkışı ve Allah Teala'nın kulundan onu muhafaza etmesini istemesi şu ayetlerde ifade edilmiştir:

"Onlar emanet ve ahidlerini korur gözetirler."[298]

"Bana verdiğiniz sözü yerine getirin, ben de size vaat ettiklerimi vereyim."[299]

Kulun ömrü yanında bir emanettir; eğer onu (hak yolda geçirerek) korursa, emanetini yerine getirmiş (sahibine güzelce iade etmiş) olur. Eğer onu (küfür ve isyanla) zayi ederse, Allah Teala'ya hıyanette bulunmuş olur; hiç şüphesiz Allah hainleri sevmez.

İbn Abbas'tan nakledildiğine göre o, şöyle demiştir: "Kim, Allah'ın farzlarından birisini (terk ve ihmal ile) zayi ederse; Allah'ın emanetinden çıkmış olur. Kul nasûh bir tövbe edince; kötülükleri temizlenir ve cennete girmeye hak kazanır."

Seleften birisi demiştir ki: "Allahu Teala'nın beni ne zaman mağfiret ettiğini bilmekteyim."

---

[297] Bu lafızlarla bulamadık. Cennetteki bir kamçı boyu genişliğinde bir yerin bütün dünya ve içindekilerden daha hayırlı olduğunu ifade eden başka hadisler için bkz: Buhari, Rikak, 2; Tirmizi, Fedailü'l-Cihad, 17,25; İbnu Mace, Zühd, 39; Ahmed, Müsned, III, 315. (Müt: D. Selvi)

[298] Müminun 23/8.

[299] Bakara 2/90.

Kendisine: "Ne zaman?" diye sorulduğunda; "Tövbemi kabul buyurduğu zaman!" diye cevap vermiştir.

Bir başkası da: "Tövbeden mahrum bırakılmam beni, mağfiretten mahrum edilmemden daha çok korkutuyor," demiştir.

En doğru söz sahibi Allahu Teala buyurmuştur ki:

"Allah tövbenizi kabul edip sizi affetti."[300]

"O, kullarının tövbesini kabul eden ve kötülüklerini affedendir..."[301]

Alimlerden birisi demiştir ki: "Kul, şehvetlerini unutup kalbinden hiç ayrılmayacak bir hüzün sahibi olmadıkça ve bir daha sırrını (gönlünü) meşgul etmeyecek şekilde günahtan uzaklaşmadıkça tövbesi sahih olmaz."

Şam alimlerinden birisi de şöyle demiştir: "Bir mürid, solundaki meleğin yirmi sene kendisi için yazacak bir günah bulamayacağı şekilde (günahlardan uzak) olmadıkça tam tövbe etmiş olmaz."

Seleften birisi demiştir ki: "Kulun tövbesinde samimi olduğunun alameti, hevasına uymanın tadını taatın tadıyla ve Allah'a güzelce dönme sevinciyle değiştirmesidir."

Alimlerden birisi de bu manada şöyle demiştir: "Kul, nefsine uymanın tadı yerine, ona muhalefetin acısına katlanmadıkça tövbe etmiş olmaz."

İsrailiyyattan hikaye edildiğine göre, adamın biri günahından tövbe edip uzun müddet ibadetle meşgul olduğu halde tövbesinin kabul olduğuna dair bir alamet göremeyince, zamanın peygamberine gelerek tövbesinin kabulü için dua etmesini istirham eder. Peygamber dua ettiğinde Allahu Teala peygamberine şöyle vahyetmiştir:

"İzzetim ve Celalime yemin olsun ki, yer ve gök ehli onun için şefaat etseler; kalbinde tövbe ettiği günahın tadı varken onun tövbesini kabul etmem."

Kimin kalbinde günahın lezzeti kalmışsa, yahut onu hatırladığı zaman düşüncesiyle ona nazar ediyorsa, ona dönmesinden korkulur. Ancak, nef-

---

300 Bakara 2/187.

301 Şura 42/25.

siyle şiddetli bir mücahede, gühahı çirkin görme ve hatırladığında korku ve ürperti ile onu hatırından defetme gücüne sahipse, tövbesini koruyabilir."

TÖVBE EDEN KİMSEYE GEREKENLER

Ebu Muhammed Sehl demiştir ki: "Bu yola yeni girene ilk emredilecek şey tövbedir. Tövbe, kötü hâl ve hareketleri, din tarafından övülen hareketlere çevirmek, nefsi yalnızlığa ve devamlı sükuta alıştırmaktır. Kulun tövbesi ancak helal yemekle sahih (ve sağlam) olur. Kul, Allahu Teala'nın halkta ve kendi nefsindeki haklarını yerine getirmedikçe helal yemeye güç yetiremez. Bu da, her halinde, devamlı Allahu Teala ile olmadıkça ve salih ameller sebebiyle istidraca düşeceğinden korkmadıkça düzgün olarak gerçekleşmez. Gerçek tövbe, kulun sakıncalı şeylere/harama girmemek için sakıncası olmayan şeyleri terk etmesi, asla "ileride yaparım" dememesi ve nefsini ancak içinde bulunduğu vakitte gereken şeyle meşgul etmesiyle gerçekleşir."

Bize nakledildiğine göre, Serî es-Sekatî şöyle demiştir: "Şunlar tövbenin şartlarındandır: Rabbine yönelip tövbe eden kimseye önce, kötü insanları sonra da kendisi için Allah Teala'ya isyan ettiği nefsini terk etmesi ve nefsine ancak zaruri ihtiyaçlarını vermesi gerekir. Sonra, bir daha günaha dönmemeye kesin karar vermesi, insanlara yük olmaması, kendisini başkasının elindeki fazla mala göz dikmeye zorlayan her şeyi terk etmesi, hevasına/kötü arzularına uymayıp geçmiş büyüklerin yoluna girmesi gerekir. Tövbe eden kimselere, her an kendilerini hesaba çekmeleri, bütün şehvetleri ve fuzuli şeyleri terk etmeleri icap eder. Bu fuzuli şeyler altı şeyde olur: Konuşmada, bakmada, yürümede, yemekte, içmekte ve giyimde. Şüpheleri terk etmeye ancak, şehvetlerini terkeden kimseler güç yetirebilir."

Yahya b. Muaz'a, "Tövbe eden nasıl hareket etmelidir?" diye sorulunca, şöyle demiştir: "O, ömründen iki gün arasında yaşar. Biri geçen günü öbürü de kalan gün. Bu ikisini üçüncü gün ile ıslah etmeye çalışır. Geçen gününü (yaptığı hatalara) pişmanlık ve istiğfar ile, kalan gününü de kötülüğe ve kötülere bulaşmaktan kaçıp (sadık) müritlerden ve zikredenlerin meclislerinden hiç ayrılmayarak ıslah eder. Üçüncü gününde de temiz rızık kazanmaya ve normal işini yapmaya çalışır."

Samimi tövbenin alametlerinden birisi de kalbin incelmesi ve göz yaşlarının akmasıdır. Bir haberde;

"Tövbe edenlerle beraber oturunuz; şüphesiz onlar gönlü en yufka (ince) kimselerdir"[302] buyrulmuştur.

Kulun günahını (gözünde) büyük görmesi samimi bir tövbenin gerçekleştiğini gösterir.

Denilmiştir ki: "Kul günahını büyük gördükçe, (o günah) Allah katında küçülür. Günahı küçük görmek (basite almak) büyük günahtır." Nitekim bir haberde şöyle buyurulmuştur:

"Mümin, günahını her an üzerine düşmesinden korktuğu bir dağ gibi, görür/gözünde büyütür. Münafık ise günahının, burnuna konmuş ve bir hareketle uçacağı sinek gibi küçük ve basit görür."[303]

Mürsel bir haberde de şöyle buyurulmuştur:

"Sizden (her) biriniz kendince en küçük bir günahınla yakalanıp hesaba çekilmesinden bile sakınsın."[304]

Alimlerden birisi demiştir ki: "Affedilmeyen günah, kulun; "Keşke her yaptığım bu (günah) gibi olsaydı!" demesidir. Bu konuda Bilal b. Sa'd şöyle demiştir:

"İşlediğin günahın küçüklüğüne değil, kime karşı isyan ettiğine bak."

Bize nakledildiğine göre, Allahu Teala velilerinden birisine şöyle vahyetmiştir: "Hidayetin azlığına değil, onun yüzünden karşında hesap vereceğin zatın büyüklüğüne bak."

Günahlar ancak, onlar sebebiyle karşısında hesaba durulacak zatın azametini bilmekle (gözde) büyük olur ve kibriya sahibi zatın müşahedesinden sonra emrine muhalefet etmek, kalplerde büyük bir etki yapar. Bu durumda hiçbir günah küçük görülmez. Gerçekten Allah'tan korkanlar yanında küçük günahlar, büyük günah gibi değerlendirilir. Bu hâle şu ayet-i kerimelerde bir işaret vardır:

---

302 Bu söz İhya'da Hz. Ömer'e izafe edilmiştir. Bkz. Gazâlî, İhyâ. Zebidî, İthâfu's-Sade, X, 605 (Beyrut-Lübnan baskısı).

303 Buharî, Deavat, 4; Tirmizî, Kıyamet, 49; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 313; Beyhaki, Şuabu'l-İman, V, 411 (h. no: 7104).

304 Ebu Nuaym, Hilye, VIII, 224; Ali Muttakî el-Hindî, Kenzu'l-Ummâl, IV, 216 (No: 10228).

"İşte bu işleri yapsınlar. Kim, Allah'ın korunmasını emrettiği şeyleri büyük görürse, bu Rabbi katında onun için çok daha hayırlıdır."[305]

"Kim, Allah'ın şeâirini/dininine ait hüküm ve alametleri büyük tanırsa, şüphe yok ki bu, kalplerin takvasındandır."[306]

Denilmiştir ki; Allah'ın haram kıldığı şeyler (takva sahibi kulun) kalbinde büyük gözükür ve onları işlemekten çekinir.

Sahabe-i Kiram'ın Tabiûn'a söylediği şu söz de bu durumla ilgilidir:

"Sizler, kıldan daha ince (yani çok basit) gördüğünüz öyle ameller işliyorsunuz ki, bizler Rasûlullah (s.a.v) zamanında onları, insanı helake götüren büyük günahlardan sayardık."

Onlar bu sözle, Rasûlullah (s.a.v) zamanında büyük günah olan şeylerin daha sonra küçük günah gibi değerlendirildiğini kastetmişlerdir. Çünkü Sahabe kalplerindeki iman nurunun büyüklüğünden kaynaklanan Allah Teala'nın azametini idrakten dolayı küçük günahları bile büyük görüyorlardı. Onlardan sonra gelenlerin kalbinde ise bu (nur ve anlayış) oluşmamıştır.

Allahu Teala velilerinden birisine şöyle bildirmiştir: "Sizden öyle günahlar görüyorum ki, onlardan daha düşük seviyedeki günahlar yüzünden bir ümmeti helak ettim."

Ebân b. İsmail'in Enes'den rivayet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Allahu Teala, önceki ümmetlerden bir ümmeti tenasül aletleriyle oynama yüzünden helak etmiştir."[307]

GEÇMİŞ GÜNAHLAR İÇİN NE YAPMALIDIR?

Tövbe eden kimsenin (önceki) günahlarını unutması ve hatırlaması meselesine gelince, arifler bu konuda farklı şeyler söylemişlerdir:

Ariflerden bazıları: "Hakiki tövbe, günahını devamlı göz önünde bulundurmandır," derken, bir diğer grup: "Gerçek tövbe; tövbe ettiğin günahını tamamen unutmandır," demiştir.

---

305 Hacc 22/30.

306 Hacc 22/32.

307 Rivayet kaynaklarda bulunamamıştır.

Bu iki anlayış (hadiseye farklı yaklaşan) iki grubun yolu ve iki ayrı makama sahip olan kimselerin farklı halleridir. Günahları hatırlama; müridlerin yolu ve korku ehlinin hâlidir. Onlar günahlarını hatırlamakla, devamlı bir hüzün ve kalplerinden hiç ayrılmayan bir korkuyu elde ederler.

Zikir ve salih amellerle meşgul olarak günahları tamamen unutmak ise, ariflerin yolu ve sevenlerin hâlidir. Bunların hareket şekli, tevhidi müşahede etmektir. Bu, Allah Teala'yı tanımada bir makamdır. Öncekilerin hâli ise, dikkat edilecek noktaları ve çizilen sınırları müşahede etmektir. Bu da Allah Teala'yı tanıtmada bir makamdır. Kul hangi makamda bulunursa, onu müşahede eder ve onun gereğine göre amel eder.

Tevhidi müşahede makamı arifler yanında varlıkları müşahededen daha üstündür. Her ne kadar bu müşahede alanı daha geniş ve (müşahede edilecek varlıklar) daha çok ise de bu, ashab-ı yemin (olan) müminlerle Allah Teala'ya yakınlık elde etmiş umum salihlere ait bir müşahededir. Tevhid müşahedesi ise, daha az ve daha dar (özel) alanda olan bir müşahededir. Bu, müşahede sahipleri daha yüksek ve daha faziletlidir. Bu müşahede, mukarrabûn makamındaki veliler ve seçkin arifler içindir. Mürid bazen, Davud Aleyhisselamın hatasını hatırlayıp esef etmesi hadisesine benzer bir halle karşılaşır. Şüphesiz peygamberler diğer insanlardan ayrı bir konumda oldukları için ümmetin hâli onlara kıyas edilmez. Ancak onlara da bazen müridlerin halleri yaşatılır ve ilim taliplerinin hâli içinde bulundurulurlar. Bu durum, ümmetin onları örnek alması ve alimlerin (ilim ve terbiyede takip edecekleri) bir yol olması için olur.

Bil ki, yakîni zayıf, nefsi kuvvetli olan kimsenin (geçmiş) günahlarını hatırlaması anında kalbin şehvetle ona nazar etmesi yahut nefsin önceden aldığı tat sebebiyle ona meyletme tehlikesi mevcuttur. Bu durumda o, fitneye düşme sebebi olur ve düzelttiğini bozar. Aynı şekilde günaha dadanmış bir kimsenin günahın sebebine nazar etmesiyle, nefsin o tarafa hareket etmesinden de emin olunamaz. Nefisle anlaşma noktası bir kötülük olmadığı sürece, ona karşı sabırla mücahede edebilsin diye onunla, anlaşma içinde olmak daha faziletlidir. Ancak bunda bir aldanma ve tehlike vardır. Bu durumda onunla beraberlik terk edilir ve sebepler kesilir. O zaman mürid daha selamette olur. Mürid için daha selametli olan en faziletlisidir.

Geçmiş günahların unutulmasında, geleceği düşünme ve ikinci kez boşa geçirme korkusuyla zayi ettiği vakitlerini telafi etmeye koşma vardır.

Marifet ehlinden birisi demiştir ki: "Müridlerin içinden durmadan cenneti düşünmesi ve ondaki güzel nimetleri, giyecek ve hurileri hatırlayıp durması güzel karşılanmaz. Mürid için güzel olan, kalbindeki düşüncelerinin Allahu Teala'nın zikri, hayal ve arzularının da masivaya değil, sadece Allahu Teala ile alakalı şeylere bağlı olmasıdır. Çünkü mürid daha yeni tövbe etmiştir; devamlı bir istikamet haline ve uzunca sukûta alışık değildir. Bu durumda cennetin nimetlerini hatırlayınca, kalbinin zayıf olmasından dolayı, dünyada müşahede ettiği güzel yiyecekler, giyecekler ve evlenme gibi cennet nimetlerine benzer şeylere iştah duymasından (ve meyletmesinden) emin olunamaz. Çünkü dünyadakiler hemen ele geçen nimetler, cennettekiler ise daha sonra ulaşılacak şeylerdir. Bunu için müridin nefsi, hatırladığı ahiret nimetlerinin benzerlerini acele olarak dünyada ele geçirmek ister. Müridin bütün düşünce ve arzusu Allahu Teala olunca, bu duygu onu dünya süslerinden ve şehvetlerinden daha çok uzaklaştırır. Böyle olunca şeytan (cennet nimetlerinde olduğu gibi) dünyada benzerini gösterip onun yakîninin kuvvetlenmesine, adetinin hakikate dönmesine ve ismet halinin devam etmesine kadar önceki gibi bir hileye cesaret edemez. İmkan bulamaz."

ZORLANARAK YAPILAN HAYRIN DURUMU

Alimler, bir günahı terk edip istikamet üzere amel eden, fakat bu arada nefsi kendisini günaha çekmeye çalıştığı için onunla mücahede hâlinde olan bir kulla, günahı terkedip kendini ıslahla uğraşan, nefsi kendisini günaha çekmek ve eski haline döndürmek için hiç uğraşmayan, bu nedenle kalbinde nefisten gelen bir ağırlık ve ona karşı bir mücahede hâli olmayan diğer bir kulun hangisinin daha faziletli olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Şam'lı alimlerden bazıları: "Nefsi kendisini günaha çeken ve onunla mücahede eden kimse daha faziletlidir. Çünkü onda bir çekişme ve onunla mücahede fazileti vardır. demiştir.

Ahmed b. Ebi'l-Hivarî ve Ebu Süleyman ed-Dârânî'nin ashabı bu görüşü benimsemişlerdir.

Basra alimleri ise: "Yakînî müşahede ve huzur sebebiyle nefsi kendisiyle çekişmeyen, içinde alıştığı şeylere karşı bir arzu ve istek kalmayan kimse daha faziletlidir," demişlerdir. Basra alimlerinin büyüklerinden Rabah b. Amr el-Kaysî bu görüşü benimsemiş ve demiştir ki: "Şayet bu kimse hâlinde gevşeyecek olsa; selamete daha yakın olur. Diğer kimsenin ise bu gevşeme esnasında günaha dönmesinden korkulur."

Gerçekten bu durum onun dediği gibidir.

Alimler, kendisinden Allah yolunda malından bir şey vermesi istendiği zaman, nefsi buna yanaşmadığı için infak kendisine zor gelen, fakat nefsiyle mücahede ederek malını infak eden kimseyle, kendisinden Allah için bir şey istendiğinde, nefsinden herhangi bir itiraz ve ağırlık gelmeden onunla bir mücahedeye de girmeden istenir istenmez gönül hoşluğu ile infakta bulunan kimseden hangisinin daha faziletli olduğu konusunda da ihtilaf etmişlerdir.

Bir grup alim, nefsiyle mücahede ederek infakta bulunan kimsenin daha faziletli olduğunu söylemiştir. Çünkü onda nefsinden gelen isteksizlik ile onunla mücahede bir arada olmakta ve kendisi için iki amel oluşmaktadır. İbn Ata ve ashabı bu görüşü benimsemişlerdir.

Diğer alimler de, herhangi bir ikrah ve itiraz olmaksızın gönül hoşluğu ile infakta bulunan kimsenin daha faziletli olduğunu söylemişlerdir. Çünkü nefsin cömertliği ve zühd hâlinin gerçekleşmesiyle elde edilen bu adamın makamı, birinci şahsın, nefsini zorlama, onunla mücahede ve bu halde malını infak etmek gibi zorlanarak yaptığı bütün amellerinden daha faziletlidir. Çünkü birinci şahıs bu seferinde nefsine galip gelse bile, ikinci yahut üçüncü seferinde nefsine hakim ve galip geleceğinden emin olunamaz. Çünkü cömertlik onun makamı değildir ve nefis buna zorlanarak sevk edilmektedir." Cüneyd el-Bağdadî bu görüştedir. Bence de doğrusu onun dediği gibidir. Buradaki lafızlar bize aittir.

GÜNAHI ARZULAMAK NE ZAMAN GÜNAH OLUR?

Ebu Muhammed Sehl'e, bir günahtan tövbe edip onu terkeden, sonra kalbiyle onu hatırlayıp veya görüp veyahut işitip içinde ona karşı bir tat bulan kimsenin durumu sorulunca Sehl şöyle demiştir:

"Tat almak insanın tabiatıdır. Bu tabiatın bulunması gerekir. Böyle bir durumda çare olarak kulun yapabileceği ancak şudur: Kalbiyle şikayetini Mevlâ'sına arzeder, gelen düşünceyi kötü görür ve nefsini de devamlı onu kötü görmeye zorlar ve onu hep bu halde tutar. Ayrıca, Allah Teala'ya, günahı kendisine unutturup, zikir ve taatıyla meşgul etmesi için dua eder. Eğer kalbe gelen günah arzusunu bir an inkardan gafil olsa, ondan kurtulamamasından ve günah tadının kalbinde yer etmesinden korkulur. Fakat bu tadı bulmakla birlikte kalbiyle onu reddederek devamlı üzüntü içinde olsa bu ona zarar vermez."

Bence de durum (ve hüküm) böyledir. Çünkü, kalpte şehevî arzular kaldığı müddetçe tövbe sahih (ve sağlam) olmaz ve kuldan onları temizlemek ve kalbinden gidermek için mücahede istenir.

Bu, müridlerin hâlidir. Şehvetlerin kalpten silinmesi ariflerin hâl ve ahlakına sarılmakla mümkün olur.

GÜNAHIN PEŞİNDEN GELEN GÜNAHLAR

Çoğu zaman, işlenen bir günaha ondan daha büyük pek çok günah eklenir. Mesela, günahta ısrar etmek, ona özenmek tövbeyi geciktirmek, benzeri bir günahı elde edince tat almak, yahut kaçırınca üzülmek, günah işlemekle sevinmek, yahut iki kişi arasında olacak bir günaha başkasını sevk etmek, Allah Teala'nın (kendisine emanet ettiği) malını günahta harcamak ki, bu küfran-ı nimettir. Denilmiştir ki:

"Kim haramda bir dirhem harcarsa, o müsriftir."

Ayrıca günahı küçük görmek ve onu basite almak, onu işlemekten daha büyüktür. Bunlarla birlikte kulun, Allah Teala'nın işlediği kusuru örtmesini basit bir şey görmesi ve Mevlâ'nın ona karşı hilimle muamelesini hafife alması; onun için bir aldanma ve kendisini emniyette görme olur ki, bunlar da büyük günahlardandır. Yahut kulun, Allah Teala'nın günahını örtmesi ve yaptığı kötü işin karşılığı olan ceza yerine onun tam zıddı olan iyi muamelede bulunma nimetini bilmemesi de, işlenen günahtan daha büyük bir günahtır.

Nitekim Allahu Teala'nın övüldüğü bir duada Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle demiştir:

"Ey güzeli (güzelliği) ortaya koyan, çirkini (çirkinliği) örten, günah işleyeni hemen yakalayıp hesaba çekmeyen ve kulun kusurlarını açıp perdeyi yırtmayan Allahım!"[308]

Denilmiştir ki: "Her isyan eden Rahman'ın himayesi altındadır. Allah o kulun üzerinden himayesini çekince kulun günahını örten perdesi yırtılıp kusurları ortaya çakır."

İşlenen günahtan daha büyük bir günah da, onu açıklamak, onunla övünmek ve böbürlenmektir. Bu bir taşkınlıktır.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Günahlarını açıklayanlar hariç bütün (samimi tövbe eden) insanlar affedilmiştir. İnsanlardan birisi geceleyin bir günah işler, Allahu Teala günahını örtmüştür. Ancak, sabaha çıkınca Allah Teala'nın örttüğü perdeyi açar ve günahını (insanlara) anlatırsa işte bu affedilmez."[309]

Çoğu zaman bir günahkar, başkalarının da uyduğu bir günah çığırı açar onunla amel edildiği müddetçe o günahın getireceği kötülükler kendisine yazılmaya devam eder.[310]

Denilmiştir ki: "Öldüğü zaman, günahları da kendisiyle ölen ve onlardan hesaba çekilmeyen kimseye müjdeler olsun. Günahını başkasına bulaştırmayan kimseye de müjdeler olsun."

Alimlerden birisi demişti ki: "Günah işleme, eğer günah işlemek durumunda kalırsan, günaha başkasını sevk etme, iki günah kazanmış olursun."

Allahu Teala, ayet-i kerimede, başkalarını günaha sevk etmeyi münafıkların sıfatı olarak zikretmiş ve şöyle buyurmuştur:

"Münafık erkekler ve münafık kadınlar (sizden değil) birbirlerindendir. Çünkü onlar kötülüğü emreder, iyilikten alıkoyarlar."[311]

Kim din kardeşini bir günaha sevkederse, kötülüğü emretmiş iyiliği nehyetmiş olur.

---

308 Hakim, Müstedrek, I, 544; Kurtubî, Tefsîr, XVI, 17.

309 Buharî, Edeb, 60; Müslim, Zühd, 52.

310 Bkz: Müslim, İlim, 15; Zekat, 69; Nesaî, Zekat, 64; İbn Mace, Mukaddime, 14; Darimî, 14; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 352, 359, 360, 362.

311 Tövbe 9/67.

Seleften birisi demişti ki: "Kişi bir din kardeşinin işlediği günaha yardımcı olup sonra bunu onun için basit bir şey görmesinden daha büyük bir cinayet işlememiştir."

Bazen bir kul, kırk sene ömür yaşar, sonra ölür. Fakat kendisinden sonra günahlar yüz sene devam eder. Onlar yüzünden kabrinde azap görür. Bu, kötü bir çığır açtığı ve ona tabi olunduğu zaman olup, o şey ortadan kalkıncaya, yahut onunla amel edenler (tamamıyla) ölüp bitinceye kadar devam eder, sonra günahın vebali üzerinden düşer ve ondan rahat eder."

Denilmiştir ki: "Günahların en büyüğü, kişinin öncekilerden bizzat tanımadığı ve görmediği kimselere zulmetmesidir. Mesela, önceki imamların ve din büyüklerinin hakkında ileri geri konuşmak gibi. Bütün bu anlattıklarımız, tek bir günaha bağlı olup ondan daha büyük olan günahlar da girmektedir. Şu ayet-i kerimede de buna işaret edilmektedir:

"Onların önden gönderdiklerini ve (geride bıraktıkları) eserlerini yazarız."[312]

Ayetteki eserlerden maksadın, hayatlarından sonraya bıraktıkları kendileriyle amel edilen (iyi veya kötü) şeyler olduğu söylenmiştir.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kim kötü bir çığır açar da kendisinden sonra onunla amel edilirse, onunla amel edenlerin kazandığı günahın bir misli de ona yazılır. Onların günahlarından da hiçbir şey noksanlaştırılmaz."[313]

İbn Abbas derdi ki: "Kendisine tabi olanlar yüzünden vay alimin başına gelenlere. Alim bir hata yapar, hemen hatasından döner, insanlar ise, o hatayı dört bir yana yayarlar."

Edep ehlinden birisi demiştir ki: "Alimin hatası geminin delinmesine benzer. O delik yüzünden hem kendisi hem de içindeki insanlar batar."

İsrailiyata ait haberlerin birinde şöyle nakledilmiştir: "Bir alim insanları bidate sevk ederek saptırdı. Sonra tövbe etti, Allah Teala'ya dönüp uzun

---

312 Yasin 36/12.

313 Müslim, İlim, 15; Zekât, 69; Nesaî, Zekat, 64; İbn Mace, Mukaddime, 14; Darimî, Mukaddime, 44; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 357, 359, 360, 362.

bir süre hâlini ıslah ile uğraştı. Allahu Teala zamanın peygamberine şöyle vahyetti: "O alime de ki: "Eğer günahın seninle benim aramda kalan bir günah olsaydı, miktarı ne olursa olsun seni affederdim, fakat, kullarımdan sapıtıp ateşe soktukların yüzünden halin nasıl olacak?"

Günahı helal görme ve başkaları içinde helal kabul etmeye gelince, bu işlediğimiz konunun tamamen dışındadır. Çünkü o, İslam milletinden ayrılmak, şeriatı değiştirmek ve aynı zamanda Allah Teala'yı inkar etmektir. Bu konuda Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: ***"Kur'an'ın haram kıldıklarını helal gören, Kur'an'a iman etmemiştir."***[314]

Allahu Teala, Kur'an-ı Kerimde, kötülük yapmaya cehalet ismini vermiş ve şöyle buyurmuştur:

"Sizden kim cahillikle bir kötülük işlerse..."[315]

"Bilakis siz, cahillik yapan bir topluluksunuz."[316]

"Hayır, bilakis siz *(amellerinde)* ***israf*** *(taşkınlık)* ***eden bir topluluksunuz."***[317]

Denilmiştir ki: "Allahu Teala, üç amele (çok) gazap eder ve onlardan arş titrer: Bunlar;

1- Haksız yere (kısas olmaksızın) cana kıymak;

2- Erkeğin erkeğe yanaşması,

3- Kadının kadınla sevişmesidir."

Bir haberde şöyle nakledilmiştir:

"Lût kavminin amelini işleyen kimse denizler dolusu su ile yıkansa günahını temizleyemez. Onu ancak tövbe temizler."[318]

GÜNAHIN GETİRDİĞİ KÖTÜ SONUÇLAR

Günah işlemekte kötü netice olarak, taattan mahrumiyet, hizmetin tadını yitirmek ve Mevlâ'nın gazabından başka hiç bir şey olmasaydı, bun-

---

[314] Beyhakî, Şuabu'l-İman, I, 198 (h. no: 183); Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, I, 177.

[315] En'am 6/54.

[316] Neml 27/55.

[317] A'raf 7/81.

[318] Hatîb, Tarihu Bağdad, III, 114; Deylemi, Firdevsü'l-Ahbar, No: 6892; Aclunî, Keşfu'l-hafâ, No: 2093; Sehavî, Mekasıd, No: 887.

lar insana en büyük ceza olarak kafi gelirdi. Nitekim Vuheyb b. el-Verd'e: "Günah işleyen ibadet ve tattan tat alır mı?" diye sorulunca: "Hayır, günaha niyetlenen de taattan tat alamaz," demiştir. Bunun için Allah Teala, Hz. Yahya'ya (a.s) "Seyyid" ismini vermiştir. Çünkü o, hiçbir günaha niyetlenmemiştir. Şu halde seyyidliğin (gerçek efendiliğin) alameti, günaha niyetlenmemektir. Herkesin şerefi günahlara karşı gönlünün durumuyla ölçülür. Demek ki, günahlara niyetlenmeyen kimse gerçek efendidir.

Bir haberde şöyle buyurulmuştur:

"Kim şöhret elbisesi giyerse (bazı rivayetlerde) ***kim*** (üzerindeki) ***palto*** (ve benzeri giysisine) ***bakıp*** (insanlara karşı) ***kibirlenirse, Allah katında sevgili bir kimse olsa da Allahu Teala ondan yüz çevirir."***[319]

Nasıl böyle olmasın ki ilâhî emirlere muhalefette, Hakk'tan uzaklık, (kalpte) soğukluk ve hizmetten geri kalma mevcuttur.

Bir haberde nakledildiğine göre, Adem (a.s) yasak ağaçtan yediği zaman, bedenindeki elbiseler üzerinden uçtu gitti, avret yerleri açıldı, başındaki taç ve alnındaki süs üzerinde durmaktan haya ettiler. Bunun üzerine Cebrail (a.s) gelip başından tacı, Mikail (a.s) da alnındaki süsü çözüp aldı. Adem ile Havva'ya arşın üstünden: "Huzurumdan (aşağı-yeryüzüne) inin, bana isyan eden huzurumda bulanamaz." hitabı geldi. Bunun üzerine Adem (a.s) ağlayarak Hz. Havva'ya döndü ve: "Bu, işlediğimiz günahın ilk uğursuzluğudur; bizi dostun huzurundan çıkardı," dedi.

Rivayet edildiğine göre Süleyman (a.s) bir hatası yüzünden mülk ve saltanatı kırk gün elinden alınmış, yüz üstü meydanda kalmış, nihayet kırk gün bitiminde, hatası affedilmiş saltanatı geri verilmiş, kuşlar baş ucunda birikmiş, cinler ve vahşi hayvanlar etrafına toplanmışlardır. Daha sonra kendisini hor ve hakir görüp itip kakanlar, şimdi huzurunda boyun eğip, özür dilemişler, o da onlara:

"Ben, bundan önce yaptıklarınızdan dolayı sizi kınamıyor, şimdiki yaptığınız hürmet için de sizi övmüyorum. Bu, gökten/Allah'tan gelen bir iştir, olması muhakkaktı oldu," demiştir.

---

319 Ebû Davud, Libas, 4; İbn Mace, Libas, 24; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 92, 139; Beyhakî, Şuabu'l-İman, No: 6230 (Biraz farklı lafızla), Ebu Nuaym, Hilye, IV, 190-191.

Bana kadar ulaşan bir habere göre, Hz. Süleyman (a.s) ordusuyla birlikte bir yolculuk yapıyordu. Kendisini ve ordusunu rüzgar taşıyordu. Hz. Süleyman'ın (a.s) üzerinde yeni ve güzel bir gömlek vardı. Bir ara ona bakıp beğenir gibi oldu. O zaman rüzgar kendisini yere bıraktı. Rüzgara: "Sana emrettiğim halde niçin böyle yaptın?" diye sorunca, rüzgar: "Biz ancak, sen Allah Teala'ya itaat ettiğin zaman sana itaat ederiz, (şimdi ise elbiseni beğenmekle nefsine uydun, hata ettin) demiştir."

Alimlerden birisi bu manada şöyle demiştir: "Kim Allah'tan korkarsa, her şey ondan korkar. Kim de Allah Teala'dan başkasından korkarsa, Allah onu her şeyden korkutur. Aynı şekilde, kim Allah Teala'ya itaat ederse, Allah her şeyi onun emrine verir. Kim de O'na isyan ederse, Allah o kulu diğer varlıkların hizmetçisi yapar ve ona korktuğu şeyleri musallat eder."

Eğer günahta ısrarda uğursuzluk olarak sadece kulun eline geçen her imkanın kendisi için bir ceza olmasından başka bir şey olmasaydı, bu bile kafi gelirdi. Çünkü, (bu halde olan bir kulun eline geçen) zenginlik olsa, bununla cezalandırılır ve istidraca düşmesinden (hâline aldanıp isyana devam ederek azaba yaklaşmasından) korkulur. Eğer eli dar olup sıkıntı içindeyse bu zaten onun için bir cezadır.

Bir haberde:

"Şüphesiz kul, işlediği günah sebebiyle rızkından mahrum olur."[320] buyurulmuştur.

Haramdan rızık kazanmak kulu salih amellere sevk edecek ilâhî tevfikin/yardımın azlığındandır, denilmiştir. İbn Mesud derdi ki: "Ben, kulun işlediği günah yüzünden ilmi unutacağını düşünüyorum."

Şayet tövbenin, ilmin ve istikamet üzere itaatin (bu halde iken) elde ettiklerinden başka bir bereketi olmasaydı, bu onun için hayır olarak yeterdi. Bu kimsenin eline geçen zenginlik ise, Allah Teala'nın ona bir rahmet ve ihsanıdır. Eğer darlık (sıkıntı) ise bu, Allah'tan bir imtihandır, kulu için yaptığı bir tercihtir. Bunu anlayan kul o hâlin lezzetini tadar. Çünkü o, Al-

---

[320] İbn Mace, Mukaddime, 10; Fiten, 22; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 227, 280, 282; Zebîdî, İthafu's-Sade, X, 780-81.

lah Teala'nın yolundadır, kendisi O'nun taatında sabit ve daim olduğu halde başına böyle bir durum gelmiştir.

İnsanlara karışmakta hiçbir uğursuzluk ve zarar olmasaydı bile, din ve dünya işlerindeki muamelelerinde onlarla birlikte zulme (haksızlığa) ortak olması günah olarak ona yeter de artar bile. İnsanlar içinde bildik ve tanıdıkları az olan kimselerin, onlarla işleyebileceği hataları da az olur.

Seleften birisi demiştir ki: "Laneti gerektiren yüzdeki siyahlık ve maldaki noksanlık değildir. İnsanı lanetlik eden ancak bir günahtan çıkar çıkmaz bir benzerine veya daha beterine dalmaktır."

Bunun sebebi şudur: Lanet, kovulma ve uzaklaşma demektir. Kul, taattan uzak kalır, artık kendisi için iyiliklerin yolu açılmaz ve onlarda muvaffak kılınmaz ise; lanete uğramıştır.

Az önce yukarıda geçen: *"Kul, işlediği günah yüzünden rızkından mahrum olur."* haberi hakkında şöyle denmiştir: "Kul günaha daldığı için helalden mahrum olur ve onu kazanmaya muvaffak kılınmaz." Hadis hakkında şu yorumlar da yapılmıştır.

"Günaha dalan kul, alimlerin meclisinden mahrum olur ve kalbi, ehl-i hayrın sohbetine açılmaz (onların sohbetinden sıkılır)."

"Salihlerden ve marifetullah sahibi alimler, günahta ısrar eden kimseye kızar ve kendisinden yüz çevirirler."

"Günaha dalan kul tamamen cehalete saplandığı için hâlini güzelleştirecek ve amelini ıslah edecek ilimden mahrum kalır. Şehvetlerine daldığı için şüpheli şeyleri farkedemez, tam tersine bütün işler birbirine karışır. Bu durumdaki bir kul, Allah Teala'dan bir korumaya mazhar olmadığı için işlerin içinde bocalar durur, en doğrusuna en faziletlisine ulaşmaya muvaffak olamaz."

Fudayl b. İyaz derdi ki: "Zamanın değişmesinden, (din) kardeşlerinin eziyetlerinden hoşuna gitmeyen bütün şeyler; senin günahların yüzünden başına gelmiştir, bunu böyle bilesin."

Denilmiştir ki: "Kur'an'ı ezberledikten sonra unutmak, en şiddetli cezalardan birisidir. Onun tilavetinden mahrum olmak, okurken kalbin daralması ve ona zıt olan şeylerle meşgul olmak günahta ısrarın cezasıdır."

Şam'lı sûfîlerden birisi demiştir ki: "Yüzü güzel olan Hıristiyan bir gence gözüm takıldı. Durup bir müddet ona baktım. O esnada yanımdan İbnu Cella ed-Dımeşkî geçiyordu, elimi tuttu, kendisinden utandım ve: "Ya Eba Abdullah! Sübhanellah! Şu güzel sûrete hayret ettim. Bu güzel san'at nasıl ateş için yaratılmıştır, hayret ediyorum," dedim. O eliyle beni dürttü ve: "Bir zaman sonra bunun cezasını muhakkak göreceksin," dedi. Gerçekten de, otuz sene sonra o bakışımın ve sözümün cezasını çektim."

Seleften birisi demiştir ki: "Ben yaptığım bir hatanın cezasını, merkebimin (bana karşı) huysuzlaşmasından anlıyorum."

Bir başkası ise: "Yaptığım hataların cezasını evimdeki ateşte elimin yanmasına varana kadar her şeyde fark ediyorum," demiştir.

Bize, Mansûr el-Fakîh'in şöyle dediği nakledildi: "Ebu Abdullah es-Sukrâ'yı rüyamda gördüm, kendisine: "Allahu Teala sana ne yaptı?" diye sordum. Dedi ki: "Beni ter içinde huzurunda durdurdu; öyle ki, (ter ve utançtan) yanağımın eti düştü." Ben: "Niçin ne sebeple bu muamele edildi?" diye sorunca: "Yanıma gelen güzel yüzlü bir gence dikkatlice bakmıştım. Giderken de aynı şeyi yaptım. İşte bu hâl onun cezasıdır," dedi.

Cezanın konusu, şiddet ve sıkıntıdır. Her kulun cezası, üzerine fazla düştüğü şeyden olur. Dünya ehli kimseler, kazancın zorlaşması ve malların helak olmasıyla dünya rızkından mahrum edilerek cezalandırılır. Ahiret ehli ise, salih ameller sevk edecek ilâhî tevfikin azlığı ve doğru ilimlerin yolunun açılmasındaki zorlukla ahiret rızıklarından mahrum bırakılırlar. Bu, her şeye hükmü geçen ve her şeyi en iyi bilen Allah'ın takdiridir.

Ebu Süleyman ed-Dârânî: "Uykuda ihtilam olmak (ehlullah için) bir (nevi) cezadır" derdi. Şu söz de ona ait: "Bir kimsenin cemaatla namazı kaçırması, ancak işlediği yeni bir günah sebebiyledir."

Cezaların nazikleşmesi (ve çeşitlenmesi) derecelerin yükselmesine göre farklı olur. Bir haber de şöyle buyurulmuştur:

"Zamanınızdaki hoşlanmadığımız şeyler amellerinizdeki bozukluklar yüzündendir."[321]

---

321 Beyhakî, ez-Zühdu'l-Kebîr, No: 709; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, X, 231; Zebidî, İthafu's-Sade, X, 783 (Beyrut-Lübnan baskısı). Heysemî isnadının hasen olduğunu belirtmiştir.

Diğer bir (kudsi) haberde de Allahu Teala şöyle buyurmuştur:

"Kulum, taatime karşı şehevî arzuları tercih ettiğinde, ona vereceğim cezaların en küçüğü, kendisini münacaatımın (bana yapacağı naz ve niyazın) lezzetinden mahrum bırakmamdır."[322] Bu, muamele ehlinin cezasıdır.

Eğer, kul bir günah işlediğinde kalbin değişmesi (ve bu değişmenin sonucu oluşan zulmet) yüzüne vuracak olsaydı, yüzü simsiyah olurdu. Fakat Allah (c.c) yüce hilmi (ve rahmeti) ile kulu bu halden koruyup günahı saklıyor ve onu kalpte örtüyor. Ancak, günah kalpte tesirini gösterir, sahibine perde olur, kalbi Allah'ın zikrine karşı katılaştırır, hayır ve iyilik arzusunu ve hayırda koşma şevkini yok eder. İşte bu da cezaların en büyüğüdür.

Denilmişti ki: "Kul bir günah işlediği zaman, kalpte bir zulmet oluşturur, ondan kalpte bir duman yükselir. İman ona şahit olur. Bu hâl, kendisini günahın rahatsız ettiği bir kulun üzüleceği bir noktadır. Bu duman bulutun güneşi perdelemesi gibi, kul için ilâhî ilimleri almaya ve anlatmaya karşı bir perde olur. Bu hâl görülmez ancak, kul halka karşı tavırlarında onu fark eder. Kul, tövbe edip halini ıslah edince, zulmet perdesi açılır, iman ortaya çıkar ve artık kula hak ilme göre hareket etmesini emreder. Güneşin bulutun altından çıkıp ortalığı aydınlatması gibi, kalbin üzerindeki perde kalkınca kalp aydınlanır, hak ile batılı iyice fark eder.

Şu ayet-i kerime de kalbin günahlarla iyice kaplanıp kapanmasını anlatmaktadır:

"Hayır! Bilakis, onların işlemekte oldukları (kötülükler) *kalplerini kapatmıştır."*[323]

Kalbin bu hâli için denilmiştir ki: "Ayetteki hâle düşen kul, günah üstüne günah işler. Öyle ki sonuçta, kalp iyice kararır, iman perdelenir, artık iyiliği tanımadığı gibi herhangi bir kötülüğü de çirkin görmez. Kalbin siyahlığı son noktasına gelince üstü altına çevrilip ters, yüz edilir. O zaman kalp tamamen nifak türü işlerle dolar, onunla huzur bulur ve Allah Teala'nın

---

322 Zebidî, İthafu's-Sade, X, 783. Irakî aslını bulamadığını belirtmiştir.
323 Mutaffifîn 83/14.

(rahmet nazarıyla) nazar edip fazlıyla kendisine acımasına kadar öylece kalır.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Kul ile Rabbi arasında malum bir günah sınırı vardır. Kul onu aşınca, Allah kalbini mühürler ve bundan sonra onu hayırda muvaffak etmez."

İbn Ömer yoluyla gelen bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Mühür arşta asılıdır. Yasaklar çiğnendiği ve haramla helal görülüp işlendiğinde Allahu Teala (bir melek ile) mührü gönderir, kalpler içindeki (nifak, küfür ve isyan) sebebiyle mühürlenir."*[324]

Mücahid de şöyle demiştir ki: "Kalp (ilk haliyle) açılmış bir avuç gibidir. Kul her günah işleyişinde bir parmak kapanır ve nihayet bütün parmaklar kapanır. Kalp de işlenen (ve peşinden tövbe edilip temizlenmeyen) her bir günah ile iyice kapanır ve sonunda kilitlenir. (üzerine mühür vurulur)."

Denilmiştir ki: "Her günah için kalpte biten bir bitki vardır. Günahlar çoğalınca kalbin etrafını meyve kabuğu gibi sarar ve kalbi kapatır. İşte bu durum, kalbin kılıfla örülmesidir."

Bu hâlin, Allahu Teala'nın ayet-i kerimelerde zikrettiği[325], kalbin hakkı işitip anlamasına mani olan perde olduğu zikredilmiştir.

Velilerden birisi bana, Ebu Amr b. Ulvan'ın uzunca bir kıssasında şöyle söylediğini anlattı:

"Bir gün namaz kılıyordum; kalbime kötü bir arzu düştü ve uzun bir zaman fikrimi meşgul etti. Sonra bende erkeklerde oluşan şehvet meydana geldi. O an yere yıkıldım, bütün bedenim simsiyah oldu. Bunun üzerine üç gün eve kapandım, dışarı çıkamadım. Banyoya girip sabun ve benzeri şeyler ile bu siyahlığı gidemeye çalıştım, fakat temizlemek bir yana, vücudumun siyahlığı daha da arttı. Üç günden sonra vücudumun rengi beyaza dönüştü. Ben de dışarı çıktım. Ebu'l Kasım Cüneyd el-Bağdadî ile buluştum. Hazret, Rakka tarafına gelmiş ve beni görmek istiyormuş. Yanına vardığımda, bana:

324 Bezzar, Müsned, No: 3298; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 7213; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, VII, 269; Münziri, et-Terğıb, I, 332; Elbani, Daife, No: 1270.

325 Enam 6/25; İsra 17/46; Kehf 18/57.

"Allahu Teala'nın huzurunda iken, içinden bir takım şehevî şeyler geçirerek Rabbinin huzurundan çıkmaya haya etmiyor musun? Eğer Allahu Teala'ya dua edip senin adına tövbe istiğfar etmeseydim, hiç şüphesiz Allahu Teala'ya o siyah renkte kavuşacaktın?" dedi. Ben buna şaşırdım. O Bağdat'ta, ben Rakka'da iken ve bu hâlimi de Allahu Teala'dan başka hiç kimse bilmiyor iken onu nasıl bildiğine hayret ettim."

Ben bu hadiseyi alimlerden birisine anlatınca, o: "Bu, Allahu Teala'nın ona bir acıması ve hayret edilecek bir ihsanıdır. Çünkü günah kalbini siyahlatmamış, günahın zulmeti dışına vurmuş. Eğer günah kalbinin derinliklerinde yer etseydi onu helak ederdi" dedi ve şunları ekledi:

"Kulun işlediği ve ısrarla devam ettiği her günah, bu adamın cesedini siyahlattığı gibi kalbi siyahlatır. Onu ancak tövbe temizler. Fakat herkes, günahı için ne İbn Ulvan'ın yaptığını yapar, ne de Ebu'l-Kasım Cüneyd gibi kendisine acıyıp Allah'tan affını isteyecek kimse bulabilir.

GÜNAHLARIN CEZASI VE TEMİZLENME YOLLARI

Her günahın bir cezası vardır. Ancak Allah'ın affettikleri hariç. Bu ceza, günahın miktarına göre ve kulun bildiği şekilde değildir. O, Allah'ın dilemesi ve ezeldeki takdirine göredir.

Günahı cezası çoğu kez kalpte olur. Bu, kalplerin hasta oluşu şeklinde tezahür etmektedir. Ceza çoğu kez de cesette olur. Bu ceza bazen mallarda, bazen ailede, bazen İslam alimlerinin ve müminlerin gözünde itibar ve mevkiin yitirmede kendini gösterir. Bazen ahirete bırakılır ki, bu cezaların en büyüğüdür. Bu tür ceza tövbe etmeden ölen büyük günah sahipleriyle günahında ısrar eden, fiilinde kibir ve büyüklenme hâlinde olan kimselere mahsustur. Çünkü, eğer günahın cezası acilen dünyada verilseydi, dünya ölçülerine göre olacağından bu ceza kolay olurdu. Ahirete bırakılınca ceza ahiret ölçülerine göre verileceğinden şiddeti büyük ve ağır olur.

Bir haberde şöyle buyurulmuştur:

"Allahu Teala bir kula hayır murat ettiği zaman, günahının cezasını (dünyada) peşinen verir. Kötülük murat ettiği zaman da cezasını geciktirir ve ahirette tam olarak verir."[326]

---

326 Ahmed, Müsned, IV, 87; Hakim, Müstedrek, I, 349; İbnu Hıbban, Sahih, No: 2911; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, X, 192.

Bil ki, dünyadan elde edemediğine üzülmek, hırs ile dünyaya yönelmek kul için bir çeşit ceza olduğu gibi, dininden kaybettiğine hiç aldırış etmeyerek eline geçen dünya malına sevinmek de bir tür cezadır.

Bazen, isyana sebep oldukları zaman, afiyetin devam etmesi ve zenginliğin artması da bir nevi cezadır. (Çünkü kul hâline aldanıp isyana devam etmekte ve ahiretini unutmaktadır.)

Bazen, bir günahın cezası, onun gibi bir günah yahut ondan daha büyüğüne saplanmak olur. Nitekim bir taatın sevabı da kulun bazen onun gibi bir taata, bazen de ondan daha faziletlisine ulaştırılması şeklinde ortaya çıkar. Şu ayet-i kerimede ilk duruma bir işaret vardır:

"Allah size sevdiğinizi gösterdikten sonra isyan ettiniz."[327]

Burada sevilen şeyin afiyet ve zenginlik olduğu söylenmiştir.

Nitekim bazen de fakirlik ve hastalık, kulun günahtan korunmasına sebep olduğunda bu Allahu Teala'dan ona bir rahmet olmaktadır. Bununla birlikte günaha ve isyana sebep olduklarında da kötülüklerin kaynağı durumundadırlar.

Bil ki, hilim (yumuşaklık) cezayı kaldırmaz, fakat geciktirir. Çok halim olan Yüce Mevla'nın bir sıfatı da cezayı çok geciktirmek değil, bir zaman sonra vermektir. Bu manada Allahu Teala şöyle buyurmuştur:

"Kendilerine yapılan uyarıları unuttuklarında *(indirmiş olduğumuz sıkıntı ve musibetleri kaldırıp)* ***üzerlerine her şeyin kapısını açtık. Nihayet kendilerine verilen şeylerle şımardıkları zaman onları ansızın yakaladık."***[328]

Bu ayette bahsedilen kimselerin, şımarıp isyana dalmalarından altmış sene sonra yakalanıp cezaya çarptırıldıkları söylenmiştir.

Bir haberde şöyle buyurulmuştur:

"Bir takım günahlar vardır ki onları ancak geçim sıkıntısı ve derdi temizler." Diğer bir rivayette ise; ***"Onları ancak çekilen keder ve üzüntüler temizler."***[329]

---

[327] Al-i İmran 2/152.

[328] En'am 6/44.

[329] Tabarani, el-Evsat, No: 102; İbnu Asakir, Tarih, Cilt:54, shf: 200; Ebu Nuaym, Hilye, VI, 335; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, IV, 63

Mübah dünya ihtiyaçlarını gidermek için çekilen sıkıntılar fakirlerin günahları için birer keffarettir. Bu endişe ve üzüntü ahiret amellerinden kaçırılan şeylere olursa, o zaman müminler için birer manevi derece olur. Ancak bu endişeler dünya sevgisi ve hırsı ve onu toplama için olursa, sahibi için birer ceza olurlar.

Seleften birisi demiştir ki: "Kişiye günah olarak, istiğfar etmediği dünya sevgisi yeter."

Bir başkası da demiştir ki: "Kulun, başına gelen dünya sıkıntılarını gidermek için gösterdiği gayreti, kaçırdığı ahiret amellerine ve ona hazırlanmaya göstermemesi günah olarak kendisine yeter."

Hz. Aişe'nin rivayet ettiği bir hadiste şöyle buyurulmuştur:

"Mümin kulun günahları çoğalıp da, onlara keffaret olacak amelleri bulunmayınca, Allahu Teala ona çeşitli gam ve üzüntüler verir; bunlar onun günahlarına keffaret olur."[330]

Denilmiştir ki: "Herhangi bir zamanda kulun kalbine sebebini bilmediği bir üzüntü arız olursa bu, hatalara keffaret olan üzüntüdür." Bu üzüntünün, aklın bedenin işlediği hatayı düşünmesi ve muhasebe etmesi anında oluştuğu, aklın zaruri olarak bu hüzne kapıldığı ve sanki sebebini bilmiyormuşçasına onu kulun üzerinde tezahür ettirdiği söylenmiştir."

Yakub'un (a.s) haberlerinde geçtiğine göre Allahu Teala kendisine şöyle vahyetmiştir: "Eğer ezeli ilmimde sana inayetimi takdir etmeseydim, uzunca yalvarış ve yakarışlarına icabeti geciktirerek sana karşı amirlerin en cimrisi olarak davranırdım. Fakat sana (takdir ettiğim özel) inayetimden dolayı kendimi, senin kalbinde merhametlilerin en merhametlisi ve hüküm verenlerin en güzel hüküm vereni olarak yaptım. Sana katımda, başka bir amelinle değil, ancak Yusuf'a karşı çektiğin üzüntüyle ulaşabileceğin bir makam takdir ettim. Seni bu makama ulaştırmak istedim. (Onun için bu üzüntüyü sana tattırdım)"

Yine rivayet edildiğine göre, Cibril (a.s) zindanda Yusuf'un (a.s.) yanına girince, Yusuf (a.s): "Kederli ihtiyarı (babamı) nasıl (ne halde) bıraktın?" diye sordu. Cibril (a.s.): "Senin için yüz tane sevgiliyi kaybetmenin

---

[330] Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 157; Bezzar, Müsned, No: 3260; Beyhakî, Şuabu'l-İman, No: 9927; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, II, 291; X, 192.

hüznü gibi acı çekmektedir," dedi. "Peki, bunca hüznüne karşı Allahu Teala katında kendisine ne var?" diye sorunca, Cibril (a.s): "Yüz şehit sevabı var." cevabını verdi.

Seleften birisinin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kul herhangi bir günah işlediğinde; üzerinde bulunduğu yer onu içine batırmak, kendisini örten gök de bir parça halinde kafasına düşmek için Allah'tan izin isterler. Allahu Teala da onlara: "Kulumu bırakın ve ona mühlet verin, onu siz yaratmadınız. Eğer onu siz yaratmış olsaydınız, hiç şüphesiz ona acırdınız. Bekleyin, umulur ki, bana tövbe eder ve kendisini affederim. Belki kötü hâlini güzelleştirir, ben de kötülüklerini iyiliğe çeviririm," der.

Burada şu ayet-i kerime de anlatılan manaya bir uygunluk vardır. Ayette şöyle buyurulmuştur:

"Şüphesiz Allah zeval bulmasınlar diye yeri ve göğü tutmaktadır. Andolsun gökler ve yer yıkılsa onları Allah'tan başka kimse tutamaz. Şüphesiz O, halimdir, çok bağışlayandır."[331]

Yani Allah, insanların isyanları yüzünden gök ve yerin yıkılmasını engellemektedir. Onların isyanlarına karşı çok halimdir ve kötü hallerini de çok bağışlayandır.

Bu ayetin tefsirinde şöyle denmiştir: "Allahu Teala kulların günahlarına bakınca gazaplanır. Bunun üzerine yer sallanır, gök titrer. O zaman semanın melekleri inip yerin eteklerini tutarlar. Yerlerin melekleri de yükselip göklerin eteklerini tutarlar ve devamlı ihlas süresini okurlar. Nihayet Allah Teala'nın gazabı sakinleşir: "Allah gökleri yıkılmaktan tutar, korur." ayetiyle anlatılan budur."

Alimlerden birisi demiştir ki: "Yeryüzünde (Allah'a isyan için) çan çalınınca ve cahiliyye dua (ve işleri) yapılınca, Allah Teala'nın gazabı şiddetlenir; yeryüzündekilere azap etmek ister. Fakat, yeni okuma yazma öğrenen çocuklara, mescitleri imar edenlere, Allah için birbirini seven ve ziyaret edenlere bakınca ve müezzinlerin sesini işitince, yumuşar ve affeder. *"O, çok halim ve affedicidir."* ayetiyle anlatılmak istenen budur.

---

[331] Fâtır 35/41.

GÜNAHA ÇARE

Bir kul günahın peşinden başka bir günah işleyip arada hiç tövbe etmezse, helak olmasından korkulur. Çünkü bu, günahlarında ısrar eden kimsenin halidir. Hem de kul Rabbine tövbe edip dönmeyi terk etmekle ve nefsinin hevasına uymakla azgınlaşıp Mevlâ'sından uzaklaşmıştır. Bu durum Allah'tan uzaklığın alameti ve gazaba uğramanın sebebidir.

Kulun yapacağı en faziletli iş, kendisine en tatlı gelen şehevî arzularını kesip atmak ve devamına nazar etmemektir. Böyle yaparsa bir diğerine adım atmamış olur. Eğer kesip atmazsa, bu son olmaz devamı gelir. Şayet başladığı ibadet ve taatlar ile meşgul, ibadetin tadını bulursa ne ala, yoksa nefsini sabır ve mücahedeye zorlaması gerekir. Bu, sadık müridlerin yoludur.

Allahu Teala'nın

"Allah'tan yardım isteyin, sabredin"[332] ayetinin tefsirinde:

"Taat için Allah'tan yardım isteyin, nefisle günahlara dalmama konusunda mücahedede sabredin," denmiştir.

Hz. Ali demişti ki: "Bütün hayırlar, iyiliği emir ve kötülükten nehyin sevabı yanında denizin yanında bir avuç su mesabesindedir. İyiliği emir ve kötülüğü nehyin cihad yanındaki durumu da denizin yanında bir avuç su durumundadır. Allahu Teala yolunda yapılan cihadın haramlardan sakınmak için nefisle yapılan mücahede yanındaki durumu ise, coşkun bir denizin yanındaki bir avuç su derecesindedir."

Nefisle yapılan mücahedenin, düşmanla yapılan cihattan daha üstün olduğu konusunda gelen bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"(Düşmanla yaptığınız) küçük cihattan (nefisle yapacağınız) büyük cihada döndünüz."[333]

Sehl b. Abdullah demiştir ki: "Sabır, kalpteki sadakatı gösterir. En üstün taat, kötülüklere düşmemeye, sonra da taata devam etmeye sabırdır."

---

332 A'raf 7/127.

333 Hatîb, Tarihu Bağdad, XIII, 523-524; Beyhakî, K. Zühd, 165; Suyutî, el-Camiu's-Sağîr, No: 6107.

İsrailoğullarına ait haberlerin birinde şöyle anlatılmıştır:

Adamın birisi başka beldedeki bir kadınla evlendi. Yanındaki kölesini onu yanına getirmek için gönderdi. Yolda kölenin nefsi kadını arzuladı ve ona sahip olmak istedi. Ama o nefsiyle mücadele edip Allah'tan kendisini korumasını istedi. Bu güzel davranışı üzerine Allahu Teala ona peygamberlik payesi verdi ve İsrailoğullarına peygamber oldu.

Hz. Musa (a.s) ile ilgili kıssalardan birisinde, Musa (a.s.) Hızır'a (a.s): "Allah Teala, hangi şey sebebiyle seni gayb ilmine muttali kıldı?" diye sorunca: Hızır (a.s): "Allah için günahları terk etmem sebebiyle," demiştir.

Allahu Teala bir güzel amele karşılık olarak, amelin miktarınca karşılık değil, çok daha fazlasını (en az bire on sevap) ihsan etmektedir. Fakat kul özellikle sırf Allah için bir amel işlediğinde Allah ona hesapsız ecir vermektedir.

Sonra, tövbe eden bir kimse, herhangi bir günahı adet haline getirmezse, Allahu Teala onun tövbesinin kabul buyurur. Hem Allahu Teala işlenen her günahtan dolayı kulunu hemen hesaba çekmez. Ona tövbe imkanı ve mühlet verir. Bu, Allah'ın bir rahmetidir. Eğer böyle olmasaydı (da ilk günahta kul bir ceza ile karşılaşacak olsaydı) bütün insanlar tövbekar olurdu.

Eğer imtihan olmasaydı bütün tövbe edenler istikamet hallerini korurlardı. Sonra kul, mübtela olduğu bir günah işle karşılaşınca sabreder ve nefsiyle mücahede ederse, bu müridlerin en faziletli hâli ve en temiz amelidir. Nefsin emmare sıfatından çıkarak mutmainne sıfatına bürünmesi, olgunluğa ve takvaya ulaşması ancak mücahede ile olmakta ve gerçek imanın meyvesi olan güzel ahlaka ancak bu şekilde ulaşılabilmektedir. Bu anlattığımız, şu haberde de ifade edilmektedir:

"Amellerin en faziletlisi nefislerinizi zorlayarak yaptığınız amellerdir."[334]

Çünkü nefis, hevasına muhalif şeylerden hoşlanmaz. Heva, hakkın zıddı şeylerdir. Allahu Teala ise hakkı sever. Demek ki nefsin kırılması,

---

334 İbn Ebi'd-Dünya, Muhasebetü'n-Nefs, No: 113. Burada bu rivayetin Ömer b. Abdilazîz'in sözü olduğu belirtilmektedir. (Bkz: Iraki, İhya, IV, 76.)

onun kötü arzularının tersine hakka uygun amel etmekle mümkündür. Çünkü hak olanı sevmek amellerin en faziletlisidir. Nitekim Allah Teala:

"O gün ölçü haktır,"[335] buyurmuş, "Asr" sûresinde de birbirine hakkı ve sabrı tavsiye edenleri helak olanların dışında tutmuştur. Bu hâl, yakînin başlangıcıdır.

Bana salihlerden birisinin şu hâli anlatıldı. Bu zat çamurlu bir yolda yürüyordu. Çamurdan sakınıyor üzerine bulaşmasın diye elbisesini yukarı çekiyor ve yolun kenarından yürümeye çalışıyordu. Bir ara ayağının birisi çamura kaydı ve battı. Bunun üzerine diğer ayağını da çamura sokarak caddede yürümeye ve ağlamaya başladı. Kendisine; niçin ağladığı sorulunca: "Şu hâlim günaha bulaşmamak için devamlı ondan sakınan ve kaçınan fakat bir iki günah işleyince de tamamen ona dalan kulun haline benziyor, buna ağlıyorum," dedi.

Kula, içine düştüğü gafletten tövbe etmesi gerekir. Bunun gereğini iyice anlayınca asla tövbeyi terk etmez. Allahu Teala, dünyada gaflet ehli olanların, ahirette helake düşeceğini bildirerek şöyle buyurmuştur:

"Onlar gafil olanlardır. Elbette onlar ahirette hüsrana** (ziyana) **uğrayacaklardır."[336]

Şu unutulmamalıdır ki, gaflet farklı derecelerde olduğu gibi, hüsran/zarar da bir değildir. Öyleyse, gaflet asla küçük görülmemelidir. Çünkü o, günahların başlangıcıdır. Yakîn ehline göre büyük günahların kaynağı gaflettir.

Hz. Ali bir konuşmasında gafleti küfrün bir başlangıcı görmüş ve onu kalp körlüğü ve şüphe ile bir arada zikrederek sahibinin haktan kayıp hüsrana düştüğünü belirtmiştir.

Ehl-i beyt yoluyla gelen bir haberde şu anlatılmaktadır: Bir gün Ammar b. Yâsir, Hz. Ali'ye: "Ey müminlerin emiri! Bana küfrün hangi temele dayandığını bildirir misin?" diye sorunca, Hz. Ali şöyle demiştir: "Küfür dört temel işe dayalıdır.

---

[335] A'raf 7/8.

[336] Nahl 16/108-109.

1- Cefa (zulüm),
2- (Kalp ve basiret) körlüğü,
3- Gaflet,
4- Şüphe.

Kim zulüm yaparsa, hakkı küçük görür, batılı yayar ve alimlere kızar. Kalbi kör olan Allah'ın zikrini unutur. Gafil olan kimse, haktan sapar, boş emellere aldanır, hasret ve pişmanlığa düşer, Allah'ın huzurunda hiç hesap etmediği şeyler (hesap ve azap) karşısına çıkar. Şüpheye düşen de, şaşkın bir halde sapıklık içinde yuvarlanıp gider.

Alimlerden birisi demiştir ki: "Kim, kötü arzularını terk konusunda samimi olur ve nefsiyle Allah için yedi defa mücahede ederse bir daha günaha bulaşmaz."

Bir başkası da: "Kim bir günahtan tövbe eder ve yedi sene istikametini bozmazsa bir daha günaha dönmez," demiştir.

Alimlerden birisi demiştir ki: "Alışılmış bir günahın keffareti, ona düşüldüğü kadar o günahtan vazgeçmektir. Böylece günahı her terkediş, önceki yapılana keffaret olur."

Bu anlattığımız, tövbe eden (irade ve azmi) kuvvetli kimselerin hâlidir. Nefsine karşı zayıf kimselerin yolu bu değildir. Zayıf olanlara düşen (günahla karşılaşıp onu terk etmek değil, günaha hiç yanaşmadan) uzaklaşıp kaçmaktır. Ortada günaha vesile olacak bir şey yokken nefsi kendisine günah vesvesesi veren kimse, günahla yüz yüze gelince nefsine sahip olamaz. Öyleyse mürid, nefsinin günah arzusunu kesmeli ve vesvesesini defetmeye çalışmalıdır. Yoksa günaha düşer. Çünkü kötü düşünce kalpte kuvvetlenince vesvese olur. Vesvese çoğalınca, şeytanın günahı süsleyip püslemesine bir yol açılır. Tövbe eden kimseye en fazla zarar veren şey; kalbine gelen kötü düşünceye kulak vererek onun kalpte yerleşmesine imkan hazırlamaktır. Çünkü bu hâl onu, yavaş yavaş helake sürükler. İnsanı günaha götüren veya günahı hatırlatan her şey, günahtır. Sonuçta günaha dönüşen ve ona götüren her sebep günahtır. İlk haliyle mübah bile olsa...

Böyle bir şeyin etkisini kalpten kesip atmak bir taattır. Bu, amellerin ince (ve gizli) olanlarıdır.

Denilmiştir ki: "Kim kırk sene bir günahta ısrar ederse, onun bundan tövbe etmesi çok zordur. Ancak çok az kimse bunu başarabilir."

Bir haberde şöyle buyurulmuştur:

"Mümin her hata edişinde tövbe edendir. Mümin zaman zaman kusur işleyebilir."[337]

Müminin bazı günahları vardır ki, onu değişik zamanlarda alışkanlık hâline getirmiştir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur:

"Bütün insanlar hata edicidir. Hata edenlerin en hayırlıları hatasına tövbe istiğfar edenlerdir."[338]

Diğer bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur:

"Mümin (günah ile dinini) yıkan ve (tövbe, istiğfar ile onu) tamir eden kimsedir. Onların en hayırlısı da halini düzeltmiş, yıktığını tamir etmişken ölen kimsedir."[339]

Allahu Teala, Kur'an-ı Kerim'de, müminleri günahların peşine düşmeyip, kötülüğü iyilikle savan (karşılayan) kimseler olarak tanıtmış ve haklarında şöyle buyurmuştur:

"Kötülüğü iyilikle savarlar..."[340]

Yüce Allah bu hâli, sabreden amel sahiplerinin bir sıfatı olarak zikretmiştir. Ayetin üst kısmı şöyledir:

"İşte onlara, sabretmelerinden dolayı mükafatları iki kez verilir..."

Allahu Teala onları günahlara karşı direnmede ve taata devam etmede sabretici kimseler yapıp bu sebeple kendilerine iki kat ecir vermiştir.

Allahu Teala ayet-i kerimede, müminlerden tövbe edenlere üç şart ileri sürmüşken, münafıklardan tövbe edenlere (tövbelerinin kabulü için) dört şart ortaya koymuştur. Çünkü münafıkların, amelleri bozuktur, ihlasları yoktur ve onlar Allah'a başkalarını ortak koşmaktadırlar. Bunun için

---

337 Tabarani, el-Kebir, No: 11710; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, X, 200; Bkz. Gazâlî, İhyâ, IV, 44 ilgili dipnot.

338 Tirmizî, Kıyame, 49; İbn Mace, Zühd, 30. Darimî, Rikak, 18; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 198; Hakim, Müstedrek, IV, 244.

339 Bezzar, Müsned, No: 3236; Tabarani, el-Evsat, No: 1877; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, X, 201.

340 Kasas 28/54.

Yüce Allah onların tövbe şartlarını ağırlaştırdı, müminlerinkini ise daha hafif tuttu.

Cenab-ı Hakk müminler için şöyle buyurdu:

"Ancak, tövbe edip (hallerini) düzeltenler ve (gerçeği) açıklayanlar başka. Ben onların günahlarını bağışlarım."[341]

Yani onlar, kötü arzularına uymayı bırakıp Hakk'a döndüler, kötü hallerini ıslah ettiler ve gerçeği açıklayıp ortaya koydular. Bu açıklama iki şekilde olmuştur.

1- Gizledikleri hakkı ve sakladıkları gerçek ilmi açıkladılar. Bu, ilmi gizleyerek ve hak ile batılı birbirine karıştırarak isyan eden kimsenin tövbe şeklidir.

2- Tövbelerini açıkladılar, tövbeleri içlerinde etkisini gösterdi ve tövbenin hükümleri (güzel sonuçları) üzerlerinde gözüktü.

Allahu Teala münafıklar için ortaya koyduğu diğer iki şartı da şöyle belirtmiştir:

"Şüphesiz münafıklar, ateşin en alt tabakasındadırlar. Onlar için hiçbir yardımcı bulamazsın. Ancak, tövbe edenler, hallerini düzeltenler, Allah'a yapışanlar ve dinlerini sırf Allah için yaşayanlar, işte onlar müminlerle (cennette) beraberdirler."[342]

Çünkü onlar, insanlara ve mallarına güveniyor, amellerinde gösteriş yapıyorlardı. Bunun için Allahu Teala, onlara kendisine sarılmayı ve kendi rızası için ihlas sahibi olmalarını şart koştu. Şu halde, herkesin tövbesi günahlarının tersi olan güzel amellere yönelerek yapılması gerekir. Günah az ise az, çok ise çok tövbe yapılır. Böylece tövbe eden kimse daha önceki bozuk hâlinin zıddı olan güzel hâl üzere bulunmaya çalışır. Nitekim Allahu Teala:

"Şüphesiz biz hâlini güzelleştirmeye çalışanların ecrini zayi etmeyiz,"[343] buyurmuştur. Kul, hâlini ıslah etmedikçe tövbe etmiş olmaz. Salih ameller yapmadıkça da hâlini ıslah etmiş olmaz. Tövbe edip salih amelle-

---

341 Bakara 2/160.

342 Nisa 4/145-146.

343 A'raf 1/170.

ri yaptığında ise salihlerin arasına girer. O zaman da Allahu Teala'nın şu müjdesine ulaşır:

*"O, salihleri (dost edip) **işlerini üzerine alır."*[344] Bu gerçek tövbe eden ve bu sayede Allah'ın dostu olan kimselerin hâlidir.

TÖVBE EDENLER YÜCE ALLAH'IN DOSTU OLUR

Allahu Teala tövbe edenlere dostluğunu şöyle açıklamıştır: ***"Şüphesiz Allah tövbe edenleri sever."***[345]

Yani Allah, kötü arzularına uymayı bırakıp kendisine dönenleri ve çirkin şeylerden temizlenenleri dost edinir, himayesine alır. Nitekim, Rasûlullah (s.a.v) bir hadislerinde:

"Günahlarından tövbe eden, Allah'ın sevgilisidir."[346]

Ebu Muhammed Sehl'e: "Tövbe eden kul ne zaman Allah'ın sevgilisi olabilir?" diye sorulunca O: "Allahu Teala'nın şu ayetindeki sıfatlara sahip olunca diyerek, aşağıdaki ayeti okumuştur:

*"(Allah'ın cennet karşılığı canlarını ve mallarını satın aldığı müminler) **tövbe eden, ibadet eden, hamd eden, seyahat eden, rukû eden, secde eden, iyiliği emredip kötülüğü meneden ve Allah'ın sınırlarını koruyan** (onları çiğnemeyen) **kimselerdir. Bu müminleri müjdele."***[347]

Sonra şöyle demiştir: "Sevgili dostunun sevmediği şeye girmez. Kul, iyiliklerindeki kusurlarından da tövbe etmedikçe tövbesi sahih (ve sağlam) olmaz."

Ariflerden birisi demiştir ki: "Halk günahlarından, sûfîler/veliler ise iyiliklerinden tövbe ederler." Yani veliler, Allahu Teala'nın ibadetlerdeki büyük hakkını müşahede edip, O'na karşı kusurlarını anlayınca tövbe ederler. Ayrıca, iyiliklere yahut nefislerine nazar ettikleri zaman da tövbe eder-

---

344 A'raf 7/196.

345 Bakara 2/222.

346 Yüce Allah'ın tövbe eden kimseyi seveceğini bildiren biraz fazlı lafızdaki bir hadis için bkz: Ahmed, Müsned, I, 86; Ebu Ya'la, Müsned, No: 483; Ebu Nuaym, Hilye, III, 209. Yukarıdaki hadis için bkz: Elbani, Daife, No: 95-96.

347 Tövbe 9/112.

ler. Çünkü, esasen iyilikler, Allahu Teala'dan kuluna ulaştırılan (kulun kendisine mal edemeyeceği) ihsanlardır."

Sehl derdi ki: "Tövbe, amellerin en faziletlisidir. Çünkü ameller ancak güzel tövbe ile sahih olur. Tövbe harama düşme korkusuyla bir çok helali terk etmekle sahih ve sağlam olur. İstiğfar, tövbe edenlerin azığı ve hataya düşenlerin sığınağıdır."

En doğru söz sahibi Allahu Teala buyurmuştur ki:

"Rabbinizden mağfiret dileyin, sonra ona tövbe edin..."[348]

Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur:

"Hâlâ Allah'a tövbe edip O'ndan af dilemiyorlar mı?"[349]

Önceki ayette önce istiğfar sonra tövbe zikredilmiş, ikinci ayette ise istiğfar tövbenin peşinden getirilmiştir.

Günahlardan istiğfar etmek; Allahu Teala'nın onları örtmesini istemektir. Allah'ın kulunu mağfiret etmesi ise; günahını örtüp kendisine hilimle muamele etmesidir.

Denilmiştir ki: Allahu Teala, kulun dünyada sakladığı her günahını ahirette mutlaka affeder. Hiç şüphesiz Allahu Teala, (dünyada) örttüğü bir günahı (ahirette) açmaktan yüce ve uzaktır. Allahu Teala, dünyada açtığı bir günahı, kulun ahiretteki cezası olarak ortaya kor. Allah, kuluna iki defa ceza vermekten uzaktır. Hz. Ali ve İbn Abbas'tan da benzeri bir söz rivayet edilmiştir. İsnad aynı yoldan gelmektedir.

Kulun tövbeden sonra istiğfar etmesi Yüce Mevlâ'sından kendisini bağışlayıp hesaba çekmemesini istemesidir. Allahu Teala'nın tövbeden sonra kulunu mağfiret etmesi ise; günahlarını örtmesi ve yüce affıyla onları bağışlamasıdır ki bu, kötülüklerin iyiliğe çevrilmesidir. Bir haberde de bu şekilde açıklanmıştır. Allahu Teala bu hususta açıkça şöyle buyurmuştur:

"İstikamet üzere O'na dönün ve O'ndan mağfiret dileyin."[350]

---

348 Hûd 11/3.
349 Mâide 5/74.
350 Fussilet 41/6.

Diğer bir ayette de şöyle buyrulmuştur:

"Rabbimiz Allah'tır deyip sonra istikamet üzere olanların üzerine (ölüm halinde) melekler inerek: "Korkmayın, üzülmeyin" derler."[351]

Yani onlar, Allahu Teala'yı birlediler, sonra tevhid üzere istikamet sahibi olup şirke düşmediler.

Denilmiştir ki: "Ayette bahsi geçenler, sünnet üzere istikamet sahibi olup, bidat çıkarmayan kimselerdir."

Şöyle de denilmiştir: "Onlar, tövbelerinde istikamet hallerini korudular, tövbelerini bozmadılar. Melekler de kendilerine: "Günahların azabından korkmayın, tevhidiniz sayesinde Allah onları temizledi. Geçmişte kaçırdığınız (hayır) amellere karşı da üzülmeyiniz; Allahu Teala, güzel tövbeniz sebebiyle onları sizin için telafi etti ve istikametiniz sayesinde sizi iyilerin derecelerine ulaştırdı," diyeceklerdir. Ayet şöyle devam etmektedir:

"Size va'dedilen cennetle sevinin. Biz dünya hayatında da, ahirette de sizin dostlarınızız. Orada size nefislerinizin (canınızın) istediği her şey mevcuttur ve istediğiniz her şey verilecektir."[352]

Yani naîm cennetinden istediğiniz şeyler ve kalplerinizle temenni ettiğiniz Melik ve Rahim olan Allah'ın cemaline bakma nimeti size bahşedilecektir.

Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Günahından (samimi olarak) tövbe eden, hiç günah işlememiş kimse gibi olur. Günaha ısrar (ve devam) ettiği halde istiğfar eden kimse, Allahu Teala'nın ayetleriyle alay eden gibidir."[353]

Bazıları: "Kalbimde bir nedamet ve ciddi bir tövbe arzusu olmaksızın dilimle söylediğim "estağfirullah" sözüne istiğfar ediyorum" demiştir.

Bir haberde: *"Kalbinde nedamet ve tövbe arzusu olmaksızın, sadece dil ile istiğfar etmek yalancıların tövbesidir,"*[354] denmiştir..

---

351 Fussilet 41/30.

352 Fussilet 41/30-31.

353 İbn Mace, Zühd, 30; Tabarani, el-Kebir, No: 10281; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, X, 200; Münavî, Feyzu'l-Kadir, No: 3385-87. (Hadisin ilk kısmı). Hadisin tamamı için bkz: Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 7187.

354 Bkz: Münavî, Feyzü'l-Kadîr, III, 177 (Şerhte).

Rabiatu'l-Adeviyye derdi ki: "Bizim (samimi ve şartlarına uygun olmadan yaptığımız) istiğfarımız da bir istiğfara muhtaçtır."

Nice tövbeler vardır ki, samimiyet ve ihlası konusunda başka bir tövbeye muhtaçtır. Kim işlediği kötülüklerden sonra iyi ameller yapar, bu arada iyilikleriyle kötülüklerini birbirine karıştırırsa, onun kurtulması ve ölmeden önce istikamet sahibi olması ümid edilir. Bu konuda Allahu Teala şöyle buyurmuştur:

"Diğerleri ise, günahlarını itiraf ettiler, iyi bir ameli kötü bir amele karıştırdılar.** (Fakat tövbe ederlerse) **umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder."[355]

Yani Allah onlara acır ve kendilerine rahmet nazarıyla bakar.

Denilmiştir ki: "Ayette geçen iyi amel; günahları itiraf ve tövbedir. Kötü amel ise; önceki gaflet ve cehalettir."

İbn Abbas: "Allah, tövbe eden kimse için çok bağışlayıcı, tövbeye ruhsat (ve imkan) verdiği için de çok acıyıcıdır," demiştir. Allahu Teala bir ayet-i kerimede şöyle buyurmaktadır:

"Muhakkak ki ben tövbe eden, inanan, salih amel işleyen sonra doğru yolda giden kimseyi çok bağışlarım."[356]

Yani; şirkten tövbe eden, tevhide inanan, farzları yerine getiren ve haramlardan kaçınarak salih amel işleyen, sonra sünnet üzere doğru yolda gitmeye devam eden kimseyi bağışlarım, demek istiyor.

"Tövbesinde istikamet üzere olanı bağışlarım," açıklamasını yapanlar da olmuştur. Bunlar müminlerin sıfatlarıdır.

Allahu Teala, muhlis kullarına yaptığı uygulamayı münafık ve kafirlere uygulamamıştır. Bu gerçek tövbedir. Çünkü her birinin tövbeden başka bir yolu olmadığı gibi, ilâhî muhabbet ve rızaya da ondan başka ulaşma imkanı yoktur. Allahu Teala münafıkların vasfını anlatırken şöyle buyurmuştur:

"Diğerlerinin durumu Allah'ın hükmüne kalmıştır. Allah kendilerine ya azap eder veya tövbelerini kabul eder."[357]

---

[355] Tövbe 9/102.

[356] Tâhâ 20/82.

[357] Tövbe 9/106.

Yani, onlar günahta ısrar ederlerse, azap eder, istiğfarları sebebiyle de kendilerini affeder. Nitekim Allahu Teala, bunu açıkça beyan edip, af için istiğfar ve tövbeyi şart koşmuş ve kafirlerin durumu hakkında şöyle buyurmuştur:

"Eğer** (müşrik ve kafirler) **tövbe eder, namazı güzelce kılar ve zekatı verirlerse, artık yollarını serbest bırakın. Allah çok affedici ve merhamet edicidir."[358]

Allahu Teala, Rasûlullah'ın (s.a.v) ümmet içinde bulunması sebebiyle ilâhî bir lütuf ve nimet olarak kendilerinden azabın kaldırılmasıyla, istiğfarı beraberce zikretmiş ve şöyle buyurmuştur:

"Halbuki sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildir. Ve onlar istiğfar ettikleri sürece de Allah onlara azap edici değildir."[359]

Seleften birisi demiştir ki: "Bizim için (azaba karşı) iki emanımız vardı. Birisi gitti; diğeri kaldı. Eğer o da giderse helak oluruz." O, giden eman ve emniyetle Rasûlullah'ı (s.a.v), kalan eman ile de istiğfarı kast etmiştir.

Sehl'e günahları temizleyen istiğfarın nasıl olduğu sorulunca şöyle demiştir: "İstiğfarın evveli icabet (ilâhî emir ve davete uymak)tır. Sonra inabe (Allah'a dönme), sonra da tövbe gelir. İcabet, azaların, inabe de kalbin amelidir. Tövbe ise, kulun Mevlâ'sına yönelip halkı terk etmesidir. Kul sonra, içinde bulunduğu kusurlu hallerinden, nimeti (ve sahibini) tanımamasından ve şükrü terk etmesinden dolayı istiğfar eder. O zaman günahları affolunur ve kul Mevlâ'sının huzuruna yönelir. Sonra sadece Allah ile beraber olma hâline intikal eder. Sonra hak üzere sebat, arkasından (hakkı) beyan, sonra kurb yani ilahi yakınlık, sonra marifet, sonra münacat, sonra dostluk, sonra dost ile gizlice sohbet makamlarına ulaşır. İşte o zaman ilahî dostluk gerçekleşir. İlim kulun gıdası, zikir kıvamı, rıza azığı, tevfiz (her işini Allah'a havale) muradı, tevekkül devamlı olmadıkça kulun kalbine bu hâl yerleşmez. Sonra Allahu Teala bu kuluna nazar eder, onu Arş'a yükseltir, artık onun makamı Arşı taşıyan meleklerin makamı olur."

Yine Sehl derdi ki: "Kula, her hâlinde Mevlâ'sı ile birlikte olması gerekir. Onun en güzel hâli her şeyde O'na dönmesidir. Mesela bir günah işleyince: "Ya Rabbi bunu ört, kimseye gösterme," der. Günahtan ayrılınca:

---

[358] Tövbe 9/5.

[359] Enfal 8/33.

"Ya Rabbi, tövbemi kabul et," der. Tövbe edince: "Ya Rabbi, bana devamlı günahtan korunma hâlini nasip et" der. Bir amel yapınca: "Ya Rabbi, amelimi kabul et," der."

Günaha ısrara son verdikten sonra, günahın akabinde yapılan tövbenin hatalara keffaret olması umulur. Bunun için en güzel ameller sekiz tanedir. Bunların dördü azaların, dördü de kalbin amelleridir. Azaların amelleri şunlardır:

1- İki rekat tövbe namazı kılmak
2- Yetmiş defa istiğfar etmek
3- Yüz defa "Sübnallahil azim ve bi hamdihi" demek
4- Bir sadakā verip bir gün oruç tutmak.

Kalple yapılacak ameller ise şunlardır:

1- Günahtan tövbe edilmesi gerektiğine inanmak,
2- Günahtan tamamen kurtulmayı sevmek ve istemek,
3- Günahın cezasından korkmak,
4- Günahın affedileceğini ümit etmek.

Sonra kul Allahu Teala'ya güzel zanda bulunmalı ve yakînen günahının temizleneceğini düşünmelidir. Bu amellerin, hata ve günahlar için keffaret olup, onları temizleyeceği konusunda bir çok hadis ve haberler varid olmuştur.

Bazı hadislerde tövbe için kulun güzelce bir abdest alarak mescide girip iki rekat namaz kılması şart koşulmuş, bazılarında bu, dört rekat olarak zikredilmiştir.[360]

Denilmiştir ki: ***"Kul bir günah işlediği zaman, sağ taraftaki melek soldaki günahları yazan ve idaresi altında olan meleğe: "Bunun günahını altı saat bekle. Eğer tövbe ve istiğfar ederse yazmazsın, istiğfar etmezse yazarsın" diye emir verir."***[361]

Yine denilmiştir ki: "Gece verilen sadaka, gündüz işlenen günaha, gizlice verilen sadaka da gece işlenen günaha keffaret olur."

[360] Tövbe namazını anlatan hadisler için bkz: Ebu Davud, Vitir, 26; Tirmizi, Salat, 181; Nesai, Süne-i Kübra, Tefsir, 78; İbnu Mace, İkame, 193; Ahmed, Müsned, I, 2,9,10.

[361] Tabarani, el-Kebir, No: 7971; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 7049; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, X, 208.

Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Bir kötülük yaptığın zaman, peşinden bir iyilik yap ki onu temizlesin. Gizli günahına gizlice, açığına açıktan iyilik ekle."[362]

Bir araya getirerek zikrettiğimiz değişik haberlerde şöyle buyrulmuştur:

"Her sabah ve akşam iki melek karşı karşıya gelerek şöyle konuşurlar. Meleklerden birisi:

-Ne olaydı şu mahlukat hiç yaratılmasaydı, der. Diğeri:

-Madem ki yaratıldı, keşke niçin yaratıldıklarını bilselerdi, der. Diğeri:

-Madem ki niçin yaratıldıklarını bilemediler, hiç olmazsa bildikleri ile amel edeydiler." (Yahut bir rivayette):

-Ne olaydı bir araya gelip de bildiklerini aralarında müzakare edeydiler, der. Diğeri de:

-Mademki bildikleri ile amel etmediler, keşke yaptıklarına tövbe edeydiler, der."[363]

Allahu Teala'nın bir hakkı olarak kul için gereken ilk şey, Onun nimetleriyle O'na isyan etmemektir. Ta ki isyanı, küfran-ı nimete dönüşmesin. Kulun bütün azaları ve malı Allahu Teala'nın birer nimetidir. Çünkü insanın ayakta durması ve hayatını devam ettirmesi, azaları ile olmakta, azalar hareket sayesinde çalışmakta, hareket ise afiyet içinde fayda ve tesirini gösterebilmektedir. Kul, bu nimet ile Rabbine isyan edince, nimetin vazifesini değiştirmiş (tebdil-i nimet) ve nankörlük yapmış olmaktadır. Nitekim ayet-i kerimede şöyle buyrulmuştur:

"Allah'ın nimetini nankörlüğe çevirdiler."[364]

Ayetin tefsirinde denmiştir ki: "Onlar Allah'ın nimetlerini isyanda kullandılar."

Sonra Allahu Teala, başka bir ayet-i kerimede nimetini değiştirenlere şiddetli ceza ve azap tehdidinde bulunmuş ve şöyle buyurmuştur:

---

362 Tirmizî, Birr, 55; Darimî, Rikak, 74; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 163; 158, 169.

363 Zebidî, İthafu's-Sade, X, 770. Irakî garib bulduğu rivayeti bu şekliyle bulamadığını, zayıf isnatlı başka geliş yolunun bulunduğunu belirtir. Gazalî, İhya, IV, 64.

364 İbrâhim 14/28.

"Kim Allah'ın kendisine gelen nimetini değiştirirse, bilsin ki, Allah'ın cezası çok şiddetlidir."[365]

Kendisine gelen nimeti kötülüğe çevirmenin cezası bazen hemen dünyada olur, bazen de ahirete bırakılır. Bu ceza bazen dünyevi şeylerde vaki olur, bazen de ahirette kurtuluşa vesile olacak şeylerden mahrum bırakılmak sûretiyle gerçekleşir. Çünkü kulun sonunda dönüp varacağı yer orasıdır.

Bu ceza bazen her ikisinde birlikte olur. Bazen, nimetle isyan etmek bizzat bir cezadır. Nimeti bilmemek, ona karşı şükretmemek, onu küçük görmek, ona aldanıp güvenmek, onunla yarışa girmek, gururlanmak, onu çoğaltmakla uğraşmak ve bununla öğünmek evet bütün bunlar günahkar bir kul için başlı başına birer cezadır.

Kul, Rabbine isyan edince tövbe etmesi farzdır. Nefsine uyup, hevasına kapılınca derhal tövbe etmesi gerekir. Tövbeyi geciktirmek ve günahta ısrar etmek hataya eklenmiş iki ayrı günahtır.

Kul günahından tövbe edip, tövbesini güzel yapınca, taatta istikamet üzere olması ve günahtan korunma konusunda Rabbine karşı devamlı ihtiyaç içinde bulunması gerektiğine inanır. Sonra, günaha meyli ve temenniden, mahlukatın elindeki şeylere tamah etmek ve onlardan korkmaya varana kadar, bütün küçük günahlardan da tövbe eder. Bunlar havas denen seçkin kullar için birer günahtır. Sonra başka şeye iltifat, nefse nazar, herhangi bir şeyle sükun ve rahat etme gibi günahlara tövbe gelir ki, bütün bunlar mukarrabûn makamında olanların günahlarıdır. Nihayet kul öyle bir hâle gelir ki, üzerinde Hakk'a muhalefet olacak hiçbir şey kalmaz. İlme uygun bir hayat yaşar ve tam bir vefa hâline ulaşır. Artık bundan sonra, Allahu Teala'nın ilmini mütalada, ğayp alemini keşiflerdeki (o makamda günah olacak) kusurlar kalır. Onların ne olduğunu ve nasıl meydana geldiğini burada zikretmemiz mümkün değildir. Mukarrabûn olanlar için günah gözüken bu şeyler, diğer muttaki müminler için salih amel durumundadır. Çünkü onlar o makamları müşahede etmemekte ve genelde müminler o hallerin hakikatini bilmemektedirler. Bu durumda mukarrabûn makamındaki kulun hâli, Rabbine kavuşana kadar her an ilâhî huzurdan uzak kalmaktan endişe, Mevlâ'nın yüz çevirmesinden ve daru'l-bekaya in-

---

[365] Bakara 2/211.

tikale kadar bu alemde bulunurlarken her hareketlerinde perdelenmekten korku üzere olmaktır.

Bir haberde şöyle nakledilmiştir: Allahu Teala Yakub'a (a.s.) vahyederek: "Seninle Yusuf'un arasını niçin ayırdım, biliyor musun?" diye sordu. Yakub (a.s): "Bilmiyorum!" dedi. Allahu Teala: "Senin kardeşlerine: "Onu kurt yemesinden korkuyorum!" sözün yüzünden ayırdım. Sen, niçin Yusuf için kurttan korktun da bana güvenmedin, niçin kardeşlerinin gafletini dikkate aldın da benim onu korumama nazar etmedin?" dedi.

Yusuf'un (a.s) hapishane arkadaşı olan sâkiye: "Efendinin yanında benim durumumu zikret, beni unutma!" sözü de, babasının durumuna benzemektedir. Allahu Teala olayı şöyle anlatmıştır:

*"**Yusuf, o iki kişiden kurtulacağını sandığı kimseye: "Beni efendinin** (kralın) **yanında an** (benim suçsuz olduğumu krala hatırlat) **dedi. Fakat şeytan o adama,** (Yusuf'un durumunu) **efendisine söylemeyi unutturdu.** (Bundan dolayı Yusuf) **birkaç yıl zindanda kaldı.**"*[366]

Havas tabakasının, Allah Teala'dan gayrisine bir lahza nazar ve iltifat etmeleri kendilerinin uyarılmasına ve kınanmasına vesile olmaktadır.

Tabiûn'dan bazıları bu ileri seviyedeki halden mahrum bırakılmışlardır. Onlar, murakabenin gerektirdiği güzel edebi koruyamamışlar, işlerinde rahatlık ve ruhsatla amel etme yüzünden tövbenin halavetini tadamamışlardır. Bu, tövbenin ahkam ve edebine tam riayet etmemekten kaynaklanmaktadır. Eğer tek bir günahtan yaptıkları tövbenin gereğini tam olarak yerine getirseler ve sadıkların tövbedeki halini güzelce koruyabilselerdi. Allahu Teala'nın bu ikramından mahrum kalmazlardı. Çünkü bu hâli yakalamak için gayret eden kimseler muhsin sıfatıyla anlatılan salihlerdir. Allahu Teala onlar hakkında:

"Biz muhsinlerin/iyilik sahiplerinin ecrini arttıracağız,"[367] buyurmaktadır.

Sen, salih amellere devam ettiğin ve tövbende istikamet üzere bulunduğun halde, kendinde ilâhî bir vecd ve tat, güzel hâl, zühd ve ehlince bilinen özel halleri bulamazsan, murakabe kapısına dön, yahut edebe yönel, bunlardaki hâlini iyice gözden geçir ve gerekeni güzel yap.

---

366 Yusuf 12/42.

367 Bakara 2/59; A'raf 7/161.

Alimlerden birisi demiştir ki: "Bir kimse doksan dokuz günaha tövbe etse de bir günahına tövbe etmese, bize göre tövbe edenlerden sayılmaz."

Sakın, hâlini iyi araştırmaktan ve namazların akabinde tövbeyi tazelemekten gafil olma. Amel sahiplerine zarar ancak kendilerini kontrol etmeyi ve nefis muhasebesini terk yüzünden gelir. Öyle ki hiç bilmedikleri bir yerden ve işlerinde ruhsat ve genişlik üzere heraket etmekten bu zarar başlarına gelir..

Bil ki, bütün günahların aslı on ameldir. Kul, her bir günahtan on defa güzelce tövbe etmedikçe, Allahu Teala'nın sevdiği tövbe ehlinden olamaz ve tövbesi de, Allahu Teala'nın şartlarını ortaya koyduğu, peygamberlerin adabını ve esasını açıkladığı nasûh tövbesi olmaz. Nasûh tövbesi için yapılacak işler:

I- Günah olan fiili terk,

2- Günahı konuşmaya tövbe,

3- Günaha sevk eden sebeplerle buluşmaya tövbe,

4- Benzeri bir fiile koşmaya tövbe,

5- Günaha nazara tövbe,

6- Günahı konuşanları dinlemeye tövbe,

7- Günaha niyetlenmeye ve yönelmeye tövbe,

8- Tövbenin hakkını yerine getirmedeki kusurlara tövbe,

9- Sonra, her şeyi ile birlikte Allah'ın rızasını arayan ve isteyen birisi olamama hâlinden tövbe,

10- Yaptığı tövbeye bakıp onunla yetinmekten ve ona güvenmekten tövbe.

Sonra kul, Allahu Teala'nın azamet ve büyüklüğünü müşahedesinden dolayı O'nun rubûbiyet/rablık hakkını yerine getirmedeki noksanını görür. Artık bundan sonraki tövbesi, müşahedesinin gereğini yerine getirmekteki kusuruna, istiğfarı da, bulunduğu makamdaki ilimleri müşahede ve muayenede himmetinin noksanlığına ve kalbinin zayıflığına olur.

Bu durumda, arifin tövbesi için bir son nokta yoktur ve üzerinde bulunduğu hâlini ifade edecek bir nihayet noktası da mevcut değildir.. Hiç bir peygamber ve derece olarak ondan aşağıda olan salihler tövbeden uzak kalamaz ve kendilerine tövbenin gerekmediğini söyleyemez. Her bir makam için bir tövbe, her bir makamın hâli için ayrı bir tövbe, her bir müşa-

hede ve mükaşefe için başka bir tövbe vardır. Bu, Allahu Teala katında mukarreb/yakın sıfatını almış ve O'na dost olmuş kimselerin tövbesidir. Bu, birçok şeylerle imtihan edilip denenerek ilâhî huzura çekilen kimselerin hâli ve makamıdır. Allahu Teala onları bu haller ile imtihan ederek, onun kalbiyle kendisine mi yoksa o hallere mi baktığını, himmetini zatına mı yoksa o şeylere mi bağladığını, onları elde etmekle kendisiyle mi yoksa onlarla mı huzur bulduklarını, onlardan kaçarak kendisini mi istediklerini yahut onları mı aradıklarını görmek ister. Bu durumda, Allah'tan gayrisini her müşahede kul için bir günah, O'ndan başkasıyla her sükun ve huzur bulma bir kınama sebebi olur. Nitekim, bu makamdaki kul için her bir müşahedede bir ilim, kainatta zuhur eden her bir tecelli için bir hüküm vardır. Bu sebeple (derecelerine göre) günahlarının bir sayısı olmadığı gibi, Allah'a tövbelerinin de sonu yoktur. İşte bu, gerçek nasuh tövbesidir. Allahu Teala'ya tam manasıyla yönelmiş bir kul, nefsinden rahat bulmuş, Allah katında dini sağlam, hâli ve makamı emniyette bir kimsedir.

Rasûlullah (s.a.v) buyurmuştur ki:

"Şüphesiz Allahu Teala, çeşitli sıkıntılı hallere düşen ve arkasından tövbe eden kimseleri sever."[368]

GÜNAHLARIN KISIMLARI

Bil ki, günahlar yedi kısımdır. Bazısı diğerinden daha büyüktür. Her kısım kendi arasında bir çok dereceye ayrılır. Her derecede günahkarlar bulunur.

1-Bir takım günahlar vardır ki, ona düşen rububiyet/Rablık sıfatlarından birisiyle imtihan olmaktır. Mesela kibir, övünme, zorlama, medh ve övülmeyi sevmek, yücelik ve zenginlik vasfı gibi. Bunlar insanı helak eden sıfatlardır. Bunlar herkeste derece derece mevcuttur.

2-Bazı günahlar vardır ki şeytana ait ahlakları temsil eder. Haset, taşkınlık, hile, aldatma, kötülüğü emir gibi. Bunlar da kişiyi azaba düşürür. Bu vasıflar, dünya ehlinde değişik derecelerde mevcuttur.

---

[368] Ahmed, Müsned, I, 86; Ebu Ya'la, Müsned, No: 483; Ebu Nuaym, Hilye, III, 209. Deylemî, Firdevsu'l-Ahbar, I, 156; Heysemi, ez-Zevaid, X, 200.

3-Bazı günahlar, sünnetin zıddı ona dine ters şeylerdir. Bunlar; bidat ve yeni icat edilip dine sokulmuş şeylerdir. Bu tür işler büyük günahlara dahildir. Onların bir kısmı imanı ortadan kaldırır nifağı ortaya çıkarır. Altı tane büyük bidat var ki, bunlar; Kaderiyye, Mürcie, Rafiziyye, İbadiyye, Cehmiyye ve Şatahat ehli kimseler yoluyla ortaya atılmıştır. Bunlar, ilâhî hudutları ve ilmin ölçülerini çiğneme konusunda herhangi bir hüküm, sınır ve ahlak tanımazlar. Onlar bu ümmetin zındıklarıdır.

4-Bazı günahlar halkla ilgilidir. Bunlar, dinde zulüm, insanları müminlerin yolundan alıkoyup dinsizliğe sevk etmek, hidayet yolundan sapıtmak, sünnetlerden alıkoymak, Kitabı tahrif ve sünneti yanlış yorumlayarak farklı bir fikir ortaya koymak, sonra da insanları bu bozuk düşüncelerine davet etmek gibi yollarla meydana gelir. İnsanlar onun bu fikirlerini kabul edip kendisine uyarlar.

Alimlerden birisi demiştir ki: "Bu tür günahlar için tövbe (af) yoktur."

Nitekim alimlerden birisi de, haksız yere adam öldüren kimse hakkında ilahî tehdit ve kesin azap hükmü olduğundan dolayı: "Katil için tövbe ve af yoktur, o muhakkak cezasını çeker," demiştir.

5- Günahların bu kısmı dünyevî işlerde kullara zulümle ilgilidir. Mesela insanı haksız yere dövmek, namusuna dil uzatmak, malını gasbetmek, yalan ve iftira gibi günahlar bu kısma girer. Bunlar cezayı gerektiren suçlardır. Âdil bir hakim önünde kısas uygulanır. Ancak bazısı ahirete kalır ve Allahu Teala dilerse lütuf ve keremiyle bu günah sahiplerini affeder, zulmettiği kimselere de kendi katından (affettiği kimsenin hatasına karşılık) bol bol rahmet ihsan eder. Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"(Kulların amellerin kaydedildiği) divanlar/kayıt sicilleri üç çeşittir. Bir divan affedilir, bir divan affedilmez, bir divan da terk edilmez (hesabı sorulur). Affedilen divan, kulların Allahu Teala ile aralarında kalan günahların yazıldığı divandır. Affedilmeyen divan, Allahu Teala'ya şirkin yazıldığı divandır. Terk edilmeyen divan ise, kullara zulümlerin yazıldığı divandır." [369]

6-Bu kısım günahlar, kul ile Mevla'sı arasında olan ve kalan günahlardır. Bunlar nefsin şehevi arzuları ve normal adetleriyle alakalı şeylerdir.

369 Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 640; Hakim, Müstedrek, IV, 575; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, X, 348; Zebidî, İthafu's-Sade, VII, 529.

Bunlar günahların en hafifi ve affa en yakın olanlarıdır. Büyük ve küçük günahlar olarak iki kısma ayrılırlar. Büyük günahlar, hakkında ilâhî tehdit ve had/ceza bulunan günahlardır. Küçük günahlar ise, bunların gerisinde kalan, harama nazar etmek ve kalpten geçen düşünceler gibi günahlardır. Nasûh tövbesi, hepsini kapsar. Şu ayetlerin umumi manası ve işaretleri bunu ifade etmektedir:

"Allah tövbenizi kabul edip sizi affetti."[370]

"Sonra Allah onlar tövbe etsinler diye kendilerine tövbe kapısını açık tuttu. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul eden, çok acıyandır."[371]

"İnanmış erkek ve kadınlara işkence edip sonra (yaptıklarına) *tövbe etmeyenler* (yok mu) *onlar için yangın azabı vardır."*[372]

Şu ayet de bu ayet gibidir:

"Sonra şüphesiz Rabbin, eziyet edildikten sonra hicret edip, ardından da sabrederek cihad edenlerin yardımcısıdır. Bütün bunlardan sonra Rabbin elbette çok bağışlayan, çok esirgeyendir."[373]

Şam'lı kıraat alimleri, ayette geçen "fetenû" kelimesini "fetene" şeklinde okumuşlardır. O zaman mana: "Eziyet edildikten sonra" değil, "eziyet ettikten sonra" olur. Hem tövbeden beklenen günahların affedilmesi ve sonuçta cehennemden uzaklaştırılmaktır.

Biz, büyük günah sahiplerine yapılan azap tehdidinin devamlı (ebedi) olmayacağı görüşündeyiz. Bize göre (mümin olan) büyük günah sahiplerinin işi Allahu Teala'nın iradesine kalmıştır. Yüce Allah'ın onları affedip hiç azap etmeden cennete koyması da mümkündür. Nitekim Allahu Teala'nın:

"Haksız olarak (kasden) *mümini öldürenin cezası ebediyyen cehennemde kalmaktır,"*[374] ayetinin tefsiri hakkında (Ebu Hureyre ve seleften bir cemaattan nakledilen) bir haberde: "Eğer Allah ona ceza verirse" denmiştir.[375]

---

370 Bakara 2/187.
371 Tövbe 9/118.
372 Buruc 85/10.
373 Nahl 16/110.
374 Nisâ 4/93.
375 Bkz. İbn Kesîr, Tefsîr, I, 537.

Ayrıca Rasûlullah (s.a.v) bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Allahu Teala kime sevap vadederse, muhakkak onu yerine getirir. Azap vadettiğine ise serbesttir, dilerse azap eder, dilerse affeder."[376]

İbn Abbas da: "Şüphesiz Allah dilediği kimsenin büyük günahını affeder, dilediğine de küçük günahı yüzünden azap eder," demiştir.

Allahu Teala şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. Bundan başka günahları ise dilediği kimse için bağışlar."[377]

Ayet-i kerimede şirkin dışındaki bütün günahların affedileceği şirk içinde ölenin affedilmeyeceği, diğer günahlarda ise, müslümanların durumunun Allah'ın dilemesine kaldığı belirtilmiştir. Bir kimse, bu görüşe: *"Allahu Teala, bidat sahibinin tövbesini engeller."*[378] Hadisini delil getirerek bize karşı çıkabilir. Hemen şunu söyleyelim ki, bizim dediğimiz bidatından tövbe etmeyen ve ezelde hakkında şaki hükmü verilen kimseye mahsustur. Dikkat edersen rivayette: "Allah tövbe eden bidat sahibinin tövbesini men eder" demedi, sadece tövbe edemeyen kimse hakkında Allah Teala'nın onu tövbeden alıkoymakla ilgili hükmünü bildirdi. Aynı şekilde biz de diyoruz ki, katil de, hakkkında tevhid akidesinin dışında bir anlayış üzere ölecek şeklinde (ezelde takdir edilen) kötü akıbet tahakkuk edince (tövbe edemeden ölür ve) yukarıda bahsedilen sonuç meydana gelir. Bidat ehli de aynı şekildedir. Eğer ismi cehennemliklerin arasında ise (tövbe edemeden) ölür ve kötü akıbeti bulur. Sonra kasten adam öldürme ve dine bidat sokma işi, böyle bir akıbetin alameti ve sebebidir. Her iki amel sahipleri de tövbeden engellenmişler ve tövbe ile aralarına perde çekilmiştir.

Ezelde hakkında azap hükmü verilen kimselerin durumu da aynıdır. Onlar da kötü akıbetle giderler ve yetmiş defa tövbe etseler tövbeleri kendilerini ateşten kurtaramaz. Bu kimselerin tövbeleri, Rasûlullah'ın (s.a.v) şu sözünün hükmünden öte geçemez.

---

376 Ebu Ya'la, Müsned, No: 3316; Bezzar, Müsned, No: 3235; İbnu Hacer, el-Metalib, No: 2988; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, X, 211.

377 Nisâ 4/48.

378 Bkz: İbnu Adiy, el-Kamil, VI, 257; Şatıbî, el-İ'tisam, I, 94. (No: 73) (Beyrut, 1996) Ali Muttakî, Kenzu'l-Ummal, No: 1103, 1105,1116.

"Şüphesiz bir kul, yetmiş sene cennet ehlinin amelini işler. Hatta insanlar ona: "Bu cennet ehlindendir" derler. Cennetle arasında ancak bir karış mesafe kalmıştır. Sonra ona (ezeldeki) şekavet/cehennemlik hükmü ulaşır. Diğer bir rivayette: "Sonra üzerinde (ezelde takdir edilen) cehennem amelini yapma hükmü tahakkuk eder (ve kul cehennemliklerin amelini işleyerek) cehenneme girer."[379]

Şüphesiz, yapılan tövbeler kulun salih amelleri içine girmektedir. Fakat kul, kendisine takdir edilen kötü akıbetin bir tecellisi olarak bütün bu salih amellerini yok etmektedir.

Fakat kendisine kötü akıbet takdir edilmeyen, tövbe-i nasuh ihsan edilen ve bedbahtsızlığa itilmeyen kimseye gelince, bu kimseden tövbe engellenmez. Allahu Teala kendisine nasip ettiği tövbe sebebiyle onu affeder. Bu durum Allahu Teala'nın münafıklar hakkında buyurduğu gibi olmaktadır. Ayette şöyle buyrulmuştur:

"Allah onlara ya azap eder veya tövbelerini kabul eder."[380]

Nifak, bidattan daha basit bir suç değildir. Bununla birlikte, Allah bütün münafıkların tövbesini kabul etmediği gibi, hepsinin sonu kötü akıbetle de sonuçlanmamıştır. Şu ayetin genel ifadesi de bu durumu bildirmektedir:

"Allah tövbenizi kabul edip siz affetti."[381]

Ayet tövbe edenler hakkında mücmel/kısa ve öz olarak hüküm bildirmektedir; Yukarıda geçen haber ise, tövbe etmeyen kimseye mahsustur. Şu ayetler de konumuzla ilgilidir:

"Sonra (eski güzel hallerine) dönmeleri için Allah onların tövbesini kabul etti."[382]

"(Tövbe ederlerse) umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder. Çünkü Allah çok bağışlayan, pek esirgeyendir."[383]

---

[379] Konuyla ilgili hadisler için bkz: Buharî, Bed'u'l-Halk, 6; Kader, 1, Enbiya, 1; Tevhid, 28; Müslim, Kader, I; Ebû Davud, Sünnet, l6; Tirmizî, Kader, 41; İbn Mace, Mukaddime, 10; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 382, 430.

[380] Tövbe 9/106.

[381] Bakara 2/187.

[382] Tövbe 9/118.

[383] Tövbe 9/102.

Sonra insanlar tövbelerindeki durumları itibariyle dört kısımdır. Her kısımda bir grup insan bulunur ve her grubun kendine has bir hâl ve davranış biçimi vardır.

Bir grup günahından tövbe eder, tövbe ve dönüşünde istikamet üzere kalır, hayatı boyunca nefsi ona bir daha günaha dönme arzusuyla vesvese vermez. Bu kul kötü amellerini güzel amele çevirir. Bu kimse, hayırlarda öne geçmiş birisidir. Tövbesi nasûh tövbesidir. Nefsi Allahu Teala'nın rızasına ulaşmış/merdiyye ve O'nunla huzur bulmuş/ mutmainne makamındadır. Şu hadis bu gibi kimselerin hâlini anlatmaktadır:

"Durmayın yol alın. Allah'ın zikriyle kendinden geçmiş kimseler öne geçtiler. Zikir onlardan günah ağırlıklarını indirdi. Kıyamet günü günahlardan hafif olarak (ilâhî huzura) geldiler."[384]

Allah'a yakınlık hususunda yukarıdaki kimseleri takip eden ikinci gruba gelince: Bu gruptaki kul tövbesinde kararlı ve samimidir. Niyeti istikamettir. Herhangi bir günaha koşmaz, ona niyetlenmez, meyletmez ve içinden geçirmez. Bununla birlikte bazen, herhangi bir kastı olmaksızın bir takım hatalara müptela olur, ufak tefek günah düşüncelerle imtihan olunur. Bu hâl normalde müminlerin sıfatıdır. Onun istikamet hâline dönmesi beklenir. Çünkü o, istikamet yolundadır, bu durumuyla şu ayetin hükmüne girmektedir:

"Onlar büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınan ancak (bazen) küçük hatalara düşen kimselerdir. Hiç şüphesiz Rabbin geniş mağfiret sahibidir (kendisine) yönelen kulunu affeder."[385]

Ayrıca bu kimse, Allahu Teala'nın haklarında:

"Ve muttakiler, bir kötülük yaptıkları ya da nefislerine zulmettikleri zaman, Allah'ı zikreder ve hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler,"[386] buyurduğu muttakilerin sınıfına girmektedir. Bu kimsenin nefsi, Allahu Teala'nın kendisine yemin ettiği "levvâme" sıfatındadır ve kendisi de orta halde giden bir kimsedir.

---

[384] Müslim, Zikir, 4; Tirmizî, Dua, 128; Ahmed, Müsned, II, 323; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, X, 75.

[385] Necm 53/32.

[386] Al-i İmrân 3/135.

Bu günahlar nefse taşıdığı sıfatlardan, cibilliyetindeki tabiatlardan ve yerden aldığı gıdalarla rahimlerdeki değişik ve türlü türlü yaratılış şekillerinden kaynaklanarak gelmektedir. Bunun için Allahu Teala, yukarıda geçen "Necm" süresindeki ayetin devamında şöyle buyurmuştur:

"O, sizi yerden (gıdalardan oluşturduğu meniden) **çıkardığı zaman ve siz cenin hâlinde annelerinizin karnında bulunduğunuz dönemde** (halinizi) **en iyi bilendir."**[387]

Bu sebeple Allahu Teala (asıl itibariyle) yerden ortaya çıkan ve anne rahminde hata ve kaymaya müsait bir terkibe nakledilen nefsi temize çıkarmaktan nehyedip:

"Öyleyse kendinizi temize çıkarmayın,"[388] buyurmuştur. Yani, onun hilkatinde hatalı şeylere meyil sıfatı vardır (bu sebeple dikkatli olunması gerekmektedir). Aynı şekilde (erkek ve kadının menisinden) karışık olarak yaratılarak çeşitli şeylere mübtela olma özelliğine sahip yapılmıştır. Bu durum ayet-i kerimede şöyle ifade edilmektedir:

"Gerçek şu ki; biz insanı karışık bir nutfeden *(erkek ve kadının dölünden)* ***yarattık. Onu imtihan edelim diye kendisini görür ve işitir kıldık."***[389]

Bu yaratılışın ve terkibin anlatılması çok uzun sürer. Biz bu kitabımızın bazı bölümlerinde bunun temel özelliklerini zikrettik. Bu kulun hâli, daha önce zikrettiğimiz şu hadislerde anlatılan kimsenin durumuna benzemektedir:

"Çeşitli haller içinde imtihan edilen ve çokça tövbe eden mümin."[390]

"Mümin bazen kendini koruyup ayakta duran, bazen de (sağa sola) meyleden buğday başağı gibidir."[391]

Bu kulun, nefsine karşı kuvvetli olması ona kızması, onu yakînen tanımasından, ondan nazarını kesmesinden ve hayırlara dalıp onlarla su-

---

[387] Necm 53/32.

[388] Necm 53/32.

[389] İnsan 76/2.

[390] Ahmed, Müsned, I, 86; Ebu Ya'la, Müsned, No: 483; Ebu Nuaym, Hilye, III, 209; Heysemî, Memau'z-Zevaid, X, 200.

[391] Ebu Ya'la, Müsned, No: 3080; Buhari, Tarih-i Kebir, VI, 4;. Aynı konudaki hadisler için bkz: Buhari, Merda, 1; Müslim, Kıyame, 55-60, Ahmed, Müsned, III, 349, 395.

kün bulmasından kaynaklanmaktadır. Ona karşı başarısı günahlarına keffaret olmaktadır. Çünkü o, şu ayetin manasını çok iyi düşünenlerdendir:

"O halde kendinizi temize çıkarmayın. O, sizi en iyi bilendir."[392]

Üçüncü gruptaki kimse hâl olarak ikinci gruptakine yakın bulunmaktadır. O, bir günah işler, peşinden tövbe eder, sonra günaha tekrar döner. Arkasından da, günaha yönelmesi, onda çalışması ve onu taata tercih etmemesi sebebiyle üzülür. Ancak tövbeyi erteler durur. İleride tam tövbe yapacağını söyler, istikamet sahibi olacağını düşünür. Bu kimse tövbe ehlinin güzel hallerini, yüksek derecelerini sever, kalbi, sıddıkların makamlarıyla hoş olur, huzur bulur. Bununla birlikte, onun bu hâline tövbe denmez. Çünkü o, kendisinden fiilen istenilen hâli ortaya koyamamaktadır. Çünkü hevası kendisini günahlara sevk etmekte, alışkanlıkları kötülüğe çekmekte, gaflet önünü perdelemektedir. Ancak o, günahları arasında tövbe istiğfarı elden bırakmamakta, fakat alışkanlıklarından da kurtulamamakta, dönüp yine günaha dalmaktadır. Böylece asıl tövbe, devamlı ileriki vakitlere tehir edilip durmaktadır. Böyle bir kimsenin güzel amelleri ve geçmişteki iyi hallerinin kötülüklerine keffaret olması sebebiyle istikamet hâlini bulması ümit edilir. Bununla birlikte bozuk hâlinin devamlı oluşundan dolayı vaziyetin kötüye gideceğinden de korkulur. Bu kimsenin nefsi, kötülüğe teşvik ve sevk eden bir nefistir. Sahibi de iyilikle kötülüğü birbirine karıştıran (bazen iyiliğe bazen kötülüğe dalan) ve Allahu Teala'nın tövbesini kabul etmesi umulan bir kimsedir. O zaman kul, iki hâl arasındadır. Yani, ya nefsin sıfatları kendisine galip gelir ve hakkında ezelde takdir edilen (azap) tahakkuk eder. Veya Yüce Mevlâ'sı kendisine rahmet nazarıyla nazar buyurur, hata ve kusurlarını tamir eder ve bütün sıkıntılarını giderek ona ezelde takdir ettiği ihsanını ulaştırıp kendisini mukarrabûn makamında bulunan kimselerin derecelerine kavuşturur. Çünkü kul, Allah'ın rahmet ve fazlıyla onların yoluna girmiştir ve niyeti de ahirettir.

Dördüncü gruptaki kula gelince bu, kullar içinde hâli en kötü, nefsine karşı vebali en büyük ve Allah'tan (sevap namına) elde edeceği en az olan kimsedir. O, bir günah işler, peşinden onun gibi veya ondan daha büyük bir günahı düşünür. İmkan bulduğunda hiç geri durmaz, tövbeye hiç niyet etmez, asla istikamet hâline karar vermez. Hâlini ve sonunu olarak

[392] Necm, 53/32.

güzel düşündüğünden, kendisini ilâhî müjdelere ulaştıracak güzel amellere yönelmez, kendisini kesin emniyette gördüğünden de herhangi bir tehditten korkmaz.

Bu kimse gerçekten günahta ısrar hâlinde olup, azgınlık ve kibir arasında bocalayıp durmakta: *"günahta ısrar edenler helak olmuşlardır."*[393] hadisinin tehdidi altına girmekte ve ateşe yönelmiş olmaktadır.

Bu kimsenin nefsi, nefsi emare/devamlı kötülüğü emreden nefistir. Ruhu devamlı hayırdan kaçar bir haldedir. Böyle bir hâle sahip olanın akıbetinin kötü olacağından korkulur. Çünkü o, kendisini bu sonuca götürecek bir haldedir ve onun yoluna girmiştir. Bu durumda kötü akıbet ve şekavet uzak değildir. Böyle kimseler hakkında: *"Kim, ileride Allah Teala'ya tövbe edeceğini söylüyorsa, O'na karşı yalan söylemiş olur,"* denmiştir. Burada laneti çeken, kulun bir günahtan çıkıp ondan daha büyüğüne dalmasıdır.

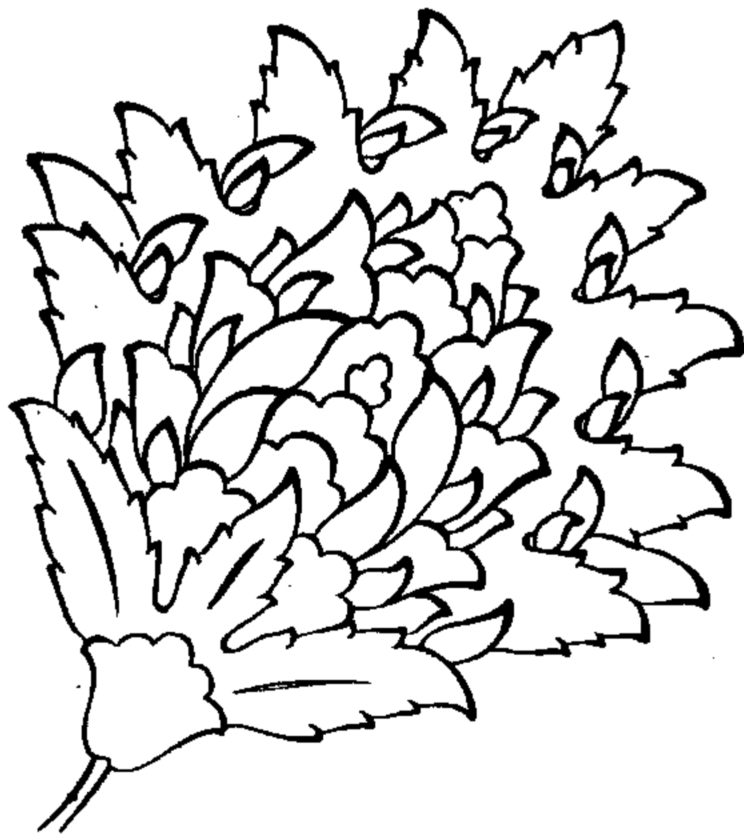
Bu kimse: *"Onların işi Allah'a kalmıştır. O, dilerse onlara azap eder, dilerse tövbelerini kabul eder,"*[394] ayetinin hükmüne girer. Cenab-ı Hak günahta ısrarları sebebiyle kendilerine azap edebileceği gibi, haklarında ezelde tercih ettiği güzel akıbet hükmünden dolayı da günahlarını affedip tövbelerini kabul edebilir. Bu O'nun tercihidir. Biz azabından Allahu Teala'ya sığınırız, Zat-ı Kerîm'inden bizi kendisine yaklaştıracak sevap ve nimetlerini isteriz.

Tövbe konusu burada bitti.



[393] Rivayet bu lafzıyla bulunamamıştır. Mana bakımından yakın olan bir rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 165, 219.

[394] Tövbe 9/106.



SABIR MAKAMI ve SABREDENLERİN VASFI

SABRIN FAZİLETİ

Sabır makamı, yakîn makamlarının ikincisidir. Allahu Teala sabır ehlini, muttakilerin imamı/önderi yapmış ve dinde onlara vadettiği güzel ihsanlarını tam olarak kendilerine ulaştırmıştır. Bu durumlar ayet-i kerimelerde şöyle anlatılmıştır:

"Onlardan bir kısmını, sabrettiklerinde, emrimizle doğru yola ileten imamlar (önderler) yaptık."[395]

"Sabırlarına karşılık, Rabbinin İsrailoğullarına verdiği güzel söz (ve vaadler) eksiksiz yerine geldi."[396]

Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Hoşlanmadığın şeye sabretmende büyük hayır vardır."[397]

İsâ (a.s) buyurmuştur ki: *"Siz sevdiğiniz şeylere ancak, sevmediğiniz şeylere sabretmekle ulaşabilirsiniz."*

Sahabeden birisi demiştir ki: "Allahu Teala'nın kulunda yarattığı şekavet ve fazilet, onun takva ve sabrında aranmalıdır."

İbn Mesud (r.a): "Sabır imanın yarısıdır,"[398] derken, Hz. Ali (r.a.) de sabrı, imanın rükünlerinden bir rükün olarak saymış, onu cihat, adalet ve yakin ile beraber zikrederek şöyle demiştir:

"İslam dört temel esas üzerine kurulmuştur. Bunlar, yakîn, sabır, cihat ve adalettir."

---

[395] Secde 32/24.

[396] A'raf 7/137.

[397] Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 307; Beyhakî, Şuabu'l-İman, No: 1074.

[398] Ebu Nuaym, Hilye, V, 34; Tabaranî, el-Kebir, No: 8544; Heysemi, ez-Zevaid, I, 57.

Hz. Ali (r.a.) bir diğer sözünde de: "İman için sabır, cesetteki baş durumundadır. Başı olmayanın cesedi bir işe yaramayacağı gibi (taat ve musibete) sabrı olmayanın da imanı yok hükmündedir."

Rasûlullah (s.a.v) da, sabrı yükseklik ve faziletçe yakînle aynı makamda değerlendirip, beraberce zikretmiştir. Aynı şekilde Allahu Teala da ayet-i kerimede:

"Onlardan bazılarını, sabrettikleri ve ayetlerimize yakinen inandıkları zaman, emrimizle doğru yola ileten imamlar yaptık."[399]

Rasûlullah (s.a.v); kendisine sabır ve yakinden nasibi verilen kimseye, elde edemediği diğer şeylerden sual olunmayacağını haber vermiştir. Yine, Rasûlullah (s.a.v), sabrın, amelin ve sevabın kemali olduğunu belirtmiştir. Ebu Umame el-Bahilî'den rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v), şöyle buyurmuştur:

"Size en az verilen şey, yakîn ve azimetle sabırdır. Kime bu ikisinden nasibi verilmişse, kaçırmış olduğu gece ibadetine ve gündüz (nafile) orucuna üzülmesin. Sizin bugün içinde bulunduğunuz hâle sabretmeniz, bana, her birinizin, diğer bütün müslümanların ameli gibi amelle gelmesinden daha sevimlidir. Fakat ben bundan sonra size dünya nimetlerinin kapısının açılmasından ve artık birbirinizi sevip hoş görmemenizden korkuyorum. O zaman göktekiler de sizi hoş görmez. Bu durumda kim sabreder ve mükafatını Allah'tan beklerse, en büyük sevabı almış olur."[400] Allah Rasûlü (s.a.v), sonra şu ayeti okudu: *"Sizin yanınızdakiler tükenir. Allah'ın katındakiler ise (hiç) tükenmez. Elbette, sabredenlere yapmakta olduklarının en güzeliyle karşılık vereceğiz."*[401]

Cabir'den rivayet edildiğine göre, Rasûlullah'a (s.a.v) imanın ne olduğu sorulunca:

"O, sabır ve hoş görüdür,"[402] buyurmuştur.

---

399 Secde 32/24

400 Zebidi, İthafu's-Sade, I, 674. Iraki, bu lafız ve senetle hadisi tespit edemediğini bildirmiştir. Ancak İbnu Abdilber, hadisin ilk kısmıyla aynı manada olan şu rivayeti nakletmiştir: "Allahu Teala yakinden daha az bir şey indirmemiştir." (Beyani'l-İlm, I, 125, Ayrıca bkz: İbnu Ebid-Dünya, K. Yakin, No: 5.

401 Nahl 16/96.

402 Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 61; Ebu Ya'la, Müsned, No: 1754; İbnu Hacer, el-Metalib, No: 2860; Heysemi, ez-Zevaid, I, 60. Biraz farklı bir rivayet için bkz: Buhari, Edebü'l-Müfred, No: 290.

En güzel söz sahibi Allahu Teala, buyurmuştur ki :

"İşte onlara, sabrettiklerinden dolayı, ecirleri iki kat verilecektir."[403]

Diğer bir ayette de şöyle buyurulmuştur:

"Ancak sabredenlere, mükafatları hesapsız verilecektir."[404]

Allahu Teala, sabredenlerin ecrini bütün amellerin ecrinden fazla olarak kat kat yapmış; sonra sabrın mükafatını bütün mükafatların üstüne çıkarıp ona bir sınır ve hesap koymamıştır. Bu da sabrın, makamların en yükseği olduğunu gösterir. Allahu Teala, sabredenlere üç şeyi bir arada vermiştir; diğer bütün ibadet ehline ise bu nimetleri dağıtarak taksim etmiştir. Bunlar, ahiret ve ebedi alemde müjdeden sonra, Allah'ın mağfireti, rahmeti ve hidayetidir.[405]

Hz. Ömer (r.a) derdi ki: "Sabredenlere müjdelenen Allah'ın mağfireti ve rahmeti ile bunları temin eden hidayet ne güzeldir."

Allahu Teala, sabredenlerle beraber olduğunu bildirmiştir. Allah kiminle olursa o, galip gelir ve O'nunla beraber olan yücelir. Bu durum ayette şöyle ifade edilmiştir:

"Sabredin; şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir."[406]

"Allah sizinle beraberken, siz en üstünsünüz."[407]

Diğer bir ayet-i kerimede Allahu Teala, manevî ordularıyla yardım ve desteği için sabrı şart koşarak şöyle buyurmuştur:

"Evet, siz sabır gösterir ve Allah'tan korkarsanız, onlar (düşmanlarınız) *hemen şu anda üzerinize gelseler, Rabbiniz, nişanlı beş bin melekle sizi takviye eder."*[408]

Sehl (rah) der ki: "Sabır, doğruyu tasdik etmektir. Taatların en yükseği, günahlara karşı sabırdır. Sonra ibadet ve taata devam etmeye sabır gelir."

---

403 Kasas 28/54.

404 Zümer 39/10.

405 Bkz: Bakara 2/157.

406 Enfal 8/46.

407 Muhammed 47/35.

408 Al-i İmrân 3/125.

Sehl, Allahu Teala'nın: *"Allah'tan yardım isteyin ve sabredin..."*[409] ayetini açıklarken:

"Allah'ın emrini yerine getirmek için O'ndan yardım isteyiniz ve Allahu Teala'ya karşı edebinizi muhafaza etmek için sabrediniz," demiştir.

Yine Sehl, demiştir ki: "Allahu Teala, Kur'an-ı Kerim'de belaya ve sıkıntıya sabreden kimseden başkasını methetmedi. Sıkıntıya sabreden kimseyi ise sabrı sebebiyle övdü."

Şu sözde ona ait: "Müminler içinde salih olanlar oldukça azdır. Salihler içinde sadıklar azdır. Sadıklar içinde ise sabredenler azdır."

Sehl, sabrı sıdka ait bir hususiyet yapmış ve sabır ehlini de sıddıkların havassı/en seçkinleri olarak görmüştür. Sözlerin en doğrusunu söyleyen Allahu Teala da aynı şekilde, sabır ehlini makam itibariyle sadıklardan üste zikretmiş sabrı, sıdkta bir makam yapmıştır. Bu durum şu ayette anlatılmaktadır:

"Şüphesiz, müslüman erkekler ve kadınlar, mümin erkekler ve kadınlar, taat ehli erkekler ve taat ehli kadınlar, sadık erkekler ve sadık kadınlar, sabır ehli erkekler ve sabır ehli kadınlar...."[410]

Eğer sırasıyla sayılan sıfatları, müslümanlar için ayrı ayrı birer sıfat olarak kabul edersek, o zaman aradaki atıf harfi olan (vav), medh (övme) içindir. Eğer her birisi bir makam olarak zikredilmiş ise, o zaman (vav) tertip içindir. O zaman ayette, sabır ehli, taat ehlinden ve sadık olanlardan üstte tutulmuştur. (Yani, ayette zikredilen sıfatları, sırasıyla biri diğerinden sonra gelen ve elde edilen makamlar olarak düşünürsek, o zaman sabır makamı, taat ve sıdk makamından üstte olmaktadır)

İbn Abbas'tan (r.a), rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v), bir gün Ensar'ın bulunduğu meclise girdi ve onlara:

-*Siz mümin misiniz?* diye sordu. Oradakiler sükut ettiler. O zaman Hz. Ömer (r.a.):

-Evet, Ya Resûlellah, müminiz, dedi. Rasûlullah (s.a.v):

"İmanınızın alameti nedir? diye sordu, Hz. Ömer:

---

[409] A'raf 7/128.

[410] Ahzâb 33/35.

-Genişlikte şükreder, belaya sabreder, kazaya/ilahî takdire razı oluruz, diye cevap verince Efendimiz (s.a.v):

-Kabe'nin Rabbine yemin olsun ki, bu sıfatlarla siz gerçekten müminsiniz[411] buyurdu.

Sabır iki kısma ayrılmaktadır. Birisi, dinin ıslahı için gerekli olan şeyleri yapmak; diğeri de, dini bozan şeyleri terk etmektir. Bunlar içinde de sabır çeşitli derecelere ve çeşitlere ayrılır. Kişi, dinini ıslah ve ihya eden şeylere sabrederse, imanı kamil olur. Dinini bozan şeylere karşı sabredince de yakini güzel olur. Bu anlattığımıza benzer bir anlayış, Hz. Ali'den (r.a) rivayet edilmiştir. O, Basra'ya gittiğinde işleri yoluna koyunca, Basra camiine girdi. Orada bir kıssacı gördü ve onu mescitten dışarı çıkardı. Adamı çıkarırken de: "Bu tür kıssacılık bidattir," diyordu. Sonra, başka bir halkaya vardı. Halkada bir genç, cemaata bir şeyler anlatıyordu. Ona kulak verdi, sözleri çok hoşuna gitti; kendisine:

-Ey genç! Sana iki şey soracağım; eğer onlara doğru cevap verirsen, seni bırakırım; insanlara konuşmaya devam edersin. Yoksa, şu diğer kıssacı arkadaşlarını çıkardığım gibi, seni de buradan çıkarırım..! dedi. Genç de:

-Sor, ey müminlerin emiri, dedi. Hz. Ali (r.a.):

-Dinin salahı ve fesadı nedir, ne iledir? diye sordu, genç:

-Dinin salahı vera/haramlardan kaçınmak, fesadı da tamah/ dünya hırsı ve mala tapmaktır, diye cevap verdi. Bu cevap karşısında Hz. Ali:

-Doğru söyledin, konuşmana devam et; senin gibilerin insanlara konuşması uygundur, dedi."

Bu gencin, tasavvuf yolunun büyüklerinden, imamımız Hasan-ı Basrî (rah) olduğu söylenmiştir.

Meymun b. Mihran derdi ki: "İman, tasdik, marifet ve sabır; hepsi aynı şeydir."

Ebu'd-Derda (r.a) demiştir ki: "İmanın en kemal noktası, ilahî hükme sabır ve kadere rıza göstermektir."

Bil ki verâ, zühdün evvelidir. Zühd de, ahiret kapılarının ilkidir. Tamah ise dünyaya rağbetin evvelidir. O da, dünyaya açılan kapıların en büyüğü-

---

[411] Tabarani, el-Kebir, No. 11336; Heysemi, ez-Zevaid, I, 54; Zebîdî, İthafu's-Sâde, XI, 11.

dür. O sahibinde dünya muhabbetinin varlığını gösterir. Dünya muhabbeti ise, bütün hata ve isyanların başıdır.

Denilmiştir ki: Allahu Teala'ya karış işlenen ilk günah aşırı arzudur. Şöyle ki: Hz. Adem, cennette ebedi kalmaya tamah ederek, yasaklanan ağaçtan yemiştir. İblis de, Hz. Adem'i cennetten çıkarmaya tamah ederek ona vesvese vermiştir. Böylece, ikisi de Rablerine karış aynı günahı işlemişlerdir. Ancak, tamah ettikleri şey farklıdır ve sonuçları aynı değildir. Hz. Adem, Allahu Teala'nın ezelde, hakkındaki güzel takdiriyle tövbe edip hatasını düzeltmiştir. İblis ise, ezeldeki şekavet hükmüyle helak olmuştur.

Tamah, zannı yani kati ve kesin olmayanı tasdik etmektir. Bunun için, Allahu Teala, düşmanı İblisi anlatırken şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz, İblis zannını onlara doğru diye gösterdi."[412]

Zann, yakînin zıddıdır ve hak adına hiçbir şey ifade etmez. Allahu Teala, müşriklerin vasfını anlatırken, kendi dillerinden şöyle nakletmiştir:

"Onun (kıyametin varlığını) bir zandan ibaret sayıyoruz ve (hakkında) yakin bilgiye sahip değiliz, demiştiniz."[413]

Kim, halkın elindekine göz dikmemek için sabrederse, sabır onu verâ hâline ulaştırır. Kim de dininde verâ sahibi olmaya sabrederse, bu sabrı kendini gerçek zühd hâline yükseltir. Kim, yakîn yerine zannı tasdik eder ve onun peşine düşürse, bu onu dünya muhabbetine götürür. Dünya muhabbetine bulanan kimseyi bu muhabbet dinin hakikatini anlamaktan (ve yaşamaktan) uzaklaştırır.

Alimlerden birisi demiştir ki: "Biz, hiç eziyet görmeyen, ezaya tahammül ve sabır göstermeyen kimsenin imanını gerçek iman saymayız."

Allahu Teala, eziyet ve sıkıntıyı müminler için bir deneme ve imtihan vesilesi yapmıştır. Bunun, kendisi tarafından bir azap olmadığını, onun, hakkında imtihan ve bela murad ettiği kimseler için bir fitne olduğunu bildirmiştir. Bu durumda, eza ve sıkıntı, onu yapan için bir fitnedir. Halbuki bu, eziyet edilen için bir rahmet olmaktadır.

---

[412] Sebe 34/20.

[413] Câsiye 45/32.

Bu durumu şu ayet-i kerimede görmekteyiz:

"İnsanlardan kimi vardır ki "Allah'a inandık" der, fakat Allah uğrunda eziyete uğratıldığı vakit, insanların işkencesini Allah'ın azabı gibi tutar."[414]

Yani, insanların yaptığı sıkıntı ve eziyeti, Allah'ın azabı gibi görür. Halbuki o sıkıntı, Allah'tan bir azap değildir; belki görünmeyen bir rahmet vesilesidir. Şu ayet de insanın bu tür bir feryadını ortaya koymaktadır:

"Rabbi onu imtihan edip rızkını daralttığında ise: 'Rabbim beni alçalttı (perişan etti) der. Hayır! öyle değil!"[415] Yani, diğer nimet verdiğim kimseyi ikram ve nimetle şerefli yapmadığım gibi; seni de fakirlik ile alçaltmış değilim.

Bu manaya uygun olarak, Allahu Teala, Peygamberine sabretmesini emrederek şöyle buyurmuştur:

"Onların söylediklerine sabret! Kulumuz Davud'u hatırla..."[416]

Allahu Teala, Rasülünü onunla teselli etmiş, bu konudaki üstün hâlini ortaya koymuştur.

Bize nakledilen bir haberde şöyle anlatılmıştır:

"Kıyamet günü, insanların en çok şükredeni (ilahi huzura) getirilir. Allahu Teala, ona şükredenlerin mükafatını verir. Sonra, insanların en sabırlı olanı getirilir. Kendisine "Sana, şu şükredenlere verdiğimiz mükafatı versek razı olur musun?" diye sorulur. O da: "Evet, Ya Rabbi" der. O zaman Allah:"Sana nimet verdiğimizde şükrettiğin ve bela verdimizde sabrettiğin gibi; senin mükafatın kat kat verilecektir" der ve kendisine şükredenlerin mükafatının kat be katı verilir."[417]

İbnu Ebi Nüceyh, halifelerden birine yazdığı taziye mektubunda şöyle demiştir: "Elinden alınan şeylerde Allahu Teala'nın hakkını en iyi anlayan kimse, kendisine verilen şeylerde Allahu Teala'nın hakkını büyük görendir. Bil ki; önceden yaptığın (iyi veya kötü) şeyler, senin için bakidir/he-

---

414 Ankebût 29/10.

415 Fecr 89/16.

416 Sad 38/17.

417 Iraki, bu lafızlarla hadisi tespit edemediğini belirtir: Bkz: İhya, IV, 166; Sabredenlere mizan kurulmadan hesapsız sevap verileceğine dair benzer bir rivayet için bkz: Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensur, VII, 215; Beğavi, Meâlimü't-Tenzil, VII, 111.

sap için tutulmaktadır. Sonradan başına gelecekler ise, senin için bir ecir vesilesi olabilir. Bil ki, karşılaştıkları musibetlere sabredenlerin mükafatı, nimet ve afiyet içinde olanların mükafatından daha büyüktür."

Bazı haberlerde şöyle nakledilmiştir: ***"Sabredenler hariç, her kulun mükafatı belli bir hesap ve ölçüde verilir. Sabredenlere ise mükafatları ölçüsüz ve sınırsız verilir."***[418]

Bir haberde ise şöyle anlatılmıştır:

"Sabır kapısı hariç, cennetin kapıları ikişer kanatlıdır. Sabır kapısı ise tek kanatlıdır. Diğer kapılardan pek çok insan bir anda izdihamla girerken, sabır kapısından ancak, dünyada bela ve musibete sabredenler teker teker girerler."[419]

Allahu Teala ihlas sahibi kullarının mükafatı hakkında:

"Onlara belirlenmiş bir rızık (mükafat) vardır,"[420] buyururken, sabredenlerin mükafatı hakkında:

"Ancak sabredenlere mükafatları, hesapsız ödenecektir,"[421] buyurmuştur. Ayetin tefsirinde, onlar için bir ölçü kullanılmaksızın dolu dolu verilir denmiştir. Bunun sebebi şudur: Hiç şüphesiz nefse en ağır ve en zor gelen ve en sevmediği şey sabırdır. Tabiata en acı ve şiddetli gelen odur. Nefis sabırda acı çeker. Hırs anında gazabı tutmak sabırla olur. İnsanın nefsini ezmesi ve yumuşaklığı elde etmesi sabırla mümkündür. Tavazu ve kendini gizlemek ayrı bir sabır ister. Edeb ve güzel ahlak sabırla elde edilir. Hâlka eziyet etmemek ve sıkıntılarına tahammül göstermek sabırla sağlanır. Bunlar, ekseri şahısların yapmakta zorlandığı ve darlandığı büyük şeylerdir. Nefisler bunları kabul etmez, sıkıntıya ve şiddete başvurur. Bir haberde şöyle zikredilir:

"Amellerin en faziletlisi, nefislerin zorlanarak yaptığı amellerdir."[422]

Bunun için, Allahu Teala, muttaki ve sadıklara şiddetli sıkıntı ve zorluklarda sabrı şart koşmuş, sadakat ve takvalarını sabır sayesinde ger-

---

[418] Benzer manadaki bir hadis için bkz: Buharî, Rikak, 20; Müslim, Zekat, 124.
[419] Zebidi, ithaf, XI, 300.
[420] Saffat 37/41.
[421] Zümer 39/10
[422] İbnu Ebi'd-Dünya, Muhasebetu'n-Nefs, No: 113.

çekleştirip kemalatlarını onunla tamamlamıştır. Ayet-i kerimede şöyle buyrulmuştur:

"Onlar sıkıntı, hastalık ve savaş anındada sabredenlerdir. Onlar, sadık olanlardır ve takvaya ulaşmış kimselerdir."[423]

Sabır, nefsi hevasının yani kötü arzularının peşinde koşmaktan alıkoymak ve Mevlâ'sının rızası için mücahede gereken durumlarda başa gelen imtihan ölçüsünde nefsi mücahede içinde tutmaktır. Çünkü mücahede, kulun mübtela olduğu imtihan ölçüsünde olur. Kötülüklerden korunmak, nefsi devamlı taat üzerinde tutmak, tabiatından kaynaklanan ve Cenab-ı Hakk'ın huzurunda kötü edep sayılan şeylerden nefsi uzak tutmak, güzel edep üzere muamele ve amelini yürütmek de sabrın diğer çeşitleridir.

SABRIN KISIMLARI

Sabır birçok kısımlara ayrılır: Bunlar içinde, nefsin isteklerine karşı sabır, Mevlâ'nın hizmetinde devam etmeye sabır en önemlileridir. Bütün himmetini mücahede gereken şeye yöneltmek, kalbini nefsani duygulardan, şeytanî arzu ve isteklerden, dünyevî süs ve gösterişten temizlemek de sabrın çeşitlerindedir. Afetlere sabır ve feryat etmemek de bir sabır çeşididir. Nefsi kötülüklere dalmaktan alıkoyup hak üzere tutmak; dil, kalp ve cisimle hayır üzere amel etmek de değişik sabır çeşitleridir. Allahu Teala amel-i salih işleyen müminleri bu sıfatlarıyla anlatmış, hâlini güzelleştirmek için sabrı şart koşmuş, bütün insanların hüsranda olduğunu ancak, hakkın peşine düşen ve sabra yapışan kimselerin kurtulabileceğini haber vermiştir. Cenab-ı Hak, sabrı çok büyük bir amel olarak tanıtmış ve kurtuluşa eren müminlerin, birbirlerine sabrı tavsiye ettiğini belirtmiştir.

Nefsi, Yüce Yaratıcıya ibadet üzere tutmak bir sabırdır. Rezzak-ı Kerim'in taksimine rıza gösterip eldeki nimete kanaat etmek de bir sabırdır.

İnsanlara eziyet etmemek de sabırla olur ve bu da bir sabır çeşididir. Bu, adil olanların makamıdır ki, o: *"Şüphesiz Allah (size) adaleti emreder,"*[424] ayetiyle tarif edilmiştir.

---

[423] Bakara 2/177.

[424] Nahl 16/90.

Sonra insanların eziyetine tahammül gelir ki, bu da muhsinlerin makamı olup, yukarıdaki ayette geçen "ihsan" emrinin içine girer. Eldeki malı infak etmeye, sırasına göre yakınlardan başlayarak hak sahiplerine vermeye sabretmek ve: *"Allah, yakınlara (haklarını) vermenizi emreder."*[425] ayetinin hükmüne girer. (Fuhşiyata) yani kötülüklere girmemeye sabır da ayrı bir sabır çeşididir. Bunlar, ilim ve iman nokta-i nazarında kötü kabul edilen şeylerdir. Ulemanın kötü gördüğü, tasvip etmediği şeylere sabır, kibir ve dünyevi işlerdeki aşırılık, haddi aşmak, azgınlık yapmak ve başkalarına karşı üstünlük taslamak gibi taşkınlıklardan geri durmak da diğer sabır çeşitleridir. Yukarıdaki ayet-i kerime bütün bunları içinde toplayan bir ayettir. O, Kur'an'ın kutbu mesabesindedir. Ayette üç şeyin yapılması, üç şeyin de terk edilmesi emredilmiştir.Terk edilmesi emridelenler , fuhşiyat, münkerat ve zülumdür. İbnu Mesud (r.a.) derdi ki: "Kur'an'da emir ve yasaklarını içinde toplayan en cami/kapsayıcı ayet budur."

Allahu Teala bir ayet-i kerimede:

"Salih amel edenlerin mükafatı ne güzeldir. Onlar, sabreden ve yalnız Rablerine güvenip tevekkül eden kimselerdir,"[426] buyurmuştur.

Allahu Teala amel sahiplerine mükafatlarını ihsan etmeden onların sabır sıfatlarını zikretti ve kendilerini ilahi rızıklara kavuşturmadan sabır sıfatlarını methetti. Gerçekten de amelden önce, amelin içinde ve sonunda sabra ihtiyaç vardır. Kul, niyetini tashih, onu yapmaya tam karar verme ve hakkıyla yerine getirmeye kakar vermek için amelin evvelinde sabra muhtaçtır. Çünkü amel ancak bu sayede sahih olmaktadır. Nitekim, Rasûlullah (s.a.v), bir hadislerinde:

"Ameller ancak niyetlere göre değerlendirilir; herkese niyetinin karşılığı verilir,"[427] buyurmuştur.

Allahu Teala da bu konuda:

"Halbuki onlar ancak dini sırf Allah'a ait kılarak O'na kullukla emrolundular,"[428] buyurmuştur.

---

425 Nahl 16/90.

426 AnkEbût 29/58-59.

427 Buhârî, Bedu'l-Vahy, l; Müslim, İmare, 155; Ebu Davud, Talak, ll; Nesai, Teharet, 59; İbnu Mace, Zühd, 26.

428 Beyyine 98/5.

Niyetin hakikati/aslı, ihlastır. Hem, Allahu Teala, başka bir ayet-i kerimede, sabrı amelden önce zikrederek şöyle buyurmuştur:

"Ancak sabredip güzel amel yapanlar böyle değildir. Onlar için mağfiret ve büyük bir mükafat vardır."[429]

Amelde sabır, teenni ile davranarak onu tamamlayana kadar sükuneti devam ettirmektir. Şu ayet-i kerime de amelde sabrın yerine işaret etmektedir:

"Sabreden salih amel sahiplerinin mükafatı ne güzeldir."[430]

Amelden sonraki sabra gelince, bu, yapılan ameli gizlemeye, onunla övünmeyi terk etmeye, gösteriş ve (ucuptan) yani, amelini ve kendini beğenme duygusundan temiz tutularak sevabının tam olması için ona bakmamaya sabretmektir. Amelin riyadan uzak olması için bu sabır şarttır. Nitekim, Allahu Teala:

"Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin ve amellerinizi (küfür ve riya ile) boşa çıkarmayın,"[431] buyurmuştur. Yine bu konuda ayet-i kerimede şöyle buyrulmuştur:

"Sadakalarınızı başa kakarak ve eziyet ederek iptal etmeyin."[432]

Seleften birisi demiştir ki: "İyilik ancak şu üç şeyle tamam olur: Yapılmasında acele etmek, büyütmeyip küçük görmek ve gizlemek."

Kendisine yapılan çirkin muameleye karşılık vermemek için nefsi alıkoymak bir sabır türü olduğu gibi; durumu Mevlâ'ya havale ederek karşılık vermemek de ayrı bir sabır çeşididir. Şu ayet-i kerimede bu sabır çeşidi anlatılmaktadır:

"Sizin bize verdiğiniz eziyetlere muhakkak sabredeceğiz. Tevekkül edenler ancak Allah'a tevekkül edip, güvensinler."[433] Bu, havas denilen seçkin tabakayı oluşturan salihlerin sabrıdır. Bu manada marifet ehlinden birisi demiştir ki: "Bir kul, kendisine eziyet edilip de sabretmedikçe, tevekkül makamında kalamaz.

---

429 Hûd ll/ll.
430 Ankebut 29/58-59.
431 Muhammed 47/33.
432 Bakara 2/264.
433 İbrâhim I4/I2.

Şu ayetlerde de bu makam anlatılmaktadır:

"Onların eziyetlerine aldırma, Allah'a güvenip dayan."[434]

"Artık yalnız Ona güven ve o müşriklerin söylediklerine sabret."[435]

Bu hâl, rızanın ilk basamağıdır. Rızanın ikinci makamı, ilahî hüküm ve tecellilere sabretmektir ki bu, peygamberlerden sonra derecesine göre (dünyevi) belaya mübtela edilen salihlerin sabrıdır. Bu konuda, Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Biz Peygamberler topluluğu, insanların en şiddetli belaya uğrayanlarıyız. Bizden sonra en fazla belaya uğralanlar peygamberlere en yakın olan salihlerdir."[436] Ayet-i kerimede ise bu sabır özetle şöyle anlatılmıştır:

"Rabbin için sabret."[437] Bunu açıklayan diğer bir ayet-i kerimede de şöyle buyrulmuştur:

"Rabbinin hükmüne sabret. Şüphesiz sen bizim gözetim ve kontrolümüzdesin."[438]

Nefsi, takva üzere tutmak da bir sabır çeşididir. Takva, bütün hayır çeşitlerini içinde toplayan bir isimdir. Sabır da, mana olarak, bütün iyiliklerde mevcuttur. Kul, bu ikisini bir arada bulundurduğu zaman Muhsinlerden/iyilik sahibi salihlerden olur. Muhsinlere de mükafat olarak hayırdan başka bir şey yoktur. Bu durum ayet-i kerimelerde şöyle ifade edilmiştir:

"Şüphesiz, kim takva sahibi olur ve sabrederse, muhakkak Allah iyilik sahiplerinin mükafatını zayi etmez."[439]

"Hiç şüphesiz, mallarınız ve canlarınız konusunda imtihan edileceksiniz, sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve müşriklerden birçok üzücü sözler işiteceksiniz. Eğer sabreder ve takva üzere kalırsanız, muhakkak ki bu, yapılacak işlerin en değerlisidir."[440]

---

[434] Ahzab 33/48.

[435] Müzzemmil 73/ 9-10.

[436] Buharî, Merda, 3;Tirmizî, Zühd, 57; İbn Mace, Fiten, 23; Darimî, Rikak, 67; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 172, 180, 185.

[437] Müddessir 74/7.

[438] Tûr 52/48.

[439] Yûsuf 12/90.

[440] Al-i İmrân 3/186.

Yani, size yapılan eziyete karşılık vermeyerek sabreder, bela ve sıkıntılı anlarda takvadan ayrılmaz ve haddi aşmazsanız, bu sizin için en faziletli bir iştir. Nitekim, diğer ayetlerde bu durum şöyle anlatılır:

"Eğer ceza verecekseniz, size yapılan işkencenin misliyle ceza verin. Ama, sabrederseniz elbette bu, sabredenler için daha hayırlıdır."[441]

"Kim sabreder ve affederse, şüphesiz bu hareketi, yapılmaya değer büyük işlerdendir."[442]

"Kim zulme uğradıktan sonra hakkını alırsa, artık onlara yapılacak bir şey yoktur."[443]

Birinci hareket, yani karşılık verme ve hakkını alma, adalettendir. Adalet de güzeldir. İkinci davranış, yani, af ve sabır ise fazilettendir. Bu ise, daha güzeldir. Bu söylediklerimiz, Allahu Teala'nın şu ayetinde de özet olarak ifade edilmiştir:

"(Hak) sözü dinleyip de, en güzeline uyan kullarımı müjdele! İşte, Allah'ın doğru yola ilettiği kimseler onlardır. Gerçek akıl sahipleri de onlardır."[444]

Sözü dinlemek adalettir, adalet güzeldir. Bu hakkı talep ve af olunca, daha güzel olur. Görüldüğü gibi bu durumda olanlara güzel hidayet ve akıl sahibi olduklarından dolayı övgü vardır. İşte bu, tamamen Allah'a yönelmiş kimselerin makamıdır.

Denilmiştir ki, bu makamda olan kimseler, kendilerine zulmedildiğinde karşı tarafa zulüm yapmayan ve hakkını da aramayan kimselerdir. Bu makam sahiplerinin övüldüğü vasıf, huşu ve kalp sükunetidir. Bu sükunet, huşu ve Allahu Teala'nın ahirette vereceği güzel karşılık sebebiyle kalbin mutmain olmasıdır. Çünkü, Allah'a kavuşma çok yakın, dünyanın son bulması ise çok süratlidir. İşte bu huşu ve kalp sükuneti, övülmeye daha layıktır. Nitekim bir ayet-i kerimede Cenab-ı Hak şöyle buyurmuştur:

"Kıyamet saati muhakkak gelecektir. Öyleyse, şimdilik onlara güzel muamele et."[445]

---

[441] Nahl 16/126.
[442] Şurâ 42/43.
[443] Şurâ 42/41.
[444] Zümer, 39/18.
[445] Hicr 15/85.

Takva ve sabır bir yönüyle aynı manadadır. Çünkü biri diğerinin elde ediliş sebebidir. Her biri ancak diğeri ile tamam olur. Makamı takva olan kimseye sabır hâl olmuştur. Şu hâlde, takva, makamların en yükseği olduğu gibi, sabır da hâllerin en faziletlisidir. Çünkü en muttaki kimse, Allah katında en şereflidir. Allah katında en şerefli olan da, en faziletlidir.

Allahu Teala, sabrı emrettikten sonra onun (aslında) kendisine ait olduğunu belirterek, sabrı şerefli kılmıştır. Ayette şöyle buyurmuştur:

"Sabret! Senin sabrın ancak Allah iledir."[446]

Diğer bir ayette de:

"Rabbin için sabret!"[447] buyurmuştur. Gerçi, her şey O'nunla olmaktadır. Ama, bu ayetlerde özellikle sabır zikredilerek, onun şeref ve fazileti ortaya konmuştur.

Allahu Teala, (aslında hüküm ve takdir olarak) kendisine ait olan bütün salih amellerde kulunu bela ile imtihan edip denemedikçe onu güzel sıfatla vasfetmez ve hakkında övgüde bulunmaz. Eğer kul, sabreder ve imtihandan salimen çıkarsa, onu methedip güzel sıfatla vasfeder. Yoksa onun, davasında boş iddia sahibi ve yalancı olduğunu açıklar.

Süfyan es-Sevri'ye (r.a): "Amellerin en faziletlisi hangisidir?" diye sorulunca: "Bela ve imtihan anında sabırdır!" demiştir.

Alemlerden birisi demiştir ki: "Sabırdan daha faziletli hangi şey vardır? Allahu Teala, Kitabında, yetmiş küsür yerde bizzat sabrı zikretmiştir. Allahu Teala'nın şabırdan başka herhangi bir şeyi bu sayıda zikrettiğini bilmiyoruz. Öyleyse hiç kimse, bir bela ile imtihan edilip de onda Allah için sabretmedikçe, sakın Allahu Teala'nın kendisini methedip övmesini beklemesin. Yine hiç kimse, Allahu Teala'nın kendisini methedip güzel sıfatla anmasından önce, imanın hakikatine ve yakînin güzelliğine ulaşacağını ummasın. Şayet, Allahu Teala bir kulun azalarında diğer amel çeşitlerini ortaya koysa fakat kulu herhangi özel bir vasıfla anıp bir hayırdan dolayı övmese, o kimsenin kötü akıbetinden emin olunmaz."

Bunun sebebi şudur: Allahu Teala'nın (adet ve) ahlakı şöyledir: O bir kulu sevince ve amelinden razı olunca, onu metheder ve (güzel hâlle) vas-

---

[446] Nahl 16/127.

[447] Müddessir 74/7.

feder. Allahu Teala, kimi herhangi bir heva ve şehvetle imtihan eder de, o, bu sıkıntıya sabreder, heva ve şehvetini heva ve şehvetine karşı koyarsa, Cenab-ı Hakk, onu metheder, keremi ve cömertliği ile onu yüceltir. Böylece o kul, güzel sıfat sahipleri arasında zikredilir ve övülen kimselerden birisi olur. Bu durumda olan bir kulun ayağı sırat-ı müstakimden kaymaz. O kul salih bir amelle güzel bir hâlde ömrünü tamamlar.

Sabrın bir çeşidi de, Hak'a muhâlefet etmeyerek, afiyet ve sıhhat hâline sabretmektir. Nefsin kötü arzularında harcamadan zenginlik hâline sabır, isyana kullanmadan nimete sabır da ayrı sabır çeşitleridir. Bir müminin bu saydığımız şeylere (gösterilen şekilde) sabretmesi ve bu hususta sabır istemesi, aynen sıkıntı, fakirlik, darlık ve zorluğa karşı sabra ihtiyacı olduğu gibi bir ihtiyaçtır ve bunlar için istediği sabrı, onlarda da istemelidir.

Denilmiştir ki; bela ve fakirliğe mümin sabreder, afiyet ve nimete ise, ancak sıddik olan sabreder.

Sehl b. Abdullah derdi ki: "Afiyete sabır edip isyana düşmemek, belaya sabırdan daha zordur."

Aynı şekilde Sahabe-i Kiram da (r.anhüm) kendilerine dünya nimetlerinin kapıları açılıp, genişlik ve rahatlığa ulaştıklarında şöyle demişlerdir: "Sıkıntıyla imtihan edildik, sabrettik; fakat genişlikle imtihan edildik, sabredemedik."[448]

Görüldüğü gibi, onlar genişlik ve rahatlıkla imtihan edilmeyi, sıkıntı ve darlıkla imtihan edilmekten daha büyük görmüşlerdir. Allahu Teala şöyle buyurmuştur:

"(O takva sahipleri) ***bollukta ve darlıkta*** *(Allah için)* ***harcarlar."***[449]

Allahu Teala onları, güzel yakînleri, nefislerinin cömertliği ve gerçek zühdleri sebebiyle farklı iki hâlde de aynı vasfı yani cömertliği korumalarından dolayı övmüştür.

Şu ayet de bu manadadır:

---

448 Bkz: İbnu'l-Esir, Camiu'l-Usul, IV, 681; Tirmizi, Kıyame, 30.

449 Al-i İmrân 3/134.

"Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın."[450] Çünkü onlarda, insana sürûr verme ve zikirden alıkoyma özelliği vardır. Diğer bir ayette bu durum şöyle dikkate verilmiştir

"Ey iman edenler! Zevcelerinizden ve evlatlarınızdan bir kısmı (sizi gaflet ve isyana sevk ettiklerinden) düşmanınızdır, onlardan sakının."[451] Çünkü, zevce ve evlatlarda insana sevinç, sürûr verecek bir hâl vardır, ona heva da karışır ve insan bunlar yüzünden Mevlâ'sının emrine ters işlerde bulunur. Böylece zevceler ve evlatlar ahirette azap ve cezaya sebep olduklarından, insanın düşmanı olmuş olurlar. Rasûlullah'tan (s.a.v) rivayet edilen şu haber de konumuza ışık tutmaktadır:

"Rasûlullah (s.a.v), mimberde iken torunu Hasan'a baktı. Gömleğinin içinde, uçlarına basıp yere yuvarlanıyordu. Onu bu hâlde görünce, mimberden inip ve kucağına aldı ve:

"Mal ve evlatlarınız sizin için bir fitnedir," buyuran Allah doğru söyledi," buyurdu.[452] Efendimiz (s.a.): "Onu bu hâlde görünce, tutup kaldırmaktan kendimi alıkoyamadım, mecburen ilgilendim" demek istemiştir. Bunda, basiret sahipleri için bir ibret vardır.

Bir diğer hadiste de:

"Çocuk insan için, hüzün, cimrilik ve korkaklık sebebidir"[453] buyrulmuştur. Yani, mal ve evlat sevgisi kişiyi bunlara sevkeder.

Şu hâlde kim, afiyet, zenginlik, evlat ve diğer nimetlerden oluşan genişlik hâlinde (bunlarla gaflet ve isyana düşmemek için) sabreder ve her birini yerli yerince kullanarak haklarını verirse o, şükreden sabır ehlinden olur ki, bela ve fakirliğe mübtela olup sabredenler, bu kimseden üstün değildir. Ancak rızanın ve şükrün hakikatine ulaşanları bu değerlendirmenin dışında tutmalıyız. Allahu Teala, sürûr ve sıkıntı veren şeyleri bir arada zikrederek, onları muttakilerin vasfı yapmış ve bu iki durumdaki ihsan ve ikramlarından dolayı kendilerini methederek şöyle buyurmuştur:

---

450 Münafıkûn 63/9.

451 Teğâbün 64/14.

452 Bkz. Ebu Davud, Salat, 227; Tirmizî, Menakıb, 31; Nesaî, Cum'a, 30; İdeyn, 27; İbn Mace, Libas, 20; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 254

453 Ebû Ya'la, Müsned, No: 1032; Bezzar, Müsned, No: 1892; Heysemi, ez-Zevaid, VII, 155; Elbani, Daife, No: 4764.

"O cennet; muttakiler için hazırlanmıştır. Onlar, bollukta ve darlıktı (genişlik ve sıkıntı hâlinde) Allah için harcarlar, öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah iyilik sahiplerini sever."[454]

Sabır çeşitlerinden birisi de, musibet ve acıları gizlemek, bunlardan rahatlamak için başkalarına şikayeti terk etmektir. İşte bu, sabr-ı cemil denen övülen sabırdır.

Denilmiştir ki sabr-ı cemil, içinde herhangi bir şikayet ve hâlini gösterme çabası olmayan sabırdır.

Rivayet edildiğine göre, İbnu Abbas (r.a.) şöyle demiştir:

"Kur'an'da zikredilen sabır üç çeşittir:

1- Allahu Teala'nın farz kıldığı şeyleri yerine getirmeye sabır,

2- Allahu Teala'nın haram kıldığı şeylere düşmemeye sabır,

3- Musibetle karşılaşıldığı anda sabır. Kim, Allahu Teala'nın farz kıldığı şeyleri yerine getirmeye sabrederse, ona üçyüz derece verilir. Haramlara karşı sabredene, altı yüz derece verilir. Başına gelen musibete ilk anda sabreden kimseye ise dokuz yüz derece verilir."

Bu söz biraz açıklamaya muhtaçtır. İbnu Abbas (r.a.) musibete sabrı en üstün gösterdi. Çünkü o göre, harama karşı sabır, farzları yerine getirmedeki sabır göre daha üstündür. Bir de şu var: Bu (son) iki şeye sabır, (umum) müslümanların hâlidir. Musibete sabır ise, yakîn makamlarına aittir. Yakîn makamı, İslâm makamından (yani yakîn hâline ulaşmak, sadece İslâm'a girmiş olmaktan) daha faziletlidir. Rasûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen şu dua da bu söylediğimize dahildir. Dua şudur:

"Allah'ım! Senden, üzerime gelen dünya musibetlerini hafifletecek bir yakîn isterim."[455]

Demek ki, insanların musibet anında en güzel sabredeni, yakini en fazla olan kimsedir. Musibet anında en fazla feryad edip kızan da, yakini en az olan kimsedir.

---

[454] Al-i İmran 3/133-134.

[455] Tirmizî, Deavat, 80; Hakim, Müstedrek, I, 528.

Seleme b. el-Ekva'dan(r.a) rivayet ettiğimiz bu hadisin bir benzeri de, Enes b. Malik (r.a) yoluyla gelmiştir. O hadiste, Rasûlullah (s.a.v) buyurmuştur ki:

"Kim, haklı olduğu hâlde, çekişmeyi terk ederse ona cennetin en yüksek yerinde bir ev bina edilir. Haksız iken çekişmeye terkedene cennetin ortasında, yalanı terkedene de cennetin kenar kısmında bir ev bina edilir."[456]

Sen bilirsin ki, yalancı ve haksız olanın mücadeleyi terk etmesi daha önde gelen bir farz ve vecibedir. Bu durumda onların daha faziletli olması gerekir. Fakat buradaki mana şudur:

Yalanı ve haksız mücadeleyi her müslüman terk eder. Haklı olduğu hâlde çekişmeyi terkeden ise, sadık kimsedir. O, bilinmekten çekindiği, sükut ve selameti tercih ettiği için çekişmeye, mücadeleye girmez. Buna da ancak yakîn ehli kimseler sabredebilir. Bunlar, seçkin müminlerdir. Böyle bir kimsenin yakîn, zühd, kendini gizleme gibi faziletleri yanında konuşma yerine sükutu, şöhret yerine kendini gizlemeyi tercih etmesiyle elde ettiği makamı daha faziletlidir. Bu, yakîn makamıdır ki, bu makamın sahibi bir mümin, yalanı ve haksız yere çekişmeyi terkeden umum müminlerden daha üstündür. Her ne kadar yalanı ve haksız yere çekişmeyi terk etmek önde gelen bir farz ve vecibe ise de, haklı kimsenin hakkından feragat edip çekişmeyi terk etmesi daha olgun bir davranıştır. Yukarıdaki sözün manası ve açıklaması budur:

Sabır çeşitlerinden birisi de, hayır amelleri gizleyip nefsin onları anlatmaktan alacağı zevke mani olmaktır. İyiliklerin ve sadakaların gizlenmesi - onların ilanında bir tehlike olmasa ve duyurulmasında iyilik olsa bile- edeptendir. Her hâlûkarda bu tür amellerin gizli tutulması daha faziletli, daha temiz ve Allahu Teala'ya daha sevimlidir. Onlar, iyilik hazineleridir. Bununla acıların, musibetlerin ve sadakanın gizlenmesini kastediyorum. Yani onlar, Allahu Teala'nın katında en kıymetli manevi azık ve sermayedir.

Sabır çeşitlerinden birisi de, fakirlik hâlinin gizlenmesidir. Yokluk ve sıkıntı anında Allah'tan gelen bela ve musibetlere sabretmek, Allah'tan (her hâlde) razı olan zahidlerin hâlidir.

---

456 Biraz farklı lafızlarla bkz: Ebu Davud, Edeb, 7; Tirmizî, Birr, 58; İbn Mace, Mukaddime, 7, Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, I, 156-157.

Sabrın en faziletlisi, Allahu Teala'ya karşı sabırdır ki, bu da, O'nunla (huzurunda manen) beraber olma, O'ndan gelene kulak verme, bütün himmeti O'nda toplama ve O'nunla kuvvetli vecd hâlini muhafaza şeklinde meydana gelir. Bu, mukarrabûn makamındaki seçkin ariflere mahsustur. Yahut bu sabır, O'ndan haya, O'na muhabbet veya bütün işleri O'na havale etmektir ki bu, kaderin tecellileri karşısında ve nimetlerini müşahede anında huzur ve sükunet içinde bulunmaktır.

İnsanın önünde cereyan eden hâl ve hadiselerde, kendisine yönelen bela ve musibetlerde güzel tedbir sahibi olması şu ayetlerin hükmü içine girer:

"*(Başına gelenlere)* ***Rabbin için sabret.***"[457]

"***Rabbinin hükmüne*** *(takdirlerine)* ***sabret. Şüphesiz sen bizim kontrolümüzdesin.***"[458]

Ömer b. Abdulaziz (r.a) ve diğer büyüklerden bazıları demişlerdir ki:

"Sabaha çıktığımda benim için tek sevinç sebebi, Allah'ın kaza ve kaderinin tecellilerini görmek ve onlara rıza göstermektir."

Denilmiştir ki: "Güzel sabır ve rıza ile kazaya teslim olmak, yakîn alametidir. Bu da ariflerin makamıdır."

Sehl b. Abdullah (rah): Hz. Ali'nin (r.a): "Şüphesiz Allahu Teala suskunluk ve sükuneti seçen her kulunu sever," sözünü, açıklarken şöyle demiştir: "O, ilahî hüküm ve tecelliler karşısında sakin olan, yani; itiraz edip hoşnutsuzluk göstermeyen kimsedir."

Rasûlullah'ın (s.a.v): "***Makbul olan sabır ancak musibetle ilk karşılaşıldığı anda olan sabırdır.***"[459] hadisinde, musibetin ilk anında sabrın şart koşulmasına gelince, bunun sebebi şudur: Denilmiştir ki; musibet hariç, her şey önce küçük olarak başlar, sonra büyür. Musibet ise, önce büyük olarak başlar, sonra küçülür. Bunun için musibetin etkisi küçülmeden, acı ve sıkıntısı büyük iken sabır şart koşuldu ki, sevabı büyük olsun. Bunun elde edilmesi için kul musibetle karşılaşınca, kalbi ilk anda Rabbine nazar

---

457 Müddessir 74/7.

458 Tûr 52/48.

459 Buharî, Cenaiz, 32, 43; Ahkam, 11; Müslim, Cenaiz, 14, 15; Ebû Davud, Cenaiz, 27; Tirmizî, Cenâiz, 13; Nesaî, Cenaiz, 22; İbn Mace, Cenaiz, 55; Ahmed Müsned, III, 130, 143, 217.

eder, (feryat ve isyandan) haya eder ve güzel sabır sahibi olur. Nitekim (yukarıda zikrettiğimiz ayet-i kerimede) Allahu Teala: ***"Şüphesiz sen, bizim nazar ve kontrolümüzdesin"***[460] buyurmuştur. Bu, Allahu Teala'ya tam tevekkül edenlerin makamıdır.

Elinde zuhur eden kerametleri açıklamamaya, kendisine keşf olan ilahî kudret ve ayetleri başkasına bildirmemeye sabretmek de, Allahu Teala'ya karşı güzel edebi muhafaza etmektir. Bu, Allahu Teala'dan haya anlamına da gelir. Cenab-ı Hakk'ı sevenlerin yolu budur. Bu hâl, zühdün hakikatine ulaşmaktır.

Fazilet olan sabır çeşitlerinden birisi de, nefsi övülme, sevilme ve baş olma sevdasından alıkoymaktır. Sahabeden gelen bir hadiste, şöyle buyurulmuştur:

"Sabır üç yerde olur: 1-Nefsin kendisini temize çıkarma arzusuna karşı sabır. 2-Musibet karşısında şikayet etmemeye sabır. 3-Allahu Teala'nın hayır ve şer takdir ettiği kazasına rıza göstermeye sabır."[461]

Sabrın çeşitlerinden birisi de ahireti dünyaya tercihle Allahu Teala'ya yönelip gerçek kulluk hâlini elde ederek nefsi zillet, tavazu ve bilinmemeye hapsetmektir. Ayrıca Allahu Teala'ya tam teslimiyet gösterip boyun eğerek, O'nunla Rab'lık sıfatında (nefse benlik vererek) çekişmeyi ve O'na benzemeyi terk etmektir. Sakın, sabrının azlığı seni bu hâlden çıkarıp da Allah'a ait sıfatları elde etme derdine düşürmesin. Bu hâlden Allah'a sığınırız, yoksa ayağın haktan kayıp tehlikeye yuvarlanırsın.

Sabır çeşitlerinden birisi de çoluk çocuğun maişetini kazanırken, onlara infak ederken ve onlardan gelen eziyetlere göğüs gererken gösterilen sabırdır. Hiç şüphesiz evlat ve ailede insanı Allah'a götüren bir çok sebepler vardır. Bunların en basiti, onlara ihtimam gösterip (Allah'ın emaneti olarak) göz kulak olmak, bunun en üst seviyesi, Allahu Teala'nın takdirlerine rıza gösterip onlar hakkında Zat-ı Bariye tevekkül etmek, en orta hâli de, nefsi onların işleriyle meşgul edip, kendilerine infak etmektir.

Bil ki, kulların ekseri günahları iki şeyden kaynaklanır. Birisi sevdikleri, diğeri de sevmedikleri şeylere karşı sabırlarının azlığıdır. Allahu Teala,

---

[460] Tûr 52/48.

[461] Rivayete bu lafızla rastlanılmamıştır. Benzer bir rivayet için bkz: Ali el-Muttakî el-Hindî, Kenzu'l-Ummal, No: 6515.

aşağıdaki ayet-i kerimede, hoşa gitmeyen şeyle hayrı, sevilen şeyle de şerri beraberce zikrederek şöyle buyurmuştur:

"Siz bazen bir şeyden hoşlanmazsınız, halbuki o şey, sizin için daha hayırlı olabilir. Yine siz bir şeyi seversiniz, fakat o sizin için şerli/zararlı olabilir."[462]

SABRIN MAHİYETİ VE ÖZELLİKLERİ

Sabrın mahiyetine/ne olduğuna ve özelliğine gelince, ilk hâliyle amelde ihlas farz olduğu gibi, sabır da farzdır.

Ayrıca sabır, hiçbir çıkış yolu olmayan kimse için (sıkıntıdan kurtulmaya) bir çare ve kurtuluş sebebidir. Çünkü iş/hüküm, senin dışındaki birinin (Yüce Allah'ın) elinde olunca; ona sabırdan başka yol yoktur. Bir de, muhtaç olduğun bir şey sana azar azar/yavaş yavaş gelince, onu elde etmek için yine sabırdan başka çaren yoktur. Yoksa sabırsızlığın yüzünden o azı da ele geçiremezsin.

İnsandaki sabır azlığının temel nedeni, insanın kendisi için sabrettiği şeye karşılık olarak alacağına ait yakînin/inancın zayıf olmasıdır. Çünkü insanın bir konudaki yakîni/inancı kuvvetli olunca, vaat eden sadık ise, daha sonra verilmek için bir vaat yapılmış olsa bile bu peşine yapılmış gibi olur. Böyle olunca insan alacağı karşılığa olan kuvvetli inancından dolayı, (onu temin eden şeylere karşı) güzel sabır gösterir.

Kul şu iki şeyle ancak sabredebilir. Birisi alacağı karşılığı görmek. Bu, işin en basitidir. Normal müminlerin hâli ve ashab-ı yeminin makamı budur. Diğeri de, karşılık verene bakmaktır ki, bu da yakîn ehlinin hâli ve mukarrabûn makamında olanların makamıdır. Karşılığı peşin gören kimse, sabra sarılır ve yükün altına girer. Karşılık verene yani Yüce Allah'a nazar edeni de bu nazarı sabra sevk eder.

Ariflerden birisi, sabrı üç kısma ayırmış ve her birinde üç makama işaret etmiştir:

1- Şikayeti terk. Bu tövbe edenlerin derecesidir.
2- Kadere rıza. Bu zâhidlerin derecesidir.
3- Mevlâ'nın yaptığı her şeye muhabbet. Bu da, sadıkların derecesidir.

---

[462] Bakara 2/216.

Geçmiş selef büyükleri de sabrı üç çeşide ayırmışlardır. Bu konuda Hasan-ı Basrî ve diğer büyüklerden gelen rivayetleri naklettim. Onlar şöyle demişlerdir:

"Sabır üç çeşittir:

1-Kötülüklere karşı sabır: Bu, sabrın en faziletlisidir.

2-İbadet ve taata devam etmeye sabır.

3-Musibetlere sabır. Bütün bunlar, bizim yukarıda taksim ettiğimiz sabır çeşitlerine içine girmektedir. Hepsinin özeti şudur:

Sabır (duruma göre), farz ve fazilet olmak üzere temelde iki kısımdır. Bunlar, ilahî hükümlere göre bilinir ve belirlenir. Bir hüküm (yapılması veya yapılmaması yönüyle) farz ise, emredileni yapmak ve yasaklanan işten kaçmak için sabretmek de farzdır. Eğer bir şey teşvik ve tavsiye ediliyorsa onu yapmak için sabretmek fazilettir.

Tasabbur, sabırdan ayrı bir şeydir. O, nefsi sabretmeye zorlamak ve bunun için mücahede etmektir. Bunda, sabır için bir zorlama ve özel ameliye mevcuttur. Hakkıyla sabredenler için bu zorlama, hakiki zühdü elde etmek için zühd sebeplerine yapışarak zâhid olmaya çalışmaya benzer. Sabır ise, bir vasfın (asli hâl ve hüviyetiyle, pek zorlama ve yapmacık da olmadan insanda) tahakkuk etmesidir. O zaman bu, makam hâline gelmiş bir sıfat olur.

Nefsin hoşlanmayışı veya (sabrın) azlığını ve elemini hissetmemesi kulu sabırlı olmaktan çıkarmaz. Bilakis kul, (bu hâlde de) sabır ehli olur. Çünkü onlar, beşeriyetin tabii hâlleridir; hâle ters değildir. Bu makamdaki kulun hâli, (sıkıntı ve musibet karşısında) şikayet etmemek ve Mevlâ'sının hükmüne kızmamaktır. Bunların olmayışı (ilahî takdir ve tecellilere) rıza ve hakiki tevekkülü elde etmektir. Bu ikisi, yakîn makamlarının en yükseklerindendir. Bütün yakîn mertebelerinin bulunmayışı kulu, sabır sıfatından çıkarmaz. Kulu sabır dairesinin dışına çıkaran şey onun zıddı olan feryat, ilmin haddini aşmak, ilahî tecelliye kızmak, şikayeti çoğaltmak, kınama ve kötülemeyle uğraşmaktır.

Nefsi sabra alıştırmak ve buna zorlamak zayıf müridlerin ve sabra yeni alışanların hâlidir. Bu, şu yolla yapılabilir:

Nefs-i emmare, kulu, fuzuli şehvetlere ve boş adetlere çektiğinde, onun bütün ihtiyaçlarını men ederek, onsuz duramayacağı arzularını dahi frenleyerek hızını kesmeli, onu meşgul etmelidir. Onu vermemeye razı edip, helal arzularında dahi zorla sabra alıştırırsan, fuzûli (haram) arzularına karşı sana boyun eğer. Böylece mubah, acil bir karşılığa razı olup, (haram) şehvetini terk eder. Tehlikeli şeylere uzanmaktan menetmenden dolayı, boş arzularına karşı sabırlı olur. Böylece helal gıda ve arzusunu elde etmek için boş ve kötü arzularını terk eder. Azgın nefislerin terbiyesi için en güzel terbiye yollarından birisi budur.

Bunda, nefisleri sabır ve namaz ile kendilerine icabet etmeyen, açlık ve susuzluk ile de hizaya gelmeyen ve bunun için nefislerini zorla sabra alıştıran kuvvetli kimselerin fazileti vardır.

Oruç ve namazın kendine yettiği birinci tabakaya giremeyen, (yukarıda adı geçen) riyazat ehlinden de olmayıp üçüncü tabakadan sayacağımız zayıf kimselere gelince, bunların nefisleri şehvetlerine karşı sabredemediği gibi, onlar bu nefislerini normal ihtiyaçlarına karşı sabretmeye de alıştıramazlar. Onların nefis terbiyesi adına ilk yapacakları, nefsi bütün haramlardan çekip onu helake götüren şehvetlerden alıkoymaktır. Haramlardan alıkoyup sakin olmasını sağlamak ve daha ötesine geçmemesi için nefsin mübah arzuları kendisine verilir. Zayıf kimselerin nefsi, ancak bu şekilde sükunet bulur.

SABIR MI ŞÜKÜR MÜ FAZİLELİDİR?

İnsanlar, sabır ve şükürden hangisinin daha faziletli olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Aslında bu iki makam arasında bir tercih yapmak mümkün değildir. Çünkü her bir makamda, birbirinden farklı tabaka (ve dereceler) mevcuttur.

Marifet ehli muhakkik alimler demişlerdir ki: "İki kul bir makamda aynı seviyede bulunmaz. Muhakkak onlardan birisi diğerinden ilim, amel, vecd ve müşahede yönünden daha üstündür. Her ne kadar bu iki şey esasında bir olsa da, bu farklılık tabiidir. Bu en üst derecede birbirinden farklılık, Allahu Teala'nın cemalini müşahedede bile mevcuttur. En doğru söz sahibi Allahu Teala insanlardaki bu farklılığı ifade için buyurmuştur ki:

"Herkesin yöneldiği bir yönü (ve gidiş şekli) vardır."[463]

"De ki: Herkes, mizaç ve meşrebine göre amel eder. Bu durumda, kimin en doğru yolda olduğunu en iyi Rabbiniz bilir."[464]

Denilmiştir ki: Ayetin manası şudur: Allah kimin en doğru ve hakka en yakın yolda olduğunu en iyi bilendir.

Kitap ve sünnetin zahiri ifadeleri sabrın şükürden daha faziletli olduğunu gösteriyor. Mesela şu ayete bakalım:

"Sabretmeleri sebebiyle ecirleri iki defa verilecektir."[465]

Halbuki şükredene ecri bir defa verilecektir. Bu durumda sabır makamı daha fazla havf/ilahi korku makamına, şükür makamı da daha çok recâ/Hakkın rahmetine güven ve ümit makamına benzemektedir. Allahu Teala, (ilahi korkunun faziletini anlatmak için) şöyle buyurmuştur:

"Rabbinin makamından (huzurundan ve hesaptan) *korkan için iki cennet vardır."*[466]

Marifet ehli, ilmin amele üstünlüğünde ittifak ettikleri gibi, ilahi korkunun da recâya/ümide üstünlüğünde ittifak etmişlerdir. Sabır, havf/ilahi korku makamından bir hâldir. Bu durumda, sabredenin hâli, faziletçe o makama yakın olmaktadır. Şükür de recâ makamından bir hâldir. Aynı şekilde, şükredenin hâli de, o makama yakın olmaktadır.

Bu söylediklerimize sünnetten delile gelince, yukarıda şöyle bir hadis rivayet etmiştik:

"Size verilen şeylerin en azı, yakîn ve azimet üzere sabırdır. Kime bunlardan yeterli nasibi verilmişse, (diğer hayırlardan) kaybettiklerinin bir önemi yoktur."[467]

---

[463] Bakara 2/148.
[464] İsrâ 17/84.
[465] Kasas 28/54.
[466] Rahman 55/48.
[467] Zebidi, İthafu's-Sade, I, 674. Irakî, bu lafız ve senetle hadisi tespit edemediğini bildirmiştir. Ancak İbnu Abdilber, hadisin ilk kısmıyla aynı manada olan şu rivayeti nakletmiştir: "Allahu Teala yakinden daha az bir şey indirmemiştir." Beyani'l-İlm, I, 125. Ayrıca bkz: İbnu Ebid-Dünya, K. Yakin, No: 5.

Hadis yukarıda da zikredilmişti. Hadiste sabır, kendisinden daha kıymetli ve şerefli bir şey olmayan amellerin kendisiyle yükseldiği (ve ilahî huzurda kabul gördüğü) yakîn ile birlikte zikredilmiştir.

Eyüp Aleyhisselam'ın münacatlarında şöyle zikredilir: "Allahu Teala, Eyüb'a (a.s) şöyle vahyetti: "Ey Eyüp! Ben, nefsime/zatıma yemin ederim ki, sabır ehli için mahşerde onları kınayacak herhangi bir divan/amel defteri açmayacağım. Onlar sıratı görmeyecek (onu süratle geçecek), mizanın noksan olmasından korkmayacaklar. Onların yeri, selam yurdu olan cennet olacaktır."

Sabrın şükürden daha faziletli olduğunu, diğer bir yönden şöyle açıklayabiliriz:

Hz. Ali (r.a), uzunca bir konuşmasında, sabrı, dört tane yakîn makamlarının üstüne çıkarmış ve onları onun temel esasları olarak zikretmiştir. İmanın şubelerini anlattığı bu konuşmasında, sabır hakkında şöyle demiştir:

"Sabır, dört temel üzerinde (sağlam) olur: 1- Şevk, 2- Şefkat, 3- Zühd, 4- Güzel murakabe. Cehennemden korkan kimse, haramlardan elini çeker. Cennete iştiyak duyan kimse, şehvetlerden sıyrılır. Dünyadan gönlünü çekene (zühd ehline) musibetler hafif/kolay gelir. Ölümü düşünen kimse hayırlara koşar."[468]

Görüldüğü gibi, Hz. Ali (r.a), bu dört makamı sabrın rükünleri yaptı. Çünkü her birisinde sabır bulunur ve kul, hepsinde sabra muhtaçtır. Zühdü de, bu rükünlerin içine kattı.

Allahu Teala sabrı, takva hâli yaptı ve muttakileri şeref ve fazilette en üstün derecelere yükseltti. Cenab-ı Hakk, ayet-i kerimede şöyle buyurdu:

"Kim Allah'tan korkar ve sabrederse, hiç şüphesiz Allah, iyilerin ecrini zayi etmez."[469]

Diğer bir ayette de:

"Şüphesiz, Allah katında en şerefliniz, O'ndan *(rızasına ters davranmaktan)* ***en çok korkanınızdır."***[470]

---

[468] Ebu Nuaym, Hilyetu'l-Evliya, I, 74.

[469] Yusuf 12/90.

[470] Hucurât 49/13.

Ayette geçen ekreme/en şerefli ve etka/en takva sahibi ifadeleri diğer ifade türlerinden çok beliğdir ve bu, anlatılan şeyde ileri derecedeki farklılığa delalet eder.

Buna göre, kim takvada en ileri ise, Allahu Teala katında en şerefli kimse olur. Kim de, takvayı temin eden şeylerde en sabırlı ise, takvada en ileri kimse olur.

Bil ki sabır, cennete girmenin ve cehennem ateşinden kurtulmanın sebebidir. Çünkü bir hadis-i şerifte:

"Cennet, hoşa gitmeyen şeylerle, cehennemde şehvetlerle (hevai arzularla) çevrilmiştir,"[471] buyurulmuştur.

Şu hâlde mümin, cennete girmek için sıkıntı ve hoşa gitmeyen şeylere sabretmeye muhtaçtır ve cehennemden kurtulmak için de, nefsin kötü arzularına kapılmamaya karşı sabra ihtiyacı vardır.

Sabrın şükürden daha faziletli olduğunu tafsilatla açıklamak istersek, bunu üç yönden ele alabiliriz:

Birincisi: Makamlar, hâllerden daha üstündür. Sabır ve şükür bazen hâl, bazen makam olurlar. Makamı sabır olan kimsenin şükür hâli olur. Bu durumda sabır daha faziletlidir. Çünkü o, makam durumundadır. Makamı şükür olan kimsenin, sabır hâli olur. Bu durumda hâli makamı için bir ziyadelik olur. Böylece sabır, şükür ehli için makamında ziyade bir güzellik olur.

İkincisi: Mukarrabûn/ilahi huzurda yakınlık elde etmiş olanlar, bu makamda olmayan ashab-ı yeminden daha üstündür. Bu durumda, mukarrabûn olan ehli sabır, ashab-ı yeminden olan ehl-i şükürden daha faziletlidir. Bu böyle olduğu gibi, mukarrabûndan olan ehl-i şükür, ashab-ı yeminden olan ehl-i sabırdan daha faziletlidir. Bu durumda, "eğer şükreden de, sabreden de mukarrabûndan ise, hangisi daha faziletlidir?" denilirse, cevaben denilir ki:

Yukarıda iki şahsın bir makamda bütün yönlerden aynı olamayacağını söylemiştik. Çünkü içlerinden birisi, birçok inceliklerle diğerinden ayrı ve kendi durumunda tekdir. Nitekim ince sanatlarda da durum aynıdır. Belki

---

[471] Buharî, Rikâk, 28; Müslim, Cennet, I; Ebu Davud, Sünnet, 22; Tirmizî, Cennet, 21; Nesaî, Eymân, 3; Darimî, Rikak, 117; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 260.

o sanatta aynı malzeme, aynı alet ve adavat kullanılır. Hatta iki sanat arasında zahiren benzerlik de bulunur, fakat, görülmeyen bir çok ince noktalarıyla, bazısı diğerinden daha güzel olur. Böyle bir durumda (yani, her ikisi de mukarrebûndan olunca), en faziletlileri en çok marifetullah bilgisine sahip olandır. Çünkü, Allahu Teala'ya en sevimli ve en yakın olan odur. Bir de içlerinden yakîni en güzel olan en faziletlidir. Çünkü yakîn, Allahu Teala'nın indirdiği en şerefli bir nimettir.

Sabrın faziletini diğer bir yönden şöyle açıklayabiliriz:

Şükrü gerektiren şeylere sabır daha faziletlidir. Aynı şekilde, sabır isteyen şeylere şükür de en faziletli bir ameldir. Hâllere göre durum ve hüküm değişmektedir. Bunun açıklaması şudur:

Nefsin hazlarına, nimet ve refaha karşı sabır daha faziletlidir. Tabii ki, eğer kul, hâl olarak nimet içinde ise nimet ve zenginliğe karşı sabır, marifet ilminde bir makamdır. Bu da en faziletli bir durumdur. Çünkü bunda, faziletinde ittifak edilen zühd (kalbi dünyadan tamamen çekme) hâli vardır. Bunun yanında şunu da söyleyebiliriz:

Eğer kul, hâl olarak sıkıntı ve bela içinde ise, bu durumda, fakirlikle birlikte bela ve musibetlere şükretmesi daha faziletlidir. Çünkü bu hâlet içinde şükür onun bir makamı olmuştur. O zaman bu türlü bir şükür sabırdan daha faziletli olmaktadır. Çünkü bu durumda kulda, faziletinde ittifak edilen "rıza" hâli vardır.

Sabrın daha faziletli olduğuna bir delil de şudur:

Sabır ehli bir arif, şükür ehli ariften daha faziletlidir. Çünkü, sabır fakr hâli, şükür de zenginlik hâlidir. Mana itibari ile şükrü sabırdan üstün sayan kimse, sanki zenginliği fakirlikten faziletli yapmış olur ki, önceki büyüklerden hiçbirinin görüşü böyle değildir. Bu ancak, dünya ehli alimlerin yolu ve görüşüdür. Onlar, bu tür bir anlayışla (zenginlik fakirlikten üstündür görüşüyle) kendileri için bir yol açtılar. Halk da (onlara bakıp) kendilerine bundan bir pay çıkarıp zengin olma yoluna girdiler. Zenginliği fakirlikten üstün görenler, dünyaya rağbeti zühde, izzeti zillete, kibri tavazuya üstün tutmuş olmaktadır. Bu anlayışta, dünyaya rağbet edenlerin ve zenginlerin, zâhid ve fakirlere üstünlüğü mevcuttur. Aynı zamanda bundan dünya ehlinin, ahiret ehlinden üstün olduğu sonucu da çıkar ki, bu doğru değildir. Bizim hâl ve mana olarak sabrı şükürden üstün tutmamızın sebebi şudur:

Sabır, bela makamının bir hâlidir. Bela ehli de, derecelerine göre, Peygamberlere benzeyen ve onlara yakın olan kimselerdir. Bu durumda sabır, nefsin heva ve arzularından daha uzak, zorluk ve sıkıntıya daha yakındır. Nefsin hoşlanmadığı konularda sabır, nefse daha şiddetli, daha sevimsiz, hoşuna giden şeylerden onu daha uzakta tutan bir şeydir: Nefis bu durumlarda sabırla sükunet bulur ve bunda ciddi olursa; bu onun eziyeti için daha güzel, mutmainne hâlini bulması için de daha hoş olur. O zaman nefis sükun ve mutmainne sıfatlarını kazandığı için övülür, böylece nefis Allah'tan razı, Allah da ondan razı bir hâle gelmiş olur.

Ayrıca, Allahu Teala, sabrı bizlere emretmiştir. Bu emrinde "sabırda yarışmayı ve sabrı birbirine tavsiyeyi" de ekleyerek bu konuya ileri derecede ehemmiyet vermiştir. Ayrıca "rabıta yapınız/gözetilmesi gereken sınırları gözetiniz" emri ile de bu emirlerini pekiştirmiştir. Bütün bunlar şu ayette geçmektedir:

"Ey iman edenler! Sabredin, birbirinize sabrı tavsiye ile sabırda yarışın, (cihat için) hazırlıklı ve uyanık olun!"[472]

Ayette: "Rabitu" kelimesinin bir izahı da şudur: Şu iki emri yerine getirmede uyanık olun. Bu iki şey aynı yerde zikredildiğinde, hepsini "sabır" manasında anlayabiliriz. Bu da, Allahu Teala'nın sabra verdiği büyük önemi ve onu ne kadar sevdiğini gösterir. Şu halde, kimde bu şeyler bulunursa o, Allahu Teala'nın emir ve hükümlerini yüceltmede en öndedir. Kim Allah'ın şeârini/emir, hüküm ve dinine ait alametleri yüceltirse o, Allahu Teala'dan en fazla korkan kimsedir. Allahu Teala'dan en çok korkan da, O'nun katında en şerefli olandır. Çünkü bir ayet-i kerimede:

"Kim Allah'ın şeairini (dininin hüküm ve alametlerini) yüceltirse, bu, kalplerin takvasından kaynaklanmaktadır,"[473] buyrulmuştur. Diğer bir ayette de:

"Şüphesiz Allah katında en şerefliniz, O'ndan en çok korkanlarınızdır."[474] Hükmü ilan edilmiştir.

---

[472] Al-i İmran 3/200.

[473] Hac 22/32.

[474] Hucurat 49/13.

Sabır aynı zamanda, Rasûlullah'ın (s.a.v) kendilerini örnek alması emredilen Ülü'l-Azim peygamberlerin makamıdır. Allahu Teala bu peygamberleri ile övünmektedir. Ayette şöyle buyrulmuştur:

"O halde (Rasulüm), peygamberlerden azim sahibi olanların sabrettiği gibi, sen de sabret!"[475]

Şunu da hatırlatalım: Şüphesiz dinde azimetlerle amel etmek, ruhsatlarla amel etmekten daha hayırlıdır.

Bize, Süfyan es-Sevrî yoluyla nakledilen bir haberde, Hubeyb b. Ebî Sâbit'in şöyle dediği rivayet edildi: Müslim el-Bıttın'a: "Sabır mı, şükür mü, hangisi daha faziletlidir?" diye soruldu. O da:

"Sabır, şükür ve afiyet bizim için daha sevimlidir," diye cevap verdi.

Allahu Teala'nın: *"Onlar ki, sözü işitirler ve en güzeline uyarlar..."*[476] ayetinin tefsirinde denmiştir ki:

"Onlar sözün ve hükmün en ağır ve azimet tarafında olanlarına uyarlar."

Çünkü dünya malının helal olanından almak güzeldir, ondan gönlü çekmek (zühd) ise daha güzeldir. Allahu Teala bir ayetinde sabrı azimetler içinde zikrederek şöyle buyurmuştur:

"Eğer sabreder ve takvadan ayrılmazsanız, şüphesiz bu, (yapılacak) *işlerin en değerlisidir."*[477]

Allahu Teala, şükürde kullarını kendisine ortak etmiştir. Fakat sabırda kimseyi ortak etmemiş, sadece Zat-ı Bârî'sini zikretmiştir. Buna göre, sadece Allah'a ait kılınan sabır, kullar ile ortak olunan şükürden daha üstün olması gerekir. Allahu Teala, şükür konusunda şöyle buyurmuştur:

"Biz insana, bana ve anne-babana şükret diye tavsiyede bulunduk.."[478]

Hadis-i şerifte de şöyle buyrulmuştur:

"İnsanlara şükretmeyen, Allah'a şükretmiş olmaz."[479]

---

[475] Ahkaf 46/35.
[476] Zümer 39/17.
[477] Al-i İmrân 3/186.
[478] Lokman 31/15.
[479] Ebu Davud, Edeb, 11; Tirmizî, Birr, 35; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 258, III, 32.

Sabırda ise hiç kimseyi kendisine ortak yapmamıştır. Ayetlerde şöyle buyurlmuştur:

"Sadece Rabbin için sabret."[480]

"Rabbinin hükmüne sabret."[481]

Bil ki şükür sabra dahildir ve sabır, şükrü de içine almaktadır. Çünkü kim, Allahu Teala'ya O'nun nimeti ile isyan etmemeye sabrederse; o nimete şükretmiş olur. Kim Allah'a itaat eder ve nefsini O'nun taatında sabrettirirse, o da Allah'ın nimetine şükretmiş olur.

Cüneyd el-Bağdadî'ye: "Şükreden zengin mi, sabreden fakir mi, hangisi daha faziletlidir?" diye sorulunca; Cüneyd, şöyle cevap vermiştir:

"Zengin, elindeki maldan, fakir de elinde olmayan sabırdan dolayı övülmeyi hak etmez. Övülme ancak, her ikisinin şartlarını taşımasında olur. Zengine düşen; kendisinde hâline uygun şeylerin bulunması ve onlardan istifade edip lezzetlenmesidir. Fakirde de, hâline uygun şeylerin bulunması ve onlardan (bir derece) azalıp rahatsız olması icap eder. Bu iki şey, şartlarını taşıyarak Allahu Teala için yerine getirilirse, sahibi hâl olarak daha olgun ve daha mükemmel olur. Cüneyd el-Bağdâdî'nin (r.ah) sözü burada bitti.

Ebu'l-Abbas b. Ata bu konuda Cüneyd el-Bağdâdî'den ayrı düşünürdü. Denilir ki: Cüneyd ona beddua etti. Bu yüzden, evlatlarının öldürülmesi, malının telef olması ve on dört sene aklının gitmesi gibi başına bir çok bela geldi. Bu durum karşısında:

"Bana, Cüneyd'in duası isabet etti," derdi. Daha sonra, zenginliğin fakirlikten üstün olduğuna dair görüşünden döndü; fakirliğin fazilet ve şerefinden anlatmaya başladı.

Bir haberde şöyle nakledilmiştir: ***"Sizin nefsini en iyi bileniniz; onun yüzünden mübtela olduğu şeyleri en iyi bileninizdir."***[482]

---

480 Müddessir, 74/7.

481 Tûr 52/48.

482 Bu lafızlarla kaynaklarda bulamadık. Tecrübenin insana ilm, hilim ve hikmet kazandıracağını bildiren bir hadis bkz: Tirmizi, Birr, 86; İbnu Hıbban, Sahih, No: 193; Hakim, Müstedrek, IV, 293;.Buhari, Edebü'l-Müfred, No: 565.

Nefis yüzünden mübtela olduğunuz şeylerin en büyüğü; ona muhabbetimizdir. Onunla mücahedeye sabreden kimseden daha faziletli kim vardır. O, insanın düşmanı olduğu gibi, Allahu Teala'nın da Rububiyet sıfatlarında (kendine bir pay çıkarmak için) mücadele eden düşmanıdır. Sana verilip muhabbetine mübtela olduktan sonra, Allahu Teala'nın muhabbeti için onun muhabbetini terk edip Allahu Teala'nın rızası için onunla mücahedeye devam ederek, düşmanlığına sabrettiğin bu düşmandan daha şiddetli hangi bela vardır? Bu hâl en güzel bir denge ve en faziletli bir iştir. Buna ulaşmak da ancak, Allahu Teala'nın fazlı, güzel inayeti ve devamlı rahmet nazarı ile mümkündür. Çünkü, Allahu Teala'dan başka, kuvvet, tevfik ve sabır verecek hiç kimse yoktur. Her şey O'nun elindedir.

Şimdi başka bir meseleyi tahlil edeceğiz: O da şudur: Selef büyüklerinden birisine: "Kendisine bela verilip sabreden bir kulla, nimet verilip şükreden başka bir kulun hangisi daha faziletlidir?" diye sorulduğunda, O:

"İkisi de fazilette eşittir. Çünkü, Allahu Teala, sabreden bir kuluyla, şükreden başka bir kulunu aynı şekilde övmüştür. Verdiği belaya sabreden Eyüp (a.s) için şöyle buyurmuştur:

"O, ne güzel bir kuldu ! Daima Allah'a yönelirdi."[483]

İhsanlarına şükreden Süleyman'ı (a.s) anlatırken de aynı şekilde: *"O ne güzel bir kuldu. Daima Allah'a yönelirdi,"*[484] buyurmuştur.

Allah kendisine rahmet etsin, bu zatın sözünde, kelamın hakikatinden bir uzaklaşma ve ince anlayışlardan bir gaflet mevcuttur. Çünkü bize göre, Allahu Teala'nın, Eyüb'u (a.s) övmesinde Süleyman'ı (a.s) övmesinden on üç noktada faziletçe üstünlük vardır. Allahu Teala, bunların dışındaki iki vasıfta Süleyman'ı (a.s) ona ortak yapmış, on üç noktada ise Eyüp Aleyhisselam'ın üstünlüğünü ayrı olarak ortaya koymuştur.

Bunların birincisi: Allahu Teala, Eyüp peygamberi (a.s) överken: ayette "Vezkür/zikret" lafzını kullanmıştır. Bu ifade, durumu anlatılan şahsı övmek için kullanılır. Allahu Teala, Eyüp (a.s) ile, Rasûlü Hz. Mustafa'ya (s.a.v) karşı övünmüş; "zikret, hatırla Ya Muhammed!" buyurarak onun şeref ve faziletini belirtmiş ve O'nu hatırlayıp kendisine uymasını emretmiştir. Mesela şu ayette de durum aynıdır:

---

[483] Sad 38/44.
[484] Sad 38/30.

"Azim sahibi peygamberlerin sabrettiği gibi, sen de sabret!"[485]

Denilmiştir ki: Ayette anlatılan peygamberler bela ve şiddetli sıkıntılara maruz kalmış peygamberlerdir ki, Eyüp (a.s) da onlardan birisiydi. Bazı peygamberler kafirler tarafından makaslarla etleri kesilip, testere ile doğranıyorlardı. Bunlar, yetmiş kadar peygamberdi. Ülü'l-Azim peygamberlerin, İbrahim, İshak ve Yakub (a.s) olduğu da söylenmiştir. Haberleri anlatılan bu peygamberler şu ayetlerin işaretiyle azim sahibi peygamberlerin en faziletlilerindendir.

"Kitapta, İbrahim'i zikret!"[486]

"Kuvvetli ve basiretli kullarımız İbrahim, İshak ve Yakub'u da zikret/an!"[487] Yani, kuvvet ve temkin sahibi, basiret ve yakin ehli kullarımızı an.

Sonra, Allahu Teala, Eyüb'u (a.s) onların makamına yükseltti, onlara katarak onu Rasûlullah'a (a.s) bir teselli vesilesi yapıp onu kendisine zikretti.

Sonra, Allahu Teala, Eyûp (a.s) için: "Abdenâ" kulumuz, ifadesini kullanarak, özel bir tahsis ve yakınlık ifade eden lafızla onu kendisine izafe etti. "Bize ait bir kul" derken, kendisiyle onun arasına mükliyet ifade eden lam harfini getirmedi. Böylece onu, *"Kullarımız İbrahim, İshak ve Yakub'u an"*[488] ayetinde zikrettiği, kendileriyle diğer peygamberlere övündüğü ve zürriyetlerinden pek çok seçkin getirdiği kendisi gibi belalara maruz kalmış peygamberlere kattı, güzel övgüde onlarla beraber yaptı.

Sonra, Eyüb'un (a.s) münacatını anlatırken Allahu Teala:

"O vakit Rabbine şöyle nida etti,"[489] buyurarak, "Rabbi" ifadesiyle onu zatı için tek olarak zikretti ve bu hitapta tek olarak ona muhatap oldu. Eyüp (a.s) devamında:

"Bana sıkıntı dokundu. Sen, merhametlilerin en merhametlisisin."[490] dedi.

---

485 Ahkaf 46/35.
486 Meryem 19/41.
487 Sad 38/45.
488 Sad 38/45.
489 Sad 38/41.
490 Enbiya 21/83.

Allahu Teala (bu ifade ve yalvarış şekliyle) onu, kendisine karşı çok yakın bir dostun yöneliş ve nazikçe yakarış vasfıyla anlattı. Ona rahmetini gösterdi, kendisinden rahatlık istemesini bekledi, o da hâlini Zat-ı Barî'ye arz edip, yardım istedi.

Böylece, Eyüb'ün (a.s) makamı, Hz. Musa ve Hz. Yunus'un (aleyhimüsselam) makamına benzedi. Çünkü, Musa (a.s):

"Seni tesbih ederim, sana tövbe ettim,"[491] demiş, Yunus (a.s) da:

"Seni tesbih ve takdis ederim. Senden başka hiçbir ilah yoktur. Şüphesiz ben, (nefsime) zulmedenlerden oldum,"[492] diye hâlini arzetmişti.

Bunlar, müşahede makamında olanların ve muhatapla yüzyüze konuşanların yapacağı hitaplardır. Sonra Allahu Teala, onun duasına icabet edip sıkıntısını gidererek ehlini kendisine iade etmiş ve onun bu kelamını kudretinin tecellisi için bir sebep, hikmetinin cereyan etmesine bir mahâl ve icabetin gerçekleşmesine bir vesile yapmıştır. Bütün bunlardan sonra, Allahu Teala:

"Ona ehlini (ailesini) hibe ettik,"[493] buyurarak, Süleyman'a (a.s) yaptığı ihsandan daha ziyade bir ikram yaptığını ifade etmiştir. Çünkü kendisi hibe edilen bir kimse ile, ehlinin kendisine hibe edildiği kimse arasında medih yönünden bir fazilet vardır. Allahu Teala Süleyman'ı (a.s) anlatırken şöyle buyurmuştur:

"Biz Davud'a Süleyman'ı hibe ettik."[494]

Eyüb'un (a.s) bu hususta, Süleyman'a (a.s) fazileti, Musa'nın (a.s), Harun'a (a.s) üstünlüğü gibidir. Çünkü, Allahu Teala Musa'yı (a.s) överken ve Harun'a (a.s) karşı faziletini belirtirken:

"Tarafımızdan bir rahmet sonucu ona kardeşi Harun'u bir peygamber olarak hibe ettik,"[495] buyurmuştur.

Aynı şekilde, Davud (a.s) methedilirken de:

---

[491] A'raf 7/143.
[492] Enbiyâ 21/87.
[493] Enbiyâ 21/84.
[494] Sad 38/30.
[495] Meryem 19/53.

"Davud'a Süleyman'ı hibe ettik,"[496] buyrulmuştur. Demek ki: Hz. Musa'ya kardeşi hibe edildiği gibi, Hz. Davud'a da oğlu hibe edilmiştir. Bu durumda, kendisiyle övünme ve ibret vesilesi olarak zikredilmesi konusunda, Hz. Eyüb'un makamı, Hz. Davud'un makamıdır. Çünkü, Allahu Teala, Hz. Davud'u, Rasûlü Hz. Muhammed'e (s.a.v) anlatırken:

"Rasûlüm, onların söylediklerine sabret! Kulumuz Davud'u hatırla,"[497] buyurmuş aynı şekilde, Hz. Eyüb'u anlatırken de:

"Kulumuz Eyüb'u da hatırla/an. O Rabbine şöyle nida etmişti..."[498] buyurmuştur. Demek ki Allahu Teala, Eyüb'u (a.s), Hz. Davud ve Hz. Musa'ya benzetmiş ve kendisini onların makamına yükseltmiştir. Bize göre Hz. Davud ile Hz. Musa, Hz. Süleyman'dan daha faziletlidir.

Görülüyor ki Hz. Eyüb'un hâli, Hz. Süleyman'ın hâline daha çok benzemektedir. En iyisini Allahu Teala bilir, fakat, bizim kalbimize böyle ilham edildi. Allahu Teala, bütün bunlardan sonra: *"Tarafımızdan bir rahmet olarak..."* buyurdu. Burada önce Zat-ı Bârî'sini zikredip, peşinden de şeref ve büyüklüğünü ortaya koymak için, kulunun vasfını anlattı ve onun hâlini:

"Gerçek akıl sahipleri için bir ibret..."[499] şeklinde ortaya koydu. Böylece onu, akıllılar için bir imam, belaya düşüp kendini sabra zorlayanlara bir örnek, sıkıntılara maruz kalmış seçkin kullar için bir teselli ve ibret yapmıştır. Sonra Cenab-ı Hak devamındaki ayeti-i kerimede:

"Biz onu sabırlı bulduk,"[500] buyurmuştur. Burada da yine Zat-ı Bârî'sini kulu ile birlikte ikinci defa zikretmiş, ona olan muhabbet ve onun kendisine yakınlığını ifade için, ismiyle ismini birleştirmiştir. Onun için sabırlı vasfını zikretmekle, sabırdaki kuvvetini ve ilahî ahlak ile ahlaklanmasını ortaya koymuştur. Vasıflarının sonunda da:

"O ne güzel kuldu. Daima Allah'a yönelirdi"[501] buyurmuştur. Bu son iki vasıf, Süleyman (a.s) için de zikredilmiştir. Böylece Süleyman (a.s) övgüde Hz. Eyüb'a ortak olmuştur. Fakat, Hz. Eyüp daha önce zikredilen ve

---

[496] Sad 38/30.
[497] Sad 38/17.
[498] Sad 38/41.
[499] Sad 38/43.
[500] Sad 38/43.
[501] Sad 38/44.

ona ait olan övgüler sebebiyle bu konuda Hz. Süleyman'ı geçmiştir diyebiliriz. Çünkü her ikisini anlatan ayetlerin zikrediliş şekil ve seyrinde bu fark ehlince anlaşılmaktadır. Süleyman (a.s) ilk anlatılmaya başlanırken, kendisinin babası Davud'a hibe edildiği zikredilmiştir. Bu durumda o, Hz. Davud'a ait bir iyilik olmaktadır. Bize kadar ulaşan bir haberde, Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Peygamberler içinde Cennete en son girecek olan sahip olduğu mülk ve saltanattan dolayı Davud'un oğlu Süleyman (a.s)'dır. Ashabımın içinde en son Cennete girecek olan da, zenginliği sebebiyle Abdurrahman b. Avf'dır."[502]

Diğer bir rivayette hadis şu lafızlarla zikredilmiştir:

"Davud oğlu Süleyman (a.s), cennete, peygamberlerden kırk sene sonra girer."[503]

Bazı eserler (haberler) içinde şöyle zikredilmiştir:

"Cennete ilk girecek olanlar (dünyada bela ve musibete maruz kalan ve buna sabreden) bela ehlidir. Başlarında Eyüp (a.s) bulunur. O, bela ehlinin imamıdır."

"Cennetin bütün kapıları iki kanatlıdır, ancak sabır kapısı hariç. O, tek kanatlıdır. Oradan ilk girenler de ehl-i beladır."[504]

Bütün bu haberlerde, Hz. Eyüb'un (a.s) Hz. Süleyman (a.s) üzerine fazileti ortaya çıkmaktadır. Çünkü, o ehl-i belanın efendisi, gerçek akıl sahipleri için bir ibret vesilesi, sıkıntı, bela ve musibete düşmüş olanların imamıdır. Bu arada şunu da belirtelim ki biz, bu zikrettiklerimizle, peygamberler arasında bir üstünlük ispatına çalışmıyoruz. Çünkü, böyle bir şey bize yasaklanmıştır. Bu konuda, Rasûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

---

502 Zebîdî, İthafu's-Sade, XI, 300.
503 Zebîdî, İthafu's-Sade, XI, 300.
504 Zebîdî, age, XI, 300.

"Peygamberler arasında (birbirine) üstünlük vermeye çalışmayın."[505] Fakat Allahu Teala bize, peygamberlerden bazısının diğerine üstün kılındığını haber vermiştir. Ayet-i kerimede şöyle buyrulmuştur:

"Şüphesiz biz, peygamberlerden bazısını bazısına üstün kıldık."[506]

Biz sadece, Kur'an'da zikredilen Eyüp (a.s) ile Süleyman'ın (a.s) kıssalarından ortaya çıkarılabilecek sonucu ortaya koyduk. En doğrusunu Aziz ve Celîl olan Allah bilir. Bizi Kur'an'dan bu şekilde hüküm çıkarmaya şu hadis-i şerif teşvik etmektedir.

"Kur'an'ı okuyunuz ve onun inceliklerini araştırınız."[507]

Bu kıssalarda, sabır ve bela ehli için bir izzet, onların kalplerini takviye, Allahu Teala'nın dostlarına yaptığı bol ihsanlarını tanıtma, O'nun batinî (gizli) nimetlerini ortaya koyma, kelamın inceliklerine bir işaret, dünya ve nefse karşı zühd, ahirete rağbet, sabır, peygamberlerden sonra derecelerine göre belalara maruz kalanların faziletini ortaya koymak gibi şeyler vardır. Bir de bu anlattıklarımızdan, Allahu Teala'dan gelen belaya sabreden, Mevlâ'sının hükmüne razı olan ve ondan gelen şeylere teslimiyet gösteren kimsenin, kendisine bolca nimet ihsan edilmiş şükreden kimseden daha üstün olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü nimetler, insan tabiatı için hoştur ve nefsin arzularına uygundur. Onda nefsin sabra zorlanması, rıza gösterip meşakkate tahammül ettirilmesi gibi bir şeye hacet yoktur. Bela ise, tabiata zıttır ve nefis ondan nefret etmektedir. Bela geldiğinde nefsi sıkıntı altına sokmaya ve meşakkati göğüslemeye ihtiyaç vardır. Bu durumda, nefsin hoşlanmadığı şey, daha hayırlı ve daha faziletlidir. Buna da ancak, Allahu Teala tarafından bir sekinet, manevî kuvvet ve inayetle güç yetirilebilir. *"Senin sabrın ancak Allah iledir."*[508] ayeti de buna işaret etmektedir. En iyisini Yüce Allah bilir.

Sabır makamının açıklanması burada bitti.

---

505 Buharî, Enbiya, 35; Müslim, Fedail, 159.

506 İsra 17/55.

507 Ebu, Ya'la, Müsned, No: 6560; İbnu Ebi Şeybe, Musannef, VII, 150; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, VII, 163; Zebidî, İthafu's-Sade, IV, 529.

508 Nahl 16/127.

ŞÜKÜR MAKAMI ve ŞÜKREDENLERİN VASFI

SÜKRÜN FAZİLETİ

Şükür makamı, yakin makamlarının üçüncüsüdür. Allahu Teala buyurmuştur ki:

"Siz şükreder ve iman ederseniz Allah size niçin azap etsin Allah şükredenlerin karşılığını veren ve her şeyi bilendir."[509]

Allah (c.c) bu ayette şükürle imanı bir arada zikretmiş ve ikisi bulunduğunda azabı kaldıracağını bildirmiştir. Diğer bir ayet-i kerimede şöyle buyrulmuştur:

"Biz, şükredenlerin (şükrünün) karşılığını vereceğiz."[510]

Rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Yiyip, şükreden kimse, sabredip oruç tutan kimse gibi sevap alır."[511]

İbn Mesud (r.a) demiştir ki: "Şükür imanın yarısıdır."

Allahu Teala, şükrü emretmiş ve onu zikirle birlikte zikrederek şöyle buyurmuştur.

"Öyle ise siz beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim. Bana şükredin, nankörlük etmeyin."[512]

---

509 Nisâ 4/147.

510 Al-i İmran 3/145.

511 Buharî, Et'ıme, 56; Tirmizî, Kıyame, 43; İbnu Mace Sıyam, 55; Darimî, Et'ime, 4; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 283, 289; IV, 343.

512 Bakara 2/152.

Allahu Teala, diğer bir ayetinde zikrin derecesini çok büyülterek:

"Şüphesiz Allah'ın zikri en büyük ibadettir,"[513] buyurmuştur. Böylece şükür de, zikirle beraber zikredildiği için en büyük bir ibadet ve amel olmaktadır. Allahu Teala'nın şükür sebebiyle kulundan razı olması sonsuz keremiyle kullarına bir karşılıktır. Çünkü Allahu Teala'nın,

"Beni zikredin ki, ben de sizi zikredeyim; bana şükredin" sözü, verilen emir gerçekleştiği zaman karşılığının da gerçekleşeceğini ve şükrün büyüklüğünü ifade etmektedir. Çünkü ayetin metninde geçen (fâ) harfi, Arapça'da şart ve ceza cümlesinde kullanıldığında "karşılık" ifade etmektedir. Önceki ayette geçen "kef" harfi ise temsil, misil gibi manaları ifade etmektedir. Buna göre "fezkurûnî" ayeti, mana olarak önceki ayet-i kerimeye bağlıdır. İki ayeti beraber düşündüğümüzde mana şu olur:

"Size içinizden bir peygamber gönderdiğim için beni zikredin ve bana şükredin..."

Arapça'da bu tür kullanım ve ifade tarzı yaygındır.

Bu ayet-i kerime, şükrün fazilet ve büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Bunu ancak arifibillah olan alimler bilir.

Bize kadar ulaşan bir haberde, Allahu Teala Eyyûb'e (a.s) şöyle vahyetmiştir: "Ben, dostlarımdan karşılık olarak şükre razı oldum."

Ayet-i kerimede şeytanın şu sözü nakledilir:

"Ben de onları saptırmak için senin doğru yolun üstüne oturacağım."[514]

Şeytanın keseceği yollardan birisinin de şükür yolu olduğu söylenmiştir. Eğer şükür, kulu Allahu Teala'ya ulaştıran bir yol olmasaydı, şeytan onu kesmeye ve engellemeye çalışmazdı.

Eğer şükredenler Allahu Teala'nın dostu olmasaydı; lanetlik İblis, onların az olacağını söylemezdi. Yukarıdaki ayetin peşinden şeytanın şu itirafı zikredilmiştir:

"Ve çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın."[515]

---

[513] Ankebut 29/45.

[514] A'raf 7/16.

[515] A'raf 7/17.

Aynı şekilde Allahu Teala da:

"Kullarımdan (hakkıyla) şükreden azdır."[516] buyurmuştur. Şu ayet de bu manadadır.

"Andolsun İblis, onlar hakkındaki zannını doğru çıkardı; inananlardan bir grup hariç (hepsi) ona uydular."[517]

Allahu Teala, şükürle birlikte nimetin artacağını kesin ve mutlak olarak zikredip, bu konuda hiçbir istisna yapmamıştır. Halbuki şu beş şeyde istisna yapmış, onların olmasını kendisinin de istemesine bağlamıştır: Bunlar zenginlik, duaya icabet, rızık, mağfiret ve tövbe. Ayet-i kerimelerde şöyle buyrulmuştur:

"Allah dilerse sizi fazlından zengin eder."[518]

"O dilerse (kaldırılmasını) istediğiniz sıkıntıyı giderir."[519]

"Allah, dilediğine hesapsız rızık verir."[520]

"O dilediğini mağfiret eder."[521]

"Bundan sonra Allah dilediğinin tövbesini kabul eder."[522]

Halbuki Allah (c.c) hiçbir istisna yapmadan, şükredildiğinde nimetin artacağını kesin olarak ifade ederek şöyle buyurmuştur:

"Eğer şükrederseniz, hiç şüphesiz size verdiğim nimeti artırırım."[523]

Şu halde, nimete şükredene nimet artırılır, çok çok şükredene ise haddinden fazla artırılır.

Çok şükreden kimse, az nimete şükreden, sahip olduğu tek bir nimet için devamlı şükür ve sena eden kimsedir. Bu, rububiyet ahlaklarından bir ahlaktır. Bunun için Allahu Teala, kendisini *"şekûr"* ismiyle isimlendirmiştir. Nimeti artıran zat, istediğine dilediğini verir. Artırılacak nimetlerin en faziletlisi, güzel yakînî iman, ilahi sıfat ve tecellileri müşahededir. Bu artışın ilk be-

---

516 Sebe 34/13.
517 Sebe 34/20.
518 Tövbe 9/28.
519 En'am 6/41.
520 Bakara 2/212.
521 Al-i İmran 3/129.
522 Tövbe 9/27.
523 İbrâhim 14/7.

lirtisi, kişinin sahip olduğu nimete ancak Azîz ve Celîl olan Allah'ın kuvvet ve kudretiyle sahip olduğunu görmesidir. Bunun ortası (kulun sahip olduğu) hâlin devam etmesi, hizmet ve ibadetinin azalıp aksamamasıdır.

Şükürle artacak nimet; güzel ahlaklardan bir ahlak, manevî ilimlerden bir ilim olabileceği gibi, bu nimet kula ahirette veya dünyadan ayrılırken de ihsan edilebilir. Allahu Teala şükrü, cennet ehlinin ilk sözü ve en son temennileri yapmıştır. Cennetliklerin ilk sözü şudur:

"Bize vadini gerçekleştiren Allah'a hamdolsun."[524]

Allahu Teala, cennetliklerin son temennilerini de şöyle beyan eder: *"Onların dualarının sonu da şudur: Hamd, alemleri olan Allah'a mahsustur."*[525]

Eğer hamd ve şükür Allahu Teala'ya amellerin en sevimlisi olmasaydı, Allah'ın huzurunda, cennetliklerin devamlı bir ameli olarak kalmazdı.

Eyyûb (a.s) münacatlarında nakledildiğine göre, Allahu Teala, sabredenlerin sıfat ve mükafatları hakkında O'na şöyle vahyetmiştir:

"Belalara sabredenlerin yeri ahirette Daru's-Selâm cennetidir. Oraya girdiklerinde, kendilerine şükrü ilham ederim. O, sözlerin en hayırlısıdır. Şükrettiklerinde nimet ve derecelerini artırırım. Bana nazar ettiklerinde de (nûr ve güzelliklerini) artırırım."

Bu durum, fazilette ulaşılacak son noktadır."

ŞÜKÜR NASIL YAPILIR?

Demek ki şükrün evveli, bütün nimetlerin eşi ve benzeri olmayan, bu nimetlerde herhangi bir yardımcı ve ortağı bulunmayan Yüce Mevlâ'dan geldiğini bilmektir. Çünkü Allahu Teala zatına hiçbir ortak ve yardımcı olmadığını bildirmiştir. O her şeyde ilktir ve tektir. O'nunla beraber hiçbir kimse mevcut değildir. Hiçbir şeyde onun yardımcısı da yoktur. Darlık da genişlik de O'ndan gelmekte, her şey O'nun taksimiyle olmaktadır. Ve bu taksim kulları üzerinde (ilâhî hesaba uygun) cereyan etmektedirler: Cenab-ı Hakk ayet-i kerimede şöyle buyurmuştur:

---

524 Zümer 29/74.

525 Yunus 10/10.

"Onların yerde ve gökte hiçbir ortaklığı yoktur. Ve Allah'ın onlardan bir yardımcısı da yoktur."[526]

Diğer bir ayette şöyle buyurulmuştur:

"Nimet olarak size ulaşan ne varsa (hepsi), Allah'tandır. Sonra size bir zarar dokunduğu zaman yalnız ona yalvarırsınız."[527]

Başka bir ayette ise şöyle buyurulmuştur:

"Eğer Allah seni bir zarara uğratırsa, onu O'ndan başka giderecek yoktur. Ve eğer sana bir hayır verirse (buna da mani olacak yoktur). Şüphesiz O, her şeye gücü yetendir."[528]

Allahu Teala, nimetleri kendisine izafe ettikten sonra, onları topluca şöyle beyan etmiştir:

"O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendi katından (bir lütuf olmak üzere) sizin emrinize (hizmetinize) vermiştir."[529]

Diğer bir ayette ise bu durum şöyle ifade edilmiştir:

"O size, nimetlerini gizli ve açık olarak bolca akıttı (verdi)."[530]

Görülüyor ki, (bu nimetlerin bize ulaşması için vasıta yapılan ve) kabul etmek zorunda olduğumuz bütün sebep ve şartlar ancak Allah'ın hükmüdür. Nimetlerin oluşması ve kula ulaşması için ortaya konan şartlarla, bu nimete ulaşmaları için insanların gösterdikleri gayret ve çabalar, nimeti Allah'a ait olmaktan çıkarmaz. Bütün bunlar da ilahî bir hüküm ve hesapla olmaktadır. Kul bunlara tâbi olmak zorundadır. Başka türlü olmaz. Bütün bunları tayin ve tespit eden, hükmünde hiçbir ortağı olmayan, yegane hâkim Allahu Teala'dır. Bu gerçek, Şam'lı kıraat alimlerinin Kehf sûresi 26. ayetini;

"Hükmünde O'na hiçbir kimseye ortak yapma"[531] okuyuş tarzıyla, ifade edilmiştir.

---

[526] Sebe' 34/22.
[527] Nahl 16/53.
[528] En'âm 6/7.
[529] Câsiye 45/13.
[530] Lokmân 31/20.
[531] Kehf 18/26.

Demek ki sebepler Cenab-ı Hakk'ın hükümleridir, şartlar da Onun hükmüdür. Bu durumda, nimette onu vereni müşahede etmek ve bir ihsan anında onu asıl vereni bilmek, kalbin şükrüdür. Çünkü şükür ehline göre şükür, kalbin nimeti vereni tanımasıdır. Kalbin sıfatı ve nimet vereni tanıması, dilin sözle ifade edip geçmesi gibi değildir. Rasûlullah (s.a.v) şükürle yetinmeyi, onu ahirette bir sermaye edinmeyi ve dünya malıyla kanaat yerine şükrü tercih etmeyi emretmiştir. Sevban (r.a) ve Hz. Ömer'in (r.a) rivayet ettiği bir hadiste, hazine (altın ve gümüşü toplayıp yığmakla) ilgili ayet-i kerime nazil olduğu zaman, Hz. Ömer (r.a) Hz. Peygamber'e (s.a.v): "Hangi malı biriktirip mülk edinelim?" diye sorunca, Rasûlullah (s.a.v):

"Sizden her biriniz (en güzel hazine olarak) zikreden bir dil ve şükreden bir kalp edinsin"[532] buyurmuştur.

Davud (a.s)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ya Rabbi: Sana nasıl şükredeyim? Ben ancak senin ikinci bir nimetin sayesinde şükredebilirim." Diğer bir ifadesinde:

"Benim sana şükretmem sana yeni bir şükrü gerektiren diğer bir nimettir. (Bu durumda tam olarak sana şükürden aciz kalırım) dediğinde, Allahu Teala ona: "Bunu dilediğin zaman bana şükretmiş olursun," diye vahyetmiştir.

Başka bir rivayette de: "Nimetlerin benden olduğunu bildiğin zaman, senden şükür olarak buna razı olurum," buyurulmuştur.[533]

Dilin şükrü, Allahu Teala'yı güzelce sena etmek, O'na çokça hamd ve övgüde bulunmak, nimet ve ikramlarını zikredip iyilik ve ihsanlarını yaymak, Yüce mülk sahibini yaratıklara, zelil kullara şikayet etmemektir.

Bir haberde şöyle nakledilmiştir: Rasûlullah (s.a.v) bir adama:

-Nasıl sabahladın? diye sordu. Adam:

-Hayır içinde, dedi. Efendimiz ikinci kez sorusunu tekrarlayarak:

-Nasıl ne halde sabahladın? diye sordu. Adam tekrar:

---

[532] Tirmizî, Tefsîr, Sûre(9) 9; İbn Mâce, Nikâh, 5; Ahmed b. Hanbel, Musned, V, 278, 282, 366; İbnu Kesîr, Tefsîr, II. Tirmizî hadisi hasen diye nitelendirmiştir.

[533] Rivayetler için bkz: Ahmed, K. Zühd, No: 373; İbnu Asakir, Tarihu Dımeşk, cilt:16, Shf: 96-97. (Beyrut, 1995)

-Hayır içinde, diye cevap verdi. Allah Rasûlü (s.a.v) üçüncü kez:

-Nasıl, ne halde sabahladın? diye sorunca adam:

-Elhamdülillah, Allah'a şükrolsun, hayır içinde!" diye cevap verdi. O zaman Rasûlullah (s.a.v):

-Senden söylemeni istediğim işte bu idi, buyurdular.[534] Yani Efendimiz (s.a.v), adamın sıhhat ve nimete karşı Allah'a hamd, sena ve şükrü açıkca ifade etmesini istedi.

Selef, din kardeşleriyle karşılaştıkları zaman birbirlerine hâl ve hatır sorduklarında, bununla sadece karşısındakinin Allahu Teala'ya hamd ve şükrünü ortaya çıkarmak, bu şekilde onların şükür sevabına ortak olmak isterlerdi. Çünkü onlar, böyle davranmakla karşısındakinin Allahu Teala'yı zikretmesine sebep olmaktaydı. Bunun için sen, bir kimseye hâlini sorduğunda Mevlâ'sından şikayet edip Onun kader ve kazasına hoşnutsuzluğunu belirteceğini bilirsen sakın ona hâl ve hatır sorma. Bu durumda sen onun şikayet ve cehaletine ortak olmuş olursun. Her şeyin mülk ve melekütü kudret elinde olan, misli ve benzeri olmayan Mevlâ'yı, hiçbir şeye sahip olmayan aciz kula şikayet eden kimse ne kadar çirkin bir iş yapmış olmaktadır.

Az bir nimete karşı Allahu Teala'ya şükretmek de şükür olur. Çünkü dosttan gelen az şey çoktur. Hem Allahu Teala hikmet sahibidir; kuluna her istediğini vermemesi bir hikmet icabı ve kudretinin tezahürüdür. Kul, her şeye gücü yeten Rabbinin, istediğini vermemesindeki hikmeti anlarsa; O'nun kendisine başka bir şey vermek için bu isteğini vermediğini bilir. Bu durumda bu vermeyiş (kul için) bir ihsan olmuş olur. Az bir ihsan büyük bir nimettir. Yahut, istediği verilmediği zaman sabredip boyun bükmesinin aslında bir izzet ve şeref olduğunu bilir. Bu da, alimlerin belirttiği gibi, kullara karşı üstünlük taslamaktan ve onlardan şeref beklemekten daha faziletli ve daha güzel bir şeydir. Hem, kulların alkışına ve elindekine tamah edip onlara karşı bel kırıp boyun eğmek, senin gibi bir kuldan şeref beklemek zillet ve zelilliktir. Aziz kimseye boyun bükmek ise sevgiliye boyun bükmek gibidir. Zelil kimselere boyun bükmek düşmana boyun bükmek gibidir. Allahu Teala şöyle buyurmuştur:

[534] Tabarani, el-Evsat, No: 4374. (Üç kere sual yok); Beyhakî, Şuabu'l-İman, No: 4448-4449; Heysemi, ez-Zevaid, VIII, 36.

"Bilinİz ki Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, size hiçbir rızık veremezler. Öyleyse rızkı Allah katında arayın, O'na kulluk edin ve O'na şükredin. Sonuçta hepiniz O'na döndürüleceksiniz."[535]

Şu ayet de bu manadadır:

"Hiç şüphesiz, Allah'tan başka yalvardıklarınız sizin gibi kullardır."[536]

İbadet, hizmet etmektir. Taat ise her şeyini Hakka vermektir. Allah'a yönelmiş bir kulun, fakirlik ve ihtiyacını her şeyini tedbir eden ve üstlenen Mevlâ'sının gayrisine açması hoş değildir. Çünkü O, onun hâlini en iyi bilmekte, onu görmekte ve işitmektedir. Onun için iyi (ve uygun) olanı kendisinden daha iyi O (c.c.) bilir. Allahu Teala, bu manaya işaret olarak şöyle buyurmuştur:

"Allah kullarına rızkı bollaştırsaydı, yeryüzünde azarlardı."[537]

Demek ki yakînen Allah'a inanan bir kula, genişlik ve ihsan anında şükrettiği gibi, sıkıntı ve her isteğinin verilmemesi durumunda da şükretmesi gerekir. Sonra şükreden yakînen müşahede eder ve bilir ki kendisi kuldur, üzerinde kulluk ahkamı cereyan etmektedir ve her zaman Rububiyetin hükümlerine mahkumdur. Hem kendisi Allah'a karşı hiçbir hakka sahip değildir. Allahu Teala ise her şeyi ile onda hak sahibidir. Kul, O'nun mahluku ve sanatıdır. Rabbi ise onun yaratıcısı ve sahibidir. Kul bu hakikati müşahede edince, her şeyin Allahu Teala'ya ait olduğunu görür ve O'ndan gelen azıcık şeye de razı olur. Kendisi için, Allahu Teala üzerine hiçbir şeyin vacip olmadığını anlar ve kendisinin hiçbir şeyinin Allahu Teala'yı razı edecek nitelikte olmadığını kabul eder, artık Mevlâ'sından daha (başka) bir şey talep etmez.

Nimet sahibini çokça zikretmek güzel senada bulunmak, nimet ve ihsanları sayıp anlatmak dilin şükrüdür: Çünkü sözlükte şükrün manası, açmak ve ortaya koymaktır.

Bu manada şükrün ortaya konması ve dille açıklanması zikrettiğimiz şekilde olmaktadır. Nitekim bir haberde:

"Hiçbir zikir hamd kadar kat kat sevap getirmez"[538] buyrulmuştur.

---

535 Ankebût 29/17.

536 A'raf 7/194.

537 Şurâ 42/27.

538 Aliyyu'l-Karî, El-Esrâru'l-Merfua, 196; Zebîdî, İthafu's-Sade, XI, 97.

Bir hadis-i şerifte de şöyle buyurulmuştur:

"Kim, "Sübhanellah" derse, ona on iyilik yazılır. Kim: "lâ ilâhe illallah" derse, ona yirmi iyilik yazılır. Kim de; "elhamdülillah" derse ona otuz iyilik yazılır."[539]

Burada, hamde daha fazla sevap yazılması, onun tevhidden daha üstün olduğu için değil, şükür makamının faziletini beyan içindir. Bir de Allahu Teala'nın kitabı Kur'an-ı Hakîm'de kelamını onunla açmaktadır. Bir haberde şöyle buyurulmuştur:

"el-Hamd, Azîz ve Celil olan Rahman'ın ridası/örtüsüdür."[540]

Diğer bir haberde ise:

"Zikrin en faziletlisi "lâ ilâhe illallah" duanın en faziletlisi de "el-hamdülillahi rabbi'l-âlemin"dir"[541] buyrulmuştur.

Bazen, şükrün kalpte zuhuru ve galebesi kalbin şükrü olur.

Allahu Teala'nın kulu için şükrü (yani kulun şükrüne karşılık vermesi) ona gizli olan ilimleri açması ve perdelendiği kader sırlarını ortaya çıkarmasıdır. Bu, Allahu Teala'nın: "Şükrederseniz artırırım" buyurduğu artırmaya girmektedir. Bunu kula, bütün noksan sıfatlardan uzak olan Yüce Allah'ı güzel tanıması (marifetullah) ve ileri seviyede ilahî tecellileri müşahedesi temin etmektedir. Sonuçta hepsinde keşf-açma ve izhar/ortaya koyma manası vardır ki, zaten sözlükte şükre, keşif ve izhar manası verilmiştir.

Nimetleri ikram ve ihsan eden Yüce Allah'a karşı azaların şükrüne gelince bu, vücudun onun nimetlerinden hiçbiriyle kendisine isyan etmemesidir. Çünkü bütün nimetler kula, onunla Allahu Teala'ya itaat etmesi için verilmiştir, onlarla isyan edilmesi için verilmemiştir. Aksi durumda küfran-ı nimet yapılmış (nimete nankörlük edilmiş) olur. Nitekim Allahu Teala bunu şöyle ifade buyurmuştur:

"Baksana şunlara, Allah'ın nimetini küfre *(nankörlüğe)* ***çevirdiler..."***[542]

---

539 Ahmed, Müsned, II, 302; Nesai, Ameli'l-Yevmi ve'l-Leyle, No: 840; Hakim, Müstedrek, I, 512; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 576.

540 Zebîdî, İthafu's-Sade, XI, 94.

541 Tirmizî, Deavat, 84, 112; İbn Mace, Edeb, 55; Dua, 5; Nesaî, Ameli'l-Yevmi ve'l-Leyle, s. 480-81; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 127; Münzirî, et-Terğîb, II, 415.

542 İbrahim 14/28.

Ayetin tefsirinde: "O'nun nimetlerini O'na isyanda kullandılar" denmiştir. Aslında halk, Allahu Teala'nın nimetini değiştirmeye güç yetiremezler. Bunun manası; onlar Allah'ın nimetine şükür yerine nankörlük yaptılar demektir. Ayetin manasından anlaşılan budur, ayetin delâleti bunu göstermektedir. Çünkü Allah onlara, bunca nimetleriyle kendisine taatı emretmiş, onlar ise bu emre muhalefet ederek o nimetlerde Allah'a isyan etmişlerdir. Böylece, kendilerine emredileni değiştirmiş olmaktadırlar. Şu ayet de benzeri bir durumu ifade etmektedir:

"Allah'ın verdiği rızka karşı şükrü Onu yalanlamakla mı yerine getiriyorsunuz.?"[543] Yani, size verilen rızkın şükrünü Hz. Peygamber'i (s.a.v) yalanlayarak mı yapıyorsunuz?

Rasûlullah'dan (s.a.v) rivayet edilen bir kıraatta bu mana açıkça belirtilmiştir. Efendimiz (s.a.) yukarıdaki ayeti:

"Şükrünüzü böyle mi yapıyorsunuz"[544] şeklinde okumuştur. Bu durumda mana açıktır. Şu ayet-i kerime de bu manadadır:

"Kim *(mucizeler ve hak)* ***kendisine geldikten sonra Allah'ın nimetini*** *(inkar ve küfran-ı nimetle)* ***değiştirirse, bilsin ki Allah'ın azabı çok şiddetlidir."***[545]

Yani Allah, nimetini inkar edip, onu isyanda kullanarak şükrünü zayi edene azap eder. Bu azap o nimetin kulun elinden gitmesi şeklinde tezahür edebilir. Şu ayet-i kerime de bu manadadır:

"Eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir."[546]

Ayetin tefsirinde denmiştir ki: "Eğer nimetleri inkar ederseniz bunun cezası bazen dünyada verilir. Zira nimetin değişmesi (elden çıkması) bir ceza türüdür. Onun bozulması (mahvolması) da bir zillet ve sıkıntıdır. Bu azap bazen de geciktirilerek ahirette verilir. Nitekim ayet-i kerimede:

"Doğrusu onun azabı sargındır *(suçluyu çepeçevre sarar.)"*[547] Allah onlardan nimetlere karşı şükür amelini ister. Onlarda da bu bulunmadığı için, nimetlerin karşılığı olarak onları borçlu yapıp cehennemde hapseder.

543 Vakıa 57/82.
544 İbnu Kesîr, Tefsîr, IV, 298-299.
545 Bakara 2/211.
546 İbrahim 14/7.
547 Furkan 25/65.

Allahu Teala bir ayet-i kerimede şöyle buyurmuştur:

"O size zâhirde ve bâtında nimetlerini bol bol akıtıp verdi."[548] Diğer bir ayetinde de:

"Günahın açığını da gizlisini de bırakın!"[549] buyurmuştur.

Bu ayette akıl sahiplerinin düşünmeleri ve zâhirde verilen nimetlerin şükrü olarak zahirdeki günahları, bâtınî nimetlerin şükrü olarak da gizli günahları terk etmelerine bir uyarı vardır.

Zâhiri nimetler, cesedin afiyeti ve kişiye yetecek miktarda malın bulunmasıdır. Zahiri günahlar azaların yaptığı nefsin kötü haz ve arzularıdır. Bâtınî nimetler, kalbin afiyetiyle niyetin güzel ve anlayışın hak üzere olmasıdır. Bâtınî günah ise, (günahlarda) ısrar, kötü zan ve bozuk niyet gibi kalbin çirkin amelleridir.

Mutarrıf b. Abdullah demiştir ki "Âfiyet içinde olup şükretmem bana, belâ ile yüz yüze gelip sabretmemden daha sevimlidir." Çünkü afiyet hâli ve makamı selamete daha yakındır. Bunun için o, şükür hâlini sabır hâline tercih etmiştir. Hem sabır belâ ehlinin hâlidir. Şükürle birlikte afiyette, sabredildiğinde ise musibette bir zararın söz konusu olmadığı manasında Hasan-ı Basrî şöyle demiştir:

"Nice nimet sahipleri vardır ki, şükür ehli değildir. Nice musibete maruz kalmışlar vardır ki sabredici değildir."

Bu manada, Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Senin afiyet içinde olman bana daha sevimlidir."[550]

Allah Resûlü (s.a.v), bu sözü, Hz. Ali'yi bir hastalığında: "Allah'ım senden sabır isterim," derken işitince söylemiş ve:

"Bu sözünle Allah'tan bela istemiş oldun. Sen O'ndan afiyet iste..." buyurmuştur.[551]

Salih amel işlemek de bir şükürdür. Allahu Teala ve Rasûlü (s.a.v) şükrü amel olarak açıklamışlardır. Allahu Teala ayetinde şöyle buyurmuştur:

---

548 Lokman 31/20.

549 En'am 6/120.

550 Zebîdî, İthâfu's-Sade, XI, 291.

551 Tirmizî, Deavat, 91; Nesaî, Ameli'l-Yevmi ve'l-Leyle, 574. Tirmizî hadisi hasen-sahih olarak nitelendirmiştir.

"Ey Davud ailesi! Şükür olarak (Allah için) amel edin."[552]

Rasûlullah (s.a.v) ayakları şişinceye kadar geceyi namaz ve ibadetle ayakta geçirmesinden dolayı yakınları tarafından uyarılınca:

"(Bunca nimete) şükreden bir kul olmayayım mı?"[553] buyurmuştur: Allah Resûlü (s.a.v) bu sözüyle, mücahedenin ve güzel itaatin, nimetlere karşı bir şükür olduğunu belirtmiştir.

Âlimlerden birisi demiştir ki: "Kalbin şükrü, nimetlerin ancak asıl nimet sahibi Allah'tan geldiğini bilmektir. Amelin şükrü de, Allahu Teala sana (hayırlı) bir amel ihsan edince, buna bir şükür olarak ikinci (hayırlı) ameli peşinden getirmektir. Bu durumda (güzel) amel ve muamelenin devamıyla şükür sürekli olur."

Ariflere göre şükrün evveli, Allah'ın nimetlerinden herhangi birisiyle ona isyan etmemen ve nimeti kötü arzularına itaatte kullanmamandır. Şükür ehlinin şükrüne gelince; bütün nimetler ile Allah'a itaat ederek, onları Mevlâ'nın yolunda kullanmaktır. Bu, bütün müminlerin yapacağı şükürdür.

Gerçek şükür, takva hâline sahip olmaktır. Takva, Allahu Teala'nın şu ayetinde kullarına emrettiği bütün ibadet çeşitlerini içine alan bir isimdir:

"Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz. Böyle yaparsanız takvaya ulaşmış olursunuz."[554]

Sonra, Allahu Teala başka bir ayet-i kerimede, gerçek şükrü kendisinden korkmak (takva sahibi olmak) şeklinde tarif etmiş, takvanın esasen şükür olduğunu belirterek şöyle buyurmuştur:

"Allah'tan korkun ki, şükretmiş olasınız."[555]

Şükürde, iki ayrı müşahededen meydana gelen iki makam vardır. Bunların en yükseği şekûr (çok şükredici) olanların makamıdır. Şekûr; sıkıntı, bela, mihnet ve acılara karşı da şükredebilen kimsedir. Bu hâl ancak sahih yakîn ve gerçek zühd sayesinde bütün bunların şükrü gerektirecek birer nimet olduğunu müşahede ettikten sonra meydana gelir. Bu, rızada

---

552 Sebe 34/13.

553 Buharî, Teheccüd, 6; Müslim, Münafikun, 79,-81; Tirmizî, Salat, 187; Nesaî, Amelu'l-Yevm ve'l-leyl, s. 17; İbn Mace, İkamet, 200; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 251, 255..

554 Bakara, 2/21.

555 Âl-i İmran 3/123.

bir makam ve muhabbetten kaynaklanan bir hâldir. Allahu Teala peygamberi Nuh'u (a.s) bu vasfıyla zikrederek şöyle buyurmuştur:

"Gerçekten o, çok şükreden bir kuldu."[556]

Tefsirlerin beyanına göre Hz Nuh (a.s), hayır, şer, fayda, zarar her hâlde Allahu Teala'ya şükrederdi. Bir haberde şöyle buyurulmuştur:

"Kıyamet gününde bir münâdi: "Hammâdûn (Hamd edenler) ayağa kalksın!" diye seslenir. Bunun üzerine bir grup ayağa kalkar: Onlar için önlerinde bir bayrak dikilir ve öylece Cennet'e girerler." Efendimiz'e "Hammâdûn kimlerdir?" diye sorulduğunda: *"Onlar her hâlde (başka bir ifadede) genişlik ve darlıkta Allahu Teala'ya hamdedenlerdir,"* buyurmuştur."[557]

Alimlerden birisi: "O, size zâhirî ve bâtinî nimetlerini bolca akıtıp verdi," ayetini açıklarken: "Zâhirî nimetler; afiyet ve zenginlik, bâtinî gizli nimetler de, bela ve fakirliktir. Çünkü bunlar (sabredilip değerlendirildiğinde) âhiret nimetidir." Nitekim Rasûlullah (s.a.v):

"Hayat ancak âhiret hayatıdır,"[558] buyurmuştur.

Şükrün ikinci makamı; kulun dünya işlerinde ve dini durumlarda kendisinden daha aşağıda olana bakıp Allahu Teala'nın kendisine ihsan ettiği kalp ve din selâmetine sahip olmasını ve ayrıca diğer kimselerin müptela olduğu şeylerden afiyette olma nimetini gözünde büyüterek bunu kendi adına kâfi görüp Allah'a sığınır ve O'na şükreder. Sonra iman ilmi ve güzel yakîniyle dini konuda kendisinden üstün olana bakar; nefsine kızıp kınar ve o kimsenin güzel hallerine imrenip onun gibi olmaya çalışır. O hallere ulaştığı zaman'da şükredenlerden olur ve hamdedenlerin sınıfına girer. Bu manada Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Kim, dünya işinde kendisinden daha aşağıda olana, dini konusunda da kendisinden üstün (ileride) bulunana bakarsa; Allahu Teala, onu şükreden sabır ehli kimselerden yazar. Kim de, dünya işinde kendisinden üste olana, din işinde ise kendisinden altta (ve geride) olana bakar (da hâli-

---

556 İsra 17/3.

557 Rivayetin ilk kısmı hariç bkz: Tabarani, el-Kebir, No: 12345; Beğavi, Şerhu's-Sünne, V, 50; Ebu Nuaym, Hilye, V, 69; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, X, 95; Zebîdî, İthâfu's-Sade, XI, 94.

558 Buharî, Rikak, 1; Cihad, 33; Müslim, Cihad, 126, 129; Tirmizî, Menakıb, 55'; İbn Mace, Mesacid, 3; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 172, 216, 276.

ne aldanırsa) Allah onu şükreden sabır sahibi olarak yazmaz."[559] Bunu, rıza makamını anlatırken, orada genişçe izah ettik, burada bir daha o açıklamayı uygun bulmuyoruz.

Kul, hangi vasıfta Rabbine şükredici oluyorsa; o halde şükür kul için bir makam olur. Hiç şüphesiz nimeti inkar etmek insanı şükrün zıddı olan duruma götürür. Bu durum nankörlüktür. Nimete nankörlük şükrün zıddıdır.

ŞÜKREDİLECEK EN ÖNEMLİ NİMETLER

Üç büyük nimet var ki, kim onların kıymetini bilmezse, onların şükrünü ve hakkını zayi eder:

Birincisi; Allahu Teala'nın kudret ve yüceliğini gözlerden perdelemesidir. Şayet bunlar kullara (tam olarak) açılsaydı, (bu durumda işleyecekleri bütün) isyanları küfür olurdu. Çünkü kullar, kendilerine takdir edilen günahları birazcık olsun eksiltmeden işlemek durumundadırlar. Allahu Teala (kudret ve yüceliği ile) öyle zuhur ediyor ki kullar (bunlardan perdeli ve gâfil oldukları için) günahlardan geri durmuyorlar. Bunun ötesi, gaybın sırlarıyla doludur. (O konularda söz etmek bizi aşar.) Ancak, kullar, müşahedenin hürmetini (ve hakkını bilemeyip) çiğnedikleri için, zatla yüz yüze gelmeyi inkar etmektedirler. Bir de şu var ki, her şey apaçık olsaydı; kulların şu durumda Allah'a imanları sayesinde elde ettikleri büyük derecelere sahip olunamazdı. Çünkü o zaman kullar bizzat şahid oldukları bir şeye iman etmiş olacaklardı. Halbuki şu anda gayba iman etmektedirler ve bu durumda güzel yakîn sebebiyle dereceleri yükselmektedir. Bunun için Allahu Teala, müminleri gaybe iman edici sıfatlarıyla tanıtıp övmüştür

İkinci büyük nimet; halkın ekseriyetinden kaderin ve ilâhî ayetlerin gizli tutulmasıdır. Çünkü bunlar gaybe ait sırlardır. Hem böyle olmasında kulların iyiliği, din ve dünya işlerinin düzgün bir şekilde devamı mevcuttur. Eğer bu sırlar ve ilâhî tecelliler açıklanıp ortaya konsaydı, bunca ayetleri müşahede ile birlikte işleyecekleri küçük günahlar büyük günah gibi olurdu. Bir de, şu anda gayba iman ederek yapılan salih amellerin katlanarak sevabı çevrilmesi mümkün olmazdı.

---

[559] Beyhakî, Şuabu'l-İman, No: 4575; Ebû Nuaym, Hilye, VIII, 286. Biraz farklı lafızla rivayeti Tirmizî rivayet etmiştir ve garib olarak nitelendirmiştir. Bkz: Tirmizî, Kıyame, 58; Elbani, Daife, No: 633.

Üçüncü büyük nimet, ecellerin kullardan gizli tutulmasıdır. Çünkü, eğer kullar ecellerini bilmiş olsalardı, hayır ve şer olarak yaptıklarını zerre kadar artırıp eksiltemezlerdi. Ecellerini bildikleri bir hâlde onlardan bir şey yapmalarını istemek kendilerine çok zor ve şiddetli gelir, hem de onlar adına çok kesin bir delil olurdu. Bunun için kullara bir mazeret vesilesi olsun diye ve aynı zamanda kendileri için bir lütuf olarak ecelleri gizlendi ve hiç beklemedikleri bir zamanda ölümle yüz yüze gelmelerine imkan hazırlandı.

Bunlardan başka, kullara ihsan edilen nimetlerden birisi de, Allahu Teala'nın bütün insanların günahlarını örtüp birbirlerine göstermemesidir. Halkın günahlarının, alimlerin ve salihlerin yanında örtülmesi de böyledir. Eğer böyle olmasaydı, onlara nazar etmezlerdi.

Sonra Allahu Teala salihler ve velileri de halktan perdelemiştir. Eğer onların üzerinde kendilerini tanıtacak alametleri ortaya çıkaracak olsaydı, cahiller bile Allahu Teala'nın onlara dostluğunu ve onları Zat-ı Bâri'ye yakınlığını yakinen anlarlardı. Bu durumda iyilik sahiplerinin onlara karşı güzel muamelelerinin sevabı ortadan kalkar, amellerinin kabulünden mahrum olurlar, kötülerin onlara karşı işledikleri ameller ise iptal olurdu. (İyilerin iyiliği, kötülerin kötülüğü tam karşılığını bulsun diye ehlullah halktan gizlenmiştir.)

Bu perdelenmede, onlara karşı iyilik edenler için de kötülük edenler için de bir nimet vardır. Onlara karşı iyi muamelede bulunanlar, bunu Allah'tan rahmet ümidi ve onlara karşı güzel bir zanla yapmaktadırlar. Bu onlar için bir sevap vesilesi olmaktadır. Onlara eziyet edenlerin ise cezaları geciktirilmektedir. Çünkü onların Allah katındaki kıymet ve dereceleri gizli olduğundan, kendilerine köülük yapan bilmeden yapmaktadır, bir derece mazur olmaktadır.

Bu perdelenme bizzat velilerin kendileri için de bir nimettir. Çünkü bu hâl onların dini için daha selametlidir ve fitneye düşmeleri daha az meydana gelmektedir. Onlara karşı hürmeti çiğneyen ve onların temsil ettiği Allahu Teala'nın şeâirini küçük gören kimseler için nimet oluşu ise; onlara karşı işledikleri kötülükleri onların hâlini gizleyen bir perde gerisinde bilmeden yaptıkları (ve bu sebeple mazur görülmelerinin söz konusu olduğu) içindir. Bu, gerçekten ihsan ve ikram sahibini Mevlâ'nın lütuflarından bir gizli nimettir. Çünkü bilerek Allah dostlarına eziyet edenler hakkında Allahu Teala kudsî bir hadiste şöyle buyurmuştur:

"Kim velilerimden birisine eziyet ederse, benimle savaşa girmiş olur. Sonra ben velim için gayrete gelirim ve ona yardımı (intikamımı) başkasına bırakmaz (bizzat kendim üstlenirim.)"[560]

Halini bilmediği bir veliye eziyet eden kimse, peygamber olduğunu bilmeden bir peygambere eziyet eden kimsenin durumuna düşer. Ancak burada şöyle bir ayrıcalık var: Allahu Teala, peygamberin peygamber olduğunu halka bildirir. Kulların onun peygamber olduğunu bilmeden önce yaptıkları eziyet peygamberliğini bildirdikten sonra yaptıkları eziyet ve zulmü gibi olmaz. Çünkü, peygamberliğin şerefi çok büyüktür.

Cafer es-Sadık, gizli tutulmasıyla bize şükür gereken nimetleri sayarken, yukarıdaki manada şunları söylemiştir:

"Şüphesiz Allahu Teala, üç şeyi üç şeyde gizlemiştir. Rızasını taatında gizlemiştir. Öyleyse hiçbir taat ve hayrı küçük görüp de terk etmeyin. Belki Allah'ın rızası ondadır. Allahu Teala gazabını günahlarda gizlemiştir. Sakın hiçbir günahı küçümseyip işlemeyin, Allah'ın gazabı onda olabilir. Allah, velilerini mümin kulları içinde gizlemiştir. Sakın hiçbir kimseyi hakir görmeyin; basit gördüğünüz bir kimse Allahu Tealanın velisi olabilir."

Şükür ehli için iki yol vardır ki, biri diğerinden daha üstündür. Bu yollardan birisi, ümit ehlinin şükrüdür. Bu, zâhiri nimetlerden istenen ve arzulanan şeyleri elde etmek için güzel muameleye sarılıp bu nimetlerin tamamlanması ümidiyle amel etmektir. Bu durumdakilerin yapacağı iş, Allahu Teala'nın diğer kullar arasında kendilerine tahsis ettiği nimetlere şükür olarak sahih amellerde koşmak ve yarışmaktır.

Bu yolların en üstünü ise korku ehlinin şükrüdür. Bu korku, kötü akıbet ve ilâhî takdirin hükmüyle şekavete/hak yoldan çıkma tehlikesine düşme korkusudur. Böyle bir hal ve akıbetten Allahu Teala'ya sığınırız. Onların bu korkusu, imanın kazandıracağı ilâhî ihsan ve hediyelere rağbetlerinin bir delilidir. Bu rağbet de kalplerde İslam'ın kadrinin büyüklüğüne ve üstün değerine bir alamettir. İslam onlar için büyük bir nimettir. Onların bu marifetleri, (İslam nimetine karşı) şükürleri olmaktadır. Demek ki ilâhî korku ve endişe, Rezzak-ı Kerim'e karşı onlar için bir şükür yolu olmaktadır.

---

560 Buharî, Rikak, 38; İbn Mace, Fiten, 16; Tabarani, el-Kebir, No: 7880; Beğavi, Şerhu's-Sünne, I, 142; Beyhaki, K. Zühd, No: 699-699; Münzirî, et-Terğîb, I, 68.

Allahu Teala ilâhi korkuyu bir nimet yapmıştır. Tabi ki her nimet bir şükür ister. Bunu şu ayet-i kerimede görüyoruz:

"Allah'tan korkanlardan Allah'ın kendilerine lütufta bulunduğu iki kişi şöyle dedi."[561]

Bazı müfessirler, Allah Teala'nın bu kimselere korku ile ikram ve ihsanda bulunduğunu söylemişlerdir. Bu görüş, izahlardan birisidir.

Şayet kul Mevlâ'sına hiç şükretmese, şunu bilmelidir ki, Allahu Teala nihayetsiz kerem, cömertlik, sonsuz ihsan ve ilim sıfatlarıyla muttasıf olup bu yüce ahlaklara sahiptir. Cenab-ı Hakk bu yüce ahlak ve güzel sıfatlara sahip olunca (bunların tecellisi ve yansıması rahmet olarak kullara ait olur ki, o zaman) kulların O'na şükretmeleri gerekir. Bu şükür, O'nun nimet ve ihsanlarından dolayı değil, O'nun bu sıfatların sahibi kerim bir Mevla olduğu içindir. Bu, sevgililerin zikridir.

Eğer Allahu Teala kendisinde bulunması gereken ve ariflerin yakinen bildikleri bu sıfat ve ahlakların dışında ahlak ve sıfatlarda olsaydı, kullar ne yapar, ne ederlerdi? Öyleyse lâyık ve hak ettiği bütün hamd ve şükürler O'na aittir. O kendini nasıl yüceltiyorsa, biz de o şekilde hamd ve sena ederiz. Bütün hamdler ancak O'na layıktır. O, ezelde hangisi sıfat ve güzel isimlerin sahibiyle, şimdi de o haldedir. İşte bunları bilmek ariflerin şükrüdür ve onu müşahede etmek mukarrabûn makamındakilerin makamıdır. Onların Allahu Teala'ya şükürleri herhangi bir nimet ve ihsanı için değil, ancak Azîz ve Celîl olan Allah'ın yüceliği içindir. Onların duası ve O'nu takdisleri O'nu yüceltmek ve tazimden ibarettir. İstekleri ise, sıfatlarının tecellisi ve zat-ı keriminin nurlarını müşahededir. Bu durum dille anlatılamaz. Bu bizzat müşahedeyle ve ilahî kelamı anlamakla mümkündür. Çünkü Allahu Teala:

"Onun benzeri hiçbir şey yoktur,"[562] buyurmuştur.

Bu sırrı müşahededen dolayı Musa (a.s) Cenab-ı Hakk'ın Rububiyetine gıpta etmiş, ilâhî huzurundaki yakınlığın ünsiyeti ve temkin hâlinin genişliği içinde: "Benim için olan senin için yok!" demiştir. Allahu Teala: "O nedir?" diye sorunca, Hz. Musa: "Benim için senin gibi bir Rabbim var.

[561] Maide 5/23
[562] Şûrâ 42/11

Halbuki senin için zâtının benzeri yoktur!" diye cevap vermiş, Allahu Teala da: "Doğru söyledin" buyurmuştur.

Hz. Musa (a.s) bu sözüyle şunu demek istemiştir: "Ey Rabbim! Benim için dost olarak hak aşıklarının gayesi ve rağbet ehlinin en son arzusu olan bu vasıfların sahibi Zat-ı Kerîm'in var. Halbuki Zatınız için böyle bir yar ve yardımcı mevcut değildir. Çünkü hiçbir şey senin benzerin değildir, sen her şeyi ile tek ilahsın, senden başka ilah yoktur."

Yukarıda anlattıklarımıza göre düşünürsen; sana verilmeyen fazla dünya malının şükür isteyen gizli nimetlerden birisi olduğunu anlarsın. Çünkü bu durumdaki kimsenin meşguliyeti ve eşya ile ilgilenme derdi daha azdır; hesabı da daha kolaydır. Sonra Allahu Teala'nın seni değil de başkalarını kendisinden alıkoyacak dünya ile meşgul ve mübtela etmesi de bir nimettir. Demek ki fazla dünya malının senden alınıp başkalarına verilmesinde iki ayrı nimet vardır; bunlara şükür gerekir. Aynı şekilde sen, bir başkasının münafıkların sıfatlarıyla dininde manevi bir hastalığa mübtela olduğunu yahut kibirli kimselerin ahlaklarıyla fesada bulaştığını veyahut fasıkların kötü hallerine düştüğünü gördüğünde bütün bunları Allah tarafından senin adına bir nimet say. Çünkü seni bu ahlak ve sıfatta yapmamıştır. Eğer Allah'ın fazlı ve rahmeti olmasıydı sen de öyle olabilirdin. Öyleyse sana ulaştırılan hayrı ve senden uzaklaştırılan kötülüğü bir nimet gördüğün gibi, (sana da gelebilecek) herhangi bir kötülüğün başkasına sevk edilmesini de bir nimet bil. Çünkü kötülüğü emretmede nefisler birdir. Onu isteme ve güç de birdir. Şu halde Allahu Teala kötülüğü senden gidermekle sana acımıştır. Bu, Allahu Teala'nın sana bir ihsanıdır. Bunu bilmen, Allah için bir şükür olmaktadır.

Halkın başına gelen cezaların çoğu, ellerindeki nimetlere şükürlerinin azlığındandır. Şükür azlığının aslı ise nimeti (hakkıyla) bilmemektir. Nimeti bilememenin sebebi de, marifetullah noksanlığıdır. Bir de nimet sahibinden uzun zaman gâfil kalmak, nimetlerde tefekkürü ve ilahî ihsanlarda tezekkürü terk etmektir. Halbuki Allahu Teala, nimetlerini hatırlamamızı emrederek şöyle buyurmuştur:

"Allah'ın nimetlerini zikredin. Böyle yaparsanız kurtuluşa eresiniz."[563]

---

[563] A'raf 7/69

Diğer ilâhî emir şudur:

"Allah'ın sizin üzerinizdeki nimeti, size öğüt vermek üzere indirdiği Kitabı ve hikmeti hatırlayın..."[564]

Şu ayet de bu manadadır:

"Bütün bunlar sayıyı tamamlamanız ve sizi doğru yola ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltip şükretmeniz içindir."[565]

Yani ayette Yüce Allah, hidayet nimetine ve sizi taatta muvaffak kılmasına şükredin, demek istiyor.

Şu halde, kul nimetin cahili olunca, onu tanımaz. Tanımayınca şükretmez. Şükretmeyince nimetin artışı kesilir. Artışı kesilen kimse, davasında noksanlık içindedir. Bir de şu var ki, nimetin hakkını bilmediği için şükretmeyen kimsenin onu inkar etmesinden emin olunamaz. Nimeti (ve sahibini) inkar eden kimse, nankörlere haber verilen şiddetli azabı hakeder. Ancak Rabbinden bir nimet ve rahmet sayesinde uyanır da şükre ve taata yönelirse o başka.

Ekilme yoluyla ortaya çıkan nimetlerin aslı dört şeydir:

Birincisi, nutfedir: Nutfe yoluyla bütün canlı insan ve hayvanlar rahim hazinesinden ortaya çıkarlar.

İkincisi, ekme (ve dikme) ameliyesidir ki, bu ameliye ile bütün meyveler yer hazinesinden meydana çıkmaktadır.

Üçüncüsü sudur. İnsan ve hayvanın temel maddesi odur.

Dördüncüsü olarak ateş gelir ki, aydınlanma ve yiyeceklerin hazırlanıp ortaya konulması onunla yapılmaktadır. Hem de basiret ehli için onda ibret alınacak yönler ve hikmetler mevcuttur. Bu nimetler, Vâkıa sûresinin sonlarında[566] zikredilmiş ve Allahu Teala onların meydana gelmesinin kendisine ait olduğunu haber vererek, bu işlerde hiçbir ortağının bulunmadığını belirtmiş, amel edecek kullara onların kapısını açmıştır.

Nimetlerin en faziletli ve en büyüklerinden birisi de, Allahu Teala'ya iman nimetidir. Sonra, bize gönderilen peygamber ve Kur'an nimeti ve in-

---

564 Bakara 2/231.

565 Bakara 2/185.

566 Vâkıa 56/62-74

sanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmet oluşumuz gelmektedir. Bunlardan önce düşünebileceğimiz nimetlerin başında yokluktan varlık alemine çıkarılışımız gelir. Sonra diğer cansız varlıklardan ayrılarak canlı yapılmamız, sonra hayvanlardan ayrı tutularak insan olarak yaratılmamız, sonra en güzel şekilde halk edilmemiz, sonra kalplerimizin sünnetten ayrılıp nefs-i emmareye meyilden korunması, sonra cesetlerimizin sıhhat ve afiyet içinde tutulması, ihtiyaçlarımız için yeterli şeylere sahip kılınmamız, çeşit çeşit gıdalar, yerdeki ve gökteki birçok şeyin emrimize bağlanması gibi nimetleri sayabiliriz. Bunlar diğer bütün nimetlerin aslıdır. Bu nimetler çoğaldıkça o nispette güzel şükür gerekmektedir. Allah'ın nimetlerini tek tek değil topluca saymaya kalksak, sayıp bitiremeyiz.

Ebu Muhammed Sehl (r.a) derdi ki: " Allahu Teala'nın nimetlerini O'nun hilminin ve kusurları örtmesinin büyüklüğünü hakiki manada ancak sıddıklar bilir."

En güzel ve en doğru söz sahibi Allahu Teala buyurmuştur ki:

"Allah'ın nimetini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız. Hakikaten Allah çok bağışlayan, pek esirgeyendir."[567]

Allahu Teala, nimetlerini kendisinin sahip olduğu mağfiret ve rahmet nimetleriyle tamamlanmıştır. Bu manada diğer bir ayetin peşinden:

"Doğrusu insan çok zalim, çok nankördür,"[568] buyrulmuştur.

İnsanoğlunun bu zulüm ve nankörlük vasıflarına karşı Allahu Teala'nın zatını mağfiret ve takvanın sahibi olarak tanıtması en büyük bir nimet olmaktadır. Demek ki, amel sahipleri O'nun nimetiyle amel etmekte, Allahu Teala nimetiyle onlara karşılık vermekte, isyan edenler (bile) O'nu hilim nimetine aldanarak günaha girmektedirler. Günahkarlara (hemen azap etmeyip) hilimle muamele etmesi ve günahlarını örtmesi Allah'ın nimetlerindendir.

Kulların güzel hallerinin ortaya konulup, çirkinliklerin örtülmesi O'nun nimetlerindendir. Bu iki nimetin hangisinin daha büyük olduğunu bilemiyoruz. Güzel halin ortaya çıkarılması mı yoksa çirkin şeylerin gizlenmesi mi daha büyük nimet bunu Allah bilir.

567 Nahl 16/18
568 İbrahim 14/34

Bir duada Allahu Teala her iki sıfatla da methedilmiştir: Efendimiz (s.a.v) bir duasında şöyle münacat etmiştir:

"Ey güzel olanı ortaya çıkarıp, çirkin şeyleri örten Allahım!"[569]

Sıhhat ve boş vakit de iki ayrı nimettir. Bunlar dünya nimetlerinin ilki ve ahiret amellerinin asıllarıdır. Fakat (insanların kıymetini bilmeyip en çok) aldanma bu ikisinde olmaktadır. Nitekim Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur:

"İki nimet var ki insanların çoğu onlarda aldanış içindedirler. Bunlar sıhhat ve boş vakittir."[570]

Fudayl b. İyaz demiştir ki: "Size nimetlere karşı devamlı şükretmeniz gerekir. Bir topluluktan gittikten sonra geri dönen nimet çok azdır."

Seleften birisi demiştir ki: "Nimetler hemen elden kaçacak vahşi hayvana benzer, onları şükür ile bağlayıp elde tutunuz."

Bir haberde şöyle buyurulmuştur.

"Kulda Allahu Teala'nın nimeti çoğaldıkça insanların ona ihtiyacı çoğalır. Kim onları hafife alır (küçük görürse) nimet elinden çıkar."[571]

Allahu Teala buyurmuştur ki:

"Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirmedikçe Allah, onlarda bulunanı değiştirmez."[572]

Denilmiştir ki; bir topluluk şükrünü zayi ederek nimetleri değiştirmedikçe Allahu Teala onlardaki nimetleri değiştirmez. Nankörlük ettiklerinde ise; nimetleri ellerinden alarak onları cezalandırır.

Ayete verilecek diğer bir mana da şudur: Onlar günahlarını tövbe ile değiştirmedikçe, Allahu Teala kendileri için hazırladığı azabı değiştirmez. Allah, birinci sebebi hüküm, ikincisini hikmet olarak zikretmiştir. Halbuki o hikmeti de, dilemeyi de yaratan asıl müsebbiptir.

Denilmiştir ki kulun cesedindeki her bir kılın altında bir nimet vardır. Hareket ve sukûneti temin eden her damar atışında iki nimet mevcuttur.

---

569 Hakim, Müstedrek, I, 544

570 Buharî, Rikak; 1; Tirmzî, Zühd, 1; İbn Mace, Zühd, 15

571 İbun Ebi'd-Dünya, Kazai'l-Hâce, No: 48-50; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 7664; Hatib, Tarih, V, 181; İbnu Adiy, I, 174; Münavî, Feyzu'l-Kadîr, No: 7942; Elbani, Daife, No. 2291.

572 Ra'd 13/11.

Her bir kemikte dört nimet, her mafsalda yedi nimet vardır. İnsan vücudunda ise üç yüzaltmış mafsal (eklem) vardır. Kemikler de bu durumdadır. Her bakış ve nefeste iki nimet vardır. Kulun ömrü boyunca her an ve dakikasında sayılamayacak kadar nimet gelmektedir. Kulun günde aldığı nefesler binlercedir.

Musa (a.s)'ın haberlerinde nakledildiğine göre o, demiştir ki: "Ya Rabbi! Sana (hakkıyla) nasıl şükredebilirim ki; senin benim cesedimde yarattığın her bir kılda iki nimet vardır: Onların kökünü yumuşak, ucunu sert yaparak bana ihsanda bulundun."

Bir haberde şöyle buyurulmuştur:

"Kim Allahu Teala'nın nimetlerini sadece yediği ve içtiğinde tanır (diğerlerini unutursa); onun ilmi az, azabı hazırdır."[573]

Buna sebep, kula sıhhat ve afiyet başta olmak üzere sahip olduğu diğer hayat ihtiyaçlarının bolca akıtılması kulun da bunların farkında olmamasıdır.

Denilmiştir ki; cismin batınında bulunan nimetler zahirinde bulunanların yedi katıdır. Sadece kalbde, bütün cesette bulunan nimetlerin kat be katı nimetler mevcuttur. Hiç şüphesiz, Allahu Teala'ya iman, ilim ve yakîn nimetleri, ceset ve kalbdeki nimetlerin çok çok üstündedir. Bütün bunları, ancak onları ihsan edenin sayabileceği ve yaratan Mevlâ'nın bilebileceği peşpeşe kula akan nimetlerdir. Elbette yaratan bilir. O latif ve her şeyden haberdardır. O, sadece yenen, içilen, giyilen, evlilikle elde edilen nimetleri değil, kula gelen ve giden, her an tekrar eden ve artan diğer bütün nimetleri bilir ve verir. İnsanın yeme içmesindeki nimetleri, onların hazım, fazlalıkların kolayca atılması faydalı olanların vücutta kalması, yenen şeylerin değişik doku ve hücrelere dönüşmesi evet bütün bunlar ibret alınacak, kişiyi tezekkür ve tefekküre sevkedecek nimetlerdir.

Denilmiştir ki; bir somun ekmeğinin meydana gelmesi için yerde ve gökte üçyüz altmış sanat icra edilmekte, varlık vasıta kılınmaktadır. Onu oluşturan maddeler, felekleri, rüzgar, gece, gündüz insanların emeği ve sanatları hayvanların hizmeti ve yerin madenleri düşünülürse bir ekmekteki nimet (ve rahmet) ortaya çıkar. Bu nimet ve vesilelerin başında Mika-

573 Hatîb, Tarîh, VI, 52; Beyhakî, Şuabu'l-İman, No: 4467; Elbanî, Daîfe, IV, 312.

il (a.s.) gelmektedir. Rızık için lazım olan suyun sevkiyatını üstlenen odur. Suyu yatağından alır bulutlara boşaltır, sonra onları rüzgar ile taşır sonra yağmurun yağması için görevli melekler devreye girer, gök gürültüsü ve şimşekle bulut yağmuru yere boşaltır. İşin son noktasında ekmeği pişiren vardır. Bir somun ekmeği ortaya çıkıncaya kadar (yerde ve gökte) yedi bin görevli sanatını icra etmektedir. Bu sanatların her biri ve onu icra edenler de başlı başına birer nimettirler. Bir ekmek için görünürde bunca icraat olursa, bunun ötesini ve yukarısını sen düşün. Öyleyse kula her bir nimet için bir şükür gerekmektedir.

Eğer kuldan, tekbir nimet için gerçek manada şükür etmesi istense kul helak olurdu. Ancak Allahu Teala geniş rahmeti ile onu sorarsa ancak kurtulabilir. O'nun bu rahmeti nimetin tamamıdır. Rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a) bir adamın:

"Allah'ım senden nimetin tamamını isterim dediğini işitince, adama: "Nimetin tamamının ne olduğunu biliyor musun?" diye sordu. Adam: "Bilmiyorum, deyince, Efendimiz (s.a.): "Cennete girmektir" buyurdu:[574]

Hukemâdan birisine: "Güzel nimet (hoş hayat) nedir?" diye sorulunca: "Zenginliktir, ben fakir görüyorum (doğru dürüst) bir hayatı yok" diye cevap verdi. Devam et denince: "(Güzel nimetin birisi de) afiyettir; gördüm ki; hastanın (düzgün) bir hayatı yoktur" dedi. Biraz daha nimetlerden bahset denince, hikmet ehli zat: "Bunlardan daha fazla ve güzel nimet bulamıyorum (bilmiyorum)" diye cevap verdi. Onun bahsettiği nimetlerin bazısına şu ayette işaret edilmektedir: Allahu Teala buyurmuştur ki:

"Dünyadaki hayatınızda bütün güzel şeylerinizi harcadınız."[575]

Harcanan bu nimetin gençlik, boş vakit ve sıhhat olduğu söylenmiştir.

Yine, Allahu Teala'nın:

"Size sevdiğinizi gösterip (verdikten) **sonra isyan ettiniz"**[576] ayet-i kerimesinde geçen sevilen ve istenen şeylerin âfiyet ve zenginlik olduğu söylenmiştir.

[574] Tirmizî, Deavat, 93. Tirmizî, isnadının hasen olduğunu belirtmiştir.

[575] Ahkaf 46/20

[576] Âl-i İmran 3/152

"O, size, nimetlerini açık ve gizli olarak bolca ihsan etti,"[577] ayetinde geçen zahirî nimetlerin afiyetler, bâtini nimetlerin de (sabredip rızâ gösterenler için) ahiret nimetlerine sebep olacak bela ve sıkıntılar olduğu söylenmiştir. Şu ayet-i kerimede de buna bir işaret vardır:

"Muhakkak sizi mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltarak (fakirlik ve sıkıntı) ile deneriz. (Ey peygamber!) sabredenleri müjdele."[578]

Bir haberde şöyle buyurulmuştur:

"Kim, bedeni afiyette kalbi huzur emniyette günlük yiyeceği de yanında sabahlarsa; sanki bütün dünyaya sahip olmuş demektir."[579]

Kanaat ehli birisi bu manada nazım halinde şöyle demiştir:

Sıhhat ve emniyet içinde, yiyeceğin gelir iken, hala keder içindeysen; hüzün hiç ayrılmasın senden."

Bir başkası da: "Sen bir parça ekmek ve bir testi suya sahip olarak emniyet içinde en tatlı bir hayatı yaşamaya bak; her hal sana hoş olur," demiştir."

Rivayet edildiğine göre bir abid Allahu Teala'ya yetmiş yıl ibadet etti. Allahu Teala kendisine bir melek göndererek rahmeti ile onu cennetine sokacağını müjdeledi. Abid içinden kendi amelinin karşılığı olarak cennete girmeyi geçirdi. Allahu Teala buna muttali olup (ona asıl nimet ve rahmet sahibinin kim olduğunu yakinen göstermek için) sakin duran damarlardan birisine çarpıntı yapmasını vahyetti. Damar çarpıntıya başlayınca abidin vücut dengesi bozuldu, ibadetinden geri kaldı, kendisiyle uğraşmaktan amellerini yapamaz oldu. Sonra Allahu Teala o damara sakinleşmesini vahyetti, damar sükunet buldu ve abid ibadetine döndü. O zaman Allahu Teala abide: "Senin ibadetin, damarlarından sükûnet içinde vazife gören tek bir damara bağlıdır. (Kendine değil, bana ve rahmetime güven) diye vahyetti; abid hakikatı anlayıp kusurunu itiraf etti.

Bu manada, Rasûlullah (s.a.v) başka bir adamın durumunu şöyle anlatmıştır:

---

577 Lokmân 1/20.

578 Bakara 2/155.

579 Tirmizî, Zühd, 34; İbnu Mace, Zühd, 9; Münavî, Feyzu'l-Kadîr, No: 8455.

"Bir adam, yetmiş yıl Allah'a ibadet etti. Allahu Teala ona rahmetiyle cennete girmesini emretti. Adam: "Ben amelimin karşılığı olarak cennete girmek isterim!" dedi. Bunun üzerine Allahu Teala (meleklere): "Kulumu, ameli karşılığında cennete sokunuz," buyurdu. Adam yetmiş yıl cennette kaldı. Sonra Allahu Teala oradan çıkmasını emretti kendisine: "Sen amelinin karşılığını tam olarak aldın (yetmiş sene cennette kaldın, amelin bitti) denildi. Adamın eli boş kaldı. Pişman oldu. Rabbi ile kendisi arasında en kuvvetli ve geçerli şeyin ne olduğunu düşündü, bunun ümit ve güzel zan olduğunu gördü ve hemen: "Ya Rabbi! Beni amelimin karşılığı olarak değil, rahmetinle cennette bırak" diye yalvardı. O zaman Allahu Teala meleklerine: O kulumu rahmetimle cennetimde bırakınız"[580] buyurdu.

Bana şu hâdise anlatıldı: Adamın birisi Medineli bir alime fakirliğinden şikayet ederek bu yüzden çektiği sıkıntıları anlattı. Bunun üzerine alim:

-İster misin, sana on bin altın verilsin, sen de gözünü verip kör olasın? diye sordu: Adam:

-Hayır, istemem! dedi: Âlim:

-Peki, on bin altına dilini verip, dilsiz kalman hoşuna gider mi? diye sordu. Adam:

-Hayır! dedi. Alim:

"Sana on bin altın verilse, iki el ve ayaklarını verir misin? diye sordu; adam:

-Hayır! dedi, alim tekrar:

-Peki sana on bin altın verilse, aklını verip deli olmak ister misin? diye sordu, adam yine:

-Hayır! diye cevap verince alim:

-Be adam, bir de fakirlikten şikayet ediyorsun. Yanında sadece şu saydığımız şeylerde mukabil eli bin altının varken, Mevlâ'na hâlini şikayet etmeye utanmıyor musun? dedi.

---

580 Aynı konuda biraz farklı daha uzun bir hadis için bkz: Hakim, Müstedrek, IV, 250; Beyhaki, Şuabu'l-İman, IV, 150; Herâiti, Fedailü'ş-Şükr, 59.

Gerçekten durum onun dediği gibidir. Çünkü insandaki bu azaların her birinin bir kıymeti ve bahsedilen maldan daha ziyade değeri vardır: Mesela bu uzuvlar kesildiğinde diyet olarak bu değerler sahibine verilir.

Büyüklerden birisi, bana bu manada şunu anlattı: Yakîn ehli Kur'an hafızlarından birine şiddetli bir fakirlik isabet etti. Öyle ki bu durum kendisini çok üzdü ve geçimi daraldı. Gece bir rüya gördü. Birisi kendisine: "Bin dinar altın karşılığında sana En'am sûresini unutturmamızı ister misin?" diye sordu. O: "Hayır!" dedi. "Hûd sûresi için kabul eder misin?" diye sordu adam yine: "Hayır!" dedi. "Yûsuf sûresi için kabul eder misin?" diye sordu, adam yine: "Hayır!" diye karşılık verdi. O zaman sesin sahibi: "Senin yanında yüz bin altından daha kıymetli ayetler var, sen ise fakirlikten şikayet ediyorsun!" dedi. Kurrâ uyandığında içindeki fakirlik sıkıntısı gitmişti. Bu manayı ifade eden bir haberde şöyle buyurulmuştur:

"Kur'an'la yetininiz, kim Allahu Teala'nın ayetleri ile yetinmez (kendini onlarla zengin görmezse) Allahu Teala onu zengin yapmaz. Şüphesiz Kur'an öyle bir zenginliktir ki, onunla birlikte fakirlik, ondan öte de herhangi bir zenginlik yoktur. Kime Allah Kur'an'ı verir de o, herhangi bir kimseyi kendisinden daha zengin zannederse; Allahu Teala'nın ayetleriyle (sanki) alay etmiş (diğer bir rivayette) Allahu Teala'nın indirdiklerini hafife almış olur."[581]

Bir başak haberde ise şöyle buyurulmuştur:

"Kim Kur'an ile kendini zengin saymaz (veya Kuran'ı (bilerek) güzel sesle okumaz da değerini düşürürse) bizden değildir."[582]

Kısa ve öz olarak zikredilen bir haberde de:

"Zenginlik olarak yakîn yeterlidir,"[583] buyurulmuştur. Hiç şüphesiz Kur'an yakînin ta kendisidir.

Seleften birisi demiştir ki: "Allahu Teala buyurur ki: Bir kulumu şu üç kimseye muhtaç etmez isem ona nimetimi tamamlamış olurum: Bunlar gi-

[581] Irakî bu haberi bu lafızla bulamadığını belirtmiştir. Bkz. Gazâlî, İhya, IV, 125. Benzeri hadisler için bkz. Darimî, Fedailu'l-Kur'an, 4; Münavî, Feyzu'l-Kadîr, No: 8481; Ali el-Muttakî el-Hindî, Kenzu'l-Ummal, No: 2349, 2350).

[582] Buharî, Tevhîd, 44; Ebû Davud, Vitr, 20; Darimî, Salât, 171; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 172, 175, 179

[583] Heysemî, Mecamu'z-Zevaid, X, 308. Elbanî, Daîfe, II, 1.

dip hâlini arzedeceği sultan, hastalığını tedavi edecek doktor ve ihtiyacını görecek din kardeşi."

Eyyûb (a.s) münacaatında şöyle rivayet edilmiştir: Allahu Teala Eyyûb'e (a.s) vahyetti ki: "Her insanla birlikte iki melek vardır. Kul kendisine verilen nimetlere şükrettiği zaman iki melek:

"Allah'ım, ona verdiğin nimetlerine daha fazlasını ekle, şüphesiz sen hamd ve şükre layıksın," derler.

"Ey Eyyûb! Sen de şükredenlere yakın ol. Onlara bolca ihsanda bulun. Şükredenlere katımda ve meleklerin yanında yüksek derece olarak, kendilerine benim teşekkür edip (şükürlerinin karşılığını vermem) ve meleklerimin onlara dua etmesi yeterlidir. Yeryüzü onları sever, onlar vefat ettiğinde peşlerinden eşya ve eserleri ağlar. Ey Eyyûb! Sen bana şükredenlerden ve nimetlerimi zikredenlerden ol. Ben seni zikredinceye kadar sen beni zikredemezsin. Ben senin amellerine karşılık verinceye kadar sen bana şükredemezsin. Ben dostlarımı (önce) salih amellerde muvaffak kılarım, (onlar bana itaat ve ibadetle şükrederler) sonra bu şükürlerine karşılık olarak onları mükafatlandırırım. Ben onlara şükrü gerekli kıldım ve çok nimete karşı az şükre razı oldum. Az şükürlerini de kabul ettim ve ona karşılık olarak bol bol mükafat verdim. Katımda kullarımın en kötüsü, bana ancak ihtiyacı anında şükreden ve huzurumda sadece cezaya maruz kaldığı zaman tazarru niyaz eden kimsedir."[584]

Allahu Teala şükredenleri, salih, mukarrabûn ve alim sıfatlarında zikretmiştir. Bu üç vasıf, yakîn ehlinin en yüksek makamlarındandır. Ayet-i kerimede şöyle buyurulmuştur:

"Kullarımdan şükredenler çok azdır."[585]

Diğer bir ayet-i kerimede şöyle buyurulmuştur:

"Yalnız iman edip iyi işler yapanlar müstesna.. Bunlar da ne kadar azdır."[586] Mukarrabunların hâli ise şöyle anlatılmıştır.

---

[584] Eyyûb Aleyhisselam'la ilgili rivayetler için bkz: İbnu Asakir, Tarihu Dımeşk, X, 58-83. (Beyrut, 1995); İbnu Kesir, El-Bidaye, I, 246-251. (Tahriçli baskı)

[585] Sebe 34/13

[586] Sâd 38/24

"O mukarrabunların çoğu evvelkilerdendir. Az bir grubu da sonrakilerdendir."[587]

Adetleri az bulunan alimler hakkında da şöyle buyurulmuştur:

"Onları ancak çok az kimse bilir."[588]

Hz. Ebû Bekir'in (r.a) rivayet ettiği bir hadis-i şerifte, Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"Allah'tan afiyet isteyiniz. Yakîn hariç kula afiyetten daha faziletli bir şey verilmemiştir."*[589]

Görüldüğü gibi hadiste, afiyet bütün ihsanlardan üstün tutulmuş, yakîn de afiyetin üstüne çıkarılmıştır. Çünkü afiyetle dünyevî rahatlık tamam olur. Afiyetle birlikte yakîn ise, ahiret saadetini kazandırır. Devamlı hayatın geçici hayata üstünlüğü gibi yakîn de afiyetten üstündür. Afiyet; vücudun hastalık ve rahatsızlıklardan sâlim olmasıdır. Yakîn ise, (kalbin ve) dinin sapıklık ve hevâdan temiz kalmasıdır. Her ikisi de büyük nimetler olup kula şükür gerekir. Kalb ve bedeni içine alan bu iki nimet, gerçekten çok büyük şeylerdir. Bu manayı en güzel şu ayet-i kerime ifade etmektedir.

"O gün, ne mal fayda verir ne de evlat. Ancak Allah'a temiz bir kalple gelenler (o günde fayda bulur)."[590]

Kalb-i selimin şirk ve şekten temiz kalp olduğu söylenmiştir. Selim kalp, afiyet içinde doğru ve güzel bir halde olan, sahip olduğu yakîn sayesinde içinde şirk ve nifak bulunmayan kalptir. Şirk ve nifak en büyük kalb hastalıklarıdır. Nitekim ayet-i kerimede:

"Onların kalplerinde bir (tür) hastalık vardır,"[591] buyurulmuştur: Bu hastalığın, şirk ve nifak olduğu söylenmiştir. Kalbin büyük günahlardan korunmuş ve temiz olması da onun sâlim/temiz olması için şarttır. Nitekim ayet-i kerimede hastalıklı kalp anlatılırken:

"Kalbinde hastalık bulunan kimse kötü arzuya kapılır,"[592] buyurulmuştur Buradaki hastalığın riya olduğu söylenmiştir.

---

587 Vakıa 56/13, 14

588 Kehf 18/22

589 Buharî, Edebu'l-Müfred, No: 724; Nesâî, Ameluil-Yevm, s. 501; İbn Mace, Dua, 5; Ahmed, Müsned, I, 5, 6, 7, 8; Hakim, Müstedrek, I, 589; Beyhakî, Şuabu'l-İman, II, 161.

590 Şuarâ 26/88, 89

591 Bakara 2/10

592 Ahzab 33/32

Denilmiştir ki; kula gelen her (dünyevî) musibette Allah'ın beş niyeti vardır;

1- Bu musibet dinde olmamıştır. Denilir ki; dinin dışında başa gelen her musibet, kulun dine dönmesine bir vesiledir.

2- Gelen musibetten daha büyüğü olabilirdi olmadı.

3- Bu musibet ona takdir edilmiştir, gelmesi kaçınılmazdı, geldi ve kul onu görerek sonrası için ondan rahata kavuştu.

4- O dünyada başa geldi, ahirette vukû bulmadı. Ahirette olsaydı, daha büyük, daha şiddetli olurdu.

5- (Sabredildiğinde) musibetin sevabı kendisinden daha büyüktür. Şüphesiz, musibet dünyevî bir şeyde olunca, kul için ahirete yönelmesine bir vesile olabilir. İnsanın hali ayette şöyle anlatılmaktadır.

"Şüphesiz insan çok zalim ve çok nankördür."[593]

Denilmiştir ki insan, nimeti azımsayarak (gaflet ve isyanla) nefsine çok zalimlik yapmakta ve günahlara dalıp nimetlere karşı çok küfran-ı nimette bulunmaktadır.

Anlatıldığına göre Abbas (r.a) vefat ettiği zaman, oğlu Abdullah (r.a) oturmuş insanların taziyelerini kabul ediyordu. İnsanlar da grup grup gelerek taziyelerini bildiriyorlardı. O arada bir arabi yanına yaklaşarak nazım halinde şunları söyledi:

"Sabret ki, sana bakıp bizde ehl-i sabır olalım. Tebanın/halkın sabrı, baştakilerin sabrından sonradır. Sabrederek alacağın ecir, senin için baban Abbas'tan daha hayırlıdır. Allah da baban Abbas için senden daha merhametli ve hayırlıdır." Bunu duyan İbn Abbas (r.a):

"Şu arabi gibi kimse taziyede bulunmadı," diyerek sözlerini çok hoş buldu.

Diğer bir ayet-i kerimede:

"Doğrusu insan Rabbine karşı pek nankördür."[594]

---

593 İbrahim 14/34

594 Âdiyât 100/6

Ayetin tefsirinde; o musibetleri şikayet eder, nimetleri unutur, denmiştir.

Eğer insan, her musibette on türlü nimet ve bereket olduğunu bilse, şikayeti az olur, feryat yerine şükre sarılırdı. Sonra, her musibet şu üç durumdan uzak değildir. Bunların her biri Allahu Teala'dan kuluna bir nimettir. Başa gelen bir musibet kula ya bir manevi derece kazandırır. Bu mukarrabûn ve muhsin olanlara aittir. Ya, günahlar için bir keffâret olur ki bu, mü'minler içinde havas tabakasına ve ebrar diye tanıtılan salihlere aittir. Veya acilen verilmiş bir ceza olur. Bu da umum müslümanlara aittir. Bir günahın cezasının dünyada verilip ahirete bırakılmaması kul için bir rahmet ve nimettir. Bu tür nimetlerin bilinmesi, ve tanınması şükür ehlinin yoludur.

Alimlere göre, nimetlerin en faziletlisi, iman nimeti ve onun devamıdır. Çünkü bir şeyin devam etmesi ikinci bir nimettir, onun ikinci bir irade ve istekle ortaya konmuş ayrı bir hüküm olduğunu gösterir. Çünkü Allahu Teala'nın bir şeyin meydana gelmesini irade etmesi, onun devamını icap ettirmez. Meselâ bir şey ilâhi irade ile ortaya çıkar (sonra) yok olup gider; sanki hiç olmamış durumuna gelir. Ancak, Cenab-ı Hak ikinci bir irade ile o şeyin sabit kalıp devamına hükmederse, o devam edebilir. Bir örnek verelim:

Eğer Allahu Teala yerlerin ve göklerin devamını murat etmese, yer ve gökler devam edemezdi. Yine, dağların sabit kalmasını murat etmeseydi, dağlar yok olur giderdi. Aynı şekilde, Allah kalplere imanı yazdıktan sonra, onun devamını murat etmeseydi, ilâhî hüküm gereği iman önce kalbe iner, sonra kalb küfre dönerdi. Fakat Allahu Teala imanın kalpte sabit olup devam etmesini murat ederek (o iman sahibine) sayılamayacak nimetler ihsan etmiştir. Şu ayet-i kerime bu söylediklerimize işaret etmektedir:

"Allah dilediğini giderir (yok eder), dilediğini yerinde bırakıp sabit tutar."[595]

Yani, Allah kalmasını istemediğini giderir, sevdiği şeyleri de sabit kılar.

---

[595] Ra'd 13/39.

Kul, iman nimetine şükretmeye ve hidayette onunla nasıl bir fazilet elde ettiğini bilmeye güç yetiremez. Bu ihsanda kulun bir dahli ve hakkı yoktur. O, tamamen Allah'ın fazlı ve rahmetiyle olmuştur. Şu ayette, kulun içinde bulunduğu şükürsüzlük hâline bir işaret vardır.

"Hayırl (İnsan henüz Allah'ın) emrettiğini (şükür ve itaat vazifesini) yapmadı."[596]

Yani o insan dünya ve ahirette bütün nimetlerin aslı, ateşten kurtuluşun ve cennete girişin vesilesi olan İslam nimetine karşı emrettiği şükrü asla yerine getirmedi. Halbuki bu nimetin oluşmasında kulun hiçbir etkisi olmadığı gibi, onun kula ulaşması için de Allah ile arasında yardımcı olacak kimse mevcut değildir. Bu imanın her an ve her nefeste ilâhî yardımla kulun kalbinde kalması ardı arkası kesilmeyen bir nimettir. Şu ayet-i kerime bunu ifade etmektedir.

"Allah onların kalbine imanı yazmış ve katından bir ruh ile onları desteklemiştir."[597]

Yani onları, imanlarını sabit ve kavi tutacak bir yardımla takviye etmiştir. Bu mana, şu ayette de ifade edilmektedir.

*"**Allah mü'minleri dünya hayatında ve ahirette sabit sözde** (iman üzere) **tutar.**"*[598]

Bu sebepten dolayı, Allah Rasûlü (s.a.v) sık sık şöyle dua ederdi.

"Ey kalpleri (istediği şekilde, dilediği yöne) çeviren Allah'ım! Kalbimi, taatın üzere sabit kıl"[599]

Bu büyük nimeti bilmek, kalblerin ilâhî irade ile suratle çevrilmesi yakinen müşahade edildiği için kalpten kötü ölüm korkusunu giderir; kulun Allah'a şükrünü artırır. Bu anlattığımız, şu hadis-i şerifin manasına dahildir.

"Bolca ihsan ederek sizi gıdalandırdığı nimetlerine karşılık olarak Allahu Teala'yı seviniz."[600]

---

596 Abese 80/23

597 Mucadele 58/22

598 İbrahim 14/27

599 Buharî, Eyman, 3; Kader, 14;Tirmizî, Kader, 7; İbn Mace, Mukaddime, 13; Dua, 2; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 4, 8

600 Tirmizî, Menakıb. 32; Hakim, Müstedrek, III, 150; Beyhakî, Şuabu'l-İman, No: 408.

Allahu Teala'nın bizi gıdalandırdığı nimetlerin en büyüğü kendisine iman ve zatını tanıma nimetidir. Tarafından bu nimetle bizi gıdalandırması; imanı kalbimizde devam ettirmesi, onu ilahi bir destekle kuvvetlendirmesi ve değişen bir çok hal içinde bizi iman üzere sabit kılmasıdır. Çünkü iman, ilâhi ihsanların geliş sebebi olan amellerin aslıdır. Şayet, azalarımızın günahlar içinde itaattan döndüğü gibi kalplerimiz de tevhitten döndürülse, amellerimizdeki niyetlerimiz gibi kalplerimiz de şüphe ve sapıklık içinde bırakılsaydı ne yapardık? Neye dayanır, ne ile huzur bulur, kiminle sükunete kavuşurduk? Şu halde kalplerin iman üzere sabit kalması, nimetlerin en büyüklerindendir. Bu nimetin sahibini tanımak, iman nimetine bir şükürdür. Bunu bildikten sonra iman nimetinden gafil olmak cezayı gerektirir.

İmanın, insanın akıl gayretiyle, kendi güç ve kuvvetiyle olduğunu iddia etmek iman nimetini inkardır. Böyle düşünen kimseden imanın gitmesinden korkarım. Çünkü o, Allah'ın nimetine karşı şükrü bırakıp küfre gitmiştir. Allahu Teala hayırları, imanın bir kazancı ve meyvesi yapmıştır. İşlediğimiz hayırlarda, bizim aslında bir etkimiz yoktur. Bilakis, Allahu Teala bizi imana ulaştırarak büyük bir ihsanda bulunmuş ve imanı iyilik ve hayırları işlememiz için bir sebep yapmıştır. Nitekim ayet-i kerimede:

"Rabbinin alametleri geldiği gün, önceden inanmamış, yada imanıyla bir hayır kazanmamış kimseye artık o andaki imanı bir fayda sağlamaz."[601] Buyurmuştur.

İman ile kazanılacak hayrın, tövbe veya salih ameller olduğu söylenmiştir. Aslında hepsi imanın kazandırdığı şeylerdir. İmandan sonra, bize ihsan edilen büyük nimetlerden birisi de, iyilikte muvaffak kılınıp kolaylığın bize açılmasıdır. Sonra, inkar hâlinin, kâfirlerin amel ve ahlaklarının bizden uzaklaştırılması gelir.

Bunların yanında, Allah'ın bir fazlı ve ihsanı olarak bize bahşedilen imanın süslenip sevdirilmesi, günah ve isyanların çirkin gösterilmesi ve buna benzer sayılamayacak kadar çok nimetler mevcuttur. Bunların şükrü de yine ancak Yüce Allah'ın ihsan edeceği anlayış ve kuvvetle olmaktadır.

---

601 En'am 6/158.

Allahu Teala'nın ibadet ve şükürdeki yardımını bilmek, nimetlerin peş peşe akmasından (ve buna karşılık veremeyişten) haya etmek bir şükürdür.

Şükürde noksan ve kusurlu olduğu bilmek de bir şükürdür. Şükrün azlığından dolayı özür dilemek de bir şükürdür. Allahu Teala'nın (işlenen günahlara karşı) çok büyük hilim sahibi olduğunu ve devamlı onları örttüğünü bilmek de bir şükürdür.

Kendisine nasip olan halk içinde güzel bir sıfatla övülme ve anılma nimetinin aslen kendisinden kaynaklanmayıp Allah'ın nimetlerinden bir nimet olduğunu bilmek ve itiraf etmek bir şükürdür. Nimete kavuşunca tavazu sahibi olmak ve kendini hiç görmek de bir şükürdür.

Halka teşekkür, onlara hayır dua ve kendilerini güzel övgüyle anmakla olur. Çünkü onlar, ilahî ihsanın kula ulaşmasında bir mahal ve verilen şeyin sebebi yapılmışlardır. Allahu Teala onlara hayır yaptırmakla iyilikte bulunmuştur. Öyleyse, Allah'ın ahlakına bürünerek bu kimselere hayır dua ve senada bulunmak bir tür şükür olmaktadır.

Nimeti verenin huzurunda güzel ebedi muhafaza etmek ve itiraza gitmemek bir şükürdür. Nimeti güzel bir şekilde kabul etmek, azını çok, basitini bile büyük görmek de şükür olmaktadır. Çünkü bir grup insan, kendilerine verilen şeyleri küçük ve hakir görmeleri, Allah'ın ondaki hikmetini bilmedikleri için nimetleri hafife almaları sebebiyle helak olmuşlardır. Bu, verilen nimete karşı bir küfran-ı nimet olmaktadır.

SABIR VE ŞÜKÜR MAKAMI ARASINDAKİ FARK

Bazıları, sabrın şükürden daha faziletli olduğunu söylemiştir. Halbuki; bu iki hâli elde edenlerin birinin diğerine üstünlüğü söz konusu değildir. Çünkü şükür, müminler içinde büyük bir çoğunluğun makamıdır. Yakîn ve müşahedelerinin farklı oluşundan dolayı bir grubun diğerinden daha faziletli olduğunu söylemek doğru değildir. Çünkü ehl-i sabırdan bazıları, güzel sabrı sayesinde, bazı şükür ehlinden daha üstündür. Şükür ehli olan havas tabaka ise, yakinlerinin güzelliği ve müşahedelerinin yüksekliği sebebiyle sabredenlerin umumundan daha faziletlidir. Fakat bu üstünlük, hallerinin ve makamlarının durumundan kaynaklanmaktadır.

Allah en iyisini bilir, biz deriz ki: Elde mevcut olan nimete karşı sabır daha faziletlidir. Çünkü bunda zühd ve havf/ilahî korku mevcuttur. Bunlar da makamların en yükseğidir. Bunun yanında, sıkıntılara karşı (yokluk içinde) şükredebilmek daha faziletlidir. Çünkü bunda bela ve rıza vardır. Hiç şüphesiz, sıkıntı ve zorluklara sabretmek, nimet ve rahatlığa şükretmekten daha faziletlidir. Çünkü bu, nefse daha ağırdır. Aynı şekilde, zenginlik hâlinde ve isyana gücü yeterken sabretmek, nimetlere şükretmekten daha faziletlidir. Çünkü, nimetlerle isyan etmemeye sabretmek, nefsiyle bu konuda mücahede içinde olan kimse için, nimetlerle itaat etmekten daha faziletlidir. Kul, sabrettiği şeye şükrederse, bela ona göre nimet olur ki bu, en faziletlisidir. Çünkü bu hâl, mukarrabun sınıfındaki velilerin müşahede hâlidir. Kulun şükredeceği nimetlere sabretmesi, daha faziletlidir. Çünkü o, mücahede hâlidir. Rasûlullah (s.a.v) buyurmuştur ki:

"Biz peygamberler insanlar içinde belalarla en fazla muhatap olanlarız. Sonra sırasıyla derece olarak peygamberlere en yakın olanlar belâ ile mübtelâ kılınırlar."[602]

Yani, bize en yakın olanlar daha çok bela ile imtihan edilirler, demek istiyor Allah Rasûlü (s.a.v) bela ehlini kendisine yakın bir makama yükseltmiş; kendisini de onlarla beraber yapmıştır. Kim, Rasûlullah (s.a.v) ile beraber olursa, en faziletli kimse o olur. Efendimiz (s.a.v) şiddetli belaya karşı şükrederdi. Sabredenlerden şükür ehli olan kimse de belaya karşı şükrü sebebiyle en faziletli olur. Çünkü o, Allah Rasûlüne (s.a.v) en yakın olan kimsedir. Şunu da hatırlatalım ki; mukarrabun derecesinde olan velilerin makamlarından her bir makamın bir sabır ve şükre ihtiyacı vardır. Onlardan birisi ancak diğeri ile tamam olur. Çünkü sabır tam olması için, ona mukabil şükredilmeye ihtiyacı vardır. Şükrün de daha fazla nimeti çekebilmesi için sabra ihtiyacı vardır. Allahu Teala, ayet-i kerimede sabırla şükrü bir arada zikretmiş ve onların müminleri temel vasfı olduğunu belirterek şöyle buyurmuştur:

"Muhakkak bunda çokça şükreden sabır ehli için pek çok ayetler vardır."[603]

---

602 Buharî, Merda, 3;Tirmizî, Zühd, 57; Deavat, 90; İbn Mace, Fiten, 23; Darimî, Rikak, 67; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 172, 180, 185

603 Lokman 31/31

Ayette ifadeler mübalağa sığası ile kullanılmıştır Manası; çokça sabreden ve şükreden kimseler demektir. Bunun için sabır ve şükür imanın birer yarısı olmuştur. Nitekim hadis-i şerifte:

"Sabır imanın yarısıdır; şükür imanın yarısıdır. Yakîn, imanın hepsidir,"[604] buyurulmuştur. Çünkü yakîn, sabır ve şükrün aslıdır. Onlar yakinin meyveleridir. Şükreden kimse yakînen bilir ki; sahip olduğu nimetler O'nu veren Cenab-ı Hakk'a aittir ve yine yakinen inanır ki Allahu Teala şükre karşı vadettiği nimeti artırmayı yerine getirecektir. İşte yakîn ehli bu iman ve anlayışla şükreder: Aynı şekilde gerçek sabır ehli de, başına gelen belanın Allah tarafından geldiğini yakînen bilir ve Allahu Teala'nın sabredenlere güzel mükafat ihsan edeceğine, onları güzel bir övgü ile övdüğüne kesin olarak inanarak (kendisine gelen musibetlere) sabreder.

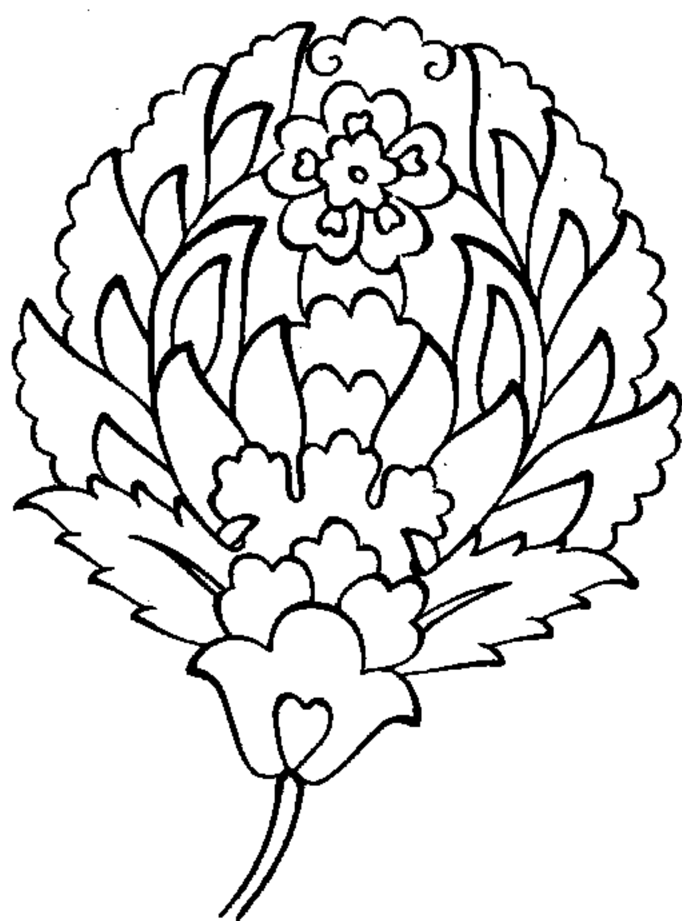
Her işte kuvvet ve kudret ancak Allahu Teala'dandır. Sabır ve şükür, yakîn ehlinin iyi ve kötü durumlarda hiçbir an uzak kalmadığı iki şerefli haldir. Her şeyde yakîn ehli için bir ayet ve ibret vardır. Yakine ulaşan kimse, bela içinde sabır, nimet içinde şükürle uğraşır. Allah, sabredenleri ve şükredenleri sever.

Bu, şükür makamını anlattığımız bölümün sonudur.

Hamdolsun alemlerin Rabbi olan Allah'a ...



[604] Beyhakî, Şuabu'l-İman, No: 9515-9717; K. Zühd, No: 984; Zebidî, İthafu's-Sade, II, 1, 8. Hadisin bir kısmı için bkz: Ebû Nuaym, Hilye, V, 34; Hatîb, Tarîhu Bağdad, XIII, 226.



RECA/ÜMİT MAKAMI ve RECANIN AÇIKLAMASI

RECANIN/ALLAH'IN RAHMETİNDEN ÜMİTLİ OLMANIN FAZİLETİ

Bu konuda Yüce Allah buyurmuştur ki: *"Allah kullarına bol insanda bulunandır, O dilediğini rızıklandırır."*[605]

Yine Allahu Teala bir başka ayette şöyle buyurmuştur: *"Allah, mümin-lere karşı çok merhametlidir."*[606]

Bir başka ayette ise: *"De ki: Ey günah işlemede haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü Allah bütün günahları bağışlar,"*[607] buyurmaktadır.

Allah Rasûlü'nün (s.a.v) bu ayet-i kerimeyi okuduğunda *"O günahın çokluğuna aldırış etmez. Şüphesiz Allah, çok bağışlayan ve çok esirgeyendir,"* buyurmuştur.[608]

Meşhur hadiste şöyle nakledilmiştir: *"Allah (Ademi ve zürriyetini yarattığı) topraktan bir avuç aldı ve: Onlar cennettedir, yaptıklarına aldırmam,"*[609] dedi.

Allah en iyisini bilir, bunun manası şudur: "Rahmetim her şeyi kuşatmıştır, kullarım bu rahmetin dışında kalamazlar. Onların cennete girmelerine aldırmam; onlar cennete girecekler, onların kötü amellerinin varlığına da aldırmam."

---

605 Şura 42/19

606 Ahzab 33/43

607 Zümer 39/53

608 İbnu Kesir, Tefsir, VII, 107; Tirmizî, Tefsîru Sure (40), 2.

609 Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 186; Hakim, Müstedrek, I, 31; Ebu Ya'la, Müsned, No: 3422; Bezzar, Müsned, No: 2143; Elbanî, Sahîha, I, 76-78.

Yüce Allah, müttaki kullarını şöyle tanıtmıştır:

"Onlar ki, bir kötülük yaptıktan zaman ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı zikreder ve hemen günahlarına istiğfar ederler. Hem günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki!"[610]

Allahu Teala tevekkül sahibi kullarını da şöyle tanıtmıştır:

"Onlar ki büyük günahlardan ve kötü işlerden kaçınırlar. Ancak küçük kusurlara düştükleri olur. Rabbin, affı bol olandır."[611]

Allah (c.c) Arş'ın çevresinde tavaf eden meleklerin müminler için nasıl istiğfarla meşgul olduklarını şöyle haber vermiştir:

"Melekler de rablerini hamd ile tesbih ederler ve yeryüzündeki müminler için mağfiret dilerler."[612]

Allah (c.c), cehennemi düşmanları için hazırladığını ve onunla dostlarını korkuttuğunu haber vererek şöyle buyurmuştur: *"Onların üstlerinde ateşten tabakalar, altlarında da tabakalar vardır. İşte Allah kullarını bununla korkutuyor."*[613]

"Kafirler için hazırlanmış bulunan ateşten sakının."[614]

"(Ey insanlar!) *Alev alev yanan bir ateşle sizi uyardım. O ateşe ancak yalanlayıp yüz çeviren kötüler girer."*[615]

Bu üç ayet de önceki ayetin manasını desteklemektedir. Yüce Allah zalimleri affetmesi hakkında şöyle buyurmuştur.

"Hiç şüphesiz Rabbin insanların kötülüklerine karşı çok mağfiret edicidir."[616]

Bize rivayet edildiğine göre, Allah Rasûlü (s.a.v) devamlı olarak ümmeti için dua ediyordu. Nihayet Allahu Teala kendisine (s.a.v) şöyle vahyetti: *"Rasûlüm sen: "Hiç şüphesiz Rabbin insanların kötülüklerine karşı çok mağfiret sahibidir,"[617] ayetine razı olmadın mı?."*[618]

---

610 Al-i İmran-3/135
611 Necm-53/32
612 Şura 42/5
613 Zumer 39/16
614 Al-i İmran 3/131
615 Leyl 92/14-15
616 Ra'd 13/6
617 Ra'd 13/6
618 Bkz: İbnu Kesir, Tefsir, IV, 343-344; İbnu Asakir, Tarih, XIII, 136. (Beyrut, 1995).

"Hiç şüphesiz Rabbin sana istediğini verecek ve sen razı olacaksın"[619] ayetinin tefsirinde şöyle denmiştir: Hz. Muhammed (s.a.v), ümmetinden tek kişinin bile cehenneme gitmesine razı olmayacaktır.

Ebu Cafer Muhammed b. Ali (rah) derdi ki: "Siz ey Iraklılar! Kur'an'da en ümit verici ayetin: *"Ey günah işleyerek haddi aşan ve kendine zulmeden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin"*[620] ayeti olduğunu söylüyorsunuz. Oysa biz, Ehl-i Beyt Kur'an'da en ümit verici ayetin: *"Hiç şüphesiz Rabbin sana istediğini verecek ve sen razı olacaksın,"*[621] ayeti olduğunu düşünüyoruz. Çünkü Yüce Allah, Hz Peygamber'e (s.a.v) kendisini ümmeti hakkında hoşnut edeceğini vaat etmiştir.[622]

Ebu Bürde, babası yoluyla Ebu Musa el-Eş'arî'den şu hadisi rivayet etmiştir: *"Ümmetim kendisine rahmet edilmiş bir ümmettir. Ahirette onun için azap yoktur. Onun azabı dünyada depremler ve fitneler şeklindedir. Kıyamet günü olduğu zaman ümmetimden her bir kişiye Ehl-i Kitap'tan birisi verilecek ve: "Bu senin kurtuluş fidyendir," denilecek. Böylece onun yerine Ehl-i Kitap'tan birisi ateşe atılacaktır."*[623]

Bir hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Sıtma hastalığı cehennemin sıcaklığından küçük bir yansımadır. O, müminin cehennemden tadacağı azabın dünyada tattırılmasıdır."*[624]

"Allah'ın peygamberi ve onunla beraber iman edenleri utandırmayacağı bir günde..."[625] ayetinin tefsirinde şu rivayet nakledilmiştir:

"Yüce Allah, Hz. Peygamber'e (s.a.v): "Ümmetinin hesabını görmeyi sana vermemi ister misin? Diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.v): "Hayır Ya Rabbi. Sen ümmetim için benden daha hayırlı ve daha merhametlisin" dedi. Bunun üzerine Yüce Allah: *"Onlar hakkında seni utandırmayacağım,"* buyurdu.[626]

---

619 Duha 93/5

620 Zümer 39/53

621 Duha 93/5

622 Ebu Nuaym, Hilye, III, 209-210; Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensur, VIII, 543.

623 Ebu Davud, Fiten, 7; İbnu Mace, Zühd, 34; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 402. İbn Mace rivayeti zayıf bir senedle rivayet etmiştir.

624 Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 21, 85

625 Tahrim 66/8

626 İbnu Ebi'd-Dünya, "Hüsnü'z-Zan Billâh, 73. (No: 63).

Süfyan es-Sevrî: "Ben hesabımın annem ve babama dahi bırakılmasını istemiyorum. Çünkü Allahu Teala bana onlardan çok daha merhametlidir," demiştir.

Seleme b. Verdâ'nın Enes b. Malik'ten rivayet ettiği bir hadiste şöyle buyurulmuştur:

"Allah'ın Rasûlü (s.a.v), ümmetinin günahları hakkında Rabbine niyazda bulundu ve: ***"Ya Rabbi! Onların hesaplarını bana bırak ki, benden başkası onların kötülüklerinin farkına varmasın," dedi. Allah ona şöyle vahyetti: "Onlar senin ümmetin ise, benim de kullarımdır. Ben onlar hakkında senden daha merhamet sahibiyim. Onların hesabını kimseye bırakmam ki; ne sen ne de başkası onların günahlarına baksın, farkına varabilsin."***[627]

Hz. Peygamber'in (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Benim hayatım da ölümüm de sizin için hayırlıdır. Hayatım hayırlıdır, çünkü hayatta iken sizlere yol gösteriyor, dinin hükümlerini koyuyorum. Ölümüm hayırlıdır, çünkü, yaptığınız amelleriniz bana arzedilir. Onların içinde iyilik gördüğüm vakit Allah'a hamd ederim. Kötülükler için de mağfiret dilerim."[628]

Bir hadiste şöyle rivayet edilmiştir: ***"Kul günahlarından tövbe ettiği zaman Allah meleklerine ve günahın işlendiği yerlere onun günahlarını unutturur ve günahlarını hasenata çevirir. Öyle ki kul kıyamet geldiğinde, yaptığı kötülüklere şahitlik edecek hiç bir şahit kalmaz."***[629] Bu hadiste de yer aldığı gibi, kul günah işlediği zaman Allah, görüp şahitlik yapmasınlar diye onu meleklerden bile gizli tutar.

Bir gün Allah Rasûlü (s.a.v): ***"Ey affı kerim Allahım!"*** dedi. Bunun üzerine Hz. Cebrail (a.s): "Ey Allah'ın Rasûlü, bunun ne demek olduğunu biliyor musun? Bunun manası: ***"O rahmetiyle önce günahları affeder, daha***

---

627 Zebidi, İthaf, XI, 348; Deylemi, Firdesü'l-Ahbar, No: 3225; Suyuti, es-Sağır, No: 4601; Elbani, Daife, No: 330.

628 İbnu Sa'd, Tabakat, II, 149; Bezzar, el-Bahru'z-Zehhar, V, 308 (No: 1925); Heysemi, ez-Zevaid, IX, 24; Elbani, Daife, No: 975.

629 Rivayeti İbnu Asakir Enes'den rivayet etmiştir. Bkz: Al Muttakî el-Hindî, Kenzu'l-Ummal, No; 10179; Münzirî, et-Terğîb, IV-94

sonra onları keremiyle/cömertliği ile iyilik ve sevaba çevirir, demektir," dedi.[630]

Bir gün Allah'ın Rasûlü (s.a.v), bir adamın: "Allah'ım senden nimetin tamamını isterim" dediğini duydu. Adama: ***"Bunun ne demek olduğunu biliyor musun?*** diye sordu, adam: "Hayır bilmiyorum," diye cevap verdi; Allah Rasûlü (s.a.v): ***"Nimetin tamamı cennete girmektir,"*** buyurdu.[631]

Yüce Allah, İslam dinini bize ihsan buyurmakla üzerimizdeki nimetini tamamladığını haber vermiştir. İşte bu, müminlerin cennete gireceğini gösterir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: ***"Bu gün size dininizi kemale erdirdim; üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve din olarak sizin için İslam'a razı oldum."***[632] Biz bu konuda Allah Rasûlü'nün söylediklerine inanıyor, Allah'ın sonsuz keremiyle günahlarımızı affetmesini diliyoruz.

Yüce Allah şöyle buyurmuştur: ***"Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar. Sana olan nimetini tamamlar."***[633]

Hz. Ali'nin rivayet ettiği bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Kim bir günah işler de Allah onun günahını dünyada gizlerse, Allah dünyada gizlediği şeyi ahirette ortaya çıkarmayacak kadar kerem/cömertlik sahibidir. Kim bir günah işler ve bu yüzden dünyada cezalandırılırsa; Yüce Allah, onu ahirette ikinci kez cezalandırmayacak kadar adalet sahibidir."[634]

Bir başka rivayette: ***"Allah, kimin dünyadaki günahını gizlerse ona ahirette azap etmez,"*** buyrulmuştur.

Seleften/önceki alimlerden birisi demiştir ki:

"Günah işleyen herkes işlediği günahı Allah'ın himayesi ve perdesi altında iken yapmaktadır. Allah kimi himayesine alır üzerine perdeyi örterse, onun ayıplarını gizler. Kimin üzerinden perdeyi kaldırırsa, o kimse rezil olur.

---

[630] Zebidi, İthaf, XI, 348. Ebu'ş-Şeyh, Kitabu'l-Azame, 75. (Beyrut, 1994) Burada konuşma Hz. İbrahim (a.s) ile Cebrail (a.s) arasında geçmiştir.

[631] Tirmizî, Deavat, 93. Tirmizî rivayeti hasen bir senedle rivayet etmiştir.

[632] Maide 5/3

[633] Fetih 48/2

[634] Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 99, 159; Hakim, Müstedrek, IV, 388

Denilmiştir ki: "Kim dünyada günahlarının ortaya çıkmasıyla rezil olmuşsa, bu durum günahlarının keffareti sayılır; ayrıca ahirette bu günahlar ortaya konup kula hesabı sorulmaz."

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Kul bir günah işlediğinde peşinden Allah'a istiğfar ederse Allah meleklere: Şu kuluma bakın, bir günah işledi ve yaptığı günahı affedecek ve günahtan dolayı kendisini cezalandıracak bir rabbinin olduğunu bildi; şahit olunuz, ben onu affettim,"* buyuruyor.[635]

Muhammed b. Musap demiştir ki: Esved b. Salim kendi el yazısı ile bana bir mektup gönderdi, orada şöyle diyordu: "Kul, haddi aşıp aşırı giderek bir günah işlediği zaman ellerini kaldırır ve: "Allah'ım" diye duaya başlar. Melekler, sesini Allah'a ulaşmaktan alıkor. Üçüncü ve dördüncü kez yine: "Allah'ım" der; melekler yine sesini engeller. Son kez aynı sözü tekrarlayınca Yüce Allah: "Ne zamana kadar kulumun sesini engelliyeceksiniz? Kulum kendisini affeden bir rabbinin olduğunu bildi; şahit olunuz ki ben onu affettim," buyurur.

Bir kudsî hadiste şöyle rivayet edilmiştir:

"Kul bir çok günah işlese ve günahları gök boşluğunu dolduracak dereceye varsa bile benden mağfiret dilediği ve affımı umduğu müddetçe onu affederim."[636]

Bir başka kudsî hadiste şöyle rivayet edilmiştir:

"Kulum, yer dolusu günahlarla bana gelse, ben de yer dolusu mağfiretle onu karşılarım. Yeter ki bana hiçbir şeyi ortak koşmasın"[637]

Diğer bir hadiste şöyle buyurulmuştur:

"Kul günah işlediği zaman, melek altı saat kalemi kaldırır ve günahı yazmadan bekler. Kul, tövbe ve istiğfarda bulunursa, onu yazmaz; aksi takdirde onu bir günah olarak yazar"[638]

Bu durum bir başka rivayette şöyle geçmektedir: *"Melek, günahını yazdıktan sonra, kul tövbe ederse, amir olan sağdaki melek soldaki mele-*

---

635 Buharî, Tevhîd, 35; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 296, 405, 492.

636 Tirmizî, Daavat, 98; Darimî, Rikak, Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 167, 172..

637 Müslim, Zikir, 22; İbn Mace, Edeb, 58; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 147

638 Tabarani, el-Kebir, No: 7971; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 7049; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, X, 208.

ğe: 'sen onun günahını sil, ben de buna karşılık alacağı on iyilikten birisini siler dokuz sevap yazarım.' der. Böylece kulun kötülüğü silinmiş olur.."

Denilir ki: Yüce Allah sağdaki meleğin kalbine, soldaki meleğe verdiğinden daha fazla rahmet vermiştir. Ayrıca onu soldaki meleğe amir yapmıştır. Kul iyi bir iş yaptığı zaman sağdaki melek sevinir.

Denilir ki, kul bir iyilik yaptığı zaman bütün melekler sevinir ve meleklerin sevinci sebebiyle kendisine bir çok sevap yazılır.

Enes b. Malik yoluyla gelen uzunca bir hadiste şöyle anlatılmıştır: Efendimiz (s.a.v):

-Kul bir günah işlediği zaman günahı yazılır," buyurdu; orada bulanan bir Arâbî:

-Tövbe ederse ne olur?" diye sordu. Allah Rasûlü (s.a.v):

-Sayfasından silinir, buyurdu. Arâbi aynı soruyu tekrar sordu, Allah'ın Rasûlü (s.a.v) yine aynı cevabı verdi. Adam:

-Bu ne zamana kadar böyle devam eder? Deyince; Allah'ın Rasûlü (s.a.v):

"Kul tövbe ve istiğfarda bulunduğu sürece devam eder. Kul, mağfiret dilemekten bıkmadığı müddetçe, Allah affetmekten bıkmaz," buyurdu. Sonra devamla:

"Kul bir iyilik yapmak istediği zaman, sağdaki melek onu iyilik olarak yazar. Ancak niyet ettiği şeyi yaparsa on kat sevap yazar, bu sevap yedi yüze kadar çıkar. Bir hata yapmaya niyet ettiği zaman, bir şey yazılmaz. Yapmayı düşündüğü kötülüğü yaparsa kendisi için bir günah yazılır. Bunun da ötesinde Allah'ın güzel affı vardır."[639]

Bir adam Allah'ın Rasûlü'ne (s.a.v) gelerek: "Ey Allah'ın Rasûlü! Ben Ramazan ayından başka oruç tutmam, beş vakitten başka namaz kılmam. Zekat verecek ve hacca gidecek kadar da malım yoktur. Bu durumda öldüğüm zaman yerim neresi olacaktır? Diye sordu. Allah Rasûlü,

-Cennet, buyurdu. Adam:

---

[639] Hadisin ilk kısmı hariç bkz: Buharî, Rikak, 31; Müslim, İman, 203, 204, 206; Tirmizî, Tefsîr Sûre (6) 10; Darimî, Rikak, 70; Ahmed Müsned, I, 227, II, 234; III, 149.

-Sizinle beraber mi? dedi. Allah'ın Rasûlü tebessüm etti ve:

"Evet, eğer kalbini kin ve hasetten, dilini gıybet ve yalandan, gözünü Allah'ın bakmayı haram kıldığı şeylerden ve onlarla bir müslümana eziyet etmekten muhafaza edersen benimle beraber cennete girersin,"[640] buyurdu.

Enes'den (r.a) nakledilen uzun bir haber şöyledir:

Bedevi bir adam:

-Ey Allah'ın Rasûlü, mahlukatın hesabını kim görecektir? diye sordu. Allah'ın Rasûlü:

-Allahu Teala görecektir, buyurdu. Bedevi:

-Bizzat kendisi mi görecek?" diye sordu. Allah Rasûlü:

-Evet, dedi.

Bunun üzerine adam tebessüm etti. Allah Rasûlü (s.a.v)

-Niye güldün? dedi. Bedevi:

-Kerim/cömert olan zat gücü yettiğinde affeder; hesaba çektiğinde müsamaha gösterir, dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v):

-Bedevî doğru söyledi. Dikkat ediniz Allah'tan daha çok kerem/cömertlik ve iyilik sahibi yoktur. O cömertlerin en cömerdidir," buyurdu ve şunu ekledi: *"Bedevi fakih oldu/meseleyi kavradı."*[641]

Yukarıdaki haberde şu kısım da vardır: *Yüce Allah, Kabe'yi şerefli kıldı ve onu yüceltti. Bir insan taş üstünde taş bırakmayacak şekilde Kabe'yi yıkıp yaksa, Allah'ın dostlarından birisini basite alıp hakaret etmesi kadar büyük bir suç işlemiş olmaz."*

Bedevi: "Allah'ın dostları kimdir? Diye sordu. Allah Rasûlü (s.a.v) *"Bütün müminler Allah'ın dostudur. Sen Yüce Allah'ın: "Allah müminlerin dostudur, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır,"*[642] ayetini duymadın mı? buyurdu.

---

[640] Bkz: Zebidi, İthaf, XI, 351-352; Bursevî, Ruhu'l-Beyan, II, 158-159.

[641] Zebidi, İthaf, XI, 302. Buradaki kayda göre Irakî, bu lafızlarla hadisi tespit edemediğini belirtmiştir.

[642] Bakara 2/257

Allah Rasûlü (s.a.v) başka bir hadislerinde buyurmuştur: *"Mümin Kabe'den üstündür. Mümin güzeldir, temizdir. Mümin, Allah katında bazı meleklerden daha değerlidir."*[643]

Abdullah b Amr, Ebû Hureyre ve Kab el-Ahbar'dan rivayet edilen meşhur bir haberde, şöyle anlatılmıştır: Allah Rasülü (s.a.v) Kabe'ye baktı ve:

"Sen ne kadar şereflisin, ne kadar büyüksün. Ama müminin Allah katındaki hürmeti senden daha büyüktür".[644] Dedi.

Yüce Allah peygamberlerine, veli kulları için Kabe'yi putlardan temizlemelerini emretmiş ve Kabe'yi onlarla şereflendirmiştir.

Allahu Teala kudsi bir hadiste şöyle buyurmuştur *"Kim benim bir dostumu alaya alırsa o, bana karşı savaş ilan etmiştir. Ben dünya ve ahirette dostumu savunur; intikamını alırım."*[645]

Hz. Yakup (a.s) ile ilgili haberlerde nakledildiğine göre, Yüce Allah ona şöyle vahyetmiştir: "Seni oğlun Yusuf'tan niçin ayırdığımı biliyor musun? Hz. Yakup: "Hayır" dedi. Allahu Teala: "Senin, Yusuf'un kardeşlerine: 'Korkarım ki ondan gafil olduğunuz bir sırada onu kurt yer," sözünüzden dolayı aranızı ayırdım. Sen neden kurttan korktun da benim onu koruyacağımı ümit etmedin? Niçin kardeşlerinin gafletine baktın da benim onu himaye edeceğimi düşünmedin? Benim sana olan ezeldeki inayetim sebebiyle ben kendimi senin için merhamet edenlerin en merhametlisi yaptım. Öyleyse bana güven ve ümidini bana bağla. Eğer böyle olmasaydı, sana karşı kendimi cimrilerin en cimrisi yapardım."

RECA/ÜMİT NEDİR?

Reca, bir şeyde aşırı derece istekli ve ümitli olmaktır. Bunun karşısında olan havf/ilahi korku ise, bir şeyden son derece çekinmektir. Bunun için Yüce Allah ayetinde tamahı recanın yerine, çekinmeyi de havfın yerine

---

643 İbnu Mace, Fiten, 2, 6; Tebrizi, Mişkatu'l-Masabih, No: 5733.

644 Beyhaki, Şuabu'l-İman; V, 296-297; Tabarani, el-Evsat, No: 699; Heysemi, ez-Zevaid, I, 181; Zebidî, İthafu's-Sade, IX,-173

645 İbn Mace, Fiten, 16; Tabarani, el-Kebir, No: 7880.

koymuştur. Sözü pek yüce olan Allah, ayetinde şöyle buyurmuştur: *"Onlar, korkarak ve (rahmetini) umarak rablerine dua ederler."*[646]

Bir başka ayette şöyle buyuruyor: *"Onlar ahiretten çekinir ve rabbinin rahmetini umarlar."*[647] Ahiretten çekinmek ve Rabbinin rahmetini ummak, müminlerin sıfatlarından bir sıfattır. Ve o, imanın temel ahlaklarından birisidir. Çünkü iman ancak reca/Allah'ın rahmetine güvenmekle sahih olur. Aynı şekilde iman havf/ilahi korku ile sahih olur. Buna göre, reca uçan bir kuşun kanadına benzer. Nasıl bir kuş ancak iki kanadıyla uçabilirse, Allah'tan korkan fakat O'nun rahmetine güvenmeyen kimse iman etmiş olamaz.Reca/ümit, aynı zamanda Allah hakkında hüsn-ü zan besleme ve Ondan güzel şeyler bekleme makamıdır. Bunun için Allah Rasûlü (s.a) şöyle buyurmuştur:

"Sizden birisi ancak Allah'a karşı güzel zan sahibi olarak ölsün."[648] Çünkü Yüce Allah bir kudsi hadiste:

"Ben, her kuluma benim hakkımdaki düşüncesine göre muamele ederim. Artık herkes benim hakkımda istediği gibi düşünsün,"[649] buyurmuştur.

İbn Mesud (r.a), Allah hakkında güzel zan besleyen herkese, Allah'tan istediği şeyin verileceği konusunda yemin etmiş ve: "Çünkü bütün hayırlar Allah'ın elindedir," demiştir. Yani Allah, kuluna güzel zannı verdiğine göre, düşündüğü ve istediği şeyi de verecektir demektir. Çünkü kulunun Yüce Zatı hakkında güzel zan sahibi olmasını dileyen Allah ona, istediği şeyleri de ihsan edecektir.

Yûsuf b. Esbat demiştir ki: Süfyan es-Sevrî'nin şöyle dediğini işittim: Yüce Allah'ın: *"Her işinizde ihsan sahibi olunuz. Çünkü Allah, muhsinleri/güzel iş sahiplerini sever,"*[650] ayeti, Allah hakkında güzel zan besleyiniz anlamındadır.

---

646 Secde 32/16

647 Zümer 39/9

648 Müslim, Cennet, 81, 82; Ebu Davud, Cenaiz, 13; İbn Mace, Zühd, 14; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 293, 315.

649 Hadisin birinci bölümü muttefikun aleyhtir. Bkz. Buharî, Tevhîd, 15, 35; Müslim Tevbe, 1. İkinci bölümü için bkz: Gazâlî, İhya, IV, 145 ilgili dipnot.

650 Bakara 2/195

Allah'ın Rasûlü (s.a) ölmek üzere olan bir adamın yanına girdi ve Ona:

-Kendini nasıl buluyorsun? diye sordu. Adam:

-Kendimi günahlarından korkar ve rabbinin rahmetini ümit eder bir vaziyette buluyorum, dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.v):

"Bu durumda bu iki hasleti (korku ve ümidi) kalbinde bulunduran herkese Allah ümit ettiğini verir ve korktuğu şeyden onu emin kılar,"[651] buyurdu.

Bunun için Hz. Ali (r.a), ilahi korkunun deli gibi ettiği ve kendisini ümitsizliğe sevkettiği birisine: "Senin Allah'ın rahmetinden umudunu kesmen, işlediğin günahtan daha büyük bir suçtur," demiştir.

Hz. Ali (r.a) doğru söylemiştir. Çünkü, günahlara bulanmış bir insanın tek huzur ve ümit kaynağı olan Allah'ın rahmetinden ümit kesmesi, işlediği günahlardan daha büyüktür. Çünkü o insan, kendi heva ve hevesiyle Allah'ın ümit bağlanacak sıfatlarını yok saymış ve; kendi kötü sıfatlarıyla Yüce Allah'ın keremi hakkında hüküm vermiştir. İşte işlediği günahlar büyük günahlardan olsa bile, bu yaptığı daha büyük günahlardandır.

"Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayınız,"[652] ayet-i kerimenin tefsiri hakkında şöyle denmiştir: "Nefsini tehlikeye atan kimse, büyük bir günah işler, tövbe etmez, kendisini tehlikeye atar, peşinden de: Ben helâk oldum, artık bana hiç bir şey fayda vermez" der. Ayette böyle yapmak yasaklanmıştır.

Ancak reca/Allah'tan ümitlî olmak, yüksek bir makam ve şerefli bir hâldir. O, ancak ilim ve haya ehli şerefli insanlara yaraşır. Bu reca, havf makamından sonra meydana gelen bir hâldir. İnsan onunla üzüntüden kurtulur ve günahların kirlerinden uzaklaşarak rahat eder.

Kim havfı tanımazsa, recayı da tanımaz. Kim havf makamını elde etmezse, sağlam ve temiz bir şekilde reca ehlinin makamlarına yükselemez. Her kulun recası, ondaki ilahi korku derecesinde olur. Kul, korkulan sıfatlardan kendisine açılan manaları keşfettiği ve sevilen ahlakî güzelliklere ulaştığı oranda recayı elde eder.

---

651 Tirmizî, Cenaiz, 11; İbnu Mace, Zühd, 31

652 Bakara 2/195

Eğer kul, günahlar, kusurlar ve sebepler gibi yaratıklar yoluyla gelen şeylerden korkma makamında bulunduruluyorsa, bu makamlara uygun reca makamlarına yükseltilir. Bu durumda Allah'ın vadinin gerçekleşeceğini, günahların mağfiret edileceğini, insanı cennete teşvik eden güzel şeyleri umarak reca makamında bulunur. İşte bunlar ashab-ı yemin diye tarif edilen cennetlik müminlerin hakka yöneliş şekilleridir.

Bazen kul, Zat-ı Bariyi müşahedeyle ilahi sıfatların tecellisini görmekten ileri gelen korku makamında bulundurulur. Mesela, bu makamdaki kimse kullar için ezeli ilimde takdir edilen hükmü, kötü akıbeti, gizli tuzak ve imtihanları, görünmeyen istidraç hallerini, ilahi kudretin bir anda yakalamasını, Yüce Allah'ın büyüklük ve kahrının kulda hükmetmesi gibi ilahi sıfatların tecellilerini müşahede eder. Bulunduğu bu makamdan muhabbet ve rıza makamına yükseltilir. Artık korku yerine Allah'ın güzel ahlaklarını, ilahi cömertlik ve ihsanı ifade eden isimlerini, O'nun sonsuz ihsan, ikram, lütuf ve hediyelerini düşünerek, reca makamında bulunur; korku ümide döner.

Burada reca ehlinin makamlarındaki müşahedelerinden bütün bildiklerimizi haber vermemiz doğru olmaz. Çünkü bu ilmî bütün müminlere açmak uygun değildir. Her şeyi söylemek bu ilim ve hallerden nasibi olmayanları büyük bir fitneye düşürür. Onlar ancak ehline mahsus ilim ve hallerdir. Onlara ancak muhabbet ehli kimseler yönelir ve elde etmek için gayret gösterir. Muhabbet de ancak kalp korkudan tamamen kurtulduktan sonra elde edilir. Nefislerin çoğu, ancak korku ile ıslah edilir. İnsanların çoğu, kötü ahlaklı hizmetçiye benzer. Onlar ancak kamçı ve sopa ile düzgün hareket ederler. Bazıları da ancak kılıçla hizaya gelir.

Kulun reca hâlinin güzel olmasının alametlerinden birisi, ümidin içinde gizli olarak ilahi korkunun da bulunmasıdır. Çünkü insan, gönlünde bir şeye karşı ümit oluştuğunda, ona karşı kalbindeki beklentisinin ve rağbetinin büyüklüğü oranında onu elden kaçırmaktan korkar. Bu durumda insan, bir taraftan ümit hâlini yaşarken, diğer yandan ümit ettiği şeyi kaybetme korkusundan kurtulamaz.

Aslında ümit, korku sahipleri için bir rahatlık sebebidir. Bu nedenle Araplar recaya havf da derler. Çünkü onlar, birbirinden ayrılmayan iki vasıftır. Araplarda, bir şey diğer şeyin lazımı, sıfatı veya sebebi ise; ona bu-

nun ismini verirler. Mesela: "Sana ne oluyor da bunu ummuyorsun/beklemiyorsun" ifadesini, "sana ne oluyor da ondan korkmuyorsun" ifadesinin yerinde kullanırlar. Şu ayet bu kullanışa bir örnektir.

"Size ne oluyor ki Allah'a büyüklüğü yakıştıramıyorsunuz"[653]

Müfessirler bu ayetin: "Size ne oluyor ki Allah'ın azametinden korkmuyorsunuz? anlamına geldiği konusunda ittifak etmişlerdir. Bunu şu ayetin tefsirinde de görüyoruz: *"Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa."*[654] Yani, kim Onunla karşılaşmaktan korkuyorsa.

Reca ile havfın birbirine karşı durumları gece ile gündüz gibidir. Gece ile gündüzün birbirlerinden ayrılmaları söz konusu olmadığı için, zamanın bunlardan birisiyle ifade edilmesi caiz görülmüştür. Üç gün ve üç gece dendiği gibi. Hz. Zekeriya'nın kıssasındaki şu ayet, bu anlamı desteklemektedir:

"Allah ona dedi ki: Senin işaretin, tam üç gün insanlarla konuşmamandır."[655]

Daha sonra Allahu Teala: *"Senin işaretin (alametin) insanlarla üç gün işaretten başka söz söylememendir,"*[656] buyurmuştur. Gece ile gündüz birbirinden ayrılmadığı için, birisiyle diğeri ifade edilmiş; birbirlerinin yerinde kullanılmışlardır. Çünkü her biri diğerinin içinde bulunduğu için, biri diğerine benzer. Allah'ın hikmeti ve kudretiyle birisi ortaya çıkar, onda ilahî nimetler zuhur eder. Çünkü hikmet ve nimet bakımından gece ile gündüz farklıdır. Bu nedenle gündüz olunca Allah'ın hikmeti gereği gece dürülür, gece olunca da gündüz onda saklı kalır. İşte bu, Allah'ın gece ile gündüzü birbirine katması ve birini diğeriyle örtmesidir.

Reca ve havfın melekût alemindeki durumları da böyledir. Havf ortaya çıktığı zaman kul, Allah'tan korkar ve korkutucu sıfatların tecellisini müşahedesinden dolayı onda havf hâli gözükür. Bu durumda ona havf hâli hakim olduğu için kendisine hâif/korkan denir. Ayrıca bu korkunun içerisinde reca/ümit gizli olarak bulunur. Kulda reca hâli ortaya çıkınca, onunda rububiyetin tecellisini müşahedesinden kaynaklanan reca halleri zuhur

---

653 Nûh 71/13

654 Kehf 18/110

655 Meryem 19/10

656 Al-i İmrân 3/41

eder. Bunun sonucunda kul, reca sıfatını kazanır. Çünkü artık onda galip olan hâl, recadır. Bu durumda havf, kulun recasında gizlenmiş olur. Çünkü reca ile havf tıpkı bir kuşun kanatları gibidir. Nasıl ki bir kuş iki kanadı ile uçar ve hayatiyetini sürdürürse; iman da reca ve havf ile canlılığını korur. Bunu terazinin her iki kefesine benzetenler de olmuştur. Yani mümin reca ile havf dengesini, terazi gibi dengeli tutmalıdır. Mutarrif'in (rah): "Eğer mümin kulun recası ile havfı tartılsa birbirine denk gelir," sözü de bunu anlatmaktadır..

Bu ölçü, kulun recanın hakikatini bilmesi ve ümit bağladığı şeyi istemesindeki sadakatini tanıması için temel bir kaidedir. Havf ve recanın birbirini dengelemesi konusunda müminler iki makama sahiptir. Bu makamların en yücesi "mukarrabûn" makamıdır. Bu, havfa vesile olan sıfatların ve ilahi ahlâkın müşahedesinden kaynaklanır.

İkincisi ise ashabü'l-yemîn olan müminlerin makamıdır. Bu da ilahi hükümlerin güzelliğini ve taksimlerdeki hikmetini yakinen bilmeye dayanır. Bu arada şu gerçeğin de bilinmesi gerekir: Yüce Allah yarattıklarına kendi tercihi ve fazlı ile nimet vermektedir. Bunda hiç kimsenin bir zorlaması yoktur. Allahu Teala, kendilerine bunu bildirdiği zaman, onlar, daha işin başında bütün nimetleri Allah'tan beklerler.

Hz. Musa'ya (a.s) iman etmeleri sebebiyle kendilerine nimet ikram edilen sihirbazların daha sonra mağfiret dilemeleri buna bir örnektir. Onlar şöyle demişlerdi: *"Biz ilk iman edenler olduğumuz için, Rabbimizin hatalarımızı bağışlayacağını umarız."*[657]

Yani Allah şurada bizi ilk iman edenlerden kıldığına göre; ilk müminler olmamız hasebiyle bizi mağfiret etmesini umarız, dediler ve Yüce Allah'ın rahmetine ümit bağladılar. Öte yandan Yüce Allah, nimet verip, sonra nimetini geri aldığı ve kendisi de bundan dolayı umutsuzluğa kapılan insanı kınamıştır. Bu konuda Yüce Allah:

"Eğer insana tarafımızdan bir rahmet (nimet) *tattırır da sonra bunu ondan çekip alırsak, tamamen ümitsiz ve nankör olur,"*[658] buyurmuştur. Daha sonra Yüce Allah, nimetin geri alınmasına sabreden ve güzel işlere

[657] Şuarâ 26/51
[658] Hud 11/9

devam eden salih kullarını ayrı tutarak şöyle buyurmuştur: *"Ancak sabredip güzel işler yapanlar böyle değildir."*[659]

Rivayet edildiğine göre Lokman (a.s) oğluna şöyle demiştir:

"İmtihanından emin olmayacak bir şekilde Allah'tan kork. Allah'a beslediğin ümidin korkundan daha çok olsun." Oğlu: "Babacığım bunları nasıl yapabilirim ki? Benim tek kalbim vardır," deyince, Hz. Lokman:

"Sen müminin iki kalp sahibi olduğunu bilmiyor musun? Birisi ile Allah'tan korkar, diğeri ile O'na ümit bağlar," dedi. Yani demek istiyor ki, havf ve reca, müminin kalbinden çıkmaması gereken iki önemli sıfattır. Bu nedenle mümin iki kalp sahibi gibidir.

İnsanlar dört tabaka hâlinde bulunurlar. Bir diğer ifade ile dört tabaka şeklinde yaratılmışlardır. Her bir tabakada bir sınıf bulunur.

Birinci sınıf; mümin olarak yaşar, mümin olarak ölür. Bu insanların recası/ümidi hem kendileri için hem de diğer müminler içindir. Çünkü Allah, kendilerine ikramda bulunmuştur; onlar da kendilerine verilen nimetin tamamını ikram etmesini ve kendilerine verilen nimetin geri alınmamasını rablerinden ümit ederler.

İkinci sınıf; mümin olarak yaşar, ama kafir olarak ölür. İşte bu, onların kendileri ve başkaları için korkmaları gerekli olan bir durumdur. Bu durum onların bu hükmün varlığını bilmeleri, fakat Allah'ın onlar hakkındaki ezelî ilmiyle verdiği hükmün ne olduğunu bilmemelerinden ileri gelir.

Üçüncü sınıf; kafir olarak yaşar, mümin olarak ölür.

Dördüncüsü; kafir olarak yaşar, kafir olarak ölür. Bu iki hüküm insanların Allah'ın rahmetinden ümitli olmalarını gerekli kılmıştır. İkincisi müşrik içindir. Onu gördükleri zaman, zahirine bakarak ümitsizliğe kapılmamalıdırlar. Bu konudaki recanın taşıdığı ikinci bir korku da, kişinin bu hâl üzere ölmesi ve bu zahir durumun Allah katında gerçek olmasıdır. Bu dört hükmü bilmesi mümine havf ve recayı birlikte kazandırır. Böylece durumu dengeli bir hâle girer. Çünkü bu durumda olan kimsenin imanı dengededir.

Dengeli mümin, insanlar hakkında zahire göre hüküm verir ve gizli sırları gaybı bilen Allah'a bırakır. Hiç bir kimse hakkında zahire bakarak kö-

[659] Hud 11/11

tülükle hüküm vermez; bilakis onun hakkında Allah'tan ümitli bulunur. Yine mümin, kendi nefsi ve başkası için zahirine bakarak kesin iyilerden olduğuna şehadette bulunmaz. Tam tersine Allah katında, netice itibariyle kötülerden olacağından korkar. Ancak olgunluk hâli; kişinin kendisi için korkması, başkaları için ise ümitli bulunmasıdır. Çünkü kamil insanlar, güzel zanla ibadet ederler, insanlar hakkında güzel düşünce içinde bulunurlar; kalplerinin temiz olduğunu düşünerek insanlar için mazeretler ortaya koyarlar. Onların gizli işleri her şeyin kendisine arz edileceği Yüce Allah'a havale ederler, hükmü Ona bırakırlar. Bununla beraber kamil müminler kendi nefisleri hakkında iyi düşünmezler. Çünkü onlar nefislerinin sıfatlarını bilir, onu kötülerler. Sahip oldukları güzel manevi halleri, kendilerinin iyi olduğu konusunda bir delil olarak kullanmazlar. Bütün bunları kendileri hakkında taşıdıkları endişeden ve nefislerinin asıl hâlini gizlemekten korktuklarından dolayı yaparlar. Bu iki durum kimde ters dönerse o aldanmıştır. Bu kimse kendisi hakkında iyi, başkaları hakkında kötü düşünür. Bunun bir neticesi olarak insanlar hakkında havf, kendi nefsi hakkında reca duygularını besler. Artık kendi noksanlık ve kusurları için mazeretler uydurur fakat diğer insanların hep kötülük içinde olduklarını düşünür Bu hâ- ayşenl, münafıkların ahlakı ve düşüncesidir.

RECA EHLİNDE BULUNMASI GEREKEN SIFAT VE AHLAKLAR

Reca sahibi, içinde bulunduğu makamdan kaynaklanan özel bir hâle sahiptir. Bu hâli yansıtan bazı alametler vardır.

Recanın alametlerinden biri, kulun ameline devam etmesi, salih amel ve nafilelerle Allah'a çokça yaklaşmaya çalışmasıdır. Çünkü reca ehli, Rabbi hakkında güzel zan sahibidir ve O'nun hakkında güzel ümidini muhafaza eder. Bilir ki, kendisine emrettiği iyi işleri Yüce Allah mecburiyetten değil, kendi lütfu ile kabul eder. Yine yaptığı kötülükleri Yüce Allah'ın ihsanı ve keremi ile örttüğünü bilir. Allah bütün bunları bir zorlama ile değil, kendi lütuf ve ihsanı ile yapmaktadır. O, kulun kendisine güzel zannı sebebiyle ikram etmektedir. Süfyan-ı Sevrî'nin (rah) de dediği gibi; kim bir günah işler, günahının Allah tarafından takdir edildiğini bilerek mağfiretini

beklerse, Allah onu affeder. Çünkü Allah bir topluluğu kınayarak şöyle buyurmuştur:

"Rabbiniz hakkında beslediğiniz zan var ya, işte sizi o mahvetti."[660] Buna benzer bir başka ayette ise Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Kötü zanda bulundunuz ve helaki hak etmiş bir topluluk oldunuz."*[661] Yani helâk olmuş insanlar oldunuz. Yüce Allah'ın bu hitabından, Allah hakkında hüsnü zan beslemenin kurtuluş vesilesi olduğu anlaşılmaktadır. Bir haberde şöyle rivayet edilmiştir:

"Kim bir günah işler de bu kendisini üzerse, istiğfarda bulunmazsa bile günahı affolur."[662]

Reca makamının da diğer yakin makamları gibi farz olan kısmı vardır. Kulun Mevlası, yaratıcısı, mabudu, rızkını veren Rabbinin ihsan ve ikramından dolayı Onun rahmetinden ümitli olması farz kılınmıştır. Yoksa Rabbinin ihsan ve ikramlarını bırakıp, nefsinin sıfatlarına ve kötülüklerine ümit beslememelidir.

Sehl (rah) şöyle demiştir: "Kim nefsine ve amellerine bakarak Rabbinden bir şeyler dilerse, duası kabul olunmaz. Ta ki Allah'ın keremine ve fazlına nazar edip, duasının kabul edileceğine kesin olarak inanıncaya kadar bu böyle devam eder."

Kesinlikle ifade ediyoruz ki, Allah'tan bir dilek ve istekte bulunan kişi, nefsine ve amellerine bakarak istekte bulunuyorsa, kesinlikle recasında ihlaslı değildir. Çünkü nazarında Allah'a bir başkasını ortak koşmuştur. İhlas sahibi olmayan kimse, yakîn sahibi olamaz. Oysa Allah ancak ihlas ve yakîn sahibi müminin duasını kabul eder. Kul, tevhidi müşahede ettiği ve Allahu Teala'nın vahdaniyetine nazar ettiği zaman ihlas ve yakîn sahibi olur. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Dua ettiğiniz zaman kabul edileceğine inanarak dua yapın. Çünkü Allahu Teala ancak yakinen inanan ve içten dua edenin duasını kabul

---

660 Fussilet 41/23

661 Fetih 48/12

662 Aynı konuda Benzer bir hadis için bkz: Tabarani, el-Evsat, No: 1697; Heysemi, ez-Zevaid, X, 211. Bu manayı destekleyen ve içteki pişmanlığın tövbe kabul edildiğini belirten bir hadis için bkz: Hakim, Müstedrek, IV, 243.

eder."[663] Çünkü Allah, kimi kendisine dua etmeye sevk ederse, ona ibadetten bir kapı açar.

Bir başka haberde: *"Dua ibadetin yarısıdır."*[664] buyrulmuştur.

Yüce Allah ancak ihlasla yapılan duaları kabul eder. Kişinin duasına verilecek en az karşılık, bu duanın on katından yedi yüz katına kadar sevap verilmesidir. Duanın en üstün tarafı ve en kıymetli yanı ise, Allah'ın ahirette ona aklına gelmeyecek ve dünyanın tamamından daha hayırlı şeyler ihsan etmesidir. Bu sonuç, Rabbinin kendisine rahmet nazarı ile bakması onu tercih etmesiyle elde edilir.

Dua ile elde edilecek nimet, başına gelmesini istemediği, bilgisi olsaydı başından savacağı bir belanın Allah tarafından defedilmesidir. Bu konuda Rasûl-i Ekrem (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Günah olan bir iş ve akraba hukukunu çiğneyecek bir şey istemedikten sonra, duasının kabul edileceğine inanarak dua eden her kula Allahu Teala muhakkak şu üç şeyden birini verir: Ya duasını kabul eder; istediği şeyi verir. Yahut iyilik yerine bir kötülüğü ondan giderir. Veyahut ahirette ona istediğinden daha hayırlı şeyleri verir."[665]

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa (a.s): "Ya Rabbi, en fazla kime kızarsın?" diye sorduğunda, Allahu Teala:

"Hükmüme, kaderime razı olmayana ve benden hayır dilediği halde kendisine verdiğim şeyden hoşlanmayan insana," buyurmuştur.

Bir başka habere göre Hz. Musa (a.s): "Ya Rabbi en fazla sevdiğin ve en çok kızdığın şey nedir? diye sormuş, Allahu Teala da:

"En fazla sevdiğim ve en çok hoşuma giden şey, hükmüme rıza göstermek; en çok kızdığım şey ise kişinin nefsini övmesidir," buyurmuştur.

Rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v): *"Bana tavsiyede bulun,"* diyen bir adama şöyle buyurmuştur:

---

[663] Tirmizi, Deavat, 65; Hakim, Müstedrek, I, 393; Ahmed, Müsned, II, 177.

[664] Bu lafızlarla tespit edilemedi. Ancak "Dua ibadetin ta kedisidir." Ve "Dua ibadetin özüdür." Hadisleri meşhurdur. Bkz: Tirmizi, Deavat, 1; İbnu Hıbban, Sahih, No: 790; Hakim, Müstedrek, I, 491.

[665] Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 18; Ebu Ya'la, Müsned, No: 1019; Hakim, Müstedrek, I, 393, Bezzar, Müsned, No: 3143.

-Hakkında hükmettiği hiç bir konuda Allah'a itiraz etme."[666]

Başka bir hadiste şu olay anlatılmıştır:

Allah Rasûlü (s.a.v) bir gün semaya doğru baktı ve güldü. Kendisine, neden güldüğü sorulunca, şöyle buyurdu:

"Allahu Teala'nın mümin kulu hakkındaki kazasına ve kaderine bakarak hayret ediyorum. Yüce Allah'ın her hükmü mümin için hayırlıdır. Eğer ona rahatlık ve huzur verse, mümin ona razı olur. Bu kendisi için hayırdır. Ona sıkıntı ve darlık verse, ona da razı olur. Bu da kendisi için hayırlı olur."[667]

Kim Allah hakkında güzel zan sahibi olursa, Allah'a yakınlık nimetine kavuşur. Bu yakınlık kulun kendisini Allah'a teslim etmesine bir kuvvet olur.

Bir başka hadiste: *"Allah hakkında güzel düşünce içinde bulunmak, Allah için yapılan güzel ibadetlerdendir,"*.[668] buyrulmuştur. Bunun bir örneği de şu ayetin tefsirinde görüyoruz: *"Adem (ilham yoluyla) Rabbinden bir takım kelimeler aldı."*[669]

Hz. Adem'in Yüce Allah'tan gelen bir ilhamla öğrendiği kelimeler onun şu sözleridir. Hz. Adem (a.s) Allahu Teala'ya:

-Ey Rabbim! İşlediğim bu günah tamamen nefsimden midir? Yoksa beni yaratmadan önce senin benim için ezelde takdir ettiğin bir şey midir? Diye sordu. Allah Teala:

-O, seni yaratmadan önce ezelî ilmimde takdir ettiğim bir şeydir, buyurmuştur. Adem (a.s);

-Allah'ım onu benim için takdir ettiğin gibi, affetmeni diliyorum" dedi.[670] Allahu Teala'nın Hz. Adem'e (a.s) ilham ettiği kelimelerin bu dua olduğu söylenmiştir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

---

[666] Benzer bir hadis için bkz: Heysemî, Mecma'uz-Zevaid, I, 59; Zebidî, İthaf, IX, 140.

[667] Buharî, Cenaiz, 37; Merda, 75; Müslim, Vasiyyet, 5; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 173, 177, 182; III, 117, 184; IV, 332, 333, VI, 15, 16..

[668] Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 297, 304, 359, 407, 491.

[669] Bakara 2/37

[670] Suyuti, ed-Dürrü'l-Mensur, I, 144; Ebu'ş-Şeyh, Kitabu'l-Azame, No: 1023.

"Allahu Teala kıyamet gününde kuluna: Gördüğün bir kötülüğe karşı çıkmaktan seni engelleyen şey neydi? diye sorar. Eğer Allah kuluna kendisini kurtaracak delilini telkin ederse kul: " Ya Rabbi senin rahmetine güvendim, insanlardan korktum" der. Bunun üzerine Yüce Allah: "Seni affettim" buyurur." [671]

Meşhur olan bir hadiste şu olay anlatılmıştır:

"Bir adam, insanlara karşı iyi davranır, ödünç para verir, onlara genişlik sağlar, işleri zorluğa sokmazdı. Bu insan bunlardan başka hiç bir hayırlı iş yapmadan öldü. Yüce Allah, onu huzuruna aldığında, kendisine: "Biz kullara genişlik sağlamaya senden daha ehiliz," buyurdu ve adamı Allah'ın rahmetine güvenmesi ve güzel zannı sebebiyle afetti." [672]

Reca sahipleri, reca ile elde edilecek faziletler konusunda farklı derecelere sahiptirler.

Mukarrebûn sınıfında olan arifler, en büyük paya göz dikip ümit bağladılar. Bunlar ilahi yakınlık, Allahu Teala ile meclis kurma ve yakinen tanıdıkları ilahi sıfatların tecellilerini ulaşma gibi manevi nimetlere ulaşma arzusudur. Bu, onların Allahu Teala'yı tanımalarından ileri gelmektedir.

Ashabu'l-yemin sınıfından olan reca ehli ise, Allah'ın vadettiğine inanarak, onun vereceği bol ikram ve ihsanlara ümit bağlamaktadırlar.

Hayırlı amellerle gönlün huzur bulması, bu amellerin elden kaçırılmasından korkarak hemen onları yapmaya koşmak, sonra bunların kabul edilmesini ummak reca ehline gereken şeylerdir. Aynı şekilde kötülüklerden kaçınmak, vaat edilen ilahi müjdelere ulaşmak ve çok acıyan, çok seven Yüce Mevla'ya yaklaşmak ümidiyle nefisle mücahede yapmak da recanın gereği olan amellerdir. En doğru söz sahibi olan Allahu Teala'nın şu sözü de bu tür bir recayı/Allah'ın rahmetini ummayı ifade etmektedir:

"İman edenler ve hicret edip Allah yolunda cihad edenler var ya; işte bunlar, Allah'ın rahmetini umabilirler." [673]

---

671 İbn Mace, Fiten, 21; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 27, 29

672 Buharî, Enbiya, 54; Müslim, Musakat, 30, 31; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 263, 339; IV, 120.

673 Bakara 2/218

Allah'ın Rasûlü (s.a.v) gerçek muhacir ve mücahidi açıklarken ederken şöyle buyurmuştur:

"Asıl muhacir/hicret eden, kötülükten kaçan kişidir."[674] ***Gerçek mücahit, Allah yolunda nefsiyle savaşan kimsedir."***[675]

Şunlar da Allah'ın rahmetine ümit bağlayan reca ehli kimselerde bulunması gereken amellerdir: Allahu Tealanın kelamını çokça okumak, Yüce Mabuda bir hizmet olan namazı hakkıyla kılmak, gizli -açık, az-çok eldeki malı Allah yolunda harcamak, dünya ticaretini bu işlere engel yapmamak. Allahu Teala'nın gerçek reca sahiplerini tanıttığı şu ayetteki sıfatlara sahip olmak:

Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan *(Allah için)* ***gizli ve açık sarf edenler, asla zarara uğramayacak bir kazanç umabilirler."***[676]

Şunlar da Allah'ın rahmetine ümit bağlayan reca ehlinde bulunması gereken amellerdir: Gece vakitlerinde teheccüd için kalkıp uzun uzun namaz kılmak, uzanıp yattığında dua ile meşgul olmak. Bu hâl, kalplerde yer eden ilahi korkudan ileri gelmektedir. Yüce Allah bir ayet-i kerimede reca ehlini bu sıfatlarıyla şöyle tanıtmıştır:

"Yoksa geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden, ahiretten çekinen ve rabbinin rahmetini dileyen kimse, *(o inkarcı gibi)* ***midir?*** *(Rasûlüm!)* ***De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"***[677]

Yüce Allah, reca ve havf ehlini ve geceleyin secde ederek namaz kılanları alim sıfatıyla tanıtmıştır. Ayetten anlaşıldığına göre, Allah'tan korkmayan ve Allah'ın rahmetini ummayan kimse alim sayılmaz. Çünkü alim olan korkar. Korkmazsa o, gerçek alim değildir. İlimle isyan birbirine zıt şeylerdir.

---

674 Buhari,, İman, 4, 5; Ebu Davud,cihat, 2, Nesai, İman, 8; 9, 11; Darimi, Rikak, 4, 8, Ahmed, Müsned, 160, 163

675 Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 11123; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, I, 54

676 Fâtır 35/29

677 Zümer 39/9

Mukarrebûn sınıfındaki ariflere göre reca, yakîn makamlarının ilkidir. Reca sıddıkların en belirgin, en açık vasfıdır. Bir insanda şu vasıflar toplanmadıkça o kimsenin kalbi olgunlaşmaz, kendisi hakikate ulaşamaz. Allah'a iman ve O'na hicret, nefis mücahedesi, Kur'an tilaveti, namazı hakkıyla kılmak, Allah yolunda mal sarfetmek, geceleri namazı kılmak ve bütün bunlarla beraber Allah'ın azabından korkmak ve azaba sebep olan hallerden çekinmek. Bu saydıklarımız özetle reca ehlinin vasıflarıdır. Onlar yakîn sahiplerinin ilk halleridir. Sonra insanda sahip olduğu bu sıfatlar sayesinde hasıl olan gaybı keşf halleri, manevi ilim ve nurlar arttıkça amellerinde yeni artışlar meydana gelir, zahiren ve batinen kalp ve azalarıyla ilgili amelleri çoğalır.

Özetle şunu söylemek mümkündür:

Havf ile reca iki makama giden iki değişik yoldur. Havf, alimler için ilim makamına giden bir yoldur. Reca ise, amel edenler için amel makamına giden bir yoldur. Yüce Allah, reca/ümit sahiplerinin güzel amelleriyle birlikte korku içinde olduklarını bildirmiştir. Çünkü onların recası ilahi korku ile kuvvet bulmaktadır. Ayrıca bu korku reca hâlindeki sadakatı kemale erdirmektedir. Allahu Teala şöyle buyurmuştur:

"Onlar, Rablerine döneceklerine inandıkları için, yapmakta oldukları işleri kalpleri ilahi korkudan titreyerek yaparlar."[678]

Yine Yüce Allah onların vefa hallerinden ve hayırlı işlerinden haber vererek şöyle buyurmuştur:

"Daha önce biz ailemiz içinde bile *(ilâhî azaptan)* ***korkardık. Allah bize lutfetti de bu cehennem azabından kurtardı."***[679]

"Onlar, verdikleri sözü yerine getirirler, felaketi her yanı saran kıyamet gününden korkarlar."[680]

Havfın reca ile irtibatlı olması açısından durum böyledir. Kendisinde reca hâlini gerçekleştiren insanı, umduğu şeye ulaşamama korkusu sarar. Arap dil bilimcileri: ***"İman edenlere söyle; Allah'ın*** *(ceza)* ***günlerinin geleceğini ummayanları bağışlasınlar,"***[681] ayetinin tefsirinde: "Onlar Allah'ın

---

[678] Müminun 23/60

[679] Tûr 52/26-27

[680] İnsan 76/7

[681] Casiye 45/14

vereceği cezadan korkmayanlardır," demişlerdir. Cenab-ı Allah'ın bu azap günlerini ummayanlar hakkındaki emri böyle olduğuna göre; Onun affını ve ihsanını bekleyenlere ne derece rahmet edeceğni düşünün artık. Hatta bazıları: ***"Siz Allah'tan onların ümit etmedikleri şeyleri bekliyorsunuz"***[682] ayetini: "Siz onların korkmadığı şeylerden korkuyorsunuz" şeklinde tefsir etmişlerdir. Eğer ilim adamlarına göre reca ile havf aynı şeyler olmasaydı, biri diğeri ile tefsir edilmeyecekti.

Şu haller de recanın gereği olan amellerdendir: Halvet yerlerinde Allah ile ünsiyet elde edip, huzur bulmak. Allah ile ünsiyet kazanmanın bir şekli de ilim ehli ile ünsiyet/dostluk ve muhabbet etmek, velilere yakın olmaya çalışmak, hayırlı insanlarla oturmak suretiyle aradaki yabancılığı kaldırmak, onların yanında gönül ve ruh ferahlığı duymaktır.

Şu haller de reca ehlinin amellerindendir: Salih amellerin manevi tadını tadarak ve hayırlarda koşarak hayır ve takvada yardımlaşmanın nefse verdiği ağırlığın ortadan kalkması, insanları iyilik ve takvaya teşvik etmek, iyilikleri yapamadığına üzülmek ve yaptığı zaman sevinmek. Şu hadis bunu ifade etmektedir:

"Kimi iyilikleri sevindiriyor, kötülükleri üzüyorsa o kimse gerçek mümindir."[683]

Bir başka haberde şöyle buyurulmuştur:

"Ümmetinin seçkinleri iyilikte bulundukları zaman sevinir, kötülük yaptıkları zaman istiğfarda bulunurlar."[684]

Çünkü mümin, işinde yakîn üzere hareket eden ve dininde basiret sahibi olan kişidir.

Havf ve reca, Allah'a yakîn derecesinde inanan bir müminin sıfatıdır. Bu sıfattaki mümin, bir iyilik yaptığı zaman sevabına inanarak yapar. Çünkü o kesin olarak bilir ki, Allah o amel için ne vaat etmiş ise hepsi doğrudur. Bu vaadi yapan zat çok cömerttir. Bu kimse bir günah işlediğinde de kesin olarak bunun kötü olduğunu bilir; onun yüzünden ilahi azaba uğrayacağından korkar. Çünkü o şunu bilir: Bu günah için haber verilen ve sa-

---

682 Nisa 4/104.

683 Ahmed, Müsned, I, 18; Nesai, Sünen-i Kübra, No: 9221; Tabarani, el-Evsat, No: 6479; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 7994.

684 Ebu Nuaym, Hilye, IV, 120; Suyuti, es-Sağir, No, 3974; Elbani, Daife, No: 3557.

kındırılan azap gerçekten korkunçtur; azap tehdidinde bulanan zat ise çok büyüktür.

Kim Allah'a itaat etmenin, Allah'ın rızasına ve sevgisine götürdüğünü kabul ederse yapacağı budur. Çünkü ilim bunu göstermektedir. Allah'ın dünyada razı olduğu şey salih amel ve itaatir. Artık nasıl olur da Allah'ın razı olduğu şey onu sevindirmez! Yine kim günah işlemenin Allah'ın gazabına ve hoşnutsuzluğuna götürdüğünü kabul ederse ki -ilim bunu göstermektedir- o zaman işlediği günahtan üzülür. Çünkü dünyada Allah'ın gazabı günahlardadır. Yarın kıyamet günü bu gazap azap sebebi olacaktır.

En doğru söz sahibi Allahu Teala bu konuda şöyle buyurmuştur: ***"Allah'ın gazabı sizin kendi nefislerinize olan gazabından daha büyüktür."***[685]

Deniliyor ki kafirler, cehennem ateşinde yandıklarını gördüklerinde, kendilerine: "Sizin dünyada günah işleyerek nefislerinize yaptıklarınız bundan daha büyüktür," diye seslenilir. Nitekim Allah'ın rızası yarın müminler için bir nimet olacaktır. Bu gün Allah'ın rızası Allah'ın taatine ve rızasına uygun olarak iyi işler yapmalarındadır. İşte yakin bir ilimle bu gerçekleri keşfeden kulun sıfatı ve hâli budur.

Hz. Peygamber'den (s.a.v) rivayet edilen şu hadis bunun delilidir: Zeyd el-Hayl (r.a)[686] Allah'ın Rasûlü'ne (s.a.v) gelerek:

-Allah'ın istediği ve istemediği kimselerin alamet ve özelliklerini sormak için sana geldim, dedi. Allah'ın Rasûlü (s.a.v) kendisine:

-Ne halde sabahladın?" diye sordu. Zeyd (r.a):

-Hayırlı işleri ve hayır ehlini seviyorum. Gücüm yettiğince hayır işlere koşuyorum. Ona verilecek sevabına kesin olarak inanıyorum. Hayırlı bir işi kaçırdığım zaman üzülüyor ve hayıflanıyorum. İşte bu halde sabahladım, dedi. Bunun üzerine Allah'ın Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurdu:

---

685 Mümin 40/10.

686 Bu zatın tam ismi Zeyd el-Hayl b. Mühelhel b. Zeyd. .. Münehheb et-Tâî'dir. (Bkz: Zebidî, İthaf, XI, 331). Rasulullah (s.a.v.) Efendimiz, bu zatın ismini "Zeyd el-Hayr" olarak değiştirmiştir. Bkz: Tabarani, el-Kebir, No: 10474.

-Bunlar Allah'ın sevdiği kişilerde bulunmasını istediği alametlerdir. Eğer Allah senin için başka bir durumu murat etseydi, seni ona hazırlar ve sevk ederdi. Sonra da hangi çukurda helak olduğuna aldırış etmezdi."[687]

Şunlar da Allah'ın rahmetine güvenen reca ehlinde bulunması gereken hallerdir: Allah'a güzel kulluktan zevk almak, azamet sahibi Allah'a dua ve yalvarışı bir nimet bilmek, kendisine çok yakın olan Yüce Zatın kelamını dinlemeye kulak vermek, Allah'ın sevgisi için her şeyini ortaya koymak, Onun güzel affı ve bol ihsanları için güzel zan beslemek.

Ariflerden birisi demiştir ki: Tevhid için bir nûr, şirk için de bir ateş vardır. Tevhidin nuru, müminin işlediği kötülükleri, şirkin müşrikin iyiliklerini yakmasından daha fazla yakar, yok eder."

Süleyman et-Teymî ölmek üzereyken oğluna: "Bana recadan bahseden hadisler oku. Ta ki Yüce Allah'a güzel zan içindeyken kavuşayım," demiştir.

Aynı şekilde Süfyan es-Sevri de (rah), ölüm döşeğinde yatarken etrafında toplanan alimler, kendisine Allah'ın rahmetini ve ona güvenmesini anlatıyorlardı.

Ahmed b. Hanbel de, ölüm esnasında oğluna: "Bana Allah'ın rahmetine güvendiren ve Allah'a karşı güzel düşünmeyi öven hadisleri anlat," demiştir. Eğer ümit ve güzel zan üstün makamlardan olmasaydı, ilim adamları son nefeslerinde bunları istemezlerdi. İşte onlar dünyadan ayrılma anında ve Mevlâ ile buluşma zamanında bunları istemişlerdir ki, hayatları onlarla noktalansın. Çünkü onlar hayatları boyunca Yüce Allah'tan güzel ölüm istemişlerdir. Bunun için denilmiştir ki: "Müminin yaşadığı sürece korku içinde bulunması, ölüm gelip çatınca ümit hâlinde olması daha faziletlidir."

Yahya b. Muaz (rah) reca makamları hakkında şöyle demiştir: "Bir saatlik tevhid inancı elli senenin günahlarını siliyorsa, elli senelik tevhid inancı günahları ne yapar, bir düşünülmelidir."

Ebu Muhammed Sehl (rah) korkunun ancak reca ehli için sahih olacağını söylemiştir. Bir diğer seferinde de şunları söylemiştir:

---

687 Tabarani, el-Kebir, No: 10474; İbnu Adiy, el-Kamil, II, 22; Heysemi, ez-Zevaid, VII, 194; Zebidî, İthaf, XI, 331.

"Alimler istedikleri şeylerden mahrum bırakılmışlardır; ancak korku ehli alimler bunun dışındadır. Korkanlar da yolda kalmışlardır; ancak reca sahipleri bunun dışındadır. Onlar isteklerine ulaşacaklardır."

O, recayı muhabbetin makamlarından biri sayıyordu. Oysa alimlere göre reca muhabbet makamlarının ilkidir. İnsan, ilahi rahmetten ümidi ve Allah'a karşı güzel düşüncesi oranında muhabbette yükselir.

ALLAH'IN RAHMETİNİN GENİŞLİĞİ

Reca ile ilgili rivayet edilen bütün hadislerin avam halka anlatılması uygun değildir. Fakat bunlardan ilk akla gelen bazı hadisleri burada zikredeceğiz. Allah Rasülü (s.a.v) buyurmuştur ki:

"Allah cehennemi kendi fazlu rahmetinden bir asa olarak yarattı. Onunla kullarını cennete sevk etmektedir."[688]

"Allah buyuruyor ki: Ben insanları yarattım ki onlar benden istifade etsinler, ben onlardan değil."[689]

Ata b. Yesar'ın Ebu Said el-Hudrî'den rivayet ettiği bir hadis-i şerifte Allah'ın Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Allah her şey için, ona galip gelecek başka bir şey yaratmıştır. Kendi rahmetini de gazabına galip kılmıştır."[690]

Bir meşhur hadiste şöyle buyurulmuştur: ***"Allah mahlukatı yaratmadan önce, kendisi adına: "Şüphesiz rahmetim gazabımdan öne geçti," diye yazmıştır."***[691]

Ayrıca Muaz b. Cebel ve Enes b. Malik'ten nakledilen meşhur hadisler vardır. Bu hadislerden bir kaçını nakletmekte fayda vardır:

"Kim Lâ ilâhe illâllah derse (ve bu inanç üzere ölürse) cennete girer."[692]

---

[688] Zebidi, İthaf, XI, 353. Irakî, bu lafızlarla hadisin aslını bulamadığı belirtir.

[689] Zebidi, İthaf, XI, 353. Buradaki kayıt şöyledir: Kuşeyri'nin risalesinde, bu söz Hz. İbrahim'e vahyedilmiş bir söz olarak nakledilmiştir.

[690] Hakim, Müstedrek, IV, 249; Bezzar, Müsned, No: 3255; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, X, 213

[691] Buharî, Tevhîd, 15, 22, Müslim, Tövbe, 14-16..

[692] Nesaî, Ameli'l-Yevm, s. 604; Hakim, Müstedrek, IV, 251; Münzirî, Terğîb,. II, 422.

"Kimin son sözü Lâ ilâhe illâllah olursa cehennem ateşi ona dokunmaz."[693]

"Kim şirk koşmadan Allah'ın huzuruna çıkarsa kendisine cehennem ateşi haram olur."[694]

"Kalbinde zerre ağırlığı iman olan kimse ateşe girmez."[695]

"Kafirler Allah'ın rahmetinin genişliğini bilselerdi, hiç kimse O'nun rahmetinden ümitsiz olmazdı."[696]

Yüce Allah en büyük günahları dahi affedeceği konusunda şöyle buyuruyor: *"Nihayet kendilerine açık deliller geldikten sonra buzağıyı tanrı edindiler. Biz onu da affettik."*[697]

Yüce Allah böylece evliyasına hitap ederek ilahi hükümlerin yüce iradenin nasıl cereyan ettiğini bildirmiştir. *"Size (Kur'an ve sünnet gibi) apaçık deliller geldikten sonra, eğer haktan saparsanız, şunu iyi bilin ki Allah azizdir, hakimdir."*[698] Azizdir, çünkü ona ancak O'nunla ulaşılır. Hakimdir, çünkü mutlak iradesiyle kullarına hükmeder, sonra da büyüklüğüne bakmadan bütün günahlarını affeder. Bu, aynen kendilerini bütün aleme üstün kıldığı kimselerin yani İsrail oğullarının kafirlerin sözlerini söyledikleri halde bunun kendilerine zarar vermemesi gibidir. Onlar Hz. Musa'ya şöyle demişlerdir:

"Ey Musa! Onların tanrıları olduğu gibi, sen de bizim için bir tanrı yap! dediler. Musa dedi ki: Allah sizi alemlere üstün kılmışken ben size Allah'tan başka bir tanrı mı arayayım?"[699]

Hz. Ali (r.a) Calut adında bir Yahudiye bu ayet-i kerime ile karşılık vermiştir. Şöyle ki adam Hz. Ali'ye: Siz peygamberinizden sonra otuz sene durabildiniz; sonra birbirinizin boynunu vurup kanını akıttınız," dedi. Buna

693 Ebû Davud, Cenaiz, 6; Hakim, Müstedrek, I, 500.
694 İbnu Mace, Diyat, 1; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 362; 421.
695 Müslim,-İman, 39, 148.
696 Buharî, Rikak, 19; Müslim, Tövbe, 23; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 334.
697 Nisâ 4/153.
698 Bakara 2/209.
699 A'raf 7/138-140.

karşılık Hz. Ali: "Siz de denizden çıktıktan sonra ayaklarınız kurumadan, Hz. Musa'ya: *"Bize onların ilahı gibi bir ilah yap!"* dediniz, karşılığını verdi.

Allah'ın Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"İnsanlara rableri hakkında konuştuğunuz zaman, onları korkutacak ve nefret ettirecek şeyleri konuşmayınız."[700]

Başka bir hadis-i şerifte:

"Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz; kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız."[701] buyurulmuştur.

Allah'ın Rasûlü (s.a.v) sahabelere vaaz ederken:

"Eğer siz benim bildiklerimi bilseydiniz az güler çok ağlardınız,"[702] buyurdu. Bunun üzerine gökten Cebrail (a.s) geldi ve Rasûlullah'a: "Allahu Teala: ***"Neden kullarımı ümitsizliğe sevk ettin?"*** buyuruyor, dedi. Bunun üzerine Allah'ın Rasûlü (s.a.v) sahabelerin yanına geldi, kendilerine Allah'ın rahmetinin genişliğini anlattı ve onları ümit sahibi olmaya teşvik etti.[703]

Bir gün Allah' ın Rasûlü (s.a) ***"Kıyamet vaktinin sarsıntısı müthiş bir şeydir,"***[704] ayetini okudu ve sahabelerine: ***"Bunun hangi gün olduğunu biliyor musunuz?"*** diye sordu ve cevabı kendisi vererek şöyle buyurdular:: ***"O gün Hz. Adem'e (a.s) kalk ve zürriyetinden cehennemlik olanları ayır ve ateşe gönder," denilir. Adem (a.s): "Ne kadar göndereyim?" der. Kendisine her ümmetten doksan dokuz kişiyi cehenneme, birisini cennete gönder denir."*** Bu sözü işittikten sonra Sahabe gece gündüz ağlamaya başladılar ve işlerini bıraktılar. Bunun üzerine Allah'ın Rasûlü (s.a.v) yanlarına gelerek:

"Size ne oluyor! Siz, diğer ümmetler arasında, simsiyah bir öküzün vücudundaki beyaz bir kıl mesabesinde azsınız,"[705] buyurdu.

---

700 Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, I, 191; Ali Muttakî el-Hindî, Kenzu'l-Ummal, III, 5307.

701 Buharî, İlim, 11; Müslim, Cihad, 5.

702 Buharî, Kusûf, 2; Müslim, Salat, 112.

703 Benzer bir rivayet için bkz: Taberi, Camiu'l-Beyan, VIII, 52. (Beyrut, 1995); İbnu Kesir, Tefsir, IV, 540 (Riyad, 1997).

704 Hac 22/1

705 Tirmizî, Tefsiru sure (23), 2. Ayrıca bakınız: Buhari, Enbiya, 7; Müslim, İman, 222; Hakim, Müstedrek, II, 385.

Bir meşhur hadiste şöyle buyurulmuştur:

"Eğer günah işlemeseniz, Allah günah işleyen bir kavim yaratır, daha sonra kendilerini affeder."[706] Bir başka rivayette:

"Allah sizi dünyadan alır, yerinize günah işleyen ve O'nun da mağfiret edeceği bir kavim getirir,"[707] buyrulmuştur.

Çünkü Allah gafûr ve rahîmdir. Yani mağfiret etmek ve merhamette bulunmak O'nun yüce sıfatlarındandır. Öyleyse bu sıfatlarının gereğini yapmak için günah işleyen kimseler gerekmektedir ki bu sıfatlarını onların üzerinde icra etsin. Marifet ilminde de denildiği gibi; Allah'ın her isminin bir sıfatı ve her sıfatın da bir fiili vardır. İşte burada marifetin sırrı yatmaktadır. İşte havassın/seçkin velilerin marifeti bu kısma girmektedir.

Bu manada İbrahim b. Edhem'in (rah) şu sözü nakledilmiştir:

"Karanlık ve yağmurlu bir gecede tavaf ederken, tavaf esnasında, Mültezem'de kapının yanında durdum ve Allah'a şöyle dua ettim: "Allah'ım! Beni bütün günahlardan muhafaza et; öyle ki sana hiç isyan etmeyeyim." Bunun üzerine Beytullah'ın içinden bana şöyle bir ses geldi: "Ey İbrahim sen benden ismet sıfatıyla bütün günahlardan korunmayı istiyorsun; bütün kullarım da bunu istiyor. Eğer hepsini günahtan korursam, rahmetimi kime ihsan edeceğim ve kimi affedeceğim?"

Hasan-ı Basrî (rah) demiştir ki: "Eğer insan günah işlemese kuş gibi uçup giderdi. Fakat Yüce Allah günahlarla onun kanatlarını kırmıştır."

Buna benzer bir hadiste, Allah Rasûlü (s.a.v):

"Eğer hiç günah işlemeseniz; sizin için günahlardan daha kötü bir şeyden korkarım," buyurdu. Kendisine:

-Nedir bu korktuğunuz şey? diye sorulduğunda:

-***Ucup/kendini ve ibadetini beğenmektir,*** buyurdu.[708]

Yemin olsun ki ucup/kendini beğenmişlik, kibirli nefsin sıfatlarından birisidir. O bütün amellerin sevabını yok eden, kalbe ait büyük günahlardandır. Oysa diğer günahlar nefsin kötü arzularına bağlı çirkin ahlaklardır.

---

[706] Tirmizî, Cennet, 13; Beyhaki, Şuabu'l-İman No: 7103.

[707] Müslim, Tövbe, 9, 11; Tirmizi, Cennet, 2; Ahmed, Müsned, I, 289, II, 305.

[708] Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 7255; Bezzar, Müsned, No: 3633; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, X, 260; Elbani, Sahiha, No: 658.

Bir kimsenin şehvetine bağlı on kötü ahlaka bulaşması, kendisi için, kalbe ait günahlardan tek birine bulaşmaktan daha iyidir. Kalbe ait günahlara kibir, ucup, kin, haset, övülme sevgisi ve halk içinde anılma arzusu gibi kötü ahlakları örnek verebiliriz. Çünkü bunların bir kısmında Allah'ın sıfatlarına ait özellikler vardır. Onların bazısı da şeytana ait sıfatlardır. Şeytan bu tür sıfatlar yüzünden helak olmuştur. Halbuki nefse ait kötü arzular onun yaratılışında bulunan sıfatlardır. Adem (a.s) bu arzu yüzünden rabbine isyan etti ama daha sonra rabbi onu affetti, tövbesini kabul edip kendisine doğruyu gösterdi.

Bişr b. Haris demiştir ki: "Nefsin övülmek karşısında rahatlaması günahlardan daha zararlıdır."

Yusuf b. Hüseyin, cinsiyeti karışık bir muhannesi gördü ve kendisini küçük görerek ondan yüz çevirdi. Adam ona baktı ve:

-Sende bulunan bu hâl, kötü sıfat olarak sana yeter, dedi. Yusuf b. Hüseyin irkildi ve:

-Sen hakkımda ne biliyorsun? diye sordu; muhannes:

-Çünkü sana göre, sen benden daha üstünsün/ kendini benden daha hayırlı görüyorsun, dedi. Yusuf bunun üzerine hatasını kabul etti, tövbe ve istiğfar ederek oradan ayrıldı.

Reca sahibi ariflerden birisi Bakara süresindeki borç ayetini okuduğu zaman sevinir ve bu ayetle ile gönlü hoş olurdu. O ayeti okuduğunda Allah'ın rahmetine güveni ve ümidi artardı. Kendisine:

-Bu ayette kulu Allah'ın rahmetine güvendirecek bir şey yok. Sen bu sonuca nereden varıyorsun?"diye sorulunca, şöyle demiştir:

-Hayır, onda insana büyük ümit veren bir mana mevcuttur.

-Nasıl? diye sorulunca, şu cevabı vermiştir:

-Dünyanın tamamı ahiret yanında azdır. İnsanın dünyadaki rızkı daha azdır. Rızkı içindeki bu borç ise daha da azdır. Yüce Allah bu konuda ihtiyatlı davranmamızı istemiş; bize şefkat göstererek borçlarımızı şahitlerle ve belgelerle kaydetmemizi tavsiye etmiş ve bu konuda Kur'an-ı Kerim'deki en uzun ayeti indirmiştir. Dünyada bizimle bu kadar ilgilendiğine göre, ahiretteki nimeti ne kadar büyük olacaktır kim bilir? O ahiret ki orada nefsimi azaptan kurtaracak hiç bir karşılığı ve bedeli yoktur."

Yine Yüce Allah'ın rahmetine güvenenlerden birisi: *"Halbuki o gün onlar için, Allah tarafından hiç hesaba katmadıkları şeyler ortaya çıkar,"*[709] ayet-i kerimesini okuduğu zaman umutlanıyor; Yüce Allah'tan dünyada hiç beklemediği cömertlik, kerem ve ihsanıyla ahirette muamele göreceğini i düşünüyordu.

Cüneyd-i Bağdadî demiştir ki: "Cömertlik ve ihsanla bakan bir göz, kötüleri de iyilere katar."

Bununla ilgili olarak hadislerde şöyle buyrulmuştur:

"Yüce Allah kıyamet günü hiç kimsenin aklına gelmeyecek kadar fazla mağfiret edecektir. Öyle ki şeytan dahi kendisine de bir pay düşer mi diye umutlanır."[710]

"Allah'ın doksan dokuz rahmeti vardır. Dünyada bunlardan sadece birisini ortaya çıkarmıştır. Canlıların bir birine acıması bu rahmet sebebiyledir. Anne çocuğuna o rahmetle acır. Hayvanlar yavrularına o rahmet sayesinde şefkat gösterir. Kıyamet günü olduğu zaman bu rahmet diğer doksan dokuz rahmetle birleştirilir Allah onunla bütün mahlukata rahmet eder. Her rahmetin genişliği yer ve gök genişliği kadardır."[711].

"Allah ancak (azıcık imanı ve hiçbir hayrı olmayıp) helaki hak edeni helak eder."[712]

İlim ehlinden birisi demiştir ki "Yüce Allah kıyamet günü bir günahı affettiği zaman, onu işleyen diğer bütün insanları da affeder." Allah'ın Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Amel ediniz, amelinize sevininiz. Bununla birlikte biliniz ki hiç kimseyi ameli kurtaramaz."[713]

Başka bir hadiste Allah'ın Rasûlü (s.a.v):

"Sizden birinizin ameli onu ne cehennemden kurtarabilir, ne de cennete koyabilir," buyurdu. Ashab:

---

[709] Zümer 39/47

[710] İbnu Ebi'd-Dünya, Hüsnü'z -Zannı Billah, No: 94; Tabarani, el-Kebir, No: 3021 Heysemi, ez-Zevaid, X, 216

[711] Buharî, Edeb, 19; Müslim, Tövbe, 17, 20.

[712] Müslim, İman, 208; Ebu Avane, Müsned, No: 242.

[713] Müslim, Münafıkûn, 73, 74; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 235

-Sizi de mi koyamaz? Diye sorunca, Hz. Peygamber (s.a.v:

-Evet beni de koyamaz. Ancak Allahu Teala beni rahmetiyle kuşatıp ihsanı ile cennete koyacaktır, buyurdu.[714]

Hz. Peygamber'in (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Ben şefaatimi ümmetimden büyük günah işleyenler için sakladım."[715] Başka bir rivayette:

"Siz şefaatimin muttaki ve günahtan temiz olanlara ait olduğunu mu düşünüyorsunuz? Hayır o, ümmetimden hata ve günahlara bulanmış kimseler içindir,"[716] buyrulmuştur.

Allah'ın Rasûlü (s.a.v) Muaz b. Cebel ve Ebu Musa el-Eş'arî'yi Yemen'e vali olarak tayin ederken onlara bazı tavsiyelerde bulunarak şöyle buyurmuştur:

"Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz."[717]

Müminin Allahu Teala'nın kullarına olan cömertliğini, gizli açık sonsuz ihsanlarını bilmesi, onu Allah'tan bir şey beklemekten alıkoymaz; rahmetini ümit etmekten ve zatına güzel zan ile yönelmekten gevşetmez. Müminlerin Yüce Allah'ın azamet ve ululuğunu bilmeleri onların ilahi korkusunu kuvvetlendirip kendilerini Allah'ın rahmetinden ümit kesmeye de sevk etmez. Çünkü kendisinden çekinilen zat, aslında onların gerçek sevgilisidir. Allah'ın muhabbeti onları Yüce Allah'a ısındırır ve kendilerine ümit verir. Allah'ın azamet ve heybeti ise onları ürkütür ve korkutur. Onların azamet-i ilahiyeden korkularında bir lezzet bile vardır. Onlar, ilahi sevgi içinde zevklenirken aynı zamanda bir korku da yaşarlar. Yani onlar korku ve muhabbet makamında denge içindedirler. Yüce Allah'ın kendilerine verdiği bir kuvvet ve ilim sayesinde bulundukları makamda temkin sahibidirler/o makama uymayan hal ve tavırlara girmezler. Onlar, kendisinden korkulan ve aynı zamanda sevilen Yüce Allah'ı müşahede hallerinde istikamet üzeredirler.

---

714 Buharî, Rikak, 18; Müslim, Münafikûn, 71-73; Ahmed, b.. Hanbel, Müsned, II, 235.

715 Buharî, Tevhîd, 31; Müslim, İman, 334-345; Tirmizi, Deavat, 132.

716 Ahmed, Müsned, II, 75; İbnu Asım, Sünnet, No:844. (Riyad, 1998); Heysemi, ez-Zevaid, X, 378.

717 Buharî, Cihad, 164; Müslim, Cihad, 5.

İşte bu makam için anlattıklarımız yakîn sahibi ariflerin sıfatıdır. Onlar kamil iman ehlidir, havassın safiyetine sahip yakîn sahibi insanlardır. Çünkü onlar bilirler ki Allah, bütün sıfatlarında kemal sahibidir; hiç bir sıfatında eksiklik yoktur. Rahmet ancak ilmin genişliği kadar olur. Nitekim ilim de ilahi kudretin genişliği kadardır. Müminler Kur'an'da işittikleri Yüce Allah'ın alîm ve kadîr sıfatlarını müşahede edince Onu yakinen tanıdılar. Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Ey Rabbim! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır."[718]

Ayrıca Yüce Allah'ın şu ayetinden de bu gerçeği anladılar:

"Rahmetim her şeyi kuşatmıştır."[719]

Cehennem ve onun dışındaki şeyler bu geniş rahmetin kapsamına girmektedir. Çünkü onlar da ayette geçen "her şey"in içindedirler. Yüce Allah'ın: ***"Rahmetimi takva sahiplerine yazacağım,"***[720] ayetini şöyle anlamalıdır:

Takva sahiplerine müjdelenen rahmet özel ve hususi rahmettir, o, bütün manasıyla rahmet çeşitlerini kapsamaz. Çünkü rahmetin sonu yoktur. Rahmet, sonu olmayan Rahîm sıfatına sahip Allah'ın bir sıfatıdır. Hiçbir şey Allah'ın hikmet ve kudretinin dışında olmadığı gibi, rahmetinin de haricinde değildir. Çünkü cehennem ve içindeki büyük azaplar O'nun azabının hepsi ve bütünü değildir. Kim böyle zannederse, O'nu tanımamış demektir.

Bir de Yüce Allah, mahlukatın güç yetirebileceği miktarda azabını ortaya koymuştur. Onun ortaya koyduğu mülk ve nimetler de kulların maslahat ve menfaatine göredir. Aslında halkın, kendilerine verilen nimetin ötesinde bir nimete ulaşması ve gösterilen azabın üstünde bir azabı ortaya koyması mümkün değildir. Hatta kendilerine gösterilen nimet ve azabın ötesindeki nimet ve azabı anlamaları gerekli de değildir. Çünkü Allah'ın azabı ve nimeti kendi zatı ile kaim olan mülkünün, kudretinin ve saltanatının nihayetsizliği gibi sonsuzdur. Kaldı ki halkın tamamı bunun açıklanmasına tahammül edemezler. Bu da Yüce Allah'ın sıfatlarının yüceliğinden ve isimlerinin sonsuz güzelliğinden ileri gelmektedir. Bu tür gaybe ait

---

718 Gâfir 40/7

719 A'raf 7/156

720 451 A'raf 7/156

ilimlerin açıklanmasına imkan yoktur. Kudretine nihayet, azametine ve saltanatına bir sınır olmayan Allah ne kadar yücedir.

Reca ehli müminler şu ayetlerden de bu gerçeğe şahit olmuşlardır.

"O halimdir, bağışlayıcıdır."[721]

"Allah hakkıyla bilendir, halimdir."[722]

Onlar bilirler ki Yüce Allah'ın mağfireti hilminin/af ve merhametinin genişliği kadardır. Tıpkı O'nun hilmi, ilminin genişliği kadar olduğu gibi. İşte ilahi rahmete güvenen reca ehli, Yüce Allah'ın büyük hilmini gördükleri zaman, O'nun büyük mağfiretine güvendiler. O'nun devamlı günahları gizlediğine şahit oldukları zaman, güzel affına ümit bağladılar.

Denildiğine göre Arş'ı taşıyan melekler şöyle tesbih etmektedirler:

"Ey Rabbimiz! İlminden sonra hilminle ne kadar yücesin! Kudretinden sonra affınla ne kadar yücesin."

Reca sahipleri, Kur'an'ı dinlerken çok değişik anlayışlara ulaşırlar. Bu, onların ilahî sıfatların manalarını ileri derecede bilmelerinden kaynaklanır.

Her makam sahibi ilahi tecellileri kendi makamından müşahede eder ve o makamda müşahedesine uygun şeyleri işitir. Müşahede bakımından en yüksek derecede olanlar, sırası ile sıddıklar, şehitler, salihler ve daha sonra müminlerin diğer seçkinleridir. Onlar bizzat Yüce Allah'ın yardımıyla O'nun varlığına yol bulmuşlar, O'ndan gelen bir nur ve destekle O'na nazar etmişlerdir. Onlar Allah katında farklı derecelere sahiptirler. Allah bütün kullarının yaptıklarını görmektedir.

Sehl, (rah) derdi ki: "Bu dünyada iyilik sahipleri Allahu Teala'nın geniş rahmeti içinde, kötüler ise O'nun geniş hilmi/af ve müsamahası içinde yaşar."

Allah'ın bütün sıfatları kâmildir/hiçbir noksanlık yoktur. Onların bir kısmını diğerlerine tercih edenin müşahedesi noksandır. Çünkü bu kimsenin ilmi kendisinden yüksek olanların ilminden azdır. Ayrıca makamı da hâl

721 452 İsra 17/44

722 453 Ahzab 33/51

olarak kuvvetli olan sıddıkların makamından daha geridedir. Herkesin Allah'a uzaklık ve yakınlığı müşahedesi ile belirlenir. Müşahede edilen Allah'ın sıfatları ise noksan olmaktan ve sınırlı olmaktan yücedir.

RECA İLE HAVFIN DİNDEKİ KONUMU

Reca ile havf arasında, dinimizdeki ruhsatlarla azimetler arasındaki gibi bir ilgi vardır. Bu konuda Allah'ın Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Allah dinde azimet üzere hareket edilmesini sevdiği gibi, ruhsatları ile amel edilmesini de sever."[723]

Bundan daha açık bir rivayette:

"Allah günah işlenmesini sevmediği gibi, ruhsatların kabul edilip işlenmesini sever,"[724] buyrulmuştur.

Efendimiz (s.a.v) diğer hadislerinde şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz ki bu din sağlamdır. O'na yumuşaklıkla yanaş ve Allah'a ibadeti nefsine nefret ettirme. Dinde en hayırlı amel, en kolay olanıdır."[725]

"Fazla derinliğe inenler helak oldu. (İnce eleyip sık dokuyanlar helak oldu.) Zorlanarak iyi konuşmaya özenenler de helak oldu."[726]

"Ben, hanif/şirkten uzak ve musamaha/kolaylık üzere kurulmuş bir din ile gönderildim."[727]

"Ehl-i Kitabın dinimizde nasıl bir hoş görü ve genişliğin olduğunu bilmelerini severim."[728]

En doğru söz sahibi Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur:

"O peygamber onların üzerindeki ağırlıkları ve zincirleri indirir."[729]

---

[723] Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 108, IV, 151; İbnu Hıbban, el-İhsan, No: 354; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, III, 163

[724] Heysemî, Mecmau'z-Zevâid,III, 162

[725] Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 199, IV, 338; Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, I , 62

[726] Abdurrezzak, Musannef, No:15820. Biraz değişik lafızlarla bkz: Buharî, Temennâ, 9, Müslim, İlim, 7

[727] Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 266; Tabarani, el-Kebir, No: 78768.

[728] Bkz: Ahmed, Müsned, VI, 116; Humeydî, Müsned, No: 254.

[729] A'raf 7/157

Yüce Allah, müminlerin: ***"Ey rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme,"***[730] ayetiyle yaptıkları duayı kabul etmiş ve: "Evet istediğinizi yaptım," buyurmuştur.[731]

İşte bütün bu bilgiler, akıl sahibi insanlarda Allah'ın rahmetine güvencin kuvvetlenmesine sebep olmaktadır. Nasıl olmasın ki? Kulun bir aldanmaya düşmeden Allah'ın rahmetine güvenmesinin kalpte daha ağır basmasını gerektiren rivayetler vardır. Yüce Allah'ın bir kudsi hadiste geçen şu sözü de bunu göstermektedir:

"Ben, rahmet ve affetmeye, ceza vermekten daha yakınım."

Bir hadiste: ***"İnsanlara Rableri hakkında konuştuğunuz zaman onlara korkutucu ve zora sokucu şeyler konuşmayın,"***[732] buyurulmuştur.

Hz. Ali (r.a) gerçek alimin, insanları Allah'ın rahmetinden ümitsizliğe sevk etmeyen ve Allah'ın azabından da emin kılmayan kimse olduğunu söylemiştir.

Yüce Allah, Hz. Davud'u insanlardan ayrılmış ve tek başına görünce, ona: "Ne oluyor ki böyle yalnızlığa çekildin?" diye sordu. O da: "Senin rızan için insanlara düşman oldum ve kendilerinden ayrıldım!" diye cevap verdi. Bunun üzerine Yüce Allah ona şöyle vahyetti:

"Sen benim sevgimin kullarıma şefkat göstermek ve kendilerine iyilikle ihsanda bulunmakta olduğunu bilmiyor musun? Böyle yaparsan seni dostlarımdan ve sevgililerimden yazarım. Sen kullarıma eziyet verici ve katı bir nazarla bakma! Yoksa sevabını iptal etmiş olursun! Üç şeyi iyi muhafaza et: Dostlarıma karşı ihlaslı ve samimi ol. Dünya adamlarının ahlakına uyma, din işinde benim emirlerime uy."

Yüce Allah, Hz. Davud ve diğer bir bazı peygamberlerine şöyle vahyetmiştir:

√-Beni seviniz, beni sevenleri seviniz ve beni insanlara sevdiriniz"

Hz. İbrahim (a.s) demiştir ki:

---

730 Bakara 2/286

731 Müslim, İman, 200; Tirmizi, Tefsiru Sure (2), 40; Hakim, Müstedrek, II, 286; İbnu Kesir, Tefsir, I, 737.

732 Tabarani, el-Evsat, No: 8192; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, I, 191.

-Ya Rabbi seni sevmek ve seni sevenleri sevmek anlaşıldı. Ama seni insanlara sevdirmek nasıl olur? diye sordu. Yüce Allah:

-Beni onlara güzel şekilde anın, nimetlerimi ve ihsanımı kendilerine anlatın! Çünkü onlar benden ancak güzelin ve iyiliğin meydana geleceğini bilmelidirler," buyurdu.[733]

Yezîd er-Rakkaşî, Enes'ten (r.a) şunu nakleder: Peygamberimiz (s.a.v) bir defasında:

"Size, peygamber ve şehit olmadıkları halde, peygamber ve şehitlerin bile onların Allah katındaki makamlarına gıpta ettikleri kimseleri haber vereyim mi? diye sordu. Sahabeler: "Onlar kimlerdir?" diye sordular. Allah'ın Rasûlü (s.a.v):

-Onlar Allah'ı kullarına, kulları da Allah'a sevdiren insanlardır," buyurdu. Hz. Enes diyor ki: Biz:

-Ey Allah'ın Rasûlü, Allah'ı kullarını sevdirenleri anladık. Ama kulları Allah'a sevdirenler bunu nasıl yaparlar? Diye sorduk; Allah'ın Rasûlü (s.a.v):

"Onlara Allah'ın sevdiği şeyleri emreder, haram kıldığı şeylerden de onları uzaklaştırırlar. Bu durumda insanlar kendilerine itaat ettiği zaman Allah onları sever,"[734] buyurdu.

Ebân b. Ayyâş (rah) ruhsatlardan ve ümitten çok söz eden biriydi. Vefat ettikten sonra birisi onu rüyada gördü; Ebân ona şunları anlattı:

"Yüce Allah beni huzuruna çağırdı ve: "Seni benim hakkımda konuşurken bu kadar ruhsata/genişliğe sevk eden şey neydi?" buyurdu. Ben: "Ey rabbim! Benim gayem seni kullarına sevdirmekti," dedim; o zaman Yüce Allah: "Seni mağfiret ettim," buyurdu.

Malik b. Dinar, Ebân'a uğradı. Ona: "Ne zamana kadar insanlara ruhsattan söz edeceksin?" diye sordu. O da: "Ey Ebu Yahya! Ben ümit ederim ki kıyamet günü Allah'ın affını gördüğünde sevinçten elbiseni yırtacaksın," cevabını verdi.

---

[733] Ahmed, Müsned, K. Zühd, No: 372.

[734] Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 409; Alî Muttakî el-Hindî, Kenzu'l-Ummâl, NO: 5565, 8459.

Rab'î b. Hiraş kardeşinden naklediyor. O Tabiûn'un seçkinlerindendi ve ölümünden sonra konuşan bir kimseydi. Rab'î der ki: "Kardeşim vefat ettiğinde elbisesine sardık, tabutun üzerine koyduk. O anda örtüyü yüzünden kaldırdı, doğrularak oturdu ve şöyle dedi:

"Ben Yüce Rabbimle buluştum. Beni gazaplı olmaksızın sevgiyle hoşluk ve güzellik içinde karşıladı. Ben, buradaki işi sizin düşündüğünüzden daha kolay gördüm. Sakın dünyaya aldanmayınız. Hz. Muhammed (s.a.v) ve ashabı onlara dönmemi bekliyor." Rab'î diyor ki: "Kardeşim bu sözünden sonra leğene atılmış taş gibi sessizce tekrar tabutuna yattı, daha sonra onu defnettik."

Bekir b. Süleyman demiştir ki: Mâlik'in yanına gittik. Bu gidişimiz onun vefat ettiği akşamdı. Ona kendini nasıl hissettiğini sorduk. Dedi ki: Size ne söyleyeceğimi bilmiyorum. Ancak şunu size haber vereyim ki yarın mahşer günü düşündüğünüzden daha fazla Allah'ın rahmeti ve affı ile karşılaşırsınız." Bekir demiştir ki: "Mâlik bu sözden sonra gözlerini bir daha açmadı. Sonra onu defnettik."

Yahya b. Eksem rüyada görüldü ve kendisine rabbi tarafından nasıl bir muamele ile karşılaştığı soruldu; şunları anlattı: "Allah beni huzuruna aldı ve: "Ey kötü ahlaklı ihtiyar! Sen şunu, şunu yaptın" dedi. Bunun üzerine beni öyle müthiş bir korku sardı ki, şiddetini ancak Allah bilir. Ben:

-Ya Rabbi, bana senin hakkında böyle bahsedilmedi, dedim.

-Peki hakkımda nasıl bahsedildi? Diye sordu. Ben:

-Bize Abdurrezzak Mamer'den, o da Zührî'den o da Enes b. Malik'den, o da Peygamberin Hz. Muhammed'den (s.a.v), o da Yüce Zatınızdan senin şöyle buyurduğunu nakletti:

"Kulum benim hakkımda nasıl düşünürse ben kendisine ona göre muamele ederim. Artık hakkımda istediğini düşünsün."[735] Ben senin bana azap etmeyeceğini düşünmüştüm," dedim. Bunun üzerine Allahu Teala:

-Peygamberim doğru söyledi, Enes doğru söyledi, Zühri doğru söyledi, Mamer doğru söyledi, Abdurrazzak doğru söyledi, sen de doğru söyledin," buyurdu. Bunun üzerine bir örtü içine sarıldım, güzel elbiseler giydi-

735 Buharî, Tevhid, 15; Müslim, Tövbe, 1.

rildim, cennete doğru önümde hizmetçiler yürüdü. Ben bunu görünce: "Allah'ım bu ne büyük sevinç!," dedim.

Bir haberde şöyle nakledilmiştir.

"İsrailoğullarından birisi insanlara zorluk çıkarıyor, onların Allah'ın rahmetinden ümitlerini kesiyordu. Yüce Allah kıyamet günü o adama diyecek ki: Ben de bugün seni rahmetimden ümitsiz bırakıyorum."[736]

Bir hadiste şöyle nakledilmiştir:

"İsrailoğullarından iki kişi Allah için kardeş oldular. Bunların birisi ibadet ehli, diğeri kötülüklere dalan bir kimseydi. İbadete düşkün olan abid, diğerini kötülük yapmaktan sakındırıyordu. O ise: "Allah aşkına beni kendi hâlimde bırak. Sen beni kontrol için mi gönderildin? diyordu. Bir gün abid arkadaşını büyük bir günah işlerken gördü. Kendisine kızdı ve: "Allah seni affetmez!" dedi. Allah kıyamet günü ona şöyle buyurur:

"Senin kullarıma rahmetimi kısıtlamaya gücün yeter mi? Sonra günahkara: "Git seni affettim," buyurur. Abide de: "Sana bu sözün sebebiyle ateşi gerekli kıldım," buyurur.[737]

Hadisi nakleden Ebu Hureyre demiştir ki: "Allah'a yemin olsun ki o abid, dünya ve ahiretini helak eden bir söz konuştu."

Bu konudaki bir başka rivayet şöyledir.

Yine İsrailoğulları zamanında bir hırsız kırk sene yol kesicilik yapmıştı. Bir gün Hz. İsa ve O'nun peşinden giden bir abid bu hırsızın yanından geçtiler. Bu abid Hz. İsa'nın havarilerindendi. Hırsız adam kendi kendine: "Bu zat Allah'ın peygamberidir; yanındaki ise havarilerinden birisidir. Keşke yanılarına gidip onların üçüncüsü olsaydım!" dedi. Sonra bulunduğu yerden inip havariye yaklaşmak istedi. Bu esnada nefsini küçük görüyor ve havariyi de güzünde büyüterek içinden:

"Benim gibi birisi bu abidin yanında olmamalıdır, diye düşünüyordu. Sonra havari onu fark etti ve kendini toparlayarak:

---

736 Bkz: Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 1052. Söz, Zeyd b. Eslem'e aittir.

737 Ebû Davud, Edeb, 43.

"Nasıl olur da o benimle beraber yürür, diyerek ondan ayrıldı. Hz. İsa'nın (a.s) yanına gitti ve onunla yürümeye .başladı. Hırsız gerilerinde kaldı. O esnada Allahu Teala Hz. İsa'ya (a.s) şöyle vahyetti:

"Onlara söyle, ikisi de amele baştan başlasınlar. İkisinin de amelini sildim. Havariye gelince o, kendini beğenerek yaptığı hayırlı amelleri boşa çıkardı. Hırsıza gelince; onun kendisini küçük görmesi önceki kötülüklerini sildi." Hz. İsa (a.s) kendilerine durumu bildirdi, hırsızı yolculuğunda yanına aldı ve kendisini havarilerinden biri yaptı.

Masrûk b. Ecda'dan rivayet edildiğine göre, peygamberlerden biri secdedeyken kibirli insanlardan biri onun boynuna bastı. Öyle ki, yerdeki taşlar alnına battı. Peygamber kızarak başını kaldırdı ve adama: "Git başımdan, Allah seni asla affetmez!" dedi. Bunun üzerine Allahu Teala ona şöyle vahyetti:

"Kullarım hakkında benim adıma hüküm mü veriyorsun? Ben onu affettim."

İbnu Abbas (r.a) anlatıyor: Allah'ın Rasûlü (s.a.v) sabah namazında kunût duası okuyor, müşriklere beddua ediyor ve kendilerine lanet okuyordu. Bunun üzerine şu ayet-i kerime indi: ***"Allah, kafirlerden ileri gelen bir kısmın kökünü kesmek veya onları perişan etmek ve böylece bozulmuş bir halde dönüp gitmeleri için size bu yardımı yaptı. Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur."***[738] Bu ayetin indirilmesinden sonra Allah'ın Rasûlü, bedduayı kesti. Nitekim Yüce Allah, daha sonra bunların tamamını hidayete erdirdi.[739]

Allah'ın rahmetine güvenmenin ve Yüce Allah'a karşı güzel düşünce içinde olmanın gerekli olduğu konusundaki rivayetler sayılamayacak kadar çoktur. Zaten biz de bu konudaki bütün delilleri toplamayı hedeflemedik. Onların az bir kısmını zikrederek çoğuna işaret ettik ve böylece basiretli akıl sahiplerini uyarmış olduk. Yüce Allah buyurmuştur ki: ***"Ey insan! İhsanı bol rabbine karşı seni aldatan nedir? O seni yarattı, şekillendirdi ve düzene koydu."***[740]

[738] Al-i İmran 3/127-128

[739] Buhârî, Megazî, 21; Tirmizî, Tefsîr, Sûre, 3, 12; Ahmed, Müsned, II, 104.

[740] İnfitâr 82/6

İnsanoğlu, Allah'ın rahmetiyle aldandığı halde, Allah kendisini ikaz etmektedir. Kulun bu güzel yaratılışındaki bilgisizliğine rağmen ikaz edilmesi, Allah'ın ona olan nimetini göstermektedir.

Dahhâk'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kul mahşerde amellerin ilahi huzura arzı esnasında rabbine yaklaşır. Allah: "Ey kulum amellerini mi hesaplamak istiyorsun?" diye sorar. Kul: "Allah'ım! Sen olmadan ben nasıl hesaplayabilirim ki. Sen her şeyi en iyi şekilde muhafaza edensin," der. Bunun üzerine Yüce Allah onun dünyada yaptıklarının tamamını kendisine hatırlatır. Sonra Buyurur ki:

"Sen kulumsun. Sana tanıttığım ve hatırlattığım şeyleri kabul ve ikrar ediyor musun? Diye sorar Kul, "Evet Ya rabbi," der. Bunun üzerine Allah: "Ben bunları dünyada gizli tuttum. Öyle ki sende günah kokusu dahi göstermedim ve yüzünden günahların izini sildim. İşte bu gün, bana iman ettiğin ve gönderdiğim peygamberleri tasdik ettiğin için bütün günahlarını affediyorum," buyurur.

Muhammed b. Hanefi'den rivayet edildiğine göre, babası Hz. Ali (r.a) şöyle demiştir: *"Şimdilik onlara güzel muamele et,"*[741] ayeti indiği zaman Allah'ın Rasûlü (s.a.v): "Ey Cibril 'Onlara güzel muamele et' ne demektir?" Diye sordu. Cebrail (a.s) şöyle dedi: "Sana zulmedeni affetmen ve onu cezalandırmamandır. Sonra Rasûlullah (s.a.v): "Allah keremi ile kendisinden af dileyenlere azap etmemeye daha layıktır," buyurdu. Bu konuşmadan sonra Cebrail (a.s) ağladı, Allah'ın Rasûlü (s.a.v) de ağladı. Bunun üzerine Yüce Allah kendilerine Mikâil'i (a.s) göndererek şöyle buyurdu: "Rabbiniz size selam söylüyor ve buyuruyor ki: Nasıl olur da affettiğim insanı kınarım? Bu keremime yakışmaz."

RACAYI YANLIŞ DEĞERLENDİRENLER

Kerim olan Allah'ın teşvik ettiği ibadetleri şevkle yapmak ve Rahim olan Allah'ın davet ettiği şeyleri yapmada yarışmak da recanın gereğidir. Fakat insanların günah içinde yaşayıp ve hatalara dalarak ilâhî mağfireti ummaları ve Allah'ın keremini beklemeleri, alimlere göre reca sayılmaz. Çünkü reca bir yakîn makamıdır. Günahlara dalma ise yakîn sahiplerinin

[741] Hicr 15/85.

bir sıfatı değildir. Bu bir aldanmak, Allah'tan gafil olmak ve ilâhî hükümleri bilmemektir. Böyle yapanları Allah tehdit etmiştir ve onlara mağfiretini vadetmemiştir. Yüce Allah bunları, half diye isimlendirmiştir. Half, insanların geride kalan en düşük kısmı demektir. Ayrıca Allah bunları, yüce ayetinde şiddetli bir azapla korkutmuş ve şöyle buyurmuştur:

"Onların ardından da** (ayetleri tahrif karşılığında) **şu değersiz dünya malını alıp: nasıl olsa bağışlanacağız, diyerek kitaba varis olan bir takım kötü kimseler geldi."[742]

Allah'ın rahmetine güvenme ile ilgili haberler, aldanmış insanların aldanmışlığını artırır. Günahlarının örtülmesi ve nimetlerin devam etmesi istidraç içinde olanların zararını çoğaltır. Öte yandan bu haberler, tövbe eden sadıkların, doğruların derecelerini artırır; ihlas sahibi muhabbet ehlinin de gönlünü hoş, gözünü aydın eder. Allah'ın rahmeti kerem ve haya sahibi insanların sevinci olur; günahlardan korunan ve vefa sahibi olanlara huzur ve rahatlık verir. Reca ile onların şerefli halleri daha güzel hâle gelir; hayaları artar, üzüntüleri gider ve akılları sıkıntıdan kurtulur. Bu hâl, insanlarda korkunun meydana getiremediği ibadet şevkini ve Allah'a karşı güzel düşünceyi ortaya çıkartır. Çünkü korku ile onların bir çok muamele ve ibadetleri yarım kalır; onlar korku ile amel edemezler. Reca ibadet ehlinin yolu olmuş ve onunla hedeflerine yükselmişlerdir. Bu manada Hz. Ömer (r.a) şöyle söylemiştir:

"Allah Suheyb'e rahmet etsin o, Allah'tan korkmasa bile günah işlemezdi." Yani o, günahları korkudan değil, Allah'ın rahmetine güvendiği için terk eder. Dolayısıyla reca onun yolu olmuştur. İşte bunlar gerçek reca sahipleridir. bu saydıklarımız da onların alametidir.

İşte biz, bu hedef için recayı ve safa ehlinin kalbinde güzel düşünceyi meydana getiren sebepleri zikrettik.

İnsanlara karşı iyi ahlaklı olmak, onlara sabırlı davranmak, kusurlarını affetmek, her işte idare yolun tutmak ve bütün bunları Allah'a yaklaşmak ve ilahi ahlak ile ahlaklanmak, onların sevabını Allah'tan beklemek, O'nun vaat ettiği müjdelere ermeyi arzulamak ve Allah Rasûlü'nün (s.a.v) sünnetine tabi olmak için yapmak gerçek recanın gerekli kıldığı ameller-

---

742 A'raf 7/169

dir. Ayrıca kötü arzuları terk etmek, sapıklığa götüren şehvetlerden uzak durmak ve bunları yaparken Allah'ın yüce hazinelerinden/rahmetinden bir şeyler beklemek de reca içinde yer alır.

Humeyd yoluyla gelen bir haberde Enes (r.a) şöyle demiştir:

"Rahman olan Allah'ın arşının karşısında bir köşk vardır. Hz. Cebrail (a.s) oraya varınca secdeye kapanır ve: "Ya Rabbi bunu hangi peygamber, hangi sıddık ve hangi şehid için hazırladın?" diye sorar; Allahu Teala: "Bunu kendi arzularını bırakıp benim arzularımı tercih edenler için hazırladım," buyurur.

Devamlı itaat içinde bulunmak ve her hâlde hakka uygun hareket etmek de recanın/Allah'ın rahmetine güvenmenin gerektirdiği bir hâldir. Bunu yapan kul Kerim Mevlasından büyük nimetleri ve kıymetli manevi hediyeleri bekler. Çünkü Yüce Allah'ın onun güzel zannı sebebiyle bunları kendisine vereceğini bilir. Bu konuda Hz. Peygamber'in (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Allah'tan bir şey isteyeceğiniz zaman büyük şeylere gözünüzü dikin, O'ndan Firdevs cennetini isteyin. Çünkü Allah için hiç bir şey büyük değildir."[743]

Başka bir hadiste ise şöyle buyurmuşlardır:

"Çok isteyiniz ve yüksek dereceler isteyiniz. Çünkü siz çok cömert ve ikram sahibi olandan istiyorsunuz"[744]

Bazı haberlerde şöyle rivayet, edilmiştir:

"İbadet yapmakta birbirine eşit iki adam vardı. Bunlar cennete girdikleri zaman birisi arkadaşından daha yüksek derecelere çıkarıldı.

Arkadaşı: "Ya Rabbi bu, dünyada benden daha fazla ibadet etmedi. Onu neden yüksek derecelere çıkarttın?" diye sordu. Allahu Teala şöyle buyurdu: "Çünkü o, benden yüksek dereceler istemişti. Sen ise beden sadece ateşten kurtulmayı istedin. Her birinize istediğini verdim."

---

743 Birbirini tamamlayan rivayetler için bkz: Buhari, Cihad, 4; Müslim, Zikir, 8; İbnu Hıbban, Sahih, No: 896; Ahmed, Müsned, II, 457; Beğavi, Şerhu's-Sünne, No: 1393.

744 Benzer bir hadis için bkz: İbnu Hıbban, Sahih, No: 889; Tabarani, el-Evsat, No: 2061; Heysemi, ez-Zevaid, X, 150.

Hz. Peygamber'den (s.a.v) rivayet edilen bir hadiste şu anlatılmıştır:

"Ahirette bir adam cehennemden çıkar, Allahu Teala'nın huzuruna getirilir. Allahu Teala adama: "Yerin nasıldı? Diye sorar. Adam: "Çok kötü bir yerdi," der. Allah: "Onu tekrar eski yerine götürün," buyurur. Adam yürür ve ikide bir arkasına bakar. Bunun üzerine Allah: "Neden arkana bakıyorsun?" diye sorar. Adam: "Beni çıkardığın o kötü yere geri göndermeyeceğini ümit ettiğim için arkama bakıyorum," der. O zaman Allahu Teala:

"Onu cennete götürün," buyurur.[745]

Bu haberde, kulun reca hâli onu cennete götüren bir sebep olmuştur. Nitekim yukarıda iki arkadaştan birisi için de dünyadaki ilahi korku onu cennete götüren bir sebep olmuştu.

Başka bir rivayette şöyle geçer: Allah "Onu geri ateşe götürün" buyurduğu zaman, adam hızla ateşe doğru gitti. Kendisine: "Niçin böyle yaptığı?" sorulunca: "Sana karşı yaptığım günahların cezasını dünyada çektim, artık ahiretteki azabından korkmuyorum" dedi. Bunun üzerine: "Onu cennet tarafına çevirin," denildi.

Diğer rivayette adam: "Dünyada Allah asi olduğum gibi, ahirette de asi olmaktan korktum, onun için cehenneme götürün emrine hemen uydum," dedi. Bunun üzerine Allah: Onu cennete götürün" buyurdu.[746]

Yüce Allah şöyle buyurmuştur: ***"Onlar dua ederler ve rablerine hangisi daha yakın olacak diye vesile ararlar, O'nun rahmetini umarlar ve azabından korkarlar."***[747]

Allah ilahi yakınlığa bir vesile olarak dostları için rahmetine güvenmeyi bir yol yapmıştır. Aynı şekilde kendisinden korkuyu da ilahi yakınlık için bir yol yapmıştır. Bu, ayetin tefsirlerinden biridir. Böyle tefsir yapanlar, ayette putların söz konusu olmadığını söylerler. Çünkü bu manaya göre ayet "tedûne" şeklinde okunur. Talha b. Musrif'in kıraati böyledir. Ayrıca Allah insanları kendine yaklaştıracak şeyleri aramaya teşvik ederek şöyle buyurmuştur:

---

745 Ahmed, Müsned, III, 230; Ebu Ya'la, Müsned, No: 4210; Heysemi, ez-Zevaid, X, 384. Aynı konuda kısa bir hadis için bkz: Müslim; İman, 321.

746 Benzer rivayetler için bkz: İbnu Ebi'd-Dünya, Hüsnü'z-Zanni Billah, No: 58-60; İbnu Mubarek, K. Zühd, Cüz: 16; No: 409-410.

747 474 İsra 17/57

"Ey iman edenler! Allah'tan korkun. O'na yaklaşmaya vesile arayın."[748]

İşte recanın/ilahi rahmete güvenmenin hükümleri ve reca ehlinin sıfatları özetle bunlardır. Kim bunların hepsini gerçekleştirirse, reca sahiplerinin bütün derecelerini elde eder. Allah katında mukarrabûn/ilahi yakınlığa ulaşmış kullardan olur. Kimde bu anlattıklarımızdan bir sıfat bulunursa o da, reca makamlarından bir makamda demektir.

Bilinmelidir ki, yakîn makamlarının bir kısmı diğer bir kısmını ortadan kaldırmaz; fakat her biri diğeriyle iç içe bulunur. Mesela kimde müşahede hâli galip gelirse o, kendinde hâkim olarak bulunan bu hâl ile sıfatlanır ve tanınır. Onun ulaştığı diğer makamlar kendisinde gizli kalır. Kim bir makamın amelini yapar ve ondaki ilâhî hükümleri yerine getirirse o makama intikal eder. Artık ilk makam onun için bir ilim, yerleştirildiği ikinci makam ise kendisi için manevî bir vecd olur. Vecdini gizli tutar çünkü vecd onun sırrıdır. Fakat ilim makamını başkalarına anlatabilir. Çünkü bu kimse o makamı geçmiş ve artık o makam kendisi için aleni olmuştur.

Reca makamı Allah'ın kullarını kendisine sevk ettiği manevî ordularından bir kuvvettir. Bu makamda bazı kullardan ortaya çıkan şeyler, diğerlerinde görülmeyebilir. Çünkü bazı kalpler, müşahede ettikleri ilahi ihsan ve iyiliklerle yumuşar; ilahi davete uyar, hakkı kabul eder, gördüğü bu iyilik ve ihsanlarla huzur bulur. Bu kalpler aynı sonucu korku ve tehdit ile elde edemezler. Aksine korku ve tehdit onları bu hallerden alıkor, yollarını keser. Çünkü Yüce Allah rahmetine güvenerek ümit içinde olmayı, o hallere ulaşmak için bir yol yapmıştır. Bu kalpler de ne bulduysa onda bulmuştur.

Reca, haller içinde insandaki sağlık ve zenginlik gibidir. Bir kısım insanların kalbi sıhhat ve zenginlikle kendisini toparlar, onlarla neşesini elde eder ve güzel işleri başarır. Onun hayrı bunlardadır. Bu konuda Allahu Teala kudsi bir hadiste şöyle buyurmuştur:

"Bazı kullarıma sadece zenginlik iyi gelir; onu fakir yapsam dini mahvolur. Bazı kullarıma sıhhat iyi gelir; onu hasta yapsam hastalık onun di-

[748] Maide 5/35.

nini bozar. Ben kullarımın işlerini ilmimle tedbir ediyorum. Ben onların durumunu çok iyi bilmekteyim."[749]

Bu hadiste anlatıldığı gibi; Allah'ın kullarından bazılarına sadece reca/ümit hâli uygun düşer ve onların kalpleri ancak reca ile istikametini kazanır. Bu kimsenin muameleleri ancak hüsnü zan ile güzel olur. Bu durumda reca, o insanın Allah'a giden yolu olmuş olur. Artık reca, onun Allah katındaki makamı olur. Kul onunla ilahi bilgiye ulaşır. Reca makamında kulun kalbi Allah ile olur ve huzur bulur. Şunu da hatırlatalım ki reca, kulun Allah'a giden yoludur, fakat havf/ilahi korku yolu ondan daha yakındır. Yani ilahi korku, kulu Allah'a daha fazla yaklaştırıcıdır. Allah'a daha fazla yaklaştıran makam daha yüksektir. Bunun gibi; zenginlik ve sağlık Allah'a giden iki yoldur, fakat bana göre; fakirlik ve hastalık insanı Allah'a daha fazla yaklaştırır. Allah her işinde galiptir; her hükmünü yerine getirendir.

Bize Mamer yoluyla gelen bir haberde, Hasan-ı Basri (rah) şöyle demiştir:

"İnsanların amelleri ancak Rablerine karşı düşüncelerine göre sonuç verir. Mümin, Allah'a karşı güzel düşünceye sahiptir ve bu düşünce içinde güzel amel yapar. Kafir ve münafıklar ise Allah hakkında kötü düşünceler içindedirler; bunun için kötü işler yaparlar. İnsanların çoğu bu inceliği bilmez."

En doğrusunu Yüce Allah bilir.

Reca bölümü burada bitti.



749 İbn Kesîr, Tefsîr, VII, 206 (Riyad, 1997); Heysemi, ez-Zevaid, X, 270; İbnu Receb, Camiu'l-Ulum, II, 220.

HAVF/İLAHÎ KORKU MAKAMI ve KORKU SAHİPLERİNİN HALLERİ

ALLAH'TAN KORKMANIN MANASI VE FAZİLETİ

Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Fakat onları ancak alimler düşünüp anlayabilir."*[750] Allahu Teala, ilmi akıldan üstün kılmış ve onu ilimde bir makam yapmıştır. Yüce Allah diğer ayette şöyle buyurmuştur:

"Kulları arasından Allah'tan (gereğince) ancak alimler korkar."[751] Allah haşyeti/ilahi korkuyu da ilimde bir makam yapmış ve ilmin onunla gerçekleşeceğini belirtmiştir.

Haşyet, havf makamının bir hâlidir. Havf ise gerçek takvanın adıdır. Takva, bütün ibadetleri içine alan bir kavramdır. Takva, Allahu Teala'nın önceki ümmetlere ve sonra gelenlere tavsiye ettiği bir emirdir. Bu her iki manayı Allah'ın şu ayetlerinde görmekteyiz:

"Ey İnsanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz. Ancak böylece takva sahibi olursunuz."[752]

"Sizden önce kendilerine kitap verilenlere ve size "Allah'tan korkun/takva sahibi olun" diye emrettik."[753]

Bu ayet Kur'an'ın kutbudur; yani Kur'an'ın bütün ayetleri onun üzerinde dönüp durmakta ve onda özetlenen manayı açıklamaktadır.

Yüce Allah takvayı kendine ait kılarak yüceltmiş ve onunla kullarına ikramda bulunmuştur. Ayette şöyle buyurmuştur:

---

750 Ankebut29/43

751 Fâtır 35/28

752 Bakara 2/21

753 Nisa 4/131

"Onların ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır. Fakat O'na sadece sizin takvanız ulaşır."[754] Diğer ayette ise şöyle buyrulmuştur:

"Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır."[755]

Bir hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur:

"Yüce Allah, önceki ve sonraki tüm insanları vakti belirlenmiş kıyamet gününde topladığı zaman, onlara en uzaktaki ve en yakındakilerin duyabileceği bir ses ile seslenerek şöyle der:

Ey insanlar, sizi yarattığım günden bu güne kadar sizin için sustum. Siz de bu gün bana kulak vermek üzere susunuz. İşte bunlar size karşılığı verilecek olan amellerinizdir. Ey insanlar, ben kendim için bir nesep/bağ yaptım. Siz de kendiniz için bir nesep/övünme sebebi edindiniz. Siz benim nesebime önem vermeyip kendi nesebinizi yücelttiniz. Ben: "Sizin en hayırlınız Allah'tan en çok korkanınızdır," dedim. Siz buna yanaşmayıp 'falanca kişi falancadan daha zengindir' diyerek aranızda şerefi malda mülkte aradınız. İşte bu gün ben sizin nesebinizi/ bağlandığınız ve kıymet verdiğiniz dünya itibarlarını alçaltıyor, kendi nesebimi/takva ile bana bağlananları yüceltiyorum. Takva sahipleri nerdedir? Daha sonra takva sahipleri için bir sancak dikilir. Onlar onu takip eder ve Allah onları hesapsız olarak cennete gönderir."[756]

Havf/ilahi korku ilim makamından bir hâldir. Yüce Allah, müminlere ayrı ayrı verdiği vasıfları havf sahiplerine bir arada vermiştir. Bunlar, hidayet, rahmet, ilim ve ilahi rızadır. Bu sayılan şeyler, cennet ehlinin makamlarıdır. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Rablerinden korkanlar için hidayet ve rahmet vardır."[757]

"Kulları arasından Allah'tan (gereğince) ancak alimler korkar."[758]

---

754 Hac 22/37

755 Hucurat 49/13

756 Hakim, Müstedrek, II, 464; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 5138-5140; Suyuti, ed-Dürrü'l-Mensur, VII, 579-580,

757 A'raf 7/54

758 Fâtır 35/28

"Allah kendilerinden hoşnut olmuş, olanlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır. Bu müjde, Rabbinden korkanlar içindir."[759]

Hz. Musa'nın (a.s) bir sözünde şöyle geçmiştir: "Allah'tan korkanlar için Refik-i A'lâ vardır. Hiç kimse bu konuda kendilerine ortak olmayacaktır."

Yüce Allah muttakilere dünyada özel olarak tasdik ve hakka şahitlik makamını verdiği gibi, ahirette de kendilerine Refik-i Alâ'yı verecektir. Bu anlattığımız nübüvvetten bir makamdır. Çünkü muttakiler ilim ehli olduklarından peygamberlere varistirler. Bu sebeple de onlarla beraberdirler. Yüce Allah bu beraberliği şöyle belirtmiştir:

"İşte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler ve sıddıklarla beraberdir."[760]

Daha sonra Allah, onların ulaştıkları menzili ve makamı şöyle tanıtmıştır: *"Bunlar ne güzel arkadaştır."*[761]

Yüce Allah: "onlar ne güzel arkadaş" derken, hepsini tekil bir ifadeyle zikretti. Böylece onların bir tek insan gibi bir ve beraber olduklarına dikkati çekti.

Ayette geçen "refik" cennette bir makam ismi olabilir. Çünkü Peygamberimiz (s.a.v), vefatı esnasında dünyada kalmak ile Allah'a gitmek arasında serbest bırakılınca, Refik-i A'lâ'yı istemiştir.[762]

Hz. Musa (a.s) da: "Onlar için Refik-ı-A'lâ vardır," demiştir. Bu da onların Peygamberlerle beraber olduğunu gösteriyor. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v) ayeti böyle tefsir etmiştir. Böylece Allah Resûlü de (s.a.v) bu makamı istemiş olduğundan, Allah'tan korkan muttakilerin makamı bütün makamların üstünde en şerefli bir makam yapılmıştır.

Havf/Allah korkusu imanın hakikatini kapsayan bir isimdir. Bu korku, içinde yakin bulunduğu için bir ilimdir. Allah korkusu bütün yasaklanan kötülüklerden kaçınmanın sebebidir ve aynı zamanda her hayırlı işin anah-

---

759 Beyyine 98/8.

760 Nisâ 4/69.

761 Nisâ 4/69.

762 Buharî, Megazî, 83; Müslim, Selam, 46,Tirmizi, Deavat, 76; İbnu Mace, Cenaiz, 64; Muvatta, Cenaiz, 46-47.

tarıdır. Havf makamından başka nefsin şehvetlerini yakıp yok eden bir makam yoktur.

Ebu Muhammed Sehl demiştir ki: "İmanın kemali ilimdedir, ilmin kemali ise ilahi korkudur."

O, bir başka sözünde ise: "İlim imanın kazancı/ürünü, havf da marifetin kazancı/ürünüdür," demiştir.

Ebu'l-Feyz Zunnûn el-Mısrî demiştir ki: "Sevenin kalbinde havf olgunlaşmadığı müddetçe muhabbet bardağından içmesi mümkün değildir. Allah'ı seven kimsenin cehennem ateşinden korkusu, Yüce Allah'tan ayrılık korkusu yanında büyük bir deniz yanında bir su damlası mesabesindedir."

Allah'a iman eden herkes O'ndan korkar, fakat, herkesin korkusu Allah'a olan yakınlığı oranında olur. Çünkü müslümanın korkusu, Allah'ın yüceliğine ve kudretine inanmak, güç ve kuvvetin O'na ait olduğunu kabul etmek, haber verdiği azabını ve tehdit edici cezasını tasdik etmekten kaynaklanır.

Fudayl b. İyaz demiştir ki: "Sana Allah'tan korkar mısın? diye sorulunca sükut et! Çünkü eğer: "Hayır" dersen kafir olursun. "Evet korkarım" dersen, yalan söylemiş olursun. Çünkü senin sıfatın gerçek olarak Allah'tan korkan kimselerin sıfatı değil."

Bir vaiz, hikmet ehli bir zata: "Şu insanlara baksana! Onlara vaaz veriyorum, nasihatte bulunuyorum, fakat bir türlü kalpleri incelmiyor, hiç etkilenmiyorlar!" diye şikayette bulundu. Hikmet ehlinin cevabı şu oldu: "Kalbinde Allah korkusu olmayana vaaz nasıl etki etsin ki!" Yüce Allah bu durumu, bir ayette şöyle ifade buyurmuştur:

"Allah'tan korkan öğütten alır yararlanır. En büyük ateşe girecek olan kötü kimse ise öğütten kaçınır."[763]

Yani şaki olanlar vaazdan kaçınır ve kalplerinde Allah korkusu olmadığı için nasihatten bir nasip alamazlar.

Müminlerin genelindeki Allah korkusu, zahir ilmin belirttiği şeyleri kalbin dış kısmıyla (yani taklit yoluyla sadece dille) tasdikten ibarettir. Müminlerin yakin ehli olan seçkinlerinin korkusu ise, ulaştıkları bâtın ilminin öğrettiği şeyleri kalbin içiyle (gönülden) tasdik ederek meydana gelir. Bir de

---

763 A'la 87/10-11.

sıddıklara ait olan yakine bağlı korku vardır ki bu, ariflerin ilahî sıfatları müşahedesinden ileri gelmektedir.

Bir rivayette şöyle denmiştir: "İnsan kabre girdikten sonra Allah'tan başka kendisinden korkacak bir şey kalmaz. Ancak dünyada Allah'tan gayri korktuğu şeye kabirde bir sûret verilip yani temessül ettirilip karşısına getirilir, o şey kendisini kıyamete kadar korkutur, rahatsız eder."[764]

Yakinden kaynaklanan ilahi korkunun ilk derecesi, kulun her zaman nefsini hesaba çekmesi, her an murakabe hâlinde Rabbinin hukukunu gözetlemesi ve şüpheli şeylerden kaçınıp kesin bilgi sahibi olmadığı ilimden ve fıkhî hükmünü bilmediği amellerden uzak durmasıdır.

Hz. Musa (a.s) ilgili bir haberde şöyle geçmektedir:

"Verâ sahiplerine gelince; onlar, kendileriyle hesaplaşmadığım, münakaşa etmediğim ve önündeki amelleri teftiş etmediğim kimselerdir. Onları hesap için karşıma dikmekten haya ederim."

Verâ, havfın bir hâlidir. Verâ, bütün azaları şüpheli şeylerden uzak tutmak, kalp huşusu ve Allah'a tam bir yöneliş hâli içinde, helal de olsa her şeyin aşırısından kaçmaktır.

Hz. Ali (r.a) demiştir ki: "Kim cenneti özlüyor ve arzuluyorsa nefsini şehvetlerden sıyırmalıdır. Kim de, ateşten korkuyorsa haramlardan uzak durmalıdır."

Yine takva sahibinin Allah'ın dini hakkında yanlış bir şey söylememesi, Allah'ın kitabında helal kılınmayan bir şeyi dinden saymaması, Allah Rasûlü'nün (s.a.v) sünnetinde zikretmediği ve Selef-i Salihinin konuşmadığı bir şeyi söylememesi için dilini tutması ve her işini ilme göre yapması gerekir. Yani kitapta ve sünnette mevcut olmayan şeylerden kaçınması, hakkında bilgi sahibi olmadığı şeyler üzerinde durmaması ve kendi kanaatiyle bu çeşit konulara girmemesi icap eder. Ayrıca dünyalık bir menfaat elde etmek için de bu tür konulara girmemesi gerekir.

Bütün bunlarla beraber korku ehlinin Allah'a karşı samimi olması kendisi için çok önemlidir. Ayrıca Allah için insanlara karşı samimi davranması, sonra bu samimi hâlini din ve ahiretiyle ilgili konularda devam ettirmesi gerekir. Sonra dünya ile ilgili meselelerinde de samimi olmalıdır. Önce ahi-

---

[764] Söz İbrahim er-Rakkî'ye aittir. Bkz: İbnu Recep, Ehvâlü'l-Kubûr, 64 (Beyrut, 1994).

ret ve din gelir. Çünkü ahiret işleri daha mühimdir ve din işlerinde aldatma daha büyük bir vebaldir. Bir de, en tercih edilecek iş, sonuçta dönülecek ahiret için hazırlık yapmaktır. Bu konuda Allah'ın Resûlü (s.a.v): *"Kim ümmetimi aldatırsa Allah'ın laneti üzerine olsun,"* buyurdu. Kendisine:

"Ümmetinin aldatılması nasıl olur?" diye sorulunca:

"Ümmetim içinde dinden olmayan bidatlar icat eder ve kendisine tabi olunur. İşte bunu yapan kimse onları aldatmıştır,"[765] karşılığını verdi.

İLAHİ KORKUNUN SONUÇLARI

Havfın sonucu, Allah'ı bilmek ve Allah'tan haya etmektir. Bu, devamlı kemalat olarak artış içinde olanlara verilmiş en yüksek bir derecedir. Bu haya iki şekilde kendisini gösterir. Birincisi kulun başını ve başındaki kulak, göz ve dil gibi azalarını haramlardan muhafaza etmesidir. Diğeri de, karnını ve karnını çevreleyen kalp, avret mahalli, el ve ayak gibi azalarını haramlardan korumasıdır. Bu anlattığımız, umum halka ait korku olup hayanın ilk aşamasıdır.

Havassın/seçkin müminlerin korkusuna gelince, bu korku makamında olan kimse, yemediğini kenarda biriktirmez, oturmayacağı binayı yapmaz, terk edeceği şeyleri çoğaltmaz, haktan gaflete düşmez ve asıl gideceği yer olan ahirete hazırlıkta gevşek davranmaz. İşte bu durum, zühttür. O, mukarrebun makamındaki müminlerin ileri derecedeki hayasıdır. Haya hakkındaki bu anlattıklarımız iki ayrı hadiste açıklanmıştır. Bu hadislerden biri umumi, diğeri hususidir.[766]

---

[765] Ali Muttakî el-Hindî, Kenzu'l-Ummal I, 1118; Iraki, hadisi Darekutnî'nin "el-İfrad" adlı eserinde zikrettiğini belirtmiştir. Bkz: İhya, I, 114.

[766] Müellifin umumi hadisten kasdı muhtemelen şu hadistir: **"Utanmadıktan sonra, istediğini yap."** (Buhari, Edeb, 78, Ebu Davud, Edeb, 6, İbnu Mace, Zühd, 17; Ahmed, Müsned, IV, 121.) Edebi hususi olarak anlatan hadis ise şu hadistir: Allah Rasülü (s.a.v): "Allah'tan gerçek manada haya edin." Buyurdu. Ashab: "Elhamdü lillah, bizler Allah'tan haya ediyoruz." Dediler. Allah Rasülü (s.a.v): "Benim kasdettiğim bu değildir. Allah'tan gerçek manada haya etmek; başını ve ona bağlı azalarını, karnını ve onun etrafındaki organlarını (edep yerlerini) haramdan koruman, ölümü ve çürümeyi düşünmendir. Kim ahireti isterse, dünyanın süsünü terk eder. Kim bunları yaparsa, Allah'tan haya etmiş olur." (Tirmizi, Kıyame, 24; Ahmed, Müsned, I, 387.)

İşin başında kalbini kullanmayan, ilahi korku bütün benliğini sarmayan kimsenin son deminde ölümü kolay olmaz. Marifeti yüksek ariflere göre bu kimse, takva sahiplerine imam da olamaz.

Korkunun en yüksek makamı, kulun kalbinin son nefesini nasıl biteceği korkusuyla meşgul olması, herhangi bir ilim ve amelle sakin olmaması, ilmi ne kadar yüksek olsa da hiç bir şekilde kurtulduğuna hüküm vermemesidir. Kul, ne kadar büyük olsa da her hangi bir amelini sebep göstererek kurtuluşuna kesin gözü ile bakmaması gerekir. Çünkü o, son nefesin nasıl biteceği hakkında kesin bir bilgi sahibi değildir.

Denilmiştir ki: "Ameller son durumuyla tartıya getirilir." Bu konuda Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Kul, elli sene cennet ehlinin amelini işler durur. Öyle ki, ona 'bu cennetliktir' denilir." Diğer rivayette hadis şöyle devam etmektedir: *"Öyle ki kişiyle cennet arasında bir karış miktarı mesafe kalır. Fakat daha sonra kader yazısı öne geçer; hayatı cehennemliklerin ameli ile son bulur."*[767]

Yani bu adam bu dakikadan sonra zahiri organlarıyla bir amel yapacak kadar bir zaman bulamaz. Ancak onun yaptığı iş, aklın müşahedesi ile yapılan kalbî amellerdendir. Ki bu kendisinde gerçekleştiremediği tevhid inancında şirke düşmek ve dünya hayatında müşahede edemediği yakîndeki şüphedir. Kulun gözünden perdeler kalktığı zaman bunun hakikati apaçık belli olur. Kulun sahip olduğu sıfat kendisine galip gelir ve asıl hâli ortaya çıkar. Bu durumda daha önce yaptığı kötü amelleri kendisine gözükür ve kalbi onları güzel bulur veya dili onları konuşur veya onların zevki aklını başından alır. İşte bu hâl onun ruhunu verdiği son anı olur. Bu durum, onun için ezelde takdir edilen şeydir.

Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Onların kitaptaki nasipleri kendilerine erişecektir."[768] Bu durum, ruhun bedenden ayrıldığı zamanda olacaktır.

---

767 Birbirini tamamlayan rivayetler için Bkz: Müslim, Kader, 11; Tirmizî, Kader, 48; İbn Mace, Vesaya, 3; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 382; II, 278; Bezzar, Müsned, 2159; Heysemi, ez-Zevaid, VII, 212.

768 A'raf 7/37

"Biz onların (ezeldeki) nasiplerini mutlaka eksiksiz olarak vereceğiz."[769]

Bir rivayette şöyle buyurulmuştur: *"Kul öyle amel eder ki kendisi ile cennet arasında bir deve sağımı zaman dilimi kadar mesafe kalır. Fakat neticede cehennem ehlinin ameli ile hayatı son bulur."*[770]

İşte bu, ruhun köprücük kemiğine ulaştığı ve nefesin bütün vücuttan çıkıp kalpte ve boğazda toplandığı zamanda olur. Bir karışlık mesafe veya "bir defalık deve sağımı" denen kısa zaman işte budur.

Bu hâl, onun tevhid yönünün, dalalet ve şirk yönüne çevrilmesiyle kalbinde meydana gelen değişikliktir. O esnada kuldaki dünya aklı gider, makul ilimler devreden çıkar, hiç beklenmedik şeyler onun için ortaya çıkmaya ve görünmeye başlar.

Kötü akıbet en çok üç sınıf insanda meydana gelir.

Bunların birincisi, dinde bidat çıkaran ve dini bozan insanlardır. Bunların imanları sadece aklî delillere bağlıdır. Ölüm anında Allah'ın kudretinin alametlerinden biri ortaya çıktığı zaman, bunların akılları karışır, imanları gider ve onu görmek için sabit kalamaz. Bu kimsenin durumu fitili bitip sönen bir kandile benzer.

İkincisi, kibir sahibi olup ayetleri inkar eden ve Allah'ın velilerine verdiği kerametleri kabul etmeyenlerdir. Çünkü onları bu türlü şeyleri anlamaya sevk edecek bir imanları ve onu destekleyecek yakînleri yoktur. Yakînin olmamasından dolayı kendilerine şüphe arız olur ve ölüm anında bu şüphe hâli galip gelir.

Üçüncü sınıf, birbirinden farklı üç gruba ayrılmaktadır. Bunlar kötü sonuçta birbirinden farklı oldukları gibi; diğer iki sınıftan daha aşağı bir durumda bulunurlar. Çünkü kötü sonuç da hayattaki yakin ve şüphe gibi farklı derecelerde gerçekleşir.

Bunlardan bir grup, sürekli nefsine ve ameline bakar; üstünlük taslar ve boş iddialarda bulunur. Bu gruba girenler açıkça büyük günahları işlerler ve ömrünün sonuna kadar bunda ısrar ederler. Ölüm anında gözünden perdenin kalkmasına kadar günahlara devam eder. Ayetleri gördükleri za-

---

769 A'raf 11/109

770 Bu konudaki hadisler ve kaynakları az önce geçti.

man kalpleriyle Allah'a dönmek isterler, ancak organlarla amel işlemek sona erdiği için, bu durumda hiçbir amel işleyemezler. O andaki tövbeleri kabul edilmez; kusurlarından vazgeçilmez ve göz yaşı dökmelerine acınmaz. Bunlar şu ayette anlatılan insanlardır:

"Kötülükleri yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çatınca "Ben şimdi tövbe ettim" diyenler için tövbe yoktur."[771]

Şu ayetler de bu kimselerin durumunu anlatır:

"Kendileriyle arzu ettikleri şey arasına perde çekilmiştir."[772]

"Artık o çetin azabımızı gördükleri vakit: Allah'a inandık derler."[773]

Aslında bu ayetler kafirler hakkında inmiştir, ancak içerdikleri mana, büyük günah işleyen, günahta ısrar eden fasıkları ve kalplerinde eğrilik bulunanları da içine almaktadır. Bu halde olanlar kötü sonda diğerlerine ortak olmuşlardır. Ama kötü ölümde farklı derecelere sahiptirler. Nitekim bu durumda bazılarına günahları gösterilir, ayrıca kalplerinin zikir ve ilahi korkudan uzak olmalarından dolayı günahları kendilerine tekrar hatırlatılır. Böylece günahlarına şahitlik ederek ömürlerini tamamlarlar.

İşte bütün bu sebepler insanı ilahi korkuya sevk eder ve akıl sahibi insanların kalplerini parçalar.

KORKU ÇEŞİTLERİ

Ebu Muhammed Sehl (rah) şöyle demiştir: "Mürid günaha düşmekten, arif ise küfre girmekten korkar."

Ondan daha önce Ebu Yezîd Bistamî (rah) demiştir ki:

"Evimden çıkıp camiye yöneldiğim zaman sanki belimde bir zünnar (Hrıstiyanlığın alameti olan kemeri) görüyorum. (Nefsimi şirk ve günaha istekli bir halde buluyorum). Onun beni kiliseye ve ateşe tapanların yerine götüreceğinden korkuyorum. Bu hâl camiye girene kadar devam ediyor. Camiye girince belimdeki zünnar (nefsimin kötülük arzuları) kesilip atılıyor. Bu durum bende her gün beş defa meydana geliyor."

---

[771] Nisa 4/ 18

[772] Sebe 34/54

[773] Gâfir 40/ 84

İşte bütün bunlar ariflerin, kalbin gaybı bilen Allah'ın kudretiyle nasıl süratle değiştiğini bilmelerinden kaynaklanır.

Hz. İsa'nın (a.s) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ey Havariler topluluğu! Siz günahlardan korkuyorsunuz, biz peygamberler ise küfürden korkuyoruz."

Önceki peygamberlerin haberlerinde şöyle bir olay nakledilmiştir:

Bir peygamber, senelerce çektiği fakirlik, açıklık ve sefaleti Allah'a şikayette bulundu. Bu peygamberin elbisesi yünden yapılmış bir elbiseydi. Yüce Allah kendisine şöyle vahyetti: "Senin kalbini küfürden korumama razı olmadın mı ki benden ayrıca dünyayı istiyorsun?" O peygamber pişman oldu, başına toprak saçtı ve:

"Evet ya Rabbi, ben razı oldum, beni küfürden muhafaza et, bu bana yeter," dedi.

Dikkat edilirse Yüce Allah ona daha önce verdiği peygamberlik nimetini hatırlatmadı, önüne küfür tehlikesini koydu, bununla peygamberlikten sonra da küfre düşebileceğine işaret etmiş oldu. O Peygamber (a.s), bunu kabul etti, içinde bulunduğu durumuna razı oldu ve küfürden muhafaza edilmesini istedi.

Zahidlerin imamı Abdulvahid b. Zeyd (rah) yukarıdaki iki zattan daha önce şöyle demiştir: "Ateşe girmeyeceğini düşünen kimse korkusunda sadık değildir. Yine ateşe girebileceğini düşündüğü halde orada ebediyyen kalacağından korkmayan da korkusunda sadık değildir. "

Bütün bu zatlardan önce alimlerin imamı Hasan-ı Basri (rah) şöyle demiştir: "Bin sene sonra cehennemden çıkan kimse keşke ben olsaydım."

Bu, onun ebediyyen cehennemde kalmaktan korktuğunu gösterir. Yine o: "Ateşten çıktıktan sonra, ne zaman çıkacağım hiç önemli değil!" diyordu.

İnsanın azılı düşmanı olan şeytan, ariflere tevhitte ilhad/dinden çıkaracak fikirlere saplanma yolundan girerek zarar verir. Yine şeytan ariflere yakîn hâlindeyken onları teşbih/Allah'ı yaratıklara benzetme anlayışına düşürerek ve ilahi sıfatlarda vesvese verme yoluyla musallat olur. Müritlere ise, günahlara bulaştırma ve şehvetlerine uydurma yoluyla zarar verir. Aslında

şeytan her kula düşüncesi yoluyla girer ve inancında şüphe vermeye çalışır. O aynı zamanda kula kötü arzuları güzel göstermekle uğraşır.

Bunun için ariflerin korkusu daha büyüktür. Sıddıkların ruhları kaderlerinde önceden yazılmış ilahi hükme bağlıdır. Orada kendileri için ne takdir edilmişse onu görürler. İşte korkuları bundandır. Onlar Rableri katında kendileri için "bu sadıklardandır" hükmünün verilip verilmediğini, son nefeslerinin sıdk makamında bitip bitmeyeceğini ve şu ayetle anlatılan kimselerden olup olmadıklarını bilmezler.

"Tarafımızdan kendilerine güzel akıbet takdir edilmiş olanlara gelince, işte bunlar cehennemden uzak tutulurlar."[774]

Ve yine sıddıklar şu hadis-i şerifin kapsamına girmekten korkarlar. ***"Allahu Teala buyurur ki: "Bunlar ateştedir, artık ne olsa aldırış etmem"***[775] Bu durumda onlara hiçbir bir şefaatçinin şefaati fayda sağlamaz ve kimse onları ateşten kurtaramaz. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Rasûlüm! Hakkında azap hükmü gerçekleşmiş kimseyi ve ateşte olanı sen mi kurtaracaksın?"[776]

"Fakat cehennemi dolduracağıma dair benden kesin söz çıkmıştır."[777]

Gerçekten bu ayette akıl sahibi ve düşünen insanlar için bir korkutma mevcuttur. Alimimiz Ebu Muhamammed Sehl (rah): ***"Yalnızca benden korkun,"***[778] ayetinin umumi olduğunu, yani Allah'ın yasakladığı tüm şeylerden sakınmak anlamında olduğunu: ***"Yalnız benden çekinin"***[779] ayetinin ise geçmişte/ezelde verilen hükümlerden korkmayı ifade ettiğini belirtmiştir. Bu ayet hususi bir durumu ifade eder.

Ariflerden birisi müminlerin korkusunu iki kısma ayırmıştır. Bu zat demiştir ki: "Ebrar sınıfına giren salihlerin kalbi son nefese bağlıdır; sürekli o anı düşünürler ve: "Keşke sonumuzun nasıl olacağını bilseydik!" derler. Mukarrebûn makamında olan ariflerin kalpleri ise önceden verilmiş ilahi

---

[774] Enbiya 21/101

[775] İlgili hadisler için bkz: Ahmed, Müsned, Iv, 186; İbnu Hıbban, Sahih, No: 338; Ebu Ya'la, Müsned, No: 3422; Bezzar, Müsned, No. 2143; Beyhaki, Kitabu'l-Kader, No: 63; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, VII, 185-186. Elbanî, Sahîha, I, No: 46-50.

[776] Zumer 39/19

[777] Meryem 32/13

[778] Bakara 2/41.

[779] Bakara 2/40.

hükme/kaderdeki yazıya bakar ve: "Keşke bizim için ne takdir edildiğini bilseydik!" derler.

Bu iki makam, iki aynı müşaheden kaynaklanır. Bunların biri iki halden dolayı diğerinden daha üstün ve daha geçerlidir. Bu hallerden birisi daha kâmil ve daha üstündür. Bu hâl şu sözle anlatılmıştır: "Mukarrabûnun günahları ebrârın hasenatıdır." Yani ebrar sınıfında olan salihlerin arzuladığı ve faziletli bildiği şeylerden, mukarrebun makamında olan arifler gönlünü çekerler ve onu kendileri için bir perde görürler.

Kimin hakkında azap hükmü verilmiş ve Yüce Mevlası tarafından kötü işlerinin bir neticesi olarak kötü akıbet takdir edilmişse ona hiç bir şey fayda vermez. O boşuna amel etmiş olur, Kendisine herhangi bir sevap ve güzel sonuç yoktur. Çünkü kötü akıbet bazen ömrün ortasında kendini gösterir, artık sonuna bakılmaz. İnsan kendisini bu kötü sonuca götürecek haramlara bulaşır durur ve sanki kötü son gerçekleşmiş gibi olur. Çünkü her ikisi ezelî ilimde aynıdır. Yani ömrün ortasındaki kötü son ile, ömrün bitimindeki kötü son aynıdır. Çünkü bu sonuç, o yolu açan bir sebeptir. İki vakit de sonuç olarak birdir. Artık bu kimseye haktan uzaklaşmış gözüyle bakılır. O ne yapsa ancak Allah'tan uzaklığı artar. Ecel bitip ameller sona erdiğinde bu kimse haktan uzaklıkta son noktada olur ve bu hâl içinde öbür aleme göçer. Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Allah bidat sahibinin hiç bir amelini kabul etmez.[780]

Çünkü o, Allah'ın koyduğu hükümleri kabul etmemiştir; Allah da onun amellerini kabul etmez. Bu kimse, amel olarak ne yapsa Allah'tan biraz daha uzaklaşır.

Bu konuda bir hikmet sahibi şöyle der:

Boğazına bir şey tıkanan onu su ile açar.
Ya boğazını su tıkayan kimse nasıl yapar?
Sahibinin huzurundan uzaklaştırdığı kimse ne yapar?
Ona fayda vermez tıp ve doktorlar.

İşte Hasan-ı Basrî'nin (rah) korkusu ve üzüntüsü bu gerçeği müşahede etmesinden kaynaklanıyordu. Çünkü o biliyordu ki Yüce Allah yaptığı

---

780 Bkz: Buhari, Cizye, 10; Müslim, Hacc, 85; Ebu Davud, Menasik, 95; Ahmed, Müsned, I, 81; Şatıbî, el-İtisam, I, 54, 81; Elbanî, Daîfe, III, No. 1492.

işlerde kimseye bakmaz, sonuçtan korkmaz. Bunun için o, Allah'ın kahır sıfatıyla tecelli edip onu bir kenara atmasından ve kendisini arkadaşları için bir ibret vesilesi ve emsalleri için de bir öğüt sebebi yapmasından korkuyordu.

Denildiğine göre Hasan-ı Basri, tam kırk sene gülmemiştir. O'nu otururken görsen, sanki boynu vurulmak üzere getirilmiş bir köle gibi mahzun ve garip otururdu. Konuştuğu zaman sanki ahireti görerek konuşurdu. Sustuğu zaman sanki gözleri önünde cehennem ateşi tutuşturulmuş da ona bakıyor gibi tefekkür içinde olurdu. O, şiddetli üzüntüsünden dolayı kendisini ayıplayanlara şöyle demiştir:

"Allah'ın beni sevmediği bir halde görüp de gazap ederek: Git seni affetmiyorum!" demesinden beni emin eden ne vardır? Çünkü ben, yapılması gereken işlerin dışındaki işlerle uğraşıyorum."

Allah kendisine rahmet eylesin bizler, Hasan-ı Basri'den daha fazla korkma durumundayız. Fakat onlardaki bu ilahi korku sadece günahların çokluğundan değildir. Eğer böyle olsaydı biz ondan daha çok korkmalı idik. Halbuki, bu korku kalbin temizliğinden ve Allah'ı çokça yüceltmesinden kaynaklanmaktadır.

KORKU SAHİPLERİNİN HALLERİ

Ala b. Ziyad el-Adevî cennetle müjdelenmişti. Bu kimse ibadet ehli birisiydi. Yedi gün kapısını kapatıp yemek yemedi. Sürekli ağlıyor ve: Ben, ben.," diyip duruyordu. Onun hâli uzunca bir kıssada anlatılmaktadır. Nihayet Hasan-ı Basri yanına gitti ve onu aşırı korku ve çok ağlamaktan dolayı kınadı. Ona: "Ey kardeşim, sen inşaallah cennet ehlindensin. Bu şekilde nefsini öldüreceksin yoksa!" diye öğütte bulundu. Peki Hasan-ı Basrî gibi zatın ilahi korku konusunda uyarmak zorunda kaldığı bu kimse hakkında ne dersin?!

Onlardan daha üstün derecede olan sahabelerin bir çoğu cennetle müjdelendikleri halde: "Keşke insan olarak yaratılmasaydık" diyorlardı.

Bunlara örnek olarak şunları zikredebiliriz:

Hz. Ebu Bekir (r.a), bir kuşa hitaben: "Ey kuş, keşke senin gibi olsaydım da insan olarak yaratılmasaydım!" demiştir.

Hz. Ömer (r.a): "Keşke ben, sahiplerinin kesip misafirlerine ikram edecekleri bir koç olsaydım," demiştir.

Ebu Zerr el-Gifarî (r.a): "Ağızda çiğnenen bir yaş ağaç dalı olmayı ne kadar isterdim," demiştir.

Talha ve Zübeyr (r.a): "Keşke yaratılmasaydık!" diyorlardı.

Hz. Osman (r.a): "Keşke öldükten sonra bir daha diriltilmesem" derdi.

Hz. Aişe (r.ah) : "Keşke bütünüyle unutulup gitsem," demiştir.

İbn Mesud (r.a) "Keşke kül olup gitseydim," diyordu. Başka bir rivayette ise: "Keşke bir tezek olaydım, keşke hiçbir şey olmasaydım," demiştir.

Sahabeden böyle konuşanların sayısını çoğaltmak mümkündür. Onlar böyle idi. Biz ise büyük günahlar içinde yüzüyoruz; bununla birlikte içimizden yüksek dereceleri ve Sidretu'l-Müntehaya kadar Allah'a yakınlığı hayal ediyoruz. Babamız Hz. Adem'in cennete girmişken, bir tek günah yüzünden oradan çıkarıldığını unutuyoruz! Halbuki bizler cenneti hiç görmedik. Bu hâlimizle bizler sadece soğuk demiri döven kimseye benziyoruz. Yani boş yere kürek çekiyoruz.

Rivayet edildiğine göre, Ashab içinde Suffa ehlinden birisi şehit oldu. Annesi: "Ne mutlu sana, sen cennet kuşlarından bir kuş oldun. Allah'ın Rasûlü'ne hicret ettin ve Allah yolunda öldürüldün," dedi. Bunu duyan Allah Rasûlü (s.a.v) kadını şöyle uyardı:

"Ne biliyorsun belki o, anlamsız şeyler konuşuyor ve verilmesi kendisine zarar vermeyen malı elinde tutuyor, cimrilik yapıyordur."[781]

Bu kıssanın benzeri başka bir hadiste şöyle rivayet edilmiştir:

"Allah'ın Rasûlü (s.a.v) hasta olan bir sahabesinin yanına gitti. O sırada annesinin: "Ne mutlu sana ki cennetliksin!" dediğini duydu. Rasûlullah (s.a.v):

"Allah adına konuşan bu kadın kimdir?" dedi. Adam: "Annemdir," deyence, Allah'ın Rasûlü (s.a.v) kadına:

---

781 Tirmizi, Zühd, 11; Ebu Ya'la, Müsned, No: 4017; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, X, 303.

"Ne biliyorsun belki oğlun kendisine fayda vermeyen boş şeyleri konuşuyor ve vermesi kendisine zarar vermeyecek malda cimrilik yapıyordu," buyurdu. [782]

Yine bu manada gelen başka bir rivayet şudur:

"Allah'ın Rasûlü (s.a.v) vefat eden bir çocuğun cenaze namazını kıldı. Cenaze namazında şöyle dua ettiği duyuldu: *"Allah'ım onu kabir azabından ve cehennem azabından koru."*

İkinci bir rivayete göre ise Allah Rasûlü (s.a.v), çocuğun annesinin: *"Ne mutlu sana, sen cennet kuşlarındansın"* dediğini duyunca kızdı ve şöyle buyurdu:

"Ne biliyorsun onun böyle olduğunu? Allah'a yemin olsun ki peygamber olduğum halde ben ne olacağımı bilmiyorum.[783] *Allah cennet ve cehennemi yarattı ve onlar için insanlar da yarattı. Bu insanlar ne artar, ne de azalır."*[784]

Rasûlullah (s.a.v), bunu Osman b. Maz'ûn'un (r.a) cenazesinde söylemiştir. Osman b. Maz'ûn ilk muhacirlerden olup şehit olmuştu. Cenazede Ümmü Seleme, az önce geçen sözleri sarf ederken ona cevap olarak bunları söylemişti. Ümmü Seleme (r.a) hep şöyle derdi:

"Vallahi ben Osman b. Maz'ûn'dan sonra hiç kimseyi tezkiye etmem/kesin olarak iyi ve cennetlik olduğunu söylemem."

Bundan daha dikkat çekici bir ifade de, Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'nin şu sözüdür:

"Allah Rasûlü (s.a.v) ve benim dünyaya geliş sebebim olan babamdan başka hiç kimseyi tezkiye etmem/günahlardan temiz ve cennetlik olduğunu söylemem."

O demiştir ki: "Şîîler ileri geri konuşmaya başladılar." O zaman Muhammed b. Hanefiyye Hz. Ali'nin faziletlerini ve menkıbelerini anlatmaya başladı.

---

782 Zebîdî, İthaf,VII, -461 Ali Muttakî el-Hindî, Kenzu'l-Ummal, No: 17102

783 Buhari, Cenaiz, 3; İbnu Hacer, Fethu'l-Bâri, III, 448-451.

784 Müslim, Kader, 30, 31; Ebu Davud, Sünnet, 18; İbnu Mace, Mukaddime, 10; Nesai, Cenaiz, 58.

Bütün bu anlatılanlar, korku sahiplerinin kalplerini yakan haberlerdir. Belki de buna sebep olan Allah'ın Habibi ve en yakın dostu Rasûlullah'ı (s.a.v) ihtiyarlatan sûrelerde anlatılan Allah'tan uzak kalma korkusudur. Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Beni Hûd sûresi ve onun kardeşleri olan Vakıa, Tekvîr ve Nebe sûreleri ihtiyarlattı."[785]

Çünkü Hûd sûresinde şöyle buyrulmuştur:

"Dikkat ediniz Semûd kavmi Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılırdı."[786]

"Bilin ki Hûd'un kavmi Âd, Allah'ın rahmetinden uzaklaştı."[787]

"Şunu iyi biliniz ki Semûd kavmi Allah'ın rahmetinden uzaklaştığı gibi Medyen kavmi de uzaklaşmıştır."[788]

Vakı'a sûresinde ise şöyle buyurulmuştur:

"O kıyametin oluşunu yalanlayacak hiç kimse yoktur."[789] Yani olan olmuş ve gerçekleşmesi hak olan şey gerçekleşmiştir.

"O kıyamet kimisini alçaltır, kimisini yükseltir."[790] Yani gerçekler ortaya çıktığında ve herkesin sonu belli olduğunda, dünyada makamı yüksek olan nicelerini alçaltır.

Tekvir sûresinde ise herkesin son durağı anlatılmaktadır. Bunlar yakînen inananlar için kıyametin sıfatıdır. O sûredeki ayetlere iyi bakılırsa ilahi gazabın nasıl olduğu anlaşılır. Bunun için şu ayetleri okumak yeterlidir:

"Cehennem tutuşturulduğunda, cennet yaklaştırıldığında, herkes ahirete neler getirdiğini öğrenmiş olacaktır."[791]

Bu, işin sonunu bağlayan bir hükümdür. Yani ateşin yakılması ve cennetin yaklaştırılması esnasında kişi, ne getirdiğini; cehenneme yakışan kötülük mü, cennete yaraşan iyilik mi getirdiğini bilir. Yine her iki yerden hangisine gireceğini de bilir.

785 Hâkim, Müstedrek, II, 343; Zebîdî, İthâf, IX, 225
786 Hûd 11/68
787 Hûd 11/60
788 Hûd 11/95
789 Vakıâ 56/2
790 Vakıâ 56/3
791 Tekvir 81/12-13-14

Nice insanlar cennete yaklaşmalarının ardından ondan uzaklaştırılmanın hasret ve elemini yaşayacaklardır! Nice insanların imanlarındaki karanlıkları, ateşi görüp ona girdiklerinde ortadan kalkacaktır. Nice gözler, gördükleri dehşet karşısında perişan ve zelil olacaktır. Nice akıllar o zelzele karşısında şaşkınlık içinde kalacaklardır.

Ebu Muhammed Sehl'in şöyle dediği nakledilmiştir:

"Rüyamda cennete girdirildiğimi gördüm, orada üçyüz tane peygamberle karşılaştım ve kendilerine dünyada en çok korktukları şeyin ne olduğunu sordum, bana: "En çok korktuğumuz şey kötü son idi," dediler.

Gerçekten bu son nefes hâdisesi Yüce Allah'ın gizli bir imtihanıdır ki onun ne olduğunu anlatmak, iç yüzünü anlamak, sırrına vakıf olmak mümkün değildir. Hem Allah'ın imtihanının bir sonu yoktur. Çünkü O'nun dilemesi ve hükümleri nihayetsizdir. Şu meşhur haber, bu gerçeği vurgulamaktadır:

"Allah'ın Rasûlü (s.a.v) ve Cebrail (a.s) Allah'ın korkusundan ağladılar. Yüce Allah onlara: "Ben sizi azabımdan emniyette kıldım, daha niçin ağlıyorsunuz? diye sordu. Onlar: "Senin tuzak ve imtihanından kim emin olabilir ki?" dediler. [792]

Eğer onlar Allah'ın imtihan ve tuzağının nihayetsiz olduğunu bilmeselerdi-ki onun hükmünün sonu yoktur-: "Senin azabından kim emin olabilir?" demezlerdi. Halbuki Allah: "Sizi azabımdan emin kıldım" buyurmuştu. Onlar, ilahi imtihan ve azabın kendilerine açıklanan kısmından emin oldular fakat, onun görünmeyen, kendilerine gizli olan kısmından korktular ve Allah'ın kendilerine gizlediği ğayba vakıf olamayacaklarını bildiler. Çünkü bütünüyle gaybı bilen sadece Yüce Allah'tır. Her şeyi bilen Yüce Allah'ın ilmine bir sınır yoktur; bilinmeyen bu gaybın ne olduğunu anlatmak da bizim için mümkün değildir.

Ancak Allahu Teala onların zararına olan bir hüküm vermez, çünkü Allah'ın inayeti onlarladır ve ilahi nazarı onlara yöneliktir. Çünkü onlar ilahi sıfatları tanımada ileri derecede bir ilme sahiptirler. Sanki Hz. Peygamber (s.a.v) ile Cebrail (a.s), Allah'ın: "sizi azabımdan emin kıldım", sözünün, ancak kendisinin bildiği bir hikmet gereği, özel bir vasıf taşıyan ve

---

792 Bkz: Zebidî, ithaf, XI, 444.

kendi hallerini denemek, yapacaklarını görmek ve kendilerine kulluk öğretmek için uygulanan ayrı bir mekr/gizli bir imtihan olmasından korkmuşlardır.

Çünkü Allah'ın bir ismi de el-Mübteli'dir. Yani kullarını deneyendir. İbtila/deneme onun vasfı olmuştur. Bu nedenle Yüce Allah, isminin gerçekleşmesi için bu vasfın gereği olan şeyi terk etmez; daha önceki ümmetlerde uyguladığı sünnetini/adetullahı değiştirmez. Nitekim Allahu Teala Hz. İbrahim'i imtihan etmiştir. O, mancınıkla ateşe atıldığı zaman havada: "Rabbim olan Allah bana yeter," demişti. Tam o sırada Cebrail kendisini karşıladı ve bir ihtiyacının olup olmadığını sordu. O kendisinin: "Rabbim benim için kafidir" sözüne vefa göstererek: "Hayır, ihtiyacım yoktur," dedi. Yani sözünü ameli ile tasdik etti. Yüce Allah onun hakkında: ***"Sözüne vefa gösteren İbrahim"***[793] buyurdu. Yani onun: "Rabbim bana yeter," sözünün gereğini yerine getirdiğini belirtti.

Bir de Allahu Teala hükümlerin kaydı altına girmez, yani mahlukat için koyduğu hükümler O'nu bağlamaz. Yüce Allah sözünde duruyor mu durmuyor mu diye imtihan edilemez. O, sadece sıdk/doğru sıfatıyla tanıtılır, bundan başka bir sıfatla tanıtılamaz. Sözünde/emir ve hükmünde bir değişiklik yapsa bu, kendisinin olmasını istediği bir değişikliktir. Çünkü sözü O'nunla kaimdir. O, istediği ve dilediğini değiştirebilir. O, her iki sözünde sadık, her iki hükümde âdil ve her iki hâlde de hâkimdir. Çünkü hükmü koyan Odur. Kendisini bağlayan hiçbir hüküm yoktur. O, emir ve nehiyleri belirleyen ilim ve akılları aşmıştır. Hüküm ve kaderlerin gerçekleşme ortamı olan zahirdeki şekil ve akıl ölçülerini geçmiştir. Bu anlattıklarımızın müşahedesinde tevhid ilimlerinden ince bir ilim ve tevhid hallerinden yüksek bir makam vardır. Bu anlattığımız manada Yüce Allah seçkin kulu Hz. Musa'yı (a.s) ayette şöyle tanıtmıştır:

"Musa birden içinde gizli bir korku duydu."[794] Bu durum, ***"Korkmayın, çünkü ben sizinle beraberim"***[795] ayetinden sonra olmuştur. Hz. Musa, sadece Allahu Teala'nın bileceği ve kendisine açıklanmayan bazı şeylerin kendisinden gizlenmiş olmasından emin değildi. Çünkü Hz. Musa ilahi

---

[793] Necm 53/37

[794] Tâhâ 20/67

[795] Tâhâ 20/46

mekrin gizli olduğunu, onun görünmeyen bir vasfının bulunduğunu, kendisinin hüküm verici değil, ilahi hükümle mahkum olduğunu biliyordu. Bunun için Hz. Musa korkma dendiği halde yine korktu, Allah da ikinci defa kendisine güven vererek şöyle buyurdu: ***"Korkma! Üstün gelecek olan muhakkak sensin."***[796]

Hz. Musa'nın kalbi bu hükmü söyleyen Rabbi ile sakinleşti, huzur buldu. Halbuki ilk açıklama ile rahat etmemişti. Çünkü o şunu iyi biliyordu: Allahu Teala sonsuz ilim sahibidir, sonu olmayan gaybı sadece O bilir. Her yerde O'nun sözü ve hükmü geçer. Hüküm veren O'dur. Hiçbir hüküm O'nu bağlamaz. Bütün hükümler O'nun tarafından konur ve ebediyyen geçerliliğini korur. O'nun hükmü hükmedilenleri bağlar. Allah, akıl ve ilim ölçüleri altına da girmez, O bundan yücedir, münezzehtir. Allah'ı gerçekten tanıyanlar yanında bu böyledir. Allah kendisini tanımayanların cahilce söylediklerinden uzak ve yücedir. İşte Hz. İsa'nın (a.s) şu sözü bu manada söylenmiş bir sözdür. Kur'an'ın ifadesiyle o şöyle demişti:

"Ben söyleseydim Sen onu şüphesiz bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin. Halbuki ben senin zâtında olanı bilmem." [797]

Hz. İsa'nın bu sözleri, yine Kur'an ifadesiyle şu soruya cevap olarak söylemiştir: ***"Allah: Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara, "Beni ve anamı, Allah'tan başka iki tanrı bilin," diye sen mi söyledin?"***[798]

Hz. İsa'nın kıyamet günü söyleyeceği ve şu ayette ifade edilen sözü de böyledir:

"Eğer azap edersen onlar senin kullarındır dilediğini yaparsın."[799] Hz. İsa (a.s) Allah'ın izzetinden ve hikmetinden dolayı onları ilahi iradeye bırakmıştır.

Açıkladığımız şeylerin hakikatini böyle bir kitapta ortaya koymamız ve ilahî hitabın remizlerini/işaretlerini göstermemiz uygun değildir. Anlatılan gerçeklerin inkar edilmesinden korktuğumuz için bunu yapamayız. Bir de aklî ilim ve ölçü sahibi olanların anlayış farklılıkları söz konusudur. Ancak kuvvet ve basiret sahibi insanların bundan sormalarında bir sakınca yok-

---

[796] Tâhâ 20/68
[797] Mâide 5/116
[798] Mâide 5/116
[799] Mâide 5/118

tur. Bu durumda o bilgiler kalpten kalbe geçer ve o ilmin peşinde onu tasdik eden bir şahidi de bulunur. Yahut gaybı bilen Allah, ilham ile onu kalplerin sırlarına açar. Allah, kullarından dilediğini ilimin incelilerinde muvaffak kılar. O bütün kapıları açandır, her şeyi hakkı ile bilendir. O bir kalbi açıp ona ilim vererek yakîn ile nurlandırdığı zaman ona ilhamda bulunur.

Ariflerin korku sebeplerinden birisi de şunu bilmeleridir: Allahu Teala kullarını makam ve hâli yüksek kullarından dilediği ile korkutur. Onları kendilerinden aşağıda hâli düşük kimseler için bir ibret vesilesi yapar.

Allahu Teala seçkin kullarından bazılarını cezalandırarak avam halkı korkutur. Bu bir hikmet gereği gerçekleşir, hüküm Allah'tandır. Korku ehli şunu iyi bilirler: Allahu Teala salihlerden bir grubu bulundukları halden çıkararak diğer müminleri korkutmuştur. Şehitlerden bazısını bulunduğu halden çıkararak salihleri korkutmuştur. Sıddîklardan bir grubu bulundukları halden çıkararak şehitleri korkutmuştur. Bunun ötesindeki halleri en iyi Allahu Teala bilir. Yine Allahu Teala meleklerden bir grubu bulundukları halden çıkararak peygamberlere öğüt vermiş ve onlarla kendisine en yakın melekleri korkutmuştur.

Böylece her makamın ehli, kendinden aşağıdakiler için bir ibret, yukarıdakiler için bir öğüt ve basiret sahipleri için bir korkutma ve tehdit vesilesi olmuştur. Bu, yüce Allah'ın şu ayetinin tefsirlerinden biridir: ***"Ona ayetlerimizi verdik ve fakat ondan sıyrılıp çıktı..."***[800]

Bazı tefsir alimlere göre bu ayette bahsedilen Bel'am b. Bâûrâ'ya peygamberlik verilmişti. Fakat meşhur olan görüşe göre ona peygamberlik değil, İsm-i Azam duası verilmişti. Ancak bu, onun helakine sebep oldu. Bu onun sahip olduğu sıfatların bir sonucu idi. Bel'am ilim ve amele önem vermeyi terk etmişti. Bu durumda hiç bir makam sahibi makamında huzur içinde duramaz, hiçbir hâl sahibi başka herhangi bir hâle bakamaz. Bunu bilen kimse hiçbir halde Allah'ın azabından emin olamaz. Nasıl olsunlar ki onlar Allah'ın şöyle buyurduğunu duymuşlardır:

"Rablerinin azabı kimsenin emin olamayacağı bir şeydir."[801]

---

[800] A'raf 7/175

[801] Meâric 70/28

İnsanların en cahili, Allah'ın emin olunamaz diye tanıttığı azabından emin olan kimsedir. En bilgili insan ise bu korku dünyasından emniyet makamı olan cennete varıncaya kadar Allah'ın azabından emin olmayan kimsedir. Bu öyle bir korkudur ki, onun yerine hiçbir şey geçmez. Öyle bir üzüntüdür ki hiç bir makam ve amel onunla eşit olamaz. Eğer Yüce Allah, recâ/ilahi rahmete güvenme ile korkuyu dengelemeseydi, sonuç Allah'ın rahmetinden ümidi kesmeye çıkardı. Eğer Allah kulunu kendisine güzel zan ve ünsiyet sevinci ile rahatlatmasaydı, insan ümitsizliğe düşerdi. Ama dengeleyen ve rahatlatan O (c.c) olunca; korku ve ümit dengede olur ve hüzün ile rahatlık bir arada bulunur.

İlahi takdire rıza göstermek büyük hikmetler taşıyan bir ameldir. O geçmiş ilim ve kader için geçerli bir hükümdür. Allah ne dilerse o olur. Kötülüklerden korunmak ve iyiliklerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Bu anlattıklarımızın bilinmesinde, Allahu Teala'nın müşahede ettirdiği kimseler için tevhidin müşahedesinden kaynaklanan bir ilim vardır. Havf/korku sahiplerinin bununla elde ettiği ilmin en azı; amellerine bakmayı ve ilimlerine güvenmeyi terk etmek, her halde gerçek bir iktikar yani fakirlik hâline bürünmek, sürekli bir şekilde bütün boş düşüncelerden kesilmek ve nefislerine ait her sıfatı kınamaktır. İşte bunlar, bazı insanların elde ettiği makamlardır. Havf, onlar için bu tür durumlara düşmekten bir kurtuluş sebebi olur. Çünkü Allah, ilahi korkuyu aniden yakalayıp cezalandırmaya karşı bir emniyet yapmış, kendisine korku elbisesini giydirdiği kimselere şefkat ve rahmet için de bir sebep kılmıştır. Bu, şu ayetin içerdiği manaya giremktedir:

"Kötülük için tuzaklar kuranlar, Allah'ın kendilerini yere geçirmeyeceğinden emin mi oldular?" [802]

"Yoksa Allah'ın kendilerini korkutarak yakalayıvermesinden emin mi oldular? Hiç şüphesiz Rabbiniz çok şefkatli ve çok merhametlidir." [803]

Ömrün son anından ve geçmişte takdir edilen kaderden kaynaklanan korkuların sırlarını açıklamamız doğru olmaz. Çünkü bunlar, Cenab-ı Hak-

---

[802] Nahl 16/43

[803] Nahl 16/47

kın Zatının hakikatinden zuhur eden sıfatların ortaya çıkmasıdır. Yüce Allah bu sıfatlarıyla tecelli ederek şaşılacak fiilleri ve hayret edilecek neticeleri ortaya çıkarır. Sonra da hangi fiil kimde tecelli etmişse onun gereği olan hüküm başına gelir; böylece ezelde verilen hükümler kulda uygulanmış olur. Bunlar kulun ilahi sıfatların gizli tecellisinden ortaya çıkan nasibidir. Bunu açıklamamız bizi ilahî sıfatların sırlarını açıklamaya götürür. Halbuki bu bize emredilmemiş ve ona izin de verilmemiştir. Çünkü bunlar, kula gerekli olmadığı için emredilmemiş ve mubah olmadığı için de açıklanmasına izin verilmemiştir. Bunlar bir çok haberde açıklanması yasaklanan kader sırrıdır. Bu sırrı bilenler vardır, fakat açıklanması yasaktır. Eğer evliya/arifler bu sırra vakıf olmasaydı, kendilerine: "onu yaymayın" denilmezdi.

Yüce Allah bir kulunu müşahede makamına çıkarınca, ona gerçekleri bizzat gösterdiği için, kendisini nakil yoluyla gelen haberlerden müstağni kılar/kulun onlara haceti kalmaz. Yüce Allah onunla ilham yoluyla bizzat konuştuğundan kendisini eser ve nakillerden kurtarır. İşte bu, her şeyi bilen Allah'ın kendisinin öğrettiği faydalı ilimdir. O, bizzat Allah'ın ortaya koyduğu herkese lazım olan eserdir/asıl peşine düşülecek haberdir.

Kim, Allah'tan korkarsa Allah ona bir çıkış yolu gösterir. Onu ummadığı yerden rızıklandırır. Kim, Allah'a güvenip dayanırsa Allah ona yeter.

Sabit olan ve silinmesinden korkulmayan yazı, (kitaplardaki yazı değil) O'nun nurundan (kalplere) yazılan yazıdır. Asıl göz, ilahi huzurda bulunduğu için kendisine bir şeyin gizli kalmadığı (ariflerdeki) gözdür. Hiç sönmeyen nur, O'nun sevgisiyle beslenen (arifin kalbindeki) nurdur. Asıl sevinç, ilahi sevgiden gelen ve içinde üzüntü olmayan sevinçtir. Ondan gelen yardım ve sevinç sona ermez. Yüce Allah (dostlarının kalbine marifeti) yazmış ve onu desteklemiştir. İnsanların eliyle yazılan yazı koruma altında değildir; çoğu kere zayi olur gider. Arkasında ilahi destek olmayan her kuvvet kesilir, biter. Yüce Yaratıcının emaneti koruyan kalplere yazdıkları ise sabittir, devamlıdır.

Rivayete göre Zeyd b. Eslem, Yüce Allah'ın: ***"O Kur'an levh-i Mahfuz'dadır,"***[804] ayetinin tefsirinde: "Burada bahsedilen Levh-i Mahfuz, müminin kalbidir," demiştir.

---

[804] Burûc, 85/22

Başka birisi de: *"Beyt-i Mamur'a yemin olsun ki"*[805] ayetinde geçen Beyt-i Mamur için: "O, arifin kalbidir," demiştir.

Marifet ehlinden birisi: *"Allah'ın isminin yüceltilmesine izin verdiği evler,"*[806] ayetindeki evlerle kast edilenin, mukarrebun makamındaki ariflerin kalpleri olduğunu, bu kalplerin mahlukatın zikrinden kopup Yüce Yaratıcının sıfatlarını müşahedeye yükseldiklerini belirtmiştir. Az önceki ayetin devamında gelen: *"Orada Allah'ın ismi zikredilir,"* kısmına şu mana verilmiştir: "O kalpler Cenab-Hakkın birliğini müşahede ettiklerinden dolayı Onu bütün varlıklardan ayrı tutarak tam bir tevhid ile zikredeler."

Ebu Muhammed Sehl (rah) şöyle demiştir: İnsanın göğsü Kürsî'dir, kalbi de Arş'tır. Allah o kalbe azametini ve celalini koymuştur. O bu kalplerde ilahi lütfu ve yakınlığı ile devamlı müşahede edilir. Müminin göğsünün evveli samediyyet, sonu ruhaniyyet, ortası rububiyyet tecellileri ile şereflenmiştir. O, samedîdir, ruhanîdir, ve rabbanîdir. Müminin kalbinin evveli kudrettir. Sonu iyilik, ortası lütuftur. Böyle olunca sanki o, içinde lamba olan bir kandildir. O kandili kuşatan cam inci gibi bir yıldızdır. Onunla diğer şeyleri müşahede eder. Böylece o, bir ayna olmuştur. Bununla O'nun zatını görür, ilahi tecellileri seyreder. Onu yanında bulur. O aynı zamanda yakîne ulaşmış bir kalp ile müşahede aynasının gerisinde de O'nu görmektedir.

Alimlerin de amel sahiplerinde gördükleri kötü sona ait alametleri açıklamaları helâl değildir. Çünkü kötü ölümün, keşif ehline görünen alametleri ve bu sırlara vakıf edilen ariflerce bilinen gizli delilleri vardır. Fakat bu ilim, Allah'ın kuluna verdiği bir sırdır. O sır nefis hazinelerinde gizlidir. Ona çok az insan vakıf olabilir. Yüce Allah bu hâli, rahmetinin ve hilminin genişliği, günahları fazlaca örtmesi ve sonsuz ihsanın bir gereği olarak perdelemiştir.

Bu sırlar, bütün sırların açıklandığı bir günde[807] O'nun gazabı ve kudreti tecelli ettiğinde ortaya çıkarılacaktır. İnsan o günde amel olarak hiç bir kuvvete ve ilim olarak bir yardımcıya sahip değildir. Kuvveti yok ki onunla yardım bulsun. Çünkü Allah'ın yardımı kul için en büyük kuvvettir. Kul ise

---

[805] Tûr 52/4

[806] Nûr 24/36

[807] Târık 86/9

bu günde zelildir. O gün kendisine yardım eden de yoktur. Çünkü gerçek yardımcı olan Allah onu yardımsız bırakmış ve kuvvet veren Allah, onu zayıf hâle getirmiştir. O günde kendisine bile yardım edemeyen ve Yüce Mevla'sına bir yakınlığı olmayan kimsenin hâli ne kadar kötüdür. Eğer Allah'a yakın olsaydı hiç şüphesiz Allah ona yardım ederdi. Yardım etseydi onu aziz kılardı. Allah onu kendisine dost etseydi, düşmanı olan şeytan ondan kaçardı. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"(O ilah dedikleri şeyler) ***kendilerine bile yardım edecek güçte değildirler. Onlar bizden zaten bir destek görmezler."***[808]

Yüce Allah kendisine yardım ettiği, dost yapıp desteklediği kimseyi anlatırken şöyle buyurmuştur:

"Allah sizin düşmanlarınızı en iyi bilendir. Allah dost ve yardımcı olarak kuluna kafidir."[809]

"De ki: onu göklerde ve yerdeki gizlilikleri bilen Allah indirdi. O çok affedici ve çok merhamet edicidir."[810]

Allah'ın günahları affetmesi hikmetinin gereğidir, günahları örtmesi ise rahmetinin sonucudur. Ayette şöyle buyrulmuştur:

"O Allah göklerde ve yerde gizli olanı çıkarır. O gizlediğiniz ve açıkladığınız her şeyi bilir"[811] Allahu Teala gizli şeyleri bütün kalplerin içinde sakladığı şeylerin dışa vurulup sırların ortaya döküldüğü günde açıklayacaktır.

Anlattığımız bu bilgiler, anlayanlar için ilahi korkunun ne olduğunu anlamayı gerektirir. Bunlar, her şeyin mülküne sahip Yüce Allah'ın sırrı ve melekût/gayb aleminin gizli ilmleridir.

KÖTÜ AKIBETİN ALAMETLERİ

Arif olan kimseler bu gizli sırları müşahede ettiklerinden dolayı onlara kötü ölümün alametleri gizli değildir. Yaşayanların kötü akıbetine ait bir takım alametler vardır ki; keşfe ulaşan kimseler onları bilirler. Bu özel bir

---

808 Enbiyâ 21/43
809 Nisa 4/45.
810 Furkan 25/ 6
811 Neml 27/25

ilimdir. O, Cenab-ı Hakkın zatının tecellilerini müşahede makamında olan kimselere mahsus bir ilimdir. Bu, gaybı bilen Allah'ın kalp ehline öğrettiği bir sırrıdır. Bu sırrı bilenler ancak keşif sahibi insanlardır.

Keşif bir kaç çeşittir. Ahiretin iç yüzünü keşfetmek, dünyanın görünmeyen yüzünü keşfetmek, bize nakledilen hükümlerin zahirine bakarak eşyanın gizli hakikatlerini keşfetmek, bunlardan bazılarıdır.

Akıbetle ilgili ilim, melekûtun/ğayb aleminin sırrındandır ve Ceberût aleminin keşfiyle ilgilidir. Bir haberde: "Kader Allah'ın sırlarından bir sırdır, onu açıklamayınız," denmiştir. Bu, kendisine kader sırrı keşfedilen kimseye yönelik bir hitaptır. Bir başka haberde: "Kader Allah'ın perdesidir, onu açmayınız," denmiştir. Bu ise kendisine kader sırrı açıklanmayan kimseye ait bir hitaptır. Bu aynı zamanda kader konusunda soru sormaktan nehyetmektedir. Bu yasak şu ayetin kapsamına girmektedir:

"Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme."[812] Yani mükellef tutulmadığın şeylerin ardına düşme, senin bilmek durumunda olmadığın şeyleri sorma! Çünkü onları bilmek sahibine hiç bir fayda sağlamaz. Kula ancak ilahi hükümlerin ve kulu Allah'a yaklaştıran sebeplerin bilinmesi fayda sağlar. Çünkü bunlar Allah'a giden yollardır. Hatta bu konuda müminlere olan hitabın bir benzeri de peygamberlere yapılmıştır. Nitekim Hz. Nuh (a.s):

"Ey Rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemdendir. Senin vaadin elbette haktır,"[813] bedi. Çünkü Yüce Allah kendisine ehlinin kurtulacağını vaat etmişti. Buna karşılık Yüce Allah ona:

"Ey Nuh! O senin ailenden değildir. O, uygun olmayan bir amel sahibidir. O halde hakkında bilgin olmayan bir şeyi benden isteme,"[814] ayeti kerimesiyle cevap verdi. Allahu Teala şunu demek istedi: "Ey Nuh! Senin bana bu şekil dua etmen ve benden böyle bir istekte bulunman, sana bildirmediğim ve havale etmediğim bir alanda yaptığın uygun olmayan bir iştir. Seni böyle davranarak cahillerden olmaktan sakındırırım." Bunun üzerine Hz. Nuh (a.s) rabbinden mağfiret ve rahmet diledi. İlmi dahilinde ol-

812 İsra 17/36
813 Hûd 11/45
814 Hûd 11/46

mayan ve kendisine bir açıklama yapılmayan konularda bir şey istemekten Allah'a sığındı.

Hiç şüphesiz kulun ömrünün son anında, gözünden perdenin kaldırılma esnasında kendisine bir çok şekiller görünmeye başlar. Bunlar Allah'ın dışında edindiği ilahlar veya Yüce Allah'a ortak koştuğu bir takım varlıklar olabilir. Bütün bunlar şeytan tarafından bir süsleme ve aldatma olarak karşısına gelir. Eğer kalp bunlardan birisine meyleder ve bunu son nefeslerine kadar sürdürürse ölümü bu hâl üzere olur; ruhu şüphe veya şirk üzere çıkar. İşte bu, daha önceden kendisine ezelde yazılan hükme uygun olarak gerçekleşen kötü sondur. Bu, ruha refakat edecek/onu dünyada taşıyacak olan bedenler mevcut değilken ruhların yaratılması esnasında kendisi için yazılan yazıdaki nasibidir. Ruhlar orada buna şahit olmuşlar ve bu şehadet üzere kalmışlardır. Kendisini saran ve taşıyan cesetler yaratılmadan ve suretlerle perdelenmeden önce kalpler de bu hükme uygun olarak şekil almış, kendisine ona göre meyil verilmiştir.

Bütün bunlar (yani ruh, kalp ve vücut) Yüce Allah'ın kayyûmiyeti/yaratması ve ayakta tutması ile vücut bulmuştur. Bunlar Onun toplayıcı sıfatıyla dünyada bir araya gelmiştir. Ölüm anında ise birbirinden ayrılmaktadır. İşte ruh bedenden ayrılırken onunla buluşma anında şahit olduğu şey ortaya çıkmaktadır. Ruh son demde de daha önce söylediğini ve yaptığını itiraf etmektedir. Böylece ruh, şahit olduğu şey üzere çıkmakta ve o anda daha önce kendisine şahitlik yaptırılan duruma uygun şahitlik yapmakta ve bu şahadetiyle gideceği yere dönmektedir. Çünkü kıyamet gününde ruhlar, son anda yaptığı şahitliğe göre dirilecektir. Allah her işinde gâliptir/istediğini yapar, fakat insanların çoğu bunu bilmezler.

İşte bu anlattıklarımız, bedenlerde bulunan ruhların son anda yüz yüze geldiği daha önceden takdir edilen hükümlerdir. Ruh bedene girdiği hâl üzere ondan çıkmış, ondan çıkış şekline göre de bir makama ulaşmış olur. Bu konudaki bir hadiste şöyle rivayet edilmiştir:

"Rahimlerde görevli melek, nutfeyi eline alır ve: 'Ya Rabbi, bu erkek mi, kız mı, düzgün mü, eğri mi olsun? Rızkı ne kadar olacak, neler yapacak, ahlakı nasıl olacak, eceli ne kadar olacak?' Diye sorar. Allahu Teala, meleğe dilediğini söyler; melek de ona göre hareket eder. Allahu Teala o nutfeyi dilediği şekilde yaratır. Melek: 'Ya Rabbi ona saadet mi şakavet mi

üfürelim?' Diye sorar. Melik olan Allah dilediğini söyler; melek de ona göre ruhu üfürür."[815] Bunun için ruh, bedene girdiği hükme göre (cennetlik veya cehennemlik olarak) bedenden çıkar.

Şu ayetler ruhun bedenden ayrıldıktan sonraki durumunu bildirmektedir:

"Eğer (ölen kişi Allah'a) *yakın olanlardan ise, ona rahatlık, güzel rızık ve naîm cenneti vardır. Eğer ölen kimse, amel defterini sağ taraftan alacak biri ise kendisine: 'Sana selam olsun' denir. Ama yalancı sapıklardan ise, işte ona da kaynar sudan bir ziyafet vardır."*[816]

"Sizi ilk yarattığı gibi O'na döneceksiniz. O, insanlardan bir grubu doğru yola ulaştırdı. Bir grup için de sapıklık üzere kalmasına hükmü verildi."[817]

"Tıpkı ilk yaratmaya başladığımız gibi onu tekrar o hale geri döndürürüz. Bu bizim yapmayı vaat ettiğimiz bir iştir."[818]

"Biz dilesek her insana elbette hidayetini verirdik; fakat (bazılarının cehennemlik olacağına dair) benden kesin söz çıkmıştır."[819]

"Tarafımızdan kendilerine güzel akıbet takdir edilenlere gelince onlar, ateşten uzaklaştırılmışlardır."[820]

"Gerçekten haklarında Rabbinin azap sözü/hükmü sabit olanlar iman etmezler."[821]

"Andolsun ki, biz cinlerden ve insanlardan bir çoğunu cehennem için yarattık."[822] Sonra Yüce Allah ayetin devamında onları şöyle tanıtmıştır:

"Onların kalpleri vardır onunla hakkı anlamazlar."

Başka bir ayette şöyle buyrulur:

---

[815] Müslim, Kader, 2; Ahmed b. :Hanbel, Müsned, IV, 7
[816] Vakıâ 56/88-89-,90-91,-92-93
[817] A'raf 7/29.
[818] Enbiyâ 21/104
[819] Secde 32/13
[820] Enbiyâ 21/101
[821] Yûnus10/ 96
[822] A'raf 7/179

"Ayrıca onların bundan başka bir takım kötü işleri vardır ki onlar bu işleri yaparlar."[823] Yani şu anda yaptıklarının dışında bir takım işler vardır ki onlar bu amelleri daha sonra ömrünün sonunda yapacaklardır.

"O gün onlar için Allah tarafından hiç hesaba katılmadıkları şeyler ortaya çıkmıştır."[824] Gerçeği ahirette gördüklerinde böyle olur. Onlar dünyada iyi düşüncesiyle bir takım ameller yapmışlardı, fakat ahirette hesap anında onların kötülük olduğunu görürler.

"İşte bunda kulluk eden bir kavim için bir mesaj/duyuru ve uyarı vardır."[825]

Bu tür korku içeren ayetler muhkem ayetlerdir/bildirdikleri kesindir. Onlarda herhangi bir emir ve sakındırma yoktur. Onlar kul için evvelce verilen hükümleri ve sonuçta göreceği halleri ifade etmektedir. Bütün bunlar Yüce Allah'tan gelmiş haberlerdir. Onlarda uyanık bir kalp için ğayba ait sırlar, gizli ve hayret verici anlayışlar, kalpleri korkutacak, nefisleri kötülükten men edecek, akla basiret kazandıracak haberler mevcuttur. Bunlar Arş'taki ve A'raf'taki her şeyi bilen Yüce Allah'ın dostlarını uyardığı ayetleridir.

Ömrünün çoğunu ibadet ve taat içinde geçirip de sonunda bir anlık kendini beğenme veya kibir ifade eden bir söz söyleme veya başkalarını küçük görme gibi bir hâle girme yüzünden hayır amellerini boşa çıkaranlarla ilgili pek çok haber vardır. Aynı şekilde öyle ameller vardır ki semaya yükselmiş ve sahibine yüksek dereceler kazandırmıştır. Fakat sonradan bu amel sahibi bir hatası yüzünden ilahi huzurdan kovulmuş, Allah'ın gazabına uğramış, elde ettiği dereceler silinmiş, makamlar elinden alınmıştır. Bu tür haberler de çoktur.[826]

Ariflerden birisi demiştir ki: "Eğer bir insanın elli sene tevhid üzere yaşadığını görsem sonra aramıza bir engel girse ve o vefat etse, onun kesin tevhid üzere öldüğünü söyleyemem. Çünkü ben bu arada onda ne gibi değişiklikler olduğunu bilemem."

---

823 Mü'minûn 23/63

824 Zumer 39/47

825 Ebiya 21/106

826 Bu kısım kitabın ilk baskılarında yoktur. Onu kitap üzerinde yapılan üç ciltlik tahkikli baskıdan aldık. Bu tahkik Mahmud İbrahim Muhammed Radvânî tarafından yapılmış olup 2001 Kahire baskılıdır. (D. Selvi)

Muhammed b. Sehl (rah) demiştir ki. "Sıddıkların korkusu kötü sondandır. Onlar her hareketlerinde, her düşüncelerinde ve davranışlarında Allah'tan uzak kalmaktan korkarlar." Halbuki Allahu Teala kendilerini: ***"Onlar kalpleri korku içinde amel yaparlar"***[827] diye övmüştür.

Yine Sehl demiştir ki: "Kişi günahlardan korktuğu kadar yaptığı iyiliklerden azaba düşeceğinden korkmadıkça korkusu sağlıklı olmaz. Korkunun en üstün olanı Allah'ın kendisi için ezelde verdiği hükümden korkmaktır ve başına sünnete aykırı bir durumun gelip onu küfre çekmesinden sakınmaktır. Yüce Allah'ın büyüklüğünden ileri gelen tazim korkusu, kader korkusunun ölçüsüdür."

Ariflerden birisi şöyle demiştir: "İçinde bulunduğum evin dış kapısında şehitlik, iç oda kapısında da İslam üzere ölmek imkanı olsa, ben, iç kapıdaki ölümü, dış kapıdaki şehitliğe tercihe ederim." Kendisine: "Niçin?" diye sorulduğunda: Çünkü hücre kapısı ile iç odanın kapısı arasında başıma neler geleceğini bilmiyorum. Böylece tevhidin bozulması söz konusu olabilir," demiştir.

Züheyr b. Nuaym el-Bâni'nin şöyle dediği nakledilmiştir: "Benim en büyük üzüntüm günahlarımdan değildir. Esasen ben, günahlardan daha çok tevhid inancımın alınıp başka bir halde ölmekten korkuyorum."

İbn Mübarek, Ebû Lühey'a yoluyla Bekre b. Sevâde'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Sürekli tek kalmayı, insanlardan ayrı durmayı seven bir adam vardı. Ebu'd-Derda (r.a), bu adamın yanına geldi ve:

-Allah aşkına söyle seni insanlardan ayrı kalmaya sevk eden nedir? Diye sordu. Adam:

-İnsanlar arasına girince farkında olmadan dinimi yitirmekten korkuyorum" dedi. Ebu'd-Derda:

-Söyle bakayım, senin taşıdığın bu endişeyi mahallede yüz kişi taşıyor mu? Diye sordu. O: "Hayır!" dedi. Ebu'd-Derda, sora sora on kişiye kadar geldi. Hadiseyi nakleden Bekre b. Sevâde demiştir ki:

"Ben bu olayı Şamlılardan birine anlattım. O da bana: "Bahsedilen kişi, Sahabeden Şurahbîl b. Sımt'dır," dedi.

---

[827] Müminun 23/60

Ebu'd-Derda, Allah adına yemin ederek demiştir ki: "Kim ölüm anında imanı için hiç bir endişe taşımıyorsa, o kimse imansız gider."

Ondan gelen başka bir rivayette: "İnsan, ölüm anında imanı unutup ondan gafil olacağından korkmazsa, imansız gider," demiştir.

Alimlerden birisi demiştir ki: "Allah kime tevhid inancını verirse tam verir; vermediğine de hiç vermez. Çünkü tevhid inancı bölünmez, parçalanmaz."

Süfyan es-Sevri (rah) ölürken çok ağlamış, figan etmişti. Kendisine: "Ey Ebu Abdullah, Allah'ın rahmetine güven, çünkü Allah'ın affı senin günahlarından büyüktür," denildi. O: "Günahlarıma mı ağlıyorum zannediyorsunuz? Eğer ben tevhid üzere öleceğimi bilsem, dağ kadar hatam olsa dahi aldırmam ve Allah'ın huzuruna böyle çıkmamı önemli görmem," dedi.

Bir keresinde eline yerden bir buğday alarak: "Günahlarım benim için bundan daha basittir, ben esas son nefeste imansız gitmekten korkuyorum," demiştir. Allah kendisine rahmet etsin, Süfyan es-Sevri korkudan idrarını kan boşaltırdı. O, ilahi korkunun etkisiyle bir çok hastalığa yakalanıyordu. Bir keresinde idrarını alıp gayr-i müslim bir doktora gösterdiler. Doktor idrarı biraz inceleyince: "Bu idrar Allah'tan korkan birisinin idrarıdır," dedi.

Süfyan es-Sevri, Hammad b. Seleme'ye bakarak: "Benim gibi birisi için af ümidi taşıyor musun yahut benim gibi birisinin günahlarının bağışlanacağını umar mısın?" diye sorardı. Hammad da: "Evet senin affedileceğini umuyorum" derdi.

Selef/geçmiş büyüklerden birisi demiştir ki: "Eğer son nefesimin hayır üzere biteceğini bilsem bu benim için bütün dünyaya sahip olup onları Allah yolunda harcamamdan daha sevimlidir."

Marifet ehlinden birisi: ***"O hanginizin daha güzel amel edeceğini denemek için ölümü ve hayatı yarattı,"***[828] ayeti hakkında şöyle demiştir: "Allah sizi hayatta iken kalplerinizi günah düşünceleri için dönüp durmasıyla, ölüm hâlinde ise tevhitten yüz çevirmekle imtihan eder. Kimin ruhu tevhid inancı üzere çıkar, bütün bela ve imtihanları geride bırakıp imtihanın sahi-

---

828 Mülk /2

bi Yüce Allah'a kavuşursa, o kimse mümindir. Bu güzel bir imtihandır. Yüce Allah şu ayette böyle bir imtihanı anlatmaktadır. ***"Allah bunu müminleri güzel bir imtihandan geçirmek için yaptı."***[829]

Kardeşlerimden biri bana sadık insanlardan birisinin şu hâlini anlattı. Bu zat Allah'tan son derece korkan birisiydi. Arkadaşlarından birisine vasiyet ederek şöyle dedi:

"Vefatım gerçekleşirken baş ucumda otur. Gözlerimi açtığımda bana bak; eğer tevhid üzere vefat edersem, bütün mallarımı sat, parası ile badem ve şeker al, şehrin çocuklarına dağıt ve: "Bu, kurtulan o insanın düğün hediyesidir," de. Yok eğer tevhid üzere ölmediğimi görürsen; insanlara benim bu vaziyette öldüğümü bildir ki, cenazemde bulunmakla aldanmasınlar, beni sevenler cenazemde durumu bilerek hazır bulunsunlar. Ayrıca vefatımdan sonra peşimden gösteriş yapmasınlar. Yoksa diri iken de ölü iken de onları aldatmış olurum."

Bunun üzerine ben kendisine: "Senin tevhid üzere öldüğünü nerden anlayabilirim ki?" diye sordum; o, tevhid üzere vefat edenler için bazı alametler söyledi, ama burada onları anlatmak istemiyoruz. Ben, onun söylediği gibi baş ucunda durdum ve dikkatle kendisini gözetledim, onda güzel ölüm alametlerini ve tevhid üzere gitme işaretlerini gördüm. Bu alamet ve işaretler net bir şekilde ortaya çıkarak ruhunu Allah'a teslim etti. Daha sonra onun istediği şekilde vasiyetini yerine getirdim. Bu olayı sadece alimlerden bazı seçkin kardeşlerimize anlattım.

Bu durumun aslı şudur: Kul vefat ederken hayatında yaptığı kötülükler kendisine bir daha hatırlatılır. Böylece, ömrünün son saatinde o kötülükleri görmüş olur. Eğer o, bunları görünce kalbiyle onlardan zevk alır ve nefsiyle onlara meylederse, o halde kalır ve onunla sakin olur. Son anda üzerinde durduğu bu amelden hesaba çekilir. Bu az da olsa kendisi için bir amel sayılır ve bu onun hâtimesi/sonu olur. Aynı şekilde iyi amelleri de kendisine hatırlatılır. Eğer kalbi bu iyi amellere bağlanır ve onları severse, kalp bu amel üzerindeyken durur ve bu onun son ameli kabul edilir. Bu aynı zamanda onun güzel sonu olur.

[829] Enfal 8/17.

İLAHÎ KORKUNUN KAYNAĞI VE ÇEŞİTLERİ

İşte yukarıda bahsettiğimiz türden ilimler korku ehline ilahî takdirden korkmalarını gerektirmektedir. Bunlar, bu ilimle birlikte Rablerini yakinen tanıdıkları ve marifete erdikleri için devamlı O'na nazar ederler; artık kendi amellerine bakmazlar.

Bu korku onların sahip olduğu marifet ilmine karşılık olarak verilmiş bir hediyedir. Onlar bildiklerini talepte ihlaslı oldukları ve ilimlerinin hakkını verdiklerinde, ilahi bir ikram olarak kendilerinde Allahu Teala'yı bilme korkusu meydana geldi. Bu hâl onlar için bir makam oldu. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Korkanların içinden Allah'ın lütufta bulunduğu iki kişi şöyle dedi."[830]

Bu ayette geçen lütfun korku olduğu söylenmiştir.

Ashabu'l-Yemîn sınıfına giren müminler için bundan başka korku makamları vardır. Bunların bir kısmı şunlardır:

Büyük günahlara düşme korkusu. Azap ve ceza korkusu. Emirleri yerine getirirken kusur işleme korkusu. İlahi sınırları aşma korkusu. Manevi artış ve yükseliş sebeplerinin elinden alınma korkusu. Uyanıklık hâlinin gafletle perdelenme korkusu. Amelde gayretten sonra durma ve gevşeme korkusu. Kalpte kuvvetlenmiş azmin zayıflama korkusu. Tövbeyi bozarak Allah'a verdiği sözde durmama korkusu. Kendisini tövbe ettiği şeylere götürecek sebeplere tekrar düşme ve onlarla imtihan edilme korkusu. İstikametten bozuk hâle dönme korkusu. Alıştığı şehvetlere tekrar bulaşma korkusu. Sağlam delili/hak yolu bulduktan sonra kötü arzulara ve dünya menfaatine dönme korkusu. Allahu Teala'nın geçmişteki günahlarına vakıf olması, onlar kötü işleri yaparken kendilerine bakıp yüz çevirmesi ve gazap etmesi korkusu. Evet bütün bunlar marifet ehli için korku yollarıdır. Onların bazısı diğerinden daha yüksektir. Bazı korkular diğerinden daha şiddetlidir.

Denilir ki Arş, kainatı dolduracak parlaklıkta bir cevherdir. Kul herhangi bir hâle girdiğinde, o andaki şekli Arş'ta resimlenir. Kıyamet günü olup kulun muhasebesi yapıldığı zaman kendisine Arş'taki sureti gösterilir; orada kendisini dünyadaki hâli ile görür ve yaptıklarını bizzat orada müşahe-

830 Mâide 5/23

de eder. O anda kendisini tarifi imkansız derecede bir utanma ve korku sarar.

Ariflerden birisi demiştir ki: "Yüce Allah, kula bir marifet verdiği zaman kul onun gereğine göre amel etmediğinde kendisinden bu marifeti/ilmi almaz, aksine onu nimet miktarınca hesaba çekmek için verdiğini kulda bırakır. Fakat ondan bereketi kaldırır ve manevi ilerlemesini durdurur."

Bunun dünyadaki misali cimri zenginin hâline benzer. Cimri zengin dünyada parasını harcamaktan korkup fakirler gibi yaşar, fakat ahirette zenginler gibi hesap verir. İlmin hakkını vermeyen alim de böyledir. O dünyada cahiller gibi yaşar, ahirette alimlerin hesaba çekildiği gibi hesaba çekilir. Allahu Teala bir kula heva ve heveslerine tabi olduktan sonra kendisine güzel nimet ve salih amel nasip ettiğinde kul bu nimet ve salih amelle övünüp daha önce yaptığı kötülükleri unutursa ve tekrar onlara dönmekten korkmazsa Allah onu kınamaktadır. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Eğer kendisine dokunan bir zarardan sonra ona bir nimet tattırsak "şüphesiz kötülükler benden gitti" der ve o bu hâliyle sevinip övünür."[831] Allahu Teala bu ayetin peşinden şöyle buyurmuştur:

"Ancak (kötülüklere) sabredenler ve salih amel işleyenler bu hâlin dışındadır. Onlar için bir mağfiret ve büyük bir sevap vardır."

Çünkü onlar amelleriyle övünmezler. Amele bakıp onunla bir makam elde edeceğiz diye düşünmezler. Böyle yaparlarsa amellerinden yüz çevrileceğini ve farkında olmadan hepsinin boşa gideceğini bilirler.

Allahu Teala kulun hiç farkında olmadan amellerini iptal etmesi gibi, onun bilmeden tuzağa da düşeceğini belirtmiştir. İki durumda da kul işin farkında olmaz. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Biz de onlara hiç farkında olmadıkları bir tuzak hazırladık."[832]

"Hiç farkında olmadan amellerinizi boşa çıkarmaktan korkun ve böyle yapmayın."[833]

---

[831] Hud 11/10
[832] Neml 27/50
[833] Hucurat 49/2.

Allahu Teala mekir/gizli tuzak ile fitneyi ayrı tutmuştur. Fitne/imtihan, kulun kaderin acı-tatlı tecellileri karşısında ne yaptığını denemektir. Allahu Teala bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Aksine o (nimet), bir imtihandır. Fakat onların çoğu bunu bilmez."[834] Bu ayetin işaretine göre; onların içinde bu imtihanı bilen az sayıdaki insan, Yüce Allah'ın kul için tercih ettiği durumun ne hikmet taşıdığını ve imtihanın sırrını bilmektedir. Mekir/gizli tuzak ile fitne arasındaki hâle istidraç denir. Asıl tuzak budur. Onu insanlar hiç fark edemezler. İstidraç kelimesinin aslı, bir şeye yavaş yavaş ulaşmaktır. İstidraca düşürülen kul isyan ettiği nimetler içinde yavaş yavaş azaba yaklaştırılır. Farkında olmasın diye böyle yapılır. Şu ayette istidraca düşenlerin hâli anlatılmaktadır:

"Ne zaman ki kendilerine yapılan uyarıları unuttular, biz de üzerlerine bütün nimet ve zevklerin kapılarını açtık. Onlar kendilerine verilen bu nimet ve zevk içinde sevinip eğlenirken aniden kendilerini yakaladık. O anda bütün ümitleri bitti."[835]

Bu ayetin manası hakkında denilmiştir ki: Onlar yeni bir günaha daldıklarında biz de kendilerine yeni bir nimet verdik. Bir kötü arzuyu hatırladıklarında onlara tövbeyi unutturduk. Onlar bu hâl içinde sevinip eğlenirken aniden kendilerini yakaladık. Böylece gülüp eğlendikten sonra kendilerini ağlattık. Hiç şüphesiz O'nun yakalaması çok şiddetlidir.[836]

MÜNAFIKLIK KORKUSU

Korkuların bir çeşidi de nifak korkusudur. Sahabe-i Kiram ve selef-i salihin/önceki büyükler nifaktan çok korkuyordu.

Huzeyfe (r.a) derdi ki: "Allah'ın Rasûlü (s.a.v) zamanında birisi bir söz söylerdi de onun yüzünden Allah'a kavuşana kadar münafık olarak kalırdı. Halbuki ben bu sözleri sizden birinizden günde on kere işitiyorum."

Yine o derdi ki: "Kalp bazen öyle anlar yaşar ki, kalbin içi imanla dolar. Öyle ki orada nifak için bir iğne ucu kadar boşluk kalmaz. Bazen de

---

[834] Zümer 39/49.

[835] En'am 6/44.

[836] Bu kısım tahkikli baskıdan alınmıştır.

kalp nifakla dolar. Öyle olur ki orada iman için bir iğne ucu kadar boş yer kalmaz."

Allah Rasûlünün (s.a.v) Ashabı şöyle diyordu: "Siz, gözünüzde çok küçük gördüğünüz öyle işler yapıyorsunuz ki; biz onları Allah Rasûlü (s.a.v) zamanında büyük günahlardan sayıyorduk."

Bir başka rivayette: "Biz bunları insanı helâk edici günahlardan görüyorduk," denmiştir.

Allah rahmet etsin, Hasan-ı Basrî (rah) şöyle diyordu: "Eğer ben, nifaktan tamamen arındığımı bilsem bu benim için üzerine güneş doğan her şeyden/dünya ve içindekilerden daha sevimlidir."

Birisi kendisine künyesi ile hitap ederek: "Ey Ebu Said! Bazı insanlar günümüzde nifak yoktur, diyorlar, buna ne dersiniz? diye sordu. Hazret şu cevabı verdi:

"Ey kardeşim! Eğer münafıklar bu şehirden çıkıp gitseler, şehir boşalırdı ve sizler yalnızlıktan ürkerdiniz."

Bir defasında Hasan-ı Basri demiştir ki: "Eğer münafıkların kuyruğu olsaydı, her yanı kaplarlar ve müminler ayak basacak yer bulamazlardı." Biz bu sözü başkalarından da rivayet ettik.[837]

Denilmiştir ki: Nifaktan kendisini kurtaran ancak üç sınıf vardır. Bunlar sıddıklar, şehitler ve salihlerdir. Bunlar sahip oldukları kamil iman ve yakin sayesinde Allahu Teala'nın kendilerini peygamberlere kattığı ve en büyük nimete ermekle övdüğü kimselerdir.

Denilmiştir ki: "Kim nifaktan emin olursa o, münafıktır."

Alimlerden birisi demiştir ki: "Münafıklığın alameti kişinin başkası için hoş görmediği şeyin aynısını yapması, zulümle elde edilen bir şeyi sevmesi ve hak olan herhangi bir şeye kızmasıdır."

Kendisinde olmayan bir şeyle övüldüğü zaman kişinin bunu beğenmesi de bir münafıklıktır. Münafıklığın alametleri sayılmayacak kadar çoktur. Bir rivayete göre yetmiş tanedir. Bir hadis-i şerifte bunlardan münafıklığın diğer kısımlarına temel teşkil eden dört tanesi sayılmaktadır. Bu konuda Allah'ın Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

837 Son iki söz, tahkikli baskıdan alınmıştır.

"Dört şey vardır ki, onlar kimde bulunursa, o kimse namaz da kılsa, oruç da tutsa, kendisini müslüman da zannetse yine tam bir münafıktır. Kendisinde bunlardan birisi varsa, onu terkedinceye kadar nifaktan bir iz taşır. Bunlar konuştuğu zaman yalan söyler, söz verdiğinde sözünde durmaz, kendisine bir şey emanet edildiği zaman ihanette bulunur ve tartıştığı zaman haddi aşıp zulmeder."[838]

Başka bir rivayette: *"Anlaştığı zaman, sözünde durmaz"* sıfatı vardır. Bununla beraber beş tane olmaktadır.

Sahabeden Amr b. el-Âs (r.a) vefatı yaklaştığında oğullarına: "Benden sonra kızımı falanca ile evlendirin," diye vasiyette bulundu. Onlar hayret ederek birbirlerine bakmaya başladılar. Çünkü bahsedilen adam kızın dengi değildi. Onları bu vaziyette görünce şu açıklamayı yaptı:

"Ben ona seni kızımla evlendireceğim, diye söz vermiştim. Şimdi bu sözümü tutmayarak Allahu Teala'nın huzuruna münafıkların üç sıfatından birisiyle gitmek istemiyorum."

Sahabe-i Kiram (r.anhüm): "Yalan nifaktan bir kapıdır; yalan söyleyen nifaka girmiş olur," derlerdi.[839]

Bir adam İbnu Ömer'e (r.a) gelerek: "Biz bu yöneticilerin yanına gider, söylediklerini tasdik ediyoruz. Fakat yanlarından ayrıldığımız zaman haklarında olumsuz şeyler konuşuyoruz. Bu nasıl bir durumdur?" diye sorduğunda İbnu Ömer (r.a): "Biz bu davranışı Allah Rasûlü (s.a.v) döneminde nifaktan sayıyorduk," demiştir.

Yine başka bir yolla gelen bir rivayette şöyle anlatılmıştır: "Abdullah b. Ömer (r.a) bir gün Haccac'ı kötüleyen, onun aleyhinde konuşan bir adam gördü. Adama: "Eğer Haccac'ın yanında olsaydın bunları söyler miydin?" diye sordu. Adam: "Hayır!" dedi. İbnu Ömer: "Biz bu davranışı Allah Rasûlü (s.a.v) zamanında münafıklık sayardık," dedi.

Bu örneklerden daha ağır olan bir örnek de şöyledir: Bir grup insan Hz. Huzeyfe'nin (r.a) kapısında oturmuş onu bekliyorlardı. Bu arada onunla ilgili bir şeyler konuşuyorlardı. O, evinden çıkıp yanlarına gelince ondan utanarak sustular. Onlara: "Konuşmanıza kaldığınız yerden devam edin,"

---

838 Buharî, İman, 24; Müslim, İman, 59.

839 Amr b el-As (r.a) ile ilgili hâdise tahkikli baskıdan alınmıştır. (D. Selvi)

dedi, onlar sukût ettiler. Bunun üzerine Huzeyfe, "Biz bu durumu Allah Rasûlü döneminde münafıklık sayardık," dedi.

Denilmiştir ki, "Kim münafıklıktan hiç endişe etmezse o kimse münafıktır."

Bir adam ağlayarak Hz. Huzeyfe'ye (r.a) geldi ve:

-Helak oldum, dedi. Huzeyfe (r.a):

-Ne oldu neyin var? Diye sordu. Adam:

-Münafıklıktan korkuyorum, dedi. O zaman Huzeyfe (r.a):

-Eğer sen münafık olsaydın, nifaktan korkmazdın. Münafık, nifaktan hiç endişe etmeyen ve kendini emin gören kimsedir, dedi.[840]

Nifak hakkında bundan daha ağır hüküm Hasan-ı Basrî'nin şu görüşüdür: "İnsanın içiyle dışının, diliyle kalbinin, girişiyle çıkışının farklı olması nifaktandır."

Kulun tevhid inancındaki noksanlığından ve yakîninin zayıflığından kaynaklanan nifak ve gizli şirk halleri müminlerin Allah'ın azabından ve amellerinin boşa çıkacağından korkmasını gerektiren bir durumdur.

İbn Mesud'un (r.a) şu sözü de bunu ifade etmektedir: "Kişi, dindar bir halde evinden çıkar, ama dinsiz olarak eve döner. Birisiyle karşılaşır, 'sen şöyle şöyle iyi birisisin' der. Bir başkası ile karşılaşır 'sen şöyle söylesin' der. Öyle olur ki adamda hiçbir şey bırakmadan sayıp döker. Bu yüzden Allah, kendisine gazap eder." Yani bilmediği insanları temize çıkarıp, "sen iyisin" der; kötülenmesi gerekenleri över; bu durumda kalbi ve dili farklı olur. İşte bunda Allah'ın gazabı vardır.

İMANSIZ KALMA KORKUSU

Bütün bu korkuların üstünde insanda imanın sökülüp alınması korkusu vardır. İman el-Mümin olan Allah'ın sana emanet olarak verdiği bir hazinesidir. Dilediği zaman onu ortaya çıkarır; dilediği zaman da senden alır. Acaba, bu hazine Allah'ın sana keremiyle ikram ettiği bir bağışı mı yoksa sana emanet ve ödünç olarak verip sonra alacağı bir şey midir? Bunu bilmek mümkün değildir. Hiç şüphesiz bu Yüce Allah'ın adalet ve hikmetiyle

[840] Bu kısım, Kûtu'l-Kulûb'un tahkikli baskısından alınmıştır.

olmaktadır. O bunu senden gizli tutmuştur, akıbetin ne olacağını ancak kendisi bilmektedir.

Yahya (rah) derdi ki: "Günlük yiyeceğinin helalden mi haramdan mı olduğunu bilmeme korkun seni, daha fazla şeyleri temenni etmekten alıkoymalıdır. Yine imansız kalma korkun seni, Abdalların/velilerin derecelerini temenni etmekten alıkoymalıdır. Sana istediğin dünya nimeti verilmeyince, verilenleri de az bulursun. Halbuki Allahu Teala sana imanı vermekle hazinelerindeki en hayırlı şeyi vermiştir. Bundan büyük nimet olmaz."

Hiç şüphesiz insandaki imanı kaybetme korkusu, onun varlığı ile sevinme ve övünme alametidir.

Ariflerden birisi demiştir ki: "İnsan ancak son nefesinde Allah'a vasıl olduğunda imansız kalma korkusu biter."

Ebu'd-Derdâ'nın yemin ederek söylediği gibi, imanın alınmasından hiç endişe etmeyen kimse sonuçta imansız kalır. Yine Hz. Huzeyfe'nin az yukarıda söylediği, öyle anlar olur ki kalp nifakla dolar; içinde iman için bir iğne ucu kadar boş yer kalmaz, sözü iyi düşünülmelidir. Eğer ölüm tam bu zamana denk gelse ve bu durum kişinin son nefesi olsa, ruhu nifak üzere dünyadan çıkmaz mı?!

Bunun gibi kalbin değişik şirk ve şüphe halleri içinde dönüp durması da korkulacak bir şeydir. Çünkü eğer kalpte o hâl kulun vefat anına denk gelirse; Mevlâ'sıyla karşılaşması yani hatimesi bu hâl üzere olacaktır. Bu son zamana "hatime" denmesinin sebebi, bunun insanın amelinin ve ömrünün sonu olmasındandır. Bir şeyin hatimesi onun sonu demektir. Yüce Allah bu manada Hz. Peygamber'e (s.a.v) *"Hâtemü'n-Nebiyyin"* sıfatını vermiştir.[841] Peygamberlerin sonuncusu demektir. Yine: ***"Onun hıtâmı misktir,"***[842] ayetinde anlatılmak istenen de aynı manadır. Yani cennette içilen kadehin sonu misktir.

Korku çeşitlerinden birisi de kula verilen ilk marifetin kalmasıyla beraber, iman ilmindeki artışın kesilmesidir. Bu da kul için bir istidraç hâlidir. Alimlerden birisinin dediği gibi, Allahu Teala bir kuluna marifet verir de o buna göre muamele etmezse, bu marifeti ondan geri almaz, fakat bunu

[841] Ahzab 33/40

[842] Mutaffifin 83/27

aleyhinde bir hüccet yapar. Karşılığında da kendisini hesaba çeker. Ancak onun manevi ilerlemesi durur.

Bazen kulun kalbi katı iken gözü yaşlı olur. Bu hâl ancak kamil insanların bilebileceği bir noksanlıktır. Çünkü bu hâl kulu Allah katında kendisine fayda verecek şeyleri elde etmekten engeller. Ona kendisiyle aldanacağı ve halkın içinde fitneye düşeceği bir şeyler verir. İnsana verilen baştaki göz dünya içindir; melekut aleminden olan kalp gözü ise ahiret içindir.

Mücahid demiştir ki: "Hiç şüphesiz bazı insanlar vardır ki iki gözü ağlar fakat kalbi taştan daha katıdır."

Malik b. Dinar demiştir ki: "Tevrat'ta şunu okudum: "Kul tam bir münafık olduğu zaman gözlerine tamamen hakim olur ve dilediği zaman istediği kadar ağlar. Nitekim onlar, nifaktan kaynaklanan bu ağlamaktan Allah'a sığınıyorlardı. Nifak olan huşu, kula ağlama kapılarının açılması fakat sadakat ve zillet ile huşu kapılarının kapanmasıdır. Bu tür bir ağlamaya misal olarak Allahu Teala şöyle buyurmuştur: ***"Yusuf'un kardeşleri onu kuyuya attıktan sonra akşamleyin ağlayarak babalarına geldiler."***[843]

Selef-i Salihîn/önceki büyükler: *"Nifak olan huşudan Allah'a sığının"* diyorlardı. "Kendilerine: "Bu, ne demektir? diye sorulunca: "Kalp katı iken gözün yaşlı olmasıdır," demişlerdir.

Bir insana yaşsız bir gözle kalp inceliği vermesi, yaşlı bir gözle katı bir kalp vermesinden daha hayırlıdır. Kalp ehli ariflere göre, kalbin ince olması onun huşu, korku, tevazu sahibi olması, mahzun ve Allah'a yöneliş hâlinde bulunmasıdır. Kalbi bu durumda olanlara gözlerinin ağlamaması bir zarar vermez. Ancak bunlarla beraber ağlaması büyük bir fazilettir. Allah kime göz yaşı verir de onu kalp huşusundan, tavazudan, boyun eğip hakka yönelmekten mahrum etmişse; bu onun için bir tuzaktır. İşte bu hâl, gerçek mahrumiyet ve faydalı şeyi kaybetmektir.

Bu durumda gözün bütün ağlaması, aklın ilmiyle olur. Tevhit ilmi ise yakînin müşahedesiyle gerçekleşir ve onda ağlamak yoktur. Çünkü tevhit ilmi, vahdaniyeti müşahede eden insan için zuhur eder ve bu, onu kudret ilmine götürür. Artık yaşlar, bu kudretin etkisiyle akmaya başlar. Yüce Allah, gerçek ağlayanları, ağlamalarının kendilerinde huşuyu artırdığını bildirerek onları övmüş ve şöyle buyurmuştur:

---

843 Yûsuf 12/16

"Ağlayarak yüzüstü yere kapanırlar. Bu onların saygısını artırır."[844]

Eğer ağlamak, kibir ve övünmeyi artırıyorsa biz, bundan hareketle kalpte huşuun olmadığını anlarız. Bu bir zorlama ve nefsin gizli afetlerinden doğan kendini beğenme hâlidir. Demek ki korkunun en büyüğü, ezelde takdir edilen hükümden ve son nefesteki halden korkmaktır. Nitekim ariflerden birisi demiştir ki:

"Benim ağlamam ve üzüntüm, günahlarımdan ve şehvetlerimden değildir. Çünkü bunlar benim tabii huy ve sıfatlarımdır Zaten bir insan olarak benim için uygun olan da onlardır. Benim asıl üzüntüm ve endişem; ilahî kaderde kullar arasında taksimat yapıldığı zaman payıma neyin düştüğüdür. Şayet benim nasibimde haktan uzaklık varsa, hâlim nice olur, ben bunu düşünüyorum."

Bizim burada anlattıklarımız peygamberlere varis olan ariflerin ve muttakilerin imamı olan kuvvet ve temkin sahibi ilim adamlarının korkularıdır.

Ebu Muhammed'e (rah) "Allah mümin bir kimseye zerre ağırlığınca korku verir mi?" diye soruldu, o da: "Müminlerden öyle insanlar var ki kendilerine Uhud dağı ağırlığınca korku verilmiştir," dedi. Kendisine: "Peki bu korku içinde onların durumu nasıl olur? Onlar yerler, içerler ve evlenirler," diye soruldu, Hazret şu cevabı verdi: "Evet onlar bu dediklerinizi yaparlar; ama müşahede hâli onlardan hiç ayrılmaz. Me'vâ cenneti onları gölgeler/kalpleriyle hep onun içinde seyrederler," dedi. "Peki bu durumda korku nerede kaldı?" diye sorduklarında, Ebu Muhammed şöyle demiştir:

"Allahu Teala'nın kudret perdesi ilahi bir hikmetle onu taşır, kalbi beşeriyet sıfatlarıyla yaptığı tasarruflarda bu perde altında gizler. Bu kulun durumu peygamberlere benzer."

Bu durum onun dediği gibidir. Çünkü kulun Allahu Teala'nın tasarruf ve hikmetinde tevhidi müşahede etmesi onu ilahi hükümleri tam olarak yerine getirmeye sevkeder. Şöyle ki; imanın kalpteki nuru çok büyüktür. Eğer kalbin üstüne veya dışına taşarsa vücudu yakar. Hatta ona bağlı olan maddi şeyleri de yakar. Ancak kalp, hükümlere mahal olması ve on-

[844] İsrâ 17/109

ları hakkıyla yerine getirebilmesi için ilahi bir lütufla gizlenmiş ve ilimle örtülmüştür.

Kalpteki korku nurları ilahi kudret ve sıfatların tecellisidir. Çünkü nurlar ilahî isimlerle perdelenmiştir. İsimler fiillerle, fiiller ise hareketlerle perdelidir. Hareket kudreti ile ortaya çıkar. Bu hareketin ötesinde ğayba ait bir durumdur. Bunun gibi hikmetle tasarruf da imanın nurundan meydana gelir. İmanın nurları, onun ötesinde saklıdır.

Ariflerden birisi demiştir ki: "Eğer müminin Allah katındaki gerçek yüzü halka gösterilse onlar Allah'ı bırakıp ona ibadet ederlerdi. Eğer müminin kalbinde gizlenen nur, dünyada ortaya çıksa yeryüzünde hiçbir şey sabit kalmaz, hepsini yakardı."

Tarafından bir merhamet ve rahmet olarak kendisine yol bulsunlar ve istifade etsinler diye hikmetiyle kudretini gizleyen Allah ne kadar yücedir ve her türlü noksan sıfatlardan uzaktır.

Ubey b. Ka'b'ın kıratında Nur suresindeki *"O'nun nurunun misali"* ayeti, "müminin nurunun misali" şeklinde okunmuştur. . Eğer müminin nuru, O'nun nurundan olmasaydı "O'nun nurunun" yerine "müminin nuru" denmesi caiz olmazdı.

Sehl (rah) şöyle demiştir: "Gerçek korku, yasaklanan şeylerden uzaklaşmaktır. Haşyet verâya/takvaya ulaşmaktır. Azaptan çekinmenin sonu zühttür."

Sehl başka bir sözünde şöyle demiştir: "Cahilin korkması, onu ilme, alimin korkması zühde, amel edenin korkması da onu ihlasa çağırır. İhlas farzdır, ona ancak havf/ilahi korku ile ulaşılır. Gerçek korkuya ancak zühd ile ulaşılır. Demek ki korku herkes için en uygun olandır. Çünkü avamın Allah korkusu, onları haramdan uzaklaştırır. Seçkin velilerin korkusu onları verâ ve zühde götürür. Allah'tan gerçek manada korkan kimse haramları ve dünya muhabbetini terk eder. Şu halde korku ibadetin evveli olmaktadır. Çünkü korku, ihlası meydana getirir. Onun meyvesi, gönlü dünyadan çekmektir. Bu ise haramlardan kaçmayı gerektirir."

Sehl (rah) diğer bir sözünde şöyle demiştir: "Kalbinde Allah korkusu görmek isteyen kimse, yalnız helal lokmadan yesin. Recâ ilmi ancak korku sahibine layıktır."

Yine o demiştir ki: "Havf/korku kelime olarak müzekker, recanın bir parçası olan muhabbet ise müennes sınıfına girmektedir. Baksana, ibadet ehlinin çoğu muhabbet iddiasında bulunmaktadır"

O, bu sözüyle, havfın recadan üstünlüğünün erkeğin kadına olan üstünlüğü gibi olduğunu kasdetmektedir. Çünkü havf, ilim adamlarının hâlidir; recâ ise amel edenlerin hâlidir. Alimin abide üstünlüğü, dolun ayın diğer yıldızlara olan üstünlüğü gibidir.

Bu konuda Hz. Peygamber'den (s.a.v) şu hadis nakledilmiştir: *"Fazla ilim benim için fazla ibadetten daha sevimlidir. Dininizin en hayırlısı veradır/takvadır."*[845]

ALLAH'TAN KORKMANIN GERÇEK MANASI

Bil ki alimlere göre havf, halkın düşündüğünden başkadır. O, halkın korku deyince aklına gelen kızma, yakma, bağırma, kökünü kazıma gibi manaların dışında bir şeydir. Çünkü bunlar, korkak ve şaşkın kimselerin bir takım hayal ve hisleridir. Bunlar gerçek bir ilme dayanmaz. Onlar ariflerden bazı sûfîlerin muhabbet halleri içinde yaşadıkları yanma ve kendinden geçme halleri gibi de değildir.

Alimlere göre havf/ilahi korku, sağlam bir ilmin ve doğru bir müşahedenin adıdır. Buna göre; eğer bir kula, ilmin hakikati ve sıdka dayalı bir yakin hâli verilmişse işte ona korku sahibi denir. Bunun için Hz. Peygamber (s.a.v) insanlar içinde Allah'tan en çok korkan idi. Çünkü o ilmin hakikatine ulaşmıştı. Ve yine o, insanlar içinde Allah'ı en fazla sevendi. Çünkü o, ilahi yakınlığın zirvesinde idi. Onun hâli her iki makamda da sekinet ve vakardı. Allah Rasûlü (s.a.v) bütün hallerinde temkin ve tesbit üzere bulunmaktaydı. Onun hâli hiçbir zaman ızdırap, sıkıntı, hayret ve şaşkınlık olmamıştır. Kendisine bütün halkın sahip olduğu aklın ve ilmin kat kat fazlası verilmişti. Allahu Teala halk için onun kalbini genişletti ve onlara sabretmesi için göğsünü açıp nurla doldurdu. Allah Rasûlü (s.a.v), köylüye köylü üslubuyla davranır, çocukla çocuk gibi olur, kadınlara karşı hâline uygun davranırdı. Yani onların her birine ilim ve akıllarına göre hareket ederdi. Her-

[845] Heysemî, Mecmau'z-Zevaid , I, 120. Elbânî hadisin sahih olduğunu söylemiştir. Bkz: Elbânî, Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr, II, 776.

kese kendi seviyesine uygun davranırdı. Bunu onlardan her biriyle yakınlık kurarak ilim ve edepten nasibini vermek ve haklarını tam olarak yerine getirip noksanlarını tamamlamak için yapardı. Böylece, onların kendisini gözlerinde çok büyüterek bir şey sormaktan ve kendisine yakın olmaktan uzak kalmamalarını sağlıyordu. Bütün bunları onların tam olarak bilemeyeceği bir hikmetten ve fıtratına konulan rahmetten yapıyordu. Kendisine onların zevk ve hallerinden bir derece verilmişti. O bütün bunları, hiç zorlanmadan ve yapmacık bir tavra girmeden kolayca yapıyordu. Onları sonsuz hikmet sahibi ve her şeyi bilen Allah öğretmişti. Bunun içindir ki Yüce Allah O'nu yüksek ahlakla vasıflandırarak hakkında şöyle buyurdu:

"Hiç şüphesiz sen yüce/büyük bir ahlak üzeresin." [846]

Ayetin tefsirinde şöyle denmiştir: "Rasûlüm sen rububiyyet ahlâkı/ilahi ahlak üzerindesin." Ayetin başka bir kıratında azîm kelimesi sıfat değil muzafun ileh olarak izafetle okunmuştur. Bu durumda mana: "Azim/büyük olan Allah'ın ahlakı üzerindesin" şeklinde olmaktadır.

Bu ahlakta olan kimse temkin hâlinin kuvvetinden ve aklının yüksek seviyede olmasından dolayı kendi hâlinden bir şey ortaya çıkarmaz; hâlini gizler. Bunu yaparken karşısındaki insanların kendisinden alacağı nasibi de noksanlaştırmadan onlara ulaştırır. Adaletin gerçekleşmesi için böyle yapar. O gerçek zühde ulaştığı ve son derece huşu ve tavazu sahibi olduğu için, sahip olduğu hiçbir şeyle kimseye üstünlük sağlamaya çalışmaz. Manevi hâlinin kuvvetli olmasından, ilim ve hikmette yüksek payeye ulaşmasından dolayı hiçbir şey ona üstün gelemez. Onlar göründükleri gibidirler; ayrıca göründüklerinin ötesinde pek çok güzel hallere sahiptirler. Bu anlattığımız şeyler, arif velilerin yoludur ve derece sırasıyla peygamberlerden sonra gelen, hâlinde sabit asfiyanın/seçkin kulların usulüdür.

Ariflerden birisi demiştir ki: "Kim kendi ilmî seviyesine göre halktan anlayış beklerse ve onlara kendi aklının seviyesinde konuşursa, onların nasibini kesmiş olur ve onlar için Allah'ın koyduğu hukuku yerine getirmemiş olur."

Alimlerden birisi şöyle demiştir: "Bildiği her şeyi halka anlatan ve kendisine nasip edilen her şeyi onlara açıklayan kimse imam/önder olamaz."

---

846 Kalem 68/4

Yahya b. Muaz şöyle demiştir: "Kimseyi yolundan yani takip ettiği çizgisinden çıkarma ve ona anlamayacağı bir şey konuşma. Çünkü böyle yaparsan onu yormuş olursun ve kendisine bir fayda vermezsin. Fakat herkese alacağı kadar anlat, kapasitesi kadar konuş."

Alimlerden birisine: "Arif olan halktan kaçar mı?" diye sorulunca: "Hayır kaçmaz, fakat onların bir çok işinden nefret eder," dedi. "İnsanlar ariften kaçar mı?" diye sorulunca: "Hayır kaçmazlar, ama kendisinden çekinirler," dedi.

Havfın, ilmin hakikatine ulaşmak manasına geldiğinin bir delili de Übey b. Kab'ın: ***"Onları azdırıp inkara sürüklemesinden korktuk da böyle yaptık"***[847] ayetini "Rabbin onları inkara sürüklemesinden korktu." Manasında okumasıdır.Nahiv alimlerinden Yahya b. Ziyad der ki: "Allah korktu" demek, Allah bildi, manasındadır. İlmin bir diğer ismi de havftır. En doğrusunu Allah bilir.

GERÇEK KORKUNUN OLUŞMA ŞEKLİ

Korku, aynı zamanda mana isimlerinden olup sıfat manası taşır. Onun varlığı zıddı olan sıfatın yokluğu ile olur. Kalpten dünya ve ahiret halleriyle ilgili bütün emniyet düşünceleri yok olup gittiği zaman gerçek korku oluşur. O zaman insan bütün hallerinde, dünya ile ilgili bütün iş ve tasarruflarında, kalplerin ve nefislerin değişmesinde, şehvetlerin kendisini çekme durumlarında Allah'ın mekrinden/gizli tuzak ve imtihanından emin olmaz, örf ve adetlerle huzur bulmaz ve hiç bir şeyde kesin olarak güvencede olduğu hükmüne varmaz. İşte o zaman insan gerçek korkuya ulaşmış demektir. Buna göre kul bütün bu durumlardaki güvenini kaybetmekle hâif/korkan ismini alır. Bu, Arap lisanında kullanılan ve yaygın olan bir ifade tarzıdır. Arapça'da birisi "şu şeyden korkuyorum" dediği zaman "ondan emin değilim" demek ister. Veya bir şeyin oluşu hakkındaki bilgisi kesinleşince: "şu işin olmasından korkuyorum" der.

Alimlerden birisine: "Şu arife ne oluyor ki her durumda korkuyor?" diye sorulunca: "O Allah'ın kendisini her halde hesaba çekeceğini bildiğin-

---

847 Kehf 18/80

den korkar," demiştir. Bunun için o, hiçbir halde emin olmaz ve hiçbir hâle güvenip rahat edemez.

Bütün bunlardan sonra şunu da zikretmeliyiz: Korku sahiplerinin farklı yolları ve halleri vardır. Bunlar, içine düştükleri şiddetli, ürpertici ve yakıcı korkudan kaynaklanmaktadır. Bu yollar, seçkin ve faziletli takva imamlarının gittiği yollardan farklıdır. Onlara benzer gözükür fakat onlarda büyük alimlerin ve seçkin imamların naklettiği bir takım tehlikeler vardır. O yollara sadece bazı zahit ve abidler girmişlerdir Ancak alimlerin belirttiği gibi; bunların hiç biri faziletli değildir.

Ariflere göre bu yollar, kendisi için yarış edilecek ve imrenilecek şeyler değildir. Çünkü onlar bazen insanı gidilecek yoldan çıkarıp tehlike çukurlarına iter. Ben bunların bir kısmını tanıtmak ve onların ne olduğunu açıklamak istiyorum.

KORKUNUN VÜCUTTA YAPTIĞI ETKİLER

Bilmiş ol ki korku yedi yoldan vücuda girer ve etkisini gösterir. Bazı istisnalar hariç, bu korkular vücudu tahrip ve sahibini telef eder.

Bazen korku kalpten doğru vücudun en hassas noktası olan öd kesesine sirayet eder; onu yakarak ölüme götürür. Bunlar, korkudan kaynaklanan bayılma, sayha ve ani vecdle ölen zayıf kimselerdir.

Bazen korku kalpten dimağa sıçrar; aklı yakar, kul şaşkına döner, güzel hâli gider, makamı düşer.

Bazen korku ak ciğere girer ve onu yakar deler. Bu durumda kul yemeden içmeden kesilir. Öyle ki vücut verem olur, kanı kurur. Bu hâl, açlık içinde sıkıntı çeken, sararıp solan kimselerin başına gelir.

Bazen korku kara ciğere yerleşir. Yüzde solgunluk ve devamlı bir üzüntü hâli meydana getirir. Kulu uzun düşüncelere ve uzun süre uykusuz kalmaya sevk eder. Bu makamda uyku gider, devamlı uykusuzluk hâli meydana gelir. Bu, önceki korkuların en faziletlisidir. Bu tür korkuda ilim ve müşahede mevcuttur. O amel ehlinin korkusudur.

Bazen korku omuzla kürek kemiği arasında/sırtta etkisini gösterir. Hayvanlarda vücudun bu kısmındaki et en yumuşak ve en tatlı ettir. Peygamberimiz (s.a.v) de etin bu kısmını yemekten hoşlanırlardı.[848] İşte bu bölgeye yerleşen korkudan dolayı, vücutta titreme meydana gelir, hareketler karışır, vücut davranışları dengesiz olur.

Bazen korku etkisini göstermeye kalpten başlar, aklı sarar, onun düşünme gücünü mahveder. Çünkü korkunun kuvveti onu etkisi altına almıştır. Bu aynen güneşin gökte ay ışığını yok etmesine benzer. Bu halde korku melekût hazinelerinden ortaya çıkarak sırrın en üst noktasında etkisini göstermektedir. Bu durumda onu taşıyan akıl zayıf kalır, akıl zayıf düştüğü için vücut ızdırap ve sıkıntıya düşer. Bu durumda kulun denge sıfatı zayıfladığı için bir kararda kalamaz.

Bunun sebebi şudur: İnsanın bütün organları bir hikmet icabı ve sağlam bir denge için ayrı ayrı olsalar da, hepsi bir tek şey gibi hareket ederler. Allahu Teala kudretinin inceliğini ortaya koymak ve ilahi iradeyi göstermek için onları bir araya getirmiştir. Bünyenin en alttaki organı en üstteki ile bağlantılıdır. En üste bulunan organ bir sarsıntı geçirince, bu onda kalmaz, en alttaki organa doğru iner. Organlardan birisinde bir hastalık meydana gelse, bu diğer bütün organlarda etkisini gösterir. Bu organın iyileşmesi de böyledir.

Bu korku hâline sahip olanlar fazilete daha yakındır ve kendilerine ilim ehli denmeye daha layıktır. Onun için bu yola büyük alimler ve kalp ehli faziletli insanlar süluk etmişlerdir. Bunlar Tabiûn nesli içinde çoktur. Rabi' b. Heysem, Üveys el-Karanî, Zurare b. Evfâ ve benzeri seçkin insanlar bunlardan bazılarıdır. Allah kendilerinden razı olsun, Hz. Ömer ve İbnu Mesud (r.a) gibi sahabenin ileri gelenleri bu hâli kötü görmemişlerdir.

Hatta bizzat Hz. Ömer (r.a), bazen bayılır ve yere düşen bir deve gibi çırpınırdı. Dengesini kaybeder yere düşerdi. Bu durumu Saîd b. Cüzeym de yaşardı. Kendisi zahit sahabilerinden ve ordu komutanlarından biriydi. Hz. Ömer onu Şam'a vali olarak göndermişti. Hz. Ömer'e onun zühdü ve aşırı fakirliği anlatılınca, kendisini kınar ve uyarırdı. Hz. Ömer, kendisine çoluk çocuğu için harcasın diye yüz ila dörtyüz dinar arasında değişen oranlarda para gönderdi. Ancak o, bu parayı alır almaz tamamı-

848 Bkz: Suyuti, es-Sağîr, No: 7097-7098.

nı gazilere dağıttı. Bu hâdise uzunca bir kıssada anlatılmaktadır. Nihayet Şam'lılar onun durumunu yazılı olarak halife Ömer'e bildirdiler. Saîd'in bazen otururken aniden kendinden geçip bayıldığını, onun aklını kaybetmesinden korktuklarını söylediler. Onlar Said'in yaşadığı manevi hâli bilmiyordu. Hz. Ömer, kendisiyle karşılaştığında bunun sebebini sordu. O da bilip gördüğü bir hâdisenin kalbinde yaptığı etkiyi haber verdi. Bu hal, aslında sûfîlerin vecd hâlidir. Hz. Ömer, bunu öğrenince kendisini mazur gördü. Bu durum onun halife katındaki değerini daha da artırdı. Hz. Ömer kendisine saygı gösterir ve faziletini kabul ederdi. Bunun üzerine Şamlılara bir mektup yazarak, Saîd'i kınamamalarını ve onu kendi hâline bırakmalarını istedi.[849]

Güçlülerin en kuvvetlisi ve hidayet yolunun rehberi Rasûl-i Ekrem (s.a.v) Efendimiz dahi vahyin inişi esnasında bayılma hâli geçirirdi. Allah Rasülü (s.a.v) o manevî hâlin içine girince Allahu Teala kendisinden normal akıl düzenini giderir, içinde bulunduğu kainat şartlarını ortadan kaldırırdı. Bunun için Efendimiz'in (s.a.v) üzerine bir örtü atılır, yüzü kapatılırdı. Bir kış günü dahi olsa yüzünden inci taneleri gibi ter boşanırdı. Ancak bu, sadece bir çeşit vahiyde olurdu. Bu hâl, vahiy kendisini tamamen kapladığı ve Ruhu'l-Kudüs/Cebrail (a.s) gelip kalbinin içinde göründüğünde oluyordu.

Vahiy dört çeşittir. İkisi muttasıl/bitişik vahiydir ki bu anlattığımız, onlardan birisidir. İkisi de munfasıl/ayrı vahiydir. Müşahedeye ulaşmış kalp ehli arifibillah olan zatlar bu vahiy çeşitlerinden birisiyle ilhama ulaşırlar. Bunun açıklaması uzun sürer. Bunu, ilme'l-yakin olarak ancak yoluna sûluk edenler bilebilir. Onun hakikatini ancak bizzat tadanlar müşahede edebilir. Bu hallere tam bir teslimiyetle iman eden kimsenin ondan bir nasibi olur. Ancak bu anlattığımız şeyler, mukarrebûn/ilahi huzurda kabul görmüş veliler için marifet, muhabbet ve havf makamlarında gerçekleşir. Bu dört vahiy çeşidinden başka on vahiy çeşidi daha vardır. Marifet, muhabbet ve korku makamına sahip kimselerin bu vahiy çeşitlerden bir nasibi vardır. Bunlar, havatır, vecd, şehadet, hâl veya makam olarak ortaya çıkar. Ancak vahyin iki çeşidi sadece peygamberlere mahsustur. Birisi meleğin görünmesi, diğeri ise kendi sıfatıyla Allah'ın kelamını duymaktır.

849 Said b. Cüzeym'in kıssası için bkz: Ebu Nuaym, Hilye, I, 245; Kahdehlevi, Hayatu's-Sahabe, II, 143-144.

Bunlar çok ağır vahiy şeklidir. Öyle ki peygamberler bile o hallerde farklı durumlara girmişlerdir. Allah'ın Rasulü (s.a.v) Abtah'da Cebrâil'i aslî sûretinde görünce bayılmıştır.

Hamza ez-Zeyyât, Humran b. A'yun'dan şunu rivayet etmiştir:

"Allah'ın Rasûlü (s.a.v.) el-Hâkka sûresinden bir ayet okudu ve bayıldı."[850]

Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Musa, bayılıp düştü."*[851]

Bazen korku, kalpten nefse akar, bu durumda şehvetleri yakar adetleri yok eder, tabiatı sakinleştirir, heva ve hevesin ateşini söndürür. Bu da, korku çeşitlerinden birisidir. O, marifet ehline göre korkunun en üstünüdür. Bu çeşit korku içinde olanlar, korku sahiplerinin en faziletlisi ve makamı en yüksek olanlarıdır. Bu, peygamberlerin, sıddıkların ve seçkin şehitlerin korkusudur. Korku sahibinin gıbta edip imreneceği bundan daha yüksek bir makam yoktur.

Eğer korku, bu anlattığımız sıfat ve hallerin ötesine geçerse haddinden çıkmış ve ölçüsünü aşmış olur. Çünkü böyle bir korku bütün şehvetleri yakar, bütün arzuları siler; insanda ne bir şehvet ne de bir arzu bırakır. Bir de şu var ki eğer kul, haddini aşan korku hâlinden korunmazsa, korku onu şu üç durumdan birine götürür. Bunların en iyisi korkunun nefse sirayet etmesi ve onu yakarak öldürmesidir. Bu onun için bir şehadet olur. Bu durum ilim ve müşahede ehlinden korku sahibi olan alimlere göre övülecek bir durum değildir. Ancak alimlerden birisi demiştir ki: "Bedir şehitleti vecd'den ölenlerden daha büyük sevap kazanmamışlardır." Bunlar, zayıf müritlerin vasıflarıdır. Çünkü yakîn sahibi alimlere yakîne dayalı her müşahedeleri için bir şehit sevabı verilir.

Bu korkunun orta derecesi onun dimağa kadar yükselip onu etkisi altına alması ve aklın normal fonksiyonunu yitirmesidir. Akıl dengesini kaybettiğinde bünye sarsıntı geçirir, vücudun tabiatı bozulur. Vücuda denge veren safra maddesi yanar, siyaha dönüşür. Mizacın karışmasından dolayı insanda vesvese, hezeyan, şaşkınlık gibi durumlar ortaya çıkar.

---

[850] Bkz: Gazâlî, İhya, II, 287; IV, 180. Rivayet mürsel olarak rivayet edilmiştir.

[851] A'raf 7/143

Bunun sebebi şudur: İnsan dimağı camittir yani donuktur. O, aklın mekanıdır; akıl ona bağlıdır. Mizaçlar karıştığı zaman parlar ve kıvılcımları dimağa kadar yükselip onu yakar ve eritir. Böylece dimağda bulunan akıl çözülür, fonksiyonunu yitirir. Aklın zahir kalpteki etkisi, göz bebeğindeki nurun görmeye etkisi gibidir. Aklın durumu doğmuş bir güneşe de benzer. Güneşin kendisi yüksek felekte, ışınları ise yerdedir. Akıl da böyledir. Yeri başta dimağdadır, etkisi kalptedir. Onun için yukarıda anlattığımız makamda akıl bozukluğu ve hastalık vardır. Bu da ulemaca hoş karşılanmamıştır. Muhabbet makamındaki bazı insanlar bu duruma düşmüşler ve vecd sonucu akıllarını yitirmişlerdir. Bazıları da bunu kalplerinden söküp atmışlar, bu hâlin etkisinden kurtulmuşlar, kendilerine gelmişler ve ilme uygun şeyler konuşmuşlardır.

Ebu Muhammed Sehl (rah), az yeyip az içen ve her şeyden el etek çekmiş insanlara: "Aklınızı muhafaza ediniz; çünkü Allah'ın hiçbir velisi aklı noksan olmaz," derdi.

Bahsettiğimiz korkunun sebep olacağı üçüncü duruma gelince bu, haddi aşmanın en kötü şeklidir. Bu hâl korkunun büyüyüp kuvvetlenmesi neticesinde recânın/ümidin tamamen ortadan kalkmasıdır. Çünkü korku makamındaki bir kulda onu dengeleyen Allah'ın cömertliği, keremi ve ihsanına ait ilim bulunarak korku hâlinden ileri gelen sıkıntıları gidermezse, korku onu Allah'ın rahmetinden ümit kesmeye götürür ve Allah ile bulacağı huzurdan tamamen ümitsiz hâle getirir.

Onlar bu görüşe akıl ölçüsüne göre hareket ederek insaf ve adaleti bulmaya çalışmaları ve bol ilahi ihsanları yok saymaları yüzünden ulaşmışlardır. Bu anlayış onlara Allahu Teala'nın cömertlik, gizli ihsanları gibi ümit edilecek ahlaklarının bulunduğunu unutturmuştur. Onlar sadece çalışıp kazanmayı dikkate alırlar; sebeplere göre hüküm verirler. Ayrıca bütün güç ve kuvveti kendi nefislerinde görürler. Bu sebeple haddi aşmışlardır.

Bu anlayışa ulaşmalarının başka sebepleri de vardır. İlahi vadin kendileri için muhakkak gerçekleşeceğini kabul etmeleri, işlerini ilahi iradeye havale etmeden ve Allah'ın kudretine teslimiyet göstermeden kendi akıl ve ilimleriyle hüküm ve rahmet sahibi Allah adına hüküm vermeleri, onların kötü sıfatlarını da içine alan Allah'ın güzel sıfatlarının tecellisini hiç kimse için beklememeleri, bunların başında gelmektedir. Böyle düşündükle-

rinden en ufak günahlar dahi önlerine çıkmakta ve onları Allah'tan gelecek ihsanlara karşı perdelemektedir. Onlar Allah'ın kendilerine verdiği bir genişlikle kötülük yapmaya imkan bulduklarını ve haklarında önceden verilen hüküm sebebiyle haddi aştıklarını bilmiyorlar. Hiç şüphesiz bunların başına gelecekleri yazarken kader kalemi bunların elinde değildi. Nasıl hareket edecekleri çizilirken Levh-i Mahfuz bunların kucağında bulunmuyordu. Çünkü onları günahla buluşturan Allah'tır. Bu kötü ahlaklarını O irade ettiği için, yaptıklarına sabretmektedir. O kudreti ve azametiyle onlar için sakladığı şeyleri böylece ortaya çıkarmaktadır.

Bu söylediğimiz şeylerin doğruluğunun bir delili de; bu tür korkunun ekseriyetle Basralılar, Abadanlılar ve Askeriler arasında bulunmasıdır. Onların itikatta mezhepleri Kaderiyyedir.[852] Bu yüzden büyük hatalara düşmüşlerdir. Onların ilahi lutuf görüşü, iradeyi tamamen insana havale etmeleri ve fiilden önce insanın onu yapacak güce sahip olduğunu, bunun için ilahi yardıma muhtaç olmadıklarını söylemeleri belli başlı görüşleridir. Amr b. Ubeyde bağlı olan ve Amriyye olarak adlandırılan grup, İbad'ın taraftarı olan Ibâdiyye grubu, Hişam el Favtî ile İbnu Atâ el-Gazalî'ye mensup Favtıyye ve Ataviyye grupları bunlardandır. Bunlardan Teymiyye grubu kaderin yarısını inkar ederler. el-Menziletu Beyne'l-Menziyleteyn fikrini savunan el-Menâziliyye de onlardandır.

Bunlar birisi Allah, diğeri kul olmak üzere iki kudret sahibinin ve iki failin bulunduğunu savunurlar. Bunlar, bütünüyle sebepleri esas aldıklarından ve yapılan işin evvelinde kendilerine gördüklerinden yanlış yola girdiler. Bu anlayış, onları asıl nimet ve gerçek kudret sahibi Allah'tan perdelemiştir. Bunlar, Allah'ın rahmetine güvenmekten ve ilahi rahmetle aldanma tehlikesine düşmekten kaçalım derken; onlardan daha büyük iki günaha düştüler: Bu günahlar, Allah'ın rahmetinden ümidi kesmek ve ümitsizliğe düşmektir. Böylece onlar aslında küçük olan günahlardan kaçarken daha büyüğüne düştüler. Bunların durumu tıpkı Haricilerin durumuna benzemektedir. Hariciler, kötü bir fiilinden dolayı devlet başkanına karşı kılıç çekip ayaklandılar. Fakat neticede idarecileri kafirlikle suçlamak gibi büyük günaha girdiler. Ayrıca ümmetin küçük günah işleyenlerinin de küfre

[852] Kaderiye, Kadere inanan değil, kaderi inkar eden, her şeyi insanın irade ve kudretine bağlayan, insanın fiillerini kendisinin yarattığını söyleyen gruptur.

girdiğini söylediler. Bu ise en kötü bir bidat ve haramdır. Bir hadiste, Hâricîlerin, cehennem ehlinin köpekleri olduğu belirtilmiştir.[853]

Bunlar bir yönüyle de Mutezileye benzemektedir. Mutezile, tevhit ehlinin (büyük günah işlese bile) cehenneme girmeyeceğini söyleyen Mürcie'nin görüşünden kaçarak tevhid ehline azabın gerçekleşeceğini ve büyük günah işleyenlerin ebediyyen cehennemde kalacaklarını iddia edip onlardan çok daha ileri gitmiştir. Mürcie de ehli sünnetin yolundan çıkmış ve doğruya isabette onlardan geri kalmıştır. Çünkü (iman edene günah zarar vermez ve mümin cehenneme girmez diyen) Mürcie, günahkar kimseleri salihlerin derecesine çıkarmış olmaktadır.

Şeyhimiz Ebu Muhammed (rah) derdi ki: "Bütün bidat ehli sultana karşı baş kaldırmayı ve ümmete silah çekmeyi caiz görmektedir. Ayrıca onlar devlet başkanı olan imamları kafir olmakla suçlarlar." Bu görüş, korkunun sınırlarını aşmada en zararlı bir anlayıştır. Bu, Allah'ın tayin ettiği sınırları aşmak ve emrine karşı gelmektir. Allah, her şey için bir ölçü koymuştur. Kim Allah'ın çizdiği hudutları geçerse nefsine zulüm etmiş olur.

İlahi rahmete güvenmenin yani recanın doğru olması ve korkunun onunla dengelenmesi Allahu Teala'yı hakkıyla bilmeye bağlıdır. Bir şeyde haddi aşmak, onu eksik yapmak gibi kötüdür. Gerçek mümin havf/korku ile reca/ümit arasındaki dengeyi çok iyi kurandır. Ancak insanı öldüren veya aklı gideren korku, Allah'ın rahmetinden bütünüyle ümit kestiren korkudan daha hayırlıdır. Çünkü ümitsizlik ilmi yok eder, makamı düşürür ve insanı büyük günahlara sevk eder. Buna şunu da ekleyelim ki; korkudan kaynaklanan bu iki makamda bir ilim ve müşahede yoktur. O, ancak ciğerleri yakan bir vecd kuvvetidir ki, nefsin yok olmasını ve aklın gitmesini meydana getirir. Bu korku Kerrûbîlerden/ilahi huzurda özel yakınlık elde etmiş melekler topluluğunun içindeki yakınlık ve temkin sahibi meleklerin korkusuna benzer. Çünkü onlar, ilahi huzurda yakınlık elde eden diğer ruhâniler gibi, kendilerine denge verilen makamlara intikal etmezler.

Bize ulaşan bir habere göre; bu meleklerden her gün insanların sayısınca bir topluluk Arşın altından çıkar. Aşk onları sarsmış ve hüzün kendilerini hakir ve zelil etmiştir. Onlar, Yücelerden Yüce Allah'ın cemaline nazar etmek isterler. Fakat Allahu Teala'nın yüce zatının nurları onları ya-

---

[853] İbnu Mace, Mukaddime, 12; Hakim, Müstedrek, II, 149; III, 571; Ahmed, IV, 355.

kar. Bu, kelebeklerin yanan kandile düşüp yanmasına benzer. Ertesi gün, aynı şekilde başka bir melek grubu gelir ve bu kıyamete kadar bu böyle devam eder gider. Bu melekler o kadar büyüktür ki; yerler ve gökler avucunun içine konsa, kaybolup giderdi. Şüphesiz diğer melekler, ilahi huzurda kabul gören müminler gibi bir makamdan diğerine geçmezler. Her bir meleğin belli bir makamı vardır. Ondan başka bir makama geçmez. Ancak onlar, bu makamda kıyamete kadar bütün beşeriyete verilen destekten daha fazla bir destekle Allah tarafından desteklenirler. Fakat onlara verilen kuvvet üzerlerine çöken korku hâlinin ağırlığını kaldırır ve kendinden korktukları Allah'ın sıfatlarını müşahede etmeleri onları makamlarında sabit tutar. Bu korku, onları yormaz ve öldürmez. Çünkü onlar, kendilerine verilen ilahi bir kuvvetle desteklenip uzun süre yaşarlar ve ecellerinin son anına kadar ölümden korunurlar.

Şu kadar var ki bu meleklerin bir kısmının ilahi korkudan aklı gider, kalbi kendinden geçer. Bir kısmı geçirdiği şaşkınlık içinde kalır. Bir kısmı kendinden geçer, kıyamete kadar hiçbir şeye yüzünü çevirip bakamaz. Bir kısmı öyle bir korku hâli yaşar ki, gözü kıyamete kadar dönüp kendine bakamaz, aklı başına gelmez. Bu korku içindeki meleklerin bir kısmı öyle bir sayha atar ki bu bağırış ve çırpınış hâli içinde Sûr'un üfürülmesine kadar kalır. Onların bir çoğu da Meliku'l-Cebbâr olan Allah'ın kelamını duydukları vakit kendilerini kaybederler. Kalplerinden korku alınınca, kurbiyyet perdesine ve yüksek derecelere sahip mukarreb meleklerden Cebrâil, İsrâfil, Mikâil'e: "Rabbiniz ne dedi?" diye sorarlar. Bu mukarreb melekler ilahi huzurda devamlı ilahi emirleri gözetleyen ve hazır vaziyette bekleyen, sürekli yüce tecellilere şahit olan, kudsî dairenin kapıcılığını yapan, ilahi muhabbet ve yakınlık elde etmiş meleklerdir. Kendilerine sorulan soruya karşılık: "Allah hakkı konuştu, O çok yüce ve uludur," derler.[854]

Bu korku sahipleri Yüce Allah'ın haklarında *"Onlar için bilinen bir rızık vardır,"*[855] buyurduğu ihlas sahibi müminler gibidirler. Alimlerden basiret sahibi ve hâlinde sabit olan kuvvetli kimseler ise, mükafatları hesapsız olarak verilen sabır ehli gibidirler.

Yakin sahibi alimler, yakîn makamları içinde devamlı ilerlerler. İçinde bulundukları makamın hakkını verdikçe bir korku makamından onun gibi

[854] Sebe 34/23

[855] Saffât 37/41

bir ümit makamına intikal ederler. Bu makamlarda gereğince amel ettikleri vakit bir üst makam yükselirler.

Diğer müminler ise bir recâ makamından ondan daha hayırlı bir recâ makamına, bir korku hâlinden ondan daha şerefli bir korku hâline geçerler. Sonra hâl sahipleri korku makamlarından iştiyak hâline, ürperme ve kendinden geçme hallerinden sevgi ve itminan makamına, korku hâlinden üns hâline geçerler. Haktan uzak kalma, yalnızlık korkusu ve aşırı ürperti hâlinden rıza, muhabbet ve ilahi rahmeti umma hâline intikal ederler. Onların bu hâli, olduğu makamda kalıp bir başka makama geçemeyen diğer müminlerden daha faziletli olduklarını gösterir. Kim bir hâlin içinde perdelenir ve onun gölgesinde kalıp ileri geçemez ise, o ancak, çok acıyıcı ve çok seven Allah'ın yüksek desteği ile ilerleyip bir üst makama çıkabilir.

Korku sahibi müminler, Kerrûbîn/Allah'a en yakın meleklere benzemektedirler. Muhabbet ehlinden recâ/ümit sahipleri ise mukarrebûndan olan rûhanilere benzemektedir.

ÜMİDİN ASLI VE FAZİLETİ

Allahu Teala'yı bilen alimlere göre, ümidin büyüklüğü, onun karşısında oluşan ilahi korkunun büyüklüğü kadardır. Kulda ümide sebep olan şey; Yüce Allah'ın insana ümit veren ahlaklara sahip olmasıdır. Korkunun sebebi ise Allahu Teala'nın insana korku veren sıfatlara sahip olmasıdır. İnsan bünyesi korku ve ümit içinde kendisini dengeler. Böyle olunca her iki makamın aynı seviyede olduğu hükmüne varılabilir. Bu durumda kul, kendisine korku veren ilahi sıfatlardan birisini müşahede edip korkuya düşünce, hemen arkasından Cenab-ı Hakk'ın insana ümit veren bir ahlakını müşahede eder ve böylece rahatlar. Kalpte sahibini korkutacak bir şey belirince, hemen peşinden Allah'a muhabbet edecekleri bir ümit hâli ortaya çıkar. Böylece Allahu Teala'nın sıfatlarının tecellilerini müşahede etmelerinden dolayı sıfatları dengede olur, makamları bir seviyede kalır.

Onların ümit ile korku arasında denge sağlayan kalpleri/terazinin ayar veren dili gibidir. Veya onların durumu iki kanadıyla düzgün olarak uçan kuşa benzer. Bu hâl Cenab-ı Hakk'ın nimet ve azabını aynı anda müşahede etmekten kaynaklanır. Bu müşahede ile kalp genişleyerek korkuyu ve ümidi içinde taşır hâle gelir. Ancak ümit korkuya galip olur. Kalbin ge-

nişliği ve kuvvetli oluşu sayesinde her ikisi de kalpte zuhur eder ve kalbin genişliği içinde kaybolup giderler. Çünkü kalp asıl kuvvet sahibi Allahu Teala ile kuvvetlidir, O'nun genişletmesiyle genişlemiştir ve O'nun verdiği kabiliyetlerle çok şeye gücü yeter. Kalpte oluşan bu iki duygu ile kulun düşüncesi tek şey olur ve kul tek olan Yüce Allah'ın müşahedesiyle kalır. Bu durumda kalbin tek olarak bağlandığı şeye ait olduğuna hükmedilir. Buna tevhit denir. Allah Rasûlü'nün (s.a.v) düşmanla karşılaştığında söylediği şu sözü, onun kalbinin bu hâlini gösterir:. ***"Ya Rabbi, ben seninle engel olur, seninle söyler, seninle düşmana hücum ederim."***[856]

Yine Allah Rasûlü'nün (s.a.v) yüksek müşahedesini ve engin ilmini gösteren bir sözü de şudur: ***"Senden sana sığınırım."***[857]

Şu hadis de bu anlamdadır; ***"Dikkat edin, Allah'ın dışında her şey batıldır/boştur."***[858]

Bu, fenâ hâlinden sonra bekâ makamındaki vecd'den dolayı söylenen bir sözdür. Kul o makamda el-Bâkî/ebedî ve el-Muğnî/kimseye muhtaç olmayan Allah'ın şu sözünü duymuştur:

"Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacak. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zatı baki kalacak."[859]

Şu meşhur kudsî hadis de bu konu ile ilgilidir: ***"Gök ve yer beni içine alamadı ama mümin kulumun şükreden, yumuşak ve sekinet içindeki kalbi beni içine aldı."***[860]

Burada özetle anlattığımız ve işaret ettiğimiz bu şeylerin genişçe açıklanması uygun olmaz.

Selef alimlerinden birisi demiştir ki: "Bir mümin huşu içerisinde sekinetten ve Allah'a boyun büküklüğü içinde tavazudan daha güzel bir elbise giymemiştir."

---

856 Ebu Davud, Cihad, 99; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 16

857 Müslim, Salat, 222; Ebu Davud, Salat, 152; Nesei, Sehavî, 89; Tirmizî, Deavat, 113; İbnu Mace, Dua, 3; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 96, 118, 150, IV, 58, 201.

858 Buharî, Rikak, 29; Edeb, 90; Müslim, Şi'ir, 2-6; İbn Mace, Edeb, 41; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 248, 393, 458, 470 30.

859 Rahman 55/26-27

860 Aliyyü'l-Karî, el-Merfua', No: 423; İbnu Arak, Tenzihü'ş-Şeria; I, 148;Aclunî, Keşf'l-Hafa, II, 195.

Bunlar ilahi korkudan kaynaklanan iki hâldir. Bu, peygamberlerin elbisesidir. Özellikle evliya ve alimlerin elbisesidir.

Lokman (a.s) oğluna şöyle demiştir: ***"Oğulcuğum, Allah'tan öyle bir korku ile kork ki içerisinde Allah'ın rahmetinden ümit kesme olmasın. Onun rahmetine öyle ümit bağla ki içinde Allah'ın mekrinden/imtihan ve azabından emin olma bulunmasın,"*** daha sonra bu sözlerini kısaca şöyle açıklamıştır:

"Mümin, iki kalp sahibi gibidir. Bunların birisi ile korkar, diğeri ile ümitlenir."

Bunun anlamı şudur: Mümin müşahedesinde bu iki vasfı taşır. Çünkü el-Mümin sıfatının sahibi olan Allahu Teala, şiddetle yakalama, kahretme, ezme ve azap verme gibi korkmayı gerektiren sıfatlara sahiptir. Kul, inandığı bu sıfatları müşahede ettiğinde Allah'tan korkar. Çünkü O'nu bunlarla tanır ve Allah bu sıfatlarla kulda tecelli eder. Yine bu tanıdığı Rabbi cömertlik, ihsan, hilm/şefkatle muamele, acıma ve lütuf gibi kula ümit verecek ahlaklara sahiptir. Kalp, inandığı bu sıfatları müşahede ettiği zaman ilahi rahmetten ümitlenir. Böylece kul, Allah'ın bu sıfatlarını müşahede ile, hem korkma hem de ümitli olma hâlini elde eder. Bu durumda sanki iki kalp sahibi olup birisiyle ümit, diğeriyle korku sahibi olmuş olur. Bu aynı kalple gerçekleşen iki ayrı müşahededir. Çünkü kalp kendisine ümit bağlanacak ve aynı zamanda kendisinden korkulacak tek bir zatın sıfatlarını müşahede etmektedir.

İşte bu, Hz. Lokman'ın (a.s) sözünün açıklamasıdır. Bu hâl yakîn sahibi müminin sıfatıdır. Ancak şu durumu da bilmek gerekir: Kul müşahedesinin kuvvetine göre kendisine galip gelen hâlle tanınır. Mesela kendisine hakim olan korku hâline bakılıp bu korku sahibidir denir. Bununla birlikte onda ümit hâli de mevcuttur. Bazen de bunun tersi gerçekleşir. Kulda müşahedesinin kuvvetine göre recâ/ümit hâli ağır basar. Buna bakılarak kendisine ümit sahibi denir. Bu durumda korku hâli bu makamın içinde saklıdır. Aslında kendisinden korkulan ve rahmetine güvenilen Allahu Teala'nın zatını tam olarak tanımak mümkün değildir. Ancak Ona yakinen inanan, alim olan, ilahi huzurda yakınlık kazanan müşahede sahibi kimseler iki hâle birden sahiptirler . Bu kimseler her iki halde de dengeyi korur-

lar. Sonra bu hallerden birisi onda tam ve kamil manada bulununca onunla tanınır ve anılır.

Allahu Teala'yı tanıyan kimsede korku ile ümit zaten mevcuttur. Bu kimseye "sıddîk" denir. Bu kimse gerçek sıdkı ve sadakatı elde etmiştir. Artık kendisine bir de muhlis/ihlas sahibi demeye gerek kalmamıştır. Bu kimseye "arif" de denir. Çünkü o ilimde derinleşmiştir. Ona sadece "sadık" denmesi yeterlidir. Sonra ona "mukarreb" de denir. Çünkü o, ilahi yakınlığı gerçekleştirmiş ve Allah'a yaklaşmıştır. Bu durumda ona âmil/amel edici denmesi gerekmez. Zaten bu kimse o yakınlığı amel ederek elde etmiştir.

Bu isimler, tam olgunluk sıfatı için kullanılırlar ve kemal hâlini ifade ederler. Onları zikredince ayrıca başka bir sıfatı zikretmeye gerek kalmaz. Arife korku ve ümit sahibi demeye gerek yoktur. Çünkü bunların her ikisi de dengeli bir şekilde kendisinde mevcuttur. O zaten devamlı korku ve ümit içinde bulunur. Bu sıfatlar arifte önce ortaya çıkar, sonra gizlenirler. Bu sıfatları taşıyan bir kimseye arif yahut mukarreb/Allah'a yakın dost yahut sıddîk dediğin zaman hiç şüphesiz ona muhib/Allah'ı seven, Ondan korkan, rahmetini ümit eden, onun için amel eden de demiş sayılırsın. Nasıl ki birine Haşimî dediğiniz zaman, artık ona Kureyşli ve Arap demene gerek kalmaz. Çünkü her Haşimî aynı zamanda Arap ve Kureyşlidir. Sen onu öyle tam bir vasıfla vasıflandırıyorsun ki onda bu her iki vasıf da yer alıyor. Mesela sen birisine Hasanî ve Hüseynî demekle aslında ona Haşimî, veya Kureyşî veya Alevî/Hz. Aliye mensup kimse demiş olursun. Çünkü o insan hem Haşimî, hem Kureyşî ve hem de Alevîdir. Ama sen falan kimse Araptır veya Haşimîdir veya Kureyşîdir veya Alevîdir dediğin zaman, onu sadece ifade ettiğin özellikle tanıtmış olursun. Çünkü olabilir ki o Alevî olup da Hüseynî olmayabilir. Yine Haşimî olup, Alevî olmayabilir. Kureyşli olup Haşimî olmayabilir. Arap olup Kureyşli olmayabilir. Bu durumda onu sadece verdiğin sıfatla tanıtmış olursun. Bunun gibi birisine arif veya muhip veya mukarreb veyahut sıddık desen, diğer bütün isim ve sıfatları söylemiş sayılırsın. Çünkü bu isimlerin her birisi bütün bu kemal makamlarını ve ona götüren sebepleri ifade etmektedir. Meselâ birine Hasenî/Hz. Hasan'ın soyundan gelen kimse dediğin zaman onu bütün soy ve nesepleri içinde toplayan en üstün bir isimle anmış olursun.

Marifet makamı, ancak ayne'l-yakin ve tevhid müşahedesiyle sahih ve düzgün olur. Bu da, yakîn makamında nefsin kötü sıfatlarından hiçbir

şeyin kalmaması ve tevhid müşahedesinde yaratıklara hiç nazar edilmemesinden sonra gerçekleşir. Bu kimse yakin ile nefsinin kötü sıfatlarını yok ettikten sonra "ruhânî" olur/ruhu maneviyat alemiyle irtibat kurar ve nakıs nefisleri terbiye edici olur. İnsan Yüce Yaratıcıyı müşahedeyle "rabbanî/Allah dostu olur. Çünkü arif tek bir isimle isimlendirilmez. O, bütün güzel hallerin içinde yüzer. Yine arif, tek bir makam sahibi olarak tanıtılamaz. Çünkü o, bütün makamları aşmıştır. Arifin manası; her şeyin nihayeti ve bütün faziletlerin sahibi olan Zatı tanıyandır. Bu kimse, ariflik sıfatıyla sıfatlanmıştır fakat irfan ehli olmayanlar kendisini inkar ederler diye gizlenmiştir. Bir kimse kendisini arif olarak tanıtır veya insanlar onu halk arasında arif diye yayarsa o gerçek arif değildir.

Ariflerden birisi demiştir ki: "Arif, her şeyi tanır ama kendisini kimseye tanıtmaz."

Yine denilmiştir ki, arif rubûbiyet vasıflarından birinin gereği olarak her şeyi bilen fakat kendisi bilinmeyen kimsedir. Çünkü o, rûhanîdir/maneviyat ikliminde yaşar, rabbânîdir/Allah dostudur.

Üç makam vardır ki; onlara hiç bir şey kıyas edilmez ve onların taklidi olmaz. Kim onlara bir şeyi kıyaslarsa hata eder; onları taklide yeltenen boş bir davaya kalkmış olur. Bunlar, nübüvvet makamı, marifet makamı ve mahbûb/sevgililer makamıdır. Biz, bu üçüncü makamın özelliklerini bu kitapta "Muhabbet Makamını" anlatırken zikrettik

İşte bunlar, korku ehlinin sahip olduğu değişik yollar ve özetle ariflerin sıfatlarıdır. Çünkü onlar Allah'a yakınlıkta farklı derecelere ve birbirinden üstün hallere sahiptirler. Her birinin Hakkı tanıması ve tanıtması farklıdır. Müşahede ehlinden olan yakîn sahipleri Allah'a yakın sıddıklardır. Onlar bu müşahede hâlleri içinde sabit ve devamlıdırlar. Onlar için devamlı manevi bir yakınlık, yaklaşma, marifet ve dostluk vardır. Çünkü Yüce Allah tarafından kendilerine ihsan edilen bu makamlar, Allah'a giden en yakın, en yüksek yoldur ve bu çok büyük bir yöneliştir, Onlar, Ashab-ı yeminden olan diğer müminlerin sahip olduğu makamları daha ilk adımda, ilk yakınlık ve ilahi muhabbeti tattıklarında ileri geçmişlerdir. Bunlar ebrâr sıfatıyla anılan salih insanlardır.

EN FAZİLETLİ KORKU

Korku yolların en üstünü, korkunun nefse sirayet edip insanı nefsin kötü işlerinden kurtarması, şehvet ateşini söndürerek insanın üzerindeki mücahede ağırlıklarını ortadan kaldırması, onun sıkıntı yükünü hafifletmesi, günahın tadını yok ederek ona ibadet ve taatın tadını tattırmasıdır. Bu korku, nefsin hevasına uyarak veya halka nazar ederek kalbin dağılmasını ortadan kaldırdıktan sonra kalbi hakta toplar. Kalbin müşahedesi sebebiyle nefis sukün bulup huzur hâlini elde eder. Sona içte saklı ihlas ve sadakatin bereketiyle kalpte zühd ve rıza nimetleri ortaya çıkar. Bundan sonra ilahi korku kalbe yerleşir. Artık bu korku ondan hiç ayrılmaz ki insan haddi aşarak daha önce zikrettiğimiz tehlike bölgesine geçsin. Aksine onda sürekli bir hüzün, hiç ayrılmayan bir keder, devamlı bir huşu, yerleşmiş bir takva, selim bir kalp ve ilim yüklü bir tefekkür hâli bulunur. Bu anlattığımız durum kırık/mahzun kalbin sıfatıdır, hayret içinde kalan kulun hâlidir. O kul ki bütün kırık ve yaraları sarıp iyileştiren Yüce Allah onun yanında bulunmaktadır.Yüce Allah onun mahzun kalbinin yaralarını sarmış, dışarıdan gelen bozuklukları ıslah etmiştir.

İlahi korkuya sahip olan bir alimin Allahu Teala'dan elde edeceği fazilet; kendisine yakin hâlinin açılması ve o hâl içinde yakin ehli salihlerin müşahedesine ve ilahi huzurda kabul görmüş velilerin makamlarına yükseltilmesidir. Bu makama çıkan için tek mevcut her şeye yakın olan Yüce Allah'tır. Aradığı tek sevgili O'dur. Çünkü bu makamdakilerin kalbi O'na ulaşma derdiyle mahzundur. O bu kırık kalbi rahmetiyle sarıp sıhhatine kavuşturmuştur. Böylece kul Allah katında Onun ehli/dostu olmuştur. Allah onu iyilik ve ihsanları için hazırlamıştır.

Bilmiş ol ki, insanları bu anlattığımız güzel hallerden ve yüksek makamlardan alıkoyan engel, kalbe yerleşen kötü arzuların tadıdır. İnsan bu tattan ancak iki yolla kurtulur. Birisi ilahi korkunun acılığını tatmaktır. Bu korku kötü arzuların tadına galip gelir ve onu kalpten dışarı atar. Diğeri ise ilahi muhabbet tadının kalbi sarmasıdır. İlahi muhabbet kalpteki kötü arzuların tadını çepeçevre sarar, örter ve etkisini yok eder.

Rivayet edildiğine göre Hz. Ali (r.a) aklını kaçıran ve bu durumu kendisini ümitsizliğe sevk eden bir korku sahibine: "Seni bu hâle düşüren nedir?" diye sordu. Adam: "Büyük günahlarım," diye cevap verdi. Hz. Ali:

"Hay yazık sana! Allah'ın rahmeti senin günahlarından daha büyüktür," dedi. Adam: "Benim günahlarım hiçbir şeyin temizlemeyeceği kadar büyüktür," dedi. Hz. Ali: "Hayır asıl senin Allah'ın rahmetinden ümidini kesmen işlediğin günahlarından daha büyüktür," dedi.

Korku Allah'ın askerlerinden bir askerdir; Allah onunla kullarını kendisine sevk eder Bazen korku mürid ve abidlerin kalplerinden ümidin ortaya çıkaramayacağı şeyleri çıkarır. O zaman Allah tarafından hayır murat edilen kalpler bu korku ile son derece zühd sahibi olur; gerçek tövbeye ulaşır ve sıkı bir murakabe sahibi olur. Allahu Teala bazen bütün bunları ümit ve muhabbet sahipleri için reca/ümit makamlarında yapar. Reca kendilerinde cömertlik ve hayayı ortaya çıkarır.

Havf/Allah korkusu muttakilerin bütün makamlarını ifade eden bir isimdir. Ayrıca havf, beş sınıfı içine alır; her sınıfta üç grup vardır.

Havfın birinci makamı takvadır. Bu makamda, muttakiler, salihler ve amel sahipleri bulunur.

Havfın ikinci makamı "hazer" denilen sakınmaktır. Bu makamda zühd, vera ve huşû sahipleri bulunur.

Üçüncüsü "haşyet" makamıdır. Burada alimler, abidler ve muhsinler bulunur.

Dördüncüsü "vecel" yani korku makamıdır. Bu makam zikredenlere, gönülden Hakka boyun eğenlere ve ariflere aittir.

Beşincisi "işfâk" yani çekinme makamıdır. Bu makam sıddıklara aittir. Sıddıklar, Allah'a aşık olanların, şehitlerin ve ilahi huzurda kabul görmüş velilerin seçkinleridir. Bunların korkuları, yaptıkları kusurlara karşı uğrayacakları cezayı müşahede etmelerinden değildir. Onların korkusu, Allahu Teala'nın sıfatlarını tanımalarından ve Onun yüceliğini bilmelerindendir.

Allahu Teala, Hz. Davud'a (a.s) şöyle vahyetmiştir:

"Ey Davud! Zararlı ve yırtıcı hayvanlardan korktuğun gibi benden kork."

Bunun manası şudur: Yırtıcı hayvanlardan güçlerinden ve yakalayıp parçalamalarından korkulur. Bir de onların yüzünde bir heybet ve kibir vardır. Yoksa insan onlara karşı bir suç işlediği için kendilerinden korkmaz. Bunun için Allah Rasülü (s.a.v) bir adama hayalı olmayı tavsiye ederken

şöyle buyurmuştur: *"Allahu Teala'dan tanıdığın salih bir insandan utandığın gibi haya et."*[861]

Aynı şekilde bu makamdaki kimseler öyle büyük bir ümide sahiptirler ki bu ümit, korkunun çok üzerindedir. Bunun nasıl olduğunu halka anlatmak uygun değildir. Bu makamdaki kimselerin ümitleri ve güzel zanları ile Allahu Teala'dan istediği şeylerin ne olduğunu ancak kendileri anlatabilir ve onlardan başkası onun ne olduğunu bilemez.

Bunun özeti şudur. Bu makamdaki Allah dostları Ona çok yakındırlar. Onlar Allah ile ünsiyet/tanışma ve muhabbet nimetine ulaşmışlardır. Saf bir sevgiyi elde etmişlerdir. Ona kavuşma sevincini ve boyun büküp yalvarma sürurunu yaşamaktadırlar. Ona münacat etmenin/yakarıp dua etmenin tadını tatmışlardır. İhlasla kulluk safına durmuşlar ve hizmet sevinciyle hoş olmuşlardır. Onunla konuşmanın huzuruna ermişler, halvetin rahatlığını ele geçirmişlerdir. Allahu Teala kendilerine güzel sıfatları ile özel olarak tecelli etmiştir. Ayette belirtildiği gibi *"Yaptıklarına karşılık olarak onlar için göz aydınlığı olacak şeylerden nelerin saklandığını hiç kimse bilmez."*[862]

Allahu Teala ashab-ı yemin olan diğer müminlere ise fiilleri yoluyla tecelli ederek,güzel nimet ve ihsanlar bahşetmiştir.

Yahya b. Muaz derdi ki: "Kim Allah'a ilahi rahmetten ümitli olmadan sırf korku ile ibadet ederse, fikir denizlerinde boğulur. Kim O'na korku olmadan ümit ve güvenme ile ibadet ederse, aldanma çukurlarında kendisini kaybeder. Kim hem korku ve hem de ümitle ibadet ederse, dosdoğru bir istikamet üzere yürür."

Mekhul en-Nesefî (rah) buna yakın şeyler söylemiştir. Fakat o, bu konuda daha ileri giderek şöyle demiştir: "Kim Allah'a sadece havf ile ibadet ederse eli boş döner. Kim sırf recâ ile ibadet ederse, muradına eremez. Kim sadece muhabbetle ibadet ederse o zındıklığa düşer. Kim havf, recâ ve muhabbet içinde ibadet ederse işte o, gerçek bir tevhid ehlidir."

Allahu Teala en doğrusunu bilir.

Korku makamı burada bitti.

---

[861] Ahmed, K. Zühd, No: 248; Beyhaki, Şuabu'l-İman; II, 462; Tabarani, el-Kebir, IV, 85; Heysemi, ez-Zevaid, X, 284; Elbani, Sahiha, No: 741.

[862] Secde 32/17.

ZÜHD MAKAMI ve ZAHİDLERİN HALLERİ

ZÜHDÜN FAZİLETİ

Zühd, yakin makamlarının altıncısıdır. Yüce Allah, ayet-i kerimede zühd sahiplerinden 'alimler' diye bahsetmiştir. Bunu şu ayette görüyoruz:

"Karun, ihtişamı içinde kavminin karşısına çıktı"[863] ***Kendilerine ilim verilenler şöyle dediler: Yazıklar olsun size, iman edip iyi işler yapanlar için Allah'ın vereceği mükafat daha hayırlıdır."***[864]

Bu ayette 'ilim verilenler' kelimesiyle dünyaya karşı zahid olan kimselerin kast edildiği söylenmiştir.

Başka bir ayette Yüce Allah şöyle buyurur: ***"İşte onlara sabretmelerinden dolayı mükafatları iki defa verilecektir."***[865]

Bu ayetin tefsirinde: "Zira onlar zühd üzerine sabrettiler" denilmiştir. Yüce Allah başka bir ayette de:

"Melekler de her kapıdan onların yanına varacaklar ve kendilerine: Sabrettiğinize karşılık size selam olsun diyecekler,"[866] buyurmuştur. Bu ayetin tefsirinde: "Sabrettikleri şey fakirlikti," denilmiştir. Bu iki ayette bildirilenler, dünyaya karşı sabretmenin önemini gösteren delillerdir.

Cenab-ı Allah zahid alimler hakkında: ***"Kendilerine ilim verilenler ise: Yazıklar olsun size. Allah'ın sevabı iman eden ve salih amel işleyenler için daha hayırlıdır,"*** buyurduktan sonra, onlar hakkındaki övgüsüne devam

[863] Kasas 28/79

[864] Kasas 28/80

[865] Kasas 28/54

[866] Rad 13/23-24

ederek: *"Ona da ancak sabredenler kavuşabilir,"*[867] buyurmuştur. Yani ona ancak dünya cazibesinden kurtulanlar erebilir.

Daha sonra onları bir başka sıfatlarıyla överek şöyle buyurmuştur:

"İşte onlara sabretmelerinden dolayı mükafatları iki defa verilecektir."[868]

Zahid için bu iki sevap vardır. Birisi, fakirliğe sabretmesinden, diğeri de gönlünü maldan çekip zahid olmasından dolayıdır.

Hiç bir şeyi olmayan yoksul kimseye, zühd sahibi olmayan zenginden ayrı olarak bir sevap vardır. Hz. Peygamber Efendimiz'den (s.a.v) rivayet edilen şu iki hadis de bunu göstermektedir. Birinci hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur:

"Ümmetimin fakirleri, zenginlerinden kırk yıl önce cennete gireceklerdir."[869]

"Müminlerin fakirleri, zenginlerinden beş yüz yıl önce cennete girecekler."[870]

Yani zahid fakir, salih zenginden beş yüz sene önce cennete girer. Bunlar, fakirlerin seçilmişleridir.

Zahid olmayan fakir ise zenginlerden kırk yıl önce cennete girer. Bu, sadece fakirliğinden dolayıdır. Bunlar ise fakirlerin avamını oluşturur. Her iki durumda da zenginlere karşı bir üstünlükleri söz konusudur. Genel olarak bütün fakirler zenginlerden daha önce cennete gireceklerdir. Bunun sebebi zenginlerin dünyadaki zenginlikleridir.

Bütün zenginler ve dünya ehli olanlar, hesap için durdurulacak ve kendilerinden kazandıklarının ve harcamalarının hesabı sorulacaktır.

Konu ile ilgili üçüncü haber şöyledir: *"Cenneti gördüm, oradakilerin çoğu fakirlerdendi. Cehennemi gördüm, oradakilerin çoğu zenginlerdendi."*[871] Başka bir hadiste:

---

867 Kasas 28/80

868 Kasas 28/54

869 Tirmizi, Zühd, 37; Beyhaki, Sünen-i Kübra, VII, 12; Şuabu'l-İman, No: 10379; Taberi, 12-203

870 Tirmizi, Zühd, 37; İbnu Mace, Zühd, 6; Ahmed, Müsned, II, 296, 343.

871 Ahmed, Müsned, II, 173; Son kısmı farklı bir hadis için bkz: Buhari, Rikak, 16; Müslim, Rikak, 94; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 10383; Ahmed, Müsned, IV, 443

"Ben, zenginler nerededir? Diye sordum: "Zenginlikleri kendilerini engelledi; onlar hesap veriyorlar," denildi."[872]

Yüce Allah, fakir ve zahidleri Kur'an'da, 'muhsinler' diye isimlendirmiş ve azaba götüren yoldan onları kurtarmıştır. Onlar hakkında şöyle buyurmuştur:

"Harcayacak bir şey bulamayanlar için günah yoktur."[873] Daha sonra da: *"Zira, muhsinlere bir sorumluluk yoktur,"*[874] buyurmuştur.

Aleyhinde delil olan ve bunun için hesaba çekilecek kimseler hakkında da şöyle buyurmuştur: *"Sorumluluk ancak, zengin oldukları halde savaştan kaçmak için senden izin isteyenler içindir. Çünkü onlar geri kalanlarla (kadınlarla) beraber olmaya razı oldular."*[875]

Şu ilahi kelamın tefsiri de bu manaya göre yapılmıştır: *"Biz, insanların hangisinin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye, yeryüzündeki her şeyi bir süs yaptık."*[876]

Yani, kimin daha zahid olacağını denemek için böyle yaptık, demektir. Böylece "ihsan", zahitlerin makamı olmuştur. Bu aynı zamanda yakînin de bir sıfatıdır.

Nitekim: *"İhsan nedir?"* diye sorulduğu zaman Allah Rasûlü (s.a.v): *"Allah'ı görür gibi O'na ibadet etmendir,"*[877] buyurmuştur Yani yakîn inancı içinde kulluk etmendir. Buna müşahede hâli denir.

Hiç şüphesiz zühd, yakîn sahibinin hâlidir. Çünkü o, yakînin bir gereğidir. Zenginlerin fakirlerden üstün olduğunu sananlar, fakirler hakkındaki şu ayeti delil getirirler:

"Harcayacak bir şey bulamadıklarından dolayı üzüntüden ağlayarak geri döndüler."[878]

---

[872] Aynı konuda biraz farklı lafızlardaki hadis için bkz: Buhari, Rikak, 51; Ahmed, Müsned, V, 205.

[873] Tövbe, 9/91

[874] Tövbe 9/91

[875] Tövbe 9/93

[876] İsra 17/7

[877] Buhari, İman, 37; Müslim, İman, 1; Ebu Davud, Sünnet, 16; Tirmizi, İman, 4.

[878] Tövbe 9/92

Halbuki durum böyle değildir. Kur'an'ı iyice düşünen kimşe bu ayette fakirler için güzel hallerinden dolayı ayrı bir fazilet olduğunu anlar. Çünkü bahsi geçen fakirler, muhsin/ihsan ve iyilik sahipleri olarak tanıtılmışlardır. Yüce Allah onlar hakkında; *"Biz muhsinlere daha ziyade veririz,"*[879] buyurmaktadır. Onlara verilen bu fazla nimet ve ihsanlar, onlardaki üzüntü ve korkuyu artırmaktadır. Çünkü onlar Allahu Teala'nın rablık hakkının büyüklüğünü müşahede ettiklerinden, Ona karşı kusur yapmaktan korkmaktadırlar. Öyle ki, bu kusurlarından dolayı kendilerini günah işlemiş olarak görmektedirler.

Bu korku Yüce Allah'ın onların muhsin olduklarını müjdeleyerek: *"Muhsinler için bir sorumluluk yoktur."*[880] Hükmünü haber vermesine kadar devam etmiştir. Çünkü Allah, zahidleri vasıfları bakımından muhsinlere katmıştır. Ayrica onların ağlaması, dünyayı elden kaçırdıkları veya zenginlik istedikleri için değildir.

Yüce Allah onları, dünyaya karşı sabretmelerinden dolayı övmüş ve dünyayı kötülemiştir. Onların üzüntüleri, Allah yolunda daha çok infak edebilmek için zengin olmak istemelerindendi. Yani imkan bulup hepsini infak ederek yine fakirliklerini sürdürmek istiyorlardı.

İşte onların üzüntüsü daha çok infak etme isteğinden ileri geliyordu. Kendileri için istedikleri ise gerçek fakirlikti. Bu üzüntü onlar için ikinci bir fazilettir. Yoksa bu fazilet, mal toplamaya ve kenarda biriktirmeye ait değildir.

Hüküm ve tefekkür ehline göre, bu ayette fakirler için en yüksek konum vardır. O da, onların bu hâl ve sıfatlarında Allah Rasûlüne (s.a.v) ortak olmalarıdır.

Yüce Allah, Hz Peygamberin (s.a.v) de onlarla aynı durumda olduğunu belirterek şöyle buyurmuştur: *"Senin onlara: Sizi bindirecek bir binek bulamıyorum dediğin zaman."*[881]

Bu ayette Yüce Allah onları peygamberine (s.a.v) benzetmiştir. Çünkü onlar derece derece onunla aynı şartları ve sıkıntıları paylaşıyorlardı.

---

[879] Bakara, 2/58

[880] Tövbe 9//91

[881] Tövbe 9/92

Allahu Teala onları anlatırken de: *"Harcayacak bir şey bulamadıkları için,"*[882] buyurmuştur. Kim Allah Rasûlüne (s.a.v) daha fazla benzerse, o daha faziletlidir.

Bir rivayette: *"Müminin dünyadaki hediyesi fakirliktir,"*[883] buyrulmuştur.

Allah'ın Rasûlü fakirliği övmüş ve ona çok değer vermiştir. Meşhur bir hadiste de: *"Mümindeki fakirlik, güzel bir atın yanaklarına takılan takılardan daha sevimlidir,"* buyurulmuştur.[884]

Fakirlik, Peygamberimizin (s.a.v) seçtiği bir durumdur ve bütün nebilerin şiarıdır. Aynı zamanda büyük sahabi ve sufilerin de yoludur.

Bir haberde Allah Rasûlünün şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Peygamberlerden en son cennete girecek olan, sahip olduğu mülkünden dolayı Davud'un oğlu Süleyman olacaktır. Sahabelerimden en son cennete girecek olan ise, zenginliğinden dolayı Abdurrahman b. Avf olacaktır."[885]

Bir rivayette de: *"Abdurrahman b. Avf'ı emekleyerek cennete girerken gördüm."*[886] buyurmuştur.

Bizim ümmet içerisinde bildiğimiz en üstün iki grup vardır. Bunların ilki Muhacirler, diğerleri de Ehl-i Suffa'dır. Hepsini de Yüce Allah, fakirlik sıfatlarıyla övmüştür. Yüce Mevla bir ayetinde:

"(Yapacağınız hayırlar) kendilerini Allah yoluna adamış ve bu sebeple yeryüzünde kazanç için dolaşamayan fakirlere aittir,"[887] buyurarak, onların fakirlik halleriyle kendilerini hak yoluna adama sıfatlarını diğer sıfatlarından önce zikretmiştir. Allah sevdiklerini ancak sevdiği şeylerle över ve birini sevmedikçe de onu iyilikle vasıflandırmaz.

Yüce Allah'ın: *"Onları, emrimiz doğrultusunda sabrettikleri için doğru yolu gösteren önderler yaptık,"*[888] ayeti hakkında şu açıklama yapılmıştır: "Onlar dünyaya karşı sabrettiklerinden dolayı bu övgüye mazhar oldular."

---

[882] Tövbe 9/92
[883] Deylemi, Firdevsü'l-Ahbar, No: 2219; 185; Zebidi, İthaf, XI, 541.
[884] İbnu Mubarek, K. Zühd, No: 568; Zebidi, İthaf, XI, 539/540.
[885] Zebidi, thaf, XI, 542.
[886] Ahmed, Müsned, VI, 115; Zebidi, thaf, XI, 542.
[887] Bakara 2/273
[888] Enbiya 21/73

Bir hadis-i şerifte Hz Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Alimler, dünya malının peşine düşmedikleri müddetçe peygamberlerin emin varisleridir. Dünyaya daldıkları zaman dininiz hakkında onlardan sakının."[889]

Bir haberde şöyle nakledilmiştir:

"Dinlerinin selameti için ellerinden dünyanın azalmasına aldırış etmedikleri müddetçe lâ ilâhe illallah zikri, insanlardan Allah'ın gazabını kaldırmaya devam eder."

Başka bir rivayette bu haber şu şekildedir:

"Dünya ticaretlerini dinlerine tercih etmedikleri müddetçe, lâ ilâhe illallah zikri, onları ilahi gazaptan korumaya devam eder. Dünyayı tercih ederek lâ ilâhe illallah zikrini söylediklerinde Allah: "Siz yalan söylediniz, bu konuda sadık değilsiniz," buyurur."[890]

Ehl-i Beyt'ten rivayet edilen bir hadiste şöyle buyrulmuştur;

"Allah bir kulunu sevdiği zaman ona belâ verir. Onu çok fazla sevdiğinde ise elinde avucunda ne varsa kurutur." Efendimiz'e (s.a.v): "Bu nasıl olur? Diye soruldu: ***"Ailesini elinden alır, kendisinde mal-mülk bırakmaz,"*** buyurdu.'[891]

Ehl-i Kitabın haberlerinde şöyle geçmiştir: "Allahu Teala, dostlarından birisine şöyle vahyetti: "Gazabımdan sakın; yoksa benim gözümden düşersin ve başına dünya malı yağdırırım!"

Denilmiştir ki: Zühdden başka bütün iyilik çeşitlerini kendinde toplayan başka bir şey yoktur."

Sahabeden birisi şöyle demiştir: "Biz bütün amelleri araştırdık; ahiret işinde zühd'den yani dünyadan gönlü çekmekten daha iyi bir amel göremedik."

Sahabeden birisi, Tabiûn'dan ileri gelen birisine: "Siz Allah Rasûlünün (s.a.v) ashabından daha çok amel yapıyorsunuz, fakat onlar sizden üstün-

---

889 İbnu Abdilber, Beyani'l-İlm, I, 185; Suyutî, es-Sağır, No: 5701; İbnu Arak, Tenzihü'ş-Şeria, II, 84.

890 Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 10497.

891 Deylemi, Firdevsü'l-Ahbar, No: 973; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid; II, 291; Zebidî, İthaf, XI, 542.

düler," dedi. "Bunun sebebi nedir?" diye sorduklarında: "Çünkü onlar, dünyaya karşı sizden daha çok zühd sahibi idiler," cevabını verdi.

Lokman (a.s) oğluna vasiyet ederken şöyle demiştir: "Dine en çok yardımcı olan şey, dünyalık şeylere karşı zahid olmaktır."

Denilir ki: "Kim kırk gün dünyaya karşı zahidce yaşarsa Allah, onun kalbinde hikmet pınarları açar ve onu hikmetle konuşturur."

Bir hadiste ise: ***"Eğer siz, bir insana sükût ve dünyaya karşı zühd hâli verildiği görürseniz ona yaklaşınız. Çünkü ona hikmet verilmiştir.."***[892] buyurulmuştur.

Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: ***"Kime hikmet verilmişse, ona pek çok hayır verilmiştir."***[893]

Bu konuda pek çok hadis ve haber mevcuttur. Şu hadis bütün bunları özetlemektedir:

"Kim bütün derdi dünya olarak sabahlarsa Allah onun işlerini dağıtır, fakirliği gözünün önüne getirir ve dünyadan takdir edilenden fazla bir şey eline geçmez. Kimin bütün derdi ahiret olursa Allah onun dağınık düşünce ve işlerini toplar; onun mal ve mülkünü korur, kalbine zenginlik kor. Dünya ona koşarak gelir."[894]

Bu gerçek, bir ayet-i kerimede şöyle ifade edilmiştir. ***"Kim ahiret kazancını isterse, onun kazancını artırırız. Kim de dünyayı isterse ona da dünyadan bir şeyler veririz. Fakat onun ahirette bir nasibi olmaz."***[895]

Sahabelerden birisi (r.a) demiştir ki: Peygamber Efendimiz'e (s.a.v): "Ya Rasûlellah, insanların en hayırlısı kimdir?" diye sorduk: ***"Kalbi temiz ve sözü doğru olandır,"*** buyurdu. Biz: "Ya Rasûlellah! Kalbin temizliği nasıl olur?" diye sorduk:

---

892 İbnu Mace, Zühd, 1; Ebu Nuaym, Hilye, X, 405; Beyhaki, Şuabu'l-İman; No: 10524; Ebu Ya'la, Müsned, No: 6803.

893 Bakara 2/269

894 Tirmizi, Kıyame, 30; İbnu Mace, Zühd, 2; Tabarani, el-Kebir, No: 11690; Beyhaki, K. Zühd, No: 181; İbnu Hıbban, el-İhsan, No: 680; Elbani, Daife, No: 1018.

895 Şura 42/20

"Kötülükten temiz, takva sahibi, içinde kin, haset ve zulüm olmayan kalptir," buyurdular. "Kim bu yoldadır?" diye soruldu, Allah'ın Rasûlü (s.a.v): *"Dünyayı kötü görüp ahireti seven kimse,"* buyurdular.[896]

Bir şey benzeri ile tanındığı gibi zıddı ile de tanınır. Nefret etmenin zıddı muhabbettir; zühdün zıddı rağbettir. İnsanların en kötüsü, kalbi dünya muhabbetiyle dolu olandır. Dünyaya rağbet eden onu seviyor demektir. Dünyalığı daha çok artırmaya çalışmak, ona rağbetin bir alametidir. Nasıl olmasın ki, bir hadiste:*"Allah'ın seni sevmesini istiyorsan dünyadan gönlünü çek!"*[897] buyurulmuştur.

Zühd, Allah sevgisinin sebebi kılındığına göre, zahid kişi, Allah'ın sevgilisi demektir. Buna göre zühdün en üstün hâl olması gerekir. Çünkü muhabbet, en yüce makamdır. Yani muhabbet, makamların en yükseğidir. Bu sözden şunu anlıyoruz:

Kim dünyaya yönelirse Yüce Allah'ın gazabına uğrar. Bundan daha büyük kayıp yoktur. O halde dünyayı seven insan, Allah'ın kendisine gazap ettiği kimsedir .

Ebu Muhammed (rah.) şöyle demiştir: "Bütün hayırlı işlerin sevabı zahitlerin terazisine konur. Onların zühdlerinin sevabı ise kendilerine ayrıca verilir."

Yine o demiştir ki: "Kıyamet günü kullar alimlerin terazisinde, alimler de zahitlerin terazisinde tartılır. Dünyayı seven hiçbir kimse Allah'ın muhabbetinden dem vurmasın ve bu şekilde Onu sevdiğini iddia etmesin. Çünkü Allah dünyaya gazap etmektedir."

Bir haberde şöyle nakledilmiştir: "Yüce Allah, yarattığı günden beri dünyaya nazar etmedi."[898] Ona der ki: Sus, ey hiç bir değeri olmayan şey. Sen ve seni sevenler ateşe girecektir."

Bir haberde şöyle nakledilmiştir: *"Yüce Allah kıyamet günü dünya hakkında şöyle buyurur: Benim için olan kısmını ayırın, gerisini ateşe atın."*[899]

---

896 İbnu Mace, Zühd, 24; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 6604; Zebidi, İthaf, VIII, 430.

897 İbnu Mace, Zühd, 1; Hakim, Müstedrek, IV, 313, Beyhaki, Şuabu'l-İman, VII, 344.

898 Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 10500;

899 Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 10515-10516.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur:

"Allah'ın zikri ile zikre sebep olan şeyler hariç, dünya ve içindekiler lanetlenmiştir."[900]

Bir rivayette: *"Dünya sevgisi bütün hataların başıdır,"*[901] buyrulmuştur. Dünyanın misali, şeytana benzer. Allah şeytanı, uzaklık ve lanetlemek için yaratmıştır. Ona imtihan etmiş ve kullar için bir imtihan sebebi yapmıştır. Onun kendisini helak etmiş, başkalarının helak olmasına da sebep yapmıştır. Dünya da böyledir.

Bazı keşif sahipleri bunu keşif yoluyla müşahede etmiştir. Bunlardan birisi şöyle der: "Ben dünyayı cife şeklinde, İblisi de ona saldıran bir köpek sûretinde gördüm. Bir münadi gaipten şöyle sesleniyordu: "Sen, köpeklerimden bir köpek, bu da yarattığım bir cifedir. Ben onu sana nasibin olarak verdim; kim onu almak için seninle tartışmaya girerse, seni ona musallat ederim."

Buradan anlaşılmaktadır ki, dünya şeytanın yeridir. Kim onu ele geçirmek ve oraya yerleşmek isterse, elde etmek istediği miktarda şeytan kendisine musallat edilir. Çünkü dünya ona mekan edilmiştir.

Velilerden birisine de dünya kadın sûretinde görünmüştür. Veli, bütün insanların ellerini ona doğru uzattığını ve onun da onlara bir şeyler verdiğini görmüştür. Bunu bana anlatınca kendisine: "Peki kadın sûretindeki dünya insanlara ne veriyordu?" diye sordum; şöyle dedi: "Lezzetli bir şeyler veriyordu. Bir gurup insan da elleri kapalı olarak dünyanın yanından geçiyor, o da onlara bir şey vermiyordu."

Dünya Müverrik el-Iclî'ye de yaşlı, saçları ağarmış, ileri geri konuşan ve üzerinde çeşitli boyalar ve süsler bulunan bir kadın sûretinde görünmüş. Müverrik ona: "Senden Allah'a sığınırım," deyince, dünya kendisine: "Eğer Allah'ın seni benden korumasını istiyorsan altın ve gümüşe muhabbet etme," demiştir.

Bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Dünya, Allah'ın yarattığı günden beri yer ile gök arasında durmaktadır. Yüce Allah ona asla nazar etmez. Kıyamet günü dünya der ki: "Al-

[900] Tirmizi, Zühd, 14; İbnu Mace, Zühd, 3; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 10512; İbnu Ebi'd-Dünya, Resail, II, 10.

[901] Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 10501; İbnu Ebi'd-Dünya, K. Zemmi'd-Dünya, No: 9.

lah'ım! Beni en aşağı derecedeki veline nasip kıl." Bunun üzerine Allah: "Sus ey hiç bir kıymeti olmayan dünya! Ben dünyadayken seni onlara vermedim, bu gün mü vereceğim? buyurur."[902]

Seleften birisi der ki: "Dünya değersiz adi bir şeydir. Ondan daha âdi olan ise, onu sevenin kalbidir."

Hz. Ali de şöyle demiştir: "Dünya bir leştir; onu almak isteyen kimse köpeklerle boğuşmaya sabretsin."

Hz. Musa ile ilgili nakledilen haberlerin birinde Allah'ın ona şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Eğer zengini karşıladığın gibi fakiri karşılamazsan, öğrendiğin her şeyi toprağa göm! Fakirliğin sana doğru geldiğini gördüğün zaman: "Merhaba ey salihlerin şiarı/süsü ve alameti!" de. Zenginliğin sana yöneldiğini gördüğünde ise: "Bu, yaptığım bir günahın daha dünyadayken peşin verilmiş cezasıdır," de.

İmamımız Ebu Muhammed (rah) şöyle demiştir: Bize, Hz. Davud'la (a.s) ilgili şöyle bir haber rivayet edilmiştir:

"Allahu Teala, Davud'a (a.s) şöyle vahyetti: Ben, Muhammed'i kendim için yarattım. Adem'i Muhammed için yarattım. Diğer bütün varlıkları da Ademoğulları için yarattım. Kim, kendisi için yarattığım dünya ile meşgul olup beni unutursa, onu benden perdelerim. Kim benimle, ibadet ederek meşgul olursa, ona kendisi için yarattığım bütün şeyleri veririm."

Sıddıklar bu yolun başındayken şöyle derlerdi: " İşin başında dünyayı istedik; Yüce Allah dünyayı bize vermedi. İyi hal sahibi olduğumuzda ise dünya önümüze arz edildi; bu sefer biz reddettik."

Rivayet edildiğine göre Hz. İsa (a.s) dünyaya: "Benden uzaklaş ey hınzır," derdi.

Aynı sözü Şam alimlerinden Yezid b. Meysere de söylemiştir. Yezid demiştir ki: "Bizim şeyhlerimiz de dünyaya hınzır diyorlardı. Eğer onun için daha kötü bir isim bilselerdi onu söylerlerdi. Onlardan birisine dünya yöneldiği zaman ona: "Benden uzaklaş ey hınzır, benim sana ihtiyacım yok. Biz Yüce ilahımızı tanıdık," derdi.[903]

---

[902] Benzer bir haber için bkz: Ebu Nuaym, Hilye, I, 72; İbnu Ebi'd-Dünya, K. Zemmi'd-Dünya, No: 40; Zebidi, İthaf, 547-548.

[903] Bkz: Ebu Nuaym, Hilye, V, 230; Beyhaki, K. Zühd, No: 268.

Bu sözün manası şudur: Ey dünya, biz Yüce Allah'ın sana karşı nasıl zühd sahibi olup kendisini tercih edeceğimizi denemek için bizi seninle imtihan ettiğini biliyoruz. Ayrıca O'nun sana gazap ettiğini de biliyoruz ve bu konuda biz de Ona uyarak sana gazap ediyoruz. Yine biz Onu yakinen tanıdık; artık kalplerimiz Ona yöneldi ve Ondan başkasından yüz çevirdi.

Hasan el-Basri (rah), şeyhlerini şöyle tanıtmıştır: "Onlardan birisine helâl mal verilip: 'bunu al, ihtiyacını giderirsin' dendiğinde o: "Benim buna ihtiyacım yok; onun kalbimin huzurunu bozmasından korkarım," derdi. Çünkü onun ıslah olmuş bir kalbi vardı ve onun değişmesinden korkuyordu."

Rivayet edildiğine göre, Allah Rasûlü (s.a.v) ölü bir hayvanın yanından geçti ve yanındakiler: ***"Bunun, sahibinin yanında hiç bir değerinin olmadığını biliyor musunuz?"*** diye sordu. Yanındakiler: "Zaten değersiz olduğundan dolayı atmışlar!" dediler. Allah'ın Rasûlü (s.a.v): ***"Muhakkak ki dünya Allah'ın nazarında, bunun sahipleri nezdindeki değerinden daha kıymetsizdir,"*** buyurdu.[904]

Aynı hadisin diğer bir rivayetinde Rasûlüllah (s.a.v): ***"Hanginiz bir dirhem karşılığında bu leşe sahip olmak ister?"***. Diye sordu; oradakiler: "Hiç birimiz istemez. Bunun ne kıymeti var ki?" dediler. O zaman Allah'ın Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurdu:

"İşte dünyanın değeri, bunun değerinden daha düşüktür."[905]

Yine Allah Rasûlü (s.a.v) dünyanın son derece az ve değersiz olduğunu bildirmek için şöyle buyurmuştur:

"Eğer Allah katında dünyanın sineğin kanadı kadar değeri olsaydı, kâfire ondan bir yudum su bile içirmezdi."[906]

Dünyanın kokuşmuşluğunu ve basitliğini bildirmek için, Allah Rasûlü (s.a.v) bir bedeviye:

-Yiyip içtiklerinizi düşünüyor musun? Onlar sebebiyle büyük ve küçük abdest bozmaya çıkmıyor musunuz? diye sordu; adam:

-Evet, dedi. Hz.Peygamber (s.a.v):

-Bunlar neye dönüşüyor? Diye sordu; Adam:

---

904 Tirmizi, Zühd, 13; İbnu Mace, Zühd, 3.

905 Müslim, Zühd, 2; Ebu Davud, Taharet, 74.

906 Tirmizi, Zühd, 13; İbnu Mace, Zühd, 3; Münziri, Terğib, IV, 173.

-Bildiğiniz şeye ey Allah'ın Rasûlü, dedi. Allah'ın Rasûlü (s.a.v):

-Herhangi biriniz evinin arkasında ihtiyaç gidermek için otururken pis kokudan dolayı elini burnuna kapatmıyor mu? diye sordu; adam:

-Evet, dedi. O zaman Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurdu:

"Allah, dünyayı ademoğlundan çıkan şeyler için bir misal yapmıştır.Dünya da onun gibi değersizdir."[907]

Allahu Teala'nın: *"Kendi nefislerinizde de öyle, görmüyor musunuz?"*[908] mealindeki ayetin tefsirinde; nefislerimizdekiler, büyük ve küçük abdest bozmalardır, denmiştir.

Allahu Teala şöyle buyuruyor: *"Oysa ahiretin yanında dünya hayatı, geçici bir metadan başka bir şey değildir."*[909]

Dil alimlerinden birisi, metanın, cife/ölmüş ve kokmuş hayvan manasına geldiğini söylemiştir.

Asmai'nin şöyle dediğini duydum: Bazı Araplar, et koktuğu ve bozulduğu zaman: Et metâ oldu/koktu, diyorlardı.

Hasan-ı Basri (r.a) demiştir ki: "Hz. Adem'in, dünyaya indiği zaman yaptığı ilk iş, büyük abdest bozmak olmuştur."

İbnu Abbas'tan (r.a) şöyle rivayet edilmiştir: "Hz. Adem abdest bozduğu zaman kendisinden çıkan şeyin kokusundan rahatsız oldu. Bunun üzerine Cebrail (a.s): "İşte bu, senin günahının kokusudur," dedi.

Akıl sahipleri, dünyayı, bir kenef gibi görmüşler ve zaruret olmadıkça içine girmeyip: 'Tuvalete ne kadar az girilirse o kadar iyi olur' demişlerdir.

Bazıları dünyayı bir cife/kokmuş leş olarak görmüşler ve ondan ancak ihtiyaç kadar almışlar; ona ne kadar az yaklaşırsan o kadar hayırlı olduğunu söylemişlerdir.

Vehb b. Münebbih demiştir ki: "Kitapların birinde şöyle okudum:

"Ey Ademoğlu, beni istiyorsan dünyayı terket. Dünyayı istersen esirliğin devam eder."

---

907 İbnu Mubarek, K. Zühd, No: 491-493; Beyhaki, Şuabu'l-İman; No: 10472-73. Hadisin son kısmı için bkz: Ahmed, Müsned, III, 452.

908 Zâriyat, 51/21

909 Rad 13/26

Başka bir semavî kitapta da Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Ey Ademoğlu, ben senin için gerekliyim, gereksiz olanları bana tercih etme."

Alimlerden birisi Allahu Teala'nın dünyaya şöyle vahyettiğini bildirmiştir: "Ey dünya, bana hizmet edene hizmet et, sana hizmet edene de zahmet ver."[910]

Seleften birisi demiştir: Allahu Teala dünyaya şöyle vahyetti:

"Dostlarıma sevimsiz ve acı görün ki benim katımdakilere rağbet etsinler. Düşmanlarıma da tatlı ol ve hoş görün ki benimle karşılaşmayı istemesinler."

Bu söz, müsned olarak da rivayet edilmiştir.

Hz. Aişe'den (r.ah) rivayet edilen bir hadiste Allah'ın Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur: ***"Kim, Allah'a kavuşmak isterse Allah da ona kavuşmak ister. Kim Allah'a kavuşmaktan hoşlanmazsa, Allah da onunla karşılaşmaktan hoşlanmaz."***[911]

Buraya kadar naklettiğimiz bütün haberler, aslında dünya ehli olanların belini kıracak ve onu sevenlerin gözünü yaşla dolduracak niteliktedir. Buna karşılık zühdün fazileti ve fakirliğin şerefini bildiren rivayetler ise, sadık fakirlerin başlarını yükseltmekte ve Allah için zühd sahibi olan salih insanların gözünü aydın edecek müjdeler içermektedir.

Şu ayet de bunu göstermektedir:

"Hiç kimse, onların yaptıklarına karşılık, kendilerine göz aydınlığı olacak şeylerden nelerin hazırlandığını bilemez."[912]

DÜNYAYA YÖNELME SEBEBİ

Dünyaya rağbet etmenin temelinde, yakîn zayıflığı vardır. Çünkü kulun yakîni sağlam olsa, bu yakînin nuru ile ahirete bakar; dünyayı unutur ve neticede dünyaya karşı zühd sahibi olur. Böylece kendisine vadedileni, daha sürekli, daha yararlı ve Mevlâ'sının rızasına daha uygun olanı tercih eder. Fani olana iltifat etmez, aksine ebedi olana sarılır. İşte zühd böy-

---

910 Bkz: Beyhaki, K. Zühd, 14. Bu zat Ebu Hâzim'dir. (rah)

911 Buhari, Rikak, 41; Müslim, Zikr, 14, 16-18; Tirmizi, Cenaiz, 67, Zühd, 6, Nesaî, Cenaiz, 10, İbnu Mace, Zühd, 31, Darimî, Rikak, 43, Ahmed, Müsned, II, 313.

912 Secde, 32/17

le oluşur. O, yakin sahibi müminin bizzat müşahede ettiği bir hâldir. İlahi huzurda olan bir kimse, orada bulunmayan ve geçici olan şeyleri sevmez.

Allahu Teala'nın Hz. İbrahim'den nasıl bahsettiğine baksana. "*Yakinen iman edenlerden olması için biz İbrahim'e göklerin melukûtunu/gaybını ve sırrını gösterdik*."[913] ayetinde belirtilen yakin ve huzur hâlinden sonra Hz. İbrahim (a.s) şöyle demiştir:

"Ben, batıp kaybolan şeyleri sevmem."[914]

Yakîn sahibi her mümin, Hz. İbrahim'in (a.s) milletine/dinine ve yoluna tabi olmakla yükümlüdür. Ayette şöyle buyrulmuştur: ***"Babanız İbrahim'in dini de böyleydi"***[915] Yani sizin atanız Hz. İbrahim'in milletine, dinine ve gittiği yola uymanız gerekir; onun yoluna uyun.

Kul, ahiretteki müjde ve azap haberlerin hakikatini aklın nuru ile değil, yakînin nuru ile müşahede edebilir. Bunu şuna göre söylüyoruz:

Nurlar dört çeşittir. Kalp de dört yöne yöneliktir. Bunlar: Mülk, Melekût, İzzet ve el-Ceberût alemine bakan yönlerdir. Aklın nuru ile mülk alemi müşahede edilir. İman nuru ile melekût alemi müşahede edilir. Melekût, ahirettir. Yakînin nuru ile Yüce Allah'ın izzeti müşahede edilir. İzzet deyince ilahi sıfatlar ve onlara ait tecelliler anlaşılır. Marifet nuru ile Ceberût müşahede edilir. Ceberût, vahdaniyettir/Yüce Allah'ın birliğidir.

Cebbâr olan Allahu Teala, kalbin üzerinde tecelli eder ve bu tecelliler onu tamamen kuşatır. Allahu Teala dilediği şeyleri kalbe açar. Onun kalbe müşahede ettirdiği şeylerin vecdi, kalbe hakim olur.

Yakin zayıflığı, her şeyde kendisini gösterir. Kulun her amelde yakinin kuvvetlenmesine ihtiyaç vardır. Böyle olmadığı takdirde kalp, dünyevi bir şey olup amele ancak akıl nûru ile ulaşılabilir. Kime yakîn nuru verilmemişse o, büyük mülkü/ahireti göremez. Artık onu küçük mülk/dünya kendisine çeker. Bundan sonra kul, hiç bir kıymeti olmayan dünyayı sever; himmeti/niyet ve azmi yükseklere çıkamaz; onun yanında yüksek şeyler hiçbir kıymet ifade etmez.

913 Enam 5/75

914 Enam, 6/76

915 Hacc 22/78

ZÜHD NEDİR?

Kul, dünyanın ne olduğunu anlamadan zühdü anlaması ve elde etmesi mümkün değildir. Alimler, zühd ile ilgili çok şeyler söylemişlerdir. Bizim bunları, tek tek zikretmeye ihtiyacımız yoktur. Allahu Teala, kitabında zühdün ne olduğunu açıklamıştır. Onda bizim için bütün manevî dertlerimize şifa ve ihtiyacımız olan konuda yeterli açıklama mevcuttur. O Allah'tan korkan muttakiler içir bir hidayet kitabıdır. Allah'ın Rasûlü (s.a.v), Kur'an'ı bize şöyle tanıtmıştır:

"Kur'an, Allah'ın sağlam ipidir ve dosdoğru yoludur. Kim doğruyu ondan başka bir yerde ararsa, Allah onu saptırır."[916]

Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: *"İhtilaf ettiğiniz bir şeyde hüküm Allah'a aittir."*[917] Yine O (c.c), şöyle buyurmuştur:

"Bu şekilde Allah, iman edenlere, üzerinde ihtilafa düştükleri şeyin gerçeğini izni ile gösterdi."[918]

Yüce Allah, kitabında dünya hayatının temelde yedi şeyden ibaret olduğunu şöyle zikretmiştir: *"İnsanlara nefsin arzuları, kadınlar, oğullar, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüş mallar, salma atlar, sağmal hayvanlar ve ekinler süslendi."*[919]

Ayet-i Kerîme'nin sonunda: *"Bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir,"* buyurulmuştur.

Allahu Teala, şehevî arzulara düşkünlüğü "çekicilik" olarak niteledi. Daha sonra insanın düşkün olduğu yedi şeyi, muhabbet derecesine göre sıraladı. Ayet üzerinde güzelce düşünülünce anlaşılır ki, bunlar dünyanın tamamıdır ve dünya bu yedi şeyden ibarettir.

Bunların dışındaki diğer dünya zevkleri ise bunlardan birine dayanmakta ve ondan kaynaklanmaktadır. Kim bu yedi şeyin hepsini severse o, dünyanın tamamını sevmiş olur. Bu, çok ileri derecede bir dünya sevgisidir. Kim de bunlardan birini veya bir kısmını severse o, dünyanın bir kısmını sevmiş olur. Ayetin ifadesinden şunu anlamaktayız:

---

916 Tirmizi, Fedailü'l-Kur'an, 14.

917 Şûrâ, 42/10

918 Bakara 2/213

919 Âl-i İmran, 3/14

Şehvetvar şeye aşırı düşkünlük dünyadır. Bundan şu ortaya çıkar: Temel ihtiyaç maddeleri dünya sayılmaz. Çünkü ihtiyaçlar, zaruri olan şeylerdir. İhtiyaçlar dünya sayılmadığına göre, "şehvet" diye isimlendirilmezler. Çünkü şehvet, dünyadır. Bunların farklı isimde zikredilmeleri, hükümlerinin de farklı olduğunu göstermek içindir.

Bu hüküm, İsrailoğullarından rivayet edilen şu habere dayanır:

"Hz. İbrahim'in (a.s) bir şeye ihtiyacı oldu. Borç almak için bir arkadaşına gitti. Arkadaşı ona borç vermeyince üzüntülü bir halde geri döndü. Bunun üzerine Allahu Teala kendisine: "Eğer dostundan isteseydin O sana verirdi," diye vahyetti. Hz. İbrahim: "Ya Rabbi, senin dünyaya gazap ettiğini biliyorum. Senden istediğimde bana gazap edeceğinden korktum," dedi. Bunun üzerine Yüce Allah şöyle vahyetti: "İhtiyaç olan şeyler, dünyalık değildir."

Allahu Teala yukarıdaki ayette dünya metaı ve süsü olarak saydığı bu yedi şeyi, başka bir ayette beş türe indirerek şöyle buyurmuştur:

"Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda övünme ve daha çok mal ve evlat sahibi olma isteğinden ibarettir."[920]

Allahu Teala başka bir ayette ise her iki ayette zikredilenleri içerecek şekilde dünya hayatının iki şeyden ibaret olduğunu şöyle belirtmiştir: ***"Dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlenceden ibarettir."***[921]

Bu iki şey de aslında tek şeydir ki o da hevadır. Böylece dünya aslında hevadan ibarettir. Diğer yedi şey nefsin hevasına dahildir.

Yüce Allah şöyle buyuruyor: ***"Rabbinin makamından korkan ve nefsini hevadan/kötü arzulardan alıkoyan kimsenin varacağı yer şüphesiz cennettir."***[922]

Bu ayete göre dünya, nefsin heva ve hevesine itaat etme anlamında kullanılmaktadır. Bunun delili şu ayet-i kerimedir: ***"Haddi aşan ve dünya hayatını ahirete tercih edenin varacağı yer şüphesiz cehennemdir."***[923]

---

920 Madid 57/20

921 Muhammed, 47/36

922 Nâziat, 79/40-41

923 Nâziat, 79/27-28-29

Cennet, cehennemin karşıtı olduğuna göre "heva" da dünya olur. Çünkü nehyetmek, onu tercih etmenin zıddıdır. Buna göre kim, nefsini hevadan/kötü arzulardan alıkoyarsa o, dünyayı tercih etmemiş olur. Dünyayı tercih etmemesi de "zühd" olur. Bu manada zühd sahibi olan kimse cehennemin zıddı olan cenneti hak etmiş olur. Nefsini hevadan sakındırmayan kimse dünyayı tercih etmiş demektir. **Buna göre zühd, nefsi bütün kötü arzularından alıkoymak manasında anlaşılmalıdır.**

Heva'nın ifade ettiği ve 'dünya' sayılan diğer mana ise, nefsin keyf ve eğlence için dünyada devamlı kalma arzusudur. Bu manayı şu ayetten çıkarıyoruz:

"Onlar: Rabbimiz! Bize savaşı niçin yazdın! Bizi yakın bir süreye kadar ertelesen olmaz mıydı? dediler."[924]

Savaş, dünya hayatından ayrılmaktır. Çünkü o, kılıçla çarpışmak ve iki kılıç arasında yok olmaktır. Bu nedenle savaşın farz kılınmasına karşı çıkarak: "Bize savaş emrini daha ileri bir vakte tehir etseydin ya!" Dediler. Yani savaşta değil, kendi ecelimizle ölseydik demek istediler. İşte bu, dünyada kalmayı sevmektir. Dünyada kalma sevgisi, 'dünya' şeklinde açıklanmıştır.

Onların bu şekildeki itirazları üzerine Yüce Allah şöyle buyurdu:

"Onlara de ki: dünya malı-mülkü önemsizdir. Takva sahibi olanlar için ahiret daha hayırlıdır."[925]

Bu ayetlerle insanların gerçek durumu ortaya çıkmış; böylece münafıklar rezil olmuştur. Müminler bu cihad emriyle imtihan edildiler. Bu imtihan içinde Allah yolunda kenetlenmiş bir kale gibi saf bağlayıp savaşan muhabbet ehli de ortaya çıkmıştır. Mallarını ve canlarını Allah yolunda feda edenler kârlı çıkmışlar; ahiretini dünyalarına karşılık satanlar ise hüsrana uğramışlardır. Nitekim Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur:

"Allah müminlerden, mallarını ve canlarını cennet karşılığında satın aldı."[926] O (c.c), satın almak isteyince onlar da sattılar. Allahu Teala, sonuçta zarar edenler hakkında ise: *"onlar ahireti bırakıp dünyayı satın aldı-*

---

924 Nisa 4/77

925 Tövbe 9/111

926 Tövbe 9/111

lar,"[927] buyurmuştur. Yani onlar, bu alış-verişle, ebedi, kalıcı ve çok yüce ahireti bırakıp, geçici ve basit dünyada kalmaya rağbet ettiler.

Kim otuz yıl veya kırk yıl karşılığında, bir milyon seneyi, ebedî bir hayatı satarsa, o, zarar etmiştir. Ve gittiği yol da doğru değildir. Bu, dünya hayatını isteyen, ebedî hayatı verip dünya hayatını satın alan kimsenin ticaretidir. Bu kimse yüksek bir hayatı, basit dünya hayatının bedeli yapıp dünyayı tercih etmiştir. Âlî bir hayatı, basit dünya hayatına satmıştır. Yüce Allah'ın: "dünya hayatını satın aldılar,"sözü: "onlar, yüce hayatı sattılar" demektir.

Şu birinci kimsenin ticareti ise, kendi hayatını ve bütün malını Allah'a satan ve O'nun da karşılık olarak kendisine ahiret yurdunu ve yanındaki cenneti verdiği kişinin ticaretidir. Bu kişi ticaretinde kâr etmiş ve doğru yolu bulmuştur. Çünkü o, yirmi-otuz senelik kısa bir ömrü vermiş, karşılığında ise ebedî hayatı satın almıştır. İşte bu, dünyadan gönlünü çekerek ahireti kazananların ticaretidir.

Diğer ticaret ise, dünya hayatına rağbet eden, heva ve heves peşinde koşanların perişanlığı ile sonuçlanmıştır. Bu iki ticaret arasında ne kadar büyük fark vardır. Dünyadan gönlünü çeken zahidlerin ölümden sonra elde ettikleri kazancı elinden kaçıranların pişmanlıkları ne kadar büyük olacaktır!

İlk dönemde insanların, dünyada kalma konusundaki zühd halleri gizli idi. Bu durumda onların Yüce Allah'ı ve ebedi alemi sevdikleri düşünülürdü. Şu ayet-i kerime ininceye kadar böyle devam etti:

"Kendilerine: "ellerinizi savaştan çekin, namazı kılın ve zekâtı verin" denilen kimseleri görmedin mi? Sonra onlara savaş farz kılınınca, içlerinden bir gurup hemen Allah'tan korkar gibi hatta daha fazla bir korku ile insanlardan korkmaya başladılar."[928] Bu ayetin arkasından şu ayet indi:

"Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz."[929]

Onlar: 'Biz Allah'ımızı seviyoruz. Eğer onun sevgisinin hangi şeyde olduğunu bilsek hemen onu yaparız' diyorlardı. Bunun için Yüce Allah: ***"Yapmayacağınız şeyi söylemeniz, Allah katında büyük bir gazaba sebep***

---

[927] Bakara 2/86.

[928] Nisâ, 4/77

[929] Saf 61/2

olur. Allah kendi yolunda, kenetlenmiş bir yapı gibi saf bağlayıp savaşanları sever,"[930] buyurmuştur.

İbnu Mesud (r.a) şöyle demiştir: "Ben, içimizdeki hiç kimsenin dünyayı istediğini sanmıyordum. Ama: *"Sizden dünyayı isteyeniniz de vardır, ahireti isteyeniniz de vardır,"*[931] ayeti indiğinde durumun böyle olmadığını anladım."

Aynı sözü Rasûlü Ekrem (s.a.v) de şu ayet-i kerime indiği zaman söylemiştir: *"Eğer onlara: 'kendinizi öldürün, yahut yurtlarınızdan çıkın' diye emretmiş olsaydık -içlerinden pek azı müstesna- bunu yapmazlardı."*[932]

Allah Rasûlü (s.a.v), İbnu Mesud'a: *"Sen de onu yapacak azlardansın"* demiştir.[933]

Dünyada devamlı kalmayı arzulamak "dünya" sayıldığına göre, ebedi olan ahiret hayatının arzulanması da zühd olması gerekir. Böylece dünyaya karşı zühd sahibi olmak, onda devamlı kalma arzusundan gönlü çekmektir. Kim fani dünya hayatından gönlünü çeker, Allah yolunda nefsi ve malıyla cihat ederse zahid olur. Böyle bir zahidi Allah sever. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v) de böyle buyurmuştur. Bunun için cihad en üstün amel sayılmıştır. Çünkü cihad, gerçek olarak dünyadan yüz çevirmektir. Yüce Allah bu sıfatta olanları sever.

Ayrıca heva ve hevese muhalefet etmek de en üstün cihad sayılmıştır. Çünkü nefsin hevasına uyması, dünyaya rağbet etmesidir. Onun için Allah'ın Rasûlü (s.a.v), heva ve hevese muhalefeti zühdden saymıştır. Bir hadislerinde:

"Dünyadan gönlünü çek ki Allah seni sevsin,"[934] buyurmuştur. Diğer hadislerinde de:

"Haramlardan sakın ki, Allah seni sevsin,"[935] buyurmuştur.

Günahlardan ve haramlardan korunmak zühdün ta kendisidir.

---

930 Saf 61/3-4
931 Ali İmran 3/152
932 Nisâ, 4/66
933 Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensur, II, 587-588.
934 İbnu Mace, Zühd, 1; Hakim, Müstedrek, IV, 313; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 10523.
935 Benzer manada bir hadis için bkz: Beyhaki,Şuabu'l-İman, No: 201; Nasbu'r. Raye, 1, 301.

Şu halde dünyadan gönlünü çeken zahid, Allah'ın dostudur. Dünyada daha fazla kalmaya rağbet eden ise Rabbinin dininde iki yüzlü davranan bir münafıktır. Bir hadiste bu mana şöyle vurgulanmıştır:

"Kim Allah yolunda hiç savaşmadan ve savaşmayı içinden geçirmeden ölürse, bir nevi münafıklık üzerine ölmüştür."[936]

Allahu Teala, sözünde yalancı olanları cihat ile ortaya çıkarmış ve onların kalpleri hasta kimseler olduğunu şöyle belirtmiştir:

"Ayet ve hükümleri apaçık (muhkem) bir sûre indirilip de onda cihattan söz edilince, kalplerinde hastalık olanların, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş kişilerin bakışı gibi sana baktıklarını görürsün. Onlara ateş layıktır."[937]

Bu söz, tehdit ve azap içermektedir. Azap onlara yakıştı ve yaklaştı demektir. Bu ayetin peşinden Allahu Teala şöyle buyurmuştur: *"Halbuki onlara düşen iş itaat ve güzel sözdür. İş kesinleşince (onu yalanladılar ve verdikleri sözlerinden döndüler). Eğer Allah'a verdikleri sözde dursalardı, bu kendileri için daha hayırlı olurdu."*[938]

Bu ayet, kapalı bir kelamdır. Dolayısıyla müşkil yani anlaşılması zordur.

Bekâ ile hayat aynı manaya gelen iki isimdir. O'nun için Allah, dünyayı hayat için bir sıfat yapmıştır. Buna göre dünya, hayatın kendisidir.

Buna örnek şu ayettir: *"Onların ardından şu basit dünya malını alanlar geldi.."*[939]

Ayette geçen 'a'raz' kelimesi, ârızi ve bâkî olmayan demektir. Kim bunu severse, o dünyayı en düşük sevgisiyle sevmiş demektir. Bu da, hayatın aslına ait bir sevgidir. Çünkü o, ancak bekası az olan aşağılık şeyleri hayatta kalmak için ister. Buna göre hayatta kalma ve yaşama sevgisi dünyanın bizzat kendisi olur.

Dünya malının sevgisi dünyada kalmak içindir. Dünyanın hakikati, heva ve hevesi tatmin için onda biraz daha yaşama arzusudur. Heva ise da-

936 Müslim, İmaret, 158; Ebu Davud, Cihad, 17; Nesai, Cihad, 2; Darimi, Cihad, 25.

937 Muhammed 47/20

938 Muhammed 47/21

939 Araf 7/169

ha fazla yaşamak için araz/geçici olan dünyayı sevmekle olur. Çünkü daha fazla yaşama arzusu, nefsin dünya malından istifadesi içindir. Bu ise, kötülüğü emreden nefsin sıfatlarından olan hevadan kaynaklanır.

Nefsin isteklerine uymak olan hevaya itaat ise, ancak dünyada daha fazla kalma arzusu için olur. Çünkü kul, eğer bir an ölüme yakînen inansa Cenab-ı Hakkın emirlerini, heva ve hevesine tercih eder. Eğer dünyada kalma ümidini kaybetse, o zaman çok düşük olan dünya malına rağbet etmez. Şu halde daha fazla yaşama arzusu, heva ve hevesten ileri gelir. Yani hevanın tercih edilmesi ancak yaşama arzusundan kaynaklanır. İşte dünyanın hakikati budur.

Yaşama arzusunu en az seviyede taşıyan insan, en zahid insandır. Öyle ki bu kimse yarını için gereksiz herhangi bir şey biriktirmez. Çünkü o, yarına çıkıp çıkmayacağını bilemez.

En çok dünyayı isteyen ise, en uzun emele sahip insandır. Çünkü onların dünyaya karşı rağbeti artmış ve hırsı çoğalmıştır. Bu insan dünyada hep uzun emeller peşinden koşar. Çünkü eğer emelleri yarın kadar kısa olmuş olsaydı, fakirliği tercih ederdi. İşte zühd budur.

ZÜHDÜN FARKLI BİR TARİFİ

Yüce Allah bir ayetinde şöyle buyurmuştur: ***"Kardeşleri Yusuf'u değersiz bir paraya, sayılı bir kaç dirheme sattılar; onun hakkında çok zahidçe davrandılar/kendisine hiç kıymet vermediler."***[940]

Hz. Yusuf'un (a.s) kardeşleri onu Mısırlı'lara satarken normalden daha ucuza sattıkları için, kendilerine zahid dendi. Onlar, bu halleriyle zühdün hakikatini ortaya koydular. Burada meselenin iç yüzünü açıklayacağız. Kim gerçekten zahid olmak isterse, bu hâli elde etmelidir ki ona zahid densin.

Arapçada bir malı satma ve elden çıkarma işi iki değişik fiille ifade edilir. Bunlar "bâa" ve "şerâ" fiilleridir. Bunlar, sattı ve satın aldı manalarına gelirler. Böyle bir muamele ile elden malını çıkaran kimse bu mala karşı zahid olmuş/ondan gönlünü çekmiş olur.

---

940 Yusuf 12/20

Aynen bunun gibi, kul da, nefsini ve malını Allah'a satıp heva ve hevesinin yolundan ayrılarak Mevla'sının yoluna girince zahidlerden olmuş olur.

Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah cennet karşılığında müminlerden mal ve canlarını satın aldı.*[941]

Başka bir ayette ise şöyle buyurmuştur: *"Rabbinin makamından korkan ve nefsini kötü arzularından uzaklaştıran kimsenin varacağı yer hiç şüphesiz cennettir."*[942]

Bu alışverişlerin bedeli her ikisinde de cennettir.

Malın ve nefsin satılması ve onların Allah için elden çıkarılması, nefsin hevasına karşı çıkıp, ona uymaması anlamına gelir. Yani dünya hayatı demek olan hevaya uymamak ve nefsin mala rağbetine engel olmak demektir. Kul, nefsini heva ve hevesinden uzaklaştırıp onu fakirliğe sokarak önceki durumun zıddını elde etmiş olur. İşte bu hâl zühddür. Bu zühd, devamlı kötülüğü emreden nefsin işi değildir. Çünkü bu, sonsuz bir hayırdır. Bu hâl, nefsi mal toplama ve onu elinde tutma arzusundan uzaklaştırmaktır. Nefsin, devamlı kötülüğü emreden sıfatıyla mal toplama ve biriktirme arzusu ise dünyadır. Böyle olunca her şey kötü olmaktadır. Kimin nefsi bu durumda olursa, o hep kötülüğü emrettiği için kendisine rahmet edilmez. Nefse rahmet edilip acınmayınca sahibi onu Allah'a satmaz; satmayınca nefis satın alınmaz. Böyle bir nefsin sahibi ancak dünya malı toplayan, onu Allah yolunda harcamadan bir kenarda yığan, dünyaya yönelen ve onu seven birisi olur. Bu ise müminlerin sıfatı değildir. En iyisini Yüce Allah bilir.

ZÜHDÜN DEĞİŞİK BİR AÇIKLAMASI

Yüce Allah: *"Onlar Allah yolunda savaşırlar; öldürürler, öldürülürler,"*[943] ayet-i kerimesinde zühdü, nefis zenginliği ve malın Allah yolunda harcanması şeklinde bir alış veriş olarak ortaya koymaktadır. O halde zühd, heva ve hevesi terkederek, nefsi kötülükten uzaklaştırmak, onu he-

---

941 Tövbe 9/111

942 Naziat 79/40-41.

943 Tövbe 9/111

vadan yani kötü arzularından sakındırmak ve Allah'a feda etmektir. Bunun bedeli de cennettir.

Buna göre zahid, Rabbinin makamından korkan ve ölmeden önce, isteyerek, nefsini Allah yolunda satan kişidir. Bu durumda Yüce Allah onun sevgilisi ve çok yakın dostu olur. Kul Rabbini sever. Böylece Allahu Teala onu katında kendisine yakın ettiği kullarından yapar.

Dünya, nefsin hevasına uymak ve nefsin şehevî isteklerini elde etmek için basit dünya hayatını sevmek olduğuna göre; buna rağbet eden kişi, Allah'ın mekrinden/gizli azap ve tuzağından kendisini emniyette görür. O, yüce ahiret hayatını terk edip dünya hayatını satın alan birisi olur. Böyle olunca, Allah'ı sevmemiş, kendi tercihi ile Allah'tan uzaklaşmış, ahirette hüsrana uğramış ve cehennemi hakketmiş olur. Çünkü böyle birisi, ilahi huzura yaklaştırılmış, ahirette sevgilisi ve yakın dostu olan Allah'ın cennetinde Onun yakınlığını elde etmiş zahid insandan tam zıt bir konumdadır.

ZÜHDÜN İÇ YÜZÜ VE ZÜHD EHLİNİN SIFATLARI

Bilmiş ol ki zühd iki şekilde olur. Eğer bir şey mevcut ise onun zühdü, onu elden çıkarmak ve kalbi ondan boş bir hâle getirmektir. Elde mevcut bir malda, kalben onun elde tutulmasını isteyerek yapılan zahidlik sahih değildir. Çünkü o şeyi elde tutmak kalbin ona rağbet ettiğini gösterir. Bu şeklide yapılacak zühd, zenginlerin zühdüdür.

Eğer kişinin malı bulunmaz ve mal yokluğu onun devamlı hâli olursa, bu durumda zühd, zühde ve zühd sahiplerine imrenmek ve yokluğa razı olmaktır. Bu ise, fakir olanların zühdüdür.

Heva ve hevesi terk etme konusundaki zühd hakkında da söylenecek şey aynıdır. Bir kul kötü arzuları ile yüz yüze gelir ve onu yapmaya gücü olduktan sonra, kendisini bu kötü şeyden çekerse zühdü sahih olur.

Bu durumu, Hz. Yusuf'un kardeşlerinde görmek mümkündür. Şöyle ki, onlar: *"Yusuf'la kardeşi, babamıza bizden daha sevgilidir,"*[944] dediklerinde Yusuf'tan sevgilerini çekmiş ve onu gözden çıkarmış gözüküyorlardı. Fakat Yüce Allah onların bu sözlerinden dolayı kendilerine zahid ismini vermedi.

[944]. Yusuf 12/8

Kardeşleri onu terk etmeyi konuştular ve: *"Yusuf'u öldürün veya onu uzak bir yere atın ki babanızın sevgi ve teveccühü yalnız size kalsın,"*[945] dediler. Onların bu sözlerinden dolayı da kendilerine zahid/ondan yüz çeviren denmedi..

Onlar, Yusuf'u temelli gözden çıkarmak istediler ve babalarına gelerek: *"Yarın onu bizimle kıra gönder de yiyip içelim, eğlenelim,"*[946] dediler. Bu sözle de Yusuf'u tam elden çıkaramadılar, ancak buna karar verdiler, onun için ittifak ettiler. Allahu Teala:

"Onu götürüp kuyunun dibine atmaya ittifakla karar verdiklerinde,"[947] ayetinde onların kesin kararını bildirmiş, fakat onlara yine zahid ismini vermemiştir. Çünkü bütün bunlar, gerçek zühdün sebepleri ve ön hazırlıklarıdır. Zühdün hakikatini bilmeyenler ve onu karıştıranlar bu ilk girişimleri zühd sayabilirler. Oysa bunlar zühd değildir. Çünkü Yusuf (a.s) hâlâ ellerinde bulunmaktaydı. Ama ellerinden çıktığı ve onu bir bedel karşılığı sattıkları zaman artık onun hakkındaki zühdleri gerçekleşmiş oldu.

Yüce Allah onların bu durumunu şöyle bildirmektedir: *"Onu çok ucuza sattılar; onun hakkında zahidlerden/ondan gönlünü tamamen çekenlerden oldular."*[948]

Bu örneğe göre, elindeki bir elbiseyi düşün. Onu satmayı düşünürsün, satmayı istersin, hatta satma arzusu sana hakim olur. Bütün bu durumlarda elbise hakkında sana zahid/gönlünü çekmiş birisi denmez. Bu durumda sana, satma iradesine sahip olduğun için "onu elden çıkarmaya niyeti vardır" denebilir. Ancak onu sattığın ve bedelini eline aldığın zaman ondaki zühdün gerçekleşmiş olur.

"Onun hakkında zahidlerden/ondan gönlünü tamamen çekenlerden oldular," ayetini iyi düşündüğümüz zaman, şu ortaya çıkar: Kim elindeki bir şeyi kendi isteği ve iradesiyle elinden çıkarır ve nefsi de bu konuda kendisine tabi olursa, onun mücahede ile elde ettiği bir zühd makamı var demektir.

945 Yusuf 12/9
946 Yusuf 12/12
947 Yusuf 12/15
948 Yusuf, 12/20

Kim de bir şeyi elinde tuttuğu halde onu elinden çıkarmak niyet ve arzusunda olduğunu söylerse, bununla zühd makamına sahip olmuş olmaz. Çünkü o şeyi elinde tutması kalbinin hâla ona rağbet ettiğini gösterir, Halbuki rağbet zühdün zıddıdır. Dolayısıyla bir şeyin zıddı mevcutken o şeye sahip olduğunu söylemek nasıl mümkün olabilir?

Bir şeyi elinde tutan ve onu elden çıkarma düşüncesini zühd sanan kişi ya zühdü bilmiyor, ya da nefsinin gizli arzularından habersizdir.

Kalbini mal ve mülkten tamamen uzak tutan kişi zühdünü gerçekleştirmiş olur. Allahu Teala Hz. Yusuf'un (a.s) kardeşlerini zahid diye tanıttığı zühd şekli budur.

Kendisine rağbet edilecek bir şeyi elinde tutan, fikri onunla meşgul, kalbi ona bağlı olan kimse, o şeye rağbet ediyor demektir. Bu anlatılan durum Mısır Azizi'nin hâlidir.

Şöyle ki: Mısır Azizi Yusuf'u satın aldığı zaman Allah kalbinde ona karşı büyük bir rağbet yarattı. Bu sebeple aziz onu yanına aldı. Yüce Allah bu durumu şöyle haber vermiştir: ***"Mısırda onu satın alan adam karısına şöyle dedi: Ona değer ver ve güzel bak. Umulur ki bize faydası dokunur veya onu evlat ediniriz."***[949]

Firavun'un karısının Hz. Musa'ya (a.s) olan rağbeti de böyledir. Konuyla ilgili olarak Allahu Teala ayet-i kerimede şöyle buyurmuştur:

"Firavunun karısı dedi ki: O benim ve senin için göz aydınlığıdır. Onu öldürmeyin, belki bize faydası dokunur veya onu evlat ediniriz."[950]

Bunun gibi, bir kimse bir şeyi ister ve onu yanında tutarsa, onu elden çıkarıncaya ve kalbinden tamamen söküp atıncaya kadar o şey hakkında zahid/gönlünü çekmiş değildir. Çünkü Yusuf'u terk etmek isteyen kardeşleri, onu yanlarında tuttukları sürece kendilerine zahid denmedi. Ne zaman ki, onu küçümseyerek ellerinden çıkardılar ve kendisini çok az bir bedel karşılığında sattılar, o zaman kendilerine Yusuf için zahid/gönlünü çekti dendi.

---

949 Kasas 28/21

950 Yusuf 12/21

ZÜHDE AYRI BİR YORUM

Bil ki, Hz. Yusuf'un kardeşlerinin Bünyamin hakkındaki tutumları Yusuf'a takındıkları tavra yakındı. Çünkü Hz. Yakub'un nezdinde o, Yusuf gibi sevimli idi. Babalarının teveccühünü ondan kendilerine çevirmek için onu da gözden çıkardılar. Onların Yusuf için söyledikleri şu sözleri bunu göstermektedir: *"Yusuf'la kardeşi, babamıza bizden daha sevimlidir."*[951]

Bir rivayete göre onlar, Yusuf'un kardeşini de onunla beraber kuyuya atmak istemişlerdi. Ancak Bünyamin kendini Yahûda isimli kardeşinin üzerine attı, o da kendisine acıyıp araya girdi ve onu kuyuya atmalarına mani oldu. Yahûda onlar arasında güçlü idi, kendisinden çekinilirdi. Anlatıldığına göre, Yahûda, onu kendisine bağışlamalarını istemiş ve: "Hiç değilse bunu bırakın da pir-i fani olan babamızı daha fazla incitmeyin!" demişti. Bunun üzerine onu Yahûda'ya bağışladılar.

Ama onların bu isteklerine rağmen Allahu Teala: 'Onlar Yusuf ve kardeşi hakkında zahidlerden oldular.' Demedi. Çünkü onlar Yusuf'u gözden çıkardıkları gibi kardeşini gözden çıkarmamışlardı. Onu yanlarında tutmuşlar ve bırakmamışlardı.

Tıpkı bu hadisede olduğu gibi; eğer bir şey senin yanında mevcut olup onu nefsin için elinde tuttuğun halde sırf aklından zühd düşüncesi geçtiği veya zühd sahibi olmak istediğin için kendini zahit kabul etmen, kendi kendini aldatmaktır. Yahut bu durum zühdün ne olduğunu bilmeyen nefsin bir aldatmasıdır. Veya Allah hakkındaki cehaletin sebebiyle ulaştım zannettiğin hâl seni aldatmaktadır. Veyahut sen, zühdü bilmeyen bir kimseyi gerçek zahid zannederek işi karıştırmış olabilirsin.

Bu hâl, senin için zühde karşı zühddür yani zühd hâlinden uzaklaşmaktır. Ve o hâl aynı zamanda, dünyaya karşı rağbettir. Zira hakkında zahid olduğunu düşündüğün/gönlünü çektiğin şeyi elinden çıkarıp onun yerine Yüce Allah'ın sevgisini ele geçirmedikçe, Onun rızasını veya katındaki sevabı aramadıkça zahid olamazsın. Bunu yaptığında zühdün ilme uygun olarak sahih olur; alimler katında sen davanda sadık olursun. Böylece sen, gerçekten zühde ulaşmış bir zahid olursun ve hakiki zahidler sana zahid ismini verirler.

---

[951] Yusuf, 12/8

Gelelim elinde mevcut olmayan bir şeydeki zühde:

Sahip olmadığın bir şeyde zühd sahih değildir. Çünkü mevcut olmayan bir şeyde zühd hükümsüzdür. Sahibi olmadığın bir şeyde tasarrufta bulunman geçerli olmadığı gibi; elinde olmayan bir şey için: "ben ondan gönlümü çektim" demenin de bir manası yoktur. Kim bilir, belki o şey elinde olsaydı kalbin değişecek ve farklı şeylere meyledecektin.

Şunu hatırlatalım: Bir şeyin haberini duymak onu bizzat görmek gibi değildir. Çünkü bazen haber karışabilir ve insanı yanlış kanaate sevk edebilir. Bizzat görmek, o şeyin gerçek yüzünü ortaya çıkarır ve onun aslı hakkında sağlam hükmü verir. Hem nefis, refah ve nimet içinde kalma sevgisi üzerinde yaratılmıştır. Öyleyse sen, mevcut olmayan ve zandan öte geçmeyen içindeki bir haberi, yakinen mevcut olan şey gibi değerlendirme. Eğer ikisi aynı görülürse, işin nasıl bir sonuca varacağını düşün.

Fakat bununla birlikte bazı durumlarda -şartlarını yerine getirmek kaydıyla- elde olmayan bir şeyde de zühd sahibi olmak mümkündür. Bu, o şeyin elinde olmasını istememen, yokluğundan üzüntüye düşmemen, onun sende olmayışıyla övünç duyman ve fakirlik hâlinle sevinmenle oluşur.

Allahu Teala senin içini biliyor ki sen o şeyi ele geçirince sevinmezsin ve eline geçtiğinde de onu infak edersin. Kalbin, Allah ile kanaat sahibi ve dünyevî yokluk karşısında Rabbinden razıdır. Zühdün faziletine yakîn imanından dolayı, yoksulluk yerine zenginliği de istemezsin.

Eğer bu saydığımız vasıflara sahip olursan, bütün bunlar zühd olarak sana yeter. Ve bunların her birisine karşılık sana zahitlerin sevabı verilir. Dünyalık olarak bir şeylerin olmasa da bu böyledir. İşte bu, sadık fakirlerin zühdü ve gerçek fakirliğin elde edilmesidir.

Ariflerden birisi demiştir ki: "Gerçek fakirlik kişinin fakirliği ile övünmesi ve onun elinden alınmasından korkmasıdır. Nitekim zengin de zenginliğiyle övünür ve onun elinden gitmesinden korkar."

Malik b. Dinar'a (rah): "Sen zahid misin?" denildiği zaman şöyle cevap vermiştir: "Zahid, ancak Ömer b. Abdulaziz gibi birisi olabilir. Ona dünya ve dünyanın saltanatı verildiği halde yine de zahidler gibi yaşadı. Ben hangi konuda zahitçe davranabildim ki!?"

Arifin elinde mal varken de zahid olması mümkündür. Arif, elindeki mal ile yetinmez, onu nefsin keyfi için elinde tutmaz, elindeki şeyi kendi mülkü görmez ve onunla huzur bulmaz, aksine onun Allah'a ait olduğunu bilir, kendisini malı elinde tutan ve yerine ulaştırmak için Rabbinin hükmünü bekleyen bir emanetçi görürse; gerçek zühde ulaşmış olur. Bu zühd hâline gerçekten ulaşmış olmanın alameti; onun yanında malın varlığı ile yokluğunun eşit olması, Yüce Allah'ın o mal üzerindeki emrini hemen yerine getirmesi, o mala kendisinin değil de sanki ailesinin dışında bir başka din kardeşinin malı gibi bakması ve onu Allah yolunda harcamasıdır.

Anlattığımız bu durum, zühdün de üzerinde bir makamdır. O aynı zamanda tevekkül makamıdır.

HADİSLERDE ZÜHD

Hadislere göre zühd; dünya malını iyice azaltmak, dünyanın sonunu yakın görmek, dünyayı kalpte basitleştirmek ve onu küçümsemektir

Hz. Peygamber'in (s.a.v) Cuma günündeki faziletli saat hakkındaki sözü zühdün bu anlama geldiğini göstermektedir. Allah Rasûlü (s.a.v) bu zaman için: "***O, vaktin sonundadır,***"[952] buyurmuş ve eliyle bu sürenin çok az olduğuna işaret etmiştir.

Ravi diyor ki: Allah Rasûlü (s.a.v) bu vaktin azlığına eliyle işaret etti; o vaktin çok kısa ve az olduğunu, güneşin batışına yakın bir zamana rast geldiğini anlatmaya çalıştı.[953]

Başka bir rivayette Allah Rasûlü'nün (s.a.v) Hz. Ali'ye (k.v) söylediği söz, zühdün bir şeye değer vermeme manasını ifade etmektedir. Allah Rasûlü'ne (s.a.v) her hangi bir soru sormak isteyen kimsenin, onunla özel görüşme yapacağı zaman sadaka vermesini emreden ayet nazil olduğunda, Efendimiz (s.a.v), Hz. Ali'ye:

"***Bunun için ne kadar sadaka belirlesek uygundur?***" diye sordu; Hz. Ali: "Bir arpa ağırlığı altın yeter," diye cevap verdi. Allah Rasûlü (s.a.v) ona:

---

952 İbnu Mace, İkame, 99; Şevkani, Neylü'l-Evtar, III, 310.

953 Bkz; Buhari, Cuma, 37; Müslim, Cuma, 14; Aynî, Umdetü'l-Kârî, V, 116; Şevkani, Neylü'l-Evtar, III, 303.

"Gerçekten sen çok zahidsin. Fakat onların bir dinar vermelerini emredelim,"[954] buyurdu. Allah Rasûlü (s.a.v) Hz. Ali'ye, sen zehîdsin derken, sen dünyayı gözünde çok küçülten ve ona hiç değer vermeyen birisisin demek istedi. Efendimizin (s.a.v) kullandığı kelime, mübalağa ifade etmektedir. Bunun benzerleri Arapça'da çoktur.

ZAHİD'İN SIFATLARI VE ZÜHTTEKİ FAZİLETİ

Zühd için gerekli olan, zahidin sıfatını ortaya koyan ve onu dünyaya rağbet eden kimseden ayıran şey; zühd sahibinin nefsinin haz aldığı dünya malıyla sevinmemesi ve onun elden çıkmasına üzülmemesidir. Bir de herhangi bir şeyi ancak ihtiyaç duyduğunda ve muhtaç olduğu kadarıyla almasıdır. Ayrıca ihtiyacı olmadan hiç bir şey talep etmemesidir.

Zühdün başlangıcı, ahiret düşüncesinin kalbe girmesi, ardından Allah için amel etmenin zevkine varmasıdır. Dünya tasası çıkmadan ahiret endişesi kalbe girmez. Heva ve hevesin lezzeti kalpten çıkmadan, Allah için amel etme zevki kalbe yerleşmez. Kim tövbe eder de kalbinde Allah'a taatın tadını bulamazsa onun, tövbe ettiği günaha tekrar düşmesinden korkulur. Her kim dünyayı terk eder fakat kabinde zühdün tadını bulamazsa, o tekrar dünyaya döner. Kısaca heva ve hevesin tadı kalpten çıkmadan salih amellerin tadı kalbe girmez.

Zühdün esası, önce elde mevcut şeylerin sevgisini kalpten atmak, sonra da kalbinden çıkardığı bu şeyleri elden çıkarmaktır. Bu, elinde olan şeylerin yok edilmesidir. Bu ise dünyanın onun nazarında basitleşip gözünde küçüldüğü için dünya malını değersiz, hakir ve az görmesiyle olur. Böylece kulda zühd hâli tam olarak gerçekleşir.

Bundan sonra insan zühd sahibi olduğunu bile unutur. Buna zühtte zühd denir. Çünkü onun bütün rağbeti kendisi için zühdü seçtiği Rabbine olur. Zühd bununla tam kemal hâlini bulur. İşte bu hâl, zühdün özü ve hakikatidir. O, yakîn makamları içindeki hallerin en yücesidir. Bu hâl, nefis için dünyayı değil, Allah için nefsi terk etmektir. Bunda zühd hâlini elde etmek için zühde yönelme yoktur. O makamda her şey Allah için olmakta-

954 Bkz: Beğavî, Mealimü't-Tenzil, VIII, 60; Taberi, Camiu'l-Beyan, Cüz: XXVIII, 20-21; Şevkani, Fethu'l-Kadir, V, 191.

dır. Bu anlattığımız, sıddîkların müşahedesidir ve o, ilahi yakınlığa eren velilerin ayne'l-yakin mertebesinde elde ettikleri zühd hâlidir.

Bu derecelerin dışında da çeşitli zühd dereceleri vardır. Mesela, insanın hoşuna giden malda sevgisi ve gözü varken, nefsiyle mücahede ederek onu elinden çıkarması gibi. Bu, müminlerin zühdüdür. Bu, zühdün amelidir. Çünkü zühd, imandan bir parçadır. İman, ikrar ve amelden oluşur. Aynı şekilde zühd de karar ve amelden oluşmaktadır.

Zühdün karar safhası, kalbe ahiret sevgisinin girmesiyle dünya sevgisinin çıkmasına kesin karar verilmesidir.

Zühdün amel safhası ise, sevilen bir şeyin Yüce Allah yolunda elden çıkarılması ve buna karşılık olarak Yüce Mevla'dan cennetinde cemalinin ve yakınlığının istenmesidir.

İnsan elinde hiçbir malı olmadığında da zühd sahibi olabilir. Şöyle ki: Kulun malın yokluğuna hiç üzülmemesi, mala karşı hırsının çok az olması, dünyalık peşinde koşmayı ve mal biriktirme arzusunu terk etmesi, elinde malın olmayışından kalbinin huzur duyması ve bu hâle rıza göstermesi onun için bir zühd sayılır. Çünkü gerçek fakirin hâli budur. İnsan işin bu kısmını yerine getirdiği zaman, daha fazlası gerekmez.

Zühd, imanın bir parçası olduğu gibi, vera/takva da zühdün bir parçasıdır. Haya ile iman ikiz kardeş gibidir; bir hadiste belirtildiği gibi,[955] birisi kalpten çekilip alındığında, diğeri de alınır.

Ehl-i Beyt yoluyla gelen bir hadiste şöyle buyrulmuştur: ***"Zühd ile verâ, her gece kalpleri dolaşır; içerisinde haya ve iman bulunan kalbe tesadüf ederlerse yerleşirler; yoksa ayrılıp giderler."***[956]

Kanaat da zühdden bir parçadır. Aza rıza göstermek de zühde ait hâllerden birisidir. Az bir şey ile yetinmek zühdün anahtarıdır.

İbrahim b. Edhem (rah) demiştir ki: "Kalplerimiz üç perde ile örtülüdür; bu perdeler kalkmadıkça kul için yâkinin keşfedilmesi mümkün olmaz. Bu

955 Hakim, Müstedrek, I, 23; Ebu Nuaym, Hilye, IV, 297; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 7726.

956 Zebidi, bu sözün doğru rivayetinin: "İman ve haya, her gece kalpleri dolaşır; içinde zühd ve vera bulunan kalplerde yerleşir, yoksa çeker giderler." Şeklinde olduğunu belirtmiştir. Bkz: İthafu's-Sade, XI, 640. Buradaki kayıtta Hafız Irakî, bu sözü hadis olarak tespit edemediğini belirtir.

perdeler, elde mevcut malla sevinmek, onun yokluğuna üzülmek ve övülmekten hoşlanmaktır."

Sen, sahip olduğun bir malla sevindiğin zaman ona karşı hırs sahibisin demektir. Hırs sahibi, ilahi rahmetten mahrumdur. Sen, elinde olmayan bir mal için üzüldüğünde, ilahi taksime kızmış olursun. İlahi taksime kızan kimse azap görür. Övülmekten hoşlandığın zaman, kendini beğenmiş olursun. Kendini beğenmek amelin sevabını yok eder. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarmayasınız diye Allah böyle takdir etti."[957]

Bu iki sıfat, yani elden gidene üzülmemek ve ele geçene sevinmemek zühdün en kamil halleridir. Kime bunlardan biri verilmişse, diğeri de verilir. Çünkü elden kaçırdığı dünyalık şeylere üzülmeyen kimse, kendisine verilen şeyden dolayı da şımarmaz. Bunlar birbirinin benzeridir. Aynı şekilde kendisine verilen nimetle şımarmayan kimse, kaybedeceği şeye de üzülmez. İşte bu, mülkü kendisinin görmeyen ve Rabbinin hükmüne uygun hareket eden kulun hâlidir. Bu, özellikle yakinî imana ulaşmış muhabbet ehlinin sıfatıdır. Bu sıfattaki kulun ahiret hallerini müşahede etmesi, kendisini dünya zevklerine vakit ayırmaktan alıkoymuştur. Onun ğayb alemini müşahede etmesi, onun fani şeylerle meşgul olmasına vakit bırakmamıştır.

Yüce Allah'ın: *"Hiç şüphesiz zengin eden de fakir eden de Odur,"*[958] ayetinin tefsirinde şöyle denmiştir: Allah, ahiret ehlini kendi zatıyla zengin ederek dünyaya muhtaç olmaktan kurtarmıştır. Dünya ehlini ise dünya ile yetindirmiştir. Yani dünyayı onlar için bir kazanç, birikim ve servet yapmıştır. Kur'an'da dünya ehli olan kimse şöyle kınanmaktadır:

"Malı toplayıp devamlı onu saymakla uğraşana yazıklar olsun..."[959] Yani onlar, malları biriktirdikten sonra: 'bu, şu ihtiyaç için, şu da şu ihtiyaç için..' diyerek devamlı mallarını saymakla uğraşırlar. Yüce Allah: *"yazıklar olsun onlara.,"* diyerek kendilerini tehdit etmiştir.

---

957 Hadid 57/23

958 Necm, 53/48

959 Hümeze, 104/2

Bütün bunlardan ortaya çıkan şudur: Gönlünü maldan çeken bir zahidin bütün hallerde ele geçirmek istediği tek şey Allah rızasıdır. Onun bütün hazinesi ve birikimi budur. Ne mutlu ona. Onun varacağı yer ne güzeldir.

Allah Rasûlü (s.a.v.) şöyle buyuruyor: *"Zenginlik olarak yakîn, meşguliyet olarak ibadet ve vâiz olarak ölüm yeter."*[960] İşte bunlar, devamlı ölümü düşünen, yakîn sahibi, zahid kulların vasıflarıdır.

Allah'ın Rasûlünden rivayet edilen bir meşhur haberde: *"Asıl zenginlik mal çokluğu değil, gönlün zengin olmasıdır,"*[961] buyurulmuştur.

Allah Rasûlü (s.a.v), zühdü, hakiki imanın bir alameti saymış ve onun yakin müşahedesine yakın bir durum olduğunu belirtmiştir. Harise (r.a): 'Ben gerçekten müminim' dediği zaman, Allah Rasûlü (s.a.v): *"İmanının alameti nedir?"* diye sordu; Harise (r.a), imanının alametlerini saymaya zühd hâlinden başlayarak şöyle dedi:

"Nefsimi dünyadan uzaklaştırdım, öyle ki, dünyanın taşı ile altını benim gözümde birdir. Sanki cennet ve cehenneme girenlerin hallerini görüyorum ve Rabbimin Arş'ına açıktan bakıyorum," dedi.[962]

Zühdün hakiki imanın alameti olduğunu ifade eden bundan açık bir haber, Allah Rasûlünün (s.a.v) nûr ile kalbin açılıp genişlemesini bildirdiği haberdir. Bu nur, bütün müminlerin vasfı olan tasdik nurudur. Çünkü o, gerçek İslam'ın elde edilmesiyle bulunacak bir şeydir. Rasulullah (s.a.v): *"Allah kimi hidayete erdirmek isterse onun kalbini İslam'a açar,"*[963] ayetini okudu. Bunun üzerine Sahabe-i Kiram:

-Ey Allah'ın Rasûlü, kalbin açılması nasıl olur? diye sordular. Hz. Peygamber (s.a.v):

-Nur, kalbe girdiği zaman göğüs İslam'a açılır ve genişler," buyurdu. Sahabe:

---

960 Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 10556; İbnu Ebi'd-Dünya, K. Yakin, No: 31.

961 Buhari, Rikak, 15; Müslim, Zekat, 120; Tirmizi, Zühd, 40.

962 İbnu Mubarek, K.Zühd, No:314; Abudurrezzak, Musannef, XI, 129; Taberani, el-Kebir, No: 3366; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 10590-10592; Heysemi, ez-Zevaid, I, 57.

963 98 En'am, 6/25

-Ya Rasûlallah, bunun bir alameti var mıdır? diye sordular; Allah Rasûlü (s.a.v):

-Evet vardır. Onun alameti; aldanma yurdu olan dünyadan kopup ebedi aleme yönelmek ve ölüme hazırlıklı olmaktır,"[964] buyurdu.

İşte bu, Allah Rasûlü'nün (s.a.v) İslam'ın hakikati için şart yaptığı zühddür.

Zühdün İslam'ın hakikatine ulaşmak için şart olduğunu ifade eden bu iki hadisten daha açık olan şu üçüncü hadistir. Bu hadiste, Allah'tan gerçek manada haya etmenin, dünyaya karşı zahid olmakla gerçekleştiği bildirilmiştir.

Bir defasında Allah'ın Rasûlü (s.a.v), Ashabına: ***"Allah'tan hakkıyla haya ediniz,"*** buyurdular. Sahabe: "Ey Allah'ın Rasûlü, biz Allah'tan haya ediyoruz!" dediler. Allah Rasûlü (s.a.v) onlara: ***"Böyle söylüyorsunuz fakat oturmayacağınız evleri inşa ediyor, yemeyeceğiniz şeyler topluyorsunuz,"*** buyurdu.[965]

Bu hadisi Rasûlullah'ın (s.a.v) kendisini ziyarete gelen heyete söyledikleri ile beraber düşünürsek, mana daha tamam olacaktır. Rasûlullah (s.a.v) kendisine gelen bir heyete: ***"Sizler kimsiniz?"*** diye sordu; onlar da: "Biz müminleriz," diye karşılık verdiler: Rasûlullah (s.a.v): ***"İmanınızın alameti nedir?"*** diye sordu; onlar, belaya karşı sabrettiklerini, genişlik anında şükrettiklerini, başa gelen kazaya rıza gösterdiklerini, düşmana bile gelse, musibet anında eğlenip şamata etmediklerini/ibret aldıklarını, söylediler. Allah Rasûlü (s.a.v):

"Eğer öyle iseniz, yemeyeceğiniz şeyleri toplamayın, oturmayacağınız binalar yapmayın ve bırakıp gideceğiniz şeyler için yarışmayın" buyurdu.[966]

İşte zühd budur. Allah Rasûlü (s.a.v) zühdü, onların imanlarını tamamlayıcı ve kemale erdirici bir unsur yapmıştır.

---

964 Hakim, Müstedrek, IV, 311; Beyhaki, K. Zühd; No: 974; Suyuti, eDürrü'l-Mensûr, VII, 219.

965 Tabarani, el-Kebir, XXV, 172; İbnu Ebi'd-Dünya, K. Kasrı'l-Emel, No: 5; Beyhaki, Şuabu'l-İman; No: 10562; Heysemi, ez-Zevaid, X, 284.

966 İbnu Asakir, Tarihu Dımeşk, cilt:41; shf: 198-200; Ali el-Muttakî, Kenzu'l-Ummal, No: 1363; Zebidî, İthaf, XI, 643.

Zühdün imanın bir parçası ve tamamlayıcı cüzü olduğunu gösteren bunlardan daha açık dördüncü bir hadis mevcuttur. Allah Rasûlü (s.a.v) bu hadislerinde zühdü, ihlas üzere safî tevhidin şartı yapmıştır. Bu konuda İbnu'l- Münkedir, Hz. Cabir'in (r.a) şöyle dediğini rivayet emiştir:

"Allah'ın Rasûlü (s.a.v) bize bir hutbe verdi; hutbesinde şöyle buyurdu: ***"Kim, başka bir şey karıştırmadan tevhid inancı ile Allah'ın huzuruna gelirse ona cennet vacip olur."***

Hz. Ali (k.v) ayağa kalkarak: "Anam, babam sana feda olsun, imana başka bir şey karıştırmamak nasıl olur? Bize açıklayınız," dedi. Allah'ın Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurdu:

"İmanın safiyetini bozan şeyler, dünya sevgisi, dünya peşinde koşmak ve ona tabi olmaktır. Bazı insanlar, peygamberlerin söylediklerini söylerler; ama zalimlerin işlerini yaparlar. Kim bunlarla safiyetini bozmadan 'lâ ilâhe illallah' inancı ile ahirete gelirse cennete girer."[967]

İşte bunun için Hz. Ali (r.a), zühdü sabırdan bir makam saymış ve onu imanın temel direği yapmıştır. Aynı şekilde Hz. Ali imanın kısımlarını saydığı iki konuşmasında yakin makamlarını açıklamıştır. Kendisinden rivayet edilen iki hadiste sabrı, imanın temel direği saymıştır. Bu hadislerden ilkini, İkrime, Utbe b. Humeyd, Hars el-A'verî ve Kubeyse b. Cabir el-Esedî rivayet etmiştir. Rivayet, imanın temellerini anlatan uzunca bir hadistir. Bu sözünde Hz. Ali (r.a) demiştir ki:

"İmanın dört temel direği vardır. Bunlar; sabır, yakîn, adalet ve cihattır. Sonra sabır da dört kısma ayrılır. Bunlar, şevk, korku, zühd ve murakabedir. Kim cennete iştiyak duyarsa şehvetlerden uzak kalır. Kim ateşten korkarsa haramlardan el çeker. Kim dünyadan gönlünü çekerse musibetler ona kolay gelir. Kim devamlı ölümü göz önünde bulundurursa hayırlı işlere koşar."[968]

İkincisi hadis sabırla ilgilidir. Bu hadiste sabrın imanın direği olduğu söylenmiş; bu direğin yıkılmasıyla imanın da yıkılacağı belirtilmiştir. Hz. Ali (r.a) demiştir ki:

---

967 Zebidî, İthaf, XI, 644. (Benzer bir hadisi Hakim Tirmizi Nevadiru'l-Usul isimli eserinde, Zeyd b. Erkam'dan zikretmiştir.)

968 Ebu Nuaym, Hilye, I, 74-75; İbnu Ebi'-Dünya, K. Yakin, No: 4; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 39.

"Sabrın imana göre konumu, başın vücuttaki yeri gibidir. Başı olmayanın cesedi olmadığı gibi; sabrı olmayanın da imanı yoktur."[969]

Maktû yolla seleften gelen bir rivayette şöyle denmiştir:

"Cömertlik, yakîndendir; yakin derecesinde bir imana sahip olan kimse ateşe girmez. Cimrilik şüpheden kaynaklanır; şüphe içinde ölen kimse de cennete giremez."

Bu söz, şu hadise açıklık getirmektedir: ***"Cömert insan, Allah'a yakındır, insanlara yakındır, cennete yakındır; ama ateşten uzaktır. Cimri insan Allah'tan uzaktır, insanlardan uzaktır; ama ateşe yakındır."***[970]

Allah'ın Resulü (s.a.v) bu hadisi ile şunu açıklamıştır: Hangi mana ve türden olursa olusun cömert kimse Allahu Teala'ya ve cennete yakındır. Çünkü cömertlik, yakin derecesindeki imandan kaynaklanmaktadır. Ne şekil olursa olsun cimri, Allahu Teala'dan uzaktır, cehenneme yakındır. Çünkü cimrilik, ilahi hüküm ve vaatlere şüpheden ileri gelmektedir.

Şu halde cömertlik, zahidin sıfatıdır ve zahid olan kimse, muhakkak cömerttir. Cimrilik ise, dünyaya rağbet edenlerin sıfatıdır; hırs sahibi ancak cimri olur. Cimriler zahid olamaz. Çünkü zühd, insanı elde olan şeyleri vermeye götürür. Halbuki cimrilik, insanı elindeki şeyi tutmaya sevk eder.

Cömertliğin bizzat kendisi zühddür/gönlü dünyadan çekmektir. İşte bunun için cimrilik kötülenmiştir. Çünkü o, dünya malına rağbet etmektir. Öte yandan hırs, cimriliğin alametidir. Çünkü hırs, kalpteki dünya sevgisini gösterir.

Kanaat, cömertliğin alametidir. Çünkü o, zühdün bir kapısıdır; insanı zühd hâline götürür. Bunun için şöyle denilmiştir:

"Nefsin, insanların elindekilere karşı cömert davranıp onlardan gönlünü ve gözünü çekmesi, elindeki malı dağıtarak cömertlik yapmaktan daha üstündür."

Bu ikisine isim olarak cömertlik denir, fakat onların hükümleri/sonuçları farklıdır. Kim elindeki malla Allah için cömertlik yaparsa o, Allah için

969 Beyhaki, Şuabu'l-İman, No.40; Zebidi, İthaf, XI, 654.

970 Tirmizi, Birr, 40; Tabarani, el-Evsat, No:3284; Heysemi, ez-Zevaid, I, 127.

maldan gönlünü çekmiş bir zahid olur ve onun sevabı Allah'a aittir. Kim malıyla insanlar için cömertlik yaparsa o, maldan gönlünü çekmiş sayılır ve kendisine cömert sıfatı verilir. Fakat bu yaptığı nefsi ve hevası için olduğundan Allah'tan bir ecir alamaz. Bu kimse Allah için amel etmediğinden yaptığı boşa gitmiştir. Çünkü onun yaptıkları hep nefsi içindir. O, insanlar için amel ettiğinden, dünyada insanlar kendisini hayırla anmışlar ve yaptığına teşekkür etmişlerdir.

İbnu Mübarek (rah), şöyle demiştir; "Ben kıraat ile fütüvvet arasında bir fark göremiyorum. Kıraatın sakındırdığı her şeyi fütüvvet de çirkin görür. Ama şu noktada ayrılırlar: Kıraatta sırf Allah rızası aranır; fütüvvette/iyilik ve cömertlikte ise çok defa insanların teveccühü ve övgüsü dikkate alınır."

Üstad Süfyan es-Sevri (rah) de şöyle demiştir; "Fütüvveti güzel yapamayan kimse; ibadeti de yapamaz." Yani kim, fütüvvetin hükümlerini bilerek gereğini yerine getirip 'fetâ' sıfatını elde etmeye hak kazanamazsa; güzel kıraat ve ibadet yapıp "kârî/ibadet ehli" sıfatını da de alamaz."

Şunu hatırlatalım: Bazen insanın, nefsinin hevasına uymamak ve hakkın hükümleri altında sabretmek için gayret gösterdiği gibi, zühdü elde etmek için de gayret göstermesi gerekir. Bunu, nefsin hoşlanmamasına rağmen elindeki beğendiği ve sevdiği malı Allah yolunda harcayarak yapar. Nefsini o maldan muhabbetini çekmek için zorlar. Böylece bir zühd makamı elde eder, o vesileyle hayra ulaşır ve halk içinde hayırla anılmayı hak eder.

Yapmacıktan zahitlik olmaz. Zahid olmadığı halde zahid görünen kimse, zahid değildir Bu kimse zühd sahibi görünmeye çalışır; her şeyde az ile yetinmek ve eski püskü elbise giyinmek gibi zühd sebeplerini yapmaya uğraşır. Bu kimsenin hâli, nefsini sabra alıştırmış ve sabır makamını elde etmiş gerçek sabır ehline benzemek için kendisini sabra zorlayan kimseye benzer.

ALİMLERİN ZÜHDÜ TARİFLERİ

Zühdün özü, ölümü beklemek ve kısa emelli olmaktır. Çünkü, kenarda mal biriktirmeyi terk etmek ve güzel amel yapmak bunlarla mümkündür.

İbnu Uyeyne (rah) demiştir ki: "Zahitlik; kulun genişlik ve rahatlık anında şükretmesi, belâ anında sabretmesidir."

Bişr b. el-Hars (rah) demiştir ki: "Dünyaya karşı zühd, insanlardan gönlü çekmektir. Kim insanlardan gönlünü çekerse dünyadan da gönlünü çekmiş ve zahid olmuş olur."

Aynı şekilde hikmet ehlinden birisi, bu konuda şöyle demiştir:

"Zahidim diyen birisini insanlardan bir şey isterken görürsen ondan kaç. Onun insanlardan kaçtığını görürsen, peşine düş."

Yahya b. Muaz'a insanın ne zaman zahid olacağı sorulunca, şöyle cevap vermiştir: "İnsanın dünyayı terk etme hırsı, dünyayı talep edenin hırsına ulaşınca zahid olur."

Kasım el-Cûî (rah) demiştir ki: "Aslında zühd, kişinin karnına girecek yiyeceklerde gerçekleşir. Karnına giren şeylerden ne kadar gönlünü çekersen, senin zühdün o kadardır." Ona göre dünya sanki yemek, içmek ve şehvetlerini tatmin etmektir.

Fudayl b. Iyaz (rah) demiştir ki: "Zühd, kanaattir." Ona göre dünya, hırs ve aşırı düşkünlüktür.

Süfyan es-Servi (rah): "Zühd, kısa emeldir," der. Ona göre dünya, uzun emeldir.

Ebu Süleyman Darânî (rah) derdi ki: "Dünya, seni Allah'tan meşgul eden her şeydir." Ona göre zühd, her şeyi bırakıp kendini Allah'a vermektir.

Yine O demiştir ki: "Zahid, kalbini dünya dert ve meşguliyetinden boşaltıp bütün gayretiyle ibadet ve nefis mücahedesiyle meşgul olan kimsedir. Kim ibadet ve mücahedeyi terk ederse o, nefsinin rahatlığına dönmüştür."

Davud et-Taî (rah) ise şöyle derdi: "Ailen ve malından seni Allah'tan alıkoyan her şey senin için bir uğursuzluktur."

Ebu Süleyman Darânî (rah) demiştir ki: "Kim evlenir, yahut sadece hadîs yazmakla meşgul olur yahut bir maaş peşinde koşarsa o, dünyaya meyletmiştir." Hazret, sonra: ***"Ancak Allah'a selim bir kalple gelenler (o günde fayda bulur)"***[971] ayetini okumuş ve selim kalbi şöyle açıklamıştır: "O, içerisinde Allahu Teala'dan başkası olmayan kalptir."

Yine Ebu Süleyman demiştir ki: "Allah dostları, kalpleri tamamen ahirete yönelsin diye dünyadan gönüllerini çektiler."

Üveys el Karanî (rah) demiştir ki: "Kişi dünyevî bir şey elde etmek için evinden çıkarsa zahidliği gider."

Önderimiz ve şeyhimizin şeyhi Ebu Muhammed Sehl b Abdullah (rah) demiştir ki: "Zühdün başı Allah'a tevekkül, ortası ise kudretini izhar etmektir."

Yine o şöyle demiştir: "Kul, geri dönüşü olmayan kalıcı ve hakiki bir zühde ancak ilahi kudreti müşahede ettikten sonra ulaşır. Bu müşahedenin evveli, kendisine zühdü ihsan eden ve her şeye kudreti yeten Allahu Teala'nın şu ayetindeki hikmeti görmektir: ***"Süs veya (diğer) eşya yapmak için ateşte erittikleri şeylerin üstünde de buna benzer köpük olur."***[972]

Ayette geçen 'hilye' kelimesinden maksat, altın ve gümüştür. Bu ikisi, nefisleri teslim alan ve önünde baş eğdiren en kıymetli eşyalardır. Ayette geçen "metâ/eşya" ise altın ve gümüşün dışındaki diğer madenlerdir.

Kul, dünyadaki geçimin temel sebebi yapılan, kalbe sevgisinin girmesiyle Allah şirk koşulan ve insanı bir sürü tehlikelere düşüren altının asıl hâlini müşahede edince, ondan gönlünü çeker. Kul altın ve gümüş cevherini, su üzerinde yüzen bir köpük gibi faydasız ve değersiz bir halde görebilse, onlardan gönlünü çekip gerçekten zahid olur. Çünkü böyle bir zahidlik haber ve nakil yoluyla değil, bizzat görmekle gerçekleşir. Artık bu kimse, Allah'ın Kur'an'da övdüğü ve şu şekilde sıfatlarını saydığı gerçek müminlerden olur:

"Allah'ın ismi zikredildiğinde onların kalpleri ürperir. Kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğunda da imanları artar."[973]

---

[971] Ra'd 13/17

[972] Enfal 8/2

[973] Enfal 8/2

Evet zühd, onların imanlarını artırır. Daha sonra Yüce Allah ayetin devamında: *"Onlar Rablerine dayanıp tevekkül ederler,"*[974] buyurarak zühdün, tevekkül içinde yer aldığını bildirmiştir.

Allahu Teala başka bir ayette: *"O'nu vekil kabul et ve Onların söylediklerine sabret,"*[975] buyurarak, tevekkülün de sabretmeye bağlı olduğunu haber vermiştir.

Kul Allah'ın kelamını işitip anladığında Allahu Teala onu ahirette cennet ve çeşmelerin içinde emin bir makama ulaştırır. Bu kimse, Yüce Allah'ın Kur'an'ı hakkıyla okuduğunda geçek mümin olarak tanıttığı mümin-lerden olmaya hak kazanır. Çünkü o, Kur'an okuduğu zaman tam bir imanla okur. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurdu:

"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler (den bazısı) Onu, hakkını gözeterek okurlar. Onlar, Kur'an'a gerçekten iman etmişlerdir."[976]

Yukarıdaki ayette "köpükle" bir benzetme yapılmıştır. Yüce Allah, bu benzetmeyi hak ve batılı tanıtmak için yapmıştır. Buradaki mesel su ve köpüktür. Allahu Teala insanlara faydası ve kalıcı olması yönüyle hakkı suya benzetmiştir. Geçici oluşu ve bir fayda sağlamaması yönüyle batılı köpüğe benzetmiştir. Sonra altını kendi hakikatinden çıktığı için köpüğe benzetmiştir. Bu benzetme mecazî değil, benzerinden hareketle yapılan bir benzetmedir. Bunu "suyun üzerinde onun gibi köpük vardır," ifadesinden anlıyoruz. Bu, meramı son derece açıkça ifade eden bir benzetmedir. Allahu Teala bu misalin peşinden şöyle buyurmuştur:

"İşte Allah böyle misaller verir. Rablerinin emrine uyanlar için en güzel mükafat vardır."[977] Yani onlar için cennet ve orda ebediyyen kalma vardır.

Yüce Allah ahirete inanmayanlar hakkında: *"Ahirete inanmayanlar için kötü mesel vardır,"*[978] buyurarak, onların, dünya hayatını ve süsünü istediklerini, ona razı olup onunla huzur bulduklarını, onlar için ahirette ateşten başka bir şey olmadığını belirtmiştir.

974 Enfal /2.
975 Müzzemmil 73/9-10
976 Bakara 2/121.
977 Ra'd, 13/17-18
978 Nahl 16/60

Bütün gözlerin bakışını gören ve kulun bakarken kalbindeki niyetlerini bilen, gece ile gündüzü evirip çeviren, katında her şeyi bir ölçüyle var eden, bizim görmediklerimizi gören, güç yetiremediklerimize güç yetiren Allah ne kadar yücedir.

Yüce Allah, müşahede ehline özel olarak tecellilerini müşahede nimetini vermiştir. Aynı şekilde onlara ilahî ilminden bazı şeyleri bilmeyi nasip etmiş; onları dilediği şeyle kuşatmıştır. Allah onları dilediği ilim ve hikmetle ihata edince/doldurunca, onların gözünde altın ve gümüş, su üzerinde rüzgarın sağa sola savurduğu köpük kabarcıkları gibi olmuştur. Aslında altın ve gümüş dağlarda bulunan iki madendir. Bu zühd ehline göre dağlar, sabit dalgalar gibidir. Allah onları bir şekilde sabit ve sakin olarak tutmaktadır. Sen onları donuk/sabit zannedersin; aslında onlar bulutlar gibi hareket etmektedir. Bütün bunlar, her şeyi en mükemmel şekilde yaratan Allah'ın eseridir.[979]

Bunlar arasında şehirler ve ıssız bölgeler ortaya çıkmıştır. Allah'ın takdir ettiği şekilde inişli ve çıkışla yollar oluşmuştur. İnsanlar bunların için denizdeki balık veya su üzerinde akıp giden çöp gibidir. O yeryüzünde yaşadıkları sürece onun omuzlarında/üzerinde yürürler; içindeki rızıklardan yerler. Öldüklerinde ise onun dibindeki derinliklere doğru dalar giderler. Yüce Allah bütün bunları bir ölçü ile yaratmıştır.

Bütün bunlar hikmeti ortaya çıkarmak, gizli kudretini göstermek, yaptığı işlerdeki sanatı ve ondaki güzelliği gözler önüne sermek için yapılmıştır. Bu ise Onun bunca nimetlerini müşahede ederek şükrünü yerine getirmek içindir.

Bunun için Allahu Teala şöyle buyurmuştur:

"Yeryüzünü sizin için ayaklar altına seren Odur. O'nun üzerinde yürüyün ve Allah'ın rızkından yeyin."[980]

"Ve onlar her tepeden akın ettiği zaman."[981]

"Rabbim dilediğine bol ihsan edecidir."[982]

---

979 Neml 27/88

980 Mülk 67/15

981 Enbiya 21/96.

982 Yusuf 12/100.

Allahu Teala'nın tedbiriyle farklı türler bir araya gelmiş, birbirinden kopuk olanlar birleşmiş ve bütün parçalar O'nun isimlerinin tecellilerine mazhar olmuştur. Bu gerçeği şu ayet dile getirmektedir:

"O, hanginizin daha güzel amel edeceği hususunda sizi imtihan etmek için, Arşı su üzerinde iken, gökleri ve yeri altı günde yarattı."[983]

İşte bunlar, ahiret ehlinin müşahedesidir. Bu, onların dünya hakkındaki zühdlerinden daha yücedir.

Yine ilahi takdir ile toplu olarak bir arada bulunan şeyler birbirinden ayrıldı, bitişik olanların arası açıldı, her türlü canlı sudan ortaya çıktı, uzay boşluğu genişledi, varlıkların üzerine kudret perdesi çekildi. Kullara her şeyin açıklaması yapıldı. Yapılanların karşılığı olarak verilecek şeyler bir hesapla hükme bağlandı. Bunu şu ayetten öğreniyoruz:

"İnkar edenler, göklerle yer bitişik bir halde iken, bizim onları birbirinden koparıp ayırdığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmezler mi? Yine de inanmayacaklar mı?"[984]

Bu, dünya ehlinin müşahedesi olup, gaflet uykusundan uyandıkları zaman bu gerçekleri anlayacaklar, fakat durum kendileri için çok ağır olacaktır. Şu ayetler bu durumu anlatmaktadır:

"Ölüm sarhoşluğu gerçekten gelir. O an insana: İşte bu senin öteden beri kaçtığın şeydir. Sen bundan gaflet içindeydin. Bugün gözündeki perdeyi kaldırdık, artık gözün çok keskindir; gerçekleri net olarak görür."[985]

"Ruhu derinden söküp çıkaranlara, yavaşça çekenlere, yüzdükçe yüzenlere yemin olsun ki..."[986]

Bunlar, herkesin ölüm esnasında müşahede edeceği durumlardır. Onların elden kaçırdığı şeylere pişmanlıkları çok büyük olacaktır.

Seçkin kullar ilahî tecellilerin müşahedesiyle birçok dünyevî hazlarından vazgeçmişlerdir. Onlar, ileride alacakları ilahi lütuflara gözlerini dikmişlerdir. Devamlı Cenab-ı Hak ile meşgul olup kullardan uzaklaşmışlardır. Onlar Hakk'ın şahitliğini yerine getirirler. O'nun kendilerini şahit yap-

983 Hud 11/7
984 Enbiya 21/30.
985 Kâf /19-20
986 Nazîat 79/1-2-3

masıyla zahirde, batında, gizli, açık, bilinen ve bilinmeyen bir şekilde kainatta tasarrufta bulunurlar.

Bu konuda Allahu Teala şöyle buyurmuştur: ***"Allah her işini yerine getirmeye kadirdir. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler."***[987]

O bir şeye hükmederse, kimse aksini ortaya koyamaz. O insanlar için bir şeye hükmederse onu yerine getirir, engel tanımaz.

Allah'ın Rasûlü (s.a.v) buyurmuştur ki: ***"Şairin söylediği şu söz ne kadar da doğrudur:***

"Dikkat edin Allah'tan başka her şey boştur."[988]

Allahu Teala şöyle buyurmuştur: ***"Allah yedi kat göğü ve yerden de bir o kadarını yaratmıştır. Allah'ın her şeye kadir olduğunu ve her şeyi ilmi ile kuşattığını bilesiniz diye ilahi hüküm bunlar arasında inip durmaktadır."***[989]

İbnu Abbas (r.a), bu ayet için: "Eğer size bu ayeti tefsir etsem, onu inkara gidip kafir olurdunuz," demiştir. Etrafındakiler: "Bu nasıl olur?" diye sorunca, şu cevabı vermiştir:

"Ayet hakkında yaptığım açıklamayı inkar ederdiniz; onun açıklamasını inkar etmeniz ayeti inkar olurdu." Başka bir rivayette,

"Eğer küçük Nisa sûresindeki -yani Talak Sûresindeki- bir ayeti size tefsir etseydim beni taşlardınız," şeklinde bir ifade vardır. Bunun manası, 'beni kafir olmakla suçlardınız," demektir. Çünkü müslümanlar, ancak küfre girenleri taşlayıp öldürürler.

"O Allah, yerde ve gökte ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak sizin emrinize boyun eğdirmiştir,"[990]. ayetini İbnu Abbas'ın (r.a) şöyle açıkladığı nakledilmiştir:

"Allah'ın yarattığı her şeyde O'nun isimlerinden bir tecelli vardır. Her şeyin aslı Ondandır. Sen her şeyinle O'nun isim, sıfat ve fiillerinin tecellisi ile varsın. O'nun kudretiyle konuşur, hikmetiyle varlık alemine çıkarsın."

---

[987] Yusuf 12/21

[988] Buhari, Edeb, 90; Müslim, Şi'r, 3-6; İbnu Mace, Edeb, 41; Ahmed, II, 248, 393

[989] Talak 65/12

[990] Casiye 45/13.

Ebu Muhammed Sehl (rah) de ayeti bu manada yorumlayarak şöyle demiştir: "Gökten, yakinden daha kıymetli bir şey inmemiştir."

Yakin hâlinde gece ve gündüzü ile dünya tamamen kaybolduğunda, zahirdeki perdeli eşya gizlenip her şeyin sonunda gizli olan Zat-ı Bari'nin varlığı ortaya çıktığında kul, Allah Rasûlü'nün ***"Dikkat edin, Allah'tan başka her şey batıldır;"*** sözünün hakikatini bizzat müşahede eder.

Yüce Allah, ona ufuklardaki ayetlerini göstermiş ve Hak kendisine açıkça zahir olmuştur. Bu durum şu ayette anlatılmaktadır:

"İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde ayetlerimizi göstereceğiz. Ta ki, onun (Allah'ın ve Kur'an'ın) gerçek olduğu iyice belli olsun. Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi? Dikkat edin onlar, Rablerine kavuşma konusunda şüphe içindedirler. Bilesiniz ki O, her şeyi ilmiyle kuşatmıştır."[991]

Allah Rasûlü (s.a.v) de: "Allah'ım, dünyayı gördüğün gibi bana göster," diyen bir adama: ***"Sakın bir daha böyle söyleme. Çünkü Allah, dünyayı senin gördüğün gibi görmez. Fakat: "Allahım, dünyayı salih kullarına gösterdiğin gibi bana da göster, diyebilirsin,"***[992] buyurmuştur.

Bu, Allah ehli olanların müşahedesidir. Birinci müşahede bunda gaib olmuştur. Nitekim ilk müşahede dünya ehlinin müşahedesinde kaybolmuştur. Ve bu makam zuhur etmiştir. Bu müşahedenin izharı, ancak sıddîklar makamına sahip müşahede ehli için gerçekleşir.

Hikmet sahibi birisi şöyle söylemiştir; Onun manaları o kadar üstündür ki müşahede ehli hariç, tüm gözlerden saklıdır. Halk ile meşgul olan kimse onları göremez. Onu ancak tek olan zata bağlanmış kalp anlayabilir."[993]

Yüce Hakkın varlığına gerçekten şahit olanlar, Kur'an hakkında vukufiyet sahibidirler. Onlar, sır olan bilgileri yayma korkusundan emniyet içindedirler. Çünkü rububiyetin sırrını ifşa etmek bir masiyettir. Sır olan Allah'ın sırrını ilan etmek ise küfürdür.

---

[991] Fussilet 41/53-54.

[992] Zebidi, İthâfus'-Sade; XI, 629.

[993] Burada bazı manalar tahkikli baskıdan alındı.

Fakat zahid, duyup şahitlik yapabilmek için Hak Teala'nın müşahedesine ulaşamamışsa, zühd gösterdiği şeyi köpük değerinde görmek zorundadır. Kalbinin zikri ile bildiklerini de unutur. Bu durumda o, Allah katında ecir ve nuru olan bir zahiddir. Nitekim en yüce şahit olan Allah böyle buyurur: ***"Şehitler için Rableri katında ecirleri ve nurları vardır."***[994]

O'nun şehadetine şahitlik etmeyen bir kimse nasıl şahit olabilir? Şahitliğin nuru olmadan, evveliyet sıfatını nasıl müşahede edebilir? Yahut, O'nun "kayyumiyetini" müşahede etmeyen şahitliğini nasıl yerine getirebilir? Onun vahdaniyetinin nûru olmadan kayyumiyetini nasıl görebilir? Sıfatları ile perdeli, nefsinin hevasıyla meşgul olan bir kimse, Onun kudretini nasıl muayene edebilir?

Eğer kul, Yüce Allah'ın: ***"Yahut da şahid olarak kulak veren kimse."***[995] Sıfatıyla tanıttığı birisi olup yakin makamında müşahedeye ulaşarak hakkı işitmezse, artık o bundan uzak bir mekanda kalıp beyan ve fikir ehlinden olur. Bu kimse şu ayetle muhatap alınanlardan olur:

"Allah, size ayetleri böyle açıklıyor ki (dünya ve ahiret hakkında iyice) düşünesiniz."[996]

Ayette şu denmek isteniyor: Dünyanın faniliğini ve geçiciliğini, ahiretin de baki ve devamlı oluşunu düşünesiniz de bâki ve dâim olanı tercih edip, ona rağbet edesiniz. Fani olana aldanmaktan vazgeçip, onun hakkında zühd sahibi olasınız! Çünkü sonu yokluk olanın evveli de sonuna benzer. Sonu, bâki ve devamlı olan ise, sanki hiç yok olmaz gibidir. Devamlı olmada evveli de sonuna benzer.

Aynı şekilde her şeyi bilen ve sonsuz hikmet sahibi olan Allah şöyle buymuştur: ***"Ahiret daha hayırlı ve daha devamlıdır."***[997]

Yüce Allah, ahiret bâki olduğu için onu kendisine ait iki sıfatı ile vasıflandırmıştır. Şöyle ki, ayette ***"Allah, daha hayırlı ve daha bakîdir,"***[998] buyurmuştur. Başka bir ayette de ***"Sizin yanınızdaki (dünya malı) tükenir. Allah'ın katındakiler ise bitmez, devamlıdır"*** buyurmuştur.[999]

---

[994] Hadid 57/19
[995] Kaf 50/37
[996] Bakara 2/219
[997] Alâ 87/1
[998] Taha 20/73
[999] Nah 16/96

Allahu Teala, kendisiyle bizi zelil etmek ve ondan rağbetimizi çekmek için dünyayı bize nispet etmiştir. Çünkü bizler fani olacak kimseleriz. Ahiretin ise kendisiyle kıymetli olduğunu bildirmek için onu zatına nispet etmiştir. Çünkü O, bâkîdir. Bu şekilde bizim ahirete rağbet etmemizi istemiştir.

Kul, kalp gözü ve yakîne dayalı imanıyla tasdik ettiği şeyleri gördüğü ve sonu fani olan şeylerin yokluğunu, sonu bâki olan ahiretin ise ebediyyen kalacağını anladığı zaman bu ayeti düşünenlerden, hakikatini müşahede edenlerden ve onu hakkıyla tilavet edenlerden olur. Böylece gerçek iman ile iman eder, gerçek zühde ulaşır; ahirete rağbet eder ve basiret sahibi olur. Yani dinde kuvvet, yakînde basiret sahibi olur. Kendi kuvvetiyle baktığı zaman, dünyayı bırakıp Allah'a doğru gider; böylece azığı takva olur.

Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur:*"Her şeyden çift çift yarattık ki, düşünüp öğüt alasınız."*[1000] Yani Tek (c.c) olanı düşünüp ibret alarak şekil ve zıdlardan oluşan eşyadan kaçıp Allah'a koşun. Başka bir ayette *"Ey basiret sahipleri, ibret alın,"*[1001] buyurmuştur. Görüldüğü gibi ayette 'basiret' esas alınarak hitap edilmiştir.

Bazılarına göre basiret sahipleri, kitaba kuvvetle sarılanlardır. Yani onunla amel edenlerdir veya yakîn ile ona sarılanlardır. Bazılarına göre kitapla amel etmede ciddiyet ve gayret edenlerdir. Bu kimse kitaba sımsıkı sarılan ve namazı dosdoğru eda eden ihsan sahiplerinden olur.

Allah'ın Rasûlü (s.a.v): *"Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı zikrederler. Göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler,"*[1002] ayetini okudu ve:

"Bunu okuyup da tefekkür etmeyenlere yazıklar olsun,"[1003] buyurdu. Bunun sebebi şudur: Gökler ve yer ile bunların ötesinde bulunan cennet dereceleri ve cehennem çukurları ifade edilmiştir. Bütün bunlar melekût alemidir. Ona gizli mülk ve en büyük mülk de denir. Tefekkür eden kimseye göklerin ve yerlerin üstünde altında bulunan ve onların ihata ettiği Arş ve yerin derinlikleri gibi bütün alemler keşfedilir.

[1000] Zariyat 51/49

[1001] Haşr 59/2

[1002] Ali İmran 3/191

[1003] İbnu Kesir, Tefsir, II, 189; Suyuti, ed-Dürrü'l-Mensur, II, 409; İbnu Hıbban, Sahih, No: 620.

Sonra kul bunların ötesinde İzzet ve Ceberut ismiyle anılan alemlerin keşfi gerçekleşir. Kalpler yakin nurları ile açılıp aydınladığında kulun tefekkürü bütün mülk ve melekûte ulaşabilir, kul basireti ile en yüksek ufka bakabilir. Böylece tefekkür eden kimseler, yakin nurlarının kuvveti ile ilahi celal ve cemali müşahede ederler. Bütün bunlar mülk ve melekût aleminin perdelerinin açılmasından sonra gerçekleşir. Bunlar, az önce zikrettiğimiz gibi açıklanması uygun olmayan sırlardır. Nitekim Allahu Teala da böyle yapmaktadır. O, kullara müşahede ettikleri şeyleri gösterip onun ötesinde inandıkları şeylerin varlığına dikkatlerini çekmekte; gördüklerini görmedikleri için bir kapı, bildiklerini bilmediklerine bir anahtar yapmaktadır.

Dünya hakkında müminlerin umumuna ait buna yakın bir müşahede vardır. Ona akıl ve ilmi yoluyla ulaşırlar. Bu sayede dünyanın bir çeşit imtihan ve tuzak olduğunu müşahede ederler. Bu konuda şöyle denilmiştir:

"Bir kula dünyanın açılması onun için ancak bir gizli imtihandır. Dünyanın ondan çekilip alınması ise kendisi için bir iyiliktir."

Hz. Davut (a.s)'dan nakledilen haberlerde şöyle anlatılır:

Yüce Allah Hz. Davud'a şöyle vahyetti: "Neden Adem'i o ağaçtan yemekle imtihan ettim biliyor musun? Çünkü onun bu günahını dünyanın imarı için sebep kıldım."

Buradan anlaşılıyor ki Allah'a itaat, dünyanın harap olmasına sebep yapılmıştır. Bu da dünyadan gönlü çekmektir ki ona zühd denir.

Konuyla ilgili rivayet edilen meşhur bir hadis-i şerif de şöyledir: ***"Dünya sevgisi her kötülüğün başıdır."***[1004] Çünkü bu sevgi, bütün hataların temelini oluşturmaktadır. Ama bu durum, genele şamil olamaz. Çünkü onlardan dünyayı imar etmeleri istenmektedir. Bu türlü zühd, ancak bazı seçkin kullara aittir. Çünkü onların sayısı azdır ve dünyanın imarına bir noksanlık getirmezler. Asıl önemli olan, dünyanın kendi ehli tarafından imar edilmesidir.

Rivayet edilir ki Hz. Adem (a.s) Cennet'te yemesi yasaklanan ağacın meyvesinden yiyince, midesi o ağırlığı dışarı atmak için harekete geçti. Bu durum, diğer Cennet meyvelerinde değil, sadece onun yediğinde vardı. Zaten bu nedenle bu meyveyi yemekten menedilmişlerdi.

[1004] Beyhaki, Şuabu'l-İman; No: 10501; İbnu Ebi'd-Dünya, K. Zemmi'-Dünya, No: 9.

Hz. Adem, yediği meyveyi çıkarabilmek için Cennet'te dönüp dolaşmaya başladı. Yüce Allah, onunla konuşması için bir meleğe emretti. Melek ona, "Ne arıyorsun?" dedi. Adem (a.s): "Karnımdaki şu sıkıntıyı gidermek istiyorum," dedi. Meleğe şöyle emredildi: "Ona söyle ki, karnındaki fazlalığı Cennetin neresine bırakacaksın? Yatakların üzerine mi, tahtların üstüne mi, nehirlerin içine mi, yoksa ağaç gölgelerinin altına mı? Sen burada buna uygun bir yer görüyor musun? Sen en iyisi dünyaya in!.." Allah kendisine lutfederek onu dünyaya indirdi.

Allah dünya meyvelerini ve diğer yiyecekleri, insana ağırlık ve sıkıntı verici bir şekilde yaratmıştır. Böylelikle de kalbi ondan çekmek istemiş; onun sonunun olduğunu, her zaman ele geçmeyeceğini haber vermiş ve böylece insanların ahirette ihsan edilecek devamlı nimetlere rağbet etmelerini beklemiştir.

Alimlerden birisi demiştir ki: "Dünya nimet ve süslerinden herhangi birisi bana cazip gelince, hemen bana onun iç yüzü gösterilir ve bende ondan çekinme duygusu belirir."

Bu durum, Allah'ın veli kullarına özel bir yardımıdır.

Kim dünyayı ilk sıfatıyla tanırsa, sonu itibarıyla aldanmaz. Kim dünyayı iç yüzüyle tanırsa, zahiri görüntüsüne kapılmaz. Kime dünyanın akıbeti gösterilirse, dünya süsü onu kendine çekmez.

Hz. İsa (a.s) derdi ki: "Ey kötü ilim adamları! Size yazıklar olsun. Sizler dışı kireçli ve temiz, içi ise pis kokulu tuvalet borusu gibisiniz."

Malik b. Dinar da şöyle demiştir; "Sihirli dünyadan sakının. Çünkü o alimlerin kalplerini bile büyüler."

DÜNYA HIRSININ SONU

Kim haram bir yoldan dünyaya hırsla yönelirse kendini öldürmüş olur. Eğer dünya elde etme hırsı kuvvetlenir ve ona karşı aşkı şiddetlenirse, bu sefer başkalarını öldürür. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyiniz ve kendi nefislerinizi öldürmeyiniz."[1005]

[1005] Nisa 4/29

Başkasını Allah yolundan saptırmanın insan öldürme gibi olduğunu belirterek şöyle buyurdu: ***"Hahamlardan ve rahiplerden bir çoğu, insanların mallarını haksız yollardan yerler ve Allah yolundan engellerler."***[1006]

Hz. İsa (a.s) ile ilgili nakledilen haberlerin birisinde şöyle rivayet edilmiştir:

Hz. İsa (a.s) havarilerinden bir grupla yolculuk yapıyordu. Yol esnasında, yere saçılmış bir miktar altın gördü. Altının yanında durdu ve: "Bu, öldürücüdür; ondan sakınınız!" diyerek yanındakilerle birlikte oradan ayrıldı. Ancak onlardan üç tanesi bu altını almak için geri kaldılar. Üç kişiden ikisi altının yanında kaldı, diğerine bir miktar altın verip kendilerine yiyecek bir şeyler satın alması için en yakın şehre gönderdiler.

Şeytan onlara vesvese ile: "Bu malı üçe bölmeye mi razı oldunuz? O şehre gideni öldürün; altınları aranızda ikiye bölün!" diyerek niyetlerini bozdu. Onlar da, şehre giden arkadaşlarını dönünce öldürmeye karar verdiler.

Şeytan, yiyecek almaya giden üçüncü arkadaşlarına da gelip: "Altınların tamamen senin olmasını istemez misin? Sana altının üçte birini verecekler. Onları öldür ki malın tamamı senin olsun," diye vesvese verdi. O da şehirden biraz zehir satın aldı ve yemeğe koydu. Arkadaşlarının yanına döndüğü zaman, hemen üzerine atlayarak onu öldürdüler. Ardından yemeği yemeye başladılar. Yemeği bitirdikten kısa bir müddet sonra onlar da zehirlenip öldüler.

Hz. İsa (a.s) seyahatinden dönünce onların altının etrafında ölmüş olduklarını gördü. Altınlar yerinde duruyordu. Hz. İsa'nın ashabı şaşırdı ve onların durumunu sordu. O da kendilerine olan biteni haber verdi.

İbnu Mübarek'e "Gerçek insanlar kimdir?" diye soruldu: "Alimler," cevabını verdi. "Peki, hakiki padişah ve sultanlar kimdir?" diye sorulunca: "Zahidler" cevabını verdi.

İbnu'l-Müsseyyeb, Ebu Zer'den nakille Allah Rasûlü'nün (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

[1006] Tövbe 9/34

"Kim, dünyada zahidane bir şekilde yaşarsa, Allahu Teala onun kalbine hikmet verir, onu hikmetle konuşturur. Ona dünyanın derdini ve devasını gösterir ve kendisini selametle selam yurdu olan Cennet'e ulaştırır."[1007]

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur. *"Dünya evi olmayanın evi; malı olmayanın malıdır. Onu ancak aklı olmayan biriktirir."*[1008]

Hasan el-Basri (rah) diyordu ki: "Bedir savaşına katılmış sahabelerden yetmiş kişi gördüm. Allah'a yemin olsun ki onlar, sizin haramlardan çekindiğinizden daha fazla Allah'ın kendilerine helâl kıldığı şeylerden çekiniyorlardı."

Hasan el-Basri, diğer bir sözünde de şöyle demiştir: "Sizin, bolluğa şükretmenizden daha fazla onlar başlarına gelen belâya şükrediyorlardı. Onları görseydiniz: "Bunlar delidir," derdiniz. Onlar sizin iyilerinizi görseler: "Bunlara maneviyattan bir pay verilmemiştir" derlerdi. Kötü olanlarınızı görseler: "Bunlar hesap gününe iman etmiyor!" derlerdi.[1009]

Başka bir sefer de şöyle demiştir: "Bedir Ehli'nden birisine helâl bir mal verilince almaz ve: "Bunun kalbimi bozmasından korkarım," derdi.

Kimin uyanık ve güzel sıfatlarla süslü bir kalbi varsa onu bozulmaktan muhafaza eder; onun güzel hâlinin değişmesinden ve haktan uzaklaşmasından korkar. O hep, kalbinin güzel hâli ve irşadı için amel eder. Böyle bir kalbi olmayan kimse ise, hevâ ve hevesin karanlıklarında bocalayıp durur. Çoğu kez bu kimse hakka sırt çevirir; dünya ve ahirette perişan olur. Veya bu kimse dünyaya razı olup Allah'ın ayetlerinden gafil bulunanlardan biri olur. Neticede Allah katında hiçbir değeri olmayan şeylere razı olup, onu hiçbir şeyin kendisine benzemediği Allah'a tercih etmiş olur. Bu kimse şu ayette sıfatı anlatılan gruba girer: *"Dünya hayatına razı olup onunla huzur bulanlar ve ayetlerimizden gafil olanlar yok mu..."*[1010]

Böylece gerçek sevgili olan Yüce Allah da ondan yüz çevirir; en yakın dostu olan Rabbinin gazabını hak eder. Bu kimse, Allah'ın kendilerinden

---

1007 Zebidi, İthafu's-Sâde, XI, 645. Benzer bir hadis için bkz: Ebu Nuaym, Hilye, V, 189; İbnu'l-Esir, Camiu'l-Usul, XI, 557; Münziri, et-Terğıb, I, 56.

1008 Ahmed, Müsned, VI, 71; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 10637-38; Münziri, et-Terğıb, IV, 104.

1009 Ebu Nuaym, Hilye, II, 134.

1010 Yunus 10/7

yüz çevirmeyi ve kendilerinden bir şey kabul etmemeyi emir buyurduğu şu insanlardan olur:

"Rasûlüm, bizi zikretmekten yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimselerden yüz çevir. İşte onların erişebilecekleri bilgi budur."[1011]

Başka bir ayette de şöyle buyurmuştur; *"Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, hevasına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme."*[1012] Yani kendisine yasaklanan konularda haddi aşan ve emredilen vazifelerde geri kalanlara uyma! Onların kendini helâke atan kimseler olduğu da söylenmiştir.

Yüce Allah, peygamberine, onlara bir ceza olsun diye dünya ehline imrenerek bakmamasını emretmiş ve dünyalık olarak kendilerine verilen şeylerin bir fitne olduğunu haber vermiş, kanaat ve zühdün daha hayırlı ve kalıcı olduğunu bildirmiştir. Bütün bunlar, şu ayet-i kerimede ifade edilmiştir: *"Sakın, kendilerini denemek için verdiğimiz dünya hayatının çekici nimetlerine gözlerini dikme! Rabbinin vereceği rızık hem daha hayırlı, hem de daha süreklidir."*[1013]

Bir görüşe göre ayetteki rızık'tan maksat kanaattir. Bir diğer görüşe göre günlük yiyecektir. Bir başka görüşe göre de zühttür. Bu son görüş Allah'ın kitabına daha uygundur. Çünkü: *"Ahiret hayatı ise daha hayırlı ve daha süreklidir,"*[1014] ayeti buna delildir. Dördüncü bir görüşe göre ise ayette geçen rızık, helâl maldır.'

Bir rivayete göre Allah Rasûlü (s.a.v), sahabeleri ile birlikte bir deve sürüsünün yanından geçtiler. Bu develer hâmile idiler. O günkü Araplar tarafından en değerli sermaye sayılıyordu. Çünkü onların taşımasından, etinden, sütünden, yavrulamasından ve kıllarından faydalanılıyordu.

Allah Rasûlü (s.a.v), hayırlı bir insan için bu develeri misal olarak verdi ve şöyle buyurdu; *"İnsanlar, bu develere benzer. Yüz deve içinde her*

[1011] Necm 53/29-30
[1012] Kehf 18/28
[1013] Tâhâ, 20/131
[1014] Tâhâ 20/131.

şey ile işe yarar bir deve çıktığı gibi; yüz insan içinde de işe yarar bir insan bulunur."[1015]

Yani deve çoktur, fakat yukarıda zikredilen beş özelliği taşıyan deve azdır. Bu kıymetli develeri Yüce Allah, Tekvir Sûresinin dördüncü ayetinde şöyle zikretmiştir: ***"Gebe develer kendi hallerine bırakıldığında..."*** Yani sahipleri bu değerli develerini kıyametin korkusundan dolayı bırakıp kendi dertlerine düştükleri zaman.. demektir.

İşte Allah Rasûlü (s.a.v) bu alımlı develeri görünce onlardan yüz çevirmiş ve gözlerini kapatmıştır. Kendisine: "Ey Allah'ın Rasûlü, bunlar bizim en değerli mallarımızdır. Neden yüzünüzü çevirdiniz ve onlara bakmıyorsunuz?" diye sorulunca: ***"Allah, bundan beni nehyetti"*** cevabını vererek yukarıda geçen: ***"Dünya hayatının çekici nimetlerine gözlerini dikme!".*** ayetini okudu [1016]

Hz. Ömer'in rivayet ettiği bir hadis-i şerife göre: ***"Altın ve gümüşü yığmaya çalışıp malî ibadetlerini yapmayanlar..."*** ayeti indiği zaman Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurdu: ***"Altın ve dirhemin kökü kurusun."***[1017] Sahabe-i Kiram: "Allah bizi, altın ve gümüş biriktirmekten nehyetti, peki neyi biriktireceğiz?" dediler. Bunun üzerine Allah Rasûlü şöyle buyurdu: ***"Sizden her biriniz, zikreden bir dil, şükreden bir kalp ve ahiret işlerinde kendisine yardım edecek saliha bir zevce edinsin."***[1018]

Huzeyfe'nin (r.a) rivayet ettiği bir hadiste Rasûlüllah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: ***"Dünyayı ahirete tercih edenin kalbine Allah şu üç şeyi kor: kalbinden hiç ayrılmayan bir üzüntü, hiç gitmeyecek bir fakirlik korkusu ve hiç doymayacak derecede bir hırs."***[1019]

Bize Ali b. Ma'bed, Ali b. Ebi Talha'dan mürsel yolla şu hadisi nakletti: Allah Rasûlü (s.a.v) buyurdu ki:

"Bir kula halk içinde bilinmemek bilinmekten daha sevimli oluncaya ve az mal çok maldan daha sevimli gelinceye kadar imanı kemale ermez."[1020]

[1015] Buhari, Rikak, 35; Müslim, Fedailü's-Sahabe, 232; Tirmizi, Edeb, 83; İbnu Mace, Fiten, 16.

[1016] Zebidi, İthafu's-Sâde, XI, 646.

[1017] Ahmed, Müsned, V, 366.

[1018] Tirmizi, Tefsiru Sure (10), 9; İbnu Mace, Nikah, 5; Suyuti, ed-Dürrü'l-Mensûr, IV, 178.

[1019] Benzer bir hadis için bkz: Tabarani, el-Kebir, No: 10328; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, X, 249; Zebidi, İthaf, XI, 651.

[1020] Bkz: Zebidi, İthâf; XI, 652.

Hz. İsa'nın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Dünya ahirete geçmek için yapılmış bir köprüdür. Siz o köprüyü geçin, onu imara çalışmayın."

Adamın biri Hz. İsa'ya (a.s): "Seyahate çıkarken beni de yanında götür," dedi. Hz. İsa (a.s): "Malını elinden çıkar ve bana katıl!" dedi. Adam: "Buna güç yetiremem" dedi. Hz. İsa (as): " "Zenginler cennete çok zor girer!" buyurdu." Bu sözün başka bir rivayetinde: "En arkadan girer," dediği nakledilmiştir.

Bir defasında da ona şöyle demişlerdi: "Ey Allah'ın Peygamberi, Bize emretsen de içinde Allahu Teala'ya ibadet edeceğimiz bir mabed yapsaydık." Bunu üzerine İsa (a.s): "Öyleyse gidin ve su üstünde bir mabed bina edin," dedi. Yanındakiler: "Suyun üstünde bina durur mu? diyerek şaşkınlıklarını ifade ettiler. O zaman İsa (a.s) onlara şöyle dedi: "Peki dünya sevgisi üzerinde ibadet nasıl güzel olur?"

İsa (a.s) başka bir sefer de şöyle demiştir:

"Sizden biri, Allahu Teala'ya ibadetiyle övülmeyi istemedikçe ve dünyayı kimin yediğini önemsemedikçe imanın hakikatine varamaz."

Bişr b. Hars (rah) şöyle demiştir: "Takva, ancak zühd ile güzelleşir."

Bişr, bir defasında da şöyle demiştir: "İbadet, (kalbi dünya sevgisiyle dolu olan) zenginlerin üzerinde güzel durmaz. Zenginlerin ibadeti, çöplüğün üzerindeki bir bahçe gibidir. Fakirin ibadeti ise, bir güzelin boynundaki mücevher gerdanlık gibidir."

Biz bu manaları Allahu Teala'nın kitabından çıkarttık. Allah (c.c), ibadet noktasında fakir kullarını anlatırken şöyle buyurmuştur:

"Sadakalar, kendini Allah yoluna adayan fakirler içindir."[1021]

Allahu Teala onların sıfatlarını zikrederken şöyle buyurmuştur:

"Onları rüku edenler, secdeye kapananlar olarak görürsün."[1022] İbadet elbisesi, fakirliğin yüzlerine aksettirdiği güzellik nedeniyle onlar üzerine çok güzel oturmuştur.

Lokman (a.s), oğluna, şeytanın insana gelebileceği noktalardan sakınmasını tavsiye ederken şunları söylemiştir: "Eğer şeytan sana fakirlik

[1021] Bakara, 2/273
[1022] Fetih, 48/29

tarafından gelirse ona, asıl zenginin Allah Tela'ya itaat eden, asıl fakirin de O'nun haramlarını işleyen kimse olduğunu söyle. Eğer seni zenginliğe özendirirse, o zaman da zenginlikle kıraat ve kulluğun bir arada güzel olmayacağını söyle".

GERÇEK ZAHİDLERİN HALLERİ

Selef-i salihinden bir zat şöyle demiştir: "Allahu Teala'yı hakkıyla bilen arifler, vaaz ve hikmeti zühd sahiplerinden başkasından dinlemekten kaçınırlar. Onlar şöyle derlerdi: "Dünyaya sarılanlar, bu konularda konuşmaya ehil değildirler. Bu konuda konuşmak, onlara layık değildir."

Allahu Teala, Hz. İsa'ya (a.s) indirdiği vahiylerden birinde şöyle buyurmuştur:

"Ey Adem oğlu, dünya hayatında ona veda eden ve Allah'ın katındakilere rağbet eden kimsenin ağlayışıyla ağla. Dünyadan ihtiyacın kadarıyla yetin. Sana ondan kuru ekmekle kaba giysi yetsin. Sana hakkı söylerim ki, dünyadan aldıkların ve infak ettiklerin günüyle saatiyle yazılıdır. Buna göre davran, çünkü sen ondan sorumlusun. Eğer salih kullarıma vaadettiklerimi görseydin heyecandan nefsin bedeninin terk eder ölürdün."

İsa (a.s) şöyle derdi: "Dünyanın tadı, ahiretin acısıdır. Elbisenin güzelliği kalbin kibir ve gurura düşmesindendir. Karnın dolu oluşu nefsin gücü ve kudretini toplaması demektir. Şunu hak olarak söylüyorum ki, bir hasta nasıl yemeğin tadından lezzet alamazsa; dünyayı seven de ibadetin tadını alamaz."

Dünyada zühd sahibi olmanın alametlerinden biri de, yumuşak, dikkat çekici ve gösterişli giysilerden uzak durmaktır. Çeşitli tatlardaki leziz yemeklere düşkün olmamak, nimet içinde yüzenlerin arzu ettikleri şehvetlerden uzak durmak ve lükse düşkün olanların aşina oldukları lüks alet ve ev eşyası ile süsleri terk etmek de zühdün alametlerindendir.

Bir şeyin, birden fazla işte kullanılması da zühdün göstergelerindendir. Selef-i Salih'in hayatlarında da bunu görmek mümkündür. Onlar, ev eşyasında azla yetinirlerdi. Ehli dünya ise, bunun tam aksine bir iş için bir-

den fazla eşya kullanırlar ki bu da, çoklukla övünmenin tezahürlerinden ve dünya kapılarından biridir.

Selef'ten bir zat şöyle der: Nüsk yani Allah'a hakkıyla kulluğun başlangıcı giysiden geçer.

Alimlerden birisi şöyle demiştir : Giysisi yumuşak olanın dindarlığı da yumuşak olur.

İbnu Mesud (ra) şöyle demiştir: Kalp kalbe benzeyinceye kadar giyside giysiye benzemez.

Meşhur bir hadiste ise Allah Rasûlü'nün (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: ***"Sade elbise giymek imandan kaynaklanan güzel bir haslettir."***[1023]

Bu hadisi açıklayan bir diğer hadis şöyledir: ***"Kim imkanı varken sırf Allahu Teala'ya karşı tevazuundan dolayı güzel elbise giymeyi terk ederse, Allahu Teala onu cennet hulleleri arasında istediğini seçip giymesi için serbest bırakır."***[1024]

Bu hadisin başka bir lafzı ise şöyledir: ***"Her kim, Allahu Teala'nın rızası için bir süsü terk eder, O'na karşı tevazusundan dolayı ve rızasını umarak güzel bir elbiseyi giymezse, Allahu Teala'nın onun için yakuttan tahtlar üzerinde cennet ipekleri hazırlaması haktır."***

Allah Rasûlü (s.a.v) Kuba halkına konuk olduğunda O'na süt ve bal karışımı bir içecek sunmuşlardı. O, bardağı yere bıraktı ve şöyle buyurdu: ***"Ben bunu haram kılıyor değilim. Fakat Allahu Teala'ya karşı tevazumdan dolayı içmiyorum."***[1025]

Sıcak bir yaz gününde Hz. Ömer'e (r.a) soğuk su ve bal getirildi. Hz Ömer : "Bunları benden uzaklaştırın; beni onların hesabından kurtarın!" dedi.

[1023] Ebu Davud, Teraccül; 1; İbnu Mace, Zühd, 4; Hakim, Müstedrek, I, 9; Tabarani, el-Kebir, I, No: 791.

[1024] Tirmizi, Sıfatu'l-Kıyame, 39; Hakim, Müstedrek, IV, 184.

[1025] Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, X, 325 (Tabarani, el-Evsat'ta rivayet etmiştir)

Allahu Teala peygamberlerinden birine şöyle vahyetmiştir:

'Velilerime söyle de benim düşmanlarımın giysilerini giymesinler, düşmanlarımın girdikleri yerlere girmesinler. Yoksa onlar gibi düşmanlarım olurlar."

Bişr b. Mervan, Kufe'de minbere çıkmış hutbe veriyordu. Orada bulunan Sahabelerden Râfi b. Hudeyc (r.a): "Emirinize bakın! Üzerinde fasıkların elbisesi ile insanlara vaaz veriyor!" dedi. Ravi diyor ki: "Üzerinde ne vardı?" diye sordum: "İnce bir elbise vardı" dedi.

Amir b. Abdullah b. Rebia el-Kuraşî, Ebu Zerr'in (r.a) yanına gelmişti. Üzerinde süslü ve gösterişli elbiseler vardı. Bu vaziyette zühd hakkında konuşmaya başladı. Ebu Zerr eliyle ağzını kapattı ve yellenme sesi gibi sesler çıkarmaya başladı. Amir buna çok kızdı ve İbnu Ömer'e (r.a) giderek: 'Kardeşiniz Ebu Zerr'in bana ne yaptığını görüyor musunuz?' dedi. İbnu Ömer: 'Ne yaptı ki?' diye sordu; Amir: "Ona zühdü anlatıyordum. Benimle alay etmeye başladı," dedi. İbnu Ömer (r.a) Amir'e: "Bunu kendine sen yapmışsın. Ebu Zerr gibi bir zatın yanına böyle bir elbiseyle gidiyorsun, bir de kalkmış zühd hakkında konuşuyorsun!" dedi.

Ali (k.v) demiştir ki Allahu Teala hidayet yolunda imam olan kimselerden şu ahdi almıştır: "İnsanların en sade hayat süreni gibi olun ki, zenginler sizi örnek alsın, fakirler de fakirliği ile gocunmasın."

Ömer (r.a) sert pamuklu giysiler giydiği için kınanmıştı. Gömleğinin fiatı üc beş dirhemi geçmezdi. O, elbisenin parmaklarından uca sarkan kısımları keserek: "Bu, tevazuya daha yakındır; hem de bir müslümanın bana uyabilmesi için daha uygundur," derdi.

Bir defasında Yemen yapımı hırkalar gelmişti. Ömer (r.a) onları teker teker sahabeye dağıttı. Daha sonra Cuma günü hutbeye çıktı. Üzerinde dağıttığı kumaştan yapılmış bir hulle vardı. Hulle, Araplar tarafından aynı cins kumaştan yapılmış iki parçadan oluşan elbiseye denir. Hulle, o dönemde giyilen en güzel giysiydi. Ömer (r.a) bu halde: 'Dinleyin, dikkatle dinleyin' diyerek hutbesine başladı.

O anda Selman (r.a) ayağa kalktı ve: "Allah'a yemin olsun ki dinlemeyiz, Allah'a yemin ederim ki dinlemeyiz!" dedi. Bunun üzerine Ömer (r.a) 'Ne oldu ki ? diye sordu. Selman da: "Çünkü sen bize tek elbise ver-

din; kendin ise iki parça hulle giyerek bizden fazla dünya malı aldın" dedi. Ömer (r.a) tebessüm etti, sonra Selman'a künyesi ile hitap ederek:

"'Ey Ebu Abdullah, acele ettin, Allah sana rahmet etsin. Ben kendi elbisemi yıkamıştım. Oğlum Abdullah'ın hırkasını ödünç aldım ve onu kendi hırkamla beraber giydim," dedi. Bunun üzerine Selman (r.a): "Şimdi konuş, artık sözünü dinleriz," dedi.

Allah Rasûlü (s.a.v) dünya nimetlerine fazla dalmaktan yasaklayarak şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz Allahu Teala'nın seçkin kulları, dünya nimetlerine fazla dalmazlar."[1026]

Fudale b. Ubeyd, Mısır valisi iken saçı başı dağınık ve çıplak ayakla gezerken görülmüştü. Kendisine: "Sen bir emirsin, nasıl böyle olursun?" denildi. O da: "Allah Rasûlü (s.a.v) bizi refaha düşkünlükten menetti ve bize bazen çıplak ayakla yürümeyi emretti," dedi.

Rivayet edildiğine göre Ömer (r.a) bir defasında insanlara hutbe veriyordu. Bir ara: "Allah için, bende bir kusur gören varsa rica ediyorum bana bildirsin" dedi. Bir genç ayağa kalkarak:

"Sende iki kusur var," dedi. Ömer (r.a): "Allah sana rahmet buyursun, nedir onlar?" diye sordu. Genç: "İki elbiseyi birbirine ekleyip ucunca elbise giyiyor; ekmeğine katık katıyorsun" dedi. Bunun üzerine Ömer (r.a), ölünceye kadar iki elbiseyi bir arada giymedi ve ekmeğine katık katmadı.

Ali (k.v) de bir defasında Ömer'e şöyle demişti : 'Eğer ahirette senden önceki iki yoldaşına (Hz. Peygamber (s.a.v) ve Hz. Ebu Bekir'e) katılmak istiyorsan, gömleğini yama, elbiseni ters çevirip giy, ayakkabını tamir et, bir de doymayacak kadar yemek ye!".

Ömer (r.a) kendisi de şöyle derdi: "Avurtları çökertin, besili olmaktan ve şişmanlamaktan korkun. Kisra ve Kayser'in giydiği gibi acem giysilerinden sakının."

Ali (k.v) şöyle demiştir: "Kim bir kavmin (kendine has) giysisini giyerse, o onlardandır."

Allah Rasûlü'nün (s.a.v) bundan daha ağır bir ifadeyle şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: ***"Ümmetimin en kötüleri, türlü türlü yemekler***

[1026] Ahmed, Müsned, V, 243; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 6178; Ebu Nuaym, Hilye, V, 155; Elbani, Sahiha, No:353.

arayan, değişik elbiseler giyme derdiyle yanan ve ağzını doldura doldura boş konuşan refah içindeki kimselerdir." [1027]

ÖRNEK BİR ZÂHİD

Umeyr b. Sa'd (r.a) Humus valisi olarak Ömer'in (r.a) yanına geldiği zaman, Halife kendisine: "Yanında dünyalık olarak ne var ey Umeyr?" diye sordu. Umeyr (r.a):

"Yanımda yorulunca kendisine dayandığım ve yolda karşıma çıkan yılanları öldürdüğüm bir değneğim, azığımı taşıdığım heybem, içinde yemek yediğim bir kabım, başımı ve giysilerimi yıkadığım bir çanağım, içme ve abdest suyunu taşıdığım bir testim var. Dünya malı olarak bunların dışında olanlar da benim sahip olduklarıma tabidir. Fazlasına hacet yok," dedi.

Ömer (r.a): "Ey Umeyr, Allah sana rahmet etsin, doğru söyledin," dedi.

Halife Ömer (r.a) Humus halkına bir mektup yazarak şehirdeki fakirlerin isimlerini kendisine bildirmelerini istemişti. Onlar da fakirlerin isimlerini yazdıkları mektuba Said b. Cüzeym'in -daha doğrusu Umeyr b. Sa'd'ın- ismini de yazdılar. Ömer (r.a): "Said b. Cüzeym de kim? diye sordu: "Bizim emirimiz ey müminlerin emiri!" dediler. Ömer (r.a): "O da mı fakir?" diye sorunca: 'Evet şehrimizde ondan daha fakiri yoktur!"cevabını verdiler. Ömer (r.a): 'Peki maaşını ne yapıyor?' diye sorunca, Humuslular: "Onun tamamını dağıtır, kendisi ve ailesi için hiç bir şey bırakmaz," dediler.

Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a) ona dört yüz dinar göndererek kendisi ve ailesinin ihtiyaçları için kullanmasını istedi. Para Umeyr'e (r.a) ulaşınca, derhal onu alarak hanımının yanına gitti. Sürekli ağlıyordu. Hanımı: "Neyin var; yoksa müminlerin emiri mi öldü? diye sordu. Umeyr: "Daha da kötü!" diye cevap verdi. Hanımı: "Yoksa müslümanlarda bir parçalanma mı oldu?" diye sorunca, Daha da beter dedi. "Peki ne oldu?" deyince, Umeyr (r.a) şöyle dedi:

[1027] Ahmed, K. Zühd, No: 400; Tabarani, el-Kebir, No: 7512; Hakim, Müstedrek, III, 568; Elbani, Sahiha, No: 1891.

"Bana dünya malı geldi. Allah Rasûlü (s.a.v) ile beraberken dünya kapısı bana açılmamıştı. Ebu Bekir'in (r.a) devrinde de dünya bana açılmamıştı. Ömer'in (r.a) günlerine geldiğimde iş değişti. Benim en kötü günlerim Ömer'in (r.a) devrinde geçirdiğim günlerdir."

Sonra Halifenin kendisine gönderdiği paradan söz etti. Hanımı: "Canım sana feda olsun. Onu dilediğin gibi harca," dedi.Umeyr (r.a) "İstediğimi yapmakta bana bana yardımcı olur musun? diye sorunca, hanımı: "Evet," dedi. Umeyr (r.a): "Öyleyse bana şu hırkayı ver," dedi. Sonra hırkayı parçalamaya başladı. Parçaları kese şeklinde düğümlüyor, içlerine üçer, beşer, onar dinar para koyup düğümlüyordu. Sonunda paracıkların tamamını kesecikiere ayırarak bitirdi. Sonrada onları bir torbaya koyarak koltuğunun altına aldı ve dışarı çıktı.

Yolda müslüman askerlerden oluşan bir orduyla karşılaştı. Bunlar cihada giden erlerdi. Askerlerin durumlarına göre keseleri onlara dağıttı ve Ömer'in gönderdiği paradan tek bir dinarı dahi ailesi için alıkoymadı. İşte Allah Rasûlü'nün (s.a.v) ashabı ve onlara güzelce tabi olanlar böyle yüksek sıfat ve erdemlere sahiptiler.

Iyaz b. Ganem, bu ümmetin hayırlıları hakkında Allah Rasûlü'nden (s.a.v) şu hadisi rivayet etmiştir:

"Mele-i A'la sakinlerinin bana bildirildiğine göre ümmetimin içinde öyle kimseler vardır ki onlar, Rablerinin rahmetinin genişliğinden dolayı açıktan güler, O'nun azabının korkusuyla da gizli gizli ağlarlar. Onların geçim yükü halka çok hafif gelirken, kendilerine çok ağır gelir. Eski elbise giyerler, halktan uzaklaşıp kendini ibadete verenlere uyarlar. Bedenleri dünyada, gönülleri ise Arş'tadır."[1028]

Iyaz b. Ğanem (r.a) demiştir ki: "Ebu'd-Derda (r.a) bize velilerden abdal zümresin sıfatlarını anlattığında kendisine: "Bu sıfatlara biz nasıl sahip olabiliriz?" diye sordum; şu cevabı verdi:

"Ey kardeşimin oğlu! Bu yolun başında ve içinde sana gereken şey; dünyaya karşı zühd sahibi olman, ahirete bütün kalbinle inanman ve onun için amelde bulunmandır."

[1028] Hakim, Müstedrek, III, 17; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 765.

Bir hadiste Allah Rasûlü'nün (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Hiç şüphesiz Allahu Teala basit giyinen, ne giydiğine fazla önem vermeyen mütevazi mümineri sever." [1029]

Allah kendilerine rahmet etsin, Sevr ve Fudayl şöyle demişlerdir: "Bütün kötülükler bir eve kondu; onun anahtarı dünyaya düşkünlük yapıldı. Bütün iyilikler bir eve kondu; onun anahtarı da zühd/dünyadan gönlü çekmek yapıldı."

ZÜHDÜN FAZİLETİ VE FAKİRLİĞİN ŞEREFİ

Allah kendilerine rahmet etsin Yusuf b. Esbat ve Süfyan-ı Sevri'ye: "Amellerin hangisi daha üstündür?" diye sorulduğunda şu cevabı verdiler: "Dünyada zühd sahibi olmak."

Bu anlatılanlar Hz. İsa'dan (a.s) rivayet edilen aşağıdaki sözün manası içinde mevcuttur.[1030] Bu hadis Allah Rasûlünden (s.a.v) de rivayet edilmiştir: ***"Dünya sevgisi, her türlü günahın başıdır."*** [1031]

Bunun üzerinde düşünüldüğü zaman, dünyayı buğzetmenin bütün ibadetlerin başı olacağı anlaşılmaktadır. Selef'ten bir zat şöyle derdi:

"Sahibi tövbe etmedikçe bağışlanmayacak günah olarak dünya sevgisi yeter."

Bundan daha ağır bir söz Süfyan'ın (rah) Yahya b. Süleym et-Taifi'den rivayet ettiği şu sözdür. "Eğer bir kul, bütün sema ve arz ehlinin ibadeti kadar ibadette bulunsa fakat dünyayı sever bir halde ilahi huzura çıksa; Allahu Teala onu hesap yerinde durdurur, halkın önüne çıkarır ve: "Haberiniz olsun bu filan oğlu filan Allahu Teala'nın buğzettiği dünyayı seven kimsedir," diye ilan eder." Bu söz Hz. Peygamber'e (s.a.v) nispet edilerek de rivayet edilmiştir.[1032]

[1029] Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 6175; Deylemi, Firdevsü'l-Ahbar; No: 571; Münziri, et-Terğıb, III, 107; Elbani, Zaife, No: 2324.

[1030] Bkz: Beyhaki, K. Zühd, No: 247.

[1031] Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 10501; İbnu Ebi'd-Dünya, K. Zemmi'-Dünya, No: 9; Sehavi, Mekasıdu'l-Hasene, No: 384:

[1032] Benzer bir hadis için bkz: Şevkani, el-Fevaidü'l-Mecmua, No: 708 (Hatib, Cabir'den rivayet etmiştir.)

Yahya b. Cabir et-Ta'i, Amr b. el-Esved el-Ansî'nin (rah) şöyle dediğini nakletmiştir:

"Asla dikkat çekici bir elbise giymem. Asla bir yorgana sarılıp gece boyunca uyumam. Asla güzel ve rahat bineklere binmem. Asla doyasıya yemek yemem". Ömer (r.a) şöyle demiştir: Kim Allah Rasûlü'nün (s.a.v) gidişatına bakmak isterse Amr b. el-Esved'e baksın."

Allah Rasûlü (s.a.v) bir sefer dönüşünde kızı Fatıma'nın (r.ah) yanına uğramıştı. Kapısında asılmış ince bir perde ve kollarında da gümüşten iki bilezik gördü; içeri girmeden geri döndü. Bir süre sonra Ebu Râfi' (r.a) Fatıma'nın (r.ah) yanına gittiğinde onun ağladığını gördü; nedenini sordu. Fatıma (r.ah), Allah Rasûlünün (s.a.v) geri dönüşünü anlattı. Ebu Râfi' (r.a) Allah Rasûlü'ne (s.a.v) eve girmeyiş sebebini sordu. Allah Rasûlü (s.a.v) kapıdaki perde ve kızının koluna taktığı iki bilezik yüzünden girmediğini söyledi.

Bunun üzerine Fatıma (r.ah) perdeyi yırttı, iki bileziği Bilal (r.a) ile Allah Rasûlü'ne (s.a.v) gönderdi. Onları sadaka olarak verdiğini ve dilediği gibi tasarrufta bulunabileceği söyledi. Allah Rasûlü (s.a.v) de, Bilal'e (r.a) onları pazarda satıp parasını Suffe ashabına dağıtmasını söyledi. Bilal'e (r.a) iki bileziği iki buçuk dirheme sattı ve parasını Suffe ashabına sadaka olarak verdi. Ondan sonra Allah Rasûlü (s.a.v) kızı Fatıma'nın yanına giderek:

"Babam sana feda olsun, güzel yaptın,"[1033] buyurdu.

GİYİM-KUŞAMDA ZÜHDÜN ÖLÇÜSÜ

Bir hadiste Allah Rasûlü'nün (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: *"Kim şöhret için bir elbise giyerse, onu üzerinden çıkarıp yerine koyuncaya kadar Allahu Teala o kimseden yüz çevirir. Bu kimse Allah katında sevilen bir kimse olsa bile."*[1034]

1033 Zebidi, İthafu's-Sade, XI, 718. Konu ile ilgili benzer rivayetler için bkz: Ebu Davud, Et'ıme, 8; İbnu Mace, Et'ıme, 56; Nesai, Zinet, 39. (No: 5155)

1034 Hadisin son kısmı hariç bkz: İbnu Mace, Libas, 34; Tabarani, el-Kebir, XXIII, 283; İbnu Asakir, Tarihu Dımeşk, XXXIV, 98, Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, V, 135.

Süfyan-ı Sevri (rah) ve diğerleri şöyle demişlerdir: "Öyle bir elbise giyin ki sizi alimler yanında meşhur etmesin, cahiller yanında hakir göstermesin."

Yine o, şöyle derdi: "Ben namaz kılarken önümden bir fakir geçse onun geçmesini engellemem, bırakırım geçer gider. Ama ehli dünyadan bir kişi uğradığında, üstündeki gösterişli elbiselerden dolayı hiddetlenerek onun önümden geçmesine izin vermem.

Bir zat şöyle demiştir: "Zenginlerin hiç bir mecliste Sevri'nin meclisindeki kadar zelil edildiğini görmedim. Fakirlerin de hiç bir mecliste Sevri'nin meclisindeki kadar aziz tutulduğunu görmedim."

Başka biri ise şunu söylemiştir: "Bizler Sevri'nin meclisinde oturduğumuzda, onun fakirlere gösterdiği iltifat ve hürmetinden dolayı fakir olmayı arzu ederdik."

Diğer bir zat ise şunu söylemiştir: "Alim ancak o kimsedir ki, fakir onun yanında zengin; zengin de fakir olarak ayrılır."

Büyüklerden bir zat şöyle demiştir: "Süfyan-ı Sevri'nin (rah) giysilerine ve ayakkabılarına sadece bir dirhem dört kuruş değer biçtim.

İbnu Şübrüme şöyle derdi: "Giysilerin en hayırlısı, bana hizmet eden; en kötüsü ise benim kendisine hizmet ettiğim elbisedir.

Selef'ten bir zat ise şöyle demiştir: "Benim için giysilerin en güzeli beni kendisine hizmet ettirmeyen elbisedir. Yemeklerin en sevimlisi ise, kendisi için ellerimi yıkamak zorunda kalmadığım yemektir."

Alimlerden bir zat şunu söylemiştir: "Seni sokaktaki insanlardan ayrı tutmayacak ve fark ettirmeyecek giysiler giy. Seni meşhur edecek ve aklın sana bakmasını sağlayacak giysiler giyme. Ömer'in (r.a) giysisinde on dört yama saydık, onların bir kısmı deridendi."

Başka bir zat ise şöyle demiştir: "İnsanların sırtındaki giysilerin çokluğu, Allahu Teala'dan onlara bir cezadır."

Velilerden el-Havvas (rah) iki parça izardan veya bir gömlek ile altın giydiği etekten fazlasını giymezdi. Gömleğinin ucuyla başını örterdi. Fakir için müstehab olan bu olduğu gibi, normal bir giysinin ölçüsü de budur.

Ebu Süleyman ed-Darani (rah) demiştir ki: "Giysiler üç çeşittir: Allahu Teala için giyilen giysi, nefis için giyilen giysi ve halk için giyilen giysi. Allahu Teala için giyilen, avret mahallini örtüp içinde farzları eda edebildiğiniz giysidir. Nefis için olan, yumuşaklık ve şıklık aradığın giysidir. Halk için olan ise, gösterişli ve süslü giysidir. Bazen bir giysi, hem Allahu Teala, hem de nefis için olabilir."

Alimlerden bazıları kırk dirhemin -başka bir görüşe göre yüz dirhemin- üstünde değere sahip olan giysilerin giyilmesini mekruh görürlerdi. Bu değerlerin üstünde olan giysileri, israf ve aşırılık olarak görürlerdi. Alimlerin çoğunluğu ve Tabiun'un önde gelenlerinin giysilerinin değeri yirmi ile otuz dirhem arsında idi. İlk sahabilerin giysileri ise on iki dirhem civarındaydı. Onlar genellikle iki parçadan oluşan yirmi küsur dirhem kıymetinde elbise giyerlerdi.

Allah Rasûlü (s.a.v) de dört dirheme bir elbise satın almıştı. O'nun iki elbisesinin değeri on dirhem ile bir dinar arasındaydı. Allah Rasûlü'nün (s.a.v) izarının boyu dört buçuk arşın idi. O, üç dirheme de bir kaç şalvar almıştı. Yünden dokunmuş iki adet beyaz ihram giyerdi. Bunlar, aynı tür iki bölümden oluştuğu için hulle olarak da anılırdı. Çoğu kez aynı cins kumaştan iki parça elbise giyerdi. Çoğu zaman Yemen işi iki hırka veya ondan daha kalın Sehuli'lerin yapımı iki parça elbise giyerdi.

Bir hadiste Allah Rasûlü'nün (s.a.v) gömleğinin sanki zeytin yağı satan kimsenin gömleği gibi koku saldığı söylenmiştir.[1035]

Allah Rasûlü (s.a.v) hayatında bir gün, iki yüz dirhem değerinde ince ve saf ipekten yapılmış sarı çizgili bir hırka giymişti. O gün ashabı hırkaya dokunuyor ve beğenilerinden dolayı: "Bu sana cennetten mi geldi? diyorlardı. Halbuki onu İskenderiye kralı Mukavkıs hediye etmiş ve Allah Rasûlünden (s.a.v) hediyesini kabul etme lütfunda bulunmasını ve onu bizzat giymesini rica etmişti.

Allah Rasûlü (s.a.v) daha sonra bu hırkayı çıkardı ve onu yakın çevresindeki ihtiyaç sahibi müşriklerden birine gönderdi. Ardından da ipeği ve yine saf ipekten yapılan dibaceyi yasakladı. O'nun ipeği giymiş olması,

---

1035 Hafız Iraki, Allah Rasûlünün (s.a.v) çok defa başını ve sakalını zeytin yağı yağladığı ve koku süründüğü için bunun elbisesine yansıdığını belirtmiştir. Bkz: Zebidi, İthaf, XI, 694. (Buradaki kayda göre hadisi Tirmizi, Şemail'de zikretmiştir.)

daha sonraki yasak emrini kuvvetlendirmek içindi. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.v) altın yüzüğü de sadece bir gün takmış, sonra onu çıkarıp atmış ve erkekler tarafından takılmasını yasaklamıştı.[1036]

Bu anlattığımıza bir örnek de velâ/kölenin velayeti meselesidir. Allah Rasûlü (s.a.v) Hz. Aişe'ye (r.ah) cariyesi Berire hakkında: *"Velanın onun sahiplerine ait olması şartını kabul et,"* buyurdu. Hz. Aişe (r.ah) bu şartı kabul ederek cariyeyi satın aldı. Allah Rasûlü (s.a.v) sonra minbere çıkarak bu tür akdi yasakladı.[1037] Bu da, söz konusu yasağı pekiştirme yönünde bir davranıştır.

Aynı şekilde Mut'a nikahını da üç defa mübah kıldıktan sonra yasaklamış[1038] ve bunu nikah emrini pekiştirmek için yapmıştır.

Bazı dünya ehli alimler, yukarıdaki örnekleri delil gösterip, nefislerinin telkinlerine boyun eğerek insanları hükmü kaldırılmış bu tür şeylere çağırır ve onları Allahu Teala'ya davet ettiklerini düşünürler. Halbuki onlar, fitne çıkarmak ve dünya menfatı ele geçirmek için Kur'an'ın müteşabih/manası gizli ayetlerini hevalarına göre te'vil eden/yorumlayan sapıklar gibi; hadisin müteşabih olanını kendi hevalarına göre yorumlamaktadırlar.

Şunu hatırlatalım ki Allah Rasûlü'nün (s.a.v) hadisleri de, Kur'an ayetleri gibi, nâsih-mensuh, muhkem-müteşabih, hâss-âmm gibi kısımlara ayrılmaktadır. Heva ve dünya ehli alimler, Allah Rasûlü'nün (s.a.v) söz ve fiillerindeki muhkem sünnetten yüz çevirerek yukarıda anlattığımız türden rivayetlere yönelmişlerdir.

Allah Rasûlü (s.a.v) bir defasında üzerinde alamet bulunan nakışlı bir elbise ile namaz kıldı. Selam verdikten sonra: *" Bundaki nakışlar beni meşgul etti; bunu Ebu Cehm'e götürün de bana onun elbisesini getirin,"*[1039] buyurdu. Böylelikle kaba giysiyi, yumuşak giysiye tercih etti.

1036 Buhari, Libas, 45; 48; Müslim, libas, 51-52; 59-60; Ebu Davud, Hâtem, 2; Nesai, Zinet, 75, 79.
1037 Buhari, Hibe, 8; Mekatib, 3; Müslim, Itk, 8; Nesai, Buyu, 76; İbnu Mace, Ahkam, 96.
1038 Müslim, Nikah, 18.
1039 Buhari, Salat, 244; Müslim, Mesacid, 61; Ebu Davud, Salat, 168; Nesûi, Salat, 187; İbnu Mace, libas, 1.

Allah Rasûlü (s.a.v), bir defasında Hz. Aişe'nin (r.ah) kapısında süslü bir perde gördü, onu yırtarak: ***"Onu her görüşümde dünyayı hatırlıyorum. Onu falan aileye gönder,"***[1040] buyurdu.

Bir gece Hz. Aişe (r.ah), Allah Rasûlü (s.a.v) için yeni bir yatak sermişti. Kendisi, her zaman eski bir abanın üstünde uyurdu. O gece sabaha kadar yatakta dönüp durdu. Sabaha çıktığında Aişe'ye (r.ah)

"Eski abayı tekrar ser, bu yatağı da benden uzaklaştır. Beni bütün gece uyutmadı,"[1041] buyurdu.

Bir defasında Allah Rasûlü'ne (s.a.v) yatsı vakti beş veya altı dinar para gelmişti. O gece para yanındayken yatağa yattı. Ama gece yarısı kalktı, geç vakitte parayı elinden çıkarttı. Hz. Aişe (r.ah) diyor ki: "Ancak bundan sonra uyudu ve hırıltısını duymaya başladım. Allah Rasûlü (s.a.v) daha sonra şöyle buyurdu:

"Eğer Muhammed yanında bu parayla Rabbine kavuşursa, ne olacağını zanneder acaba?"[1042]

Bir defasında Allah Rasûlü'nün (s.a.v) ayakkabısının bağı eskimişti. Onları deriden yeni bağlarla değiştirdikten sonra namaza durdu. Selam verdikten sonra: ***"Bana eski olanı getirin, bunu da alın. Namaz boyunca ona baktım,"***[1043] buyurdu.

Allah Rasûlü (s.a.v) yeni bir yüzük takmıştı. Minberde iken ona dikkatle baktı, sonra da çıkarıp attı ve şöyle buyurdu: ***"Bir size bakıyorum, bir buna bakıyorum , beni sizden alıkoydu."***[1044]

Allahu Teala buyurmuştur ki: ***"Rasûlüm de ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana tabi olun ki, Allah da sizi sevsin."***[1045]

1040 Aynı konuda benzer hadisler için bkz: Müslim, Libas, 88-90; Tirmizi, Zühd, 97; Sıfatu'l-Kıyame, 32; Nesai, Zinet, 109; İbnu Hıbban, Sahih, No: 672; Ahmed, Müsned, VI, 53; İbnu Mubarek, K.Zühd, No: 382. (İskenderiyye, 1998)

1041 Aynı konudaki hadis için bkz: İbnu Sad, Tabakat, I, 465; Ebu'ş-Şeyh İsfahani, Ahlaku'n-Nebiyyi, No: 478. (Riyad, 1998)

1042 Ahmed, Müsned, VI, 49; Humeydi, Müsned, No: 283; İbnu Hıbban, Sahih, No. 715.

1043 İbnu Mubarek, K. Zühd, No: 383.

1044 Ahmed, Müsned, I, 322; Nesai, Zinet, 81.

1045 Âl-i İmran, 3/31

Allah Rasûlü (s.a.v) de buyurur ki:

"Kim beni severse, sünnetime uysun".[1046]

Meşhur bir hadisinde ise şöyle buyurmaktadır:

"Size benim sünnetime ve benden sonraki hak üzere giden raşid halifelerin gidişatına uymanız gerekir. Sünnetime bütün gücünüzle sımsıkı sarılın."[1047]

Ebu Muhammed Sehl (rah) şöyle derdi: "Allah sevgisinin alameti Allah Rasûlünü (s.a.v) sevmektir. Allah Rasûlünü sevmenin alameti, onun sünneti sevmektir. Sünneti sevmenin alameti, dünyaya buğzetmektir. Dünyaya buğzetmenin alameti, ondan sadece yeteri kadarını almaktır."

Rivayete göre Allah Rasûlü (s.a.v), Aişe'ye (r.a) şöyle buyurmuştur:

"Eğer kıyamette bana katılmak istiyorsan, zenginlerle içli-dışlı olma ve yama vuruncaya kadar elbiseni değiştirme."[1048]

Allah Rasûlü (s.a.v) yeni bir çift ayakkabı edinmişti. Onların güzelliği hoşuna gidince hemen secdeye kapandı. Sonra şöyle buyurdu:

"Onların güzelliği hoşuma gitti. Bana gazap etmemesi için hemen Rabbimin önünde tevazu ile eğildim." Ardından o ayakkabıları çıkardı ve gördüğü ilk fakire verdi. Hz. Ali'ye (k.v) yeni bir çift ayakkabı almasını emretti. O da Allah Rasûlü (s.a.v) için bir çift sind işi gösterişsiz ayakkabı satın aldı. Allah Rasûlü (s.a.v) onları giydi."[1049]

YİYECEK KONUSUNDA ZÜHDÜN ÖLÇÜSÜ

Allah Rasûlü (s.a.v) buyurmuştur ki: *"Kıyamet günü benim en yakınımda oturacak olanlar, dünyalık yaşantı konusunda benim gibi olanlardır."*[1050]

[1046] Bkz: Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 5478; İbnu Asakir, Tarih, cilt: 61, shf: 239.

[1047] Ebu Davud, Sünnet, 5; Tirmizi, İlim, 16, İbnu Mace, Mukaddime, 6, Ahmed, Müsned, IV, 126, 127.

[1048] Tirmizi, Libas, 38; Hakim, Müstedrek, IV, 312; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 6131.

[1049] Zebidi, İthafu's-Sâde, III, 204. (Buradaki kayda göre hadisi, Abdullah b. Hufeyf, "Şerefü'l-Fukara" isimli eserinde zayıf bir senetle Hz. Âişe'den rivayet etmiştir.)

[1050] Bkz: Ahmed, Müsned, I, 196; Bezzar, Müsned, No: 3683; Heysemi, Mezmau'z-Zevaid, X, 325.

Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle dua ederdi: ***"Allahım! Muhammed ailesinin rızkını günlük gıda miktarınca ver."***[1051]

Allah Rasûlü (s.a.v), şöyle buyurmuştur: ***"Allahu Teala, dünyadaki rızkını her gün o güne yetecek miktarınca verdiği kuluna azap etmez."***[1052]

Diğer bir hadislerinde şöyle buyurmuşlardır:

"İslam nimetine ulaştırılan, dünyada günlük olarak kendisine yetecek rızka kavuşan ve ona kanaat eden kimseye ne mutlu!"[1053] Bu hadisin başka bir lafzında "Günlük azığına sabreden" ifadesi yer almaktadır.

Allah Rasûlü (s.a.v) diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Zengin veya fakir hiç kimse yoktur ki Kıyamet günü, dünyadaki rızkının günlük azıktan ibaret olmasını temenni etmiş olmasın".[1054]

Allah Rasûlü (s.a.v) buyurmuştur ki: ***"Allahım, her kim beni sever ve benim davetime icabet ederse, onun mallarını ve çocuklarını azalt. Her kim de bana buğzeder ve davetime icabet etmezse onun mallarını ve çocuklarını çoğalt, onun peşini doldur."***[1055] Yani ona tabi olanları artır. Sahabe (r.a) sevmedikleri kişi için böyle dua ederlerdi.

Bir haberde şöyle rivayet edilmiştir:

"Dünya malının eksik olması, ahiret nimetlerinin fazla olmasına vesile olur. Dünya malının fazla olması ise, ahiret nimetlerinin noksan olmasına sebeptir."

Seleften gelen bir haberde şöyle denmiştir: "Kendisine dünyalık namına bir şey verilen hiç kimse yoktur ki, derecesi eksilmemiş olsun. Bu kimse Allahu Teala katında pek değerli olsa bile, durum budur."

İbrahim b. Ahmed el-Havvas (rah) boş iddia sahiplerini anlatırken şöyle demiştir: "Bir topluluk da vardır ki, zühd iddiasında bulunurlar, fakat kendileri gösterişli elbiseler giyerler. Böylelikle insanların gözlerini boya-

---

[1051] Buhari, Rikak, 17; Müslim, Zekat, 126, Tirmizi, Zühd, 38; Beyhaki, Sünen-i Kübra, II, 150; İbnu Hıbban, Sahih, No: 6343.

[1052] Günlük rızkına sabredenlerin cennete gireceğini ifade eden bir hadis için bkz: Tabarani, es-Sağır, No: 1071; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, X, 248.

[1053] Tirmizi, Zühd, 35 ; Hakim, Müstedrek, I, 35.

[1054] İbnu Mace, Zühd, 9.

[1055] İbnu Mace, Zühd, 8; İbnu Hıbban, Sahih, No: 208; Tabarani, el-Kebir, X, 285; Elbani, Sahiha, 1338.

yarak onların da kendileri gibi giyinmelerini ve onlara fakirlere baktıkları gözle bakmamalarını sağlamak isterler. Bu şekilde hakir görülmekten ve yoksullar gibi sadaka verilir olmaktan kurtulmak isterler. Onlar bunu zanlarınca ilimlerinin genişliğinden yaptıklarını ileri sürerler ve kendilerini sünnet üzerinde görürler. Kendilerinin uzakta durduğu halde eşyanın kendilerine geldiğini söylerler. Oysa onlar, dünya malını, başkalarının içine düştüğü mal hırsı ile almaktadırlar.

Oların gerçek hâli budur. Kendilerinden gerçekleri söylemeleri istendiği zaman, dar yollara sığınırlar. Bütün bu insanlar, dini kullanarak dünyalık yeme peşinde olanlardır. Onların iç alemlerini temizlemek ve nefislerini terbiye etmek gibi bir dertleri yoktur. Zaten sahip oldukları sıfatları üzerlerinde açıkça görülmekte ve kendilerine hakim olmaktadır. Onlar, dünyaya meyleden ve hevalarına tabi olan kimseler oldukları halde, yine de kendileri için bir hâl iddiasındadırlar.

Fakirlerin üstünlüğü, fakirliğin faziletleri, dünyanın kınanması ve zenginlerin eksikliği hakkındaki hadis ve nakiller sayılamayacak kadar çoktur. Bunların hepsine yer verme gayesinde değiliz. Zaten bu hususta delil olabilmesi için çoğunu zikretmek de gerekmemektedir.

BİNA YAPIMINDA ZÜHDÜN ÖLÇÜSÜ

Zühdün alametlerinden biri de; binaları lüzumundan büyük tutmamak, yüksek bina inşa etmemek ve binaları ancak gerektiği kadar toprak kullanmak sûretiyle yaparak dış cephesine sıva vurmaktan kaçınmaktır. Denilir ki: Allah Rasûlü'nden (s.a.v) sonra ortaya çıkan ilk bidat, unu elemek için kullanılan kalburlar ve binaları birbirine bağlamak için yapılan kirişlerdir.

Uzun emel sebebiyle ilk ortaya çıkan şeyler birisi de, terzilik ve sıvacılıktır. Halbuki eskiden giysiler kabaca biçilip dikiliverilirdi. Binaları kireç ve ince kumla sıvamaya gelince, bu da sonradan çıkmış bir âdettir. Önceleri, binaları yapraklı hurma dalı ve buğday sapıyla kapatırlardı. Seleften gelen bir haberde şöyle denilmiştir:

"İnsanlar üzerine öyle bir zaman gelecektir ki, Yemen hırkalarının süslenmesi gibi binalarını süsleyecektir."

Ömer (r.a) Şam yolunda kireç ve toprakla inşa edilmiş bir köşke baktı ve tekbir getirerek şöyle dedi: "Bu ümmetin içinde, Hâman'ın Firavun için yaptığı binalar gibi bina yapan biri çıkacağını hiç düşünmemiştim." O, bu sözüyle Firavun'un Kur'an-ı Hakim'de geçen şu sözünü kastetmiştir:

"Ey Hâman! Benim için çamur üzerine ateş yak (ve tuğla imal et), bana bir kule yap..."[1056]

Kireç ve kum kullanarak bina yapanların ilki Firavun olduğu söylenir. Bunun inşasını ilk gerçekleştirin kişi de onun veziri Hâman'dır. Daha sonra diğer azgın kimseler bunları izlemişlerdir.

Kur'an'da geçen "Zuhruf" yani süs ile anlatılan işte budur.

Seleften birisi, bir şehirde gördüğü cami hakkında şunu söylemiştir: "Ben o mescidi ilk gördüğümde hurma dallarından yapılmıştı. Daha sonra kerpiçten yapılmış olduğunu gördüm. Şimdi ise tuğladan örülmüş olduğunu görüyorum. Hurma dalından yaparak orada ibadet edenler, kerpiçten yapanlardan; kerpiçten yapanlar tuğladan yapanlardan daha hayırlı idiler."

Selef arasında hayatı boyunca evini birkaç kez yeniden yapanlar vardı. Çünkü evlerinin sağlam bir temeli yoktu, kendisi uzun emelli olmadığı için uzun, süre kalacak dayanıklı bir bina yapmazdı. Hatta kimileri, hacca veya cihat için sefere çıktıklarında, evlerini boşaltarak başka bir müslümana karşılıksız verir, seferden dönüşlerinde geri alırlardı. Çünkü onların evleri kuru ot, bir tür yeşil yaprak veya deridendi. Günümüzde de Yemen civarındaki Arap'ların evleri böyledir.

Allah Rasûlü (s.a.v) amcası Abbas'a (r.a) yükselttiği bir terası yıkmasını emretmişti.

Allah Rasûlü (s.a.v), bir defasında yüksek kubbesi olan bir ev gördü, yanındakilere: "Bu ev kimin?" diye sordu. Onlar da sahibinin ismini söylediler. Bu kişi Allah Rasûlü'nün (s.a.v) meclisine gelince Efendimiz, kendisinden yüz çevirerek ona iltifat etmedi. Adam orada bulunanlara Allah Rasûlü'nün (s.a.v) yüzünün değişme sebebini sordu. Onlar da yaşanan olayı anlattılar. Bunun üzerine adam giderek o kubbeyi yıktı. Bilahere Allah Rasûlü (s.a.v) oradan geçerken, kubbenin yıkıldığını gördü. Yanın-

[1056] Kasas 28/38.

dakilere durum sordu, bahsi geçen şahsın onu yıktığını söylediler. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.v) o şahıs için hayır duada bulundu.[1057]

Selef'in binalarında tavan, insan boyundan biraz yüksek tutulurdu. Hasan el-Basri (rah) demiştir ki: "Allah Rasûlü'nün (s.a.v) ashabının evlerine girdiğimde elimle tavana değerdim."

Amr b. Dinar ise şöyle demiştir: "Kul, binayı altı arşının üstüne yükseltmeye başlayınca bir melek ona şöyle seslenir: "Nereye doğru gidiyorsun ey fasık adam?"

Rivayete göre Allah Rasûlü (s.a.v) de şöyle buyurmuştur:

"Kendine yetenden daha yüksek (ve fazla) bina inşa eden kişi, Kıyamet günü onu taşımak zorunda bırakılır."[1058]

Ömer (r.a) yüksek bir evin önünden geçerken şöyle demiştir:

"Dirhemler bu insanların başlarının üstünden başka bir yerde bulunmaya razı olmadığı için, onunla böyle yüksek ev yapmışlar."

Yine Hz Ömer, valilerinden birine gittiğinde, onun gayet yüksek ve sıvalı bir bina yapmış olduğunu görünce şunu söyledi: "Benim, her hâin üzerinde iki güvenilir denetçim vardır; onlar, su ve topraktır." Yani, genelde gizli yollarla haksız kazanç sağlayanlar, böyle binalar yaparlar. Ben de böylece onların mal kaçırdığını anlarım. Ardından valinin mal varlığını taksim ederek devlet hazinesine koydu.

Bir haberde ise şu ifade yer almıştır: *"Yapılan her harcama için kula sevap yazılır. Su ve toprağa harcananlar hariç."*[1059]

Seleften şöyle bir söz rivayet edilmiştir: "Allahu Teala bir kulun malına karşı hiddetlendiği zaman ona su ve toprağı musallat eder.

Yahya b. Yeman (rah) şöyle anlattı: Süfyan-ı Sevri (rah) ile yürüyorduk. Yolumuzun üzerinde görkemli bir kapı gördüm, ona dikkatle baktım. Sevri: "Ona bakma!" dedi. Ben: "Ey Ebu Abdullah, bakmayı mekruh mu görüyorsun? dedim." Hazret: "Ona baktığın zaman yaptırana destek olursun. Çünkü o, sadece ona bakılması için böyle bir kapı yaptırmıştır. Eğer

---

1057 Ebu Davud, Edeb, 156. Benzer bir hadis için bkz: İbnu Mace, Zühd, 13.

1058 Tabarani, el-Kebir, No: 10287; Ebu Nuaym, Hilye, VIII, 246; Elbani, Daife, No: 178.

1059 Bkz: Buhari, Merda, 19; Tirmizi, Sıfatu'l-Kıyame, 40; İbnu Mace, Zühd, 13; Ahmed, Müsned, V, 110; Tabarani, el-Kebir, No: 3632. (Hadis mevkuf ve müsned olarak gelmiştir.)

önünden geçenlerin hiçbiri ona bakmasaydı, böyle bir kapı yaptırmazdı," dedi.

Selef-i Salih'ten bir zat şöyle demiştir: "Onların gösterişli binalarına bakmayın. Çünkü onlar, bu binaları sizin için süslerler."

Allahu Teala bir ayet-i kerimede şöyle buyurmuştur: *"O ahiret yurdunu, dünyada azgınlık ve fesat istemeyenlere veririz."*[1060]: Yani ahireti, fazla mal biriktirme ve önderlik muhabbeti içinde olmayan ve yüksek binalar için yarışmayanlara veririz, demektir.

Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"Soğuk ve sıcaktan korunmak için yapılanlar dışında her bina, kıyamet günü sahibi için vebaldir."*[1061]

Allah Rasûlü (s.a.v), evinin darlığından yakınan bir kişiye:[1062] *"Semada geniş ol,"*[1063] buyurmuştur.

Hadise, 'cennette yerini genişletmeye bak' manası verilmiştir. Diğer bir yoruma göre, Allah Rasûlü (s.a.v) bu sözüyle, adamın mekanını değil, marifet ve ilmini genişletmesini kasdetmiştir.

ZÜHD, KULA TAKDİR EDİLEN RIZKI AZALTIR MI?

Şunu bil ki zühd, rızkı eksiltmez; fakat zühd sabrı artırır, açlık ve fakirliği devam ettirir. Bunlar da zahid için dünyadaki mahrumiyetine, mal biriktirme ve rahata erme sevdasından uzak durmasına karşılık ahirette manevi bir rızık olur. İşte zühd bu rızkın vesilesi ve sebebi olmuş olur.

Zahidi dünyadan uzak tutan, zenginlikten ve genişlikten alıkoyan her şey, onun güzel bir şekilde Allahu Teala'dan gelecek şeyi tercih etmesi ve nazarını ona bağlaması sebebiyle kendisi için ahirette manevi bir rızık ve yüksek derecelere çıkma sebebi olur.

Bu konuda şu olay nakledilmiştir Bir bakkal bir alime gelerek: "Ben, benden başka bakkal olmayan bir mahallede satış yapıyorum. Aynı semt-

1060 Kasas 28/83.

1061 Bkz: Ebu Davud, Edeb, 156. Hadisin sonu: "gerekli olanın dışında" şeklindedir.

1062 Bu kişinin Halid b. Velid olduğu rivayet edilmiştir. Bkz: Tabarani, el-Kebir, No: 3842; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, X, 169.

1063 Aynı konuda bkz: Tabarani, el-Kebir, No: 3842; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, X, 169; Suyuti, es-Sağîr. No: 948; Elbani, Daife, No: 1185

te bir bakkal daha açıldı. Acaba bu, benim rızkımı eksiltir mi? diye sordu; alim: "Hayır, ama satışını azaltabilir," dedi.

Belki ahiret işlerinde gayretsiz ve boş işlerle meşgul olan birisi, etrafındaki sevenlerine, dünya malı konusundaki geniş tutumuna ve hevasına uyma konusundaki rahatlığına bir delil olarak, şöyle diyebilir:

"Dünyada zühd, benim rızkımdan hiç bir şeyi eksiltmez. Bu nedenle de, zenginlik, rahatlık, zevklere dalma, mal biriktirme ve nimetlerden bolca yararlanma durumunda bile insan zühd makamında olabilir. Çünkü benim yediğim, sadece benim için takdir edilen rızıktır ve ben kendi kısmetimi yemekteyim. Bu durumda bile benim için zühd makamı, tevekkül ve rıza halleri söz konusu olabilir."

Bu tarz düşünen biri şöyle de diyebilir: "Gerçek zühd, servet ve dünya süslerinin içindeyken olur." O, bu tür konuşmalarla zühdü bilmeyenlere zenginliği süslemektedir. Öyle gözüküyor ki bu kimse, dini kullanarak dünya malı yemekte, yahut sözü allayıp pullayıp bilmeyenlere ilim diye yutturmaktadır. Bu kimsenin durumu, haricilere benzemektedir. Nitekim, Hz. Ali'nin (k.v) "Allah'tan başka hakem yoktur!" diyen Hariciler hakkında: "Onlar, hak olan bir sözle, batıl olan bir manayı kasdettiler," demiştir

Hz. Ali (r.a) gerçekten doğruyu söyledi. Çünkü Hariciler, üstteki sözleriyle imamların hüküm ve hakemliklerini ortadan kaldırarak âdil imama itaati terk etmek istemişlerdir. 'Ben yalnızca kendi rızkımı yiyor ve eşyadan da kendi kısmetimi alıyorum' diyen kimse de, asıl itibarıyla hevasına bahane aramakta ve cahillerin kendisini kınamaları endişesiyle onların yanında bir özür bulmaya çalışmaktadır.

Bir aldanış içinde olan kişi, bu hastalığını bilemez. Bu gibi iddialarda bulunan kimse, gerçi dünyadan kendisine takdir edilen rızkını yemekte ve Allahu Teala'nın verdiği kısmetini almaktadır, fakat o bunu, dinini noksanlaştırarak ve haktan uzaklaşarak, dünyaya aşırı düşkünlük ve hırs sıfatıyla yapmaktadır. Çünkü hırsız ve gasp edici de kendi rızıklarını yemekte ve kendi kısmetlerini almaktadırlar. Ama bu yaptıkları ilahi gazaba sebep olmaktadır. Çünkü onlar bu yaptıklarını kötü olanı tercih ederek yapmaktadırlar. Zira Allahu Teala, zalimlere rızkın haramını verirken, takva sahiplerine de onun helalini nasip etmektedir. Bu iki zümre arasındaki fark;

Kerim olan Yüce Allah tarafından düşmanları için kötü kaza ve bedbahtlık takdir edilmesi, dostları içinse güzel başarı ve saadet tercih edilmesidir.

Bu tür iddiada bulunan kimse, zühd sayesinde elde edilecek manevi rızkından kendini mahrum etmiş, fakirlik sevgisiyle elde edilecek büyük kısmetini kaçırmıştır. Böylelikle ahiretteki en faziletli nasibini de eksiltmiştir. Çünkü dünya, ahiretin zıddıdır. Kulun dünyayı ele geçirmek için sarfettiği çabaları, kendisi için, zahidlerin yollarında elde edilecek manevi derecelerde eksilme sebebi yapılmıştır.

Aslında bu kul, dünya malı ile ve kendisine verilen genişlikle imtihan edilmiştir. Bununla, samimiyet ve yalancılık derecesi ortaya konmak istenmiştir. Kul bu fitneye düşmüş ve imtihan edildiğini fark edememiştir.

Kulun bu müşahedesi -eğer müşahedesinde samimi ise, ulaştığı hâlde yalancı olmamış olur- onun için günahtan korunmuş ariflerin ilimlerine karşı bir perde olur ve o, bu ilmiyle derece derece azaba yaklaşır. Çünkü bu ilim, dünya ilimlerinden olup dünyanın yok olmasıyla silinip gidecek ve ahirette hiçbir meyvesi/karşılığı olmayacaktır. O, bu ilimle tuzağa düşmüştür; onunla oyalanıp gerçek korku ehlinin ilimlerinden ve helal malı titizlikle inceleyen, dünya malına rağbeti terk ettiğini ameli ile gösteren ve gerçek zühd hâlini elde eden takva sahiplerinin müşahedesinden mahrum kalmıştır.

Eğer bu kimse, müşahedesinde samimi değilse, ulaştım diye iddia ettiği hâlle nefisine zulmetmiş olur. Bu hâliyle o, şeytanların dostudur ve sapık yola sevk edenlerin öncüsüdür. Allahu Teala oyun ve eğlencede olanlar için bir fitne hazırlamış ve onu da bu fitneye doğru sürüklemiştir. Bu hâlde olan bir kimse, asla takva yolunda imam olamaz. Olsa olsa gaflete düşmüş dünya ehli bir insan sıfatıyla hidayetten mahrum sapıtmış kimselere öncü olabilir. Çünkü o, dünyaya rağbet etmiş, önceki salihlerin yolundan yüz çevirmiş, mala tamah etmiş ve yakini elde edememiştir. O, yakin ehlinin ilimlerinden ve müşahede sahiplerinin ulaştığı hakikatlerden yüz çevirdiği bu ilmiyle tuzağa düşmüş, aldanmış ve onunla oyalanıp durmuştur. O bunun farkında değildir. Nimetlerle azaba yaklaştığını bilmemektedir. Hem nasıl bilsin ki. Allahu Teala onun hâlini şöyle anlatmaktadır:

"Biz onları, bilmeyecekleri bir yönden derece derece (azaba) yaklaştıracağız."[1064]

"Onlar bir tuzak kurdular. Biz de onların fark etmedikleri yönden bir tuzak kurduk."[1065]

Allahu Teala'nın tuzak kurduğu kimsenin bunu fark etmesi ya da azaba derece derece çekilenin bunu bilmesi, ne kadar uzak bir ihtimaldir! Çünkü tuzak kuran, tuzak kurucuların en titizi, azaba çeken de hüküm sahiplerinin en hikmetli olanıdır.

Ariflerden birisi demiştir ki: "Kim nefsinin içine düştüğü afetlerini gizlerse, ulaşmadığı dereceleri elde etme iddiasıyla cezalandırılır."

Bizde olmayan bir ilmi var gibi göstermekle aldanmaktan Allahu Teala'ya sığınırız. Allahu Teala'dan, Rasûlü'ne ve ailesine salat etmesini ve bizi ilmin hakikatini müşahede etmeye muvaffak kılmasını niyaz ederiz.

DÜNYA İLE AHİRETİN MİSALİ

Bu konuda yukarıda söylediklerimize benzer birçok hadis ve haber mevcuttur. Bu haberlerde dünya ile ahiretin hâli şöyle ifade edilmiştir

Dünya ile ahiret iki kuma gibidir; birisinin razı olması, diğerini öfkelendirmeye bağlıdır.

Dünya ile ahiret, doğu ile batı gibidir. Birisine yönelen, diğerine sırt çevirmiş ve uzaklaşmış olur.

Dünya ile ahiret, terazinin iki kefesine benzer. Birinin ağır basması, diğerinin noksanlaşması demektir.

Ömer (r.a) şöyle demiştir: "Allah'a yemin olsun ki dünya ve ahiret, elinizdeki iki bardak gibidir. Birisini doldurmanız, ancak diğerini boşaltmanızla mümkün olur."

Yani, eğer gönlünüz, dünya düşüncesiyle dolarsa; ahiret düşüncesinden boşalır/uzak kalır. Ahiret düşüncesiyle dolarsa; dünya düşüncesinden boş kalır. Eğer gönlünüzün üçte biri, ahiret düşüncesiyle dolu olursa; kalan

---

1064 A'raf 7/182.

1065 Neml 27/50.

üçte ikisi dünya ile meşgul olur. Eğer gönlünüzün üçte ikisi ahiret düşüncesiyle dolu olursa, o zaman da kalan üçte biri dünya ile meşgul olur.

Bu, güzel bir benzetmedir. Ancak kalbin bu hâlini anlamada bir zorluk ve incelik vardır.

Seleften bir zat şöyle demiştir: "Dünya nimetlerinden bol bol yararlandığı halde, ondan gönlünü çektiğini ve zahid olduğunu söyleyen kimse, balık yedikten sonra yağlı ellerini (onu temizleyecek su ve sabunla değil de, yağı daha fazla ele yayacak) bir koku ile yıkayan kimseye benzer" (Dünyaya dalan kimse ondan gönlünü temizlemiş olamaz).

Başka bir zat ise şöyle demiştir: "Dünyayı talep ettiği hâlde zühd sahibi olmak isteyen kimse, hasır otuyla ateş söndürene benzer." (Kuru ot ateşi söndürmez, ancak alevi yükseltir.)

Şam halkının zahidlerinden bir zat, insanlara zühdü anlatırdı. Reca b. Hayye de Şam'ın en tanınmış fıkıh alimlerinden biriydi. Bir gün bu zahid camiye gelmedi. Caminin müezzini onun yerine konuşmaya başlayınca, Reca b Hayve sesin sahibini yadırgadı ve: "Bu da kim?" diye sordu. Konuşan kişi de: "Ben falanım!" diyerek kendisini tanıttı. Bunun üzerine Reca şöyle dedi: "Sus, Allah sana afiyet versin; bizler zühdü, ancak ehlinden dinlemek isteriz."

Bu olayın değişik bir naklinde ise: "Biz vaazı, ancak zühd ehlinden dinlemek isteriz," dediği bildirilmiştir.

İsa (a.s) rivayete göre şöyle buyurmuştur: "Dünya ehlinin mallarına bakmayın. Çünkü onların mallarının pırıltısı, sizin imanınızın nurunu söndürür."

Alimlerden bir zat şöyle demiştir: "Dünya malıyla çokça uğraşmak, kalpten imanın tadını çeker alır."

Bir hadiste, Allah Rasûlü'nün (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: ***"Her ümmetin taptığı bir buzağısı vardır. Bu ümmetin buzağısı ise altın ve gümüştür."***[1066] Buzağının aslı, altın ve süstür.

[1066] Deylemi, Firdevsü'l-Ahbar, No: 5057; Zebidi, İthaf, XI, 568.

Şu ayette buna işaret vardır: *"Bir süs veya eşya yapmak için ateşte erittikleri şeylerden de bunun gibi bir posa çıkar."*[1067]

Bu ayet-i kerimeyi dinleyen kişi, şu hadisi de rahatlıkla anlayacaktır: Allah Rasûlü (s.a.v) buyurmuştur ki:

"Muhakkak doğan her yeni günde dört melek bütün aleme seslenir. Onların ikisi batıda, ikisi de doğudadır. Doğudaki iki melekten biri şöyle seslenir: Ey hayır peşinde olan kimse, gel, hayra koş. Ey kötülüğün peşinde koşan kimse, kötülükten elini çek.[1068]

Diğer melek de şöyle nida eder: "Allahım, malını infak edene verdiğinin yerine daha hayırlı mal ver; malını elinde tutan cimrinin malını telef et.[1069] *Batıda olan meleklerden biri şöyle seslenir: "İnsanlar ölüm için doğdular; harap olması için bina yaptılar. Diğeri de şöyle seslenir: Ey insanlar! Hesabınızın uzamasını istiyorsanız dünya nimetlerinden bolca yiyin, zevk alın."*[1070]

Alimlerden bir zat şöyle demiştir: "Allahu Teala, kendisine itaat edenleri Zatıyla ünsiyet ve muhabbet ettirmek için dünyayı soğukluk sıfatıyla damgalayıp onlara sevimsiz göstermiştir."

Ebu Bekir-i Sıddık'ın (r.a) şöyle dua ettiği rivayet edilmiştir;

"Allahım, ömrümün kalan yarısında senden nefsim için zillet ve tavazu isterim. Bana yetecek rızkın fazlasından gönlümü çekmeni (zühd) dilerim."

Ariflerden bir zat şöyle demiştir: "Her şey hazinelere konulup bir kenara atılmış haldedir; ancak marifetle birlikte sahip olunan fakirlik böyle değildir. Fakirlik özel yerlerde muhafaza altına alınıp mühürlenmiştir. Allahu Teala onu ancak şehidlerin sıfat ve tabiatındaki kimselere verir."

1067 Ra'd 13/17

1068 Nesai, Sıyam, 5; İbnu Mace, Sıyam, 2; Ahmed, Müsned, IV, 312.

1069 Buhari, Zekat, 27; Müslim, Zekat, 57; Ahmed, Müsned, II, 306.

1070 Benzer rivayetler için bkz: Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, X, 255.

FAKİRLİK Mİ ZENGİNLİK Mİ ÜSTÜNDÜR?

Dünya alimlerinden bazıları, zenginliğin fakirlikten üstün olduğuna Allah Rasûlü'nün (s.a.v) şu hadisini delil getirirler: *"Bu hâl, Allah'ın lütfudur; onu dilediğine verir."*[1071]

Halbuki akıl sahiplerine göre, hadisin manası iyice düşünülürse, burada kasdedilenin bizatihi fakirler olduğu görülecektir. Çünkü hadisin başında, fakirlere hitaben şöyle buyrulmaktadır:

"Eğer bu zikirleri yaparsanız, sizden öncekilerden hiç biri sizi geçemediği gibi, sonrakilerden hiç biri de size ulaşamaz."

Bu söz, Allah Rasûlünden (s.a.v) sabit olduğu için sahihtir. Çünkü O, fiillerinde olduğu gibi sözlerinde de masumdur. O'nun ilk söylediği ile sonradan söylediği söz birbiri ile çelişmez. Sonradan gelen, önceki mananın içine katılır. Bunun değişmesi düşünülmez. Çünkü burada bir şeyden haber verilmektedir. Ondan vazgeçip aksini söylemek caiz olmaz.

Zenginler, fakirlere emredilen zikirleri yapınca, fakirler Allah Rasûlü'nün (s.a.v) sözünü düşünmeye başladılar; zenginlerin kendilerinden daha faziletli olduğu fikrine vardılar. Sonunda Allah Rasûlüne (s.a.v) başvurarak sözünün ne anlama geldiğini sordular. Allah Rasûlü (s.a.v) de: *"Acele etmeyin, benim size söylediğim, aynen ifade ettiğim gibidir. O Allahu Teala'nın lütfu olup onu dilediğine verir. Sizler Allahu Teala'nın ihsanını vermek istediği kimselersiniz,"* buyurdu.

Bu şekilde bizim yaptığımız izah doğru olmaktadır. Zenginliğin faziletli olduğunu ileri sürenlerin görüşü ise Allah Rasûlü'nün (s.a.v) ilk söylemiş olduğu söz ile geçersiz olmaktadır. O'nun sonraki sözü, ilk söylediğine uygunluk arzetmektedir. Dolayısıyla ilk sözü, sonraki sözüne ters düşmemektedir.

Zeyd b. Eslem kanalıyla Enes'ten (r.a) rivayet edilen ve yukarıdaki hadisi açıklayan bir hadis-i şerifte de bu husus açıklık kazanmaktadır. Hadis şöyledir:

1071 Hadis için bkz: Buhari, Deavat, 18; Salat, 306; Müslim, Mesacid, 142; Ebu Davud, Vitir, 2; Tirmizi, Salat, 185; Nesai, Ameli'l-Yevmi ve'l-Leyle, 57. (Hadis uzundur. Bu söz hadisin bir kısmıdır. Hadisin evvelinde, fakir Sahabiler Allah Rasûlüne gelerek fakirlik hallerinden yakındılar. Kendilerine bazı zikirler tavsiye edildi. Bu zikirleri zenginler de yapmaya başlayınca, fakirler yeniden müracaat ettiler.)

Fakirler, Allah Rasûlü'ne (s.a.v) bir elçi gönderdiler. Elçi huzura çıkınca:

-Ben, fakirlerin sana gönderdikleri elçiyim, dedi. Allah Rasûlü (s.a.v) ona:

-Sevdiğim insanların yanından gelen kimse merhaba, hoş geldin, dedi. Elçi:

-Ey Allah Rasûlü, zenginler cennete giderler; çünkü haccedebilirler, biz ise buna güç yetiremeyiz. Onlar umre yaparlar, biz ise bunu yapamayız. Hastalandıkları zaman da mallarıyla kendileri için sadaka gönderirler, dedi.Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurdu:

-Fakirlere benden şunu ulaştır: Eğer onlar sabrederlerse, onlara üç fazilet verilir ki onlardan hiçbirisi zenginlere verilmez. Bu faziletlerin ilki şudur: Cennette öyle odalar vardır ki, cennet halkı onlara dünya halkının gökteki yıldızlara baktığı gibi uzaktan bakarlar. Bu odalara, ancak fakir peygamber, fakir şehid ve fakir müminler girebilirler. İkinci fazilet şudur: Onlar, cennete zenginlerden yarım gün önce girerler. Bu da beş yüz yıldır. Üçüncüsü şudur: Zengin 'Sübhanallah vel hamdü lillah, vela ilahe illallahu vallahü ekber' dediğinde, eğer fakir de aynı tesbihatta bulunursa, zengin asla fakirin mertebesine ulaşamaz. İsterse bu uğurda on bin dirhem sadaka versin. Bu durum, bütün hayırlar için geçerlidir." Fakirlerin elçisi, Allah Rasûlü'nün (s.a.v) bu müjdeleriyle fakirlerin yanına döndü. Fakirler: "Buna razı olduk, memnun olduk," dediler."[1072]

Bu hadis de bizim yukarıda yaptığımız yorumun doğruluğunu göstermektedir.

Yukarıdaki hadis-i şerif ile aynı meąldeki daha kısa bir hadisi İsmail b. Ayaş, Abdullah b. Dinar kanalıyla İbnu Ömer'den (r.a) rivayet etmektedir. Hadis şöyledir:

Allah Rasûlü (s.a.v) ashabına ***"İnsanların en hayırlısı kimdir?"*** diye sordu. Onlar da: "Malı bol olup, Allah'ın mal ve can üzerindeki haklarını eda edendir," dediler. Allah Rasûlü (s.a.v): ***"O, ne güzel bir kimsedir; ancak o değildir,"*** buyurdu. Bunun üzerine sahabe: "Peki insanların en hayırlısı kimdir? diye sordular. Allah Rasûlü (s.a.v: ***"İmkanlarını zorlayarak***

[1072] Benzer ve biraz kısa bir rivayet için bkz: İbnu Mace, Zühd, 6.

sadaka veren fakir mümindir,"[1073] duyurdu." Görüldüğü gibi sahabe, insanların en hayırlısını tespit ederken kendi akıllarına göre bir cevap vermiş, Allah Rasûlü (s.a.v) ise onlara yakine dayalı ilimle cevap vermiştir.

Zenginin hâlini, fakirin hâlinden üstün gören için de bu geçerlidir. Çünkü o, ilme akıl gözüyle bakmaktadır. Halbuki ahiret ve hakikat, ancak yakin gözüyle müşahede edilebilir. Yukarıdaki hadis nassı, fakirlerin halini üstün tutmaktadır. Buna rağmen zenginin halini üstün görmeye devam eden kimse Allah Rasûlü'nün (s.a.v) sünnetine karşı inatçı kesilmiş olur. Eğer alim ise, en iyi durumda hadisleri yeterince bilmediği düşünülür. Cahil ise, onun bu cehaletteki konumu, kendisi için ilim hakkında hevasıyla konuşmasından daha zararlıdır.

Konuyla ilgili başka bir hadis-i şerifte Allah Rasûlü'nün (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: ***"Bu ümmetin en hayırlıları fakirleri, cennete en çabuk yerleşecek olanları ise zayıflarıdır."***[1074]

Yine O Bilal'e (r.a) şöyle buyurmuştur: ***"Allahu Teala'ya fakir olarak kavuş, O'na zengin olarak kavuşma.*** Bunun üzerine Bilal (r.a: "'Bu nasıl olur?" diye sordu. Allah Rasûlü (s.a.v): ***"Senden bir şey istendiğinde ver; sana bir şey verildiğinde ise onu kenarda saklama"*** buyurdu."[1075] Görüldüğü gibi Allah Rasûlü (s.a.v) sahabenin en güzide şahsiyetlerinden biri olan Bilal'e (r.a) Allahu Teala'nın rızasına en yakın hallerde bulunmayı emrederken fakirliği tavsiye etmektedir.

Haller arasında fakr hâli, iman içinde yakinin konumuna benzemektedir. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.v), İbnu Ömer'e (r.a) şöyle buyurmuştur:

"Allahu Teala için rıza ve yakin ile amel et. Eğer olmazsa, hoşlanmadığın bir şeye karşı sabretmende de çok büyük hayır vardır."[1076] Görüldüğü üzere Allah Rasûlü (s.a.v) faziletinden dolayı sabrı yakin mer-

---

[1073] Sual-cevap şeklinde olmadan, aynı konuda gelen bir hadis için bkz: Deylemi, Firdevsü'l-Ahbar, No: 2716; Suyuti, es-Sağır, No: 4043; Elbani, Daife, No: 3568

[1074] Zebidi, İthafu's-Sade, XI, 538. Fakirlerin faziletini ve ilk olarak cennete gireceklerini bildiren hadisleri toplu olarak görmek için bkz: Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, X, 258-267.

[1075] Bkz: Hâkim, Müstedrek, IV, 316; Tabarani, el-Kebir, No: 1021; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, III, 125.

[1076] Aynı konuda biraz farklı lafızlarla hadis için bkz: Ahmed, Müsned, I, 307; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 1074; İbnu Receb, Camiu'l-Ulum, II, 578 (Kahire, 1998)

tebesine yükseltmiştir. O, Bilal-i Habeşi'yi de (ra) fakirliğinden dolayı yüceltmiştir. Çünkü fakirlik haller arasında itibarlı bir mertebeye sahiptir.

Allah Rasûlü (s.a.v), Bilal (r.a) hakkında ancak kendi için razı olduğu halden razı olmuştur. Böylelikle fakirlik, yakin sahibinin belirgin hali olmuştur. Zira ahireti açığa çıkarıp gösteren odur. Zenginlikte şükür ise, müminin halidir. Çünkü o, dünyayı da bulmaktadır. Buna göre de, fakir zahidin zengin şükür sahibine üstünlüğü, ahireti müşahede eden yakin sahibinin cehd sahibi yakin ehline üstünlüğü mesabesinde olmaktadır.

Ata'nın Ebu Said el-Hudri'den (r.a) rivayet ettiği bir hadis-i şerifte Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Allahım beni fakir olarak vefat ettir. Beni zengin olarak vefat ettirme."[1077]

Zaten bunu kendi için temenni etmeseydi, Bilal-i Habeşi'ye de emretmez ve ona: "Allahu Teala'ya fakir olarak kavuş" diye emir buyurmazdı. İbnu Ömer'i de (r.a) makamların en gizlisine davet ederek, "Allahu Teala için yakin üzere rıza ile amel et" diye emretmezdi.

Meşhur bir hadiste de Allah Rasûlü'nün (s.a.v) kendisi için dua ederken Allahu Teala'dan kendisini fakir olarak yaşatmasını, fakir olarak canını almasını ve fakirler zümresinde haşretmesini niyaz ettiği rivayet edilmiştir.[1078] Bütün bu hadis ve haberler fakirliğin üstünlüğünü ve fakirlerin şerefini ortaya koymaktadır. Bütün bunları şu hadisle birlikte düşündüğümüzde durum daha net anlaşılacaktır:

"Ümmetimin fakirleri cennete zenginlerinden yarım gün önce girerler ki bu süre (dünya yılı ile) beş yüz yıl eder"[1079]

Hz. İsa'nın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Ben yoksulluğu çok severim, zenginin malına buğzederim. Çünkü malda birçok illet mevcuttur. Bunun üzerine yanındakiler: "Ey Ruhullah! Eğer o malı helalinden kazanıyorsa?" diye sordular. O da: "Onu kazanma çabası, kendisini Allahu Teala'nın zikrinden alıkor," buyurdu."

1077 Tirmizi, Zühd, 37; İbnu Mace, Zühd, 7; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 1453; 10506.

1078 İbnu Mace, Zühd, 7; Hakim, Müstedrek, IV, 332; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 10506.

1079 Tirmizi, Zühd, 38; İbnu Hıbban, Sahih, No: 676; İbnu Mace, Zühd, 6; Ahmed, Müsned, II, 296, 451; Ebu Nuaym, Hilye, VII, 91.

Vehb b. Münebbih, İbnu Abbas'a (r.a) şunu söyledi: "Biz Tevrat'ta salah sahibi fakirin zengin salihden daha hayırlı olduğunu görüyoruz." O da şöyle karşılık verdi: 'Görmez misin ki Allahu Teala'ya en sevimli gelen kul, fakir ve salih olandır.

Bir yerde de şöyle denilmiştir: "İsa (a.s) için isimlerin en sevimli olanı, kendisinin 'Ey yoksul!' diye çağrılmasıydı."

Başka bir yerde de, onun şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kul, zengin olmak için günah işler. Fakir olmak için günah işlemez."

Hikmet ehlinden bir zat ise, bu anlamda şu manzumeyi söylemiştir:

Ey zenginliğine güvenerek umarak fakirliği kınayan kişi
Zenginliğin aybı daha büyüktür eğer anlasan,
Zenginliğe kavuşmak için işlerken günah
Fakir olmak için işlemezsin hiçbir günah.

Ata', Ebu Said el Hudri'nin (r.a) şöyle dediğini nakletmiştir: "Ey insanlar, darlık ve yokluk sizi helal dışında rızık aramaya sevketmesin. Çünkü ben Allah Rasûlü'nün (s.a.v) şöyle buyurduğunu duydum: ***"Allahım, beni fakir olarak vefat ettir. Beni zengini olarak vefat ettirme ve beni fakirler arasında haşret."***[1080]

Lokman (a.s) oğluna öğütte bulunurken şöyle demiştir: "Ey oğul, dinin düzgünlüğüne en çok yardım eden ahlak esaslarından biri de dünyaya karşı zühddür. Çünkü dünyada zühd sahibi olan, Allahu Teala'nın katındakine rağbet eder. Allah'ın katındakine rağbet eden kimse ise, yalnız O'nun için amelde bulunur. Allahu Teala ise ancak kendisi için amelde bulunana ecir verir."

Havariler, Hz. İsa'ya (as) hitaben şöyle demişlerdir:

'Ey Ruhullah! Biz senin namaz kıldığın gibi namaz kılıyor, senin oruç tuttuğun gibi oruç tutuyor, bize emrettiğin gibi Allah'ı zikrediyoruz; ama senin yaptığın gibi suyun üstünde yürüyemiyoruz. Bunun üzerine İsa (a.s) onlara "Söyleyin bana, dünya sevginiz nasıl?" diye sordu; onlar da: "Biz dünyayı severiz," dediler. O da: 'Dünya sevgisi, dini ifsad eder. Benim için dünya, taş ve çamurdan mesabesindedir,"dedi. Başka bir rivayette şöyle anlatılmıştır:

[1080] Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 1453; 10506.

"İsa (a.s) bir taş aldı ve: "Sizin için hangisi sevimli; bu taş mı, yoksa altın ve gümüş mü?" diye sordu; onlar: "Altın bizim için daha sevimlidir," dediler. Hz. İsa (a.s): "Onların ikisi benim nazarımda eşittir," dedi."

Denir ki: "Her kim gerçek zühde ulaşır; gözünde altın ile taş aynı değerde olursa, suda yürür." Bu söz avam arasında o kadar yaygınlaşmıştır ki, şair bunu şöyle dile getirmiştir:

Eğer dünyaya zühdün, vuslattaki zühdün kadar olursa,
Hiç kuşkusuz suyun üzerinde de yürürsün.

İsa (a.s) hakkında şu olay nakledilmiştir: "İsa (a.s), bir seyahatinde abasına bürünmüş yatan bir adam gördü. Onu uyandırdı ve şöyle dedi: "Ey uyuyan, kalk ve Allahu Teala'yı zikret." Adam kalktı ve: "Benden ne istiyorsun? Ben dünyayı ehline bıraktım," dedi. Bunu duyan İsa (a.s), adama: "Öyleyse uyu ey dostum!" dedi.

Başka bir rivayette ise Musa (a.s) hakkında şu olay nakledilmiştir: "Hz. Musa (a.s) toprağın üstünde uyuyan bir adama rastlamıştı. Kafasının altında bir kerpiç vardı, yüzü ve sakalları toprağa gömülmüştü. Kendisi bir abaya sarılmıştı. Musa (a:s): "Ey Rabbim, bu kulun dünyada her şeyini zayi etmiş," dedi. Bunun üzerine Allahu Teala kendisine vahyederek şöyle buyurdu: "Ey Musa, bilmez misin ki ben, kuluma zatımla nazar edip bütün sevgimle yöneldiğimde, onu dünyadan tamamıyla uzaklaştırırım?"

Allahu Teala, peygamberi İsmail'e (as) şöyle vahyetmişti: "Beni, kalbi kırıkların arasında ara." O: "Ey Rabbim, onlar kimlerdir?" diye sordu. Allahu Teala: "Özü sözü sadık fakirlerdir," buyurdu."

Bu haber, sanki: "Seni nerede bulabilirim?' diye Rabbine soran Musa'ya (a.s), Allahu Teala'nın vahyettiği: "Beni kalbi kırıkların yanında ara" sözünün tefsiri gibidir.

Sonraki alimlerden Ahmed b. Ata', içine düştüğü bir şüpheden dolayı zenginlik hâlini fakirliğe üstün tutardı. Şeyhlerden birisi, ona, zenginlikle fakirlikten hangisinin daha faziletli olduğunu sorduğu zaman: "Zenginlik daha faziletlidir; çünkü o, Hak Teala'nın sıfatıdır," cevabını verdi. Bunun üzerine şeyh kendisine: "Allahu Teala, bizim gibi eşya ve maddi sebeplerle mi zengindir?" Diye sordu. Bunun üzerine İbnu Ata sustu; tek bir kelime dahi söylemedi. Gerçekten şeyhin sözü doğrudur. Çünkü Allahu Teala,

ilahlık sıfatı ile zengindir. Fakir de bu anlamda üstünlüğe daha layıktır. Çünkü o, eşya ile değil iman sıfatıyla zengindir ve başka bir şeye ihtiyacı yoktur. Bu durumda onun daha üstün ve faziletli olması gerekir. Zengin ise, zenginlik sebebi olan şeyleri toplamasına rağmen, kalben dağınıktır. Dolayısıyla da içinde bulunduğu kuşku ve tereddüt hâlinden ötürü fakirden daha alttadır.

el-Havvas, Ahmed b. Ata'nın bu görüşüne muhalefet ederek doğruya ulaşmıştır. O, marifet bakımından İbnu Ata'nın üstünde bir zat idi. Şerefü'l-Fakr isimli eserinde şöyle demektedir:

"Fakirlik, Hak Teala'nın fakirler için kullandığı özel bir sıfattır."

O bu sözüyle bizimle aynı düşünceyi paylaşmaktadır. Buna göre Allahu Teala, bütün sebeplerden uzak ve beridir. Ahmed b. Ata'nın düştüğü bir diğer yanılgı da şudur: Eğer zenginlik, Hak Teala'nın sıfatı olduğu için zenginin fakirden üstün tutulması gerekseydi, cebbar ve mütekebbir olanların, övgü, izzet ve hamdedilmeyi sevenlerin diğerlerine göre üstün tutulması gerekirdi. Çünkü bütün bu sıfatlar da Allahu Teala'nın sıfatlarıdır. Ama bütün kıble ehli, bu sıfatlara sahip olan insanların kınanması yönünde ittifak etmişlerdir.

Zenginlik sıfatına Allahu Teala'nın zenginlik sıfatıyla aynı anlamda sahip olan biri, söz konusu ilahi sıfatın izzet ve kibriya ile birlikte bulunmasından dolayı zemmedilme konumunda olacaktır. Doğru olan, Hak Teala'nın sıfatlarının yalnız O'na ait görmek ve bu noktada hiçbir beşerin ortaklık ve rekabetine izin vermemektir. İşte bütün bu hakikatler çerçevesinde Ahmed b. Ata'nın sözleri boşa çıkmaktadır. Çünkü Allah Rasûlü (s.a.v) sahih bir kudsi hadiste Allahu Teala'nın şöyle buyurduğunu nakletmiştir: ***"İzzet Benim izarım, kibriya/ululuk ise ridamdır. Her kim bunlarda bana rekabet ederse onu cehennemde mahvederim."***[1081]

Havas ve avamdan hiç kimsenin marifet ve ilmindeki yerinde tereddüt etmediği dostlarımızdan biri olan Ebu Muhammed Sehl b. Abdullah da (rah), Ahmed b. Ata'nın fikrine karşı çıkmış ve şöyle demiştir:

[1081] Buhari, Edebü'l-Müfred, No: 552; Müslim, Birr, 136; Ahmed, Müsned, II, 376, 427; Hakim, Müstedrek, I, 61; Elbani, Sahiha, No: 541.

"Her kim, zenginlik, beka ve izzet isterse, Allahu Teala'nın sıfatlarında rekabete girişmiş olur. Bu sıfatlar, rububiyet sıfatları olduğu için, böyle birinin helakinden endişe edilir."

Bu bilgiler sabit olduğun göre, fakirlik zenginlikten daha faziletli olmaktadır. Çünkü fakirlik, kulluk sıfatlarındandır. Fakirlik sıfatını taşıyan kimse, kulluğun hakikatine ermiş olur. Zira kulluğun sıfatları, aynı zamanda imana dayalı mümin ahlakının temelidir. Allahu Teala müminlerde bu gibi sıfatları görmek istemiştir. Zillet, korku, tevazu ve fakirlik bu sıfatlardan bazılarıdır. Rububiyet sıfatları ise, Allah düşmanı zorba, cebbar ve mütekebbirlerin kalplerinin müptela kılındığı sıfatlardır. Bunlara örnek olarak izzet, kibir ve beka sıfatlarını zikredebiliriz. Zenginlik de bu gruba giren bir sıfattır.

Hasan el-Basri (rah) şöyle demiştir: "Allahu Teala'nın, dünyada uzun süre kalmayı ancak en çok buğzettiği mahluk olan İblis'e verdiğini gördüm."

Alimler de bu konuda şöyle demişlerdir:

"Dünyada uzun süre kalmayı arzu etmeyin. Çünkü yaratıklar içinde bu dünyada en süre kalanlar, halkın en kötüleri olan şeytanlardır."

Zenginlik, ancak uzun süre yaşama arzusuyla istenen bir hâldir.

Rivayete göre Cüneyd (rah) bu meselede Ahmed b. Ata'ya lanet etmiş ve bedduada bulunmuştur. Cüneyd (rah) onun bu fikrini şiddetle reddederek şöyle derdi: "Sabreden fakir, şükreden zenginden daha üstündür. Her ikisi de içinde bulunduğu sıfatın hakkını yerine getirmiş olsa bile, bu böyledir. Çünkü zengin nefsini doyurmakta ve zenginlik sıfatının nimetlerinden yararlanmaktadır. Sabreden fakir ise, acılar ve sıkıntılar içindedir. Bu da onun zenginden üstün kılınmasını sağlamaktadır." Hakikat, Cüneyd'in (rah) ifade ettiği gibidir.

Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel (rah) de şöyle derdi: "Hiçbir şey fakirliğe denk değildir." Ahmed b. Hanbel fakirin hâlini üstün tutar, sabreden fakirin şanını yüceltirdi. Mervezi şunu nakleder:

"İmam Ahmed b. Hanbel'e fakirlerden biri bahsedildi. Onu yüceltmeye ve durumunu merakla sormaya başladı. Ben: "Onun ilme ihtiyacı vardır," dedim; imam bana döndü ve: "Yazık sana, sus. Onun fakirliğe karşı sabrı

ve sıkıntıları göğüsleyişi, ilmin bir çok bölümünden daha hayırlıdır," dedi; ardından da şunu ekledi: "Onlar, bizden çok daha hayırlı kimselerdir."

Derim ki, her kim zenginlik hâlini yoksulluk hâlinden üstün tutarsa, o yoksulluğun acısını ve lezzetini tatmamış demektir. O, fakirliğin zorluğuna aldanarak lezzetini kaybetmiştir. Eğer o, fakirliğin sıkıntı ve eleminin acısını tatsaydı, onu daha üstün tutardı. Yine fakirliğin zühd ve rızadan kaynaklanan lezzetini tatmış oysaydı, ona hiçbir şeyi üstün tutmazdı.

Rivayete göre İblis şöyle demiştir: "Zengin, üç özellikten biri sebebiyle benden kurtulamaz. Ben ona mal sevgisi aşılarım; o, haksız yere mal kazanır veya onu haksız yolda harcar ya da onu hakkı olandan meneder."

Eğer şeytan fakirliğin en faziletli hâl olduğunu bilmeseydi, ona giden yolun üstüne oturup geleni engellemezdi. Ayette belirtildiği gibi, şeytan şöyle demiştir

"Onları saptırmak için kesinlikle senin dosdoğru yolunun üzerinde oturacağım."[1082] Doğru yolun fakirlik olduğu söylenmiştir. Diğer bir ayette de bunu açıklar mahiyette şöyle buyrulmuştur: ***"Şeytan sizi fakirlikle korkutur."***[1083] Yani sizi fakir kalırsınız diye korkutur.

Sıdk sahibi fakir kendisini ahirete götüren dosdoğru yola girdiğinde, Allahu Teala'nın verdiği kuvvetle şeytanın korkutmasını bir kenara atar.

Denilmiştir ki: Zenginlikleriyle övünen zenginler, bunu şeytanın korkutmasıyla yapmaktadırlar. Fakir çocukları zenginlerin yanına gelince, zenginleri çok kötü bir hâl kaplar; onlar fakirleri görünce daralır ve fakir düşmekten korkarlar. Şu ayet buna işaret etmektedir: ***"İşte bu şeytan, ancak kendi dostlarını korkutur. Siz onlardan korkmayın, eğer müminlerseniz, benden korkun."***[1084] Şeytanın dostları, onun korkutmasını ciddiye alıp istediğini kabul etmişler; Yüce Rahman'ın davet ve teşvik ettiği hâllere ise kulak asmamışlardır. Sonuç itibarıyla onlar, haklarında şöyle buyrulan kimseler gibi olmuşlardır:

"İnsanlardan kimi de, Allah'a dinin kıyısından kenarından tutarak eğreti bir şekilde ibadet eder. Eğer kendine bir hayır dokunursa, bununla

---

[1082] A'raf 7/16.

[1083] Bakara 2/267.

[1084] Âl-i İmran 3/173-175.

huzur bulur. Eğer kendisine bir fitne isabet edecek olursa derhal dinden dönüverir. Bu kimse dünyasını da ahiretini de kaybetmiştir."[1085]

Eğer zahidlerin faziletini göstermek için, onların insanların yanaşmadığı orta yolu tutmalarından, Allahu Teala'ya tevekkül etmelerinden ve ehl-i dünyanın korktuğu konularda Allah'tan razı olmalarından başka bir sıfatları olmasaydı bile, bunlar zahidlerin faziletini ispat etmeye yeterdi.

DÜNYA NEDİR, DÜNYADAN GÖNLÜ ÇEKMEK NASIL OLUR?

Dünya denen şey, her kulun heva ve hevesine uyarak elde ettiği şeylerden ve kalbini saran şehvetlerden ibarettir. Kim kötülenen haram şeylerden gönlünü ve elini çekerse, bu yaptığı farz olan zühttür. Kim kendisine mübah kılınan ihtiyaç fazlası şeylerden gönlünü ve elini çekerse; bu yaptığı fazilet olan zühttür. Bu zühdün sonucunda kul, vücudun dünyaya açılan kapıları ve ona giden yolları durumunda olan âzalarının zevklerini keser

Dünyanın haram olan nimetlerinden gönlü ve eli çekmek genelde bütün müslümanlara ait bir zühttür. Bu zühd ile onların müslümanlıkları güzel olur.

Dünyanın şüpheli şeylerinden gönlü ve eli çekmek, vera' ehlinin zühdüdür. Bu zühd ile onların imanları kemale erer. Dünyanın ihtiyaç dışındaki helal nimetlerinden gönlü çekmek, zahidlerin zühdüdür. Bu zühd ile onların yakini safileşir.

Amr b. Meymun, Zübeyr b. el-Avvam'dan (r.a) naklettiğine göre Allah Rasûlü (s.a.v) Zübeyr'e şu tavsiyede bulunmuştu.

"Ey Zübeyr, şehvetler ve şüpheli şeylerle yüz yüze geldiğinde, nefsinle mücadele et ve Allahu Teala'nın haram kıldığı şeylerden samimi olarak uzak dur ki, hesaba çekilmeden cennete giresin."[1086]

Sehl (rah), zühdün faziletleri ve en yüksek makamları hakkında şöyle derdi: "Kul şu üç konuda zühdü elde etmedikçe zühd hâli tamam olmaz: 1-Allahu Teala'ya yakınlaşmak gayesiyle iyilik yolunda harcamak istediği

---

1085 Hac 22/11.

1086 İbnu Asakir, Tarihu Dımeşk, cilt: 54; shf: 466; Hakim Tirmizi, Nevadiru'l-Usul, II, 77 (116. Usul) Beyrut, 1992)

parada. 2-İbadet yaparken bedenini örttüğü giysisinde. 3-İbadete gücünün yetmesi için alacağı gıdada."

Sehl (rah) bu sözü, zühdü makamların en yücesi olarak gördüğü için söylemiştir. Zira o şöyle derdi: "Bütün alim ve abidlerin sevabı zahidlere verilir, sonra da müminlere amellerinin sevapları taksim edilir."

Onun konuyla ilgili bir diğer sözü de şöyledir: "Hiç kimse kıyamette, vera sahibi bir alimden ve zühd ehli kimseden daha faziletli olamaz." Yine o, şöyle demiştir:

"Zühd ancak korku ile elde edilir. Çünkü Allahu Teala'dan korkan kişi dünyayı terkeder." Sehl, zühdü korku makamlarından biri yapmış, zahidleri korku ehlinden daha üste çıkarmıştır.

Mesruk, İbnu Mesud'un (r.a) şu sözünü nakletmiştir: "Kalbinden dünya sevgisini çıkaran zahid bir kimsenin kıldığı iki rekat namaz, Allahu Teala'ya, kıyamete kadar ibadet eden dünya ehlinin ibadetinden daha sevimlidir. Böyle bir namaz zahid için diğer kimsenin onca ibadetinden daha hayırlıdır."

Ariflerden bir topluluğa göre zühd için bir sınır ve nihayet yoktur. Çünkü gerçek zühd ancak, dünyaya açılan kapıları ve hevanın gizli yönlerini bilmekle meydana gelir ki, bu da çok geniş bir ilim gerektirir.

Bir kısım arif, zühdün son sınırının olduğunu şöyle belirtmişlerdir. "Zühdün son sınırı, içinde nefse ait bir zevk ve rahatlığın bulunduğu her şeyden gönlü ve eli çekmektir."

Bu zühde Hz. İsa'dan (as) rivayet edilen şu olay bir örnektir: "Hz İsa (a.s), başının altına bir taş koyarak yatmıştı. Başı yerden yukarı kalktığı için sanki rahatlamıştı. O durumda iken İblis, karşısına çıktı ve: Ey Meryem oğlu, sen dünyaya karşı tamamen zühd sahibi olduğunu iddia etmiyor muydun?" diye sordu; Hz. İsa: "Evet," dedi. Bunun üzerine İblis: "Peki ya bu başının altına koyduğun şey ne oluyor?" deyince İsa (a.s) taşı fırlatıp attı ve şöyle dedi: "Bu da terk ettiğim diğer dünya gibi al senin olsun!"

Zekeriyya Peygamberin (a.s) oğlu Yahya peygamber (a.s) hakkında şu hâdise nakledilmiştir:

"Bir defasında Yahya (a.s) kaba bir yün elbise giymişti; elbise derisini yaraladı. Bunun üzerine annesi, onu çıkararak yünden bir cübbe giymesini istedi, o da annesinin dediğini yaptı. Allahu Teala, kendisine :"Ey Yahya, sen bana dünyayı mı tercih ettin?" diye vahyetti. Bunun üzerine Yahya (a.s) cübbesini çıkartarak keçeden gömleğini tekrar giydi."

Hasan el-Basri (rah) şöyle derdi: "Ümmetin en hayırlılarından yetmiş zatın hayatına yetiştim. Onların, üzerinde giydiği elbiseden başka bir giysileri yoktu. Yatarken altlarına hiçbir örtü sermezlerdi. Onlardan biri uyumaya niyetlendiği zaman, toprağa uzanır ve giysisini üstüne örterdi."

Bil ki ben, nimetlerin temelde şu üç şeyden ibaret olduğunu gördüm. Bunların hepsi ancak zühd ile tamam bulur. Bunun açıklaması şudur:

Bütün nimetlerin aslı ve en büyüğü İslam nimetidir. Çünkü İslam'ın dışında pek çok hâller ve yollar vardır ki insanlar onlarda gerçek tevhidi bulmada yanılmışlardır.

İslam'dan sonra ikinci nimet olarak Sünnet gelir. Çünkü onun dışında birçok bidatlar vardır. İnsanların çoğu sünnetin hakikatini anlamada yanılmışlardır.

Üçüncü nimet ise, Allahu Teala'yı bilmektir. Çünkü bu marifetten mahrum olanlar, onun dışındaki ilimlerle uğraşırken Allah'tan gafil olmuşlar, O'nun sıfatlarını anlamada cahil kalmışlar, yüce Zatını tanıyamamışlardır. Bu nimetten sonra, dünyaya karşı zühd hâli gelir. Kime, bu üç nimetle beraber zühd hâli verilirse, onun için bütün nimetler tamamlanmış olur. Bu kimse Allahu Teala'nın kendilerine özel nimetler verdiği peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salihlerle birlikte olur. Yani Allah onlara bu saydığımız nimetlerini tamamlamıştır. Çünkü zühdün dışındaki şüpheli şeylere karşı insanda büyük bir hırs ve şehvetlere karşı aşırı bir arzu mevcuttur.

Sehl (rah), zühd sahibi olmayı, sünnetin bir şartı sayar ve onu: ***"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun,"***[1087] ayetine uymanın bir gereği görerek şöyle derdi: "Allah Rasûlü'ne (s.a.v) uymak sünnettir. O zühd sahibiydi; ona gerçekten uyan zühd sahibi olur."

1087 Âl-i İmran 3/31.

ZÜHDÜ GEREKTİREN SEBEPLER

Şunu da hatırlatalım ki, zühd ehli, müşahede ettikleri şeylerin yüceliğine uygun olarak sahip oldukları zühd hallerinde değişik makamlara ve derecelere sahiptirler.

Zahidlerden kimi, Allahu Teala'yı yüceltmek için zühde sarılır. Kimisi Allahu Teala'dan haya ettiğinden zühd hâlini ele geçirmiştir. Kimileri Allahu Teala'dan duydukları korku sebebiyle zühde ulaşırlar. Bazıları Allahu Teala'nın müjde ve vaadlerine ulaşmak ümidiyle zühd sahibi olurlar. Bazıları Allahu Teala'nın zühd emrine koşarak zühd sahibi olurlar. Bazıları, Allahu Teala'ya olan muhabbetlerinden dolayı zühd sahibi olurlar. Bunlar, zühd ehlinin en üstünde yer alanlardır. Bazıları da hesap günü ilahi huzurda beklemenin uzamasından ve hesabın şiddetinden korkarak zühde yönelirler ki bunlar, zühd ehlinin en alt derecesinde yer alırlar.

Denilir ki: Kıyamet günü iki dirhemi olanın hesabı, bir dirhemi olanın hesabından daha ağır olacaktır. Takva sahiplerinin yolu, dünyada herhangi bir şeyden iki taneye sahip olanların giremeyeceği bir yoldur. Kendisine dünyalık bir şeyler verilen kimsenin ona mukabil ahirette derecesi noksanlaşır. Kendisine dünyalık bir şeyler verilen herkese muhakkak şöyle denir:

"Onu üç eşit parçaya böl: Üçte biri tasa, üçte biri meşgale ve üçte biri de hesap olarak karşına çıkar."

Zengin biri hesap için durdurulduğu zaman, eğer arkasından yüz susamış deve gelse, ondan çıkan terle susuzluklarını giderirler. Zengin bu ter içinde beklerken, cennetteki yerlerini görür; fakat hesaptan kurtulup da bir an evvel ona ulaşamaz. Bu anlatılanlar takva sahiplerinin kalbinde büyük bir etki yapmış ve onlar ahirette hesabın uzamasından korkarak dünyada mal toplamaktan, onu ellerinde tutmaktan ve engellemekten gönüllerini çekip zühd sahibi olmuşlardır. Sorgu ve hesaplarının hafif olmasını isteyerek ve kıyametin dehşetli hallerinden korkarak boş emelleri terk etmişlerdir.

ZÜHD SAHİBİ OLMANIN ALAMETLERİ

Dünyada zühd sahibi olmanın alametlerinden birisi, fakirliği, fakirleri ve onlarla kendi ortamlarında sohbet ederek onlara karşı alttan almayı sevmektir.

Velilerden Mutarrıf (rah) eksi-püskü elbise giyen yoksulların meclisinde oturur ve bu şekilde Rabbinin yakınlığını kazanmayı umardı.

Muhammed b. Yusuf el-Isfahanî de (rah) zühd sahibi bir alimdi. Hatta bazıları onu, Sevri'den (rah) üstün tutardı. Kendisi fazla meşhur değildi. O, halk içinde tanınmamayı ve gizli kalmayı tercih ederdi. Bu yüzden onu sadece alimler tanırdı. O, Allahu Teala'nın rızasını en güzel şekilde gözetmesi ve sürekli uyanık davranması sebebiyle, bulunduğu anda yapabileceği en faziletli ameli yapardı. Bir defasında İbnu Mübarek, Masısa beldesinde kendisini görmek istedi. Nerede olduğunu sordu; tanıyanlar, onun ancak şehrin en faziletli yerinde olacağını söylediler. İbnu Mubarek: "O halde camidedir!" Dedi. Camiye varınca, kendisine onu caminin en faziletli yerinde oturduğunu söylediler; İbnu Mübarek de onu fakirlerin bulunduğu yerde aradı. Yanına vardığında bir de baktı ki başını elbisesinin içine saklamış, fakirlerin arasında oturuyor. Çünkü ona göre o beldenin en hayırlı yeri cami idi. Camimin en faziletli yeri fakirlerin bulunduğu yerdi. Fakirlerin içinde en faziletli amel de kendini gizlemekti. Bunun için kendisini saklayarak en faziletli ameli yapmak istiyordu.

Zühdün bir alameti de, zahidin, Allahu Teala'nın üzerindeki nimetini müşahede ederek fakirliği ile övünmesidir. Bu durumda o, zenginin zenginliği ile övünüp fakirliğe düşmekten korktuğu gibi; Allahu Teala'nın kendisine nasip ettiği fakirliğin elinden alınmasından ve zühtten uzaklaşmaktan korkar.

Sonra zühd sahibi, zühdün tadını almalıdır. Öyle ki Allahu Teala onun kalbinde az malın çok maldan; halk tarafından hor görülmenin izzetten daha sevimli olduğunu; yalnızlığın kalabalıklara tercih edildiğini, halk içinde kıymeti bilinmeyip gizli kalmanın şöhretten daha hoş bulunduğunu görmelidir. Bütün bunlar, onun zühdündeki ihlas ve sadakatini gösterir. İşte o zaman hakiki iman elde edilmiş ve imanın zirvesine ulaşılmış olur.

Hz. İsa'nın (a.s) ve Allah Rasûlü'nün (s.a.v) şöyle buyurdukları rivayet edilmiştir: *"Dört şey vardır ki onlar ancak büyük bir çaba ile ele geçer:*

Bunlar; ibadetin evveli olan sükût (bir rivayette sabır), tevazu; Allahu Teala'yı çokça zikir ve az mal ile yetinmek."[1088]

Süfyan-ı Sevri (rah) şöyle demiştir: "Kişi, belayı bir çeşit nimet, refahı da bir tür ceza kabul etmedikçe gerçek alim olamaz."

Selef-i salihinden bir zat şöyle demiştir: "Kul, fakirlik kendisine zenginlikten daha sevimli, halk tarafından hakir görülme de izzetten daha tercihe şayan gelmedikçe gerçek fakih olamaz."

Maktu' (Tâbiun yoluyla gelen) bir haberde şöyle rivayet edilmiştr: *"Bir kula, halk tarafından tanınmamak tanınmaktan, az mal çok maldan daha hoş gelmedikçe imanın hakikatine ermiş olmaz."* [1089]

Selef-i Salihin şöyle derdi: "Allahu Teala'nın bizden dünya malını uzaklaştırarak bize ihsan ettiği nimeti, bize dünyayı göndererek verdiği nimetten daha büyüktür."

Süfyan es-Sevri (rah) şöyle demiştir: "Dünya, yerleşme yeri değil, çekip gitme yeridir. O, sevinç evi değil, hüzün yurdudur. Dünyayı hakkıyla tanıyan kimse, refah ile sevinmediği gibi; başına gelen kötü bir durumdan da üzüntüye kapılmaz."

Sehl b. Abdullah (rah) şöyle derdi: "Kul şu dört şeyden korkmaz ve kaçmaz ise ancak o zaman ihlas ile güzel kulluk yapabilir. Bunlar açlık, elbise sıkıntısı, fakirlik ve zillet."

İbrahim et-Teymi'nin (rah) şu hâli anlatılır: "Bir defasında kendisine elli bin dirhem verildi, o bunu geri çevirdi. Kendisine: "Onu niçin geri çevirdin?" diye sordular; Hazret: "Elli bin dirhem yüzünden, adımın fakirler arasından silinmesini hoş görmem," dedi.

Zahidlere göre zühd çeşitlerinden birisi de fuzuli ve faydasız ilimleri terk etmektir. Bu tür ilimler, daha çok dünyalık elde etmeye, mevki makam edinmeye, ehl-i dünya yanında itibar kazanmaya yarayan; ahirette hiçbir faydası olmayan ve Allahu Teala'ya yakınlık sağlamayan ilimlerdir. Çünkü bunlar kulu Allah'a kulluktan uzaklaştırır, kalbin Allahu Teala ile elde

[1088] Hakim, Müstedrek, IV, 311; Tabarani, el-Kebir, I, 229; İbnu Ebi'd-Dünya, K. Zemmi'd-Dünya, No: 97; İbnu Mubarek, K. Zühd, No: 629; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 8150.

[1089] Bkz. Zebidi, İthafu's-Sade, XII, 574. Buradaki kayda göre hadisi Deylemi rivayet etmiştir. (Beyrut, 1989)

edeceği huzurunu bozar, Onu zikretmekten soğutur, kalbi Yüce Allah'ın nimetleri ve azameti üzerinde tefekkür etmekten uzaklaştırır.

Önceki salihler zamanında bilinmeyen birçok ilim ortaya çıktı. Birtakım gafiller bunları ilim diye öğrenmeye çalıştı; bazı gevşek insanlar onları kendilerine bir meşgale edendiler; onlarla uğraşırken Allahu Teala'dan uzaklaştılar; onların yüzünden hakikat ilmini müşahede etmekten perdelendiler. Bunların peşine düşenler çok olduğu için burada onları zikretmeye güç yetiremeyiz.

Bununla birlikte şu soruları sorabiliriz: Bunlar bir ilim mi, yoksa kelam mıdır? Hakikat mı yoksa teşbih midir? Sıdk ve hikmet mi, yoksa göz boyama ve aldatma mıdır? Önceden beri gelen bir sünnet mi, yoksa bidat ve şaklabanlık mıdır? Bu sorulara verilen cevaplara göre, o ilim hakkında bir neticeye varabiliriz.

Zühdün en faziletli türlerinden biri de, insanlara liderlik etme, oların arasında bir makam ve mevkii edinme arzusundan gönlü çekmektir. Halk içinde övülmek ve güzel nam ile anılmaktan gönlü çekmek de bu zühd çeşidine dahildir. Çünkü bütün bunlar, ilim ehli nezdinde en büyük dünya kapılarındandır. Bu konularda gösterilen zühd, hakiki alimlerin zühdüdür.

Süfyan-ı Sevri (rah) şöyle derdi: "İnsanlara liderlik arzusundan ve halkın övgüsünden gönlü çekmek, altın ve gümüşten gönlü çekip zühd sahibi olmaktan daha zordur. Çünkü altın ve gümüş, liderlik ve övülmeyi elde etmek için harcanır. Bu, çok kapalı bir fitne kapısıdır; onu ancak basiret sahibi alimler görebilir."

Fudayl b. Iyaz (rah) demiştir ki: "Dağlardan kaya taşımak, bir cahilin gönlüne yerleşmiş liderlik sevdasını gidermekten daha kolaydır.

Veysel Karani'ye (rah) göre zühd, her şey ilahi takdirle belirlenip garanti altına alındığı için, herhangi bir konuda istekli olmayı terk etmektir.

Herem b. Heyyan şöyle anlatır: "Veysel Karani'yi Fırat nehrinin kenarında gördüm. Sokağa atılmış yiyecek ve giyecekler arasında bulduğu kırıntıları ve yırtık giysileri yıkıyordu. Yediği ve giydiği bunlardan ibaretti. Kendisine: "Zühd nedir?" diye sordum; bana: "Ne için evinden çıktın?" diye sordu. Ben: "Geçim ve rızık peşindeyim!" dedim. Bana: "Rızkı arama peşine düşünce zühd hâli gider," dedi.

Ahmed b. Hanbel (rah) de şöyle derdi: "Gerçek zühd, Veysel Karanî'nin zühd hâlidir. Onun çıplaklığı o dereceye varmıştı ki, elbise bulamadığı için, kamıştan yapılmış hurma sepeti içinde otururdu."

Ebu Süleyman ed-Dâranî (rah) demiştir ki: "Bir kimse, geçim peşine düştüğünde, yahut evlenmeye kalktığında veya hadis yazma işine girdiğinde dünyaya rağbet etmiş olur."

Yahya b. Muaz'a (rah): "Şu ilim talebelerine ne dersin? Onlar ilim yazmaya ve hikmetli sözleri toplamaya çok düşüyorlar" diye sorulunca, Hazret şu cevabı vermiştir:

"Onlar bununla bir münazara anında insanlara karşı delil getirmek ve nefislerini savunmak istiyorlar. Böylece insanlarla meşgul oluyorlar. Eğer kendi nefisleriyle meşgul olsalardı, halktan kesilip bütün vakitlerini kendilerine ayırarak Allah'a yönelselerdi, kalpleriyle bizzat Allahu Teala'dan ilim alırlardı."

Rivayet edildiğine göre, önceki kitaplarda Allahu Teala şöyle vahyetmiştir:

"Ey İsrâiloğulları! İlim semadadır, onu kim indirecek, yahut yerin derinliklerindedir, onu kim çıkaracak veya denizlerin üstündedir onu kim gidip getirecek demeyin. İlim kalplerinize yerleştirilmiştir. Huzurumda ruhanîlerin (meleklerin) edebiyle edeplenin ve bana karşı sıddıkların ahlakı ile kulluk yapın ki ilmi kalbinizden ortaya çıkarayım. Öyle ki her yanınızı, bütün bedeninizi ilim kaplasın."

Ruhâni alemle irtibat sağlayan kimselerin kalbi Allahu Teala'dan başkasıyla rahat edemez. Onların tek sevinç ve rahatlığı Allahu Teala'dır. Sıddık olan kimseler, Yüce Allah'ın yüz çevirdiği şeye bakmazlar; Onun kötülediği ve kızdığı şeyleri sevmezler. Onlar yeryüzünde Allahu Teala'nın kullarını irşat için ortaya çıkarttığı şahitleridir. Gerçek ilim onların kalplerinde saklıdır.

Ariflerden birisi demiştir ki: "Kul, sevdiğini Allah için sevmedikçe mümin olmaz. Onun sevdiklerini sevmedikçe ve kızdıklarına kızmadıkça da Allah için seven birisi olamaz. Allah zühdü/dünyadan gönlü çekmeyi sevmekte ve dünya muhabbetine kızmaktadır. Onu sevenler de böyle olmalıdır."

Yine bu zat demiştir ki: "İnsan dünyayı tabiatı icabı sever; çünkü insan dünyaya ait topraktan yaratılmıştır. Fakat gabya iman gerçekleşince, tabiat sakinleşir ve içindeki dünya muhabbeti söner."

Yahya b. Muaz (rah) demiştir ki: "Aslında Allahu Teala dünyadaki yarattığı her şeyi alınıp kullanılsın diye yarattı. Fakat bir imtihan olarak kulların ondan gönlünü çekmesini ve kalbini kesmesini istedi. Kullar dünyadan gönüllerini çekince, dünyayı onlara geri verdi."[1090]

Ebu Süleyman ed-Dâranî (rah) der ki: "Kadınlar konusunda sahip olunacak zühd hâli, alt seviyedeki veya yetim bir kadını, güzel veya itibarlı bir kadına tercih etmendir.

Malik b. Dinar (rah) da bu görüşteydi.

Sehl b. Abdullah (rah) demiştir ki: "Kadınlar hakkında zühd sahibi olmak ve onlardan gönlü çekmek doğu olmaz. Çünkü kadınlar, zahidlerin imamı olan Allah Rasûlü'ne (s.a.v) sevdirilmişlerdir."

İbnu Uyeyne de onun bu görüşüne katılarak şöyle demiştir:

"(Dinin ruhsat verdiği ölçüde) çok kadına sahip olmanın bir sakıncası yoktur. Çünkü Sahabe'nin en zahidi olan Ali b. Ebi Talib'in (k.v) dört hanımı ve on küsur cariyesi vardı."

Cüneyd (rah) şöyle demiştir: "Yolun başındaki müridin, kalbini şu üç şeyle meşgul etmemesini isterim; aksi takdirde hâli değişir. Bunlar; mal kazanmak, hadis yazma peşinde koşmak ve evliliktir."

Yine o, şöyle demiştir: Sufinin (ihtiyacının dışındaki faydasız şeyleri) okuma ve yazma ile uğraşmaması güzel olur. Çünkü bu, kalbini toplamasını sağlar."

Kendisi bunu şöyle açıklamıştır:

"Düşünceyi Allahu Teala'nın huzurunda toplamak, bütün azalarla yapılan amellerden daha faziletlidir."

Cüneyd-i Bağdadî (rah) başka bir sözünde şöyle demiştir:

"Bir saat kalbini Allahu Teala'ya yöneltip Ona bağlanman, senin için, bütün dünyaya sahip olup Allah yolunda harcamaktan daha hayırlıdır."[1091]

1090 Bu kısımlar tahkikli baskıdan alınmıştır. (D. Selvi)

1091 Son iki söz tahkikli baskıdan alındı. Bkz: Kûtu'l-Kulûb, II, 829. (Kahire, 2001.)

Bir hadiste Allah Rasûlü'nün (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: *"Zühd, senin Allahu Teala'nın katındaki şeylere, kendi elindekinden daha fazla güvenmendir."*[1092]

Bu hadiste anlatılan durum, tevekkül makamıdır.

Bir grup alime göre zühd; mal biriktirmeyi terk etmektir. Onlara göre dünya, mal toplamaktan ibarettir.

Bir zat şöyle demiştir: "Dünya, kalbi meşgul eden ve onu kendisiyle uğraştırıp Allah'a yönelmekten alıkoyan her şeydir."

Sufilerden bir topluluk, bu görüşü esas alarak zühdü; dünya kaygısını terkederek, nefsi Allahu Teala'nın hükümlerine teslim etmek şeklinde tarif etmişlerdir. Bu da tefvîz, yani işlerini Allah'a havale etme ve O'nun hükümlerine rıza gösterme makamıdır.

Ahmed b. Ebi'l-Havarî anlatır: Ebu Süleyman ed-Darani'ye: Malik b. Dinar'ın (rah), Muğire'ye: "Eve git ve bana hediye etmiş olduğun su kırbasını al. Çünkü şeytan bana onun hırsız tarafından çalınacağını vesvese veriyor," dediğini söyledim. Bunu işiten Ebu Süleyman şöyle dedi:

"Bu, sufilerin kalplerinin zayıflığındandır. Halbuki dünya malından gönlünü çeken zahid, onu kimin aldığına aldırış etmez."

Ebu Süleyman, bu sözüyle ilahi hükümlere hakiki anlamda rıza göstermenin gereğine işaret etmiştir. Malik b. Dinar (rah) ise, kalbinden mal düşüncesini gidererek nefsi adına zühdün hakikatine ermek istemiştir.

Alimlerden birisi demiştir ki: "Dünya, rey ve akıl ile amel etmektir. Zühd ise, ilme tabi olmak ve sünnetten ayrılmamaktır."

Bu tarif, hadis ehli'nin izlediği yoldur. Bu söz, zahiri manada olup zahir ulemasının sözlerine benzemektedir. Bu meyanda Süfyan-ı Sevri'den şu hadiseyi naklederler: İmam Zühri'ye: "Zühd nedir?" diye sordular; şu cevabı verdi:

"Zühd, haramların kulun sabrına galip gelmemesi; helallerin de onun şükrüne mani olmamasıdır."

O, bu sözüyle şunu kasdetmiştir: Gerçek zühd şudur: Kul, harama karşı sabırlı olmalıdır; öyle ki hiç bir zaman haram işleme arzusu ken-

---

[1092] Tirmizi, Zühd, 29; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, X, 286.

disine galip gelmemelidir. Yine kul, helalin içinde şükreden bir kul olmalıdır. Öyle olmalı ki, helal kendisini meşgul edip onu şükürden alıkoymamalıdır.

Hasan el-Basri (rah) şöyle demiştir: "Zahid, birini gördüğü zaman: 'Bu, benden daha faziletli' diyebilendir."

O, bu sözüyle zühdün, tevazu olduğunu ifade etmiştir.

Fudayl der di ki: "Kanaat var ya, işte zühd odur."

Ebu Süleyman ed-Darani ise: "Zühdün evveli, vera/takvadır,'" demiştir.

Ahmed b. Ebi'l-Havari der ki: "İbnu Hişam el-Meğazilî'ye: "Zühd nedir?" diye sordum; şu cevabı verdi: "Zühd; boş emelleri terk etmek, hak yolunda bütün gücünü ortaya koymak ve rahatlıktan uzak durmaktır."

Yusuf b. Esbat ise şöyle derdi: "Her kim hak yolunda başına gelen eziyetlere sabreder, kötü şehevî arzuları terkeder ve ekmeğini helalinden yerse zühdün esasını elde etmiş olur."

Ahmed demiştir ki: "Ebu Safvan er-Ru'aynî'ye: 'Allahu Teala'nın Kur'an'da kötülediği ve akıllı kimsenin de sakınması gereken dünyanın ne olduğunu? sordum; bana şu cevabı verdi: "Dünyada dünyayı isteyerek yaptığın her şey kötülenmiştir. Ahireti niyet ederek yaptıkların ise, dünyadan değildir." Onun bu sözünü, Mervan'a naklettiğimde şöyle dedi: "Ebu Safvan'ın sözünün gerçek anlamı şudur: İhlas dışında her şey dünyadır."

Yapılan işlerden ilme uygun olanlar mübahtır; ilme ters düşenler ise hevadır. Heva, nefsin payıdır; ihlas ile Allahu Teala'ya ait kısımdır. İhlaslı kullar, Allahu Teala'nın düşmanı olan şeytana karşı açık delilleridir. Onlar, kendileri dünyada, gönülleri ahirette olan kimselerdir.

İbnu's-Semmak şöyle derdi: "Zahid, kalbi saran sevinç ve hüzünlerden arınan kimsedir. O, kendisine gelen hiçbir dünyalığa sevinmediği gibi; elinden giden hiçbir dünyalık için de üzülmez. Rahatlık içinde mi yoksa sıkıntı içinde mi sabahladığına bakmaz."

Ebu Said b. el-A'rabi sufi şeyhlerinden naklederek şöyle demiştir: "Sufi büyüklerine göre zühd; aslında hiçbir değeri olmayan dünyanın kıymetinin kalpten atılmasıdır. Kul, hiçbir şey olanı nefsinden atmadıkça gerçek zahid olamaz.

İşte zühd içinde zühd de budur. Çünkü bu zühde sahip olan kimse, zühd hâlini elde ettikten sonra, gönlünü çektiği şeylere bir daha bakmaz Çünkü o, gölünü çektiği dünyayı zaten hiçbir değeri olmayan bir şey olarak görmektedir. Bu, şu söze benziyor: "Gerçek zühd, insanın nefsinin arzularında gerçekleşen zühttür." Çünkü zahid, karşılığını elde etmek için dünyadan gönlünü çekmiştir. Aslında bu bir başka şeye rağbet etmektir. Kul, zühdüne karşılık bir bedel bekleyen nefsinin arzularından gönlünü çekince, gerçek zühde ulaşmış olur.

Bu, şu söze benzemektedir: Geçici ve fâni şeylerden gerçek manada gönül çekildiğinde, bu, bâki olan ahiretten de gönlü çekmeyi gerektirir. Çünkü kul, fani dünyadan gönlünü çektiği halde, bâki olan ahiret nimetlerinden gönlünü çekemeyebilir. Bu durumda da içinde bir rağbet ve arzu bulunmuş olur. Oysa bâki olan ahiret nimetlerinden gönlünü çektiğinde, fâni olan dünyadan zaten gönlünü çekmiş olur. Çünkü dünya, ahiret için istenir.

AŞIRI ARZU VE İSTEKLERE KARŞI ZÜHD

Dünyanın aslı hevâ ve heveslere düşkünlüktür. Bazen insana bir konuda zühd hâli verilir, diğer alanda verilmez. Mesela, kul dünya malından gönlünü çeker, fakat nefsin kötü arzularından gönlünü çekemez. Yine ev-ocak yapmaktan gönlünü çeker, fakat giyim kuşam ve yemek konusunda zühd hâlini elde edemez. Dünya malından gözünü gönlünü çeker, fakat her hangi bir günahtan veya hevasının kendisine galip gelmesinden dolayı makam ve mansıptan gönlünü çekemez. Her ne şekilde olursa olsun kul, nefsinin kötü arzularından gönlünü çekerse, bütünüyle dünyadan gönlünü çekmiş olur. İşte bu, insanın nefsine karşı zühd hâlini elde etmektir.. Çünkü nefis, dünyaya rağbetin kaynağıdır; heva/kötü arzular ise nefsin ruhudur. Onu iyi tanı.

Yunus b. Meysere el- Geylânî şöyle demiştir: "Dünyaya karşı zühd sahibi olmak, helal olan şeyleri nefsine haram yapmak , elindeki malı zayi etmek değildir. Dünyaya karşı zühd, Allah'ın katındaki nimet ve sevaplara kendi elindeki maldan daha fazla güvenmen, bir musibete uğradığındaki hâlinin, musibetten önceki hâlinle aynı olması, hak yolda seni kınayanla övenin bir farkı olmamasıdır."

ZÜHDÜN KISIMLARI

Selam b. Ebî Mutî (rah) şöyle demiştir: "Zühd üç çeşittir. Birincisi, kişinin bütün hâl ve hareketlerinde Allah'ın rızasını gözetip onlardan hiçbiriyle dünya istememek. İkincisi; Allah'ın rızasına uygun olmayan işleri bırakarak Allah'ın rızasına uyanla amel etmek. Üçüncüsü; helal nimetlerden gönlü çekmektir ki bu, nafile bir ibadettir."

Marifet ilmindeki imamımız İbrahim b. Ethem (rah) şöyle demiştir:

"Üç türlü zühd vardır. Farz, fazilet ve selamet olan zühd. Farz olan zühd, haramlardan gönlü çekmektir. Fazilet olan zühd, helal nimetlerden gönlü çekmektir. Kul için selamet olan zühd ise şüpheli şeylerde olur."

Eyyûb es-Sahtiyânî (rah) şöyle demiştir: "Zühd, sizden birisinin evinde oturup ne yapacağını iyi bilmesidir. Eğer onun evinde oturması Allahu Teala'nın rızasına uygunsa oturmaya devam etmesi, değilse dışarı çıkmasıdır. Evden çıkışı Allahu Teala'nın rızasına uygunsa çıkması, değilse geri dönmesidir. Evine geri dönmesi Allahu Teala'nın rızasına uygunsa dönmesi, yoksa dışarıda dolaşmaya devam etmesidir. Elindeki paraları infak etmek ilahi rızaya uygunsa vermesi, değilse elinde tutmasıdır. Konuşmak rızaya uygunsa konuşması, değilse konuşmamasıdır. Susması ilahi rızaya uygunsa sükût etmesi, değilse konuşmasıdır." Kendisine:

"Bütün bunları yapmak çok zordur" dediklerinde Hazret şu cevabı verdi: "İşte böyle davranmak kulu Yüce Allah'a götürür. Yoksa boş yere oyalanmış olursunuz."

Ona göre gerçek zühd, her hâlini murakabe etmektir Murakabe ise ihlastan ibarettir.

Şakîk-i Belhî'nin yareni Hatem-i Esamm'a zühdün ne demek olduğu sorulduğunda şöyle cevap verdi: "Zühdün evveli Allah'a güven, ortası sabır, sonu ise ihlastır."

İhlas, zühdün son merhalesi olduğuna göre, zühdün evveline ulaşmadan sonuna ulaşılabilmesi mümkün müdür? Veya İhlası atlayarak marifetin diğer makamlarına çıkmak mümkün müdür? İsmi geçen büyüklere göre zühdün son mertebesi, marifetin evveli olmuş olmaktadır.

Alimlerden bir cemaate göre dünyaya karşı zühd sahibi olmak, müminler için bir farzdır. Çünkü ihlasın hakikati zühtten ibarettir. Onlar, ih-

ları farz gördüklerinden dolayı zühdü farz görmektedirler. Abdurrahim b. Yahya el- Esved de bu görüşe meyletmiştir.

İmam Ahmed b. Hanbel'den (rah) bu manada şeyler nakledilmiştir. Bir defasında kendisine:

"Büyük zatların alameti nedir? Onlar ne ile hak yolunda imam oldular? Diye sorulunca: "Sıdk ile," dedi. "Sıdk nedir? diye soruldu: "İhlastır," dedi. "Peki ihlas nedir? diye sordular: "Zühttür," dedi. "Ey Eba Abdullah, zühd nedir?" diye sorulunca bir süre düşündü; sonra şu cevabı verdi: "Onu Bişr b. El- Hars gibi zahidlere sorun."

Alimlerden bir cemaate göre, dünyaya karşı zühd sahibi olmak, helal mal kazanmaya çalışmaktır. Bu, her şeyin karmakarışık olduğu, şüpheli şeylerin arttığı böyle bir zamanda müslümanlara farz kılınmış bir zühttür. İbrahim b. Ethem, Vüheyb b. Verd, Süleyman b. Havvas gibi alimler ve Şamlı bir grup alim, zühdün farz olduğunu savunan alimlerdendir.

Sehl (rah) şöyle demiştir: "Dünyaya karşı insanların en zahidi, yiyip içeceği en temiz ve en helal olan kimsedir."

Yine o demiştir ki: "Verâ/takvanın en üst makamı, zühdün en alt makamıdır."

Yusuf b. Esbat ve Vekî' (ra) şöyle demiştir: "Bu zamanda bir kul zühd sahibi olsa, öyle ki Ebu'd-Derdâ ve Ebû Zer (r.a) gibi zühd ehli olsa, onu zahid diye nitelendiremeyiz. Çünkü günümüzde zühd, ancak katıksız helaldedir. Bu gün içine haram karışmamış bir helal bilmiyoruz."

İmamlar imamı Hasan el-Basrî (rah) şöyle demiştir: "Dünyayı reddetmekten daha faziletli bir amel yoktur."

Fudayl b. Sevr şöyle demiştir: "Hasan el-Basrî'ye: 'Ey Ebâ Saîd! İki kişi var. Birisi, dünya malını helal yoldan elde edip hem yakın çevresine harcamayı, hem de kendisi faydalanmayı istiyor. İkincisi ise dünyaya tamamen sırt çeviriyor. Bunlar hakkında ne dersiniz? diye sordum. Bana: "Dünyaya sırt çeviren, benim için daha makbuldür," dedi. Ben: "Ey Ebû Said! Şu diğer adam helalinden dünya malı kazanıp hem yakın aile çevresini görüp gözetiyor; hem de kendi faydalanıyor" dedim. O yine: "Bence dünyaya sırt çeviren daha makbuldür, diye sözünü tekrarladı.

Hasan el-Basrî'nin (ra), dünyaya sırt çevireni makbul görmesinin sebebi; zühdün hem tevekkül hem de rıza mertebelerini içine almasından dolayıdır. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Zühd, Allahu Teala'nın katındakilere kendi elinde sahip olduğun maldan daha fazla güvenmendir." İşte bu, aynı zamanda tevekkülün kendisidir. Hadisin devamında da şöyle duyurulmuştur;

"Başına gelen bir musibetin sende kalıp getireceği sevaba, bu musibetin gitmesinden daha çok sevinmendir."[1093] Bu hâl, ilahi takdire rıza makamıdır

Zühtten sonra marifet ve muhabbet makamları gelir. Bu dört makamı bünyesinde bulunduran bir makamdan daha üstün makam düşünülebilir mi? Hak yolcularının nihâî hedefi olan zühd, işte böylesine değerlidir.

Bu hususta İbnu Abbas'dan (r.a) içinde şiddetli uyarılar bulunan şu söz nakledilmiştir: *"Dünya kıyamet günü insanlara, saçı ağarmış, dişleri mavi, kambur ve çok çirkin, ihtiyar bir kadın sûretinde gösterilir. Sonra onlara: Bunu tanıyor musunuz? diye sorulur. İnsanlar: "Bu kimseyi tanımaktan Allah'a sığınırız," derler. Bunun üzerine şöyle nida edilir: "İşte bu, birbirinize karşı övündüğünüz, uğrunda akrabalığı kestiğiniz, birbirinizi çekemeyip düşmanlık beslediğiniz, kendisiyle aldandığınız dünyadır."*

Sonra dünya Cehenneme atılır; oraya girerken şöyle seslenir: Ey Rabbim! Benim taraftarlarım ve peşimden gidenler nerede? Bunun üzerine Allahu Teala: "Onun peşinden gidenleri ve taraftarlarını onun yanına katın,"[1094] buyurur.

Allah Rasûlü (s.a.v) de şöyle buyurmuştur: ***"Kıyamet günü hesap meydanına, Tihame Dağları büyüklüğünde ameli olmasına rağmen Cehenneme atılması emredilen insanlar gelirler." Bunun üzerine Sahabe: "Ey Allah'ın Rasûlü! Onlar namaz kılarlar mıydı?" diye sordular; Efendimiz (s.a.v): "Evet, namaz kılarlar, oruç tutarlar, geceleri ağlayıp inlerler fakat önlerine bir dünyalık geldiğinde (helal haram demeden) hemen üzerine atlarlardı,"*** buyurdu.[1095]

[1093] Tirmizi, Zühd, 29; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, X, 286.
[1094] İbnu Ebi'd-Dünya, K. Zemmi'd-Dünya, No: 122.
[1095] Ebu Nuaym, Hilye, I, 233.

Haris-i Muhasibî (rah) şöyle demiştir: "Zühd, dünyaya ait kıymet ve değerlerin kalpten atılması ve dünya ile ilgili her şeyin çıkarılmasıdır. Kalpten eşyanın değeri düştüğü zaman, onun varlığı ile yokluğu eşit olur. İşte o zaman zühd gerçekleşmiş olur."

Zühdün tarifini yapan bir alim de şöyle demiştir: "Zahid dünyalık hiçbir şeye sahip olmayan ve eşya ile huzur bulmayan kimsedir."

Yine aynı zat şöyle demiştir: "Zahidin günlük yiyeceği o gün eline geçendir. Giysisi avret yerlerini örten şeydir. Evi, barındığı yerdir. Hâli ise, içinde bulunduğu zamanda lazım olanı yapmaktır."

Ariflerdin birisi şöyle demiştir: "Zahid, kendi tedbir ve tercihini bir kenara bırakan, sıkıntı veya rahat hallerinde Allah'ın takdirine rıza gösterip teslim olan kimsedir."

Ariflerden el-Havvas, Sevrî ve Zünnûn'un zühd konusundaki görüşleri böyledir.

Beyazid-i Bistamî (rah) bir defasında şöyle demiştir: "Zahid, hiçbir şeye sahip olmayan, hiçbir şeyin de kendisine sahip olmadığı kimsedir."

Yine o demiştir ki: "Gerçek zühd, ilahi kudretin kulda zuhuruyla ortaya çıkar. Aciz kimsenin zühdü gerçek değildir. Bu şöyle olur: Allahu Teala sevdiği kulunu eşyaya "Ol" emrini verme yetkisine sahip yapar; onu ilahi isimlerin tecellisine vakıf eder ve kendisine eşya üzerinde tasarruf etme kuvveti verir. Bütün bu nimetlere ulaşan kul, Rabbinden haya ettiği için onlardan gönlünü çeker Yüce Allah'ı sevdiği için bu tür işleri terk eder."

Beyazid-i Bistamî (rah), ilahi kudretin ortaya konmasıyla elde edilen yirmi dört makamdan Allah'a sığınırdı.

Beyazid-i Bistamî (rah), Harun b. Süleyman el-Kûfî'ye: "Ey Ebu Musa, Abdurrahim el-Ermevî size hangi konularda konuşuyor?" diye sordu. O da: "Zühd" hakkında," dedi. El-Bistamî: "Ne hakkında zühtten bahsediyor? Deyi sordu; Harun: "Dünyayla ilgili zühtten" dedi. Bunun üzerine el-Bistamî elini sallayarak: "Ben de kıymeti olan bir şey hakkında zühtten bahsediyor zannettim. Dünyanın hiçbir kıymeti yok ki, ondan gönül çekilsin," dedi.

Sehl ve diğer ariflerden de bu manada görüşler nakledilmiştir.

Ariflerden birisi demiştir ki: "Marifet yolunda on yedi makam vardır. Bunların en düşüğü, su üstünde ve havada yürümek, yer altı hazinelerinin yerini bilmektir. Bütün bunlar, dünyanın aldatıcı süsü olarak kabul edilmektedir."

Bu konuda Cüneyd el-Bağdâdi'den (rah) şu olay nakledilmiştir:

"Abdal'lardan dört veli, bir bayram gecesi el-Mansur Camiinde bir araya gelmişlerdi. Seher vaktinden sonra birisi: "Ben bayram namazını Beyt-i Makdis'te kılacağım, dedi. Diğeri: "Ben de Tarsus'ta kılacağım, dedi. Bir diğeri: "Ben de Mekke'de kılmaya niyetlendim, dedi. Dördüncüleri susuyordu. Bu zatın irfan bilgisi diğerlerinden üstündü. Ona: "Senin niyetin nedir? diye sordular. O şöyle dedi: "Ben bütün dünyevi arzuları terk etmeye ve bu mescidden başka bir yerde namaz kılmamaya karar verdim," dedi. Bunun üzerine diğerleri: "Sen bizim en arifimizsin," dediler. Ve onunla birlikte orada kaldılar.

Bu tür istekler bile onlara göre şehvet olmuş oluyordu. Bunlar makamların icap ettiği şeylerden değildir. Çünkü bunları yapmanın ardında hevâi duygular vardır. Ayrıca bu işlerde kulun tedbir ve tercihi mevcuttur. Zühd sahibi ariflere ve muhabbet ehline göre bunlar, bir imtihan vesilesi olan hile ve tuzaklardır. Allahu Teala bu tür şeylerle onları imtihan ederek nasıl davranış sergileyeceklerine bakar. Çünkü herkesin imtihanı kendi durum ve derecesine göredir. Ama herkes bulunduğu makamda zühd hâlini elde etmelidir.

Denilir ki, gerçek zühd marifet makamlarının on yedincisinde gerçekleşir. Bu yola giren salik, o makama gelince onu görür. Halbuki bu makamın üzerinde ondan daha üstün olan yetmiş küsur makam vardır.

Cüneyd'e (rah) zühdün ne demek olduğu soruldu; şöyle cevap verdi: "Zühdün, biri zâhir, biri bâtın olmak üzere iki manası vardır, Zâhirî zühd; elindeki mal ve mülke karşı sevgi duymamak ve elinden kaçırdığı şeyin ardına düşmemektir. Batınî zühd ise, kalpte dünya arzularının yok olması ve bunları hatırına bile getirmemektir."

Bu mertebeye ulaşan sûfî, Allahu Teala tarafından ahireti görme lütfuna erdirilir ve kalben oraya muttalî olur. Bu durumdaki insan emellerini kısa tutarak amel eder ve ecelini unutmaz. Çünkü kalbi dünyevi sebepler-

den kesilmiş ve yalnızca ahirete yönelmiştir. Böylece zühdün hakikati kalbine tam olarak yerleşmiş ve sadece Rabbinin zikriyle dolmuştur.

Zühd, imanın hakikatinden doğar. Ahireti müşahede edebilmek zühdle ve kalpte eşyanın varlığı ile yokluğu bir olmasıyla mümkün hâle gelir Bu, müşahededen sonra, kalpte eşyanın yokluğu varlığı gibi olur. Çünkü, kalp, her iki durumu da aynı derecede değerlendirmektedir. Bu hâl ile birlikte övülmekle yerilmek bir olur. Çünkü, kalpten nefsin hakimiyeti bitmiş, halka nazar etme duygusu gitmiştir. Kul bu hâli ele geçirince, gönlünü varlıklardan çektiği için ihlas kalbine tam olarak yerleşir; nefsin boş arzuları devre dışı kaldığı için de kalpte zühd sabitleşir.

Bu anlattığımız duruma şu hadis delil olmaktadır:

Allah Rasûlü (s.a.v) bir adama: "***Eşit hâle geldin mi/dengeni buldun mu?*** diye sordu. Adam: "Nasıl eşit hâle gelebilirim?" Dedi. Rasûlüllah (s.a.v): "***Övülmekle yerilmenin senin nazarında eşit olmasıyla,***" buyurdu.[1096]

Ashaptan Harise'nin (r.a) sözünde de buna benzer şeyler vardır. Rasûlüllah (s.a.v), Harise'ye (r.a) imanının hakikatinin ne olduğunu sorunca, Harise: "Nefsimi dünyadan çektim," diyerek zühtten başlamış, sonra dünyanın altınıyla taşının gözünde bir olduğunu söylemiş, peşinden Arş'ı ve melekleri müşahede ettiğini zikretmiştir.[1097] Bütün bu durumlar zühde ait makamlardır.

Marifet erbabı, kalbin sahip olduğu imanı iki kısma ayırmış, her kısım için de farklı zühd tarifi yapmışlardır. Onlara göre iman, kalbin zahirinde kaldığı zaman mümin hem dünyayı, hem de ahireti sever ve her ikisi için de çalışır. İman kalbin içine sirayet ettiğinde ve orada etkisini gösterdiğinde kul dünyaya buğzeder; ona bakmaz ve onun için hiçbir amel etmez.

Ebû Süleyman ed-Dârânî (rah) şöyle derdi ki: "Her kim kendi nefsiyle meşgul olursa, insanlarla meşgul olmaktan kurtulur. Bu, amel edenlerin makamıdır. Her kim de Rabbi ile meşgul olursa, nefsiyle meşgul olmaktan kurtulur. Bu da ariflerin makamıdır."

Her iki makamla ilgili Allah'ın Rasûlü'nün (s.a.v) hadislerinde deliller vardır. Amel ehlinin hâlini anlatan hadis şudur: Allah'ın Rasûlüne (s.a.v)

[1096] Kamil imanın alametlerini bildiren hadisler için bkz: Heysemi, ez-Zevaid, I, 53-60.

insanların en hayırlısının kim olduğu sorulduğunda şöyle buyurdu: *"Dünyaya küsüp ahireti seven kimsedir."*[1098]

Kalpte dünyaya karşı küskünlük ve ondan yüz çevirme, onun zıddı olan ahirete muhabbet sebebiyle meydana gelmiştir.

Makamların en üstünü ile ilgili hadis şudur:

"Kim bütün düşüncesini tek bir noktada toplayıp ahirete yöneltirse, Allahu Teala onun dünya ve ahiretine yeter."[1099]

Kaygının tek olması, tek bir Rabbe ait tek bir muhabbetten kaynaklanır. Bu hâl, bir olan Zatın birliğini ikrar eden kulun sıfatıdır. Onun sözü, tek olan Allah'adır. Allahu Teala da bu sıfatı sebebiyle ona, kendi ahlakından bir ahlak ihsan etmiştir.

Allahu Teala, bütün sıfatlarıyla tekdir. Muvahhid kul, elde ettiği bu ilim ve marifeti sayesinde insanlar arasında tekden olur. Çünkü onun düşüncesi bir şeye yönelmiş, kalbi tek bir noktada toplanmıştır.

Bu hâl, kuldaki hevanın/kötü düşüncelerin temizlenip yok olmasından sonra elde edilir. Hevanın temizlenmesi ise kalbin takva imtihanı kazanmasından sonra gerçekleşir. Kalbin tek bir noktada toplanması, nefsin iman ile huzurlu ve hoş olmasından sonra meydana gelir. Yahut bu hâl, nefsin manevi kirlerden temizlenip rızâya ulaşarak felâha ermesiyle mümkün olur.

Bu konuda Allah'ın Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"Nefsin hoşluk ve huzur içinde olması, Allahu Teala'nın kuluna verdiği güzel nimetlerdendir."*[1100]

Allahu Teala da şöyle buyurmuştur: *"Nefsini arındıran kurtulmuştur."*[1101] Başka bir ayette şöyle buyurmuştur:

1097 İbnu Mubarek, K. Zühd, No: 314; Abdurrezzak, Musannef, XI, 129; Tabarani, el-Kebîr, No: 3367; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 1590-10592; Heysemi, ez-Zevaid, I, 57.

1098 Hadisin ilk kısmı için bkz: İbnu Mace, Zühd, 37. Hadisin burada geçen kısmını Heraitî, Mekarimu'l-Ahlak kitabında aynı senetle zikretmiştir. Ayrıca bkz: Ebu Nuaym, Hilye, VI, 70-71 (Beyrut, 1997)

1099 Bkz: Hakim, Müstedrek, II, 443; İbnu Mace, Zühd, 2; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 10340.

1100 Ahmed, Müsned, V, 372; İbnu Mace, Ticârât, 1; Suyuti, ed-Dürrü'l-Mensur, VIII, 619.

1101 Şems, 9/91

"Ey Allah'tan razı, Allah'ın da kendisinden de razı olduğu nefis (sahibi kulum), dön Rabbine..." [1102]

Bu nefis, ruh ile birlik sağlamış, iman ahlaklarıyla ahlaklanmış, yakini imanın müşahedesiyle kalbe boyun eğip hayırda kendisine uyum sağlamış bir nefistir..

Vehb b. Münebbih şöyle demiştir: "Allahu Teala'nın Hz. Musa'ya (a.s) vahyettiği ayetler arasında şunu gördüm: "Her kim dünyayı severse Allah ona buğzeder. Her kim de dünyaya buğzederse Allah onu sever. Her kim dünyaya değer verirse Allah onu alçaltır. Her kim de onu alçaltırsa Allah ona değer verir."

Zâhir uleması zühd hakkında şöyle derler: "Dünyaya karşı zühd, ilme sarılmak, Kur'an'nın hükümlerini yerine getirmek, eşyayı helal yolla almak ve onu hakkettiği yere koymaktır. İlme aykırı olan bütün durumlar, hevânın neticesidir." Bu yaklaşımıyla zahir uleması, zühdün farz kısmını ve zâhirini belirtmiş fakat inceliklerini ve gizli yönlerini ortaya koymamışlardır.

Süfyan b. Uyeyne ve Sevrî'den (rah) şöyle dedikleri nakledilmiştir: Onlara: "Bir kimse mala mülke sahip olduğu halde zahid olabilir mi? diye sordular. Cevaben şöyle dediler: "Evet, başına bir bela geldiğinde sabrederse, ulaştığı bir nimete şükrederse zahid olmuş olur," dediler.

İbnu Ebi'l-Havârî demiştir ki: "İbnu Uyeyne'ye: "Ya Ebâ Muhammed! Allahu Teala bir kimseye nimet verdiğinde şükreder, başına musibet geldiğinde sabreder ama kendisine lütfedilen nimeti de yalnız kendine saklarsa bu adam nasıl zahid olabilir? Diye sordum; İbnu Uyeyne bana eliyle dokunarak: "Sus, Allah iyiliğini versin, nimetlerin kendisini şükürden, belaların da sabırdan alıkoymadığı kimse gerçekten zahittir," dedi. İmam Zühri bu konuda onlara uyarak, aynı görüşü dile getirmiştir.

Ebu Süleyman ed-Dârâni buna biraz açıklık getirmiştir. Şöyle ki:

İbnu Ebi'l-Havarî anlatır:

Ebû Süleyman ed-Dârânî'ye (rah): "Davud-u Tâî bir zahid miydi? diye sordum. Bana: "Evet. dedi. Ben: "Duyduğuma göre ona babasından yirmi bin dinar kalmış. O da bunu yirmi yılda harcamış. Bu kadar zaman paraları yanında tutan birisi nasıl zahid olabilir?" dedim. Bana şu cevabı ver-

[1102] Fecr 89/28

di: "Sen ondan zühdün hakikatine ulaşmasını istiyorsun." Biz Allah Rasûlünün (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittik: *"Salih kişi için salih mal ne güzeldir."*[1103] Salih mal, helal maldır. Salih kişi ise, Allahu Teala'nın Kur'an'da sıfatlarını anlattığı ve övdüğü gibi; Allah rızasını isteyerek malını gece-gündüz, gizli-açık Onun yolunda harcayan kimsedir."

Allah'ın Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur; *"Allahu Teala, dünyayı sevdiğine de sevmediğine de verir. Dîni ise sadece sevdiğine verir."*[1104]

Allahu Teala'nın sevgisine mazhar olup kendisine dünyalık da verilen kimse, hevasına uyarak Habib'inin isteklerine karşı çıkmamalıdır. Nefsini, Mevla'sının muhabbetine tercih etmemelidir. Çünkü O, kendisine verdiğiyle birlikte onu dost edinmiştir.

Allah Rasûlü (s.a.v) başka bir hadisinde de şöyle buyurmuştur:

"Yiyip de şükreden kimse, sabredip oruç tutan kimse gibi sevap alır.."[1105] Çünkü yemek yedikten sonra şükreden kimse, bu yemeğin verdiği gücü Rabb'inin hizmetinde kullanmakta ve O'nun kendisine nasip ettiğine şükrederek ibadet etmektedir.

Alimler, zühtte, kalplerin bütün hallerini bünyesinde toplayan iki özelliğin bulunduğu söylemişlerdir.

Muda b. İsa demiştir ki: "Seba' el-Mavsilî"ye: "Ya Eba Muhammed! Zühd insanı nereye kadar götürür?" diye sordum: "Allahu Teala ile ünsiyet ve muhabbete kadar götürür," dedi.

Osman b. Ammâra şöyle demiştir: "Veranın/takvanın kulu zühde ulaştırdığı, zühdün ise Allah sevgisine götürdüğü söylenmiştir."

İşte bu iki hâl, bütün talep sahiplerinin varmak istedikleri nihai noktadır. Bunların birisi, Yüce Allah ile muhabbet, diğeri ünsiyettir.

Gerçek zühd hâlini elde edemeyen kimse, ilahi sevgi makamına çıkamayacağı gibi; ünsiyet hâlini de ele geçiremez. Çünkü, ğayb aleminin

---

[1103] Buhari, Edebü'l-Müfred, No: 299; Ahmed, Müsned, IV, 197; 202; Ebu Ya'la, Müsned, XIII, 321; Tabarani, el-Vasît, No: 3213.

[1104] Buhari, Edebü'l-Müfred, No: 275; Hakim, Müstedrek, I, 33; Ahmed, Müsned, I, 387.

[1105] Tirmizi, Sıfatu'l-Kıyame, 43; İbnu Mace, Sıyam, 55; Hakim, Müstedrek, I, 422; Ahmed, Müsned, II, 289; İbnu Hıbban, Sahih, No: 315.

sırları, sevgi ve dostluk makamıyla, ünsiyet ve kurb/ilahi yakınlık hâllerinde gizlidir.

Allahu Teala, bizleri ve sizleri sevdiği amellerde muvaffak kılsın. Bizleri lütuf ve rahmetiyle, ulaşmak istediğimiz güzel şeylere ulaştırsın. O'ndan başka insanı hayırda muvaffak edecek, kötülükten koruyacak hiçbir güç ve kuvvet sahibi yoktur.

Zühd bahsi burada sona erdi.



ISBN 975-8466-86-0

